This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

+ *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.

+ *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.

+ *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.

+ *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at `http://books.google.com/`

B 1,176,607

Digitized by Google

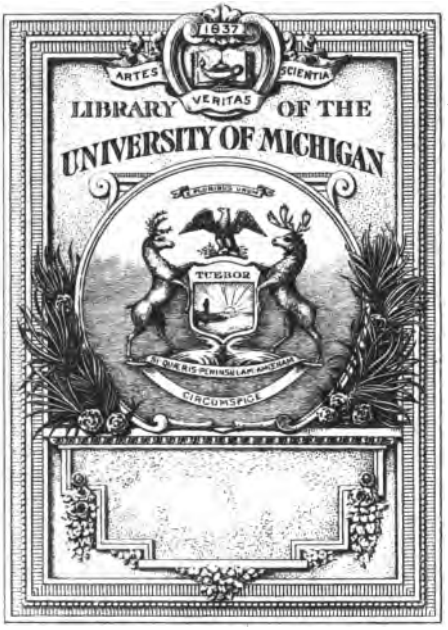

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

MNEMOSYNE.

TIJDSCHRIFT

VOOR

CLASSIEKE LITTERATUUR,

ONDER REDACTIE VAN DR. E. J. KIEHL, DR. E. MEHLER, DR. S. A. NABER.

EERSTE DEEL.

1852.

NOORTHEIJ

LEYDEN,
E. J. BRILL.

1852.

Digitized by Google

Digitized by Google

Q.S.
Nijhoff
7-8-27
15121

INHOUD

VAN DEN

EERSTEN JAARGANG.

Inleiding. . . . . Bl. 1.

VERHANDELINGEN.

De tekst der *Smeekelingen* van AESCHYLOS voor drie eeuwen en thans, door E. J. KIEHL. . . . . » 10.

Scholion op *Hom. Od. γ 444*, volgens een Venetiaansch hs. (*Marc.* 613), door Dr. W. G. PLUYGERS te *Leyden*. . . . » 47.

Io. STEPH. BERNARDI Commercium Litterarium, door E. MEHLER. — I. Brieven van VALCKENAER en REISKE. II. Lijst van emendaties. III. Oordeelen over tijdgenooten. Bl. 50, 330.

Bijdrage tot de Latiniteit der Decemvirale wetten, door Mr. J. VAN GIGCH te *'s Hage*. . . . . Bl. 69.

Zeven onuitgegeven Cretische Inscripties, door S. A. NABER. — I. Verbond tusschen *Hierapytna* en *Rhodus*. II. III. Verbonden van *Hierapytna* met *Lyttus* en *Magnesia*. IV—VII. Vier *Teio-Cretische* verbonden. . . . . Bl. 75, 105.

Heraclitea, door E. MEHLER. — *Anecdota Graeca* ed. MATRANGA. — SCHMIDT, *de Plutarchea quae vulgo fertur Homeri vita Porphyrio vindicanda*. . . . . Bl. 126.

De wetgeving van LICINIUS STOLO, door E. J. KIEHL. — I. Tot aan de aanneming der *rogationes Liciniae Sextiae*. II. Van de aanneming der *rogationes* tot den opstand te *Lautulae*. . . . . Bl. 157, 215, 257.

De redevoeringen van DEMOSTHENES tegen APHOBUS (het vermogen van DEMOSTHENES), door S. A. NABER. . . . . Bl. 186.

Opmerking omtrent het Attische erfregt, door Dr. D. J. VAN STEGEREN te *Arnhem*. . . . . » 200.

Digitized by Google

INHOUD.

De slag bij de Arginusische eilanden en het daarop gevolgde proces, door S. A. Naber. . . . . Bl. 217.
De bepalingen der XII tafelen over smadelijke gezangen en tooverformulieren, door Mr. P. van Bemmelen te *Leyden*. » 289.
Aeschyli vita, scripsit E. J. Kiehl (*cum tabula annexa*). . » 361.
Solons wetgeving aangaande het erfregt, door S. A. Naber. » 375.
In Luciani *Veras Historias* et *Somnium* observationes criticae, scripsit E. Mehler (*continuabuntur*). . . . . » 401.

LOSSE VERBETERINGEN.

Livius, behalve de drie eerste boeken. . . . . » 94.
Xenophon, *Anabasis*. . . . . » 206.
Xenophon, *Hellenica*. . . . . » 304.
Aristophanes, *Acharners*, *Ridders*, *Wolken*, *Wespen*. . . » 413.

BLADVULLINGEN.

Aeschyl. *Suppl.* 85 sqq. 725 sqq. (uit den Cod. *Med.* plut. XXXII, 9). door E. J. K. . . . . Bl. 205, 358.
Aristoph. *Eqq.* 539, door E. J. K. . . . . Bl. 49.
Cicero *N. D.* II. l. 126, door v. H. . . . . » 93.
Twee Delphische orakels bij Demosthenes, door S. A. N. » 355.
Horatius *Od.* I. vii. 1, door E. J. K., Dr. W. Hecker te *Groningen*, Dr. W. Bisschop te *'s Hage*. . . . Bl. 74, 154, 155.
Isaeus *Pyrrh.* in., door S. A. N. . . . . Bl. 357.
Livius X. 34, door E. J. K. — *Si quando* bij Livius, door Dr. W. Bisschop. . . . . Bl. 397, 400.
Pausan. I. (*Att.*) iv. 5, door E. J. K. . . . . » 156.
Porsoniana, door E. M. . . . . » 256.
Opschrift op een Romeinsch zwaard, door E. J. K. . . . » 46.
Rijm bij de Grieksche *Scenici*, door E. J. K. en E. M. Bl. 202, 288.
Virg. *Aen.* IV. 166. V. 535, door Dr. W. Hecker. . . » 204, 393.

Digitized by Google

INLEIDING.

Bij het verschijnen van een nieuw Tijdschrift, zeiden wij reeds aan het hoofd van ons Prospectus, is het publiek alleszins geregtigd, het doel en de wijze dier verschijning te kennen. Die algemeene regel geldt bovenal voor hen, die gelijk wij tot een scherp begrensd deel van het groote publiek spreken; wij zullen dus met een enkel woord beiden doen kennen.

Ons doel is het bevorderen van de Wetenschappelijke Studie der Classieke Litteratuur.

Wij treden daarvoor op, omdat haar tegenwoordige toestand zoodanig is, dat een goed Tijdschrift veel nut kan stichten, omdat wij meenen dat zulk een Tijdschrift [1] niet bestaat, en dat onze onderneming ten deele in de aangewezen behoefte zal kunnen voorzien.

Het zoo even gezegde behoeft deels verklaring, deels bevestiging.

De Studie der Classieke Litteratuur heeft sedert Bentley reuzenschreden vooruit gedaan. Hij was de eerste, die het blinde geloof aan de Overlevering vervangen heeft door een streng Wetenschappelijk Onderzoek. In zijne voetstappen tredende, schiepen Hemsterhuys, Valckenaer, Ruhnkenius en hunne volgelingen eene ernstige studie der *Grieksche Spraakleer*. Dawes gebruikte meesterlijk het nieuwe hulpmiddel, in de kennis der *Grieksche Metriek* door Bentley gegeven; Hermann vormde die tot een systeem. Eene menigte geleerde, soms al te geleerde Edities der Ouden volgden elkander op, en verdween hier de Tekst vaak onder eene magt van Noten, Porson bewees door zijn voorbeeld en door zijne dikwijls te scherpe aanmerkingen dat de *Commentarius* op eenigen Schrijver tot diens verklaring

[1]) De *Miscellanea Philologa et Paedagogica*, die niet, althans niet meer, op geregelde tijdstippen verschijnen, zijn niet zooteer een Tijdschrift als »Werken der Docenten-vereeniging."

Digitized by Google

moet dienen, en niet tot een ijdel vertoon van allerlei elders te huis behoorende geleerdheid, terwijl Brunck in zijne *Analecta* de uitkomsten vereenigde, door de toenmalige Wetenschap verkregen. Den laatsten stoot bragten Wolfs *Prolegomena ad Homerum* der Traditie toe; van nu af aan stond het vast, dat men onderzoeken moet, *wat* uit de Oudheid tot ons gekomen is, eer men daarop stelsels vestigt.

Was de groote strijd voornamelijk op het terrein der *Grieksche Taalkennis* gevoerd, ook de overige takken van de »*Wetenschap der Oudheid*" bleven niet geheel veronachtzaamd. De *Latijnsche Taalkennis*, wel is waar, bleef verre ten achter; J. F. Gronovius is de eenige van die bij voorkeur het *Latijn* beoefenden, wiens roem dien der boven genoemden opweegt; naast enkele werken van Bentley en Ruhnkenius staan vele middelmatige of onbeduidende voortbrengsels. Maar de studie der zoogenaamde *Realia*, aangewakkerd ook door het terugvinden der overblijfsels van *Herculanum* en *Pompeii*, trad thans krachtiger dan ooit op den voorgrond. Winckelmann vormde de *Archaeologie* tot eene afzonderlijke wetenschap. De werken van d'Anville vestigden de kennis der *Aardrijkskunde* van *Oud-Griekenland* en *Italie*. De zoo eenvoudige als overtuigende Kritiek van Beaufort en Niebuhrs veelomvattende geleerdheid mogten geene *Romeinsche Geschiedenis* der eerste eeuwen kunnen scheppen, zij verdreven althans de Traditie uit de plaats, die zij zich had aangematigd. *Griekenlands* oudste *Geschiedenis* werd door Ottfried Müller eene aanmerkelijke schrede vooruit gezet; het geloof der oudste tijden, den oorsprong der *Grieksche Mythologie* spoorde hij het eerst op vaste grondslagen na, min verleidelijk maar veiliger dan de vermuftige combinaties van den geleerden schrijver der *Symbolik*. *De Geschiedenis der Grieksche Litteratuur* werd door hem tot eene levende studie verheven, in plaats der dorre nomenclatuur die zij vroeger was, maar dit werk mogten wij slechts onvoltooid, slechts jaren later, slechts uit eene andere hand ontvangen. Reeds vroeger had een belangrijk onderwerp dier wetenschap, de *Tragische Kunst*, eenen strijd tusschen *Duitschlands* grootste geleerden uitgelokt, die veelzijdige vruchten gaf. Langs deze roemrijke baan is onze Wetenschap allengs het standpunt genaderd, dat zij thans in-

Digitized by Google

neemt; maar het zou vermetel zijn, indien *wij* ons een beslissend oordeel over diegenen toekenden, die het hedendaagsche tijdperk beheerschen. Zooveel is zeker, dat de Wetenschap, in al hare takken beoefend, haren invloed luisterrijk heeft gehandhaafd, haar veld is blijven uitbreiden, en dat de Classieke Litteratuur thans veel meer dan ooit de ernstige studie harer beoefenaars eischt en verkrijgt.

Voor het groote publiek heeft echter het tegendeel plaats gehad. Geen Horatius meer, dien men met wellust als den grootsten dichter plagt te roemen; geen Aesopus, geen Anakreon, morgen welligt geen Horatius. De zelfopoffering van Regulus eene fabel, de grootheid van Cincinnatus een droom! Caïllet schuldig, Coriolanus niet meer de veroveraar van *Corioli*, en gij zelf, typen voor zoo honderde en duizende declamaties, Tarquinius, Lucius Brutus, Mucius Scaevola, waar moet men u zoeken? Enoe en Anteros, die allerliefste allegorie, de Hercules aan den tweesprong, de duidelijke sporen van een verborgen Monotheisme in de *Mythologie* van *Grieken* en *Romeinen*, al dat schoons heeft geene waarde voor onzen alles ontkennenden tijd, en in plaats dat men de schrijvers leest om hunnen inhoud, zoekt men thans louter dorre Grammaticale régels op, of enkel corrupte plaatsen, om gelegenheid tot het maken van coniecturen te vinden. En inderdaad, in zóó verre heeft het groote publiek gelijk met deze aanmerkingen, dat het *zijne* taak kan noch mag wezen, zich met het streng wetenschappelijke in te laten; het groote publiek *als zoodanig* kan het *betoog* niet verstaan, dat inderdaad Wetenschappelijk Onderzoek naar de grondslagen onzer kennis het tegenwoordig doel der Wetenschap zelve moet zijn; in tegendeel is dit zelfs niet voor al hare beoefenaren eene uitgemaakte zaak.

Het boven geschetste wijst ons een tweeledig doel; het biedt tevens een geleidelijken overgang aan tot het opgeven der wijze, waarop wij dat zullen trachten te bereiken.

Wij spreken tot een scherp begrensd publiek; wij spreken tot de Litteratoren in *Nederland*. Gelijk wij dus eensdeels min of meer kunnen gissen, hoedanig het publiek is, naar welks goedkeuring wij streven, rust evenzeer de verpligting op ons, in eenen geest te werken, die zooveel mogelijk niet de wenschen

Digitized by Google

van dit publiek overeenkomt. En, zonder de vermetelheid te willen hebben dit publiek te beoordeelen, meenen wij toch zóóveel te kunnen gissen, dat de meeste beoefenaars der Litteratuur in ons Vaderland zich reeds vroeg, dikwerf reeds aan de Akademie, eene meer bepaalde lievelingsstudie hebben gekozen, terwijl later redenen van allerlei aard, waaronder men wel in de eerste plaats de vooral op kleine Gymnasiën zoo drukkende beroepsbezigheden mag noemen, het *uitbreiden* althans dier Studie bij zeer velen uiterst hebben bemoeijelijkt.

Ons publiek, het publiek waarvoor wij schrijven, is dus hetzelfde als datgene, hetwelk wij uitnoodigen met ons te schrijven, het zijn de Litteratoren in *Nederland*, het zijn de mannen der enkele specialiteiten van de Litteratuur, die wij aansporen, om op te treden voor de mannen der overige specialiteiten. Bijna vreezen wij te wijdloopig te worden, wanneer wij hierbij voegen, dat schrijvers als de hier bedoelde voor een publiek als het tegenwoordige op tweederlei wijze kunnen optreden, dat ze tot het publiek moeten afdalen, of verwachten, dat het publiek tot hen opklimme. In één woord, onze medewerkers zullen òf in hunne specialiteit werkende de Wetenschap vooruit moeten zetten, òf het voor hen zelven alledaagsche aan de beoefenaars van andere deelen der Litteratuur toegankelijk maken: ieder zal, òf voor weinige lezers een streng wetenschappelijk, òf voor een grooter aantal een meer populair stuk moeten schrijven: beiden zullen ons welkom zijn, aan beiden is ons Tijdschrift gewijd.

Mogt ten gevolge van het zoo even gezegde zich de vraag opdoen, of wij den ganschen omvang van de Wetenschap der Oudheid willen innemen, of wij dit voor noodig, voor mogelijk, voor wetenschappelijk, of wij ons zelven er toe berekend achten, dan moge de volgende redenering ten antwoord strekken.

Onze landgenooten hebben zich altijd, sedert de Litteratuur inderdaad wetenschappelijk behandeld wordt, dáárdoor onderscheiden, dat zij bovenal het Wetenschappelijk Onderzoek naar de grondslagen onzer kennis hebben bevorderd, en wel voornamelijk ten opzigte van de teksten der schrijvers, in tegenstelling tot de overige monumenten der Oudheid. Sedert enkele jaren is die zucht, die specialiteit van ons volk meer dan te voren

Digitized by Google

aan den dag gekomen, meer opzettelijk en algemeen besproken; zij heeft een meer dan gewonen invloed verkregen, schoon zij ook tegenspraak ontmoette en enkele eigennamen wel eens bij wijze van leus werden genoemd. Dat toetsen van de grondslagen onzer kennis, dat wantrouwend onderzoek der bronnen zelve, voornamelijk der Classieke schrijvers, was altijd de roem der *Nederlandsche Philologie;* die specialiteit ligt ook nu weder het meest voor de hand, daar ons volk smaak voor de *Realia* en gemakkelijken toegang tot de noodzakelijke hulpmiddelen mist of daarin althans bij andere volken achterstaat, terwijl het daarentegen juist uitmunt in de eigenschappen die een soortgelijk onderzoek vereischt, in volharding, in bezadigdheid, in wantrouwen tegen alle speculatie, in praktischen geest; wat meer is, die specialiteit bepaalt de studie grootendeels tot een naauwkeurig en grammaticaal lezen en interpreteren der Oude Schrijvers, dat is tot die werkzaamheden, die het nuttigst terugwerken ook op het Classiek Middelbaar Onderwijs. Is het dan wonder, zoo bij ons die specialiteit op den voorgrond staat, zoo wij de Litterarische Kritiek in den ruimsten zin bijna uitsluitend in ons Tijdschrift zullen behandelen? Maar wij doen het niet uit partijdigheid tegen andere takken der Litteratuur, wij doen het, omdat in *Nederland* slechts deze een aanzienlijk aantal wetenschappelijke beoefenaars heeft gevonden. Niets zal ons aangenamer zijn, dan medewerking van de enkele moedige beoefenaars der *Realia;* hoogst wenschelijk achten wij voor de toekomst der Litteratuur in *Nederland*, dat deze de plaats innemen die hun toekomt, maar zij hebben het nog niet gedaan. Onze taak is het niet, vooruit te snellen en de eerste slagen aan de rots toe te brengen, waarin misschien de goudader verborgen ligt, maar den stroom wiens rigting op *dit* oogenblik wij zien, eenen geleidelijken uitweg te banen tusschen de beletselen des oogenbliks, en verder zijne natuurlijke rigting te volgen, verder in dien geest te arbeiden, welken de algemeene stem van de waardigste volgelingen onzer Wetenschap aanteonen zal, wanneer zij zich eenmaal laat hooren. Gaarne openen wij dus ons Tijdschrift voor de geheele Wetenschap der Oudheid, maar wij weten zeer wel, dat de meer beperkte schoon nog altijd zeer uitgebreide omvang der Tekstkritiek het ruimst bedeeld zal

Digitized by Google

wezen, wij verwachten zulks en achten het althans voor het oogenblik hoogst wenschelijk. De verschillende specialiteiten, straks genoemd, mogen zich wij over het gansche veld der Litteratuur uitstrekken, haar grootste aantal zal ongetwijfeld min of meer tot de Tekstkritiek behooren, en terwijl wij in beginsel voor oogen houden, dat de geheele Litteratuur ons doel is, zullen wij nimmer vergeten, dat zij zich in ons Vaderland, in onzen tijd, feitelijk niet ver buiten het gebied der Tekstkritiek uitstrekt.

Tot de taal van ons Tijdschrift kozen wij het Hollandsch, geleid door eigen overtuiging en het voorbeeld van alle Duitsche, Engelsche en Fransche Tijdschriften. Dit besluit hebben wij in ons Prospectus naauwelijks gemotiveerd, omdat wij den vorm, de taal, eene bijzaak achtten, omdat wij het Prospectus kort en bakelijk wenschten en liever inhoud dan vorm van ons Tijdschrift bespraken.

Sedert heeft evenwel een groot deel van het Litterarisch Publiek, naar het schijnt, de aandacht meer bepaaldelijk op dit punt gevestigd. Het is derhalve thans geoorloofd, stil te staan bij hetgeen wij aanvankelijk eene bijzaak achtten, en de toegevendheid onzer lezers in te roepen voor eene wijdloopiger uitwijding dan oorspronkelijk ons doel was.

Wij stellen ons voor dat het lezen der betreffende alinea in ons Prospectus bij een aanzienlijk deel althans van het Litterarisch Publiek in *Nederland*, behalve andere bedenkingen, ook de volgenden deed prijzen. Daargelaten, of het Latijn voor andere vakken veroudderd is of niet, voor de Classieke Litteratuur althans is dit punt nog niet bewezen. Voor enkele onderdeelen van ons vak, b. v. voor *Romeinsche Oudheden*, is het Latijn ongetwijfeld te verkiezen. Voor andere onderdeelen, voor *Grieksche Oudheden*, voor *Tekstkritiek*, voor *Epigraphica* staat het met het Hollandsch gelijk. Zelfs hier en in die vele specialiteiten waarin het Hollandsch de voorkeur verdient, zou men eene nieuwe Terminologie moeten invoeren. Aan onze Hoogescholen wordt de Litteratuur in het Latijn onderwezen. Onze beroemde Voorouders bezigden het Latijn, en waren mede dáárdoor voorbeelden voor gansch *Europa*. De roem van Ruhnkenius en Wyttenbach is ten deele aan hun zuiver Latijn tot

Digitized by Google

te schrijven, het inslaan van eenen anderen weg verwijderd ons van dat voorregt der Nederlandsche Philologie. Ook Nederlandsche lezers hebben nut van een nuttig werk in het Latijn; de buitenlanders sluit men uit door het Hollandsch te kiezen, of liever, men ontzegt het buitenland aan zich zelven. Eindelijk: onze voornaamste Litteratoren schrijven bij voortduring in het Latijn; is het gepast daarvan af te wijken, wanneer men jong en onbekend is?

Ten deele, zoo niet alleen, stonden ons deze gronden van begin af aan voor oogen; wij hebben een onderwerp van rijp beraad uitgemaakt en zijn slechts daarom geweken, omdat wij gewigtiger redenen voor het tegendeel meenen te zien. Of het Latijn als taal voor wetenschappelijke werken in andere vakken verouderd is doet hier niets ter zake, schoon wij zulks voor uitgemaakt houden. Dat het voor de Classieke Litteratuur nog niet uitgemaakt is stemmen wij volmondig toe; wij erkennen, dat eene streng wetenschappelijke behandeling van *Romeinsch Regt* en *Romeinsche Oudheden* het Latijn vereischt, dat voor *Grieksche Oudheden*, voor *Epigraphica* en *Tekstkritiek* beide talen gelijk staan, behalve dat in ons Vaderland ten minste de gewoonte voor het Latijn en het tot nog toe ten deele bestaande maar ligt te verhelpen gemis aan Terminologie tegen het Hollandsch pleiten. Maar evenzeer houden wij vol, dat *Grammatica, Taalvergelijking, Geschiedenis, Archaeologie* in engeren zin, *Aesthetica, Mythologie, Historia Litteraria* het gebruik eener levende taal van dag tot dag dringender eischen; terwijl wij bovendien beweren, dat zulks vooral waar is voor een Wetenschappelijk maar toch altijd zooveel het kan *Populair* Tijdschrift, dat alleen Litteratoren in Nederland en enkelen beschaafden niet-Litteratoren toegankelijk wil zijn, dat zich ook het leveren van meer algemeen verstaanbare verslagen over belangrijke punten der Litteratuur tot een voornaam doel stelt[2], en het overgaan der Wetenschap van de school in het leven naar vermogen bevorderen wil. Over het Akademisch Onderwijs matigen wij ons geen oordeel aan, alleen ontkennende, dat hieruit de onbeslistigheid

[2]) Enkel toevallig komt in N°. 1 geen stuk voor, dat geheel in dien trant geschreven is.

Digitized by Google

van het Hollandsch *voor onze onderneming* kan opgemaakt worden; ook gelooven wij, dat zelfs in dit opzigt door het Koninklijk Besluit van 1815 de Latijnsche Taal eer is gehandhaafd dan ingevoerd, en dat men eerst sedert regt begonnen is op de voordeelen van het Hollandsch acht te slaan. Onze Voorouders bezigden het Latijn toen het Latijn het doelmatigst voertuig hunner gedachten was; zij waren voorbeelden voor *Europa*, zoolang en langer dan een enkele het gansche veld der Wetenschap overzien en de eerste van al hare beoefenaars zijn kon, zoolang de toestand der Litteratuur in *Holland* eenen overwegenden invloed naar buiten uitoefende. Bentley althans schreef in zijne taal en Valckenaers roem is door zijn middelmatig Latijn niet benadeeld; niet het *Elogium* Hemsterhusii heeft Ruhnkenius groot gemaakt, maar Timaeus en Vellejus, en de wederlegging van Valckenaers aanval op de echtheid der *Epistola ad Eulogium*. Niet zóó moeten wij die groote mannen navolgen, dat wij daguerréotypes leveren van al 't geen zij hebben gedaan, maar dat wij ons spiegelen aan hunnen tact en hunne heldere methode om uit te vinden, wat in onzen tijd doelmatig is, gelijk zij uitmunten in 't geen de hunne vereischte. Het buitenland telt weinige lezers van Nederlandsche werken, al zijn die in het Latijn geschreven, en wat deze mogten verliezen, wordt meer dan vergoed door hetgeen onze landgenooten er bij winnen, die zich immers niet zullen schamen te erkennen, dat zij hunne eigene taal beter en gemakkelijker verstaan dan iedere vreemde. En wat de schrijvers zelve betreft, deze zullen in onze moedertaal veel minder gevaar loopen om te doen wat zoovele Latijnsche werken ontsiert, den inhoud voor den vorm uit het oog te verliezen, en stukken te schrijven even onbeduidend als Senecas *Consolatio ad Helviam*, in de meestal ijdele hoop even elegant te zijn.

Wanneer wij nu, ten slotte, hierbij voegen, dat alle deze redenen, hoe gewigtig ook, ons zonder bijkomend gezag niet konden overtuigen, en dat onze handelwijs bepaald werd door het oordeel van eenen man, die sedert lange jaren onder de voornaamste onzer Litteratoren gerekend wordt en ook als Ruhnkenius en Wyttenbach een deel van zijnen roem te danken heeft aan zijnen bij uitstek Latijnschen stijl, wanneer wij kunnen zeggen, dat Bakes raad onze keus besliste toen wij reeds niet

Digitized by Google

aan de doelmatigheid, maar aan de mogelijkheid van een Tijdschrift in het Hollandsch begonnen te twijfelen, dan mogen wij gerustelijk vertrouwen, dat althans het verwijt van voorbarigheid ons niet zal worden gedaan, en alles te zamen vattende herinneren, dat wij op raad van bevoegden, naar het voorbeeld van vreemden, ter bevordering van duidelijkheid en grondigheid, strevende naar een bereikbaar doel, het vestigen van een orgaan der Nederlandsche Litteratuur ter onderlinge mededeeling van ieders specialiteit, en meenende op het voetspoor onzer Voorouders *die* wijze van uitdrukking te moeten zoeken, die in onzen tijd het meest geschikt is ter mededeeling en ons het minst vreemd doet blijven aan de niet-Litterarische Wetenschap die het Latijn zoo goed als geheel verlaten heeft, voor Nederlanders in het Nederlandsch begonnen zijn op te treden.

De kern van ons Tijdschrift zal dus bestaan uit meer streng wetenschappelijke en meer algemeen verstaanbare stukken over de verschillende specialiteiten der Litteratuur in haren geheelen omvang en meer bijzonder over Tekstkritiek; onze taal is het Hollandsch. Recensiën, losse mededeelingen van verschillenden aard, in het kort alles wat tot de Classieke Litteratuur in betrekking staat is niet *uitgesloten*, zoo min als het gebruik der Latijnsche taal, maar tot het eigenlijk doel van ons Tijdschrift behooren zij niet.

Men zou kunnen verwachten, dat wij hier tevens zouden uitwerken, welk verschil wij bedoelen tusschen ons Tijdschrift en de *Symbolae Litterariae*, thans *Miscellanea Philologa et Paedagogica*. Maar voor een deel ligt dit verschil voor de hand; overigens laten wij aan de uitvoering over het aan te toonen, en tevens het betoog te leveren, dat wij geenerlei onheusche gezindheid koesteren tegen de verschillende medewerkers van dit Tijdschrift, wier genegenheid wij op prijs stellen, en die wij onder de eersten verzoeken, hunne medewerking ook aan deze onderneming niet te willen onthouden, welke wij hiermede vertrouwend aan het publiek aanbieden.

Leyden, 1 *Januarij* 1852.

E. J. KIEHL.
E. MEHLER.
S. A. NABER.

Digitized by Google

DE TEKST
DER SMEEKELINGEN VAN AESCHYLOS
VÓÓR DRIE EEUWEN EN THANS.

Eene vraag, meermalen door beschaafde niet-Litteratoren als belangrijk gedaan, wordt telkens door een groot aantal wetenschappelijke beoefenaars der *Litteratuur* als geheel onbelangrijk verworpen; het is de vraag naar de beteekenis en de waarde der Tekstkritiek.

Trouwens zeldzaam vertoont zich die vraag zuiver als zoodanig. Meestal komt zij voor als een ongeloovig twijfelen aan de zekerheid van de uitkomsten der Tekstkritiek, of als een ontkennen van hun belang, of eindelijk als een bestrijden van haar »beginsel."

De beoefenaars der Litteratuur in *Duitschland* en *Frankrijk*, voor een deel ook de *Engelschen* en *Nederlanders*, erkennen en bezigen de Tekstkritiek als een belangrijk deel hunner Wetenschap. Maar te ligt versmaden zij het wederleggen van den drieledigen aanval, zoo even geschetst, en die zich soms onder nog buitensporiger vormen kan voordoen.

Die aanval is onregtvaardig. De uitkomsten der Tekstkritiek hebben dezelfde zekerheid als die der meeste andere wetenschappen en volgen in mate daarvan onmiddellijk op die der Natuurwetenschappen zelve; het »beginsel" der Tekstkritiek, zoo men er een wil aannemen, is de kennis van vorm en inhoud der teksten zelve, dat is kennis van de taal en van de realia. Deze beide punten moeten erkend worden door ieder onpartijdig wetenschappelijk onderzoeker; dat ook onze Wetenschap soms door enkele personen slecht wordt vertegenwoordigd, heeft zij met de overige gemeen.

Alleen het derde punt, dat de Tekstkritiek geene *belangrijke* uitkomsten geeft, kan met schijnbaren grond worden volgehouden. Ik

Digitized by Google

zou zeggen, met regt, zoo men in ons Vaderland de tegenwerping plagt te hooren, die b. v. MACAULAY in een zijner *Essays*[1] maakt, bewerende, dat de Studie der beide Classieke Talen aan belang absoluut zal winnen maar relatief verliezen; dat die Studie steeds zal vooruitgaan, maar dat de andere Wetenschappen het sneller doen. Dit is ontegenzeggelijk, wanneer men in het oog houdt, dat MACAULAY spreekt van de Studie der Classieke Litteratuur als middel tot vorming van den beschaafden stand; van dit oogpunt uit kunnen de Litteraturen zich en hunne Wetenschap enkel schaden door de tegenwerping te ontkennen, zoo lang dit gaan wil.

In ons land hoort men echter zeer dikwijls het absolute belang der Tekstkritiek ontkennen, men hoort haar uitmaken voor woordenziftery en voor wat niet al. Ik heb mij voorgesteld, een praktisch betoog van het tegendeel te geven, door het opzettelijk behandelen van den invloed der Tekstkritiek op een schoon dichtstuk der Oudheid. Er zal blijken, dat dit dichtstuk vóór de toepassing der Tekstkritiek *volstrekt onleesbaar* was; dat het door haar *leesbaar* is geworden, en meer en meer terug gebragt wordt tot den vorm, dien het voor meer dan twintig eeuwen van zijnen maker, den grooten Treurspeldichter AESCHYLOS, ontvangen heeft; eenen vorm, dien wij niet behoeven te wanhopen op zeer weinig na te zullen bereiken.

Wat was de tekst der *Smeekelingen* in het jaar 1518? Een middelmatig, bij een anderen schrijver zou men zeggen een slecht Hs., thans in de Groothertoogelijke Boekerij te *Wolfenbüttel* bewaard en in de Noten aangeduid door de verkorting *Guelf.*,[2] geraakte in handen van den geleerden Boekdrukker ALDUS MANUTIUS den oudere, die van c. 1445 tot 1515 leefde, en zich hoofdzakelijk te *Venetie* ophield, of althans in die zijner erven; zooveel is zeker, dat het eerst na den dood van ALDUS,

[1]) Critical and Historical Essays, contributed to the Edinburgh Review. In five Volumes. Leipz., B. Tauchn. Jun. 1850, 8°. min. Vol. III. Lord Bacon, p. 13—16.

[2]) Vgl. MARKSCHEFFEL, De emendatione fabulae Aeschyliae quae Supplices inscribitur, in het *Rheinische Museum für Philologie* van WELCKER en RITSCHL, Jaargang V, 1847, 48, bl. 161—216, vooral bl. 178. Binnen kort hoop ik in staat te zijn, den *Guelferbytanus* zelf in oogenschouw te nemen.

Digitized by Google

in Februarij 1518 door hen werd uitgegeven [3], want, zegt FRANCISCUS ASULANUS in de Voorrede, bl. 2: »multi post Aldi mor»tem ex officina nostra tum latini, tum graeci libri prodierunt: »in quibus pauca admodum desiderari posse videantur, neque »tamen ulla ratione voti compotes futuri sumus, nisi omnes »planè et latinae et graecae li(n)guae authores absolverimus, »Ac nunc quidem quas Aeschyli tragoedias habere potuimus, »emittimus, ut edito iam Sophocli et Euripidi is quoque qui »reliquus erat tragoediarum scriptor, accederet." De firma ALDUS (»unum hoc et Andreas pater, unum hoc et ego et Fe»dericus frater agimus"), de firma ALDUS stelde zich dus niets anders voor dan in den minstmogelijken tijd een meestmogelijk aantal Classieke Schrijvers in gedrukte uitgaven verkrijgbaar te stellen en daardoor aan de alleszins dringende behoefte van het oogenblik te voorzien.

Dat derhalve de *Aldijnen* voor zoover mij bekend is slechte uitgaven zijn, moet niet verwonderen maar is aan twee redenen toe te schrijven: zij werden in den haast gemaakt, en naar de goedkoopste, dus in den regel de slechtste Hss. Ik wil niet beslissen of men dès ondanks niet althans van AESCHYLOS eene betere uitgave had kunnen leveren: wij zijn den ALDI dank schuldig voor hun voorzien in de dringende behoefte des oogenbliks, alleen wegens het verwaarloozen of misschien zelfs opzettelijk vernielen hunner Hss. na het gebruik verdienen zij afkeuring. Had men slechts, nu er van de meeste *Classici* ééne uitgaaf bestond, al het mogelijke gedaan om de tweede in ééns zoo goed mogelijk te krijgen [4].

---

[3]) *Αἰσχύλου Τραγῳδίαι ἓξ. Προμηθεὺς Δεσμώτης*, *Ἑπτὰ ἐπὶ Θήβαις*, *Πέρσαι*, *Ἀγαμέμνων* (de *Agamemnon* en de *Χοηφόροι* met de drie bekende lacunes waaruit het begin der *Χοηφόροι* nog verloren is, als één enkel stuk). *Εὐμενίδες*, *Ἱκέτιδες*, Venetiis in aedibus Aldi et Andreae soceri, 1518 mense Februario, 12.

[4]) Het hier aangevoerde omtrent de uitgaven van ALDUS is eene min of meer algemeen aangenomen meening, die ik gaarne tot de mijne maak, maar zonder haar opzettelijk te toetsen. Alle vroegere uitgaven vindt men opgesomd en beoordeeld bij BUTLER (z. ben.) VIII Praef. bl. VIII vlgg. Men vergelijke ook de Voorrede van ALDUS op zijnen HESIODUS bij FABRICIUS, *Bibliotheca Graeca*, Vl. x. T. XIII. bl. 606 vlgg. Hamb. 1726, 4°.

Digitized by Google

Aan AESCHYLOS is het geluk te beurt gevallen, dat èn het Hs. der ALDI bewaard is gebleven, èn terstond de tweede uitgaaf volgens de hulpmiddelen van den toenmaligen tijd inderdaad uitmuntend moet worden genoemd. Vier en dertig jaren na de *Aldijnsche* uitgaaf verscheen die van ROBORTELLUS [5], in 1552. Wie de Editie van ROBORTELLUS leest en gebruikt, zal voor den zedigen, vlijtigen en in zijn spreken hoogst eenvoudigen man eene ware genegenheid opvatten, daar uit alles blijkt, hoe veel hij met zijne geringe hulpmiddelen ten uitvoer heeft gebragt. De *Agamemnon* en de *Offerplengsters* waren bij ALDUS tot één vormloozen klomp vereenigd, daar het begin en dus ook de titel van het laatste stuk verloren is; ROBORTELLUS vond de lacune, welke tevens het slot van den *Agamemnon* over eene uitgestrektheid van 513 vss. inneemt, en de nog grootere van 757 vss. midden in den *Agamemnon*; den tekst der drie eerste stukken, *Prometheus*, *Zeven tegen Thebe*, *Perzen* verbeterde hij, volgens de wijze zijner eeuw, uit »vele" Hss., dien der vier overigen, *Agamémnon*, *Offerplengsters*, *Eumeniden*, *Streekelingen* uit één enkel Hs. van zijnen vriend MARIANUS SAVELLUS, uit het beroemde adellijke huis der SAVELLI, iemand van groote liefhebberij voor Litteratuur, op wiens verzoek hij ook de uitgaaf op zich had genomen; eindelijk gaf hij ook eene eerste, betrekkelijk goede uitgaaf der Grieksche *Scholien* uit hetzelfde Hs. van SAVELLI, en eene volledige Grieksche Levensbeschrijving des Dichters. Eene overwegende waarschijnlijkheid pleit er voor, dat dit Hs. hetzelfde is dat nog heden ten dage te *Florence* in de *Mediceische* Bibliotheek bewaard wordt en in de uitgaven van AESCHYLOS als *Med.* of als *La.* voorkomt: een Hs. der tiende eeuw na onze tijdrekening, uit hetwelk zoo goed als zeker alle andere thans bekende Hss. van AESCHYLOS zijn afgeschreven, eene waarheid,

---

[5]) *Αἰσχύλου Τραγῳδίαι ἑπτά.* A Francisco Robortello Utinensi nunc primum ex manuscriptis libris ab infinitis erratis expurgatae, et suis metris restitutae. Venetiis apud Gualterum Scottum, 1552. 8°. min. — Scholia in Aeschyli Tragoedias omnes, ex vetustissimis libris mann scriptis (?) collecta, et in hoc corpus redacta a Francisco Robortello Utinense. Venetiis ex Officina Erasmiana Vincentii Valgrisii, 1552. 8°. min. De uitgaaf van TURNEBUS, van hetzelfde jaar, is iets vroeger verschenen, maar zonder waarde; die van ROBORTELLUS is van haar onafhankelijk.

Digitized by Google

welke evenwel nog geen uitgever diens dichters erkend heeft [6]. Mij dunkt het evenwel van veel gewigt daarop te letten, immers zoo inderdaad alle andere Hss. uit dit ééne zijn afgeschreven, dan hebben wij alle andere Hss. met de bovengenoemde drie lacunes volstrekt niet en de weinige overigen alleen voor die lacunes noodig.

Alle uitgaven hier op te sommen is mijn doel niet; dus mogen TURNEBUS (1552), H. STEPHANUS (dezelfde uitgaaf als die van P. VICTORIUS, 1557) en CANTER (1580), de voorgangers van STANLEY, gelijk deze zelf (1663) en zijne opvolgers, DE PAUW (1745) en de *Glasgowsche* uitgevers (1794 en 1795) die papieren van Porson in handen hadden, met stilzwijgen worden voorbijgegaan. Niet aldus twee bijna gelijktijdige uitgevers, SCHÜTZ, die twee grootere uitgaven, elk in drie deelen (1782, 84, 94, 8.), (1799—1807), eene kleinere in twee (1800. 8.) en eindelijk weder eene groote in vijf deelen op verschillende tijden (1809, 1811, 1808 de drie eersten, en 1821 de beide laatsten) het licht deed zien, en BUTLER, over dien straks. De uitgave van SCHÜTZ is zóó slecht, dat zelfs de *Mediceus*, toch buiten twijfel verreweg het beste Hs., alleen voor de *Zeven tegen Thebe* naar eene zeer slechte collatie (bij mij *Med.*) gebruikt is. Mogt iemand SCHÜTZ er mede willen verdedigen dat dit door ROBORTELLUS en altijans door VICTORIUS in de uitgave van STEPHANUS gebruikt Hs. in *Duitschland* onbekend was en eerst twee jaren na SCHÜTZ (3e Uitg.) door BUTLER eenigzins bekend werd, zelfs dan verdient SCHÜTZ gestrenge afkeuring; immers reeds in 1782 had hij het Hs. voor de *Zeven* en had het dus met eenigen goeden wil in 1809, zeven en twintig jaren later, toch wel volledigen kunnen hebben. Maar zijn gansche *Apparatus* is in 1809 woordelijk dezelfde als in 1782, behalve vier Hss. uit *Weenen*, van welke BAST voor *Prometheus* en *Zeven t. T.* »lectiones excerpsit", en vijf nieuwe uitgaven, de *Eumeniden* namelijk van WAKEFIELD en die van

[6] Ik heb dit zeer waarschijnlijk gemaakt in mijne *Aeschylea*, Specimen I (Inaugurale). Scripsit E. I. Kiehl, Litt. Hum. Doct. Lugd. Bat. ap. E. J. Brill, 1850. 8. II. 2. 3. bl. 25—49, waar ook het Hs. nader beschreven wordt; het regtstreeksche betoog mijner stelling vereischt eenen arbeid van veel grooteren omvang. Zie beneden.

Digitized by Google

HERMANN; de eerste *Glasgowsche* die hij volgt, die van DE LA PORTE DU THEIL en de onbruikbare van BOTHE.

De uitgaaf van BUTLER[7] verscheen met grooten ophef; zij moest eene volledige uitgaaf van AESCHYLOS worden: Volledigheid is dan ook de hoofddeugd dezer uitgaaf; onder hare fouten staat bovenaan dat de tekst volgens besluit der »Syndics of the »University press" die van STANLEY moest wezen. Voor het critisch deel is dan ook in deze uitgaaf geen andere vooruitgang te bespeuren dan het gebruiken van den *Mediceus*, trouwens naar dezelfde slechte collatie; zoo was de tekst van AESCHYLOS gedurende twee eeuwen lang zoo goed als stilstaande gebleven, hoewel men niet verzwijgen mag, dat in de noten van BUTLER goede elementen voor eenen beteren tekst voorhanden zijn, maar ook niets meer.

Met het begin dezer eeuw werd het eerst de studie van AESCHYLOS met kracht opgevat. PORSON, SCHÜTZ en BUTLER zijn reeds genoemd; HERMANN (1799) gaf eene bruikbare tekstuitgave der *Eumeniden*; zijn strijd met WELCKER[8] verwekte vele geschriften, waarin echter het nadeel al te blijkbaar aan HERMANNS zijde was. BLOMFIELD zond zijne heerlijke uitgaaf in het licht, waaraan ongelukkig juist (de *Eumeniden* en) de *Smeekelingen* ontbreken; WELLAUER de zijne (1823, 24) waarin naast vele fouten veel goeds gevonden wordt, en later (1830, 31) een zeer goed bewerkt »*Lexicon Aeschyleum*", dat eene regtstreeksche behoefte was geworden; eindelijk gaf DIDOT (1842) de laatste, door E. A. J. AHRENS bezorgde Editie. Maar nog nadrukkelijker had zich W. DINDORF onzen dichter aangetrokken; zijne TREU-

---

7) Aeschyli Tragoediae quae supersunt, deperditarum fabularum fragmenta, et Scholia Graeca, ex editione Thomae Stanleii; accedunt Variae Lectiones et Notae VV. DD. Criticae ac Philologicae. quibus suas passim intertexuit Samuel Butler. VIII Tomm. 8. Cantabr., (J. Deighton). 1809, 11, 12, 16 bini Tomi.

8) Voornamelijk naar aanleiding van WELCKERS meesterlijk werk: die Aeschylische Trilogie *Prometheus* u. die Kabirenweihe zu Lemnos, nebst Winken über die Trilogie des Aeschylus überhaupt. Nebst einer Kupfertafel. Darmstadt, C. W. Leske, 1824. 8. Vervolgd heeft hij dien arbeid in het werk: die Griechischen Tragödien mit Rücksicht auf den Epischen Cyclus geordnet, Bonn, E. Weber, III deelen 8, 1e en 2e deel 1839, 3e deel 1841; de standaard voor alle onderzoekingen omtrent verloren Treurspelen.

Digitized by Google

NER-uitgave (1827) is niet slecht en die in de »*Poetae Scenici* »*Graeci*" (1830) zeer goed, waartoe DINDORFS werk »*de Metris* »*Tragicorum*" (1842) niet weinig bijdraagt; alleen is het jammer, dat DINDORF den arbeid zijner voorgangers veel te weinig kent, en soms den zin voor de maat opoffert. WEIGEL bezorgde in 1827 door een ongenoemden eene veel betere collatie van den *Mediceus* dan de nog bekende, de eenige, die tot nog toe volledig gedrukt is; MARKSCHEFFEL schreef juist over de *Smeekelingen* zijne keurige, straks aangehaalde verhandeling [9]. Wat FRANZ voor AESCHYLOS gedaan heeft ken ik tot mijn leedwezen nog niet genoeg; DINDORFS beide Editiën zijn later herdrukt.

Onder deze uitgaven moest ik eene keus doen, om zigtbaar te maken, hoe de fouten langzamerhand uit den tekst verdwijnen. Ik neem daartoe de *Aldina* als de eerste uitgaaf; ROBORTELLUS als de eerste uitgaaf uit het goede Hs., den *Mediceus;* BUTLER als vertegenwoordiger van den (stationairen) tijd van 1663, toen STANLEYS Editie uitkwam, tot ongeveer 1800; DINDORF uit de *Scenici* èn om andere redenen èn omdat deze de meest verspreide goede Editie is; terwijl ik, eindelijk, zal doen opletten, waar ook deze goede uitgave ons verlaat en de Tekstkritiek nog verder te baat genomen moet worden. Deze plaatsen zijn zeer talrijk; hier zijn echter alleen diegenen opgenomen, die reeds geheel of gedeeltelijk zijn verbeterd.

Eer ik evenwel daartoe overga, moet ik tot het boven gezegde terugkeeren en het doel herinneren, straks door mij aangewezen. Ik wilde uit deze Edities het belang der Tekstkritiek aantoonen, door het allengs leesbaar worden der *Smeekelingen*. Om zulks te doen, heb ik *die* plaatsen verzameld, die in de uitgave van ALDUS op eene min of meer merkwaardige wijze bedorven waren, en wilde nagaan, hoe die langzamerhand in

---

9) Zie bl. 2. Nog vergelijke men de volgende werken, die ik nog niet ken: *Agamemnon* en *Choephoroe* ed. KLAUSEN (in de *Bibl. Gr.*); *Eumeniden*, vert. door O. MÜLLER; *Agamemnon* door W. v. HUMBOLDT; H. L. AHRENS, de causis quibusdam Aeschyli nondum satis emendati, Gottingae, 1832, 4°; BAMBERGER, de carminibus Aeschyleis a partibus chori cantatis, Marburg, 1832; SCHILLER, Bemerkungen zu den Persern des Aeschylus 4. 1851, die ook hier te lande welligt minder bekend zijn.

Digitized by Google

de boven genoemde Edities zijn verbeterd. Het aantal dier *merkwaardige* corruptiën in dit stuk van 1074 verzen [10] is 116, waaronder nog zeer dikwijls twee of meer fouten in elkaars onmiddellijke nabijheid voor ééne geteld zijn.

Daar het dus ligt geschieden kan en niet onnut zal wezen, de bestrijders van het absolute belang der Tekstkritiek, hoewel zij zich schuil houden, aan een sprekend voorbeeld te wederleggen, zal ik èn te dien einde èn voor het gemakkelijk overzigt mijn stuk verdeelen naar het volgend Schema:

In alle Uitgaven der *Smeekelingen* van AESCHYLOS zijn vele fouten.

I. ONBETWISTBARE FOUTEN, onbestaanbare woorden, louter zinlooze lettergroepen.

II. ONBETWISTE FOUTEN, bestaande maar zinstorende woorden.

III. (TEN ONRECHTE) BETWISTBARE FOUTEN, zulke plaatsen, die sommigen door »Interpretatie" trachten te redden.

Al deze fouten zijn in den tekst gekomen:

1. Of door het *foutief verwisselen van enkele letters* onderling.
2. Of door het *foutief afdeelen der woorden.*
3. Of door het begaan van beide fouten tevens.
4. Of eindelijk door andere oorzaken van verschillenden aard, wier invloed minder uitgebreid is.

De drie eerste klassen vormen mijne hoofdverdeeling, de vier laatsten de vier onderafdeelingen van ieder.

I. ONBETWISTBAAR FOUTIVE PLAATSEN, ONBESTAANBARE WOORDEN, GEHEEL ZINLOOZE LETTERGROEPEN.

Hun aantal is in de *Aldina* 51, d. i. *voor zoover zij door lateren geheel of gedeeltelijk verbeterd zijn.*

---

[10]) Ik volg hier DINDORFS cijfers in de *Poetae Scenici Graeci*, d. i. de cijfers van BRUNCK, WEIGEL, TEUBNER, TAUCHNITZ, DIDOT; zij zijn ook aangeteekend bij WELLAUER (jammer dat deze voor zijn *Lexicon Aeschyleum* ze niet gebezigd heeft) en stemmen het gemakkelijkst met de Hss. overeen, zoodat zij met eenig regt algemeen gebruikelijke cijfers kunnen genoemd worden. — In de volgende voorbeelden behooren de accenten en spiritus naast de *s* of medeklinkers op dezelve. — Zoo achter *dezelfde* lezing meer dan eene autoriteit wordt opgegeven, sta ik in voor de juistheid der lezing bij de eerste autoriteit; bij de overigen is op *kleine* afwijkingen geen acht geslagen.

Digitized by Google

1. *Zinlooze Lettergroepen, ontstaan door het foutief verwisselen der enkele letters onderling.*

Lezingen der *Aldina*.

Vs. 16. *καίασε* (*αι* voor *ε*, *α* voor *λ*, *ε* voor *αι*, vgl. SCHAEFER op GREG. Cor. p. 380 vlgg. BAST *Comm. Pal.* p. 704 [11]).
177. *γάροντι* (*α* voor *ε*).
240. *ἀκρέςως* (*ς* voor *τ*).
248. *ἡτηρὸν ἡερ᾽ ῥάιδον ἢ πόλεως ἄγων* (*η* voor *ι*, B. 716. 923, *ς* voor *β*, B. 708, *ω* voor *ο*, B. 812).
327. *αἰόγ᾽* (*γ* voor *λ*, B 802, denkelijk Λ voor ν).
717. *συνετῆρος* (*σ* voor *ε*, B. 713, zie straks).
878. *περιχοιμπτὰ* (*ο* voor *ρ*, B. 814, vgl. Tab. VI. 8).
956. *κηχανῆ* (*χ* voor *μ*, B. 721?).

Reeds bij ROBORTELLUS is althans deze soort van fouten krachtig bestreden. Hij heeft voor de aangehaalde plaatsen den *Mediceus* gehad; beider lezingen laat ik volgen:

	La. = *Med.*		ROBORTELLUS.
16.	*κεασαι*	C. W. Κέασαι *Medbw.* [12].	*κέλσαι*
177.			*γέροντι*
240.	*ἀκρέςωσ*	C. *Medb.* *ἀκρέτως*	*ἀτρέςως*

[11]) Gregorii Corinthii et Aliorum Grammaticorum libri de Dialectis Linguae Graecae. Recensuit et cum Notis Koenii, Bastii, Boissonadi suisque edidit G. H. Schaefer. Accedit F. J. Bastii Commentatio Palaeographica cum tabulis aeneis VII. Lips. Weigel. 1811. 8.

[12]) De verkortingen *La.* en *Med.* zijn beiden als notatie van dit Hs. in gebruik, *Med.* echter veel meer, en wel voor de enkele uit Edities opgemaakte lezingen, waarmede men zich vroeger vergenoegde. Ik heb dus, in het oog houdende hoe gewigtig het is de verschillende getuigenissen van elkander te onderscheiden, eene tweeledige notatie aangenomen; de oude slechte collatie van SALVINI, *die ik niet zelf heb maar uit de Edities opmaak*, noem ik *Med.*, en wel *Medb.* of *Medw.*, naarmate ik de lezing bij BUTLER of WELLAUER vond; de Collaties van WEIGEL en Prof. COBET, *die ik volledig heb*, noem ik *La.*, dus *CLa.* en *WLa.*, soms *C.* en *W.* Die van WEIGEL heeft men ten onregte voor verdicht gehouden, gelijk reeds die van COBET bewijst, en ook die van FRANZ en PAUW wel zullen doen.

Digitized by Google

W. *ἀρέσως* Burgess., 1 en 3 *Medw.*

248. *τηρὸν ἱερου ῥάβδον* C. *ἡ. ῥ.* W. *ἠτηρὸν ἠεροῦ Medwb.* 1. * *ἠτηρὸν κέρα ῥαβδον ἥ πόλεως ἀγόν.*

327. *αἰόλ'* C. *αἰόλ'*

717. *οἴακος συνοστῆρος* C. W. *σ. Medwb.* (*o* voor *θ*, B. 718). 2. *συνετῆρος*

878. *περιχαμπτὰ* C. W. *Medwb.* 3. *περιχαμπτὰ*

956. *μηχανῇ*

Op de beide overblijvende plaatsen, 717 en 878, staat *εὐθυντῆρος* en *περιχρίμπτα* bij Butler en sedert in de latere uitgaven, zoodat deze bron van fouten, waar zij onvermengd is, zeer spoedig blijkt te zijn gestopt. Alleen 248 blijft onduidelijk. Butler heeft *Ἡ τηρὸν ἱερᾶ ῥάβδον, ἥ πόλεως ἀγόν*, en Dindorf evenzoo, maar *ἠοῦ*. Dat in de lezing van het Hs. *ἱεροῦ* schuilt is zeker, evenzeer dat de zin der vraag is: zijt gij particulier, priester, of overheid? Verder kunnen wij thans niet gaan.

2. *Zinlooze Lettergroepen ontstaan door het foutief afdeelen der woorden.*

Lezingen der *Aldina*.

Vs. 43. *τιμ' ἀόρινιν*
162. *ἀζηνὶ 'σίω.*
268. *ἄκητο μαῖα*
274. *βραχύσορός θ'*
288. *εἶτ' ὀξοτευχεῖς*
405. *τὶ τῶνδεξις 'ρἐπομένων*
536. *διάσοι*
791. *δαΐδασ*
906. *θάρσει. τευχερεῖ τ'*
907. *διωλόμεσθα. ἐπτάναξ*
1065. *δαΐονος περιω- | πήμονασ.*

Lezingen van *La.* (*Med.*) en Robortellus.

La. = *Med.*	Robortellus.
43.	*τιμάορ' Ἰνιν.*
162. *ἀζηνιουσια* C. W. *ἀζηνιουσίω Medwb.*	1. *ὦ ζεῦ ἰοῦς, ἰὼ*
268.	*ἄκη τομαῖα*
274. *βραχύστοροσ θ'* C.	2. *βραχύσοροσ θ'*
288.	3. *εἰ τοξοτευχεῖς*

Digitized by Google

La. = *Med.*	ROBORTELLUS.
405. τῶν δεξισοὺ ῥεπομένων C.	4. τὶ τῶν˜ δὲ ἐξῆς ὑῤ ἐπομένων
536. διάσοι C.	5. δίας τοι
791. δάιδασ C.	6. δᾱδας
906. θάρσει τοῦ χερεῖταναρχίαν C. W. θ. τ. χερειτ' ἀναρχίαν *Medwb.*	θαρσεῖτ' 'ακ ἐρεῖτ' ἀναρχίαν
907. διωλόμεσθα ἐπτάναξ C. δ. ἑπτ. W. δ. ἑλπτ. *Medwb.*	διωλόμεσθ' ἄελπτ' ἄναξ
1065. Δαλονοσπεριω W.	7. δαΐον, ὅσπερ, ἰὼ,

Hier vertoont zich ROBORTELLUS lang niet even gunstig als straks, waar hij terstond 5 van de 8 plaatsen goed had; echter heeft hij ook hier 5 van de 11, terwijl N°. 3. 5. 7 reeds veel verbeterd en N°. 1 wat den zin betreft hersteld is. Laten wij BUTLER en DINDORF aan het werk zien.

BUTLER.		DINDORF.
162. Ὦ Ζεῦ, Ἰθ˜ς ἰὼ	1.	ἄ Ζῆν' Ἰοῦς ἰὼ
274. Βραχὺς τορός θ'		
288. Εἰ τοξοτευχεῖς	2.	1. εἰ τοξοτευχεῖς
405. Τί, τῶνδ' ἐξ ἴσα ῥεπομένων		
536. Δίας τοι	3.	δι' ἄς τοι
791. δ' ἀΐδας		δ' Ἀΐδας
906. θαρσεῖτ', 'ακ ἐρεῖτ' ἀναρχίαν		
907. Διωλόμεσθα. | Ἄελπτ' ἄναξ	4.	διωλόμεσθ' · ἄελπτ' ἄναξ
1065. Δάϊον, ὅσπερ Ἰὼ		

Voor τοξοτευχεῖς vs. 288 moet volgens de gewoonte der oudere *Attici* τοξοτευχῆς worden gelezen, en vs. 907 van plaats verwisselen met 904, dat op de tweede plaats staan kan, maar op de eerste zoozeer misplaatst is als 907 er gevorderd wordt; immers eerst op

ΧΟΡ. διωλόμεσθ' · ἄελπτ', ἄναξ, πάσχομεν

sluit het ironische antwoord:

905. ΚΗΡ. πολλοὶς ἄνακτας, παῖδας Αἰγύπτου, τάχα.

Digitized by Google

ἴδῃσθε· θαρσεῖτ', οὐχ ἑρεῖτ' ἀναρχίαν.

Om regtvaardig te zijn jegens BUTLER, die STANLEYS tekst moest volgen, heb ik zijne noten ingezien, waaruit blijkt, dat hij DINDORFS lezing van 162. 556 kent en verwerpt.

3. *Zinlooze Lettergroepen, ontstaan door de zamenwerking der beide straks genoemde oorzaken.*

Lezingen der *Aldina*.

Vs. 51. τὰ πανεῦν (ω voor ο, B. 812).
62. ἄτοπο χώρων ποταμῶν τ' ἐργομία. (ο voor α; εν weggelaten, B. 762. 786).
94. κατει δεῖν (ει voor ι, B. 720).
119. εὐακονεῖς (υ voor ν, B. 735 vlgg., νν voor ν, ει voor ι, B. 720?) en:
130. ἐνγαγρόνοις (οι voor ι).
135. ἀχίμα τόν μ' (ι voor ει, B. 720).
198. μετόπω σωφρόνων (ο voor ω, B. 812).
230. τἀπλὰ ἐγμάβασ λόγος. (ε voor κ; γ voor ν, B. 727, en dit weder voor η, B. 715; β voor θ, B. 709; α voor ω, B. 748).
254. αἴδνης δι' ἄλγος (δ voor α, B. 703 vlg.).
270. πανταντίνεισθον (ν voor μ, B. 725 vlg., ει voor ι, B. 720).
272. γένοιτ' ἀν' ἐξευχθια (ι voor σ; θ voor ο, B. 718).
273. γέμιν δηρίσιν (ι voor ε; ι voor η, B. 716. 923).
296. καὶ κρυπτ' ἄγκρασ ταῦτα παλλαγμάτων (κ voor η, B. 716).
428. *μήτι τ' ἀαΐσων ἰκέτην εἰς ἰδεῖν (α voor λ, B. 704, η voor ι, B. 716. 923).
435. μένει δρεικτίνειν (δ voor α, B. 703 vlg.).
715. σολμοὶ τελέφες (ε voor αι, SCHAEF. 380 vlgg.)
782. ἀμπετήσαις δόσεις (δ voor τ; α voor ω, B. 748, ι voor σ).
827. ἰὸφ, δμ | αὖθι κάκκας νο δΰϊαν βοὰν ἐμφαίνω (θ voor τ; κ voor η, B. 716 en dit voor ψ; υ voor α; ε voor α).
852. λεῖφι δρανακίδεσ δόρυ (ι voor ε).
877. λύμασις ὑπρογασὺ λάσκει, (υ voor η, B. 805 vlg.)

Digitized by Google

885. *βροσίοσα | ῥοσάται μαλδαύει* (σ voor τ, B. 734 vlg., ι voor αι, B. 720, δ voor α, B. 703 vlg.).
896. *τίατοτ' ἐν, δακοσάχ.* (σ voor ρι).
925. *'αδὲ μ' ἀνησμακράν.* (υ voor λ, B. 723, η voor ε of αι).
950. *ἐρεισθενέον* (ε voor αι tweemaal, SCHAEF. 380 vlgg., ει voor ε).
984. *ἄτα νεψίας* (α voor αυ, B. 705 vlg.)
1040. *θέα. | κτοριπυθοῖ* (λ voor α, B. 704; υ voor ι, en dit weder voor ει, B. 720).

Gaan wij deze zes en twintig plaatsen bij ROBORTELLUS en zijn Hs. na.

La. = *Med.*	ROBORTELLUS.
61.	*τέσσις, τῶν*
62. *ἂτ' ἀποχώρων* 1 m. C. Corr. *ἂτοποχ.* C. *'Ατοποχώρων* W. *'Ατοποχωρῶν Medwb.*	*ἅ τεπὸ χώρων*
94.	*κωνιδείν*
119. *εὐκοννεῖσ* C. W. *Medwb.*	1. *εὐκοπῖς*
130. *εὐγάκοννισ* C. W. *Medwb.*	2. *εὖ ἀκοπῖς.*
135. *ἀχίματον μ'* C. *'Αχίματόν μ'* W. *ἄχήματον Medwb.*	3. *ἀχήματεν μ'*
198. *μετώπω σωφρονῶν* C. *Medwb. μετώπου* W.	4 *μετώπων σωφρόνων,*
230. *ταπλὼ ἐν μαβασ λόγοσ* C. *τ. ἐ. μακκως λ.* W.	5. * *διμάζειται πλε σ'νμαβῶς λόγος,*
254. *αἴδνησ διάλγοσ* C. W. *αἴδνης δίαλγος Medwb.*	6. * *αἴδνης διάλγος*
270. *ποντανπινεισθον* C. W. *πονταν τινεισθον Medwb.*	7. * *ποντατεινεισθον*
272. *γένοιτ' ἂν* C. W. *Medwb. ἐξεύχοιό* C.	*γένοσ σ' ἂν ἐξεύχοιο*
273. *γέμιν δηρίσιν* C. W. *Medwb.*	*γε μεν δὴ ῥῆστιν*
296. *κρυπτά γ' ἤρασ ταῦτα παλλαγμάτων* C. W.	*κρυπτά γ' ἤρασ τωῦτα παλλακισμάτων*
428. *μήτι τ' ἀαῖσαν ἱκετιν* C.	8. *μήτι τλαίης τὰν ἱκέτιν εἰσιδεῖν*
435. *μενειδρει κτείνειν* C. *Μένει*	9. * *μένει δρεικτείνειν*

Digitized by Google

δρεικτείνειν W. μένει ἄρει κτίνειν sup. ει *Medwb.*

715. ϛολμοίτε λαίφαιϛ

782. ἀμπετήσαις C. W. ἀμπετήσας *Medwb.*, δόσαϛ C. δόσως W. *Medwb.* — 10. ἀμπετήσασ' ὡς

827. ἰόΦ ὄμ αὖθι κάκκαϛ νυ δυΐαν βοᾶν ἀμΦαίνω C. Ἰὸ Φ en βοὰν W., overigens even zoo. — 11. ἰόΦ | ὄμ | αὖθι κάγκαϛ | * νυ δυΐαν βοᾶν᷑ ἀμΦαίνω

852. λεῖΦ' ἵδρανα κἰ' εϛδόρυ C. ΛεῖΦ' ἵδρανα κἰδὲϛ δόρυ W. ΛεῖΦ ἵδρανα *Medb.* ἵδρανε *Medw.* — λεῖΦ ἔδρανα, κἰ' ἐϛ δόρυ (drukf. voor λεῖΦ')

877. λυμασισ ὑπρογασυλάσκει C. Λύμασις ὑ. W. ἡ πρὸ γᾶς ὑλάσκει *Medw.* — 12. λύμασις ὑπρογασυλάσκοι *

885. βροτισσα | ρσαται μαλδαάγει C. W. βροτίσα *Medwb.* — 13. βρέτειος | πρὸς ἄτας μάλδάγει *

896. τί ποτ' ἔν δακρσάχ C. W. Is deze χ misschien het critische teeken der *Alexandrijnen?* — 14. τίποτ' ἔν δακρῦσαχ ⩵

925. αὐδὲ μάλ' C. W. *Medwb.* ἐϛ *Medwb.* ἐϛ μακράν C. — 'ϐ μάλ' ἐϛ μακραν',

950. ἐρειϛθενέον C. W. ἐρεῖσθε νέον *Medwb.* — 15. αἰρεῖ σθαινέον (drukf. voor αἱρεῖσθαι νέον)

984. αὐτανεψίουϛ C. — αὐταγεψίουϛ

1040. θεα | κτορι πιθοῖ C. W. — 16. θεά ⩵ | κτορι πυθοῖ

Hier heeft Robortellus wel is waar slechts 10 van de 26 plaatsen in eens goed, maar deze corrupties zijn veel erger dan de vorigen, en buitendien heeft hij in 4. 8. 10. 13. 15 belangrijke stappen voorwaarts gedaan, en 5. 6. 7. 9. 12. 13 zelf (door het teeken *) als bedorven aangewezen; zoodat ook hier weder zijne groote verdiensten ten duidelijkste blijken.

Digitized by Google

BUTLER.		DINDORF.
119. Εὐακοεῖς.	1.	1. *εὐακοεῖς.*
130. Εὐακοεῖς.	2.	2. *εὐακοεῖς.*
135. Αχείματόν μ'		
206. *μετώπων σωφρόνων*	3.	3. *μετώπων σωφρόνων*
230. *τἀμπλακήμαθ', ὡς λόγος,*		
254. *αἶαν, ἧς δι' Ἄλγος*		
270. *ποτ' ἀντίμισθον*		
428. *Μήτι τλαίης τὰν ἰκέτιν εἰσιδεῖν*	4.	4. *μή τι τλῇς τὰν ἰκέτιν εἰσιδεῖν*
435. *Μένει ἀντιτίνειν*	5.	*μένει Ἄρει ἀντίνειν*
782. *Ἀμπτᾶσα δ' ὡσεὶ*	6.	5. *ἀμπτᾶσα δ' ὡσεὶ*
827. *ἰὼΦ, ὅμ | Αὔθι κάκκας νο | Δύϊαν βοὰν ἀμΦαίνω*	7.	6. *ἰὼΦ, ὅμ | αὔθι κάκκας νο | δύϊαν βοὰν ἀμΦαίνω.*
877. *Λύμασις ἢ πρὸ γᾶς ὑλάσκοι?*		
885. *βρετίεσσα | Ῥοσάται μαλδαάγει.*	8.	7. *βρότειος ἄρος ἅτα μαλδαάγει.*
896. *Τί ποτ' ἐνδάκυ̃σα.?*		*τί ποτ' | ἐνδακοῦσα.?*
950. *αἰρήσῃ νέον*	9.	*αἴρεσθαι νέον*
1040. *Θεάκτορι πιθοῖ*	10.	*θέλκτορι πειθοῖ.*

In de noten kent BUTLER PORSONS verbetering *μετωπωσωφρόνων* op 206, die hij aanneemt; ook PAUWS lezing *μήτι τλῇς* op 428 wil hij ingevoerd hebben, en DINDORF volgt hem hier evenzeer ten onregte, als hij het in 206 niet deed; in *τ' ἀαῖσαν CLa.* (TAAICTAN) schuilt niet *τλῇς τάν* maar TΛΑΙC TAN, d. i. *τλᾶς τάν* met *Dorischen* vorm; zoo vermoedt reeds WELLAUER, de beste palaeograaph onder de uitgevers van AESCHYLOS. In 877 wil BUTLER *ὑλάσκει*, dat als steunende op de eerste hand van het Hs. (*CWLa. Medw.*) waarschijnlijker is dan *ὑλάσκοι*, waar *οι* boven *ει* geschreven is, van welke hand blijkt niet (*CWLa. Medw.*). Zoo wil hij op 1040 BOTHES evidente verbetering *θέλκτορι* niet afkeuren (!), en verdedigt op 885 HEATHS treffende verandering *μ' ἄλαδ' ἄγει* voor *μαλδαάγει CWLa.*, namelijk ΜΑΛΑΔΑΓΕΙ voor ΜΑΛΔΑΑΓΕΙ, en *βρεταῖος*, overigens onbekend maar regelmatig gevormd, voor *βροτιοσα CWLa.*

Digitized by Google

βροτίοσα *Medwb.* Echter ligt in οἵ, οἵ, πάτερ, BPOTIOCAPOCATAI niets anders dan οἵ, οἵ, πάτερ, βρότιος ἄρ' ὃς ἅτᾳ μ' ἄλαδ' ἄγει, waar alleen βρότιος nog verbetering behoeft: de maat (.. .. | υ — υυ υ υυ | — — υυ υ — | twee dochmien met voorslag) is reeds gered; voor ἅτᾳ (ATAI) moet welligt ἀπαί (ΑΠΑΙ) worden geschreven, maar het eerste staat in het Hs., en ἀπαί zou dus nog vroeger moeten bedorven zijn, eene onderstelling die echter geene overwegende zwarigheden ontmoet.

Ondanks het vele, wat hier de tekst gewonnen heeft, is het er ook bij DINDORF nog jammerlijk mede gesteld. Enkele plaatsen zijn te herstellen, bij anderen blijft het onzeker, want wat baat het voor vs. 119. 130 uit 130 εὐγάκοννισ *CWLa. Medwb.* ἐν γᾷ κόνις afteleiden, zoo men geenen zin er aan kan vastmaken? Gelukkiger was AHRENS bij MARKSCHEFFEL bl. 125 op 782, lezende:

τὸ πᾶν δ' ἄφαντος, ἀμπετὴς, ἄϊσας ὡς (zie beneden);

en vs. 827, eene plaats wier erge corruptie meer schijnbaar dan wezenlijk is:

..... ἰὼΦ, ὄμ
αὔθι κάκκας νο
δϋΐαν βοὰν ἀμΦαίνω

stel ik voor:

ἰὼΦ, (?) ὄμ' αὐτίκ' ἤκασεν ὁ (αυθικα κκαςν ο) δαΐαν βοὰν ἀμΦαίνων.

... dat mij terstond (hier) vermoed heeft de (man), die het vijandig geschreeuw aanheft, namelijk de heraut der *Aegyptiers* dien het hier sprekende *Koor der Danaiden* ziet naderen, beklagende dat hij terstond in zijne nasporingen slaagt. De maat υ υυ — υ — | υ υυ — υ — | υ — — — — | is zuiver dochmisch, alleen schijnt βοὰν ἀμΦαίνων geen welluidende dochmius. Zoo men de corruptie nog hooger op mag zoeken stond er misschien ἀμΦαίνων βοάν (of βίαν), een bijna zuivere dochmius — — — υ —. Echter is hier nog zeer veel te doen, en er zijn nog eene menigte even erge plaatsen in den tekst.

Op enkele plaatsen hebben andere redenen dan het verwisselen van letters en het verkeerd afdeelen der woorden bederf ten gevolge gehad, namelijk:

Digitized by Google

4. *Zinlooze Lettergroepen ontstaan door andere oorzaken.*

Lezingen der *Aldina.*

Vs. 112. *θρεομένα λεγῶν.* Vgl. 552. 819 en vs. 62 op bl. 21.
518. *πιέτω.*
552. *διορνυμένα.* Vgl. 112. 819 en vs. 62 op bl. 21.
819. *διόμενοι.*
910. *ἐπεὶ 'σκ ἀκα˜ ἐξυτῶν ἐμῶν λόγων.* (*ε* voor *ο*, KOEN. op GRONG. COR. bl. 170 SCH.)

La. = *Med.*	ROBORTELLUS.
112. *λέγων* C. W.	1. *θρεομένα λέγων.*
518. *πιετω* C. 2 *πιέτω Medwb.* [13]	2. Ontbreekt.
552. *διορνυμένα* C. W.	*διορνυεν'α*
819.	*διόμενοι*
910. *ἐπεὶ οὐκακοῦ ἔξυτῶν ε. λ.* C 2. *'Επεὶ οὐ κακοῦ ἔξυ τῶν ἐμῶν* W. *'Επεὶ 'ε κακαῦ ἔξυ Medwb. τῶν ἐμῶν λόγων Medw.*	3. *ἐπεὶ 'σκ ἀκούεις σὺ τῶν ἐμῶν λόγων*

BUTLER.	DINDORF.
112. *θρεομένα λέγω*	
518. *Πιέτω*	
910. *'Επεὶ 'σκ ἀκα'εις* [*] *τῶν ἐμῶν λόγων.* 1.	1. *ἐπεὶ σὺκ ἀκούεις ὀξὺ τῶν ἐμῶν λόγων.*

DINDORFS lezing, die SCHÄRTZ heeft ingevoerd, is ongetwijfeld in den *Med.* de bedoelde (*ἔξυ* voor *ὀξύ*). Echter staat hierdoor alleen vast dat *ὀξύ* stond in het Hs. waaruit de *Med.* is afgeschreven. Ik houd het voor eene verongelukte poging tot invullen der bestaande lacune in dit vs., die m. i. door TYRWHITTS *οὐδέν* goed wordt ingevuld. Alleen schrijve men *οὐ δ' ἔν* of althans *οὐδ' ἔν*, niet slechts hier waar PORSONS *pause* het vordert,

---

[13]) WEIGELS *Collatie* van den *Mediceus*, de beste gedrukte, zegt hier op vs. 517: »Post hunc versum desunt alii tres insequentes versus." Daarentegen COBET 518—23: »omissos in m. supplevit m. s." En COBET moest wegens tijdsgebrek dagelijks eene gansche Tragoedie collationeren.

Digitized by Google

maar altijd: *οὐδέν* is juist zulk een monster als *δυλονότι*, als *τούτεσι* en anderen, die bij goede schrijvers niet geduld moeten worden; wat zou men zeggen van *εἰπενούτως* of *εἰπεταῦτα*?

II. Onbetwist foutive plaatsen, bestaande maar zinstorende woorden.

Hun aantal in de *Aldina* is 33, onder dezelfde beperking als straks op bl. 17.

1. *Zinstorende Woorden, ontstaan door het foutief verwisselen der enkele letters onderling.*

Lezingen der *Aldina*.

69 vlg. *δάπτω τὰν ἀπαλὰν*, | *νειλοθερῆ πορείαν*. (ik verscheur de zachte, aan den *Nijl* gezomerde d. i. gekoesterde, bruin geworden *reis*). — *o* voor *α*.

131 vlg. *πολλάκι δ' ἐνπιτνῶ ξὺν λαχίδι.*
αἶνοισιν ἢ σιδονία καλύπτρα. [14].
(dikwijls val ik met eenen scheur in — d. i. dikwerf scheur ik — *loftuitingen*, of in een *Sidonischen* sluijer). — *α* voor *λ*, B. 704.

309. *νιν ἐκ τῆς ἤλασεν* (hij joeg haar uit *de*). — *τ* voor *γ*, B. 710.

478 vlg. *ἀνάγκη ζηνὸς αἰδεῖσθαι κότον*, | *ἰητῆρος*. (noodzakelijk is het, den toorn te ontzien van Zeus den *arts*). — *η* voor *κ*, B. 716 vlg.

684 vlg. *νούσων δεσμὸς* (zie ben.) *ἀπ' ἀστῶν.*
"ζοι (drukf. voor *ἶζοι*) *κράτος ἀτέρπης*
(de *band* der ziekten zitte onvergenoegd, van der burgers *de kracht* — verwijderd). — *ά* voor *α*, *o* voor *δ*.

856 vlg. *ἔνθεν δεξόμενον ζώφυτον αἷμα βροτοῖσι θάλλει.* (van waar *zullende ontvangen* het planten-*bloed* den stervelingen bloeit). — *δ* voor *α*, B. 703 vlg.; *α* voor *ε*.

1000. *καὶ κνώδαλα πτεροῦντα καὶ παιδοτριβῆ* (en wilde dieren,

---

[14]) In de *Aldina* wordt de *ι subscriptum* meestal weggelaten. Ook de interpunctie als verdeeling der zinnen is bij hem en Robortellus nog volstrekt afhankelijk van de schijnbaar gebeel willekeurige interpunctie der Hss.

Digitized by Google

gevleugeld en *onderwijzers*). — *αι* voor *ε*, SCHAEF. 380 vlgg., *τ* voor *ς*, B. 735.

La. = *Med.*	ROBORTELLUS.
69 vlg.	δάπτω τὰν παρειαν', (*de wang*) νειλοθερῆ παρειαν'
131 vlg. αἴνοισιν C. W. ἢ C. ἤ W.	πωλλάκι δ' ἐμπιτνῶ ξυν' λακίδι | λίνοισιν (*in linnen gewaden*), ἢ | σιδονίᾳ καλύπτρᾳ.
309. τῆσ C. W.	1. ἐκ τῆς ἤλασεν
478.	ἀνάγκη ζηνὸς αἰδεῖθαι κότον ἰκτῆρος (van ZEUS den *Beschermer der smeekelingen?*)
684 vlg. δεσμόσ C. κράτοσ C. W. *Medwb.*	2. νούσων δεσμὸς ἀπ' ἀςῶν ἵζοι, κράτος ἀτερπὴς
856. δεξόμενον C. W.	3. ἔνθεν δεξώμενον κτέ.

De drie overige plaatsen heeft ROBORTELLUS nog niet goed, maar hij heeft althans de groote fout verwijderd die hier hoofdzaak is.

BUTLER.	DINDORF.
Vs. 69 vlg. Δάπτω τὰν ἀπαλὰν Νειλοθερῆ παρειὰν,	
131 vlg. Πολλάκι δ' ἐμπι- (τνῶ ξὺν λακίδι Λίνοισιν, ἢ Σιδονίᾳ καλύπτρᾳ.	πολλάκι δ' ἐμπίτνω ξὺν λακίδι λίνοισιν, ἢ Σιδονίᾳ καλύπτρᾳ
309. νιν ἐκ τῆς ἤλασεν 1.	νιν ἐκ χῆς (het *land* uit) ἤλα- (σεν
478. ἀνάγκη Ζηνὸς αἰδεῖ- (σθαι κότον Ἰκτῆρος,	
684. Νούσων δ' ἐσμὸς (*bende, zwerm*) ἀπ' ἀςῶν 2. Ἵζοι κράτος ἀτερπής.	1. κράτους
856. δεξόμενον 3.	ἔνθεν ἀεξόμενον (van waar *gedijende*). De plaats is nog niet zuiver.

Digitized by Google

1000. παιδοσιβῆ C. παιδοστιβῆ W. πεδοσιβῆ (gevleugeld en — *op den grond gaande*).

Vs. 131 schrijve men ἐμπιτνῶ, en σύν, welke vorm alleen goed is bij de *Tragici*, vgl. mijne *Aeschylea* II. bl. 78 vlg. Γῆς 302 is van CANTER, volgens BUTLER, in de noot, ook ἀεξόμενον kende hij. Uit κράτος *CWLa. Medwb.* leest MARKSCHEFFEL te regt κρατός (van *het hoofd* der burgers, nam. verwijderd). In 836 moet men voor ἔνθεν ἀεξόμενον | ζώφυτον αἷμα βροτοῖσι θάλλει, van waar gedijende, opkomende, het planten-*bloed* voor de stervelingen bloeit, lezen ζώφυτον εἶμα, het planten-*kleed*, namelijk de plant βύσσος, het vlas, dat aan den *Nijl* groeit. Vgl. voor de beteekenis van ζώφυτον DIOS bij STOBAEOS LXV. 16. bl. 408, waar het *plant* schijnt te beteekenen.

2. *Zinstorende Woorden, ontstaan door het foutief afdeelen.*

Lezingen der *Aldina.*

Vs. 74. γόεδνα δ' ἀνθεμίζομαι δεὶ μαίνσα φίλας κτέ. (ik ondervind de hoogste smart? *het moet razend zijnde* — δεῖ — *de vrienden* enz.).

82. ἔςι δὲ κακοπτολέμα τει | ρομένοις κτέ. (er is ook voor de vermoeiden *des ongeluksoorlogs* enz.).

186 vlg. εἴτε καὶ τεθειμένος. | ὦ μὴ ξὺν ὀργῇ κτέ. (hetzij ook brandende — τεθυμμένος DF. — *wien niet* met gramschap enz.).

290. ὅπως γένεθλον σπέρματ' ἀργείων τόσον, (hoe *de* geboorte *de zaden* der Argiven *zoo groot* — is).

398 vlg. οὐκ ἂν' εὐδήμα τάδε. | πράξαιμ' ἂν', (ik zoude dit niet doen *van het goed bevolkte.*).

762. ματαίων ἀνοσίων τεκνώδαλων, ἔχοντες ὀργάς, (van ijdele onheilige *kindermoorders* de gramschap hebbende, zoo men τεκνωδάλων als bestaanbaar wil aannemen, anders behoort het onder I).

Lezingen van *La.* (*Med.*) en ROBORTELLUS.

Vs. 74. γόεδνα δ' ἀνθεμίζομαι
1. δειμαίνσα φίλους κτέ. (*vreezende mijne vrienden* enz.)

Digitized by Google

La. = *Med.*	ROBORTELLUS.
82.	ἔστι δὲ κἀκ πολέμου τει = ρομεν'οις κτἑ. (er is ook voor de vermoeiden *uit den oorlog* enz.)
186 vlg.	ὠμῇ ξυν' ὀργῇ (met *woeste* gramschap).
290.	ὅπως γένεθλον σπέρμα τ' ἀργεῖον τὸ σὸν, (hoe *uwe* geboorte en afstamming Argisch is).
398 vlg.	'κ ἀν'ευ δήμε τάδε | πράξαιμ' ἀν'. (ik zoude dit niet doen *zonder het volk*)
762.	ἀ'νοσίων τε κηδἀλων (en onheilige *wilde dieren*).

De lezingen van ROBORTELLUS zijn goed, behalve vs. 82 κἀκ voor κἀκ, en vs. 186 ὠμῇ ξὺν ὀργῇ voor ὠμῇ σὺν ὀργῇ, wat de hoofdzaak niet verandert. In vs. 74 leze men δειμαίνουσ' ἀφίλους τάσδε Φυγάς κτἑ., *vreezende* voor dit vlugten *zonder vrienden*.

3. *Zinstorende Woorden, ontstaan door de samenwerking der beide straks genoemde oorzaken.*

Lezingen der *Aldina*.

259. τῶν δ' ἔτ' ἔκεινα δὲ κρατῶ (en *daarna* beheersch ik *nog* deze, nam. landen). — ει voor ι, B. 720.

292. τῇ ἰδίᾳ ἀργεῖα χθονί. (men zegt, dat Io eens sleutelbewaarster geweest is des tempels van HERA — *om te zien* op den *Argischen* — Ἀργεία — grond). — ει voor ε.

302. τἰ δὴ πρὸς ταῦτα λέχοις ἐχυρα διὸς, (wat nu — deed — daartegen de *stevige met hinderlagen* van ZEUS). — ο voor οσ, B. 789.

349. ἴδε μέγαν ἱκετὴν (ziet *den grooten smeekeling* — als eene rondzwervende balling).

438. καὶ δὴ πέφρασμαι — δεῦρο δ' ἔξω κέλεται. (welaan, ik overleg, en hier heen *beveelt het naar buiten*). — ω voor ο, B. 747; λ voor λλ.

Digitized by Google

491. *αἰδοῖον εὖ ῥέοντα πρὸς ξένον λαβεῖν.* (het is ons veel waardig — eenen eerwaardigen *wel vloeijenden naar eenen gastvriend* te ontvangen). — *ο* voor *θ*, B. 718; *πρός* voor *πρό*, B. 789.

679 vlg. *μὴ θέτις ἀνδρόκμητος. | λοιγὸς ἐπελθέτω.* (moge niet THETIS de mannendoodende ondergang komen). — *θ* voor *δ*.

682. *βοάντε δῆμον ἔξω παίζων* (en geraas *volk naar buiten spelend*). — *ω* voor *ο*, B. 747; *α* voor *λ*, B. 704.

693. *τὰ πάντ' ἐκ δαιμόνων λάθοιεν.* (het *alle dingen*, mogen zij van de goden *verbergen*). — *θ* voor *β*, B. 709.

715 vlg. *ὁρῶ. | τὸ πλεῖον εὔσημον γὰρ ᾽ε μελαν θάνει* (ik zie het *meerdere*, want goed kenbaar *sterft* — om *θάνει* toch iets te laten beteekenen — het niet *zwart*). — *ε* voor *ο*, KOEN. op GREG. COR. bl. 170 SCHAEF.

757. *περίφρονες δ' ἄγαν ἀν', ἐρομένει* (en al te wijs misschien, *vragenderwijze* — *ἐρομενεί* als *ἀμαχεί* — zullen zij de handen van ons niet afhouden). — *ο* voor *ω*, B. 747.

938 vlg. *τί σοι λέγειν χρὴ, τἄνομ' ἐν χρόνῳ μαθὼν,*
ἴσως ᾽ε αὐτὸς κτέ. (waarom zou ik u mijnen naam zeggen; dien met der tijd geleerd hebbende, *misschien niet* zelf). — *ι* voor *ει*, B. 720; *ωσ* voor *η*, B. 780, en dit voor *ει*; *ο* voor *σ*, B. 734.

944 vlg. *τῶνδε φιλωταὶ τορῶ. | γόμφος διαμπάξ* (van dezen wordt — *φιλωταί* behoorde misschien onder I — met *eenen duidelijken* — *τορῷ* — een nagel door en door....). — *ι* voor *η*, B. 923.

De moeijelijkheid, zulke woorden te vertalen, valt hier duidelijk in het oog, het is zeer bezwaarlijk en weinig beloonend hier naar juistheid te streven.

La. = *Med.*	ROBORTELLUS.
259. *τῶνδετ' ἄπειτα δὲ κρατῶ* C. *τῶνδε τ' ἄπειτα* W.	1. *τωῦ δε τ' ἄπειτα δὲ κρατῶ*,
292. *τῇδεῖν ἀργείαι χθόνι* C. *τῇ ἰδεῖν ἀργείᾳ* W. *τηῖδειν Medwb.*	*τῇ δ' ε'ν ἀργείᾳ χθονῖ.* (des tempels van HERE — *op dezen Argischen grond*)

Digitized by Google

La = Med.	ROBORTELLUS.
302. *τί δὴ πρὸς ταῦτα λόχοισ χυραδιοσ* C. W. *τί δεῖ πρὸς ταῦτα λόχως χυρᾶ. Διὸς Medwb.*	*τὶ δὴ πρὸς ταῦτ' ἄλοχος ἦρα διὸς*, (wat deed daartegen HERE *de echtgenoot* van ZEUS?) Leze *ἰσχυρά* met DF.
349. *μέγαν ἱκέτϊν* C. W. *Medwb.*	2. *Ἴδε μέγαν ἱκέτιν*
438. *ἐξοκίλλεται* C. W.	*δεῦρο δ' ἐξοκελλέται* (en *hierop komt het neêr*).
491. *εὖ ῥέοντα προσξένον* C. *εὖ ῥέοντα* W.	3. *εὑρέοντα πρὸς ξένον λαβεῖν*,
679 vlg.	*μηδέτις ἀνδροκμὴς* (*en er mage geen* mannendoodende ondergang verschijnen).
682. *βοάν τε δῆμον ἔξω παίζων* C. W.	4. *βοαν'τε δήμων ἔξω παίζων.*
693. *τὸ πάντ' ἐκ* C. W. *δ. λάθοιεν* C.	5. *τὸ πάντ' ἐκ δαιμόνων λάθοιεν*
713 vlg.	*ὁρῶ | τὸ πλοῖον, εὔστημον γὰρ ᾽σμε λανθάνει* (ik zie het *schip*, want goed kenbaar *blijft het mij niet verborgen*).
757, *ἀνιέρω* C.	*ἄγαν ἀ'νιέρω μεν'ει* (met *onheilige drift*).
938 vlg. *τοὔνομ' ἐν* C. W. *χρόνωι* C. *εἰσθειγαυτοσ* C. *Εἰσθιγαυτος* W. *εἴσθι γ' αὐτὸς Medwb.*	6. *τίσοι λέγειν χρὴ τούνομα ἐ'ν χρόνῳ μαθὼν, | βα. ἴσθιγ' αυτὸς*
944. *τῶνδε φιλωταὶ τορῶ* C. W. *Medwb.*	7. *τῶν δε φιλωταὶ τόρῳ*

BUTLER.	DINDORF.
269. *τῶνδε τἀπὶ τάδε κρατῶ* (dit beheersch ik *bovendien*)	
349. *Ἴδε μέγαν ἱκέτην* 1.	*Ἴδε με τὰν ἱκέτιν* (zie *mij de smeekelinge*)
491. *εὖ ῥέοντα πρὸς ξένον* 2.	*αἰδοῖον εὑρεθέντα πρόξενον* (eenen eerwaardigen *gevonden beschermer*)

Digitized by Google

BUTLER.		DINDORF.
682. Βοάν τε δήμων ἔξω παίζων.	3.	βοάν τ' ἔνδημον ἐξοπλίζων, (ARES — en geraas *onder het volk* — krijgsgeschreeuw — *uitrustende*)
693. Τὸ πᾶν τ' ἐκ δαιμόνων λάβοιεν (*en* zij mogen *alles* van de goden *ontvangen*).		
938 vlg. τ'ἄνομ' ἐν χρόνῳ μαθὼν | Ἴσθι γε αὐτὸς,	4.	τοὔννομον χρόνῳ μαθὼν | ἴσωσον αὐτὸς (het *wettige met der* tijd geleerd hebbende, *gis* het zelf)
944 vlg. τῶν δ' ἐφήλωται τορῶς Γόμφος διαμπὰξ, (hiervan is de nagel duidelijk door en door *gespijkerd* — dit is zoo vast als ware het gespijkerd).		

BUTLER in de noten heeft H. STEPHANUS' verbetering με τὰν ἱκέτιν op 349, maar beslist niet tusschen deze en zijnen tekst (!), daarentegen 491 εὑρεθέντα πρόξενον naar PORSON, 682 Βοάν τ' ἔνδημον ἐξοπλίζων naar STANLEY en DE PAUW vinden gereeder ingang, 938 vlg. worden PORSONS τοὔννομον en ἴσωσον verworpen, het eerste misschien met regt, maar dan schrijve men:

τί σοι λέγειν χρὴ τοὔνομ'; ἐν χρόνῳ μαθών κτὲ.

in welk geval ook ἴσωσον vervallen zoude. Zoowel het een als het ander laat gegronde tegenwerpingen toe; εἴσῃ σύ τ' αὐτός (maar dan εἴσει) van DIDOTS uitgave zou achter τοὔνομ' ἐν χρόνῳ μαθών passen, en deze lezing acht ik de ware, maar ook bij DIDOT staat τοὔννομον. BURGESS, bij MARKSCHEFFEL bl. 192, heeft reeds de goede lezing.

4. *Zinstorende Woorden, ontstaan door andere oorzaken.*

Lezingen der *Aldina*.

80. ὕβριν δ' ἑτοίμως συγόντες (de trotschheid *gereedelijk* — N°. 1 — hatende). — οι voor υ, B. 869.

Digitized by Google

164 vlg. *κοννωδάταν γαμετ' 'ορανόνεικον.* (behoort deels bij I. 2, *οὐρανόνεικον*, *twistende* met den hemel, bij II. 1). — *ει* voor *ι*, B. 720.

269. *πράξασ μεμπτῶς ἔπεισ' ἀργείᾳ χθονὶ*, (*berispelijk* — ? — volbragt hebbende *komt hij* — wie? — naar den *Argischen* grond). — *ε* voor *α*; *ει* voor *ι*, B. 720.

328. *πόνοι δείδοις ἀν' 'δαμᾶ ταυτὸν πότερον* (van de ramp zoudt gij nergens hetzelfde *welk van beiden vreezen*). — Vgl. B. 729.

711. *ἡμεῖς δὲ μῆτρες ἀεὶ ἀκέ'σασαι πατρός.* (En *wij altijd moeders* — *μητέρες* — hoorende naar *onzen* vader).

959. *ἔντυχε'σῃ ναίειν δόμοις* (voor de *eerste de beste* te wonen *aan* huizen). — *ν* voor *υ*, B. 735 vlgg., *χ* voor *κ*, B. 1042 (SCHAEF. bl. 550 is aldaar verkeerd aangehaald).

1018 vlg. *ἴτε μὰν . . . μακρὰς θεὰς* (gaat naar de *lange* goden — *μακρούς* —).

La. = *Med.*	ROBORTELLUS.
80. δ' ἑτοίμως C. W. *συγόντεσ* C. W. *Medwb.*	1. δ' ἑτοίμως *συγόντες*
164 vlg. *κοννωδάταν γαμετουρανόνεικον* C. W.	2. *κοννωδάταν* | *γαμετουρανόνεικον*, *πράξασ ἀμέμπτως ἄπις ἀργείᾳ χθονὶ* (APIS, *onberispelijk* volbragt hebbende).
269. *πράξασ* C. *μεμπτῶς* C. W. *μέμπτως Medwb. ἄπεισ'* spir a 2 m. C. *ἄπει σ'* W. *ἀπειστ' Medwb.*	
328. *δείδοισ* — *πότερον* C. W.	3. *δίδοις* — *πότε*
711. *ἡμεῖς δὲ Medw. μῆτρεσ ἀεὶ* C. W. *Medwb.*	*ἡμεῖς δὲ μὴ τρέσαιτ'* (en gij — *ὑμεῖς* — vreest niet).
959. *εὐτυχούσῃ ναίειν δόμοισ* C. W. *ἐν τυχε'σῃ ναίειν δόμοις Medwb. ἐν τυχούσῃ Medw.*	4. *ε'ντυχούσῃ ναίειν δόμοις*
1018 vlg. *μακρασ* C. Μακρὰς W.	5. *μακρὰς*

V. 269 moet natuurlijk gelezen worden Ἄπις, en vs. 711 ὑμεῖς, het andere schijnt drukfout. Evenwel is deze uitslag voor ROBORTELLUS lang niet zoo gunstig als gewoonlijk.

Digitized by Google

	BUTLER.		DINDORF.
80.	δ' ἐτοίμως συγ῀ντες	1.	δ' ἐτύμως στυγοῦντες (*naar waarheid* hatende)
164	vlg. Κοννῶ δ' ἅταν Γαμετᾶς 'ϝρανόνικον. (ik ken? *de gramschap* der echtgenoot — HERE — *die den hemel verwint.*		
328.	Πόνϝ δ' ἴδοις ἂν 'ϝδαμ῀ ταυτὸν πτερόν. (de rampen der menschen zijn gewiekt, maar — van de ramp ziet gij nergens dezelfde veder).		
959.	εὐτυχεῖς ναίειν δόμϝς	2.	εὐτύκους ναίειν δόμους (*goed gebouwde huizen* te bewonen).
1018.	μακρὰς	3.	ἴτε μὰν — μάκαρας θεοὺς (gaat naar de *zalige* goden).

BUTLER kent en verwerpt (!) vs. 80 ἐτύμως van PEARSON, en vs. 959. εὐτύκϝς.

III. (TEN ONREGTE) BETWISTBAAR FOUTIVE PLAATSEN, DIE SOMMIGEN DOOR » INTERPRETATIE" WILLEN REDDEN.

Onder deze rubriek, gelijk reeds onder de vorige, staan vele ook door » Interpretatie" (en dan nog welke Interpretatie) naauwelijks te verdedigen plaatsen, en volstrekt geene, die ik zelf op die wijze zou willen verdedigen. Maar er is hier spraak van argumenten, die, schoon ten onregte, toch nog aangevoerd *kunnen* worden, en het is dus alleen de vraag, of ik mijne onderstelde tegenpartij, die ongelijk heeft, ook *te veel aanvallen* toesta; ik wilde liever in dezen dan in tegengestelden zin dwalen.

Het aantal overigens der merkwaardige plaatsen onder deze afdeeling is in de *Aldina* 32, voor zoover ze in latere uitgaven geheel of ten deele verbeterd zijn.

Digitized by Google

1. *Plaatsen, door het foutief onderling verwisselen van enkele letters bedorven.*

Lezingen der *Aldina*.

Vs. 215. *εὐγνώη βροτοῖς*. (hij *zij welgezind* voor de stervelingen — *εὐγνῴη* zoo het woord bestond). — *ε* voor *σ*, B. 712 vlgg., *γ* voor *γγ*; *ω* voor *ο*, B. 747.

274 vlg. *ἀργεῖαι γένος | ἐξερχόμεσθα* (als Argischen van geslacht *komen wij naar buiten* — uit *Aegyptos?*) — *ρ* voor *υ*.

308. *οἶρον καλεῖσιν αὐτὸν, ὃι νείλε παῖδας*. — *αι* voor *ε*, SCHAEF. bl. 380 vlgg., *λ* voor *δ*, B. 711.

339 vlg. *πρ. πῶς δυν πρὸς ὑμᾶς εὐσεβὴς ἐγὼ πέλω.*
κό. αἰτεῖσι μὴ κδὼς κτἐ. (zoo ge den eischenden *niet uitlevert*). — *ω* voor *ου*.

345. *πέφυκα λεύσσων* (*ik ben van natuur* ziende — dit zitten). — *υ* voor *ρι*.

549. *περᾶδε τεύθραντος ἄχυ μεσῶν*. (zij gaat door TEUTHRAS' stad der *Muzen*). — *ου* voor *υ*.

662. *μὴ δ' ἐπιχωρίοις πτώμασιν αἱματίσαι πέδον τὰς ἥβας δ' ἄνθος κτἐ.* (en hij — wie? — make het veld niet bloedig *door inheemsch vallen*, en de bloem *der* jeugd enz.). — *ϱ* voor *ρ*, B. 732, 814, *τ* voor *γ*, B. 710.

795 vlg. *ἡρέμασ', | γυπίασ πέτρα* (?). — *η* voor *κ*, B. 716 vlg.

1034. *ςύγειον πέλει τόδ' ἄθλον* (deze strijd is *Stygisch*). — *ι* voor *ρ*, B. 731.

La. = *Med.*	ROBORTELLUS.
215. *εὐ γνώη* C. *εὐγνώη* W. *εὐγνῳη Medwb.*	*τὴν δεσυγγνώη βροτοῖς*, (hij *vergeve* den stervelingen).
274 vlg.	*ἀργεῖαι γένοσ	ἐξευχόμεσθα*, (*beroemen* wij ons — te zijn).
308. *νείλε* C. *πέδασ* C. W. in m. *οἶμαι παῖδεσ* C.	1. *οἰνείλου παῖδες*, (de *kinderen* van den *Nijl*). Zou niet iedereen *deze* lezing verdedigen, indien hier de maat het ware niet aanwees?
339 vlg. *μὴκδῶις* C. W.	2. *μὴ' κδῶς*

Digitized by Google

La. = *Med.*	ROBORTELLUS.
345. πέφυκα C. W. πέφρυκα *Medwb.*	πέφρικα λεύσων (ik *schrik* ziende)
549. ἄϛυ μουσῶν C.	3. ἄϛυ μυσῶν
662. πέδον. τᾶσ. C. W. Vs. 661 ἔρισ deest C. W.	4. μὴ δ' ἐπιχωρίοις πτώμασιν αἱματίσαι πέδον, ἦβασ κτὲ.
795. κρέμασ C.	κρέμασ
1034. σύγειον C. W. *Medwb.*	5. σύγειον πέλοιτο δ' ἄθλον

BUTLER.	DINDORF.
308. οἱ Νείλε πέλας. (de *naburen*).	
339 vlg. μὴ 'κδῷς 1.	1. μὴ 'κδῷς
549. ἄϛυ Μυσῶν, (de stad der *Mysiers*).	
662. Μηδ' ἐπιχωρίοις 2. Πτώμασιν αἱματίσαι πέδον· Ἦβας κτὲ.	2. μηδ' ἐπιχωρίοις * * πτώμασιν αἱματίσαι πέδον γᾶς. ἦβας (den *aardbodem*)
1034. Στυγερὸν πέλει τόδ' ἄθλαν (deze wedstrijd is *hatelijk*.	

In de noten verdedigt BUTLER op 339 te regt de verbetering van SCHÜTZ: Αἰτε῀αι μὴ 'κδέϛ, en 662 die van HEATH: μηδ' ἐπιχωρίοις ἔρις. Mij dunkt *-οις* staat voor *-ρις* en *ι* (met eenen haal door het accent) beteekent *-ίων* (en *de strijd* make den *aardbodem* niet bloedig door het vallen der landgenooten). Vgl. B. 778 vlg.

2. *Plaatsen, door het foutief afdeelen der woorden bedorven.*

Lezingen der *Aldina*.

Vs. 30 vlg. ἀϱσενοπληθῆ | δεσμὸν ὑβϱισὴν, αἰγυπτογευῆ (de met mannen gevulde, overmoedige *band* van *Aegyptisch* geslacht)

225 vlg. ἐν ἀγνῶ, δεσμὸς ὡς πελειάδων | ἵζεσθαι (op zuiveren grond, gelijk een *band* duiven, *te zitten*). — αι voor ε, SCHAEF. bl. 380 vlgg.; de plaats behoorde

Digitized by Google

eigenlijk onder 3, en staat hier alleen wegens hare overeenkomst met 30 vlg. 684. Dáárom is hier ook van de gewone volgorde afgeweken.

684. *νούσων δεσμὸς πτέ.* (en de *band* der ziekten — zitte verwijderd van het hoofd der stedelingen.).

202. *μέμνησο δ' εἶχεν χρεῖος εἶξεν ἡΦυγάς.* (denk toe te geven, de *arme* balling *gaf toe*).

299. *βα'την γυναῖκ' ἔθηκεν ἀργεῖα θέος*, (de *Argische* godin maakte *eene* vrouw tot een *ossendrijver*). — Misschien bij 4.

596. *τὸ μεῖον χρεῖσσον ὢν κρατῦνει* (het zwakkere regeert, *als zijnde sterker*)

993. *ἀγνῶ θ' ὅμιλον* (*en* de menigte *aan het reine*)

La. = *Med.*	ROBORTELLUS.
30 vlg. δεσμὸν C.	1. δεσμὸν
223 vlg. δεσμὸσ C. W. ἵζεσθαι C. W. *Medwb.*	2. δεσμὸς — ἵζεσθε
684. δεσμάσ C.	3. δεσμὸς
202. εἴξενὴ C. εἶξεν ἡ W.	χρεῖοσ. εἶ ξένη Φυγὰς. (ge *zijt behoeftig, vreemd, balling*).
299. βού . . . την Litera erasa est, sed satis apparet ν fuisse. ′ a sec. m. C. Βούτην W.	4. Βα'την
596. κρεισσον ὢν C. κρεῖσσον ὢν W. κρεῖσσον ὢν *Medwb.*	5. κρεῖσσον ὢν
993.	ἀγνῶθ' ὅμιλον (de onbekende menigte)

BUTLER.	DINDORF.
30 vlg. ἀρσενοπληθῆ Δ' ἐσμὸν πτέ. (de *zwerm, bende*)	
223 vlg. δεσμὸς — ἵζεσθε, 1.	δ' ἐσμὸς — ἵζεσθε (*gaat zitten*, als eene *vlugt* duiven)
684. Να'σων δ' ἐσμὸς en de *zwerm*, de *bende* der ziekten)	

Digitized by Google

BUTLER.		DINDORF.
299. Βε'την	2.	*βοῦν τὴν γυναῖκ' ἔθηκεν* (zij maakte *de* vrouw tot *eene koe*)
596. Τὸ *μεῖον κρεισσόνων κρατύνει* (het zwakkere beheerscht de sterkeren — waar regeringloosheid is?)		

In de noten geeft BUTLER beide verbeteringen als zoodanig op.

3. *Plaatsen, door de zamenwerking der beide straks genoemde oorzaken bedorven.*

Lezingen der *Aldina.*

Vs. 66 vlg. *ὤλετο πρὸς γειρὸς ἕο ἐν*
δυσμάτορος κῆτε τυχὼν,
... (hoe — het van hare hand stierf, zich bevindende in — *ἐν* met gen.! — den toorn zijner ontaarde moeder). — *ο* voor *θ*, B. 718.

154 vlgg. *εἰδὴ μὴ μελανθὲς*
ἠδιόκτυπον γένος | τόνταιον.
τὸν παλυξενώτατον
ζῆνα τῶν κεκμηκότων.
ἰξόμεσθα κτἑ.
(zoo niet, dan zullen wij, het zwarte *of door* ZEUS *getroffen* geslacht, — *ἢ διόκτυπον* — ons begeven tot den *τόνταιον*?, den alles ontvangenden ZEUS der dooden — HADES). — *δ* voor *λ*, B. 711, *τ* voor *γ*, B. 710.

263 vlg. *χθόνα | τὴν δε καθαίρει κνωδάλων* (hij reinigt deze streek van ondieren. — De fout ligt in het regeren van den genitivus door het simplex *καθαίρειν*.). — *κ* voor *κκ*.

321. *καὶ τε῀ δανασοί γε τ' οὔνομ' ἀφώνω λόγω.* (Men zal hier altijd moeten veranderen, maar zou kunnen beweren, dat de naam DANAOS niet onbepaald te verwerpen is). — *ω* voor *οο*, B. 718, en dit voor *θο*.

789 vlg. *πρὶν ἄνδρ' ἀπευκτὸν, | τῶ δ' ἐγχριμφθῆναι χερσῖν.* (antequam huc vir invisus vim facturus accedat. DINDT!). — *χερ* voor *χρ*.

Digitized by Google

802 vlg. τὸ γὰρ θανεῖν ἐλευθερᾶ | ται φίλαι ἐκ τῶν κακῶν. (want het sterven bevrijdt, *vriendinnen, uit de* rampen). — ε voor α.

843 vlg. ἀθάνα πολύῤῥαγον, | ἀλμήεντα πόρον, (gaat heen — ATHENE den — πολύρρογον — zilten weg .....). — α voor ει, B. 708; υ voor ο, B. 736; γ voor τ, B. 710.

987. δόρυ κἀνημέρω θανὼν, (gestorven door eene *lans* — δορί — *al was het zonder dag* — κἀνημέρῳ, zoo het bestond; misschien beter onder II). — υ voor ι, η voor ει.

1056. σὺ δὲ θέλεις ἀναθέλητον (gij *wilt* hetgeen niet *te willen is* — zoo het woord bestond). — η voor κ, B. 716.

La = Med.	ROBORTELLUS.
66. χειρὸς ἕο ἐν C. ἕο ἐν Sic ex corr. W.	1. ἕο ἐ'ν = | δυσμάτορος
154 vlg. ἡ διόκτυτον C. Ἡ διόκτυπον W. τὸν ταιον C. τόν ταιον W. *Medwb.*	2. ἡ διόκτυπον γένος | τὸν ταγὸν (*den heerscher*) | | | . . . ἐξόμεσθα
263 vlg.	τὴν δ' ἐκκαθαιρεικ νωδάλων (eerst dit verklaart den gen.)
321. καὶ τοῦ C. *Medwb.* δαναολγε C. δαναοῦγε *Medwb.* ἀΦθόνωι C. ἀΦώνῳ W. *Medwb.*	3. καὶ τε δαναολγε τὄυνομ' ἀΦθόνῳ λόγῳ.
789 vlg. τῶδ C. τῷδ' W. *Medb.* ἐχριμΦθῆν χροΐν C. W. ἐχριμΦθῆν *Medwb.* χροΐν *Medb.*	4. τῶδ' ἐχριμΦθῆναι χεροῖν,
802 vlg.	Φιλαιακτῶν κακῶν (uit de *klagtenminnende* rampen).
843. εἰθάνα πολύρρυτον C. Εἰθάνα πολύῤῥυτον W.	εἰ τ' α'νὰ πολύῤῥυτον (*daarna over den sterk vloeijenden* — zilten weg, zal ik u enz.)
987. δορυκ'ἀνημέρωι C.	5. δορυκ' α'νημέρω
1056. θέλγεισ ἀνάθελκτον C. W. θέλγεις ἂν ἄθελκτον *Medwb.*	σὺ δὲ θέλγεις ἀνάθελκτον,

ROBORTELLUS mist nog enkele bijzaken, 263 vlg. is ἐκκαθαίρει κνωδάλων zijne bedoeling en het andere drukfout, en 1056 ἂν ἄθελκτον de ware lezing.

Digitized by Google

	BUTLER.		DINDORF.
66.	χειρὸς ἔο, ἐν κτέ.	1.	χειρὸς ἕθεν (van *hare* hand; — zonder ἐν met den gen.)
154 vlg.	Ἡ διόκτυπον γένος Τ᾽ευγγαιον, κτέ.	2.	1. ἢ διόκτυπον γένος τοὔγγαιον
321.	Καὶ τε᾽ γε Δαναε᾽ τ᾽ε-νομ᾽ εὐφάνῳ λόγῳ	3.	καὶ τοῦδ᾽ ἄνειγε τοὔνομ᾽ εὐφάνῳ λόγῳ (*verklaar ook diens* naam met *welluidende* rede).
789 vlg.	Πρὶν ἄνδρ᾽ ἀπευκτὸν Τῷδ᾽ ἐγχριμφθῆναι χε-(ροῖν·	4.	2. πρὶν ἄνδρ᾽ ἀπευκτὸν τῷδ᾽ ἐγχριμφθῆναι χεραῖν·
987.	δορὶ ἀνημέρῳ θανὼν	5.	δορικανεῖ μόρῳ θανὼν (stervende aan eenen dood *door de lans veroorzaakt*).

In de noten kent BUTLER de van PORSON afkomstige verbeteringen op 66 en 321, hier blijft nog εὐφάνῳ valsch uit ἀφάνῳ *Medwb.*, dat zij alleen kenden, en nog in *WLa.* herhaald is; *CLa.* geeft ἀφθόνωι, de ware lezing, gelijk NABER mij doet opmerken. Voor 987 raadt BUTLER aan δορί τ᾽ ἀνημέρῳ (*en met eene lans zonder dag*) »quod miror neminem vidisse." Deze aanmerking alleen en het niet vinden der ware lezing op 156 zouden hem reeds tot een slecht Criticus stempelen; hij gaf niet als DINDORF in den haast eene Tekstuitgaaf maar eene Standaardeditie, hij beredeneert zijne lezingen, en schoon *Medwb.* hem τόνταιον gaf, vindt hij niet, dat in deze lezing τὸν γάϊον (*den aardschen* — ZEUS) ligt opgesloten.

WELLAUER heeft te regt:

Εἰ δὲ μὴ, μελανθὲς
Ἡλιόκτυπον γένος,
Τὸν γαΐιον κτέ.

Zoo niet, dan zullen wij, het zwarte, *door de zon getroffen* geslacht, ons begeven tot den *aardschen* — ZEUS. Men leze echter γάϊον zonder τόν, en in de antistrophe 170 τὸν [τᾶς] βοός κτέ., wat den zin niet verandert en deze maat herstelt

— ∪ — || — ∪ | — ∪ | — ∪ | ∪

Want hoezeer τὸν γάϊον, omdat het in het *Florentijnsche* Hs.

Digitized by Google

(*CWLa. Medwb.*) bedorven is, althans één Hs. vroeger reeds bestaan moet hebben, houd ik beide lidwoorden voor ingeschoven, te gereeder, wijl hetzelfde geval nog eens voorkomt, AESCH. *Prom.* 588. 608:

κλύεις φθέγμα [τᾶς] βούκερω παρθένου;
ὁρᾷς, φράζε [τᾷ] δυσπλάνῳ παρθένῳ.

Hier is de maat (υ — — υ — | υ — — υ —) dochmisch; zij wordt door het uitwerpen der lidwoorden hersteld. Hoogstwaarschijnlijk zijn deze er in gevoegd door iemand, die, schoon met dochmien onbekend, de maat verloren waande en haar wilde herstellen. Ook deze zekere verbetering (van Prof. COBET) onderstelt reeds eene fout in het Hs. waaruit de *Mediceus* is afgeschreven, immers deze geeft niet alleen 588 τᾶσ βουκέρω παρθένω *CLa.*, maar zelfs 608 φράζετε, bedorven uit ΦΡΑΖΕΤΑΙ d. i. φράζε τᾷ.

Vs. 789 vlg. leest MARKSCHEFFEL bl. 185 te regt:

πρὶν ἄνδρ' ἀπευκτὸν (drukf. ἀπ.) τῷδε χριμφθῆναι χροΐ.

» antequam vir abominandus huic (id est meo) corpori appropinquet, meum corpus contrectet." Vgl. boven bl. 39.

4. *Plaatsen, door andere oorzaken bedorven.*

Lezingen der *Aldina.*

Vs. 22 vlg. σὺν τοῖς δ' ἱκετῶν ἐγχειριδίοις
ἱεροςέπτοισι κλάδοισι
(met deze »handtuigen" van smeekelingen, met *heilig* omkransde takken).

164 vlgg. κοννωδάταν | γάμετ' ἀρανόνειπον (zie bl. 34 vlg.)
χαλεπᾶ γὰρ ἐκ | πνεύματος εἶσι χειμών
(want uit een *hevig blazen* zal een storm voortkomen.

349 vlg. ἴδε μέγαν ἱκετὴν (zie bl. 30. 32) φυγάδα πέριδρομον. λευκόδικτον ὡς | δάμαλιν ἀμπέτραις πτέ
(zie mij de smeekelinge, — με τὰν ἱκέτιν — die vlugtend omzwerft, gelijk eene *witgevlekte* — λευκόςικτον — vaars, die op de rotsen — ἀν πέτραις — enz.).

367. ἐκ πνοεῖν ἄκη (heelmiddelen *uit te blazen* — zoo het bestond, van πνοή).

375. ἄλγος φυλάσσε. (wacht u voor de *smart*).

Digitized by Google

420. vlgg. *τὰν Φυγάδα μὴ προδὼς,*
τὰν ἔκαθεν ἐκβολαῖς
δυσθέοις ὁρωμέναν κτἑ.
(de ballinge, die uit de verte . . . door goddeloos verdrijven *gezien* wordt).

758 vlg. *μεμαργωμέναι κυνοθρασεῖς θεῶν.* (woedend, hondsch, onbeschoft *van de goden*).

La. = *Med.*	ROBORTELLUS.
22 vlg. Ἱεροστέπτοισι W.	1. *ἱεροςέπτοισι*
164 vlgg. *κοννωδάταν γαμετουρανόνεικον* C. W.	2. *κ.* | *γ.* | *χαλεποῦ γαρ᾽ ἐκ* | *πνεύματος εἶσι χειμὼν,*
149 vlg. λευκόδικτον C. W. *Medwb.*	3. *λευκόςικτον᾽ ὡς* | *δάμαλιν ἀμπέτραις*
367. ἐκπνοεῖν C. *Medwb.* »SALV. »legit *ἐκνοεῖν.*" BUTLER.	4. *ἐκπνοεῖν*
375. ἄλγος C. W. *Medwb.*	*ἄγος Φυλάσσου,* (wacht u voor de *bloedschuld*)
420 vlgg. ὁρομέναν C. W. ω m. s. C.	5. *ὁρωμεν᾽αν,*
758 vlg.	6. *μεμαργωμε᾽νοι καὶ κυνοθρασεῖς ὄντες,*

ROBORTELLUS schijnt bij moeijelijker corruptien ook betrekkelijk minder gelukkig te zijn geweest dan bij de ligteren; hier is de uitslag niet ten zijnen voordeele.

BUTLER.	DINDORF.
22 vlg. Ἱεροςέπτοισι	1. *ἑριοστέπτοισι* (met *wol* omkransde — takken).
164 vlgg. Χαλεπᾶ γὰρ ἐκ Πνεύματος εἶσι χειμών.	2. *χαλεποῦ γὰρ ἐκ πνεύματος εἶσι χειμών.*
349 vlg. Λευκόςικτον ὡς δάμαλιν ἀμπέτραις	2. *λευκόστικτον ὡν δάμαλιν ἀμπέτραις*
367. ἐκπονεῖν ἄκη (*met moeite uit te vorschen*)	
420 vlgg. ὁρμωμέναν	4. *ὁρμέναν* (van verre — *gekomen*)

Digitized by Google

BUTLER.	DINDORF.
758 vlg. Μαμαργωμένοι κυνοθρασεῖς θεῶν	μεμαργωμένοι κυνοθρασεῖς θεῶν
δ'.	οὐδὲν ἐπαΐοντες. (woedend, hondsch onbeschoft, *naar* de goden *volstrekt niet luisterend*)

De verbeteringen op 22 vlg. (van STANLEY) en 420 (van PORSON) kent BUTLER in de noten en beveelt ze aan; sedert is tegen de tweede door MARKSCHEFFEL bl. 207 een niet geheel ongegronde twijfel geopperd. Dezelfde verbetert op bl. 169 vs. 349 vlg., gelijk vóór hem reeds HERMANN[15] gedaan had:

λυκοδίωκτον ὡς δάμαλιν ἀν πέτραις κτὲ.

want dit, niet λευκόζικτον, schuilt in λευκόδικτον van *CWLa. Medwb.* Vs. 164 vlgg. leze men:

χαλεπὸς γὰρ ἐκ θεῶν
πνεύματος εἶσι χειμών.

Deze lezing redt de maat - κον υυ — | υ — υ — || — υυ — | υ — — en den zin: want uit *het blazen* der goden zal een *zware* storm opkomen; eerst dit verklaart, waarom HERES toorn οὐρανόνικος is.

Vs. 758 vlg. is dus hersteld uit een Hs. der Koninklijke Bibliotheek te *Parijs*, N°. 3521, thans 2886, *Ask. D.* bij BUTLER en SCHÜTZ, *Reg. L.* bij WELLAUER, *P.* bij MARKSCHEFFEL; FAEHSE[16] heeft er eene zeer slechte collatie van bezorgd; die lust heeft zich met eigen oogen te overtuigen, hoe FAEHSE de Hss. die hij zelf gecollationeerd heeft op eene droevige wijs door elkaar haspelt, moge zulks naslaan bij WELLAUER T. II. bl. VII vlgg.

Daar nu vs. 759, οὐδὲν ἐπαΐοντες (immers οὐδ' ἴν), alleen uit dit Hs. bekend is, en dus in het *Florentijnsche* niet schijnt te staan, scheen mijne bewering wederlegd, in de *Aeschylea* bl. 25

---

15) Septem aperta operta apud Aeschylum. In: Godofredi Hermanni Opuscula, VII Voll. 8., Leipzig, G. en E. Fleischer, 1827—1839. Vol. IV, 1831, N°. 8, pp. 333—340, N°. VII, pp. 339 sq.

16) Sylloge Lectionum Graecarum Glossarum Scholiorum in Tragicos Graecos atque Platonem, e Codd. Mss. qui in Bibliotheca imperiali Parisiis adservantur erutorum in ordinem redacta. Collegit et publicavit G. Faehse, Lips. Weidmann, 1813, 8.

Digitized by Google

en boven bl. 13 vlg. tegen WELLAUER[17], ELMSLEY en MARKSCHEFFEL volgens BURGESS en COBET uitgesproken, dat alle andere Hss. en Edities alleen uit den *Mediceus* en zijne afschriften zijn voortgevloeid. Immers de *Reg. L.*, als behelzende een vs. dat de *Med.* niet kent, moet buiten dezen nog andere bronnen gehad hebben.

Gebrek aan ruimte belet mij, deze interessante vraag hier in het breede na te gaan en aan te toonen, dat een overwegende zamenloop van omstandigheden mij noopt aan te nemen, dat de *Reg. L.* of diens bron uit den *Med.* werd afgeschreven toen deze vs. 759 nog had. Wel is waar deze onderstelling klinkt onwaarschijnlijk, echter blijft zij alleen mogelijk, èn omdat de *Reg. L.* op *Prom.* 134 heeft θερμερῶπιν, eene fout *van welke bewezen is, dat zij slechts uit verkeerd lezen van den Med. ontstaan kon.* De *Reg. L.* heeft sommige goede lezingen, enkelen zelfs beter dan *La.*, maar deze is hij aan gissingen van zijnen geleerden afschrijver JANUS LASKARIS verschuldigd, niet aan een zuiverder oorspronkelijk Hs.

Deze stellige uitspraak omtrent de lezingen van den *Reg. L.* is mij evenwel eerst kortelings door de goedheid van Prof. COBET mogelijk geworden, die mij niet alleen zijne Collatie van den *Mediceus* ten gebruike heeft afgestaan (en hoe verreweg deze de beste is ziet elk deskundige), maar ook onlangs te *Parijs* zijnde, ten mijnen behoeve de plaats uit den *Prometheus* in den *Reg. L.* heeft nageslagen en de *Smeekelingen* geheel heeft afgeschreven, waardoor de kritiek van dit stuk eene belangrijke schrede vooruitgegaan is en ook die van AESCHYLOS in het algemeen niet weinig wordt bevorderd. Prof. COBET houdt er zelf niet van, bewierookt te worden, en in zijnen lof uit te wijden zou mij niet voegen; hij neme dus thans mijnen hartelijken dank aan voor dit nieuwe blijk zijner welwillendheid zoo jegens mij als jegens onze *Mnemosyne*, en houde het er voor, dat ik hem dien telkens betuig, wanneer ik het in het vervolg soms bij de eenvoudige vermelding berusten laat, weder iets aan hem

---

17) WELL. T. I. bl. IX, ELMSL. achter BLOMFIELDS *Prometheus*, bl. 168, *Edinburgh Review* 1810. XXXIII, bl. 219, MARKSCH. bl. 181. BURGESS *ann. ad Suppl.* bl. 41.

Digitized by Google

verschuldigd te zijn. De beste dankbetuiging, dat weet ik, meent hij te ontvangen wanneer met zijne giften iets ten voordeele onzer Wetenschap is verrigt; mogten zij mij thans gestrekt hebben, om aan dit voorbeeld het groote absoluut belang der Tekstkritiek te bewijzen, en ook eenigen invloed te hebben uitgeoefend op de meening van het litterarisch gevormde publiek aangaande de zekerheid harer uitkomsten.

Leyden, 9 *Septbr.* 1851. E. J. KIEHL.

BLADVULLING.

In de *Revue des Deux Mondes*, Jaargang 1850, Augustus 2, bl. 621, geeft de majoor in *Oostenrijksche* dienst G. DE PIMODAN berigt omtrent een *Romeinsch* zwaard uit *Herculanum* afkomstig en te *Castelfranco* in *Lombardije* bewaard, met het opschrift: »*Senatu(s)consulto Roma vincit*," hetgeen hij dus vertaalt: »Rome »doit vaincre, le sénat l'ordonne."

Het verschijnsel dat militairen Latijnsche opschriften mede deelen is veel te zeldzaam om het niet met genoegen zelfs hier te zien, waar de dappere majoor te midden van zijne krijgstogten niet heeft opgemerkt, dat het Latijnsche taaleigen zou eischen »*ex Senatusconsulto*" en dat buitendien zulk een opschrift, zoo het al bestond, bespotting in plaats van bewondering zou verdienen. M. i. echter zal er op het zwaard staan »*S C Roma vincit*" terwijl tusschen de letters S en C eene I zal zijn uitgevlakt, zoodat de ware lezing van het opschrift niet is SC (*Senatusconsulto*), maar SIC *Roma vincit*, zóó overwint Rome.

L., 1 *Dec.* 1851. E. J. K.

Digitized by Google

Scholion op Hom. Od. Γ 444, volgens een Venetiaansch handschrift. (Marc. 613).

Prof. F. Osann te Giessen heeft ter gelegenheid van den naamdag van Lodewijk III Groothertog van Hessen een stukje uitgegeven (Quaestionum Homericarum Particula I. Gissae 1851. 4°. Pag. 20), waarin hij eenige punten uit de geschiedenis der kritiek van de gedichten van Homerus tracht toe te lichten.

Wij lezen daar op P. 11 en 12: »In diorthosi sua Zenodotus »se non continuit in exhibendo Homeri exemplo ab ipso compo»sito et correcto, sed lectionibus, quas aut ex aliis exemplari»bus aut sua ipsius de coniectura suscepisset, si quid praesidii »opus putaret, glossarum instar in margine, opinor, explica»tiones adscripsit: quas valde probabile est quempiam ex mar»gine in libellum transcripsisse atque in glossarii formam rede»gisse, id quod quum mature factum esse possit, nihil obstat »quo minus tali libello etiam Aristarchum usum esse dicamus. — »Itaque nomine quidem Zenodoti opus glossarum in vulgus notum »erat, quamquam ab ipso non confectum: cui rei bene conveni»ret mira illa ratio, qua Zenodoti, si modo Ephesius intelli»gendus est, Glossas in Schol. ad Odyss. γ, 444 citari supra »vidimus."

De plaats uit de Scholien op Odyss. γ 444 Περσεὺς δ' ἀμνίον εἶχε, wordt behandeld op P. 8 en 10. Zij volgt hieronder, zoo als Prof. Osann haar eerst uit de Schol. Ambr. en Harl. volgens Buttmann's uitgave mededeelt, en verder door conjectuur verstaanbaar poogt te maken. Eenige woorden waarop ik de aandacht wenschte te vestigen, laat ik cursijf drukken.

P. 8. Περσεὺς δ' ἀμνίον εἶχε.] Ἀγγεῖον εἰς ὃ τὸ αἷμα τοῦ ἱερείου ἐδέχοντο. Ζηνόδοτος δὲ ἐν ταῖς ἀπὸ τοῦδε γλώσσαις τίθησι τὴν λέξιν· ἅπαξ δὲ ἐνταῦθα παρ' Ὁμήρῳ ἡ λέξις. Ἀμ-

Digitized by Google

νίον [ab hoc inde loco Zenodotum agnosco] τὸ ἀγγεῖον τοῦ ὑποσφάγματος, ὡς πηνίον. Κρῆτες αἴμνιον αὐτό φασι. Νίκανδρος δὲ καὶ Θεοδωρίδας ἀπὸ τοῦ δάμνασθαι προφέρονται ἀσυνδέτως δάμνιον. Πορσίλλος δὲ ὁ Ἱεραπύτνιος παρὰ Ἱεραπυτνίοις ἔτι σώζεσθαι τὴν φωνὴν αἴμνιον δασέως μετὰ τοῦ ι κατ' ἀρχὴν προφερομένην παρὰ τὸ αἷμα· καὶ Ἀπολλόδωρός φησι, ὡς εἰκὸς ἦν παρὰ τῷ ποιητῇ οὕτως αὐτὸ φέρεσθαι, ὑπὸ δέ τινων περιῃρῆσθαι τὸ ι. Εἰς τοῦτο δὲ πρῶτον αἷμα δεχόμενοι τοῖς βωμοῖς ἐπιχέουσιν, ἀμένιόν τι ὄν, ὅ ἐστι στερητικὸν τοῦ μένους ἤτοι τῆς ψυχῆς.

P. 10. »Cupio edoceri de sensu phraseos ἀπὸ τοῦδε in verbis »Ζηνόδοτος δὲ ἐν ταῖς ἀπὸ τοῦδε γλώσσαις, quam Düntzerus qui»dem Ὁμήρου supplendo interpretatur, sed me iudice non recte, »tum quod αἱ ἀΦ' Ὁμήρου γλῶσσαι quales sint nemo facile »dicat, tum quod ipsius elocutionis ratio postulat, ut τοῦδε »ad Zenodotum referatur, quod si vulgari modo accipitur, haud »minus inepte dictum est et citra omnem loquendi consuetu»dinem. Una mihi superesse ratio explicandi videtur, ut ad »verba ταῖς ἀπὸ τοῦδε (Zenodoti) γλώσσαις suppleatur ὀνομαζομέ»ναις et intelligantur glossae ab eius (Zenodoti) nomine nomi»natae, h. e. quae eius nomine circumferantur vel notae sint."

Het is mijn doel niet om te onderzoeken, of het vermoeden van Prof. OSANN aangaande den oorsprong eener verzameling van Zenodoteische Glossen waar is. Alleen wilde ik aantoonen, dat het aangehaalde Scholion zijne meening niet ondersteunt. Eene lange redenering is daarvoor niet noodig; het zal genoeg zijn het Scholion, dat ook anderen reeds tot een struikelblok is geweest, mede te deelen, zoo als het in een Venetiaansch Handschrift (Marc. 613), door Prof. COBET met BUTTMANN's uitgave vergeleken, geschreven staat.

In dat Handschrift staan bij Περσεὺς δ' ἀμνίον εἶχε vier Scholien:

1. Ἀμνίον ὡς πηνίον· Κρῆτες δὲ αἴμνιον αὐτό φασι. Τὸ ἀπὸ τῶν χερνίβων περιρραίνειν τῷ ἱερείῳ καὶ τὰς κρίθας προβάλλειν κατάρχεσθαι ἐκάλουν οἱ παλαιοί.

2. Ἄλλως. Ἀμνίον ἀγγεῖον εἰς ὃ τὸ αἷμα τοῦ ἱερείου ἐδέχοντο. Ζηνόδοτος δὲ ἐν ταῖς ἀπὸ τοῦ δ γλώσσαις τίθησι τὴν λέξιν· ἅπαξ δὲ ἐνταῦθα παρ' Ὁμήρῳ ἡ λέξις.

3. Ἀμνίον εἶχε: ἔστι μέντοι τῶν ἅπαξ εἰρημένων ἡ λέξις, σημαίνει

Digitized by Google

δὲ τὸ ἀγγεῖον ὅπου τὸ τοῦ σφαττομένου ἱερείου αἷμα ἐδέχοντο κτὲ. — οἱ Ἀττικοὶ σφάγιον αὐτὸ καλοῦσιν.

4. Ἄλλως. Ἀμνίον τὸ ἀγγεῖον τοῦ ὑποσφάγματος· Νίκανδρος δὲ καὶ Θεοδωρίδας ἀπὸ τοῦ δάμνασθαι προφέρονται ἀσυνδέτως δάμνιον· Πορσίλλος δὲ ὁ Ἱεραπύτνιος παρὰ τοῖς Ἱεραπυτνίοις κτὲ.

De Scholiast leert ons derhalve, dat δ' ἀμνίον in de Glossen van ZENODOTUS onder letter Δ was geplaatst (HESYCH. δάμνια. θύματα, σφάγια), waaruit volgt, dat het δάμνιον van NICANDER en THEODORIDAS de lezing van den tekst van ZENODOTUS is. Dat hier Homerische Glossen bedoeld worden, waaraan Prof. OSANN (P. 8) twijfelt, is, dunkt mij, uitgemaakt; want δάμνιον kan alleen uit eene verkeerde opvatting van onze plaats van HOMERUS ontstaan zijn.

Dr. W. G. PLUYGERS.

BLADVULLING.

Op de aardige plaats bij ARISTOPHANES in de *Ridders* vs. 537 vlgg. (DINDORF, *Poetae Scenici Graeci*):

οἵας δὲ Κράτης ὀργὰς ὑμῶν ἠνέσχετο καὶ συφελιγμούς·
ὃς ἀπὸ σμικρᾶς δαπάνης ὑμᾶς ἀρισίζων ἀπέπεμπεν,
ἀπὸ κραμβοτάτου σόματος μάττων ἀσειοτάτας ἐπινοίας·

540. χοὗτος μέντοι μόνος ἀντήρκει, τότε μὲν πίπτων, τότε δ' οὐχί.

hinderde mij altijd het onverstaanbare woord κραμβοτάτου. Daar echter dit woord eene bepaling is van σόματος, daar het tegenover ἀσειοτάτας ἐπινοίας staat, daar bovendien kool een voedsel der armen was (vgl. ANTIPHANES bij ATHEN. IX. p. 370) en het geheele beeld aan een maaltijd ontleend is, kwam ik op de gedachte, of bij KRATES, den vrijgelatene, de ware lezing ook de volgende zijn kon († en Γ voor Τ, vgl. B. 737. 710):

ἀπὸ κραμβοφάγου σόματος μάττων ἀσειοτάτας ἐπινοίας.

Vgl. onder anderen *Acharn.* 872:

ὦ χαῖρε, κολλικοφάγε Βοιωτίδιον.

L., 5 *Dec.* 1851. E. J. K.

Digitized by Google

JO. STEPH. BERNARDI

COMMERCIUM LITTERARIUM.

Reeds sedert geruimen tijd koestert men in de geleerde wereld wantrouwen tegen alles, wat den naam van briefwisselingen en nagelaten papieren voert, en worden alle nieuwe geschriften, welke tot deze kategorie behooren, met een bedenkelijk hoofdschudden ontvangen. Ik ben noch voorbarig, noch onvoorzigtig genoeg, om dit verschijnsel als een teeken des tijds te beschouwen, en daarin het verdwijnen te betreuren der pieteit jegens eene eeuw, op welker schouderen wij staan, een verwijt, dat maar al te dikwijls aan het jonger geslacht wordt toegevoegd, en dat door niets beter kan weêrlegd worden dan door het feit, dat juist in den laatsten tijd een aantal werken verschenen zijn, die alleen door gezette studie en onbevooroordeelde waardering van den arbeid van vroegere eeuwen (voornamelijk der vorige eeuw) konden ontstaan. Het eenig besluit, dat ik opmaken kan uit den afkeer van het openbaar maken der nalatenschap van groote mannen, is, dat dit verschijnsel niet zonder grond kan zijn; die grond is dan ook niet moeijelijk op te sporen, en wel is hij in niets anders te zoeken, dan in het »*omne nimium nocet.*" Met een' ijver, gelijk aan dien, waarmede weleer reliquien werden opgedolven en bijeenverzameld, wilde men van mannen, die in de geschiedenis van den menschelijken geest eene schitterende en roemrijke rol hadden gespeeld, ook niet het kleinste papiersnippertje laten verloren gaan, als of alles, wat voor verzamelaars van raniteiten als autograaph waarde had, reeds dáárom aanspraak mogt maken op de belangstelling van geheel de beschaafde wereld. Daarbij kwam de fijne, maar niet al te eerlijke speculatie van sommige Sosiae, die,

Digitized by Google

in het bezit der geheele litterarische nalatenschap van den eenen of anderen grooten schrijver of geleerde, als goede huisvaders met hun kapitaal woekerden, en voor elke nieuwe uitgave een nieuw Anecdoton als lokaas in petto hielden. Ik wil hier b. v. slechts aan de verschillende uitgaven van Goethe's werken herinneren, die allen door den uitgever met bewonderenswaardige naïveteit »Gesammtausgaben" genoemd worden; en als tegenhanger aan de 7 verschillende uitgaven van Aristophanes, die door Dindorf bezorgd zijn, en welke men eigenlijk alle zeven moest bezitten, om een' volledigen apparatus tot Aristophanes te hebben. Die onuitputtelijke voorraad van Anecdota verwekte bij het lezend publiek een' zeer vergeefelijken tegenzin tegen de geheele soort, en tevens won de overtuiging veld, dat der nagedachtenis dier groote mannen geene dienst bewezen werd, wanneer men het nageslacht de gelegenheid verschafte, om naast hetgeen in zich zelf regt heeft op de bewondering en vereering van alle tijden, de voortbrengselen van zwakke oogenblikken, beuzelingen te stellen, welke het gewrocht zijn van die uren, in welke zij, den wijzen raad en het voorbeeld van Amasis opvolgende, den boog hadden ontspannen; vooral echter hield men het voor niet geoorloofd en voor onkiesch, vertrouwelijke mededeelingen in het felle daglicht der openbaarheid te brengen, voor welke zij nimmer waren bestemd geweest. Zoo ligt dan, wanneer men de zaak wel beschouwt, de schuld van dien afkeer niet zoo zeer aan het uitgegevene, als aan de uitgevers, die, wanneer zij in het bezit zijn gekomen van dergelijke schatten, en zich met de uitgave bezig houden, zich volgens mijn oordeel naar de volgende wetten dienen te gedragen. Vooreerst moeten zij het uit te gevene aanvankelijk beschouwen niet als het werk van dezen of genen beroemden man, maar als iets, dat men toevallig gevonden heeft, wiens auteur niet bekend is, en wiens waarde zij gehouden zijn te bepalen. Wat zich bij zoodanig onderzoek als inderdaad kosthaar, als ware aanwinst voordoet, verdient in de eerste plaats gemeenschappelijk goed van allen te worden. Met dit voorloopig onderzoek ten einde gekomen, mogen zij zich dan ook den persoon herinneren, wiens erfenis zij hebben getaxeerd, en vinden zij daarin aanteekeningen, die over leven en karakter

Digitized by Google

van den schrijver, over den tijd in welken hij geleefd heeft, of over zijne verhouding tot anderen een onverwacht licht verspreiden, dan mogen zij ook die gerust aan het oordeel hunner beschaafde tijdgenooten onderwerpen, die hen daarover niet zullen berispen. Dat echter die keus zelve, voornamelijk uit hetgeen tot de tweede kategorie behoort, aan groote moeijelijkheden zal onderhevig zijn, kan niet ontkend worden. Want menigeen zal zich door het innig genoegen in schandaal, dat in meerdere of mindere mate iederen mensch schijnt ingeschapen te zijn, en door zijne bijzondere zucht om mede te deelen hetgeen men met een modewoord »piquant" noemt, laten verleiden, om zaken te vermelden, die geen' verstandigen kunnen behagen, of hatelijke twisten op te warmen, die sinds lang vergeten, en voor meer belangrijke zaken geweken waren. Wanneer iets *gewigtigs* mede te deelen is, mag men niet uit een verkeerd begrepen ontzag voor de overledenen vele duizend levenden te kort doen, die het regt hebben, de waarheid te hooren. Dan echter, wanneer er geen nut mede gesticht kan worden, is het niet geoorloofd de schaduwzijde te doen kennen van mannen, tot welker werken wij gewoon waren met een gevoel van onbepaalden eerbied te genaken. In dit opzigt zoowel, als in het eerste den regten maatstaf te vinden tot bepaling van hetgeen van waarde of onwaarde is, kan naar mijn inzien zoo uitermate moeijelijk niet zijn. Laat ons een voorbeeld kiezen uit het gebied der fraaije letteren; en hoewel ik volgaarne beken, dat het voor een' philoloog eene zeer gevaarlijke onderneming is, zich op het gebied der Aesthetica een oordeel te willen aanmatigen, heb ik toch nimmer kunnen begrijpen, welk nut het hebben en welk belang het inboezemen kan, wanneer men in de briefwisseling tusschen SCHILLER en GOETHE naast veel dat hoogst interessant en onzen dank ten volle waardig is, ook de briefjes aan het nageslacht medegedeeld vindt, waarbij zij elkaar ten eten uitnoodigden, of naauwkeurig berigt gaven van een bijzonder vetten en grooten karper, dien zij met elkander wilden oppeuzelen. Zulke dingen te moe-

[1]) Men zie de Decretalen van Paus GREGORIUS IX. Cap. 3. X de regulis iuris: Utilius scandalum nasci permittitur, quam veritas relinquatur.

Digitized by Google

en lezen, is dunkt mij nagenoeg hetzelfde, als of men van ons ergde, dat wij al de varianten en noten in Poppos Thucydides *ino' tenore* bestuderen, of een Commentarius van Bornemann van het begin tot het einde zouden doorwerken.

Wanneer wij nu zien, dat op een veld, waar het oordeel steeds gevaarlijk en twijfelachtig zal blijven, daar immers niets zoo verschilt als de smaak der menschen, het toch meestal aan den *goeden* smaak, aan den *sensus communis* mag gelukken, met genoegzame zekerheid het kaf van het koren te schiften, hoe veel gemakkelijker zal het dan niet zijn, op het gebied eener streng bepaalde wetenschap den maatstaf te vinden voor belangrijk of onbelangrijk, nuttig of nutteloos. Het voordeel nu, dat men uit eene philologische briefwisseling kan trekken, schijnt mij toe van dubbelen aard te zijn. Ten eerste kunnen wij er nieuwe en gewigtige mededeelingen in vinden over onderwerpen, die tot het gebied der Classieke Philologie behooren, dus òf opheldering omtrent duistere en twijfelachtige punten uit dat gedeelte der Philologie, hetwelk men het reële noemt (zoo b. v. G. Hermann u. Fr. Creuzer, Briefe über Homer und Hesiodus, of Fr. von Raumer, antiquarische Briefe), of bijdragen tot de verklaring en verbetering van moeijelijke of bedorvene plaatsen in de oude schrijvers (zoo Sylloge Epistolarum a viris illustribus scriptarum. Lugd. Bat. 1727. V. Voll. 4, instar omnium de brieven van Bentley aan Hemsterhuys [Zie Ruhnkenii Elog. Tib. Hemsterhusii ed. Bergman p. 34—61] en andere Hollandsche geleerden. Z. Richardi Bentleii et doctorum virorum epistolae mutuae. Ex editione Londinensi Caroli Burneyi repetiit novisque additamentis . . . auxit Frid. Franz. Friedemann, 1825). Ten tweede zal men de gelegenheid te baat nemen, opheldering te verkrijgen omtrent het karakter en de betrekkingen van groote philologen uit vroegere tijden, en dat wel door hunne eigene woorden of door de mededeelingen van tijdgenooten (zoo b. v. de brieven van Erasmus [z. A. Müller, Leben des Erasmus von Rotterdam, Hamburg. 1828], die van Bonaventura Vulcanius en anderen. Gedeeltelijk moeten hieronder ook de zoo zeer belangrijke Scaligerana (Groningae 1669) gerekend worden); vooral kan men men uit dit laatste op eene alleszins belangrijke wijze de »Gelehrtengeschichte"

Digitized by Google

verrijken en aanvullen, die gewoonlijk veel te eenzijdig en nagenoeg uitsluitend uit een bibliographisch oogpunt opgevat en behandeld wordt. Mij althans kwam het steeds belangrijk voor, ook het leven te kennen van diegenen wier geschriften aan geen philoloog mogen onbekend blijven; want is de litterator uit eigen keuze veroordeeld, meer in het voorleden, dan in den tegenwoordigen tijd te leven, dan kent hij ook gaarne de lotgevallen van diegenen, met welke hij in vertrouwden omgang leeft.

De waarde eener briefwisseling zal altijd afhangen van den tijd, waarin de brieven geschreven zijn, welke zij bevat. Eene philologische briefwisseling uit deze eeuw zal op verre na niet zoo belangrijk kunnen zijn als eene uit de vorige; en dat wel om meer dan één reden. In het algemeen toch pleegde men toen, hetgeen men gedacht en gevonden had, niet aanstonds aan het oordeel van allen te onderwerpen; en het is eene bewezen zaak, dat de meeste emendatien en coniecturen, voor zij ter perse gingen, eerst aan de geletterde vrienden medegedeeld werden, opdat zij er hun oordeel over mogten uitspreken, zoo dat het »*Quid iuvat perituras parcere chartas*", dat thans alle drukpersen in beweging brengt, toenmaals alleen het schrijfpapier gold. De levendige briefwisseling verving de plaats onzer tijdschriften, die men in dien aard en die uitgebreidheid, als zij thans bestaan niet kende (zie R. PRUTZ, zur Geschichte des Deutschen Journalismus, in het »Deutsche Museum" I. 5. pag. 553 vlgde). Wisselt nu in een tijdschrift het goede met het slechte af, en blijft het goede bestaan, terwijl het slechte weldra tot de verdiende vergetelheid wordt gedoemd, dan is het bij de uitgave eener philologische briefwisseling de pligt van den uitgever, om de plaats van den oordeelenden tijd te vervangen. Hij moet het goede uitkiezen en mededeelen, en zich voor de moeite, die het hem gekost heeft ook het slechte te lezen, genoegzaam beloond achten, als hij anderen den arbeid bespaart, naar goud te zoeken waar slechts zand te vinden is.

Nadat ik op deze wijze de wetten heb toegelicht, volgens welke de uitgever van nagelatene geschriften van groote mannen, voornamelijk echter die van philologische Anecdota, zich naar mij voorkomt dient te regelen, zal men mij misschien

Digitized by Google

met meer vertrouwen volgen in mijn verslag over, en mijne mededeelingen uit het commercium litterarium van Bernard. Vooraf veroorloove men mij echter nog op te merken, dat, indien men die soms niet onbelangrijk mogt vinden, men dit aan Prof. Geel te *Leyden* te danken heeft, die mij het eerst op de Bernardsche correspondentie opmerkzaam gemaakt, en mij veroorloofd heeft, daaruit openbaar te maken, wat mij de uitgave waardig scheen.

Johann Stephan Bernard werd geboren te Berlijn 1781. Hij studeerde te *Leyden* sedert 1739 in de Geneeskunde en in de Letteren, en vestigde zich in het jaar 1745 als geneesheer te *Amsterdam*, van waar hij zich later naar *Harderwijk*, en eindelijk naar *Arnhem* begaf. Waarschijnlijk verliet hij *Amsterdam* in 1775; ten minste heb ik op een brief, welken de echtgenoot van Reiske in 1776 aan Bernard geschreven had (Ep. 353a) het volgende, waarschijnlijk van den Amsterdamschen postdirecteur afkomstig opschrift gevonden: »C'est plus qu'un an, que ce monsieur est mort." Het is Bernard meer dan eens overkomen, dat men hem nog gedurende zijn leven voor dood gehouden heeft. Zoo heb ik in de verzameling van brieven een van Saxius (Ep. 405) gevonden, die hem in de meest beleefde termen verschooning er voor vraagt dat hij hem in zijn *Onomasticon* had opgenomen, eene eer, die slechts aan reeds gestorvene geleerden te beurt viel; maar »Te adhuc vivere" zegt hij »ingenioque et literis florere, sero nimis, vulgatis iam »Onomastici mei fasciculis audieram." Ook Reiskes geleerde vrouw Ernestina Christina verkeerde in dezelfde dwaling. Zij had in de door haar uitgegevene Autobiographie van Reiske de brieven van Bernard aan haren echtgenoot laten afdrukken, terwijl het overigens beginsel was, geene brieven van nog levende geleerden in die verzameling op te nemen. De brief, dien zij hierover aan Bernard geschreven heeft (Ep. 425), is zoo hartelijk en bevallig, dat ik hem in zijn geheel zou mededeelen, vreesde ik niet, aan dit verslag eene al te groote uitbreiding te geven. »Ich muss Ew. Wohlgeboren um Verzeihung bitten", zegt zij, »kann aber auch zugleich versicheren, dass mir die Ueberzeugung, dass Sie noch leben, und noch ein redlicher Freund meines im Grabe ruhenden Mannes sind, so erfreulich

Digitized by Google

ist, dass ich die Pflicht um Verzeihung zu bitten, herzlich gerne erfülle." Dit zonderlinge verschijnsel is daaruit te verklaren, dat BERNARD, zoo als hij zelf in een brief aan REISKE (zie J. J. REISKENS von ihm selbst aufgesetzte Lebensbeschreibung p. 311 vlg.) te kennen geeft, in de tweede helft van zijn leven, door andere bezigheden afgetrokken, weinig tijd aan de beoefening der letteren kon besteden; zoo als inderdaad tusschen de uitgave van THOMAS MAGISTER en die van den ANONYMUS de *Hydrophobia*, die in 1791 in het licht verscheen, een tijd van 34 jaren verstreken was. Kort na de uitgave van dit geschrift is BERNARD, die in de laatste jaren zijns levens zijne vroegere neiging tot de beoefening der classieke letteren op nieuw gevoelde ontwaken, en het plan gevormd had, NONNUS en THEOPHYLACTUS SIMOCATTA uit te geven, te *Arnhem* overleden, in 1793 [1].

De briefwisseling van BERNARD is thans het eigendom der Leydsche Bibliotheek, en wordt daar bewaard in vijf portefeuilles, in welke de brieven chronologisch gerangschikt zijn, (Z. Catalog. Biblioth. Leid. XVIII. 242 (956).) [2]. Verreweg de belang-

[1]) Hij is aan de geleerde wereld bekend geworden door de uitgave der volgende geschriften: Demetrius Pepagomenos 1743. — Anonymi introductio anatomica, 1744. — Hypatus de partibus 1744. — Psellus de Lapidibus 1745. — Palladius de febribus 1745. — Synesius de febribus 1749. — Thomas Magister 1757. — Anonymus de Hydrophobia 1791. — Theophanes Nonnus. Epitome de curatione morborum, 1794 en 1795. Bovendien leverde hij bijdragen in de Observatt. miscellae novae, Tom. IX. pp. 999—1019 en pp. 1020—1056, en in de Acta literaria Societatis Traiectinae, Tom. I. pp. 199—212. (Z. Chr. Saxii Onom. Litterar. VII. pag. 61 sq., Pierson, Praef. ad Moerid. pp. 5—7; Chalmot (J. A. de) Biographisch Woordenboek, II. p. 368). Meer naauwkeurige berigten omtrent het leven van Bernard te geven, was mij bij gebrek aan bronnen onmogelijk; voornamelijk miste ik Meusel, Lexicon der vom Jahr 1750 bis 1800 verstorbenen Deutschen Schriftsteller.

[2]) Zij bestaat uit 438 brieven, welke door de volgende mannen geschreven zijn: F. L. Abresch (33 brieven); Joh. Alberti (2 br.); A. Allamand (4); A. Askew (3); Abr. Baeck (1); J. M. Bernhold (9); Jo. in de Betouw (2); P. Bondam (2); R. D. Bouillier (1); H. G. van Breughel (2); A. E. Buchnerus (1); P. Burmannus (9); Herm. Cannegieter (6); Henr. Cannegieter (1); G. A. de Chaufepié (6); Ad. Corays [ad Villoisonum] (4); J. Ph. d'Orville (7); J. G. Eberhard (1); P. Ferro (5); A. Freeman (3); H. D. Gaubius (11); C. G. Gruner (15); A. S. G. Guse (4); A. von Haller (8); Amad. Em. von Haller (1); T. Hemsterhuys (3); A. Heringa (1); Hoffmann (1); A. G. Kaestner (2); G

Digitized by Google

rijkste dezer brieven zijn die van Reiske en Valckenaer. Het belang, dat de brieven van Reiske inboezemen, is niet zoo zeer te zoeken in de philologische data die zij bevatten, want die zijn voor het grootste gedeelte in de geschriften van Reiske en Bernard opgenomen, als wel daarin, dat zij ons een diepen blik in het karakter van dien philologischen martelaar doen werpen. Omtrent de verdiensten, welke Reiske jegens de litteratuur verworven heeft, staat het oordeel thans naar wij meenen tamelijk vast: eene bewonderenswaardige belezenheid, eene onwrikbare volharding, eene soms te ver gedrevene scherpzinnigheid, een omvang van kennis, die zich over het geheele gebied der Oostersche, der classieke en der moderne letterkunde uitstrekte, dit alles kan hem niet ontzegd worden, en de brieven aan Bernard zouden er, zoo het noodig ware, een nieuw bewijs voor kunnen opleveren; dat evenwel bij eene zoo vreesselijke, reusachtige massa van werk, als Reiske gedwongen was op zijne schouderen te laden, niet alles even grondig zijn kon, dat zijn arbeid soms de sporen draagt van de haast, waarmede hij moest ten einde gebragt worden, is niet minder bekend, dan door het inderdaad bijna onbeschrijflijk rampspoedige leven van Reiske gevoegzaam verontschuldigd. Na al hetgeen over zijne beteekenis als philoloog van verschillende kanten geoordeeld, en zoo hevig hij dikwijls veroordeeld is, schijnt het mij toe, dat niemand zijnen letterkundigen arbeid meer naar waarde geschat heeft, dan Wyttenbach in zijne Biblioth. Crit. III. P. I.

Knoop (6); J. Lamius (1); C. C. Langhans (7); J. D. van Lennep (2); G. J. Lette (3), P. Lionnet (3); Chr. G. Ludwig (2); J. C. Martini (1); J. D. Michaëlis (1); S. Middelbeek (1), . . Mertens [ad Grunerum] (1); S. de Monchij (1); F. H. Muller (1); F. Oudendorp (6); J. C. de Paauw (2); J. H. Pareau (1); J. Pierson (6); J. J. Reiske (66); E. Chr. Reiskia (2); J. Fr. Reitzius (3); Rousset de Missy (7); A. van Royen (1); D. Ruhnkenius (10); Sallier (1); Ch. Saxius (1); J. M. Schmid (3); E. Scheidius (6); J. Scheidius (2); R. Schomberg (13); J. Schrader (2); Th. Schwencke (2); J. H. Schütte (1); E. Stoeberus (16); T. Stosch (3); D. W. Trillerus (43); L. C. Valckenaer (37); J. B. C. d' Ansse de Villoison (9); H. Vinck (1); P. Vinck (1); P. Wesseling (5); N. Westermann (4); J. H. Withoff (1); J. L. P. Withoff (2); J. S. de Young (1). De eerste brief is van de hand van Nic. Westermann, en in 1739 te Frankfurt a. O. geschreven, de laatste is door Villoison in 1793 van Orleans aan Bernard gezonden.

Digitized by Google

p. 34; hij prijst REISKES scherpzinnigheid »quo quidem acumine factum est, ut ex innumerabili, quas in omnes fere Graecos Autores profudit, coniecturarum multitudine plures sint bonae, quam a tam incitata festinatione exspectandum erat." Over REISKES verdienste als Orientalist zal insgelijks weldra door een kundig beoordeelaar (M. ENGER) regtvaardige uitspraak gedaan worden.

Na de treffende biecht, door hem zelf in zijne Autobiographie afgelegd, is het onnoodig, van het karakter van REISKE breedvoerig te gewagen. In de school des ongeluks zijn de meeste groote mannen gevormd, en hoe zwaarder de hand van het noodlot op hen gerust heeft, des te milder en zachter werden zij gewoonlijk in de beoordeeling van anderen; maar REISKE moest in die school zoo lang zuchten, hij zag zich zoo dikwijls in de meest bescheidene verwachtingen te leur gesteld, dat hij eindelijk bitter en onhandelbaar werd. Hierbij kwam dat zijn van natuur opregt, oploopend en driftig karakter geene werkelijke of vermeende beleediging duldde. Hij moest terstond op zijne tegenstanders de gevoeligste wraak nemen; maar had hij zijne gal op het papier uitgestort, dan was zijn wrok bedaard, en las hij later zijne eigene strijdschriften, dan gevoelde hij diep berouw zelfs in die gevallen, in welke hij inderdaad was beleedigd. Hoe veel kwaad hij zich daarmede gedaan heeft, bekent hij zelf op treffende wijze in een brief aan JOH. ERN. FABER, professor te *Jena*, dien hij zijn voornemen, om eene hevige recensie van een boek van een zijner ambtgenooten te schrijven, met de woorden ontraadt: »Mit Schaden habe ich gelernt, dass die Aussaat der Brennesseln nichts taugt" (zie REISKENS Lebensbeschreibung pag. 556). Bewijzen tot staving van hetgeen ik over REISKES karakter gezegd heb, leveren de brieven op, welke ik van hem zal mededeelen. Soortgelijke zou ik uit deze briefwisseling nog bij dozijnen kunnen bijbrengen, b. v. Ep. 130, waarin hij SCHULTENS op de hevigste wijze doorhaalt, en Ep. 139, waarin hij bij het berigt van diens plotselingen dood zich zijne onregtvaardigheid jegens hem verwijt. Op die wijze kon het niet anders, of hij moest zich alle menschen, met welke hij in aanraking kwam, zelfs vroegere vrienden, tot vijand maken, ja VALCKENAER, die hem steeds

Digitized by Google

verdedigde en zijne verdiensten op hoogen prijs stelde, veroordeelde hem (zie Epist. 284), na de hevige en onregtvaardige recensie die hij in de Acta Eruditorum (1755, pag. 271—284) van de *Verosimilia* van Pierson, Valckenaers lieveling, gegeven had. Pierson zelf dacht over Reiske niet veel beter, dan deze over hem, en schrijft in een brief aan Bernard, die trouwens van latere dagteekening is, dan genoemde recensie: »Est illud Apographum, e quo Reiskius Anthologiam (Anth. Gr., a Constantino Cephala conditae, libri tres etc. ed. J. J. Reiske, Lipsiae 1754. 8°.) extrusit, omnium pessimum, quod plurimis mihi constitit indiciis. Quid vero Reiskianae continent notulae, praeter ineptas quasdam explicationes et futiles coniecturas? Ne dicam, aliquando ipsum mala fide egisse, et textum, ne monito quidem lectore, interpolasse. Habenda est a Viris Eruditis illa Anthologia pro hactenus inedita, nisi ridiculis erroribus obnoxii esse, et ludibrio hominis delirantis se exponere velint. A me certe aliisque viris me longe doctioribus pro tali habebitur. Si pergit Reiskius, abortum in lucem protrudere, hoc epigramma editioni suae praefigere poterit:

Queis fera barbaries Monachorum inflixerat ante
Vulnera, vix doctis restituenda viris:
Hos, fatali iterum sub sidere, Reiskius ausus
Proh dolor! impura contemerare manu:
Vulnera vulneribus cumulare, et turpiter ossa
Sacra, velut rabidus dilacerare canis.
Sed, nisi decipiant nos omina vana Poëtas,
Crimina tot nunquam barbus inulta feret." (Epist. 259.)

Thans echter kan men met meer kalmte over Reiske oordeelen, dan in dien tijd en door menschen kon geschieden, die meestal zelve door zijne scherpe pen waren gewond. Men zal wel is waar gedwongen zijn, zijne gebreken en fouten te erkennen, maar men zal ook voorzeker met verontwaardiging het schimpschrift afwijzen, dat na Reiskes dood door Wassenbergh in het licht is gegeven, en waarin deze op allezins onedele wijze van Reiskes Autobiographie gebruik maakt, om hem te vernederen en te verketteren [3]. Het zou eene verdienstelijke onderneming

[3]) Het gedrag der Hollandsche geleerden omtrent J. J. Reiske geregtvaardigd,

Digitized by Google

zijn, al de brieven van REISKE uit te geven, die zich in deze verzameling bevinden, dewijl zij met die van BERNARD aan REISKE (REISKENS Lebensbeschreibung p. 220—517) een niet onbelangrijk geheel vormen. Tot deze verzameling behooren ook nog eenige brieven van REISKE aan BERNARD, die sedert jaren bewaard worden bij den Fontijnschen Apparatus voor THEOPHRASTUS, berustende in de zoogenaamde Doopsgezinde Bibliotheek te *Amsterdam*[4].

De brieven van L. C. VALCKENAER, vol van keurige geleerdheid, en geschreven in een toon van humaniteit en welwillendheid, die ons in dien bewonderenswaardigen man, naast den grooten geleerde, den echten wijze doen kennen, zal ik binnen korten tijd bij den uitgever van dit Tijdschrift in hun geheel aan de geleerde wereld bekend maken.

Van DAN. WILH. TRILLER (men zie over hem Dr. TH. W. DANZEL, Gottsched und seine Zeit. Leipzig 1848), van wien ik eenige coniecturen heb medegedeeld, bevat de Bernardsche briefwisseling nog geheele dissertatien, sommige van 5—6 vellen, wier titels ik hier zal mededeelen, ten einde aan die er belang in mogt stellen de gelegenheid te geven, ze zelve te leeren kennen. Zij heeten: In Auctoris anonymi Isagogen anatomicam observationes (Ep. 9); Annotationes in Wesselingii Probabilia et Vonckii specimen criticum (Ep. 36); Hippocratea (Ep. 79 en Ep. 86); Coniecturae subitaneae in Synesium de febribus (Ep. 124); In Adriani Heringae Observationes criticas (151); Observationes in Thomam Magistrum (190); Observationes quaedam subitaneae in Hesychium, Celsum, Solinum etc. Omtrent dezen welbespraakten en meest hoffelijken aller philologen wil ik nog twee karakterschetsen van tijdgenooten mededeelen, de

door den Hoogleeraar Ev. Wassenbergh, in Tydeman en van Kampen, Mnemosyne, VIII stuk, pag. 297—351).

4) Omtrent dezen Apparatus zie Reisk. Lebensbeschr. p. 516; Wyttenbach, bibl. Crit. III, P. I. p. IV, en P. II. p. 103 vlg., Ast, proleg. ad Theophr. pag. 45). Over het leven van Reiske vergel. men, behalve zijne Autobiographie, Vita Io. Iac. Reiskii, scrips. Io. Georg. Eckius; Vita Reiskii, a Sam. Frid. Math. Moro scripta, beide in C. H. Frotscher, eloquentium virorum narrationes de vitis hominum excellentium I, pag. 1—79; Saxii Onomasticon VI. pag. 541—545.

Digitized by Google

eene van Reiske, de andere van Valckenaer. Reiske dan zegt van hem (Epist. 69): »Er (Plattner) fragte mich letzthin, was ich von Herrn Trillern hielte. Ich antwortete ihm, dass ich von seinen profectibus medicis nicht viel zu sagen wüsste, indem er sich mit praxi nicht viel bekannt gemacht, auch ausser dem Buch de pleuritide nichts geschrieben. Was aber die Critik anbelanget, hielte ich davor, dass er auff dieselbe unrechtmässige pretension mache, indem man in seinen Schrifften zwar grosse Lecture, aber wenig iudicium und sehr schlechte emendationes finde" Valckenaer (Ep. 135): »In Artemidoro clar. Trillerus, spero, paulo nobis dabit firmiora, quam in Observationibus. In eius Emendd. Hesych. numquam fateor potui concoquere, quae praebet pag. 24, 25; quibus nil simile vidisse me memini post renatas literas."

De brieven van Ruhnkenius en Hemsterhuys, die wel om hunnen vorm, maar geenszins om hunnen inhoud tot de meest belangrijke der verzameling behooren, zijn reeds door Prof. Mahne, en wel indien ik mij niet bedrieg, allen uitgegeven. — Wat in die van Villoison staat, is insgelijks van weinig waarde; grootendeels bevatten zij berigten omtrent handschriften van Nonnus en Theophylactus. Zelden geeft Villoison zelf deze berigten, maar antwoordt meestal door brieven »de mes savants amis" Corays en Chardon de la Rochette, wien hij de vragen, hem door Bernard gedaan, ter beantwoording had voorgesteld. De weinige coniecturen van Villoison blijven beter binnen de portefeuille berusten. — Over Arthur Freeman, van wien eenige coniecturen op Orpheus door mij opgeteekend zijn, heb ik niets kunnen te weten komen. Het schijnt, dat hij aan de verwachtingen, die zelfs Valckenaer van hem koesterde, om een of andere reden niet beantwoord heeft; want reeds weinige jaren na zijn vertrek van de Leydsche hoogeschool wisten zijne beste vrienden niets over hem noch de plaats, waar hij zich bevond (Z. Reiskens Lebensbeschr. pag. 232 en 234). — Voor de Duitschers, die dit verslag soms mogten in handen krijgen, ten slotte nog de verzekering, dat de brieven van Albrecht von Haller bijna niets bevatten, dan de termen, in welke een beleefd man antwoordt op bewijzen van hoogachting, hem door anderen gegeven.

Digitized by Google

Ik zal nu uit de Bernardsche briefwisseling het volgende mededeelen.

I. Brieven van VALCKENAER en REISKE.

II. Eene lijst dier coniecturen en emendatien, die mij voorkwamen innerlijke waarde genoeg te bezitten, om tot de kennis der philologen te komen. Het is mogelijk, dat een en ander daarvan in boeken die ik niet heb kunnen naslaan reeds medegedeeld is.

III. Oordeelen over het karakter en de geschriften van tijdgenooten.

EPISTOLA 27.

POLITISSIMO ERUDITISSIMOQUE VIRO IO. ST. BERNARDO S. P. D. L. C. VALCKENAER.

Quod si officii neglecti me postulare volueris, causa cedam, sed qui ex literarum raritate meam aestimare amicitiam sibi in animum inducunt, nae illi graviter errant, et huic homini insignem faciunt iniuriam. Dici non potest, quam sim totos dies molestissimis negotiis occupatissimus; nam ad ceteras occupationes accessit hoc anno Rectoratus Academicus, qui *mihi* ita omne tempus aufert, ut vix binas de die horas in solidum meis possim Musis vacare. Tandem a plerisque negotiis vacuus ante hos decem dies me dedi epistolis quaquaversus scribendis; dum in eo sum, ut ad literatam istam Tuam 29 Iulii scriptam lamiam rescriberem, ecce mihi cum secunda epistola Tua humanissima Palladium. Ut hinc ordiar, pro venustissimo munere, quo supellectilem iterum ditasti, grates Tibi debeo habeboque quam maximas. Simulatque librum accepi, notas perlegi, ingenii elegantiam et doctrinae ubertatem laetissimus admiratus sum. Namque id velim Tibi penitus persuadeas, hunc hominem, adeo in rescribendo tardum, numquam cessare, quin Bernardum suum laudibus evehat. Fieri non potest, quin brevi ista Tua virtus se dignum theatrum adipiscatur. Faxint id quam celerrime Pia numina! Sed nosti meum animum, quam sit adversus Te prolixus, itaque in hac re verbis non abutar. Cura quaeso, ut aliquot exemplaria Palladii ad bibliopolam nostrum deferantur; nam schola Franequerana cri-

Digitized by Google

ticos adolescentes alit nonnullos bonos et Tui admiratores. Horum aliquis Moerin Atticistam edet, alter Coluthum; sed est quidam Frisius adolescentior [HERINGA], cuius brevi forte prodibit observationum liber, quas miraberis ab adolescente profectas; is mihi quidem videtur aliquando proxime ad Hemsterhusium accessurus; medicus insuper est, et mathematicus. Horum observata quotidie mihi bonas horas auferunt, quas tamen male collocatas non arbitror, quia hac ratione bonorum ingeniorum mihi videor obstetrix, ac publico longe magis prodesse, quam si solus in Musaeo mihi viverem. Venusta, quam in novissimis litteris posuisti, emendatio Tua in Aristide perplacet. Dum vero amplector Tuum κατέστησε, simul probo speciosam viri Docti coniecturam legentis θέαμα θεαμάτων; hoc demum sophistam decet: de altero loco ampliandum censeo. In notis ad Palladium, cum plurima loca bene persanasti, bina sunt Alciphronis, de quibus addubito, utrum ea ratione corrigi debeant. Primus eorum locorum ibi legitur, ubi Tu, quae Tua est humanitas, honorificam mei mentionem facere voluisti. Probas Bergleri primum coniecturam Σύρας reponentis. Sed si Hyle Syram habuit contubernalem, vix dici poterat μόνη οἰκουρεῖν, vide itaque an malis distinctionem refingere ἐγὼ δὲ οἰκουρῶ, μόνη — quid? an βαυκαλοῦσα; verum mariti, ad quem scribit, utique non erat, liberos βαυκαλᾶν, at βουκολεῖν. Videturne Tibi μετὰ σισύρας significare posse *pannis amicta*, ἐν σισύρᾳ, quod alibi dicit πιναροῖς καὶ τριχίνοις ῥάκεσι κεκαλυμμένη. Tum nihil invenio impediti: ἐγὼ δὲ οἰκουρῶ μόνη μετὰ σισύρας, ἀγαπητῶς κτέ. In Maximo Tyrio res longe est, quod Tute fateberis, alia; quamvis, dum istam observationem scribebam ad Amm., locus Alciphronis me paene a proposito abduxisset. In altero loco Alciphronis III. Ep. 58, quem tentasti pag. 64, cum Arnaldo meo et alia displicuerint, is pro ἀγεννήτους malebat διαβολὰς ἀνηνύτους, in Miscell. Observ. V. p. 294. Ego, fatebor enim, necdum causam invenio, cur sollicitarem istud διαβολὰς ἀγεννήτους. Nota virtus τοῦ $\overline{\alpha}$ significantis καλόν, in ἄγλωσσος, ἀπρόσωπος similibusve. Vide T. Hemsterh. ad Plutum v. 968. Soph. Ai. 1094; non miror, inquit, si virum egregium male criminetur, ὁ μηδὲν ὢν γοναῖσιν· siquidem illud faciant οἱ δοκοῦντες εὐγενεῖς πεφυκέναι. Trachin. v. 61 κἀξ

Digitized by Google

ἀγεννήτων ἄρα Μῦθοι καλῶς πίπτουσιν. Hesych. Ἀγεννήτων, δυσγενῶν. Tantum. Nunc accedo ad priorem Tuam epistolam, litteratissimam illam. Quod ad locum attinet Ammonii, primum mihi dari postulo, ex emendatione Scaligeri Ammonium non dixisse: ὁ δι' ἀλόγου τινὸς ἐπιτηδεύματός τινος τέχνης ἔμπειρος καθεστώς, quod oppido ridiculum et ab ingenio capitali plane foret alienum. Secundum eam emendationem verba naturali ordine in hunc modum fuerant collocanda: Βέναυσος δὲ, ὁ καθεστὼς δι' ἀλόγου τινὸς ἐπιτηδεύματος ἔμπειρος. Sed posteaquam correctionem Tuam δίχα λόγου secundis curis paullo attentius retractare coepi, non tam illa placuit, sed vera visa fuit Grammatici nostri scriptura, aliquando a Critico in textum introducenda. At vero, politissime Bernarde, nondum, quod moleste non feres, mihi persuaderi patior, in libello de fluminibus de alia esse emendatione cogitandum, quam de Hemsterhusiana. Immo vero si vel excidissent ista οὐκ εὐτυχήσας, verbum κατηχηθεὶς ab homine Critico foret restituendum, qui quidem animadvertisset, phrasin κατηχηθεὶς περὶ τῶν συμβεβηκότων libelli auctori, eadem ubique verba repetenti, adeo esse perfamiliarem, ut in quatuor locis a T. Hemsterh. indicatis recurrat, nisi quod in postremo de muliere scribatur κατηχηθεῖσα δὲ π. τ. σ. Frequentissima est in isto libello locutio τῇ δὲ ἐπιούσῃ vel τῇ δὲ ἐπιούσῃ τῶν ἡμερῶν, inde amicus quidam meus, Frisius, de quo supra dicebam, monstrum abegit, quod reperitur p. 14. 5 τῇ Διοπιθούσῃ, legendo τῇ δὲ ἐπιούσῃ τῶν ἡμερῶν κτέ.

Sed, obsecro Te, intende aciem iudicandi nativam, videturne Tibi ullo pacto Tuum illud οὐκ εὐψυχήσας rei, quae denarratur, foeditati congruere? Quod autem scribis, vix ullum pristinae scripturae in κατηχηθεὶς superesse vestigium, id equidem miror, ab homine ingeniosissimo et in errorum origine detegenda supra alios sagacissimo, potuisse proficisci. Tolle importunum οὐ a sciolo voci corruptae praefixum, in κευτυχήσας nihil est, quod non iisdem erroribus fuerit ubique obnoxium. Nosti ductus syllabarum ultimarum ας et ις perparum in Mss. distare a se invicem; σ et θ hodiedum a Graecis in pronunciando vix discernuntur. Vide Bergler. ad Alc. p. 261. In κευτυ nonne animadvertis vestigia τοῦ κατη? Utique non tantum υ et

Digitized by Google

η, sed et α et ευ saepissime confusa exemplis ostenderunt Alberti ad Gloss. p. 180 et D'Orvill. Obs. Miscell. IX p. 110. Ridebis, scio, haec mea λεπτολογήματα, et sane γλαῦχ' εἰς Ἀθήνας. Sed vero, amicissime vir, Hemsterhusianae correctiones adeo mihi quidem videntur coctae et meditatae, ut earum vix ulla cum veri specie labefactari posse videatur. Opinor Te iam nunc accepisse Plutum Aristophaneum, qua editione nulla, quantum opinor, nitidior a renatis litteris in lucem prodiit. Memini me optimo nostro Reiskio aliquando tradidisse folia, quae tum praelum fuerant eluctata; reliqua mittam sive a bibliopola repetam, quum cognovero, ad quam usque paginam priora illa pertingant; cuius rei me quam primum per cognatum meum, a quo brevi litteras exspecto, certiorem facere non gravaberis.

Correctiunculas [in Plat. Tim. p. 73. D et 74 B] nostras Tibi non displicuisse equidem laetor. De altero loco Platonis etiamnum addubito. Tua in Hesychio correctio ita placet, ut clara tamen veritatis luce animum necdum feriat. Λεπρόν et λεπτόν vocabula unius, quod Grammaticos non latuit, originis in una sede poni non mirabar, ratus vocem Μυστικόν esse corrigendam. Leprosus nonne is itidem λεπτός; In Longo perplacet Tuum ἐπελύγιζεν. In singulis libris leguntur composita alibi non lecta; hoc mane tractabam in Lectione publica Lysidis locum, ubi editur apud Iamblichum p. 64 l. 17 ἠφάνισεν. Ibi veram lectionem a communi labe intactam ἐπαφάνιξεν asservavit Codex Ms. Franequeranus, e quo emaculandam sumsi epistolam Lysidis, cuius ductu veteris Linguae Graecae analogicas rationes eruerem, et coram auditoribus meis explanarem. De loco Aeliani V. H. XII c. 52 ita sentio, unum Reiskium antiquam Aeliani scripturam nobis reduxisse: καὶ γὰρ ἐκείνας, τοὺς κτἑ. Atticismus est venustissimus, et ut equidem arbitror a paucis animadversus. Optime Sophoclis locum idem ille noster persanavit in Oed. Col. v. 907:

Νῦν δ' οὕσπερ αὐτὸς τοὺς νόμους εἰσῆλθ' ἔχων
Τούτοισιν οὐκ ἄλλοισιν ἁρμοσθήσεται.

Alias plura, nunc desino. Vale, eruditissime Bernarde, meque Tuum ama. Dabam Franeq. d. XXVII Novemb. 1744.

Digitized by Google

EPISTOLA 45.

(FRAGMENTUM).

VIRO PRAENOBILISSIMO ERUDITISSIMOQUE I. ST. BERNARDO

S. P. D. I. I. REISKE.

Bene facis, amice aestumatissime, quod officii mei me admones. Sentio me caedi, dum aliorum negligentia Tibi vapulat. Imposterum emendabo. Orationis nuper habitae ab Oudendorpio argumentum sine dubio iam intellexisti ab amico et cive Tuo, qui, ut nuper audivi, Leida discessit; nempe peroravit is de praestantia et usu marmorum simulque curiosos invitavit ad spectanda marmora Papenbroekiana Academiae legata. Placuit orator praecipue Brandhorstio, et certe nostram superavit exspectationem. Edita nunc est ista oratio. Eodem die accessi praesentem hic Dorvillium, qui benigna fronte me excepit, praeteritorum promisit oblivionem et renovavit amicitiam. Simul indicavit, quod Chariton uterque Graecus et Latinus absoluti a prelo sint, et totus liber sub anni novi auspicia sit prodendus; quod omittet emendationes meas sibi non approbatas, aut quas cum ipso communes habeam. En quantum meis laudibus et laboribus decedat. Ferrem adhuc id quidem. Sed quod plura dicit a se mutata in mea versione, id me angit. Si praevidissem ita cessurum, ut cessit, Deum immortalem testor, nullo modo nullo precio aut precibus potuissem adigi adeo ut manus huic operi admoverem. Quod feci, feci studio famae. Fructus laborum meorum mihi sic periit. Et legere debebo sub meo nomine, quae quamdiu is sum, qui sum, quamdiu sapiam et spirabo, numquam potero approbare. Hem, iniquam tyrannidem! Dorvillius opus monstraverat superioribus feriis Amstelodami Hemsterhusio. Verum is ignorabat, versionis auctorem me esse. Libere apud ipsum locutus sum hanc in rem, et tam libere, ut neque apud Schultensium, neque apud Dorvillium. Verum is vicissim vitae meae rationem et totam oeconomiam improbabat: dicens, adversae meae fortunae me fabrum esse. Si voluissem iuvenes docere, ut Hofius, ut Alemannus, res meas sine dubio melio-

Digitized by Google

res nunc fore. Ego vero dicebam meae indoli id vitae genus non convenire; ad nobilius quid factum me esse, quam ad tolerandam puerorum lasciviam; nolle me perpetuo *repere*; quod verbum praecipue ipsum feriebat. Dicebam inter alia, me Belgium velle relinquere; et numquam obliturum esse miseriarum, quas perpessus hic fui. Porro Dorvillium inique mecum egisse, quod adeo αὐθάδως in opere meo versetur, et multa in peius mutet. Forte is huic renunciabit. Verum οὐ Φροντὶς Ἱπποκλείδῃ.

Sed ad literas Tuas pauca. Vocem πρόχυμα non observavi quidem, similem tamen, nempe χεῦμα pro vase, ex quo quid effunditur, apud Herodot. I. c. 51 fin. Apud Hesychium pro ψύττα legendum est ψύκτρα (eadem forma ut μάκτρα), een *spoel-comm*, et statim post ψύκτρον (pro ψύττον) πύελον. Usitatius et in vulgus notum est ψυκτήρ, quod etiam Latinis adhibetur, et a Salmasio ad Script. Hist. Aug. illustratur.

Dab. Leidae d. 17 Octobr. 1745 (Cf. Bernardi Epistola ad Reiskium in JOHANN JACOB REISKENS von ihm selbst aufgesetzte Lebensbeschreibung p. 222 sqq.).

EPISTOLA 145.

(FRAGMENTUM.)

VIRO CL. ERUD. ET EXPERIENTISSIMO I. ST. BERNARDO

S. P. D. IO. IAC. REISKE.

Iam exspectas procul dubio meum de Charitone iudicium. Miratus fui ut primum vidi molem libri, dein nomen meum in fronte Latinae interpretationis, quod non exspectaveram, et laudem mei peregregiam in praefatiuncula illa praefixa, et notulas meas additas. Quod ultimum omnium minime ab ipso speraveram. Sed nescio, qui factum, ut earum quaedam, quas in Schedis habeo, ibi non compareant. Necesse est, ut eas, nescio quo casu, editori non communicaverim; nulla enim exputari potest ratio, quare has consilio omiserit, qui ceteras dedit. Attamen video, in Animadv. quasdam meas coniecturas laudari, quae in isto indiculo non prostant. Quantum ad versionem Latinam attinet, compareret illa quidem aliter, si ego

Digitized by Google

illam edidissem. Sed impedire non potui rem, quae mei arbitrii non esset. Ipse nosti, quam saepe quum adhuc apud vos essem, conquestus de Dorvillio mea ad suum lubitum refingenti fuerim, et quam propterea animum ab ipso alieniorem conceperim. Quum vero id omnino impedire nequiverim, saltem id bene fecit editor, et factum gaudeo, quod passim scripturam a mea manu profectam indicavit. — Caetera perhoneste mecum egit celeberrimus Editor, et multo magis quam umquam ab ipso exspectaveram. Interdum me perstringit, et, satis acriter, et ob minutam rem graviter stomachatur (neque tamen semper sine causa); quod mirum mihi non accidit, qui eius ingenium novi; et, quod nescio an laudem, id semper facit meo nomine dissimulato; patet tamen ex notulis meis me, ὡς ἀεί, designari. Pari modo cum Valckenaerio agit, quem, ubi eius sententiae subscribit, nominatim laudat; ubi vero eius conatus, praesertim Theocriteos, σπαράττει, ibi eum non nominat. Putabat nempe, quod nos proverbio dicimus, si quis lapidem in agmen canum proiecerit (sans comparaison), eum se clamore prodituram esse, qui ictum acceperit. — Recensionem eius in Actis omnino dabo, sed talem, ut agnoscat Editor gratum hominem; laudabo librum, ut meretur (et certe permagnas meretur laudes). Si potero, vim mihi ipse inferam in laudando; dissimulabo ingrata omnia et querimoniarum argumenta.

Scribebam Lipsiae d. 4 Maii 1750. (cf. REISKENS Lebensbeschr. p. 386 sqq.).

Kampen, 1 *Oct.* 1851. E. MEHLER.

(*Het vervolg in een volgend nummer*).

Digitized by Google

BIJDRAGE

TOT DE

LATINITEIT DER DECEMVIRALE WETTEN

DOOR

Mr. J. VAN GIGCH,

ADVOKAAT TE 'S GRAVENHAGE.

Bij AUGUSTINUS (*de civ. Dei* II. 9) komt het volgende fragment voor van de XII tafelen, overgeleverd door CICERO *de Rep.* IV. 10[1]:

Nostrae XII tabulae, quum perpaucas res capite sanxissent, in his hanc quoque sanciendam putaverunt, si quis occentavisset, sive carmen condidisset, quod infamiam afferret, flagitiumve alteri.

Men meent, en in een zeer onlangs verschenen naauwkeurig vertoog is het verdedigd[2], dat de decemvirale wetten op de mondelinge injurie de doodstraf (en wel door geesseling) zouden hebben gesteld.

Wel is waar zou de beteekenis van *occentare* duister, en de reden van de strengheid der strafbepaling alleen bij gissing op te maken zijn, het zij men die zoeke in den afkeer, welken de Romeinen van injurie hadden, hetzij men daarin een maatregel der Patriciers tegen de Plebejers zie[3]: maar niet te min zou het beginsel vast staan: op mondelingen hoon — de dood.

Het valt niet te ontkennen, dat GAIUS onder de injurien rekent: si quis ad infamiam alicuius libellum aut carmen scri-

---

[1]) Fontes tres iur. civ. Rom. antiq. p. 17.

[2]) Bijdrage tot de leer der injurien in het Rom. Regt, door Mr. P. VAN BEMMELEN (in Themis, Regtsgel. Tijdschr., XII. jaarg. 1851. n°. 3 p. 433).

[3]) Zie de plaats van MICHELET in Themis ib. p. 435 n°. 2.

Digitized by Google

pserit: (GAI. *Instt.* III. 220) maar is het niet in het oog loopend, dat hij verder (III. 223) over de straf sprekende op de injurie bij de XII tafelen gesteld, met geen enkel woord van de doodstraf melding maakt, maar na van het *membrum ruptum* en *os fractum aut collisum* gewaagd te hebben er alleen bijvoegt: propter CETERAS vero iniurias XXV assium poena erat constituta, enz. zoodat hij de geheele wetsbepaling betreffende het *occentare* zou hebben over het hoofd gezien? Is het niet vreemd, dat GELLIUS [4], handelende over de hardheid der straffen in de twaalf tafelen bepaald, van deze, zeker wel de strengste van allen, zwijgt? Is het niet te verwonderen, dat bij de latere juristen van die doodstraf volstrekt geen sprake is?

PAULUS immers [5] spreekt wel van eene strafbepaling bij de XII tafelen op de carmina famosa gesteld: maar wij leeren uit zijne opgave niet, welke straf op het misdrijf is gesteld geweest.

Hebben de Romeinen een zoo grooten afkeer van de verbale injurie gehad, dan komt het mij vreemd voor, dat het toebrengen van slagen aan een vrijen burger slechts met een geldboete werd bedreigd [6]: maar nog vreemder, dat een volk, dat den mondelingen hoon zoo verafschuwde, het zingen der carmina militaria toeliet, zoo *rudia et incondita*, dat zij dat *versus militari licentia iactare* [7] niet te keer gingen. Derhalve, si quis occentasset — de dood: wanneer soldaten zingende den bevelhebber een moechus calvus [8] noemden — straffeloosheid.

Is dit waarschijnlijk?

En toch het lijdt geen twijfel, of de plaats bij CICERO moet in dien geest worden opgevat. Uit het verband en den zamenhang ziet men zonneklaar, dat CICERO van de doodstraf op mondelingen hoon gesteld, melding maakt. Maar niet minder zeker is het, dat de Romeinen zelve in lateren tijd de uitdrukkingen der decemvirale wetten niet meer verstonden, welke duisterheid SEXTUS CAECILIUS niet culpae scribentium, sed inscientiae non assequentium [9] toeschreef. En kon CICERO op dat

---

4) A. GELL. Noct. Att. XX. 1.

5) PAULUS Sent. Rec. L. V. tit. 4. § 6.

6) De bekende geschiedenis van L. VERATIUS bij GELLIUS XX. 1.

7) LIV. IV. 53. 8) SUET. Caes. c. 51. 9) GELL. XX.1.

Digitized by Google

punt niet dwalen? Voorzeker — hij moge de kennis der regten als eene nietigheid hebben beschouwd, hij moge zich die kennis in drie dagen hebben kunnen eigen maken, wanneer men hem boos maakte [19], zeker is het, dat hij oneindig grooter redenaar dan regtsgeleerde was, en daarom houd ik het gansch niet voor onwaarschijnlijk, dat hij èn in de *Tusculanae quaestiones* (IV. 2) èn in de dikwerf aangehaalde plaats *de republica* de grondbeteekenis van het woord *carmen* in de twaalf tafelen heeft uit het oog verloren. Kon, zeg ik, Cicero niet dwalen, als Varro, de *doctissimus Romanorum*, bijna op iedere bladzijde toont, dat hij de kracht en afleiding van echt Romeinsche woorden niet meer begrijpt?

Hoe het zij, het gemelde fragment uit de decemvirale wetten houd ik eer voor eene bijdrage tot de kennis der Romeinsche superstitie dan der injurien.

Zal het een betoog behoeven, dat de Romeinen verregaande bijgeloovig waren? Hunne auguria zouden er het bewijs voor leveren, als er geene andere in grooten getale aanwezig waren. Het niet subrogeren van den Censor [11], het begin der verpachtingen bij het lacus Lucrinus [12], het Persa periit [13], het Signifer, statue signum: hic manebimus optime [14], de geschiedenis van Scipio en het promontorium Pulchri [15], het veranderen van de namen van steden b. v. Epidamnus [16] en Maleventum [17]. Voeg daarbij het verhaal van de antecedenten van den slag bij *Cannae* [18] en meerdere diergelijke staaltjes bij Val. Max. I. 5 en Lucanus I. 526 en volgg. Zij geloofden aan hekserijen, tooverijen, geesten en spoken: zij waren bevreesd voor de larvae en lemures, waarvoor de boonen op de Lemuria hen moesten behoeden of waarvan zij zich door het werpen dier boonen konden bevrijden [19]. Tot de spookhistorien leveren de *Mostellaria* [20] van Plautus en een der brieven van Plinius [21] eene aardige bijdrage. Met hunne tooverformulieren (carmina) deden

---

[10]) Cic. pro Mur. c. 13. [11]) Liv. V. 31. [12]) Festus in v. *lacus*.
[13]) Cic. Div. I. 46. [14]) Liv. V. 55. [15]) Liv. XXIX. 27.
[16]) Plin. H. N. III. 23. [17]) Liv. IX. 27 f. Plin. H. N. III. 11 § 16.
[18]) Sil. Ital. VIII. 626. [19]) Ovid. Fast. V. 421. [20]) Act. II. Sc. 2.
[21]) Plin. Sec. VII. Ep. 27.

Digitized by Google

zij ongehoorde en vreesselijke zaken. Hoe zij het beeld van de maan evenwel uit de lucht konden halen[22], is mij tot nog toe niet regt helder. Het uitspreken dier formulieren ging van een aantal geheimzinnige plegtigheden vergezeld, waarvan de kracht en de werking schijnt te hebben afgehangen[23].

Door tooverformulieren konden zij de te veld staande vruchten beheksen: het fruges excantare werd bij de decemvirale wetten voorzien en gestraft. Plinius[24] heeft ons niet overgeleverd, wat de straf was op die daad bepaald, doch het laat zich vermoeden, dat die straf wel de dood zal geweest zijn.

Maar niet alleen zaken, zoo als vruchten, ook menschen konden door zulke tooverformulieren worden behekst. Bij de wet der twaalf tafelen werd daartegen gewaakt en de woorden der decemvirale wetten zijn gedeeltelijk bij Plinius bewaard[25]: Qui malum carmen incantasset.

Keeren wij thans tot ons fragment terug en zien wij 1°. de beteekenis van *infamia*, 2°. van *flagitium* en 3°. van *occentare*. Van het begrip dier woorden zal de uitlegging van het fragment moeten afhangen.

Wat konden zij met die carmina doen? Zeker *infamiam et flagitium afferre alteri*.

1°. Ik meen dat hij die *infamia* hier voor *eerloosheid* en *schande* opvat in eene dwaling verkeert. Van de oudere beteekenis van dit woord zijn in de latere Latiniteit nog sporen overig. Infames scopuli Acroceraunia[26] bij Horatius zijn wel niet *eerlooze*, maar *onheil aanbrengende*, *het leven bedreigende* rotsen. Een *domus infamis* bij Plinius[27] (infamis door spookerijen) en een *annus infamis* bij Livius[28] zijn *dood aanbrengende* huizen en jaren: en zoo is ook, mijns inziens, in de decemvirale wet, een *carmen*, *quod infamiam affert*, een *dood* of *onheil aanbrengend* formulier.

2°. Van *flagitium* heeft Nonius Marcellus ons de beteekenis bewaard en geleerd, dat het ook *periculum* beteekende[29].

---

22) Petr. Sat. c. 134. 23) Hor. Ep. V. Sat. I. 8. 19. Petr. Sat. c. 131.
24) Plin. H. N. XXVIII. c. 2. § 4. 25) Ibid. l. l. 26) Hor. Od. I. 3. 20.
27) Plin. Sec. VII. Ep. 27. 28) Liv. VIII. 18.
29) Non. Marc. (Ed. Merc. Lips. 1826) p. 313.

Digitized by Google

En wat is nu het verschil tusschen *infamia* en *flagitium*? Het eerste is een physiek, het laatste een moreel gevaar. *Flagitium* duidt een moreel gevaar aan, zoo als in de latere Latiniteit *flagitium* op eene moreel slechte daad betrekking heeft. Door de tooverformulieren, aan de deuren der vrouwen gesproken, werden zij behekst en tot stupra of incestus verleid. Overspel en bloedschande wordt altijd door *flagitium* uitgedrukt. »Stupra vero et adulteria et *omne tale flagitium*" zegt CICERO [30], en nog opmerkenswaardiger zijn de woorden van TACITUS [31]: »Proditores et transfugas arboribus suspendunt: ignavos et imbelles et *corpore infames*, coeno ac palude, iniecta insuper crate, mergunt. Diversitas supplicii illuc respicit, tamquam *scelera* ostendi oporteat dum puniuntur, *flagitia* abscondi," welke plaats het woord *flagitium* als 't ware explicceert [32].

3°. En nu is het ook duidelijk wat voor de vrouwen het gevolg is van het *ostia occentare* [33]: die tooverformulieren bragten hare zedelijkheid in gevaar: flagitium afferebant.

Voegen wij er nog bij, dat *occentus* altijd van iets onheil aanbrengends wordt gezegd. De *occentus soricum* is bekend als een omen infaustum. Bij het hooren daarvan legde FABIUS MAXIMUS de dictatuur, ex C. FLAMINIUS het magisterium equitum neder [34].

Wij willen niet treden in het onderzoek, in hoe verre de woorden van CICERO bij AUGUSTINUS bewaard aan den wezenlijken en oorspronkelijken tekst der decemvirale wet gelijk zijn, evenmin of de woorden: *qui malum carmen incantasset*, door PLINIUS behouden, een afzonderlijk fragment, dan wel één geheel met het door ons besprokene uitmaakten, welk laatste gevoelen ons zeer waarschijnlijk voorkomt. Om het bovenstaande kortelijk zamen te vatten, zij het voldoende te herha-

---

30) CIC. de Sen. 12. 31) TAC. Germ. 12. 32) Vgl. GELL. I. 17.

33) PLAUT. Merc. II. 3. 73. en vs. 82. Pers. IV. 4. 20.

34) VAL. MAX. I. 1. 5. Wanneer bij PLUTARCHUS wordt verhaald dat de occentus soricum ἠχολοίθη, zal dat zeker wel ἠχούσθη moeten zijn. Deze schrijver verhaalt het echter van MINUTIUS. Vgl. verder PLIN. H. N. VIII. c. 57.

Digitized by Google

len, dat wij gelooven, dat deze plaats volstrekt op geene injurie betrekking heeft, ten zij men het betooveren en behekssen van een ander tot de injurien wil brengen. Volgens onze, naar wij meenen, nieuwe opvatting der plaats zou zij in onze regtstaal overgebragt aldus luiden:

Al wie een tooverformulier zal hebben uitgesproken of wel gemaakt, dat physiek of moreel gevaar aan een ander zou kunnen aanbrengen, zal met den dood gestraft worden.

's Hage, 30 *September* 1851.

BLADVULLING.

Men leest bij HORATIUS *Od.* I. VII. (ad MUNATIUM PLANCUM) vss. 1 vlgg. (BENTLEY):

Laudabunt alii *claram* Rhodon, aut *Mitylenen*,
Aut Ephesum, bimarisve Corinthi
Moenia, vel Baccho Thebas vel Apolline Delphos
Insignis, aut Thessala Tempe.

In vs. 1 heeft de lezing *claram* Rhodon vele uitleggers gehad, daar men het *claram* zonder reden niet begreep; evenwel heeft niemand gevonden, waarom juist *Rhodos* beroemd was, tegenover *Ephesos*, *Thebae* en *Delphi*. Oud is de lezing voorzeker, daar reeds MARTIALIS IV. 53 ze navolgt, evenwel komt het mij niet onwaarschijnlijk voor, dat HORATIUS nog ééne plaats meer bij de opgenoemden gevoegd heeft, en schreef:

Laudabunt alii *Claron*, Rhodon, aut *Mitylenen* (l. *Mytilenen*). Bekend is *Klaros* in *Klein-Azië*, op de *Ionische* kust nabij *Kolophon*. De *a* is lang, vgl. ABSCH. *Smeekelingen* 360.

L., 11 *Dec.* 1851. E. J. K.

Digitized by Google

ZEVEN
ONUITGEGEVEN CRETENSISCHE
INSCRIPTIES.

I.

Verbond van Hierapytna met Rhodus.

Prof. Cobet vond op zijne reis door *Italië* in de bibliotheek van St. Marcus te *Venetië*, in het oude paleis der Dogi, een fragment eener Grieksche Inscriptie, op marmer gebeiteld, een gedeelte behelzende der voorwaarden van een verbond tusschen *Rhodus* en *Hierapytna* gesloten; opmerkende, dat dit belangrijk stuk, op eene onverklaarbare wijze, tot nog toe niet was uitgegeven, schreef hij het af, en ontdekte daarbij spoedig, dat ook de andere zijde van het marmer, welke tegen den muur gekeerd is, twee Inscripties behelst, bovenaan een gedeelte van een verbond tusschen *Hierapytna* en *Lyttus*; vervolgens, in zijn geheel, een verbond van eerstgenoemde stad met *Magnesia*. Van een gedeelte der beide eerste Inscripties maakte hij bovendien een afdruk op bevochtigd papier. Hij verkreeg daarna van Prof. Pappadoppoli te *Padua* een door Dr. Steinbüchel vervaardigd afschrift van een los stuk papier, dat deze in een Codex van de Ambrosiaansche bibliotheek te *Milaan* gevonden had, en waarop zich het gansche verbond met *Rhodus* bevond; een afschrift, dat dezelfde fouten heeft als de oude Hss. gewoonlijk hebben, en waarvan ik de lezingen naauwkeurig zal opgeven, ook voor het op den steen zelf bewaarde gedeelte. Eindelijk ontdekte Prof. Cobet te *Venetië* bij een oudheidkenner de onuitgegeven losse bladen van het werk eens Italiaanschen abts

Digitized by Google

over deze drie inscripties, hetwelk de dood hem verhinderd had te voltooijen. Van het bestaande deel heeft Prof. COBET een uittreksel vervaardigd, waaruit de ongeloofelijke onkunde van dezen Italiaan blijken kan, van welke ik dan ook eenige staaltjes zal mededeelen. Hetgeen echter deze excerpten bijzonder belangrijk maakt, is, dat de abt bovendien vier fragmenten mededeelt van verbonden van *Teos* met onderscheidene steden op *Creta*, gelijk CHISHULL reeds twaalf heeft uitgegeven, die bij BÖCKH te vinden zijn in het Corpus vol. II. n. 3047—3058. Met behulp van deze heeft Prof. COBET ze nagenoeg geheel hersteld. De Italiaan heeft in 1788 en 1817 den steen gezien, die gedurende dit tijdsverloop veel geleden moet hebben; ook hij echter bezat niet meer dan thans nog overig is, zoodat hij, met het Ambrosiaansche codex onbekend, meende, dat slechts vijf of zes regels verloren waren. De opgenoemde papieren ben ik aan Prof. COBET verschuldigd, die ze mij ter bewerking heeft afgestaan; gaarne grijp ik deze gelegenheid aan, om hem voor die goedheid mijnen opregten dank te betuigen.

Toen Prof. COBET zich in *Venetië* ophield, in het najaar van 1844, bevond zich aldaar ook de Graaf LÉON DE LABORDE. Kort voor dat deze *Venetië* verlaten zou, toonde Prof. COBET hem deze belangrijke gedenkstukken. In haast maakte DE LABORDE van de drie Inscripties een afdruk op graauw papier, welke echter, uithoofde van den korten tijd dien hij er aan besteden kon, niet zeer duidelijk kon zijn. Deze afdrukken deelde hij aan PH. LE BAS mede, die deze bijna onleesbare stukken, zoo goed en kwaad als het gaan wilde, ontcijferde, en ze kort daarop mededeelde in de toenmalige Revue de Philologie I. 3. pag. 264. Vergelijkt men echter de ware lezingen met hetgeen LE BAS mededeelt, dan blijkt het, dat deze afschriften onbruikbaar en bijna overal zelfs onverstaanbaar zijn. Toch zal ik er in het vervolg een paar malen op terug komen.

Gaan wij eerst het uiterlijk voorkomen van den steen na; de Abt, dien ik in het vervolg met zijne initiaal T. noemen zal, zegt hieromtrent het volgende: »Marmor, si naturam spectes, Graecum est, coloris subcerulei aut cinerei" (LABORDE zegt: »»un marbre gris bleu, assez semblable au marbre du mont Hymette"").
»praedurum, longum Venetas quartas sex et dimidiam, latum

Digitized by Google

» quatuor et unciam, altum dimidiam quartam, utraque facie » scriptum." Zij die hierin belang stellen, kunnen over den aard der op *Creta* zich bevindende steensoorten naslaan, wat Höck in het eerste deel van zijn werk »Creta" hierover berigt, met de aanmerkingen van Hausmann, p. 443 vlgg. Naar de lengte der Venetiaansche quarta heb ik te vergeefs gezocht; ook Prof. Cobet had omtrent de grootte van den steen niets aangeteekend. De opgaven van T. gaven mij dus niets behalve de verhouding van lengte, breedte en dikte, nam. $6\frac{1}{2}$, $4\frac{1}{12}$, $\frac{1}{2}$; of 78, 49 en 6. Uit het fac-simile kende ik de grootte en den afstand der letters; het was mij bekend, dat althans de beide eerste Inscripties de gansche breedte van den steen vulden; genoeg gegevens, om de grootte ongeveer te bepalen. Door elkander is de afstand van iedere letter, (het schrift is op de verbonden met *Rhodus* en *Lyttus* volmaakt gelijk) 0.9 ned. duim; op iederen regel staan gemiddeld 80 letters; dus is de breedte van het marmer 0.72 ned. el, waaruit volgt, dat de lengte van den steen 1.14 ned. el is, en de dikte ongeveer negen duim. De afstand der regels is ongeveer 1.45 ned. duim. Bovenaan begint het verbond met *Rhodus*, waarvan het overgebleven stuk 33 regels telt, en dus eene hoogte heeft van 0.47 ned. el; zoodat de steen aan deze zijde ter hoogte van 0.67 ned. el wit is, met het kennelijk doel, om later nadere bepalingen bij te kunnen voegen, als waarvan vs. 85 spraak is, en dat bij C. I. n. 2554 inderdaad is gebeurd. Aan de andere zijde begint bovenaan het verbond met *Lyttus*, dat 25 regels telt, en dus 0.36 ned. el lang is. Hoe het verbond met *Magnesia* over de overige ruimte van den steen verdeeld is kan ik niet bepalen, daar iedere regel veel minder letters telt, dan bij de beide overige verbonden, en ik van dit stuk geen fac-simile bezit. Ook het strengere Dorische dialect schijnt voor eenigzins anderen oorsprong te spreken. Niet zeer veel wijkt van dit alles de opgave van Laborde af: »La plaque peut avoir en hauteur »1 mètre 30 cent., en largeur 0.80 cent., en épaisseur 25 cent. »Comme cette plaque de marbre a servi d'appui à un chambranle »de porte ou de fenêtre, plusieurs parties de l'inscription ont »été effacées par le frottement."

Behalve de grootte der letters moet nog de vorm worden

Digitized by Google

aangegeven, waarbij ik herhaal, dat het mij onbekend is, in hoeverre het verbond met *Magnesia* hiermede overeenkomt. De letters zijn dan over het geheel gelijk aan de vormen, die FRANZ Elem. Epigr. p. 149 opgeeft, alleen deze verschillen: de A is als in n. 64, de B meer gelijk aan den eersten vorm op pag. 110, de O en Ω zijn kleiner dan de overige letters, de K is gelijk den eersten, de Λ, M, N en P meer gelijk den tweeden vorm, de Φ eindelijk komt op geen der beide afdrukken voor.

Uit dit alles heeft de berekening mij nog geleerd, dat nagenoeg 46 regels, d. i. eene hoogte van ongeveer zeven palmen van het verbond met *Rhodus* is verloren gegaan, zoodat de steen ten minste achttien palmen lang moet geweest zijn. Indien wij het afschrift uit het Milanesche codex misten, zoude ongeveer ⅖ der gansche Inscriptie verloren zijn.

Daar de steen drie verbonden met *Hierapytna* bevat, kan men niet betwijfelen, of hij is daar ter plaatse opgerigt geweest; men ziet hieruit, dat BÖCKHS redenering niet doorgaat, als hij Vol. II, p. 406. a. van het Corpus meent, dat n. 2554, het verbond van *Lato* en *Olus*, te *Lato* gestaan had, *omdat* daar *Lato* het eerst wordt genoemd. De Inscriptie heeft dan, gelijk uit het verbond met *Magnesia* blijkt, te *Hierapytna* gestaan, in den tempel van Athene Polias, waar ook n. 2555 en n. 2556 bewaard werden, die een verbond van *Hierapytna* met eene onbekende colonie en dat met *Priansus* bevatten. Hoe de steen naar *Italië* gekomen is, is onbekend, want hetgeen T. hierover zegt, is het overschrijven niet waard; alleen blijkt het uit zijne beschrijving, dat de steen gevonden is te *Porto Gruaro* in *Frioul*. Hier schijnt T. den steen ontdekt te hebben, in een onaanzienlijk huis als »scalae fenestra" vastgemetseld, en wel in dier voege, dat men er ijzeren staven had doorheen geslagen, waardoor dan ook aan den eenen kant eene gaping in den tekst is veroorzaakt. Dezelve was toen reeds fragment, en had bovendien reeds de laatste letters van iederen regel van het verbond met *Rhodus* verloren. Hoe de steen van hier naar *Venetië* gekomen is, weet ik niet.

Ik zal in dit nummer de Inscriptie, het verbond met *Rhodus* bevattende, mededeelen, en later de overigen doen volgen. Dit stuk luidt aldus:

Digitized by Google

Θεὸς τύχα ἀγαθᾷ.

Ἔδοξε τῷ δάμῳ ἀγαθᾷ τύχᾳ, εὐξάσθαι μὲν τοὺς ἱερεῖς καὶ τοὺς ἱεροβύτας τῷ Ἀλίῳ καὶ τᾷ Ῥόδῳ καὶ τοῖς ἄλλοις θεοῖς πᾶσι καὶ πάσαις καὶ τοῖς ἀρχαγέταις καὶ τοῖς ἥρωσιν, ὅσοι ἔχοντι τὰν πόλιν καὶ τὰν χώραν τὰν Ῥοδίων, συνευγκεῖν Ῥοδίοις καὶ Ἱεραπυτνίοις τὰ δόξαντα περὶ τᾶς συμμαχίας, ἐπιτελέων δὲ τᾶν εὐχᾶν γενομενᾶν θυσίαν καὶ πόθοδον ποιησάσθαι, καθά κα δόξῃ τῷ δάμῳ. Κυρωθείσας δὲ τᾶς συμμαχίας καὶ τῶν ὅρκων συντελεσθέντων κατὰ τὰ γεγραμμένα, ὑπάρχειν συμμαχίαν ποτὶ τὸν δᾶμον τὸν Ῥοδίων καὶ συνεργεῖν Ἱεραπυτνίους τῷ δάμῳ τῷ Ῥοδίων καὶ πόλιν καὶ λιμένας καὶ ὁρματήρια παρέχειν, καὶ εὔνους καὶ φίλους καὶ συμμάχους ὑπάρχειν εἰς τὸν ἅπαντα χρόνον. Καὶ εἴ τίς κα ἐπὶ πόλιν ἢ χώραν στρατευήται τὰν Ῥοδίων ἢ τοὺς νόμους ἢ τὰς ποθόδους ἢ τὰν καθεσακυΐαν δαμοκρατίαν καταλύῃ, βοαθεῖν Ἱεραπυτνίους Ῥοδίοις παντὶ σθένει κατὰ τὸ δυνατόν. Εἰ δέ κα ὁ δᾶμος ὁ Ῥοδίων μεταπεμπήται συμμαχίαν παρὰ Ἱεραπυτνίων, ἀποσελλόντων τὰν συμμαχίαν Ἱεραπυτνίοι ἐν ἀμέραις τριάκοντα, ἀΦ' ἃς κα παραγγείλωντι Ῥοδίοι, ἄνδρας διακοσίους ὅπλα ἔχοντας, εἴ κα μὴ ἐλασσόνων χρείαν ἔχωντι Ῥοδίοι. Τῶν δὲ ἀποσελλομένων ἐόντων μὴ ἐλάσσους τῶν ἡμίσων Ἱεραπυτνίοι. Εἰ δέ κα πόλεμος περιέχῃ Ἱεραπυτνίους, ἀποσελλόντων ὅσους κα δυνατὸν ᾖ αὐτοῖς. Τοῖς δὲ πεμπομένοις παρὰ Ἱεραπυτνίων παρεχόντων Ῥοδίοι πορεῖα εἰς τὰν διακομιδὰν τὰν ἐκ Κρήτας εἰς Ῥόδον. Καὶ εἰ μέν κα τὰν συμμαχίαν μεταπεμπώνται Ῥοδίοι ἐν τέσσαρσι τοῖς πράτοις ἔτεσιν, ἀΦ' ἃς κα παραγενώνται ἀμέρας εἰς Ῥόδον οἱ συμμάχοι, διδόντων ἑκάςῳ ἀνδρὶ Ῥοδίοι ἑκάσας ἀμέρας ἐννέ' ὀβολοὺς ῥοδίους, τοῖς δὲ ἀγεμάσιν ἀγουμένοις ἑκάςῳ ἀνδρῶν μὴ ἐλασσόνων πεντήκοντα, διδόντων ἑκάςῳ τᾶς ἀμέρας ἑκάσας δραχμὰς δύο. Εἰ δέ κα μετὰ τὸν γεγραμμένον χρόνον μεταπεμπώνται Ῥοδίοι τὰν συμμαχίαν, τὰ μὲν ἄλλα γινέσθω κατὰ ταὐτά, ἀΦ' ἃς δέ κα ἔλθωντι ἀμέρας τοὶ ἀποσελλομένοι συμμάχοι παρὰ Ἱεραπυτνίων εἰς Ῥόδον, παρεχόντων Ἱεραπυτνίοι τοῖς ἀποσαλεῖσι συμμάχοις τὰ ὀψώνια ἀμέρας τριάκοντα, τοῦ δὲ ὑπολοίπου χρόνου διδόντων Ῥοδίοι καθὰ γεγράπται. Εἰ δέ κα συςᾷ πόλεμος Ῥοδίοις ποτί τινα τῶν ἐν συμμαχίᾳ ἐόντων Ἱεραπυτνίοις, εἰ μέν κα πολεμῶνται Ῥοδίοι, ἀποσελλόντων τὰν συμμαχίαν Ῥοδίοις

Digitized by Google

Ἱεραπυτνίοι, εἰ δέ κα πολεμῶντι καταρξάντες πολέμου, μὴ
ναγκες ἔσω Ἱεραπυτνίοις ἀποσέλλειν συμμαχίαν Ῥοδίοις.
δέ κα ξενολογίου χρείαν ἔχωντι Ῥοδίοι, ἐκ Κρήτας παρεχό
Ἱεραπυτνίοι ἀσφάλειαν τῷ ξενολογίῳ ἐν τᾷ πόλει, παρεχόν
δὲ καὶ ἐν τᾷ χώρᾳ καὶ ἐν ταῖς νάσοις ταῖς παρ' αὐτῶν κα
τὸ δυνατὸν, καὶ πάντα συνεργούντων εἰς τὸ συντελεσθῆ
Ῥοδίοις τὸ ξενολόγιον· ἄλλῳ δὲ κατὰ Ῥοδίων ξενολόγιον μηδ
διδόντων παρευρέσει μηδεμιᾷ, μηδὲ στρατευέσθω Ἱεραπυτνι
μηθεὶς κατὰ Ῥοδίων παρευρέσει μηδεμιᾷ, ἢ ἔνοχος ἔσω τ
ἐπιτιμίοις, καθάπερ εἰ ἐπὶ τὰν Ἱεραπυτνίων πόλιν ἐστρατεύετ
χωρὶς ἢ ὅσοι πρὸ τᾶσδε τᾶς συνθήκας ἐξεστρατεύκαντι. Ταῖς
δυνάμεσι ταῖς ἀποσελλομέναις ὑπὸ Ῥοδίων, πάντα συμπρασ
σόντων Ἱεραπυτνίοι κατὰ δύναμιν τὰν αὐτῶν, πᾶσαν πρόνοια
ποιουμένοι, καθότι καὶ τῶν ἰδίων πολιτᾶν. Καὶ εἴ κα συνιστάτα
λαστήρια ἐν Κρήτᾳ καὶ ἀγωνιζώνται Ῥοδίοι κατὰ θάλασσαν
ποτὶ τοὺς λαστὰς ἢ τοὺς ὑποδεχομένους ἢ τοὺς συνεργούντας
αὐτοῖς, συναγωνιζέσθων καὶ Ἱεραπυτνίοι κατὰ γᾶν καὶ κατὰ
θάλασσαν παντὶ σθένει κατὰ τὸ δυνατὸν τελέσμασι τοῖς αὐ-
τῶν, καὶ τοὶ μὲν λαστὰι τοὶ ἁλισκομένοι καὶ τὰ πλοῖα αὐτῶν
παραδιδόσθω Ῥοδίοις, τῶν δὲ ἄλλων ἔσω τὸ μέρος ἑκάστῳ
τῶν συναγωνιξαμένων. Κατὰ ταὐτὰ δὲ καὶ Ῥοδίοι ἐόντων
Ἱεραπυτνίοις εὔνοι καὶ φίλοι καὶ συμμάχοι εἰς τὸν ἅπαντα
χρόνον, καὶ τοὶ ἀρχόντες τοὶ ἀποσελλομένοι ὑπὸ Ῥοδίων
ἐπὶ τᾶν ναυτικᾶν δυναμίων ἐπιμελέσθων τᾶς πόλιος τᾶς
Ἱεραπυτνίων καθάπερ τᾶς ὁμοτελοῦς, πάντα πρασσόντες
τὰ ποτ' ἀσφάλειαν καὶ σωτηρίαν τᾶς πόλιος τᾶς Ἱεραπυτ-
νίων. Καὶ εἴ τίς κα βασιλεὺς ἢ δυνάσας ἢ ἄλλος ὁτισοῦν
ἐπὶ πόλιν στρατευήται Ἱεραπυτνίων, βοαθούντων Ἱεραπυτ-
νίοις εἰς τὰν πόλιν παντὶ σθένει κατὰ τὸ δυνατόν. εἰ δέ τίς
κα τὰς ἀπὸ τοῦ δικαίου γινομένας ποθόδους ἐκ θαλάσσας
παραιρήται Ἱεραπυτνίων ἢ τὰν καθεσακυΐαν δαμοκρατίαν
παρὰ Ἱεραπυτνίοις καταλύῃ καὶ συμμαχίαν μεταπεμπώνται
Ἱεραπυτνίοι, ἀποσελλόντων Ῥοδίοι Ἱεραπυτνίοις τριήρεις δύο
τὰ δὲ τελεύμενα εἰς τὰς τριήρεις μηνῶν δύο διδόντων]
Ῥοδίοι, [τοῦ δὲ ὑπο]λοίπου χρόνου δι[δ
όντων Ἱεραπυτνίοι εἰς ἑκατέραν τριήρ]η τοῦ μηνὸς ἑκάσου
δραχμὰς μυρίας. Δ. Εἰ δέ κα πόλεμος περιέχ[η
Ῥοδίους, ἀποσελλόντ]ων συμμαχίαν, ἄν κα δυνατὸν ᾖ. Εἰ

Digitized by Google

δέ και πόλεμον ἐξενέγκωντι Ἱεραπυτνίο[ι
ποτί τινας ἄνε]υ τᾶς Ῥοδίων γνώμας, μὴ ἐπάναγκες ἔσω
Ῥοδίοις ἀποσέλλειν συμμαχίαν, τὰν δὲ συ[μ-
μαχίαν ἀποσελλόντων Ῥοδίοι ἐν ἁμέραις τριάκοντα ἀΦ' ἃς
κα παραγγείλωντι Ἱεραπυτνίοι χωρὶς ἢ εἰ[ς
τὸν ἐνεσακόσια Ἱεραπυτνίοις πόλεμον ποτὶ Κνωσίους καὶ τοὺς
συμμάχους. εἰς δὲ τοῦτον μὴ συμμα-
χούντων Ῥοδίοι Ἱεραπυτνίοις. μὴ στρατευέσθω δὲ μηδὲ Ῥοδίων
μηθεὶς κατὰ Ἱεραπυτνίων παρευρέσ[ει
μηδεμιᾷ· ἢ ἔνοχος ἔσω τοῖς ἐπιτιμίοις, καθάπερ εἰ ἐπὶ τὰν
Ῥοδίαν ἐστρατεύετο, χωρὶς ἢ ὅσοι πρὸ τᾶσδε[τᾶς
συνθήκας ἐξεστρατεύκαντι. Εἰ δέ τινές κα τῶν ὑποδεχομένων
τοὺς λᾳσὰς ἢ συνεργούντων α[ὐ-
τοῖς, συστρατευσάντων Ἱεραπυτνίων Ῥοδίοις ἐπὶ τὰν κατάλυσιν
τοῦ λᾳσηρίου, πόλεμον ἐξενέγκ[ωντι Ἱεραπυτνίοις διὰ ταύταν τὰν στρατείαν, βοαθούντων Ῥοδίοι
Ἱεραπυτνίοις παντὶ σθένει κατὰ τὸ δυ[νατὸν, καὶ ὁ ταῦτα πράσσων πολέμιος ἔσω Ῥοδίοις· εἰ δέ κα ξενο-
λογήσωντι Ἱεραπυτνίοι ἐκ τᾶς Ἀσίας εἰς ἴδι[ον
πόλεμον, πάντα τὰ δυνατὰ συμπρασσόντων αὐτοῖς Ῥοδίοι εἰς
τὸ ἀσΦαλῶς διακομισθῆμεν τὸ ξενολόγι[ον
εἰς Ἱεράπυτναν, ἄλλῳ δὲ κατὰ Ἱεραπυτνίων ξενολόγιον μη-
θένι συγκατασκευαζόντων Ῥοδίοι παρε[υ-
ρέσει μηδεμιᾷ. Ἐξέσω δὲ καὶ διορθωσάσθαι τᾶς συνθήκας, εἴ
τί κα δοκῇ ἀμΦοτέραις ταῖς πόλεσι δια-
πρεσβευσαμέναις ποθ' αὐτάς. ἃ δέ κα κοινᾷ δόξῃ, ταῦτα κύρια
ἔσω. κυρωθείσας δὲ τᾶς συνθήκας ἐλ[έσ
θω ὁ δᾶμος παραχρῆμα ἄνδρας πέντε. τοὶ δὲ αἱρεθέντες μετὰ
τῶν παραγεγενημένων ἐξ Ἱεραπύτν[ας
πρεσβευτᾶν ὁρκιξάντων τὸν νόμιμον ὅρκον Ῥοδίους ἁπάντας
τοὺς ὄντας ἐν ἀλικίᾳ ἐμμενεῖν τᾷ συμμαχίᾳ
καὶ τᾷ συντάξει τᾷ γεγενημένᾳ τῷ δάμῳ ποτὶ Ἱεραπυτνίους
ἀδόλως καὶ ἀπροΦασίστως εὐο[ρ
κεῦντι μὲν εὖ εἶμεν, ἐπιορκοῦντι δὲ τὰ ἐναντία. Κατὰ ταὐτὰ
δὲ ὁρκιξάντων καὶ τοὺς πρεσβευτὰ[ς
τοὺς παρὰ Ἱεραπυτνίων τοὶ πρυτάνιες παραχρῆμα ἐν τᾷ ἐκ-
κλησίᾳ, ὅρκια δὲ παρεχέτω ὁ ἱερω[* * * *
τοὶ δὲ ταμίαι τελεσάντων τὸ ἐκ τοῦ νόμου γεγραμμένον. Ὅπως

Digitized by Google

δὲ καὶ Ἱεραπυτνίοι ὁμόσωντι τῷ [δά-
μῳ, ἐλέσθαι ἄγγελον, ὁ δὲ αἱρεθεὶς ἀφικόμενος ποτὶ Ἱερά-
πυτνίους ὁρκιξάτω αὐτοὺς, καθὰ καὶ Ῥοδί[ους
γεγράπται ποιησάσθαι τοὺς ὅρκους καὶ ἐμφανιζέτω τὰν εὔνοι-
αν τὰν ὑπάρχουσαν αὐτοῖς
παρὰ τῷ πλήθει τῷ Ῥοδίων. ὅπως δὲ καὶ τὰ δεδογμένα περὶ
τᾶς συμμαχίας καὶ τᾶς συντάξιος ἀνα-
γραφέντα εἰς στάλας φανερὰ ᾖ εἰς πάντα τὸν χρόνον, ὁ μὲν
δᾶμος ἀναθέτω στάλαν ἐν Ῥόδῳ ἐν τ[ῷ ἰ-
ερῷ τᾶς Ἀθάνας, τοὶ δὲ πωληταὶ ἀποδόσθων καθά κα ὁ ἀρχι-
τέκτων συγγράψῃ, ὅπως ἐργασθῇ πέτρ[ας
λαρτίας καὶ τὰ κεκυρωμένα περὶ τᾶς συμμαχίας ταῖς πόλε-
σιν ἀναγραφῇ καὶ τεθῇ εἰς τὸ ἱερὸν μὴ [πλέ-
ον τέλεσμα ποιούντες δραχμᾶν ἑκατόν· τὸ δὲ εὑρὸν τοὶ ταμίαι
δόντων ἀπὸ τῶν κατὰ ψαφίσμα [τα
ἐκκειμένων. Ἀναγραψάντων δὲ καὶ Ἱεραπυτνίοι καὶ θέντων
παρ' αὐτοῖς ἐν τῷ ἱερῷ ὅπεῖ κα δόξῃ Ἱεραπύτν[ας.
Αἱρέθη ἄγγελος ποτὶ Ἱεραπυτνίους Διογένης Ἀριστώνδα. Ὁρ-
κωταὶ ἐν Ῥόδῳ
Ἱερόμβροτος Ἀγησιτίμου, Ἀριστόλοχος Πεισιστράτου, καθ' ὑοθε-
σίαν δὲ Ἀρχύλλου,
Τιμάρατος Νικοτίμου, Νικόμαχος Ἀρισάρχου, Σπαρτίων
Φειδιάνακτος.

Varianten. Ik zal kortheidshalve het afschrift van STEINBÜCHEL door S. aanduiden, den Italiaan gelijk boven door T., de lezingen van het marmer door M., die van het Milanesche codex, waar S. die uitdrukkelijk opgeeft, door A; eindelijk die van Prof. COBET door C.

S. heeft dan vooreerst geene accenten, eene eigenaardigheid van Dr. STEINBÜCHEL, niet van het stuk, dat hij copieerde. Hij deelt bovendien hier en daar de compendia mede, die in het Milanesche codex voorkomen; deze zal ik, door A. aangeduid, gelijk gezegd is, opgeven.

Opschrift: S. *θεος, τυχη αγαθη*: De volgende regel toont de noodzakelijkheid van den Dorischen uitgang voldoende aan. Misschien moet er gelezen worden *θεὸς ἀγαθᾷ τύχᾳ*, welke vorm veel gewoner is en terstond daarna wordt gebruikt. Men zou-

Digitized by Google

e ook kunnen denken aan de formule θεὸς τύχαν ἀγαθάν: zie 'ranz Elem. Epigr. p, 318. Dit laatste verkrijgt zelfs nog neer waarschijnlijkheid, als men bedenkt, dat men wel *meestal* egt ἀγαθῇ τύχῃ, liever niet τύχῃ ἀγαθῇ, maar altijd: θεὸς ύχαν ἀγαθάν, nooit ἀγαθὰν τύχαν.

V, 1. μὲν. A. als bij Bast Comm. Palaeogr. Tab. IV. n. 7. Vs. 2. θεοῖς. A. de laatste lettergreep als bij Bast C. P. tab. IV. nº. 7, τοῖς ἐχυροῖς. V. 3. S. ἠρωσι. Vs. 4. S. συνενεγχειν. Vs. 5. S. επι τελεταν. De conjectuur ἐπιτελέων is van Prof. Cobet. Vs. 11. S. παρεχει. Vs. 14. S. βοεθειν. Vs. 16. συμμαχίαν. A. de laatste lgr. als bij Bast C. P. tab. IV. n. 1. het woord ἦσαν. Vs. 17. S. αμερὲς — ἀΦ' ἧς (aldus) κα παραγγειλαντι. Vs. 21. A. de laatste lgr. van Ἱεραπυτνίους als van Ἡρακλέους, bij Bast C. P. tab. V. n. 4. Vs. 22. S. κατα δυνατον. Vs. 23. S. εκκριτας — μεν κατα συμμὲχίαν μεταπεμπονται. Vs. 26. S. παραγενονται. — Vs. 27. S. εκἀςω. συνεοβολους — αγεμοσι. Vs. 29. S. μεταπεμπωνται. Vs. 33. S. αποσαλλεισι. Vs. 34. S. ὑπολλειπου. Vs. 35. S. συσᾶ, met twee punten boven de υ. Vs. 37. S. πολεμωντι — Ἱεραπύτνοι, met een bijgevoegd *sic*. Vs. 38. S. καταρχαντές. Vs. 43. S. συντελεσημεν. Vs. 45. S. παρ' ευρεσει en zoo altijd. Vs. 48. S. τῆς δε. Vs. 52. S. λασήρια en zoo altijd λασηριου, λασας enz. — αγωνιζονται. Vs. 55. S. κατα δυνατόν. A. τελέσμασι met het compendium van ες bij Bast C. P. tab. IV, n. 10. Vs. 60. S. τον ἀπος. S. voegt achter τον *sic*. Vs. 61. S. ἐπιμελεσθω. Vs. 63. A. σωτηρίαν met het gewone compendium. Vs. 65. S. ςρατευταν — βοεθουντων. Vs. 68. S. παρειμηται. Vs. 69. S. καταλυη — μεταπεμπονται. Vs. 71. Hier begint M. — S. ὑπολλειπου. Vs. 72. De Δ achter μυρίας is niets dan een onderscheidingsteeken, gelijk in den volgenden regel nog een voorkomt. Bij S. ontbreekt dit teeken, dat wel op nog meer plaatsen zal gestaan hebben, en zeker wel achter συναγωνιξαμένων, vs. 58. T. gaf in zijn werk ook een afschrift van n. 2562 van het Corpus, waarop dit zelfde onderscheidingsteeken Δ, dat Montfaucon overal heeft weggelaten, onderscheidene malen voorkomt. Hierover een andermaal nader. Vs. 73. M. ἀγκαδυνατον. Vgl. n. 2556. 67. van het Corpus. Verder heeft M. achter ἦ een onderscheidingsteeken, dat S. weglaat, hetwelk toevallig geheel

Digitized by Google

gelijk is aan het teeken in het Corp. Inscr. Vol. III. p. 585. n. 5438. Vs. 73. S. ιεραπυτνιοι . . . . . ρινας ανευ. M. αποξελλει. Op dezelfde wijze stond dus misschien vs. 11 παρεχει op het marmer. Vs. 75. S. αφ' αις κα παραγγελλωντι Ιεραπυτνιοι χωρησῃ εις. Vs. 76. S. κνωσιους, veranderd in κνοσιους. Vs. 78. S. καθαπερ ἡ. Vs. 80. S. εξενεγκαντι. Vs. 81. S. ϛρατιαν βοεθουντων. De laatste lgr. van Ἱεραπυτνίοις bij A, als van θεοῖς vs. 3. Vs. 82. S. ταυτα ὁ πρασσων. Vs. 84. S. ιεραπυτνιον met een bijgevoegd *sic*. Vs. 85 S. εξεσθω. Vs. 88. S. αλληκια. M. συμαχιαι. De drie laatste letters onzeker. Vs. 89. S. αποφασισως, ευορκουντι. Vs. 90. S. ἢ μεν. A. επιορκουντι met het compendium van υν als bij BAST C. P. tab. VII. n. 11. Vs. 91. S. πριτανιες δὲ Deest. ἱερο . . . . . met bijgevoegd *sic*. Vs. 92. A. τελεσάντων, met het compendium van ων als bij BAST C. P. βασιλεύων tab. I. n. 5. Vs. 93. S. ορκιξατο. Vs. 94. S. αμφανιζετω. Achter αὐτοῖς volgt op het marmer nog παρατ . . . . , nam. het begin van den volgenden regel, hetwelk de steenhouwer zelf heeft uitgekrast. Vs. 95. S. συνταξιως. Vs. 97. S. πολιται. Vs. 98. C. geeft uitdrukkelijk als de lezing van het marmer op πολεσι; S. gelijk C. πολεσιν. Misschien stond er dus ook vs. 4. op het marmer zelf wel ηρωσι. Van de π van πλεον is nog eenig spoor. Vs. 99. S. των ες τα κατα ψηφισματα. Vs. 100. Bij C. ontbreekt παρ' αὐτοῖς. Ik word gedwongen aan eene vergissing van de zijde van Prof. COBET te denken, daar deze beide woorden niet alleen bij STEINBÜCHEL voorkomen, maar ook bij LE BAS. S. ὀπη κα δοξῃ Ἱεραπυτνιοις. C. teekent aan, dat op het marmer staat ιεραπυτ, met nog flaauwe sporen van de ν, maar dat er geen plaats is om in te vullen Ἱεραπυτνίοις, en dat er dus denkelijk moet gelezen worden Ἱεραπύτνας. Vs. 101. αἱρέθη op M. bijna onleesbaar. S. ερεθη — ιεραπυτνιους, veranderd in ιεραπυτνιοις. Vs. 102. S. ιερομβωτος αγνησιτιμου — καθ' υιοθεσιαν δὲ ἀρχίλλου.

Dialekt. Wat de accenten betreft, heb ik mij geregeld naar de voorschriften van AHRENS de Dial. Dor. De spiritus asper wordt in dit stuk even weinig gevonden, als de Digamma, zoo als niet te verwonderen is. Alleen heb ik aan ἀγουμένοις, ἀγεμόσιν, vs. 28 en aan ἀγησιτίμου vs. 102, den spir. len. gegeven. De vorm ἡμίσων, vs. 20, wordt ook aangehaald door

Digitized by Google

AHR. D. D. p. 236: overal staat πόλεμος met de afgeleide woorden, niet πτόλεμος, gelijk n. 2554. 197.; overal staat οὐδείς, μηδείς, niet gelijk gewoonlijk in de Cretensische Inscripties οὐδεὶς, μηδείς, zie BÖCKH C. I. G. II. p. 401. b.; overal heeft men den vorm met σσ, niet ττ, gelijk bijv. πράσσων vs. 82; eindelijk leest men vs. 102, ὑοθεσίαν, gelijk bijv. n. 2524, 2539. Dit zelfde woord stond, denk ik, ook n. 2525. 10, waar bij BÖCKH gelezen wordt ΚΑΘΤΟΚΑΟΤΟ . . . . . ΑΝ. Hierin ligt, dunkt mij, καθ' ὑοθεσίαν en καθυο is slechts dittographie; of liever ΚΑΟΤΟ is de foutive dittographie, en ΚΑΘΤΟ de eerste letters der ware lezing.

De Acc. plur. der tweede Decl. gaat uit op ους; de nom. plur. masc. van het artikel is τοί; van de woorden op ις is de genitivus ιος en de nom. plur. ιες. De infinitivus gaat uit op ειν, de 3. p. p. op ντι, zoo als ἔχοντι, ἔλθωντι, ἐξεστρατεύκαντι; de 3. p. p. imp. act. gaat uit op ντων; in het med. in den sing. σθω, in den plur. σθων; de inf. aor. pass. gaat uit op ῆμεν, zoo als διακομισθῆμεν; het fut. act. der werkwoorden op ζω gaat uit op ξω, zoo als in συναγωνιξαμένων, ὀρκιξάντων; de aor. act. der verba liquida heeft ει, niet η, vergel. AHR. D. D. § 20. 4; zoo als b. v. vs. 75, παραγγείλωντι; wij lezen vervolgens het fut. ἐμμενεῖν vs. 88, so wordt nu eens zamengetrokken in ευ, dan weder in ου; vgl. AHR. § 26, zoo staat τελεύμενα vs. 70, συμμαχούντων vs. 77, εὐορκεῦντι vs. 90 en terstond daarop ἐπιορκοῦντι; van εἰμί is het participium ἐών, en de infin. εἶμεν, en voor πρός staat overal ποτί. Het spreekt van zelf, dat ik slechts het voornaamste heb kunnen opgeven; nadere beschouwing zou hier minder op hare plaats zijn. Alleen nog deze opmerking, die ik aan Prof. COBET verschuldigd ben: het onderscheidene malen voorkomende τέλεσμα is in dien zin voor δαπάνη een Rhodisch woord, gelijk uit Luc. Iup. Trag. VI. p. 233. Ed. Bip. kan blijken.

Uitlegging. Deze Inscriptie bevat een verbond tusschen *Rhodus* en *Hierapytna*, eene stad in het zuidoostelijk gedeelte van *Creta*, vroeger *Cyrba*, *Pytna*, of *Camirus* geheten, thans *Gira petra* [1], van welke nog meerdere Inscripties bewaard zijn, nam.

[1]) STEPH. BYZ. in v. Vgl. ook HÖCK Cret. I. p. 16 en 422.

Digitized by Google

n. 2555 van het Corpus, een verbond van *Hierapytna* met eene harer colonien; n. 2556 met Priansus; n. 2562 zeer geschonden en volgens BÖCKH een testament bevattende, gelijk aan dat van Epicteta, n. 2448; n. 2562; een brokstuk eener genealogie; bij B. volgen nog verscheidene kleinere Inscripties, en in de Addenda achter Vol. II. komt een stuk voor, waarbij de grenzen van *Itanus* en *Hierapytna* bepaald worden; eindelijk n. 2332 een decreet van *Tenos* ter eere van een' Hierapytniër. Van n. 2555 en n. 2556, (de overige althans zijn van veel later dagteekening) is de ouderdom onbekend, maar wordt gewoonlijk met n. 2554, het verbond van *Lato* en *Olus*, en n. 2557, het verbond der Allarioten, in de tweede eeuw voor CHRISTUS gezet. De schrijfwijze en het dialekt wijzen ook voor onze Inscriptie ongeveer dit tijdstip aan, intusschen schijnt het mogelijk den tijd juister te bepalen.

Uit eene zelfs oppervlakkige lezing volgt genoegzaam, dat *Rhodus* verre weg de magtigste was van beide steden, en dat het alleen om de zeerooverij te beteugelen dit verbond heeft aangegaan. Zie slechts vs. 56: *καὶ τοὶ μὲν λᾳστὰὶ τοὶ ἁλισκομένοι καὶ τὰ πλοῖα αὐτῶν παραδιδόσθω Ῥοδίοις, τῶν δὲ ἄλλων ἔσω τὸ μέρος ἑκάστῳ τῶν συναγωνιξαμένων.* Voegt men hierbij, dat de Cretensers als zeeroovers bekend staan; zie HÖCK, Cret. III. p. 492; en wel juist inzonderheid in den tijd, waarmede wij ons nu bezig houden, omstreeks 200 v. Chr. (zie POLYB. XIII. 8), en dat STRABO XIV. tom. III. p. 194 ed. Tauchn. aangaande *Rhodus* schrijft: *θαυμασὴ δὲ καὶ ἡ εὐνομία καὶ ἡ ἐπιμέλεια πρός τε τὴν ἄλλην πολιτείαν, καὶ τὰ ναυτικὰ, ἀΦ' ἧς ἐθαλασσοκράτησε πολὺν χρόνον καὶ τὰ λᾳστήρια*[2] *καθεῖλε*; dan kan hieromtrent geen twijfel meer zijn.

Vergelijken wij verder, hetgeen POLYBIUS IV. 53 verhaalt. Ten tijde dat PHILIPPUS van *Macedonië*, zoon van DEMETRIUS, met de Aetoliërs oorlog voerde, dus 220 jaren voor CHRISTUS, hadden de Rhodiërs een verbond gesloten met *Cnosus* en aan deze stad eenige hulp toegezonden, om welke reden *Eleutherna* eerstgemelden den oorlog had aangedaan. Bij die gelegenheid ver-

[2]) AEL. ARIST. I. pg. 540 en 570. Ed. Jebb.

Digitized by Google

haalt POLYBIUS, hoe *Lyttus* verwoest is. STRABO, III. p. 375, zegt, dat, als *Cnosus* en *Gortyne* het eens waren, zij op *Creta* de magt in handen hadden, en dat in het tegenovergestelde geval *Cydonia* de oppermagt van een van beiden besliste. Het gevolg hiervan waren voortdurende oneenigheden en burgeroorlogen op *Creta*, zoodat POLYB. VI. 46. 9. niet ten onregte van de Cretensers zegt: διὰ τὴν ἔμφυτον σφίσι πλεονεξίαν ἐν πλείσταις δὴ καὶ κατὰ κοινὸν φάσεσι καὶ φόνοις καὶ πολέμοις ἐμφυλίοις ἀναστρεφόμενοι. POLYBIUS t. a. p. IV. 53 verhaalt, dat *Cnosus* en *Gortyne* vereenigd geheel *Creta* veroverd hadden, behalve *Lyttus*, hetwelk zij thans geheel en al wilden verdelgen. Eerst werd *Cnosus* door al de Cretensische steden geholpen; maar weldra werd het door *Polyrrhenia*, *Kerea*, *Lappa*, *Olerus* en *Arcadia* verlaten, die zich met *Lyttus* vereenigden. Ook in *Gortyne* ontstond verdeeldheid, want de oudsten waren er voor *Cnosus*, de jongsten voor *Lyttus* gestemd. Doch de Cnosiërs kregen duizend Aetoliërs hulptroepen, terwijl in *Gortyne* de oudsten zich van den burg meester maakten en die aan de Cnosiërs overleverden. Als nu eens al de weerbare manschap uit *Lyttus* op een strooptogt was uitgetrokken, overvielen de Cnosiërs de achtergebleven menigte, zonden al de vrouwen en kinderen naar *Cnosus* en verdelgden de stad. De Lyttiërs terugkomende en hunne stad verwoest ziende begaven zich naar *Lappa*, waar zij werden opgenomen. Het vervolg van dit verhaal, dat voor ons doel niet verder voortgezet behoeft te worden, vindt men bij POLYB. t. a. p.

Brengen wij met dit alles in verband, wat ons uit de Inscriptie blijkt, dan zal men zien, dat het op deze gebeurtenissen volmaakt sluit. Nemen wij slechts aan, dat onder de steden, die vroeger de partij van *Cnosus* volgden, *Hierapytna* was, hetwelk met de overigen tot *Lyttus* overging, hetgeen, daar onder deze het nabijgelegen *Olerus* behoorde, geenszins onwaarschijnlijk is; het tweede verbond op den steen, dien wij behandelen, is, gelijk gezegd is, met *Lyttus* gesloten, en zeker wel in denzelfden tijd als het verbond met *Rhodus*, daar het schrift volmaakt overeenkomt; nu verbindt zich *Rhodus*, *Hierapytna* in alle oorlogen te helpen, behalve in dien tegen *Cnosus*, vs. 76; natuurlijk, omdat het aan *Cnosus* hulp had gezonden; vervol-

Digitized by Google

gens leest men in het verbond met *Lyttus* den volzin: *εἰ δέ τί κα, θεῶν ἱλέων ὄντων, λάβωμεν ἀπὸ τῶν πολεμίων*, van de Cnosiërs namelijk; eindelijk moet ook te *Gortyne* een exemplaar van dit verbond worden geplaatst, en wel in den tempel van *Ἀσκλαπιός*, gelijk Prof. COBET de plaats invult. Deze tempel te *Gortyne* was eigenlijk gelegen aan de haven der stad, *Lebena*, vgl. PAUSAN. II. 36. 7. Nu verhaalt POLYBIUS, dat de partij uit *Gortyne*, waarvan ik gesproken heb en die de partij van *Lyttus* was toegedaan, de haven der stad bezet hield. Zijne eigene woorden zijn deze: *Κατελάβοντο δὲ καὶ τὸν λιμένα τῶν Φαισίων οἱ τῶν Γορτυνίων φυγάδες· ὁμοίως δὲ καὶ τὸν αὐτῶν τῶν Γορτυνίων λιμένα παραβόλως διακατεῖχον καὶ προσεπολέμουν ἐκ τούτων ὁρμώμενοι τῶν τόπων τοῖς ἐν τῇ πόλει.* Het kan geene verwondering baren, dat een derde exemplaar van het verbond tevens in eene der magtiger steden van *Creta* werd opgerigt; hetzelfde gebeurt met het verbond van *Lato* en *Olus*, n. 2554, dat ook te *Cnosus* moest worden geplaatst. BÖCKH C. I. G. II. p. 408. a. ontkent dat hieruit, gelijk HÖCK wil, Créta III. p. 479, zou kunnen worden opgemaakt, dat deze steden de oppermagt van *Cnosus* erkenden, en dit is voor ons onverschillig, ofschoon HÖCKS gevoelen mij althans niet onwaarschijnlijk voorkomt. Zooveel is zeker, dat iets dergelijks ook met n. 2555 plaats vond. Alle waarschijnlijkheid pleit er dus voor, dat dit verbond, of, wil men, deze verbonden gesloten zijn in den tijd, dat die Gortyniërs die de partij van *Lyttus* waren toegedaan, hunne haven *Lebena* bezet hielden, d. i. in het jaar 220 v. Chr. Ik voeg hier nog bij, dat omtrent dezen tijd *Rhodus* waarschijnlijk met nog meerdere steden op *Creta* verbonden gesloten heeft; hierop althans schijnt POLYBIUS XXIX. 4. 6. te doelen, als hij verhaalt, dat de Rhodiërs in het jaar 168 v. Chr. de verbonden met de Cretensers trachten te *vernieuwen*. Tot dezen zelfden tijd behoort ook denkelijk n. 2555, gelijk ik bij het behandelen van het verbond van *Lyttus* trachten zal waarschijnlijk te maken.

Laten wij thans nog eens de gansche Inscriptie doorloopen. Vs. 1. Aangaande de staatsregeling der Doriërs vergelijke men TITTMANN Gr. Staatsverf. p. 422. De Inscriptie, die hij (noot 75) niet kon terugvinden is C. I. n. 3656. Vs. 2. *τοὺς ἱεροβύτας*. PASSOW vertaalt dit woord door »Opferpriester." In de Inscrip-

Digitized by Google

ties komt het niet zeldzaam voor. Te *Agrigentum* en te *Melite* waren zij ἐπώνυμοι, zie n. 5491 en n. 5752. Het participium ἱεροθυτέοντος staat n. 5546. Vs. 2. τῷ Ἁλίῳ καὶ τᾷ Ῥόδῳ. *Rhodus* was aan Helios geheiligd, gelijk *Creta* aan Zeus. Zie Meurs. Rhod. I. 4 en Höck. Creta, II. p. 364 vlgg. en vooral Pind. Olymp. VII. Vs. 3. ἀρχαγέταις. Zie de verklaring van dit woord Böckh C. I. G. I. pg. 7., die aantoont, dat de ἀρχαγέτας der Doriërs Apollo is. Vs. 8. πόθοδον. Over de beteekenis van dit woord zie Poll. I, 25. Voor andere beteekenissen zie Hemst. ad Luc. I. p. 217 vlgg. Ed. Bip. Vs. 9. Achter συμμαχίαν schijnt Ἱεραπυτνίοις uitgevallen te zijn. Vs. 27. Wij zien hier, dat aan ieder Hierapytniër, die op *Rhodus* dient, dagelijks beloofd worden negen Rhodische obolen, aan ieder aanvoerder twee drachmen. Het is van belang deze geldswaarde aan het Attische muntstelsel te toetsen. Vergelijken wij dan vs. 72, volgens hetwelk de Hierapytniërs voor iedere Rhodische galei, die hun te hulp komt, maandelijks moeten betalen 10000 drachmen; terwijl volgens vs. 99 de kosten voor het oprigten der σήλη de som van 100 drachmen niet mag te bovengaan. Volgens Festus heeft het Rhodische talent 4500 denarii of drachmae, en staat alzoo tot het Attische als 3 : 4. Vergelijkt men hiermede, hetgeen Böckh mededeelt Staatshaush. I. p. 28. c. 2te Ausg., dan geloof ik, dat men niet ver van de waarheid zal afwijken, als men het Rhodische geld tot het Attische stelt als 5 : 5 [3]. Is dit ongeveer juist, dan bedraagt de soldij eens Hierapytniers $\frac{9}{10}$ Attische drachme, de maandelijksche kosten der Rhodische galei een Attisch talent, en de kosten voor het oprigten der σήλη 60 Attische drachmen. De bemanning eener galei bedroeg gewoonlijk 200 man, zie Böckh t. a. p. p. 384, zoodat ieder van het scheepsvolk dagelijks eene Attische drachme ontving, of iets minder, als men de kosten der uitrusting der galei mede in rekening wil brengen. Men kan hiermede vergelijken Thuc. III. 17, alwaar staat, dat bij het beleg van *Potidaea* de Atheners zoo aan het leger als aan de zeelieden dagelijks eene

---

[3]) Volgens Böckh t. a. p. weegt de Attische drachme 82½ Parijsche, de Rhodische 40 Engelsche greinen; d. i. 4.36 en 2.59 wigtjes.

Digitized by Google

drachme gaven. Dit was toen zeker veel, maar kan honderd jaren later niet hoog zijn geweest.

De prijzen voor het oprigten der στήλη geeft BÖCKH t. a. p. p. 167. De hoogste som die hij mededeelt is 50 drachmen. Wanneer men nu bedenkt, dat de steen, die te *Hierapytna* opgerigt was, ten minste achttien palmen lang is geweest en ruim zeven palmen breed, en het exemplaar op *Rhodus*, want aangaande dit wordt de prijs opgegeven, niet veel kleiner kan geweest zijn, dan kan men voor dit tijdstip den prijs van ten hoogste 60 drachmen niet te hoog vinden. De soldij der hoofdlieden over vijftig van twee Rhodische drachmen, of $1\frac{1}{2}$ Attische, is naar evenredigheid zelfs voor de oudheid gering. Vs. 34. Het is interessant met deze bepaling te vergelijken Thuc. V. 47, alwaar in het verbond van *Athene*, *Argos*, *Mantinea* en *Elis* het volgende voorkomt: τοῖς δὲ βοηθοῦσιν ἡ πόλις ἡ πέμπουσα παρεχέτω μέχρι μὲν τριάκοντα ἡμερῶν σῖτον, ἐπὴν ἔλθῃ ἐς τὴν πόλιν τὴν ἐπαγγείλασαν βοηθεῖν, καὶ ἀπιοῦσι κατὰ ταὐτά· ἢν δὲ πλέονα βούλωνται χρόνον τῇ στρατιᾷ χρῆσθαι, ἡ πόλις ἡ μεταπεμψαμένη διδότω σῖτον, τῷ μὲν ὁπλίτῃ καὶ ψιλῷ καὶ τοξότῃ τρεῖς ὀβολοὺς Αἰγιναίους τῆς ἡμέρας ἑκάστης, τῷ δ' ἱππεῖ δραχμὴν Αἰγιναίαν. Drie Aeginetische obolen zijn vijf Attische of $\frac{5}{6}$ drachme; eene Aeginetische drachme = $1\frac{2}{3}$ Attische. Vs. 42. παρ' αὐτῶν schijnt corrupt. Ik kan niet zeker zeggen, wat er staan moet, hoewel het geen twijfel lijdt, of de eilandjes ten zuiden van *Hierapytna* worden bedoeld. Een mijner vrienden vermoedt, dat er gelezen moet worden παρ' αὐτάν, in dezelfde beteekenis als waarin bijv. XEN. Anab. III. 5. 1. zegt: κῶμαι παρὰ τὸν ποταμόν. Vs. 45. παρευρέσει οὐδεμιᾷ; hetzelfde wat anders gewoonlijk is τέχνῃ οὐδὲ μηχανῇ οὐδεμιᾷ, bijv. THUC. V. 47. In ditzelfde verbond heet τρόπῳ ὁποίῳ ἂν δύνωνται ἰσχυροτάτῳ, wat hier is παντὶ σθένει. Vs. 58. Hier begint het tweede deel van het verbond; eerst zijn de verbindtenissen der Hierapytniërs opgegeven, nu volgen die der Rhodiërs. De gansche Inscriptie is een bewijs voor de juistheid van POLYBIUS beschrijving der politiek van *Rhodus*. Men vergelijke wat hij schrijft XXX. 5. Vs. 85. Eene bepaling, die dikwijls gemaakt werd; ik heb n. 2554 reeds aangehaald, waar men een fragment van een dergelijk later gemaakt bijvoegsel bezit. Met dit verbond is zulks, gelijk boven

Digitized by Google

is aangetoond, niet het geval geweest. Dezelfde bepaling heeft men in het meermalen reeds aangehaalde verbond bij Thuc. V. 47.: ἐὰν δέ τι δοκῇ ἄμεινον εἶναι ταῖς πόλεσι ταύταις προσθεῖναι πρὸς τοῖς ξυγκειμένοις, ὅτι δ' ἂν δόξῃ ταῖς πόλεσιν ἀπάσαις κοινῇ βουλευομέναις, τοῦτο κύριον εἶναι[4]. Vs. 88. Zeer gewoon is de formule ἐμμενῶ τῇ συμμαχίᾳ, enz. Zoo hebben wij bij Thuc. t. a. p.: Ἐμμενῶ τῇ ξυμμαχίᾳ κατὰ τὰ ξυγκείμενα δικαίως καὶ ἀβλαβῶς καὶ ἀδόλως κτλ. Ook het terstond daarop volgende is gewoon, bijv. 2554. 202: εὐορκέοντι μὲν ἦμεν πολλὰ καὶ ἀγαθὰ, ἐφορκέοντι δὲ τὰ ἐναντία. Ik heb overigens slechts aangehaald n. 2554, maar ook n. 2555, 2556 en 2557 bieden voor dit gedeelte belangrijke punten van overeenkomst aan. Vs. 91. Juist als bij Thuc. t. a. p. ὀμνύντων δ' Ἀθήνησι μὲν ἡ βουλὴ καὶ αἱ ἔνδημοι ἀρχαὶ, ἐξορκούντων δὲ οἱ πρυτάνεις. Ὁρκιξάντων is volmaakt hetzelfde als het Attische ἐξορκούντων. Over de magt der πρυτάνεις te *Rhodus* zie Titth. Gr. Staatsvff. p. 423. Bij de door hem aangevoerde plaatsen kan men nog voegen n. 3656. Hoe deze regel gesuppleerd moet worden is onzeker, daar Prof. Cobet uitdrukkelijk opgeeft, dat er slechts vier letters verloren zijn. Er kan intusschen niet ligt iets anders gestaan hebben als ἱερώμενος; welligt was er door den steenhouwer eene letter overgeslagen, die hij er later heeft bijgevoegd. Vs. 92. Aangaande ταμίαι op *Rhodus* weet ik niets te melden, dan dat zij volgens Titth. p. 423 op munten vermeld worden. Dezelfde zorg wordt hun meermalen in de Inscripties opgedragen, bijv. in het huurcontract von *Aexone*, n. 93 van het corpus. Vgl. Franz Elem. Epigr. Gr. p. 316 vlgg. Vs. 97. Over den tempel van Athene te *Rhodus* zie Meurs. Rhod. p. 23. Aangaande de πωληταί op dit eiland is mij niets bekend; de ἀρχιτέκτονες worden vermeld bij Strabo XIV. pg. 195, tom. III. Ed. Tauchn. en een ἀρχιτέκτων bij Sext. Emp. adv. Log. I. § 107. Er wordt bevolen, dat verpachters der openbare inkomsten het op steen snijden en de verdere onkosten zullen aanbesteden volgens bestek van den ἀρχιτέκτων. Vs. 98. Wat πέτρα λαρτία is, heb ik niet kunnen uitvinden. Vs. 99. Aangaande het niet zeldzaam voor-

[4]) Vgl. ook Dion. Hal. VI. 95 in het verbond der Romeinen en Latijnen.

Digitized by Google

komende εὐρόν vergelijke men n. 2525. b. vs. 50. De uitdrukking is bij de Attici, inzonderheid bij XENOPHON zeer gewoon. Ook van deze bepaling aangaande de ταμίαι, die zeer gewoon is, vindt men de voorbeelden bij FRANZ t. a. p. Vs. 100. Uit de andere Inscriptie blijkt, dat dit geschied is in den tempel van Athene Polias, alwaar het Archief was, zoo als uit de overige Inscripties te zien is, die evenzeer aldaar bewaard werden. Vs. 101. Ten slotte wil ik volgens belofte een paar staaltjes mededeelen der ongeloofelijke onbekwaamheid van den Italiaan. Op dezen regel heeft hij de volgende annotatie gemaakt: »Elec»tus nuncius aut legatus ad Hierapytnios nuncupatur Diogenes »Aristonda; patris nomen secundo casu enunciari solitum, hic »potius quarto esse casu videtur pro ἀριστονος aut ἀριστονδος, cuius »rationem reddere nescio." Op vs. 86 annoteert hij het volgende: »ελθω ab ερχομαι *mitto* vim habet, non *venio* aut *progredior*. »Qui enim quartum casum regeret? ergo activa seu transitiva, »ut aiunt, praeditum significatione, quod e Glossariis non ex»tuderis."

Alleen nog de volgende aanhaling. Men herinnert zich, dat in de Inscriptie van rooversnesten of λαστήρια spraak is; toevallig komt dit woord op het marmer, dus op het eenige aan den Italiaan bekende gedeelte, alleen in den Singularis voor. Zie hier nu zijne geschiedenis van Laisterium: »Laisterium urbs »erat, Hierapytnae non contermina modo sed et admodum pro»xima imminensque; eius indago originis aevo disperiit; eius »indubius situs in Dicta monte, qui vulgo etiamnum Lasiti audit, »quem probe scio non unum montem esse, sed velut compactam »plurium montium conglobationem, cuius cum pars ulla conden»dae urbi, tuendae, exornandae magis apposita nec sit et vix »optari possit, quam planities supereminens, ibi profecto prae»nobiles ruinae, non dubitem, superfuissent, nisi aut aquarum »exundantium frequentissima illuvies, aut quod longe magis »vereor, Veneti imperii praetimida sapientia cuncta ibi inter »ruinas latibula, quae praesidio rebellibus essent futura, maximo »studio funditus delevisset etc. etc. — ventum est tandem ad »bellum ultimum, decernitur ab Hierapytniis urbis hostium sub»versioni totis viribus incumbere externaque implorantur Reip. »potentis auxilia, praefervida parantur celeritate, etc. etc. —

Digitized by Google

»primas dissensionum causas frustra requirerem, numquam in»venirem, cum e scriptoribus nèmo norit *Laisterium*, quomodo »has eius vicissitudines nosse potuerit?" — — —

Een volgende keer deel ik de verbonden van *Hierapytna* met *Lyttus* en *Magnesia* mede, benevens de vier Teio-Cretische Inscripties.

Naschrift. Zoo even ontvang ik Böckhs *Verbesserungen und Nachträge z. d. Staatsh. d. Ath.* Hij deelt aldaar, p. xx, eene Attische Inscriptie mede, die eerst onlangs is bekend geworden en tot Ol. 100. 3, v. Chr. 378. moet gebragt worden. Het oprigten dezer στήλη had, even als van bovenstaande Inscriptie, 60 drachmen bedragen.

Haarlem, December 1851. S. A. Naber.

(*Het vervolg in een volgend nummer*).

BLADVULLING.

Cic. *de Nat. Deor.* II. l. 126 (Orell.): »Atque illa mirabilia: »quid ea, quae nuper, [*id est, paucis ante seculis*] medicorum »ingeniis reperta sunt? vomitione canes, purgata autem alvos »ibes Aegyptiae curant."

De woorden: »id est paucis ante seculis" zijn blijkbaar ingeschoven: eene dergelijke tijdsbepaling toch is hier geheel overbodig; bovendien wordt *nuper*, evenmin als ons *onlangs*, in zulk een ruimen zin gebezigd als hier ter plaatse.

v. H.

Digitized by Google

VERBETERINGEN OP LIVIUS,

BEHALVE I. II. III.

(ED. TAUCHN. 1839; DIE VAN 1848 IS VERGELEKEN).

Verscheidene der hier voorgestelde verbeteringen zijn althans in eenen beperkten kring reeds bekend, sommige reeds langer tijd; diegenen, die zonder naam worden opgegeven, zijn van auteurs die om verschillende redenen onbekend blijven. Een en ander geschiedt, om eene zooveel mogelijk volledige verzameling te geven van 't geen over LIVIUS meestal verspreid bekend raakt; om geenerlei plagiaat te begaan onthouden wij ons streng van het motiveren der hier voorgestelde lezingen.

1. — IV. 3. »*Et non praeciditur spes plebeio quoque, si dignus* [summo honore] *erit, apiscendi summi honoris*". Hier moet *summo honore* wegvallen, 't geen door de haakjes [] zal worden aangewezen. N. (S. A. Naber.)
2. — Ib. 8. »Mentio illata ab senatu est, *Rem operosam ac minime consularem*" (censuram) »*suo* [proprio] *magistratu egere: cui scribarum ministerium, custodiaeque et tabularum cura, cui arbitrium formulae censendi subiiceretur.*" K. (E. J. Kiehl).
3. — Ib. 9. »Virginem plebeii generis, maxime forma *notam*, *petiere* iuvenes: alter virgini genere par, tutoribus fretus, qui et ipsi eiusdem corporis erant; nobilis alter, nulla re, praeterquam forma, captus." Lees: .... »notam, *duo* petiere" enz. K.

Digitized by Google

— Ib. 17. ».... nec ante in campos degressi sunt, quam legiones *auxilio Faliscorum* venerunt." L. »legiones *Faliscorum auxilio* venerunt." N.

— Ib. 23. »Concione itaque advocata, *rem*publicam *foris gerendam*, ait," (Mam. Aemilius dictator) »*tutaque omnia praestanda, deos immortales suscepisse: se, quod intra muros agendum esset, libertati populi Romani consulturum.*" L. »*rem* foris gerendam." K.

5. — Ib. 43. »Quum senatus consules, quam tribunos, creari mallet, neque possit per intercessiones tribunicias senatusconsultum fieri; re*spublica* a consulibus ad interregnum.... redit. L. »*res*." K.

7. — Ib. 53. »Ductus exercitus ad Carventanam arcem, quamquam invisus infestusque consuli erat, impigre primo statim adventu, deiectis qui in praesidio erant, arcem *recipit*." L. »recepit." N.

8. — V. 6 fin. ».... *quoniam ea demum Romae libertas est, non senatum, non magistratus, non leges, non* mores *maiorum, non instituta patrum, non disciplinam vereri militiae.*" L. »*morem* maiorum." C. (Prof. C. G. Cobet).

9. — Ib. 8 fin. »Acta deinde in senatu res est, certatumque inter collegas maledictis. Pauci *reipublicae, huic* atque illi, ut quosque studium privatim," (»privatum" Ed. Tauchn. 1848) »aut gratia occupaverunt, adsunt." Tusschen »reipublicae" en »huic" is iets uitgevallen, waarschijnlijk *ceteri*, misschien *plerique*. K.

10. — Ib. 25. »Quum ea disceptatio" (de agri Veientani decima parte Apollini sacranda) »anceps senatui visa, delegata ad pontifices esset; adhibito Camillo, visum collegio, quod [*eius*] ante conceptum votum Veientium fuisset, et post votum in potestatem populi Romani venisset, eius partem decimam Apollini sacram" (»sacratam" T. 1848) »esse." K.

11. — Ib. 41. »Sunt, qui, M. Fabio pontifice maximo praefante carmen, devovisse eos se pro *patria Quiritibus*-

Digitized by Google

que Romanis, tradant." L. »pro *Populo Romano Quiritium*" (*p. r. q.* voor *p. q. r.*) C.

12. — Ib. 51. ».... *et quum, victoribus Gallis, capta tota urbe, Capitolium tamen atque arcem diique et homines Romani tenuerint* [habitaverint]: *victoribus Romanis, recuperata urbe, arx quoque et Capitolium deseretur?*" D. R. (W. N. du Rieu, Litt. Hum. Cand. te Leyden).

13. — VI. 1. »Q. Fabio... dicta dies est, quod [*legatus*] in Gallos, ad quos missus erat orator, contra ius gentium pugnasset." C.

14. — Ib. 17. »... *quem*" (M. Manlium Capitolinum) »*prope coelestem, cognomine certe* [Capitolino]. *Iovi parem, fecerint, eum pati vinctum in carcere, in tenebris, obnoxiam carnificis arbitrio ducere animam?*" K.

15. — VIII. 4. ».... *cur non omnia aequantur? cur non alter* [ab] *Latinis consul datur? Ubi pars virium; ibi et imperii pars* est?" L. »*esto.*" M. (E. Mehler), *ab* moet vervallen. K.

16. — Ib. 9. »*Sicut verbis nuncupavi, ita pro* republica *Quiritium, exercitu, legionibus, auxiliis populi Romani Quiritium, legiones auxiliaque hostium mecum diis Manibus Tellurique devoveo.*" L. »pro *Populo Romano* Quiritium," *p. r.* voor *r. p.* K.

17. — Ib. 22. ».... tribunatumque" (»tribunatuque" T. 1848) »plebei, proximis comitiis absens *petentibus* praefertur." L. »*pet*]*ens praes*[*entibus.*" C.

18. — X. 11. »M. Valerium consulem omnes [*sententiae*] centuriae[*que*] dixere, quem senatus dictatorem dici iussurus fuerat." C.

19. — Ib. 14. ».... *ut, si quando* [unquam] *equestri ope adiutam rempublicam meminerint, illo die annitantur, ut ordinis eius gloriam invictam praestent.*" C.

20. — Ib. 18. ».... Literas ad collegam arcessendum ex Samnio missas, in trinis annalibus invenio. Piget tamen *incertum* ponere, quum ea ipsa inter consules populi Romani, iam iterum eodem honore fungentes, discrepatio" (»disceptatio" T. 1848) »fuerit: Appio

Digitized by Google

abnuente missas; Volumnio affirmante, Appii se literis accitum." L. »Piget tamen *id certum* ponere." K.

21. — Ib. 22. »Nemini dubium erat, quin Q. Fabius omnium consensu destinaretur, eumque et praerogativa" (»praerogativae" T. 1848 ten onregte) »et *primo* vocatae omnes centuriae consulem cum L. Volumnio dicebant." L. »et *iure* vocatae omnes centuriae." K.

22. — Ib. 23. »Insignem supplicationem fecit certamen in sacello Pudicitiae patriciae, *quae* in foro boario est ad aedem rotundam Herculis, inter matronas ortum." L. »*quod* in foro boario est." D. R.

23. — Ib. Ib. ».... quum se Virginia et patriciam et pudicam in patriciae Pudicitiae templum ingressam, et uni nuptam, ad quem virgo deducta sit; nec se viri" (L. Volumnii consulis) »honorumve eius ac rerum gestarum poenitere, *vero* gloriaretur." L. »*vere* gloriaretur." K.

24. — Ib. 34. Samnitium *caesi* tria millia ducenti: *capti* quattuor millia septingenti, praeter praedam aliam." L. »*caesa*," »*capta*." K.

25. — Ib. 38. ».... delectu per omne Samnium habito nova lege: ut, qui iuniorum non convenisset ad imperatorium edictum" (»ad imperatorem" T. 1848) »*quique* iniussu abisset, caput Iovi *sacratum* esset." L. »caput Iovi *sacrum* esset." C. En »*quive* iniussu abisset." K.

26. — XXI. 10. *Iuvenem* (Hannibalem) *flagrantem cupidine regni, viamque unam ad id cernentem, si ex bellis bella serendo succinctus armis legionibusque vivat*, velut materiam igni praebentes, *ad exercitus misistis.* [Aluistis ergo hoc incendium, quo nunc ardetis.] *Saguntum vestri circumsident*" (»*circumsedent*" T. 1848) »*exercitus*" cett. K.

27. — Ib. Ib. »*Sed tunc*" (»*Tarento tum*" T. 1848) »*Tarento* [id est Italia] *non abstinueramus ex foedere: sicut nunc Sagunto non abstinemus.*" K.

28. — Ib. 12. »Alcon, insciis *Saguntinis*, *precibus* aliquid mo-

Digitized by Google

turum ratus, quum ad Hannibalem noctu transisset," cett. L. »Alcon, insciis Saguntinis, *se* precibus aliquid moturum ratus." K.

29. — Ib. 26. »Colunt autem" (Volcae) »circa utramque ripam Rhodani: sed, diffisi citeriore agro arceri Poenum posse, ut flumen pro munimento haberent, omnibus ferme suis trans Rhodanum traiectis, ulteriorem ripam [*amnis*] armis obtinebant." C. Daarentegen heeft T. 1848 ten onregte »amnis [armis]."

30. — Ib. 28. »Elephantorum traiiciendorum varia consilia fuisse credo: certe *variata* memoria" (»est" T. 1848) »actae rei." L. »*variat*." M.

31. — Ib. 36. »Nam quum super veterem nivem intactam nova modicae altitudinis esset, molli nec praealtae nivi facile pedes ingredientium insistebant. Ut vero tot hominum iumentorumque incessu dilapsa est, per *nudam* infra *glaciem fluentemque tabem liquescentis* nivis ingrediebantur .... ita" (milites Hannibalis) »in *levi* tantum glacie tabidaque nive volutabantur." L. *laeri*." K.

32. — Ib. 40. »*Nunc, quia .... ego*" (P. Cornelius Scipio cos. ante proelium ad Ticinum) »*ut consulem ducem adversus Hannibalem et Poenos haberetis, ipse me huic* voluntario *certamini obtuli*" cett. L. »voluntarius." Vgl. I, 59. K.

33. — Ib. Ib. »*eos*" (Karthaginienses) »*duabus partibus peditum equitumque in transitu Alpium amissis*, [quum plures paene perierint, quam supersunt,] *plus spei nactos esse*." C.

34. — Ib. 61 init. »Priusquam certa huius cladis fama *accideret*, transgressus Iberum Hasdrubal" enz. L. »*acciperetur*." K.

35. — Ib. 62 init. »Romae aut circa urbem multa ea hieme prodigia facta: .... in quis ingenuum infantem semestrem in foro olitorio *triumphum* clamasse" L. »in foro olitorio *io triumphe* clamasse." C.

36. — Ib. Ib. ».... et Caere sortes extenuatas .....

Digitized by Google

et lectisternium Caere, [*ubi sortes attenuatae erant*,] imperatum." K.

37. — XXII. 3. f. »Incedere inde agmen coepit; primoribus, super quam quod dissenserant a *consilio*, territis etiam duplici prodigio; milite in vulgus laeto ferocia ducis, quum spem magis ipsam, quam causam spei, intueretur." L. »a *consule*." M.

38. — Ib. 11 init. »Ita rebus divinis peractis, tum de bello reque [*de*] publica dictator retulit, quibus *quotve* legionibus victori hosti obviam eundum esse Patres censerent." L. »*quotque*." B. (Dr. W. Bisschop te 's Hage. [*De*] is wegg. in T. 1848, te regt.

39. — Ib. 13. »Sed Punicum abhorrens ab Latinorum nominum prolatione," (»ab Latino nomine" T. 1848) »pro Casino Casilinum dux ut acciperet, fecit; aversusque ab [*suo*] itinere, per Allifatem, *Calatinumque*, et Calenum agrum, in campum Stellatum descendit." L. »*Caiatinumque*." K. [*Suo*] is wegg. in T. 1848.

40. — Ib. 19. ».... ruentibus in naves simul remigibus militibusque, fugientium magis [*e terra*], quam in pugnam euntium modo." B.

41. — Ib. 34 f. »*Consulatum unum certe plebis Romanae esse: populum liberum habiturum ac daturum ei, qui* magis vere *vincere, quam diu imperare, malit*." L. »*mature* vincere." K.

42. — Ib. 39 f. ».... *resistes autem, adversus famam rumoresque hominum si satis firmus steteris: si te*" (L. Aemilium Paullum consulem) »*neque collegae*" (C. Terentii Varronis) »*vana gloria, neque tua falsa infamia moverit. Veritatem laborare nimis saepe, aiunt, exstingui nunquam.* Gloriam qui *spreverit, veram habet*." L. »Gloriam *vanam* qui spreverit." C.

43. — Ib. 45. ».... quod summa *imperii eo die* penes Paullum fuerit. Itaque Varro postero *die*, [*cui sors eius diei imperii erat*,] nihil consulto collega, signum pugnae proposuit. K.

44. — XXIII. 14. »Itaque ubi senatum" (Nolanum) »metus cepit, si propalam tenderent, resisti multitudini con-

Digitized by Google

citatae non posse, clam [*simulando*] dilationem mali inveniunt. Placere enim sibi defectionem ad Hannibalem *simulant*" cett. K.

45. — Ib. 25 f. »C. Terentio consuli *propagari* in annum imperium: neque de eo exercitu, quem ad praesidium Apuliae haberet, quicquam minui." L. »*prorogari*." K.

46. — Ib. 55 f. »*Perdomita Italia, navigarent in Graeciam*" (Karthaginienses) »*bellumque, cum quibus* regibus *placeret; gererent.*" L. »*regi*" (Philippo Macedoni). C.

47. — Ib. 39. »Legati ad Hannibalem missi, Heraclitus, [*cui Scotino cognomen erat,*] et Crito Beroaeus, et Sositheus Magnes. C.

48. — XXIV. 9. »Referebant senes, sic Maximum *Rullum* cum P. Decio ad bellum Gallicum .... consules declaratos." L. »*Rullianum.*" C.

49. — XXV. 12. Priore carmine" (Marcii) »Cannensis praedicta clades in haec ferme verba erat: *Amnem Troiugena Cannam* [Romane] *fuge*" cett. Wijlen J. C. Blanchenay, Litt. Hum. et Iur. Doctorandus.

50. — Ib. 16. »Exanimem eum" (Ti. Gracchum consulem) »Mago extemplo ad Hannibalem misit, ponique cum captis simul fascibus ante tribunal imperatoris *iussit. Haec* vera fama *est. Gracchus* in Lucanis ad campos, qui Veteres vocantur, periit. 17. Sunt, qui in agro Beneventano, prope Calorem fluvium, ostendant .... interfectum. Sunt qui .... ab insidentibus forte locum duabus turmis Numidarum circumventum ferebant. *Adeo nec locus, nec ratis mortis in viro tam claro atque insigni constat.*" L. ».... iussit. *Si* haec vera fama *est, Gracchus*" cett. C.

51. — XXVI. 33 f. »Plebes sic iussit: *Quod senatus iuratus, maxima pars, censeat, qui* assidetis, *id volumus iubemusque.*" L. *adsient.*" C.

52. — XXX. 24 f. »Quum quidam pacis petitae, alii *indutiarum* (*necdum enim dies exierat*) fidem opponerent, ... consensum est ..... 25. Nondum reverterant ab Roma legati, neque sciebatur, quae senatus Ro-

Digitized by Google

mani de bello aut pace sententia esset; [*necdum indutiarum dies exierat*]." N.

53. — XXXIII. 23. »Septuagenos aeris militibus divisit" (C. Cornelius cos.): »*duplex equiti centurionique*" L. »duplex *centurioni*, *triplex equiti*." C.

54. — XL. 59 f. »Terra movit: in foris publicis, ubi lectisternia erant, deorum capita, *quae* in lectulis erant, averterunt se." L. »*qui*." D. R.

55. — XLV. 37. »*Diem integrum hesterno die ad accusandum L. Paullum petiit: quattuor horas, quantum superat diei, dicendo absumpsit. Quis unquam tam nocens reus fuit, cuius vitia* [vitae] *tot horis expromi non possent?*"

Digitized by Google

DRUKFOUTEN.

Bl.	10	*regel*	13	*staat:*	hun belang,	*lees:*	haar belang,
»	20	»	13	»	5 van de 11,	»	4 van de 11,
»	45	»	12	*ontbreekt:*	èn om de overeenstemming der fouten in beide Hss.		
»	53	»	35	*staat:*	Bonaventura Vulcanius	*lees:*	BONAVENTURA VULCANIUS.
»	»	»	37	»	kan men men	»	kan men
»	54	»	6	»	voorleden,	»	verleden,
»	»	»	23	»	bestaan	»	bestaan,
»	57	»	21	»	gevoegzaam	»	genoegzaam
»	77	»	34	»	0.80 cent.,	»	80 cent.
»	79	vs.	22	»	$\frac{5}{7}$	»	$\frac{5}{7}$

De overige drukfouten gelieve de goedgunstige lezer te verontschuldigen.

Digitized by Google

ZEVEN
ONUITGEGEVEN CRETENSISCHE
INSCRIPTIES.

(Vervolg en slot van bl. 93).

II.

II. III. Verbonden van Hierapytna met Lyttus en Magnesia.

Men zal zich herinneren dat ik in een vorig stuk over het verbond van *Hierapytna* met *Rhodus* heb medegedeeld, dat de keerzijde van den steen, waarop deze merkwaardige Inscriptie gesneden is, twee andere verbonden bevat, door *Hierapytna* met *Lyttus* en met *Magnesia* gesloten. Het eerste dezer beide verbonden is op volmaakt dezelfde wijze gegraveerd als dat tusschen *Hierapytna* en *Rhodus*. Reeds in mijn vorig opstel (N°. I. bl. 77, 87) leidde ik hieruit af, dat beide verbonden gelijktijdig waren, en wel van het jaar 220 v. Chr. Zonder verdere inleiding kan ik thans dit stuk mededeelen.

. . . . ἐρπό]ντων δὲ οἱ Ἱεραπυτνίοι τοῖς Λυττίοις ἐς τὰ[
. . . . .]Λυττίοι τοῖς Ἱεραπυτνίοις ἐς τὰν εὐάμερον τὰ[. . . . .
ὁ δὲ κόσμος τῶν
Ἱεραπυτνί]ων ἐρπέτω Λυττοῖ ἐς τὸ ἀρχεῖον. κατὰ ταὐτὰ δὲ καὶ
ὁ τῶ[ν Λυκτίων κόσμος ἐρπέτω ἐν Ἱεραπύτνᾳ ἐς
τὸ ἀρχ[εῖον]. αἱ δὲ οἱ κόσμοι ἐλλιποίεν τὰν θυσίαν τὰν ἡγραμ
μέναν, αἴ κα μή τι πόλε[μος κωλύσῃ, ἀποτεισάν-

Digitized by Google

τῶν ὁ κόσμος ἕκασος ἀργυρίω στατήρας ἑκατὸν, οἱ μὲν Ἱεραπυτνίοι τοῖς Λυττίοις τᾷ πόλει, [οἱ δὲ Λυττίοι τοῖς Ἱεραπυτνίοις τᾷ πόλει. ὅ,τι δέ κα δόξῃ ταῖς πόλεσιν ἐξελὲν ἢ ἐνθέμεν, ὅ,τι μὲν ἐξέλοιμεν μήτε ἔνθινον μήτε ἔνορκον ἦμεν, ὅ,τι δὲ ἐγγράψαιμεν ἔνθινόν τε ἦμεν καὶ ἔνορκον. εἰ δέ τί κα θεῶν ἱλέων ὄντων λάβωμεν ἀπὸ τῶν πολεμίων, λαγχανόντων κατὰ τὸ τέλος ἑκατέροι. μὴ ἐξέσω δὲ ἰδίᾳ μήτε πόλεμον ἐνχφερέσθαι χωρὶς μήτε εἰρήνᾱν τιθέσθαι, αἴ κα μὴ ἀμφοτέροις δόξῃ. αἰ δέ τινες κα ἰδίᾳ ἐξενεγκώνται, αὐτοὶ καὶ διαπολεμόντων καὶ μὴ ἐνόρκοι ἔσων οἱ μὴ συμπολεμόντες. σασάντων δὲ τὰς σφέλας ἑκατέροι ἐν τοῖς ἰδίοις ἱεροῖς, οἱ μὲν Ἱεραπυτνίοι Ὡλεροῖ ἐν τῷ ἱερῷ, τὰν δὲ ἐν Ἀπόλλωνι, οἱ δὲ Λυττίοι ἐν τῷ [ἱερῷ τ[ῶ Ἀπό]λλωνος καὶ ἐμ πόλει ἐν Ἀθαναίᾳ. σασάντων δὲ καὶ κοινὰν σάλαν ἐν Γόρτυνι ἐν τῷ ἱερῷ τῶ [Ἀσκλαπιῶ.] Ὅρκος Λυκτίων. Ὀμνύω τὰν Ἑσίαν καὶ Ζῆνα Ὁράτριον καὶ τὰν Ἀθαναίαν Ὡλερίαν καὶ Ζῆνα Μο[νγίτιον καὶ Ἥρ]αν καὶ Ἀθαναίαν Πολιάδα καὶ Ἀπόλλωνα Πύτιον καὶ Λατὼ καὶ Ἄρεα καὶ Ἀφροδίταν καὶ Κωρήτας καὶ Νύμφας καὶ θεὸς πάντας καὶ πάσας· ἢ μὰν ἐγὼ συμμαχήσω τοῖς Ἱεραπυνίοις τὸν πάντα χρόνον ἁπλ[όως] καὶ ἀδόλως καὶ τὸν αὐτὸν φίλον καὶ ἐχθρὸν ἕξω καὶ πολεμήσω ἀπὸ χώρας, υἱ. κα καὶ ὁ Ἱεραπύτνιος. καὶ τὸ δίκαιον δώσω καὶ ἐμμενῶ ἐν τοῖς συνκειμένοις, ἐμμενόντων καὶ τῶν Ἱεραπυτνίων· ἐπιορκάντι μὲν ἦμεν τὸς θεὸς ἐμπαλιος καὶ γινέσθαι πάντα τὰ ὑπεναντία, εὐορκῶντι δὲ τὸς θεὸς ἵλεος ἦμεν καὶ γινέσθαι πολλὰ κἀγαθά. Ὅρκος Ἱεραπυτνίων. Ὀμνύω τὰν Ἑσίαν καὶ Ζῆνα Ὁράτριον καὶ Ἀθαναίαν Ὡλερίαν καὶ Ζῆνα Μονγίτιον καὶ Ἥραν καὶ Ἀθαναίαν Πολιάδα καὶ Ἀπόλλωνα Πύτιον καὶ Λατὼ καὶ Ἄρεα καὶ Ἀφροδίταν καὶ Κωρήτας καὶ Νύμφας καὶ θεὸς πάντας καὶ πάσας· ἢ μὰν ἐγὼ συμμαχήσω τοῖς Λυκτίοις τὸν πάντα χρόνον ἁπλόως καὶ ἀδόλως καὶ τὰν αὐτὰν φίλον καὶ ἐχθρὸν ἕξω καὶ πολεμήσω ἀπὸ χώρας, υἱ καὶ καὶ ὁ Λύττιος· καὶ τὸ δίκαιον δώσω καὶ ἐμμενῶ ἐν τοῖς συνκειμένοις, ἐμμενόντων καὶ Λυκτίων· ἐ-

Digitized by Google

π]ιορ[κό]ντι τὸς θεὸς ἐμμανίας ἦμεν καὶ γινέσθαι πάντα τὰ
ὑπεναντία, εὐορκῶσι δὲ τὸς θε-
25 ὸ]ς ἱλέος ἦμεν καὶ γινέσθαι πολλὰ κἀγαθά.

Alvorens tot de weinige inlichtingen over te gaan, die mij tot het regt verstaan van dit stuk noodzakelijk schijnen, moet ik eerst nog dit opmerken: het was bekend dat de naam der stad Λύττος ook Λύκτος werd geschreven, vgl. AHRENS de Dial. Dor. p. 103; doch het is vreemd, dat in dit stuk zelf de naam zonder onderscheid op beide wijzen gespeld wordt: een nieuw bewijs, zoo het noodig ware, hoe weinig eenstemmig de orthographie der Inscripties is. De oude naam was eigenlijk Λύκτος; kort na het tijdstip waartoe deze Inscriptie behoort, is de stad verwoest, doch later weder opgebouwd. In de Inscripties van dit tweede tijdperk vindt men altijd Λύττος. Een dergelijk verschijnsel heeft plaats met Λάμπη en Λάπτη, zie BÖCKH op n. 2584. Overigens vindt men dezelfde letterverwisseling bij HESYCHIUS, die ἐττῶν opgeeft in plaats van ἐκ τῶν.

Vs. 1. De invulling ἑρπόντων is, even als de vorigen, van Prof. COBET. In het afschrift van den Italiaanschen Abt stond een regel meer, van welken intusschen op den steen geen spoor is; hij schreef namelijk aldus:

πρειγηιαδεων . . . καχριανεχηιπορηιωπαρε
χόντων κτέ.

Dezen regel heeft hij ingevuld uit n. 2556.30; en men ziet dus ligt, dat er zou moeten gelezen worden:

πρεσγήϊα δὲ ὧ κα χρείαν ἔχῃ πορηΐῳ παρε-
χόντων κτέ.

Ter loops merk ik aan, dat BÖCKH l. a. p. πρεσγήϊα opvat voor πρεσβεῖα; AHR. D. D. p. 192 voor πρέσβεια; hij meende denkelijk πρεσβεία. Vgl. BUTTM. Gr. Spr. I. p. 140. Ofschoon het nu waar is, dat voor de uitlegging onzer Inscriptie de door den Abt gebruikte, n. 2556, het verbond van *Hierapytna* met *Priansus*, en de vorige, n. 2555, het verbond van *Hierapytna* met eene harer coloniën, van het grootste gewigt zijn, heeft hij zich hier intusschen in de toepassing weder als gewoonlijk vergist. Want, behalve dat in n. 2556 het geven der bedoelde πορεῖα opgedragen wordt aan de κόσμοι, niet aan het volk zelf, gelijk volgens zijne invulling het

Digitized by Google

geval zou zijn, blijkt toch uit het overgebleven ἐς τά, dat hier aan eene invulling gelijk die van den Abt niet te denken is. Wat toch zou beteekenen παρεχόντων δὲ οἱ Ἱεραπύτνιοι τοῖς Λυττίοις ἐς τὰ .....? Veeleer wijst dit ἐς τά op het in deze Inscripties zoo gewone ἑρπόντων; waarbij ik naauwelijks behoef te herinneren, dat ἕρπειν in het Dorisch *gaan* beteekent. Doch waarheen moeten de Hierapytniërs gaan? In het verbond van *Lato* en *Olus*, n. 2554, komt de bepaling voor: εἴ κα κόσμος ἔλθῃ Λάτιος εἰς Ὀλόντα, ἢ Ὀλόντιος ἐς Λατῶν, τότε ἔς τε πρυτανήϊον καὶ ἀνδρήϊον ἐς πομπὰν ἑρπόντων; doch deze alleen voor de κόσμοι gemaakte bepaling is hier van geene toepassing. Meer overeenkomstig met ons doel zou de plaats zijn: ἑρπόντων δὲ ἐς τὰς ἑορτὰς οἱ μὲν Λάτιοι ἐς Ὀλόντα ἐς τὰ Θεοδαίσια καὶ ἐς τἄρρητα ἱερά κτἑ.; liever zou ik intusschen, gelijk ook Prof. COBET voorstelde, aan ἐς τὰ ἀνδρήϊα denken, wegens deze bepaling in het verbond met *Priansus*.... οἱ παρατυγχανόντες ἑρπόντων παρ' ἀλλάλος ἐς ἀνδρήϊον, καθὼς καὶ οἱ ἄλλοι πολῖται. De beteekenis van het woord ἀνδρεῖον wordt verklaard door WYTT. op PLUT. Mor. p. 218. D; de aldaar aangehaalde plaats uit ARISTOTELES geeft er een denkbeeld van: καὶ τό γε ἀρχαῖον ἐκάλουν οἱ Λάκωνες οὐ Φιδίτια ἀλλ' ἀνδρεῖα, καθάπερ οἱ Κρῆτες. De Cretensische vorm van het woord is eigenlijk, zoo als boven reeds gebleken is, ἀνδρήϊον. De waarschijnlijkheid der invulling wordt niet weinig verhoogd door een fragment van DOSIADAS, hetwelk ATHENAEUS IV. 143 bewaard heeft: hij bespreekt aldaar de inrigting der ἀνδρεῖα te *Lyttus* en voegt er o. a. bij: κατὰ δὲ τὸν συσσιτικὸν οἶκον πρῶτον μὲν κεῖνται δύο τράπεζαι, ξενικαὶ καλούμεναι, αἷς προκαθίζουσι τῶν ξένων οἱ παρόντες. Vervolgens zijn aan het begin van vs. 1 en 2 acht of negen letters verloren; iedere regel bevat er van 80 tot 85; met behulp nu van n. 2556 meen ik den eersten en tweeden regel aldus te mogen herstellen:

.... ἑρπό]ντων δὲ οἱ Ἱεραπυτνίοι τοῖς Λυττίοις ἐς τὰ[ἀνδρήϊα
καθὼς καὶ οἱ ἄλλοι πολῖται, ὡσαύτως δὲ καὶ ἑρ-
πόντων οἱ] Λυττίοι κτἑ.

Vs. 2. Het komt mij waarschijnlijk voor, dat met de uitdrukking ἐς τὰν εὐάμερον, welke mij onbekend is, eenig feest bedoeld wordt, even als n. 2556 in denzelfden zamenhang τὰ ἡρωϊκά genoemd worden. T. leest ταν ευαμερον ταν; welligt was

Digitized by Google

de letter ν, die hij meer heeft, in zijnen tijd nog zigtbaar. De aan het einde van dezen en aan het begin van den volgenden regel ingevulde woorden: ὁ δὲ κόσμος τῶν Ἱεραπυτνίων behoeven geene bevestiging. Er zijn nog ruim twintig letters verloren. Vs. 3. Dezelfde bepaling komt n. 2556 insgelijks voor. De locativus Λυττοῖ en Ὠλεροῖ vs. 11 kan gevoegd worden bij degene die AHRENS aanhaalt D. D. p. 227 en 366. Aangaande de beteekenis van ἀρχεῖον zie BÖCKH, p. 415. a, die het verklaart door *cosmorum curia*; uitvoeriger is HÖCK, Creta III. p. 85. Opmerkelijk is het, dat in onze Inscriptie even min als in n. 2556 de Cretische vorm van dit woord, ἀρχήϊον, wordt gevonden, AHR. D. D. p. 192. BÖCKH p. 402. 3. Vs. 4. De vorm ἠγραμμέναν is tot nog toe onbekend. Ik weet ze alleen te vergelijken met ἐγραμμένῳ in het verbond van *Elis* en *Heraea*, n. 11, en hetgeen BÖCKH aldaar heeft aangeteekend, pag. 31. Wil men niet tot de ongerijmde verklaring van den Abt zijne toevlugt nemen, die het volgende zegt: »ηγραμμεναν pro γεγραμμεναν, ε verso »in η et deiecta consona, ut solent quaedam verba, quae »inchoant a muta et liquida," dan weet ik er niets op, dan te denken aan ἠγγραμμέναν, hetwelk welligt zou kunnen verdedigd worden met πεπρωγγύευκα, *Tab. Heracl.* I. 117, alwaar insgelijks in een met eene praepositie zamengesteld werkwoord gene de reduplicatie heeft. Dooh dit is meer dan onzeker. Ἕκαστος met den pluralis is in deze Inscriptt. zeer gewoon, zie BÖCKH p. 406. a. Vs. 5. De bedreigde straffen worden overal in στατῆρες uitgedrukt; zie n. 2554. 40, 2556. 33, 45, 72. Een zilveren stater is gelijk vier drachmen. Vs. 6. Voorbeelden van eene dergelijke bepaling vindt men bij OSANN, Syll. Inscr. p. 390, BÖCKH op n. 2485 en in de vorige Rhodische Inscriptie. Voor de vormen ἐξελέν en ἐνθέμεν vgl. AHR. t. a. p. p. 303 en 315. Bijzonder belangrijk is, dat tweemaal duidelijk op den steen te lezen staat ἔνθινον; zelfs op den afdruk met graauw papier, waarop dit woord éénmaal voorkomt, laat de Θ zich nog herkennen. Ten onregte dus heeft BÖCKH n. 2555 ἔνθινον in ἔνοινον veranderd, omdat in de onnaauwkeurige afschriften van n. 2554 tweemaal ἔνοινον staat. De beteekenis van ἔνθινον is wel onzeker, maar die van ἔνοινον laat zich niet regtvaardigen. De afleiding toch die CHISHULL maakt, en die BÖCKH p. 408. a

Digitized by Google

goedkeurt: »Etenim in foedere iurantes vino simul libaverunt, iuxta Homericum Odyss. τ. 288" is ongerijmd; wanneer toch het met ἔνοινον verbonden ἔνορκον beteekent: waartoe men door een eed gehouden is, dan moet volgens de analogie ἔνοινος beteekenen: waartoe men door den wijn gehouden is; doch deze beteekenis mist alle waarschijnlijkheid. Vs. 7. In de gelijkluidende plaats n. 2555. 10 staat in de afschriften ἐγράψαιμεν, waarvoor BÖCKH leest ἐπιγράψαιμεν; niets is zekerder dan dat er, gelijk in onze Inscriptie, moet gelezen worden ἐγγράψαιμεν. Werd de steen terug gevonden en bleek het dat er inderdaad stond ἐγράψαιμεν, dan zou dit het vermoeden, dat ik bij vs. 4 heb geuit, belangrijk versterken. De bepaling die vervolgens voorkomt; εἰ δέ τί κα κτέ. vindt men ook n. 2556. 52 en in het verbond der Romeinen en Latijnen, DION. HAL. A. R. VI. 95. Hij wien de uitdrukking κατὰ τὸ τέλος vreemd is, vindt de explicatie in de eerstgenoemde plaats: κατὰ τὸς ἄνδρας τὸς ἐρπόντας, d. i. naar evenredigheid van het getal der door beide steden uitgezonden manschappen. Vs. 8. Eene bepaling, die uit den aard der zaak in verbonden zeer gewoon is. Zoo bepalen b. v. HANNIBAL en PHILIPPUS hetzelfde ten aanzien der Romeinen, POLYB. VII. 9. Vs. 9. De vorm ἐχφερέσθαι in plaats van ἐκφέρεσθαι is vrij zeldzaam. Zie BÖCKH p. 402. a. AHR. D. D. p. 358. Vreemd schijnt εἰρῆναν, waar men stellig εἰράναν zou verwacht hebben, zie AHR. D. D. p. 134. Welligt heeft dus BÖCKH n. 2558. 11 al te haastig den Dorischen vorm hersteld. Τιθέσθαι is hetgeen men gewoonlijk ποιεῖσθαι noemt. Vs. 10. διαπολεμόντων en συμπολεμόντες zijn de niet onbekende Cretische vormen voor διαπολεμούντων en συμπολεμοῦντες. Ik maak deze opmerking alleen, opdat men zich hier niet te onpas het oude Atheensche alphabet herinnere. Διαπολεμεῖν beteekent den oorlog ten einde brengen. Vs. 11. Het stellen van *drie* στῆλαι was bekend, doch dit is het eenige mij bekende voorbeeld dat er *vijf* werden opgerigt. Evenzoo schijnt het zonder voorbeeld te zijn, dat deze Inscriptie den eed van *beide* staten volledig opgeeft; n. 2554 vergenoegt zich met een: Ὅρκος Ὀλουτίων ὁ αὐτός. Al deze voorzorgen en de zorgvuldig uitgewerkte eeden herinneren onwillekeurig aan het Κρῆτες ἀεὶ ψεῦσαι. De eerste στήλη moet worden opgerigt te *Olcrus*, eene stad digt bij *Hierapytna* gelegen. Er waren aldaar

Digitized by Google

tempels van ARTEMIS en ATHENE. Vgl. HÖCK Cret. I. 17. STEPH. BYZ. in v. De andere, τὰν δέ, moet worden opgerigt in den tempel van APOLLO te *Hierapytna*. Dit moet de steen geweest zijn, dien wij thans nog bezitten. Nu komt in het verbond met *Magnesia*, dat ik straks zal meêdeelen, voor, dat de στήλη moet worden opgerigt in den tempel van ATHENE POLIAS. Daar dit verbond klaarblijkelijk jonger is, blijft er, dunkt mij, niets anders over dan aan te nemen, dat de steen maar dezen tempel is overgebragt, toen men rekende dat met de verwoesting van *Lyttus* het verbond vernietigd was. Dit stond aan de Hierapytniërs vrij, want de Rhodiërs hadden hen aan geene bepalingen dien aangaande gebonden. Verder staat er ἐν Ἀπόλλωνι, ἐν Ἀθαναίᾳ; even zoo als bij THUC. V. 23: παρ' Ἀθηνᾶι, παρ' Ἀπόλλωνι. Vs. 13. Op den steen staat ΤΩ . . . . . I. Prof. COMBE deelt mede dat er 7 of 8 letters verloren zijn gegaan, en dat er dus niets ingevuld kan worden als Ἀσκλαπιῶ. Eigenlijk zal er gestaan hebben Ἀσκλαπιῷ; eene zeer gewone fout der steenhouwers. Zoo zegt Prof. COMBE in het verbond van *Allaria*, n. 2557. 23, gezien te hebben: τῷ Ἀπόλλωνος.

Men zal mij thans, hoop ik, eene kleine uitwijding aangaande n. 2555 vergeven. Men herinnert zich, dat naar ik gezegd heb, deze Inscriptie het verbond bevat van *Hierapytna* met eene harer colonien. Al dadelijk ziet men, dat de taal van deze Inscriptie met de onze de grootste gelijkheid aanbiedt; doch ook vorm en inhoud doen haar als een stuk van denzelfden tijd als onze Inscriptie erkennen. Wij kunnen intusschen verder gaan. Vs. 3 dezer Inscriptie leest men aldus:

. . . . . ἀγγραψάντων
. . . . . ἐς] στάλας λιθίνας τρεῖς κα[ὶ
τὰν μὲν θέντων οἱ Ἱεραπυτνίοι ἐν τῶι ἱερῶι τᾶς Ἀθαν[αί-
ας τᾶς Πολιάδος, τὰν]δὲ ἄλλαν οἱ κατοικοῦντες Ἱεραπυτνίοι
ἐν τῶι ἱερῶι τῶι Ἀσκλαπιῶι, τὰν δὲ τρίταν κοινᾶ
ἐν τῶι ἱερῶι τᾶς Ἀθαναίας.

Aan het begin van vs. 7 schijnen negen, aan dat van vs. 8 vijf of zes letters te ontbreken, ofschoon ik erken dat hierop niet veel te rekenen valt. Aan het einde van vs. 7 las ik met onze Inscr. liever κοινάν. Wanneer men zich nu herinnert, wat ik bij de vorige gelegenheid over de ligging van den tempel van ASKLAPIOS in de

Digitized by Google

haven van *Gortyne* heb gezegd, en hiermede in verband brengt, dat het verbond met *Lyttus* in den tempel te *Gortyne* moest worden geplaatst, en dat hiervan ook een exemplaar moest worden opgerigt in den tempel van ATHENE te *Lyttus*, dan krijgt het vermoeden waarschijnlijkheid dat deze Inscr. aldus moet worden aangevuld:

ἐν Γόρτυνι]ἐν τῷ ἱερῷ τᾶ Ἀσκλαπιῶ, τὰν δὲ τρίταν κοινὰ[ν Λυττοΐ]ἐν τῷ ἱερῷ τᾶς Ἀθαναίας,

een vermoeden, waarvan het eerste gedeelte reeds bij BÖCKH is opgekomen, die evenwel onze Inscr. miste om er eenigen graad van waarschijnlijkheid aan te kunnen bijzetten. Is deze conjectuur gegrond, dan valt, even als de verbonden met *Rhodus* en *Lyttus*, ook dit verbond in het jaar 220 voor CHRISTUS. Ik wil er nog dit bijvoegen, om mijn gevoelen te versterken: reeds CHISHULL had in de ongenoemde colonie *Gortyne* willen zien, welk gevoelen BÖCKH, als zonder bewijs nedergeschreven, te regt verwierp. Thans verschijnt intusschen de plaats, waarop CHISHULL zich met zwakken grond beriep, in een ander licht. In het verbond van *Hierapytna* met *Priansus*, n. 2556, staat o. a. dit: *[ἐμμενόν]τες ἐν ταῖς προϋπαρχώσαις φάλαις ἰδίᾳ τε[θείσαις] Γορτυνίοις καὶ Ἱεραπυτνίοις κτέ.* Er blijkt dus hieruit, dat dit verbond, hetwelk zich op het boven behandelde beroept, jonger moet zijn, maar de juiste tijd blijft onbekend; het gevoelen van BÖCKH, die het stuk op het einde der derde eeuw voor CHRISTUS plaatst, is dus niet onwaarschijnlijk.

Vs. 13. Gelijk ik boven reeds zeide, bieden de volgende eeden de grootste overeenkomst met n. 2555 aan. Dergelijke vindt men hier en daar meer; opmerkelijk ter vergelijking zijn n. 1688 en n. 5367. Zie ook HÖCK Cret. III. p. 141 vlgg. Men lette op Ζῆνα, waar men Ζᾶνα verwachten zou. Dit geeft aanleiding tot eene emendatie op n. 2555. 11, alwaar door BÖCKH tweemaal Ζᾶνα is uitgegeven. De eerste maal geven de afschriften TANA, hetwelk men te zekerder in Ζῆνα veranderen mag, daar zij ook vs. 7 tusschen Ἀσκλητιῶ en Ἀσκλαπιῶ verdeeld zijn. De tweede keer zijn alle afschriften bedorven, doch met eene eenvoudige conjectuur kan de ware lezing hersteld worden: URSINUS heeft KAIINI; verbindt men de letters op eene wijze, die men in druk moeijelijk kan terug geven, maar die

Digitized by Google

ieder ligt vinden kan, dan ontstaat er καὶ Ζῆνα; nog veel nader komt hier bij, zoo als Böckh leest, KAHINA. Ζεὺς Ὁράτριος is behalve de beide plaatsen, waar hij hier voorkomt, alleen uit n. 2555. 11 bekend. Daar intusschen ook hier tot tweemaal toe duidelijk Ὁράτριος staat, zijn alle conjecturen, die men op dit woord gemaakt heeft, verkeerd. Athene Oleria werd te *Hierapytna* vereerd; zie Steph. Byz. v. Ὦλερος. Ζεὺς Μοννίτιος is mij volstrekt onbekend. Vs. 14. Apollo wordt hier en vs. 20 duidelijk Πύτιος genoemd, niet Πύθιος. Dat dit geene fout van den steenhouwer maar eene eigenaardigheid van het Cretische dialekt moet zijn geweest, wordt vrij waarschijnlijk uit n. 1534, welke Inscriptie, te *Megalopolis* gevonden, insgelijks tweemaal Πύτιος geeft. Te regt zag Böckh dus hierin eene bijzonderheid van het Arkadische dialekt. Anders Ahrens Dial. Aeol. p. 231. Vs. 15. Voor het eerst hebben wij hier den eigenlijk Cretischen Acc. plur. 2 decl. θεός. Vs. 16. Böckh leest n. 2555. 16 met Cornelius en Victorius καὶ δὴ τὸν αὐτόν κτέ. Welligt moet dit δή, hetwelk de andere afschriften niet hebben, naar het voorbeeld van onze Inscr. geschrapt worden. Πολεμήσω ἀπὸ χώρας wordt door Böckh p. 406. b. verklaard: *bellum geram etiam extra patrium solum.* Het adverbium υἵ voor οἵ is onbekend, doch daar het tweemaal voorkomt aan geenen twijfel onderworpen. Men kan hiermede vergelijken de Aeolische adverbia op υι, zoo als μέσυι, τυῖδε, ἄλλυι en bij Sappho: Ἀλλὰ τυῖδ' ἔλθ'; doch het is vooral de volgende aanteekening van Hesychius, die thans bevestigd wordt, zie Ahr. D. D. p. 364: τυῖ· (dit komt mij waarschijnlijker voor, niet τύϊ) ὧδε· Κρῆτες. De advv. υἵ, τυῖ, slaan dus op elkander terug als *waarheen* en *hierheen.* Ik wil niet beslissen of n. 2555. 18 insgelijks υἵ moet gelezen worden; 't is althans niet onwaarschijnlijk. Ook in het volgende verbond vs. 16 komt dit woord voor. Vs. 17. Höck Cret. III. p. 477 vertaalt τὸ δίκαιον δώσω: *der richterlichen Aufforderung will ich mich fügen;* onjuist, zoo als men uit het verbond met *Magnesia* kan zien, alwaar de beteekenis niet twijfelachtig is. De schrijfwijze συνκειμένοις voor συγκειμένοις, de vormen ἐπιορκόντι voor ἐπιορκοῦντι, ἦμεν voor εἶναι, ἐμμανίας voor ἐμμανεῖς, εὐορκῶσι voor εὐορκοῦσι behoeven alleen te worden aangewezen. Vs. 19. Dit is inderdaad hetgeen op den steen te lezen staat: πολ- λά. De andere eed,

Digitized by Google

die mutatis mutandis woordelijk overeenkomt, behoeft verder geene verklaring.

III.

Het verbond van *Hierapytna* met *Magnesia* luidt aldus:

Θ]εός·

Ἔδοξεν Ἱαραπυτνίων τοῖς Κόσμοις [τοῖς σὺν Ἀλεξάνδρῳ] καὶ [τᾷ] πόλι, Μαγνήτων ἀποσηλάντων πρεσβευτὰς Θεόδοτον Ἀντιόχω καὶ Ἀριστόμαχον Ἀριστοκλέος καὶ ἀνανεωμένων τὰν πατρίαν οἰκειότατα καὶ Φιλίαν καὶ ἀξιώντων τὰ γεγραμμένα παρ' αὐτοῖς Κρησὶν τίμια, καὶ παρ' ἁμῖν ἀναγραφῆμεν κατὰ τᾶ αὐτὰ Μάγνη]σι καὶ θέμεν ἐν Ἰαρῷ, ἀγαθᾷ τύχᾳ καὶ ἐπὶ σωτηρίᾳ Ἱαραπυτνίων καὶ Μαγνήτων, ἀναγράψαι] τὸς κόσμος ἐς στάλαν λιθίναν Μάγνησιν ἀτέλειαν καὶ προεδρίαν κ[αὶ ἐπιγαμίαν] καὶ ἔνκτησιν καὶ θείων καὶ ἀνθρωπίνων μετοχᾶν καὶ ἐσαγωγὰν κ[αὶ ἐξαγωγὰν] ὑπάρχεν κατὰ τὰ ἀρχαῖα καὶ θέμεν τὰν στάλαν ἐν τῷ Ἰαρῷ [τᾶς Ἀθαναίας τᾶς Πολιάδος. Εἰ δέ τίς κα ἀδικηθῇ Μάγνης ἐν Ἱαραπύτνᾳ [δόμεν αὐτῷ τὸ δίκαιον, καθάπερ καὶ τοῖς προξένοις· ἐπαινέσαι δὲ Μαγν[ήτας] διότι διαΦυλάσσοντι τὰ παρδεδομένα ὑπὸ τῶν προγόνων καὶ ἐπιπλέο[ν αὔξοντι καὶ τὸς πρεσβευτὰς, ὅτι οἰκηΐως καὶ Φιλοτίμως διελέχθεν καὶ παρ[εκάλεσαν ἀξίως Μαγνήτων καὶ Ἱαραπυτνίων, καλέσαι τε τὸς πρεσβευτὰς[ἐς πρυτανηΐον, καὶ δόμεν αὐτοῖς ξένια ἀργυρίω μνᾶν, καὶ παρπέμψαι μετ' ἀ[σΦαλείας, ὔϊ κα βωλώνται. οἱ Κόσμοι πάντες ἐπεψάτον.

De Magneten, een volk uit *Thessalië*, waren eerst naar *Delphi*, toen naar *Creta* getrokken, en hadden aldaar de stad *Ma-*

Digitized by Google

gnesia gesticht. Zij hadden intusschen dit eiland reeds lang verlaten, waren naar *Azie* overgestoken en hadden aldaar *Magnesia* aan den *Maeander* gebouwd. Uitvoeriger wordt hunne geschiedenis behandeld bij Höck II. 409—415, waarbij gevoegd moet worden hetgeen Böckh op n. 2910 aanteekent; volgens de invulling van dezen waren zij de eerste Grieken, die naar *Azie* waren overgestoken. Zie verder zijne aanteekeningen op n. 2914 en n. 3137. 94, over het verplaatsen der stad naar *Leucophrys*.

De inwoners van *Hierapytna* sluiten dus hier met deze Aziatische Grieken een verbond. Men zou kunnen denken aan Magnesiërs, die op *Creta* waren achter gebleven, zoo niet reeds Plato hunne stad als verlaten opgaf.

Moeijelijker is het, den tijd waarop dit verbond gesloten is met eenige waarschijnlijkheid te bepalen. Zeker is dit stuk jonger dan de beide vorigen, hetwelk blijkt uit de plaats die het op den steen inneemt, *onder* het verbond met *Lyttus*. Verder kan ik alleen eene onderstelling geven, die ik laat voor wat zij is. Het was den Magnesiërs niet om een verbond met *Hierapytna* alléén te doen, maar zij zochten evenzeer verbonden met andere steden van *Creta*; op de gesloten verbonden doelt vs. 5, op degene die zij nog wilden sluiten vs. 15. Iets dergelijks zullen de Magnesiërs wel niet ondernomen hebben, tenzij de rust op *Creta* hersteld was, want waartoe met de eene stad ongevraagd vriendschapsbetrekkingen aanknoopen, zoo men dien ten gevolge met de andere stad in onmin komt? Lang zal dit evenwel nog niet geweest zijn; dit vermoed ik althans uit het vs. 15 bijgevoegde *μετ' ἀσφαλείας*. Eindelijk, zou ik denken, moeten de Magnesiërs toch wel eenig bepaald voordeel op het oog hebben gehad; waartoe anders al die moeite, om eene reeds lang afgebroken betrekking met *Creta* te hernieuwen? Zij kunnen niet ligt iets anders beoogd hebben dan zich vrij te waren tegen de zeerooverij der Cretensers. Vergelijken wij de geschiedenis, dan vinden wij, dat volgens Höck Cret. III. p. 468, uit Polyb. VII. 12, sedert het jaar 216 vrede onder de Cretensers was, die zich aan Philippus hadden aangesloten. Deze vrede was intusschen van geen langen duur, want reeds 201 is er volgens Paus. Arcad. 49 weder burgeroorlog. Nu sloot in dien tusschentijd, nam. 205, de beruchte Nabis met de Cretensers een verbond tot ge-

Digitized by Google

meenschappelijken zeeroof. Dit verhaalt POLYB. XIII. 8. Het is niet onmogelijk dat de Magnesiërs zich door het hunne eenige bescherming voor hunnen handel trachtten te verschaffen. Ik erken intusschen gaarne, dat dit alles ver van uitgemaakt is.

Vs. 1. Op den steen staat duidelijk ἑός, niet θεός, gelijk Prof. COBET uitdrukkelijk opgeeft. Er kan intusschen aan de juistheid der invulling niet getwijfeld worden. Omtrent deze en dergelijke opschriften zie FRANZ Elem. Ep.; een voorbeeld als het onze vindt men in n. 1574. Verder kan men vergelijken n. 10 en n. 2556, waar ook de eerste letter, in de eerste Inscr. eene τ, in de andere de θ van θεός, schijnt te ontbreken. De woorden τοῖς σὺν Ἀλεξάνδρῳ waren door den steenhouwer vergeten en zijn er later door hem boven geschreven. Men weet dat in de steden van *Creta* een der κόσμοι den naam aan het jaar gaf. Deze verklaring ben ik verschuldigd aan LE BAS, dien ik thans noem, omdat hij gelijk heeft, om van hem te kunnen zwijgen, als zijne onvolkomen hulpmiddelen hem hebben doen dwalen. Verder staat op den steen eigenlijk καὶ πόλι; later heeft de steenhouwer tusschen beide woorden eene groote T ingevoegd, waarmede hij natuurlijk wilde te kennen geven dat hij het lidwoord vergeten had. Juist dezelfde formule vindt men o. a. ook n. 2557: Ἀλλαριωτᾶν οἱ Κόσμοι καὶ ἁ πόλις en op vele andere plaatsen. Vs. 2. Het loopt terstond in het oog, dat deze Inscriptie in een geheel ander dialekt is geschreven als de beide vorigen. Het Dorisch is veel strenger, en ofschoon ik de oorzaak hiervan niet weet op te geven, volgt hieruit althans zóóveel met zekerheid, dat de Inscriptie niet uit denzelfden tijd als de beide andere, dus jonger is. Men kan alleen de gissing wagen, dat de Hierapytniërs dit stuk in een *verouderd* dialekt hebben willen schrijven, omdat er hier spraak was van de verbindtenis die *in oude tijden* tusschen *Magnesia* en *Creta* had bestaan. Het onderscheid toch is te groot, om het met eenige waarschijnlijkheid op rekening van den steenhouwer te schuiven. Zien wij de Inscr. in bijzonderheden. Ἱαραπυτνίων. De vorm ἱαρός voor ἱερός was bekend, AHR. D. D. p. 115, doch kwam tot nog toe op de Cretische Inscripties niet voor. Πόλι voor πόλει komt slechts voor in het strenge Dorisch, AHR. D. D. p. 231; ἀποσηλάντων voor ἀποσειλάντων is het tweede voorbeeld van dien aard,

Digitized by Google

doch wordt door de analogie bewezen, Ahr. D. D. p. 158. Vs. 3. De vorm πρεσβευτάς komt ook voor n. 2557. b. Ἀντιόχω voor Ἀντιόχου is de echt Dorische vorm, Ahr. D. D. p. 227, even als Ἀριστοκλέος voor Ἀριστοκλέους, zie denzelfden p. 235. Vs. 4. Nagenoeg dezelfde formule in n. 2557. b. 5.; zoo ook wordt het ἀγαθᾷ τύχᾳ op gelijke wijze in deze Inscriptie geplaatst vs. 9. Ἀναγραφῆμεν voor ἀναγραφῆναι kan vergeleken worden met διακομισθῆμεν in de Rhodische Inscriptie. Vs. 6. Ἀγαθᾷ τύχᾳ καὶ ἐπὶ σωτηρίᾳ, zie n. 2556. init. Vs. 7. De invulling ἀν[αγράψαι] behoeft geene verdediging. Het geven van ἀτέλεια met de bijvoeging van ὧν ἂν εἰσάγωσι καὶ ἐξάγωσι is onder verbondene staten eene gewone bepaling. Zie n. 2556. 23 en 2558; alwaar Böckhs conjectuur, die Ahrens D. D. p. 155 afkeurt, welligt ontleend is aan n. 2056; Nieb. Röm. Gesch. II. p. 56 behandelt deze en dergelijke bepalingen uitvoerig. De προεδρία, die anders aan de πρόξενοι gegeven wordt, zie n. 1793, 1842, 2053 c., 2056, 2330, 2333, 2558, wordt hier aan alle burgers van *Magnesia* toegestaan. Vs. 8. De Abt vult in προεδρίαν καὶ ἰσοπολιτείαν; doch Prof. Cobet teekent aan, dat op het einde van vs. 7 slechts vier en aan het begin van den volgenden althans niet meer dan zeven letters ontbreken, en leest dus ἐπιγαμίαν met n. 2556. 13, alwaar intusschen ἐπιγαμίας staat. Ἔνκτησις voor ἔγκτησις is goed Dorisch; niet gelijk men oppervlakkig denken zou ἔγκτασις, zie Ahr. D. D. p. 131. Op den steen staat duidelijk θείων niet θεῖων zooals n. 2554. 27 en n. 2557. b. 19 in dezelfde formule. Vs. 9. Omtrent de invulling ἐξαγωγάν kan geen twijfel bestaan. Ὑπάρχεν voor ὑπάρχειν is bekend. Vs. 10. Ἀθαναίας is volgens n. 2556. 80. Vs. 11. Even als in het vorige verbond, καὶ τὸ δίκαιον δώσω. Uit hetgeen boven bij vs. 7 is aangehaald kan men zien welke eerbewijzen gewoonlijk aan de πρόξενοι werden gegeven. Ἐπαινέσαι κτἑ.; dezelfde formule als in n. 2557. b. 10. Vs. 12. De apokope παρδεδομένα voor παραδεδομένα en vs. 15 παρπέμψαι voor παραπέμψαι vindt men enkele malen in de Cretische Inscriptt. Zie Ahr. D. D. p. 355. Vs. 13. De diaeresis in οἰκηΐως en πρυτανηΐον kennen wij reeds uit de vorige Inscriptie. De Aor. I. διελέχθεν voor διελέγεν, en dit voor διελέγησαν is tot nog toe zonder voorbeeld, vgl. Ahr. D. D. p. 317. Vs. 16. βωλέσθαι voor βούλεσθαι zie Ahr. D. D. p. 160. Eindelijk

Digitized by Google

ᾳ, ἐξέτω τῷ παραγενομένῳ Τηΐων ἐπιλα- 34.
βέσθαι καὶ τῶν σωμάτων καὶ χρημάτων, εἴ τίς 35.
κα ἄγῃ. οἱ δὲ Κόσμοι οἱ τόκ' ἀεὶ κοσμιόντες ἐπα- 37.
ναγκαζόντων ἀποδιδόμεν τὸς ἐχόντας, ἀζαμίοι 38.
ἐόντες καὶ ἀνυποδίκοι πάσας ζαμίας .. ἔρρωσθε. 37.

Even als de twaalf andere hadden zeker ook deze vier Inscriptt. haar opschrift, hetwelk ik er heb bijgevoegd. Ik schrijf *Ἰαραπυτνίων*, niet *Ἱεραπυτνίων*, om vs. 6, alwaar *deze* vorm in *εια..πυτνας* schijnt bedorven te zijn. Vs. 1 en 2 heb ik aldus ingevuld uit n. 3048. 30: dergelijke uitdrukkingen komen nagenoeg in al deze Inscriptt. voor. Het *νατονιβ* van vs. 3 ligt niet ver van *νατὸν ᾗ*; daarom verkiest Prof. COBET deze uitdrukking boven het anders gewone *ἐφ' ὅσον κα ἔωμεν δυνατοί*, zie n. 3048. 32, 3052. 27, 3058. 12 en VII. 2. De vorm *ἐπιτράψομεν* vindt men ook n. 2555. 21: *ἐπιτραψῶ*; den uitgang zijn wij aan den steenhouwer verschuldigd, zie AHR. D. D. p. 288. *Οὐδένα* voor *Οὐδένι* spreekt van zelf. Den vorm *ἀδικέν* vindt men bij AHR. D. D. p. 177. Vs. 4 is belangrijk omdat *υμαιχοραι* wel niet anders gelezen kan worden als *ὑμᾶς χώρας*, en dit pronomen *ὑμός* voor *ὑμέτερος*, hetwelk tot nog toe alleen steunde op het gezag van APOLLONIUS, thans bewezen schijnt te zijn, zie AHR. D. D. p. 263. De formule *τάν τε φιλίαν κτἑ.* komt overigens in deze zestien Inscriptt. niet voor. *Ἐῶσαν* voor *οὖσαν* staat ook n. 2556, vgl. AHR. D. D. p. 323. Vs. 5. Den vorm *διακἀθεξίομεν* voor *διακαθέξομέν* vindt men verklaard bij AHR. p. 209. Uitdrukkingen als *νῦν τε καὶ εἰς τὸν λοιπὸν χρόνον πάντα* vindt men zeer dikwijls, b. v. n. 3051. 19. Vs. 6. Deze formule vindt men ook n. 3048, 3049 en 3058. De noodzakelijkheid van het herstellen van den Cretischen vorm is niet twijfelachtig. Vs. 7. Even zoo moet hier de Cretische vorm *ἀδικήσωντι* staan, vgl. n. 3048 en 3058, niet met n. 3049 de gewone *ἀδικήσωσι*. Vs. 8 en 9 zijn even zeker als wanneer zij ons geheel waren overgeleverd; het is niet noodig aan te toonen, hoe de ware lezing in het slechte afschrift bedorven is. Slechts over één punt kan men twijfelen, of namelijk ook met n. 3058 moet gelezen worden *καὶ σωμάτων*, doch de overeenkomst met n. 3047 en n. 3048 en het aantal letters pleiten voor *καὶ τῶν σωμάτων*. Ook het vervolg keert te dikwijls terug om twijfelachtig te zijn: alleen het dialekt geeft

Digitized by Google

eenige zwarigheid, daar de andere Inscriptt. in dit opzigt dikwijls verschillen. Bovenstaande invullingen volgens n. 3049 en n. 3058. Vs. 11 houdt het afschrift zich nader aan het Cretisch dan de drie boven genoemde Inscriptt., welke alle τοὺς ἐχόντας bieden, terwijl de onze τὸς ἐχόντας heeft. Men vindt dezen vorm slechts enkele malen in onze Inscriptt.; zoo b. v. n. 3052. 35 προξένος voor προξένους. Ook in den volgenden regel heeft deze Inscriptie eene eigenaardigheid van het Cretische dialekt behouden, welke in de overige verdwenen is, nam. ἐόντες. Het ἔρρωσθε aan het slot vindt men ook bij n. 2557, 3050 en 3052. Wat eindelijk de beteekenis van de formule εἰ δέ τινες κτἑ. is, kan voldoende gezien worden uit Böckhs aanteekening op n. 3048: »Τῷ παραγενομένῳ videtur de eo esse, qui *Istrone* (*Hie*»*rapytnae*) deprehenderit delinquentem; nam παραγενέσθαι re»fertur fere ad locum, ubi decretum factum est, ut n. 3049, »3051 init. Ad ἀποδιδόμεν supple αὐτά. Nempe cosmi, post»quam causa ad ipsos delata est, eum, qui erepta actori bona »habeat, cogere debent ut reddat, si ea non sponte dimiserit »τῷ ἐπιλαβομένῳ."

v.

De tweede dezer Inscripties luidt in het afschrift van den Italiaan als volgt:

καιτοντινα . . . . . .
. . . . σομεθακαι . παινωμεναιουικ . . . . . .
ξωςκαικαταξιωσ . . . εο . . . . . εστακαστ.
. . . κενωνκαιπαρα . . . . . καιτι . . . . . .
5 τωιθεωικαιτη . . . . . μνκαι . . . . .
. . . ιεμενασυλονκυντεκαιει. . . . . .
παντακαιπειρ . . ωμεναειτινοσαγαθωπαραιτι . .
μινθεσθαιτωιδαμωικαι . . οιναικαιιδιαισανδετι
νεσαγωντιθηιοσητοισκαταικονταστ . . αυγοι .
10 οικοσμοικαιαλασοβουλομενοσαπτεραιων . . .
ιωναφελομενοικαιαποδιδοντεσ . . . . . .
υοιςκυριοιστωνεψηφιστ . . . . . .
βορθιωμηνοσδυκτινναιο . . . . . .

Ingevuld luidt dit fragment ongeveer aldus:

Digitized by Google

ΑΠΤΕΡΑΙΩΝ.

. . . . . .

καιτοντινα . . . . . καὶ τὸν ὑμῶν δᾶμον
ἀσπαζόμεθα καὶ ἐπαινίομεν διότι καλῶς καὶ ἐνδό- 40.
ξως καὶ καταξίως τῶ θεῶ διεξάγοντι ἐς τὰ ἔκαστα. 39.
ἕνεκεν ὧν καὶ παρ' ἀμίων τὰ σεμνὰ καὶ τίμια διδόται 41.
τῷ θεῷ καὶ Τηΐοις καὶ τάν τε πόλιν αὐτῶν καὶ τὰν χώ- 42.
ραν ἔμεν ἄσυλον νῦν τε καὶ εἰς τὸν λοιπὸν χρόνον 39.
πάντα καὶ πειρασόμεθα ἀεί τινος ἀγαθῶ παραιτίοι 41.
γινέσθαι τῷ δάμῳ καὶ κοινᾷ καὶ ἰδίᾳ. ἐὰν δέ τι- 40.
νες ἄγωντι Τηΐος ἢ τὸς κατοικόντας παρ' αὐτοῖς, 38.
οἱ κόσμοι καὶ πᾶς ὁ βουλόμενος Ἀπτεραίων ἢ Τη- 37.
ΐων ἀφελομένοι καὶ ἀποδιδόντες ἀνυποδίκοι 37.
τοῖς κυρίοις ἔστων. ἐψηφίσαι ἐπὶ δαμιουργῶ 37.
Βορθίω μηνὸς Δικτυνναίω . . . . . .

Omtrent de stad *Aptera* kan men vergelijken Höck Creta I. 25. Zij wordt ook Ἀπτάρα genoemd, Ahr. D. D. p. 114. De invulling der vier eerste verzen is volgens n. 3047 geschied. Ik heb den Cretischen vorm *ἐπαινίομεν* verkozen, omdat de Italiaan ook in de vorige Inscriptie *ω* en *ιο* verward heeft. Hetgeen hier heet *ἐς τὰ ἔκαστα* wordt in n. 3047 afzonderlijk opgenoemd. Ik heb vervolgens *ἀμίων* geschreven, om Ahr. D. D. p. 210. Vs. 6 is aangevuld uit n. 3058. Ἔμεν hangt hier van *δίδόται* af, even als daar van *δίδομεν*. De vorm *ἔμεν* is zeer zeldzaam, zie Ahr. D. D. p. 322. Vs. 7. Hetzelfde komt o. a. voor n. 3047 en 3048. Ook het vervolg wijkt van het gewone niet noemenswaard af. Men lette op den Cretischen Acc. plur. Vs. 10 lag het nog nader aan *ἄλλος βουλόμενος* te denken; doch ik geloof niet, dat deze invulling juist is. Vs. 12 heb ik voor *υοις* geschreven *τοῖς*; ook elders, b. v. V. 6 en VI. 2, verwisselt de Italiaan Υ en Τ. Aan meer twijfel is het slot van dezen regel onderworpen. Men zou verwachten *ἐψαφίσθη*, en aldus moet er welligt gelezen worden. Ἐπὶ *δαμιουργῶ* heb ik genomen uit het opschrift van n. 3052, alwaar Böckh de plaatsen opgeeft, waar over het ambt van dien naam gehandeld wordt. Zoo de naam Βόρθιος, overigens onbekend, niet bedorven is, moet hij verklaard wor-

Digitized by Google

den als Βορθαγόρας door Böckh n. 2. Hij houdt aldaar dezen naam voor Dorisch in plaats van Ὀρθαγόρας, en geeft meerdere voorbeelden, hoe vooral in het Lakonisch eene β voor woorden gezet werd, die vroeger grootendeels het Digamma hadden. Men vergelijke Βαναξίβουλος in twee latere Cretische Inscripties, n. 2572 en 2577, en verder de voorbeelden die Ahr. D. D. p. 45 geeft. De naam Δικτυννᾶος, waarvan de afleiding niet twijfelachtig is, is overigens onbekend; en dit is niet te verwonderen, want de namen der maanden waren in de verschillende steden van *Creta* verschillend, zie Höck Creta III. p. 443 vlg. De dag der maand, waarop het besluit genomen is, is verloren.

VI.

Van deze derde onzer Teio-Cretische Inscripties zijn slechts weinige letters over.

. . . . . ολονιασαι
. . . . . γραφηνδογμα
. . . . . ταιαπολλωνι
. . . . . ιτηιοιεπιλαβε
. . . . . κααγηιοι
. . . . . ναγκατόν
. . . . . μιοιιοντε
. . . . . τοδετοδογμαεισ
. . . . . ουδεκαταφορουτον
. . . . . ενοτιοφηθενδεκαι
πρεσγευ . . . . . ιαι . . ωσκαθεςαται

Daar dit stuk zich niet van den gewonen vorm verwijdert, was de aanvulling mogelijk, in dezer voege:

ΑΠΟΛΛΩΝΙΑΤΩΝ.

. . . . . .
εἰ δέ τινές κα τῶν ὁρμιομένων ἐξ Ἀπολλωνίας ἀδ- 33.
ικήσωντί τινα Τηΐων παρὰ τὸ γραφὲν δόγμα 34.
περὶ τᾶς ἀσυλίας ὑπὸ τᾶς πόλιος τᾶς Ἀπολλωνι- 37.
ατῶν, ἐξέςω τῷ παραγενομένῳ Τηΐων ἐπιλαβέ- 38.
σθαι καὶ σωμάτων καὶ χρημάτων. αἴ τίς κα ἄγῃ οἰ 38.

Digitized by Google

δὲ κόσμοι οἱ τόκ' ἀεὶ κοσμιόντες ἐπαναγκαζόν- 37.
τῶν ἀποδιδόμεν τὸς ἐχόντας, ἀζαμίοι ἐόντες 36.
καὶ ἀνυποδίκοι. ἀναγράψαι δὲ καὶ τόδε τὸ δόγμα εἰς 41.
τὸ ἱερὸν τὸ ..... ουδεκαταφορουτον
..... ενοτι δοθῆμεν δὲ καὶ
πρειγευταῖς τὰ ξένια καθὼς καθεςάται. 33.

Daar deze Inscriptie weinig meer bevat dan de ons reeds bekende formules, kan ik kort zijn. Ik zet alleen voorop dat de verdeeling der regels min of meer willekeurig is. Het kan toch zijn dat ook aan het einde der regels letters zijn weggevallen: zoo vermoed ik dat het *καί*, aan het begin van vs. 8, op het einde van vs. 7 moet staan; doch ik heb mij gehouden aan de verdeeling van Prof. COBET. Volgens STEPH. BYZ. waren op *Creta* twee steden, die den naam *Apollonia* droegen; welk van beide hier bedoeld wordt, is onbekend. Vs. 2. De formule *παρὰ τὸ γραφέν κτἑ.* vindt men ook n. 3048, 3049 en 3058. Vs. 4. Volgens deze zelfde Inscriptt. schrijf ik *Τηΐων*, niet *Τηΐῳ*, waartoe het afschrift aanleiding geeft. Vs. 5. Het aantal letters wijst uit, dat hier even als in n. 3058 voor *σωμάτων* het lidwoord ontbrak. Vs. 8. Ook dit *ἀναγράψαι εἰς ἱερόν* vindt men in enkele dezer Inscripties, b. v. in n. 3048. Ik heb te vergeefs getracht de volgende lacune in te vullen. Ook is het mij volstrekt onbekend wat achter *ουδεκαταφορουτον* schuilen kan; welligt *δεκάτᾳ*; dan kon het eene tijdsbepaling zijn, gelijk wij er reeds gehad hebben. Vs. 11. Deze bepaling komt ook voor n. 3052. 33. *Πρεῖγυς* is de echt Cretische vorm voor *πρέσβυς*, vgl. AHR. D. D. p. 111.

VII.

De laatste dezer Inscripties, welke veel volledíger bewaard is, luidt als volgt:

δοξακαιτιμιακαιδιαφιλαξομεναι
ρασστωσεφοσοσκατωμενδυνατοικαιειτι
νεσεγκαθορμιζομενοιβιαννοθεναδικηζο
τιπνατηιωνηκοινηηιδιαιπαρατογραφενδο
γματασασυλιασυποτασπολιοστασβιαννι
ωνεζεστωτουπαραγενομενοι . ηιο . επι

Digitized by Google

λαβεσθαικαισωματωνκαιχρηματαηι . . ησκα
αγηιοιδεκοσμοιοιτοκαεικοσμιοντεσευπαναγ
καζοντωναποδιδομεντοσεχονταζαμι
οιεοντεσκαιανυποδικοιαναγραψαιδεκ
τοδογματοδεστοιαροντοαρεος.

Men leze dit fragment aldus:

ΒΙΑΝΝΙΩΝ.

. . . . . .

ἔνδοξα καὶ τίμια. καὶ συνδιαφυλαξίομεν ἀπρο- 37.
φασίστως ἐφ' ὅσον κα ἔωμεν δυνατοὶ, καὶ εἴ τι- 35.
νές κα ὁρμιομένοι Βιαννόθεν ἀδικήσωντι τινα Τηΐων ἢ κοινῇ ἢ ἰδίᾳ παρὰ τὸ γραφὲν δό- 38.
γμα περὶ τᾶς ἀσυλίας ὑπὸ τᾶς πόλιος τᾶς Βιαννίων ἐξέστω τῷ παραγενομένῳ Τηΐων ἐπι- 38.
λαβέσθαι καὶ σωμάτων καὶ χρημάτων. εἴ τίς κα 32.
ἄγῃ, οἱ δὲ κόσμοι οἱ τότ' ἀεὶ κοσμιόντες ἐπαναγ- 36.
καζόντων ἀποδιδόμεν τὸς ἐχόντας ἀζαμί- 37.
οι ἐόντες καὶ ἀνυποδίκοι. ἀναγράψαι δὲ καὶ 33.
τὸ δόγμα τόδε ἐς τὸ ἱαρὸν τῶ Ἄρεος. 35. 27.

Biennus of *Biannus* is eene slechts weinig bekende stad van *Creta*. Vgl. Steph. B. in v. en Höck Creta I. p. 429. Ik behoef niet te herhalen, welke Inscriptt. bij de herstelling van dit stuk gediend hebben. Vs. 1: συνδιαφυλαξίομεν is volgens n. 3048. 31. De schrijfwijze κα ἔωμεν is zeker juister dan het aldaar voorkomende κ' ἔωμεν of κ' ἴωμεν van n. 3058. 12. Vs. 4. Κοινῇ voor κοινᾷ, waarschijnlijk door de schuld van den marmorarius. Vs. 5. Achter δόγμα heb ik περὶ tusschengevoegd, gelijk in de andere Inscripties. Vs. 7. Men ziet dat hier even als in n. 3058 en vi het artikel voor σωμάτων ontbreekt.

Ik eindig met de opmerking, dat deze Inscripties bovendien nog met vrucht kunnen vergeleken worden bij n. 2350 en 2351.

Haarlem, December 1851. S. A. Naber.

Digitized by Google

HERACLITEA.

Anecdota Graeca e Mss. Bibliothecis Vaticana, Angelica, Barberiniana, Vallicelliana, Medicea, Vindobonensi deprompta edidit et indices addidit P. MATRANGA, *Bibliothecae Vaticanae scriptor Graecus substitutus.* Romae 1850.

De Plutarchea quae vulgo fertur Homeri vita Porphyrio vindicanda. Scr. R. SCHMIDT. Berolini 1850.

Niet lang na het verschijnen van mijne uitgave der *Allegoriae Homericae* van HERACLITUS werd mijne aandacht van verschillende zijden er op gevestigd, dat kort te voren een volledige HERACLITUS te *Rome* gedrukt, en in de *Anecdota Graeca* van MATRANGA te vinden was. Natuurlijk kon mij deze mededeeling niet aangenaam zijn; want al mogt ik de overtuiging koesteren, het mijne ter verbetering van den tekst van HERACLITUS te hebben bijgedragen, en in mijne aanteekeningen de eene of andere gelukkige emendatie of juiste observatie medegedeeld, en dus niet geheel en al nutteloos gewerkt te hebben, moest ik evenwel het grootste gedeelte van mijnen arbeid door het *post Roscium* veroordeeld en nevens eene waarschijnlijk volgens dezelfde bronnen bewerkte uitgave voor overtollig houden. Groot was dus mijn verlangen, den HERACLITUS van MATRANGA te leeren kennen. Toen ik hierin na veel moeite eindelijk had mogen slagen, was evenwel mijne verwondering nog grooter, en eene oppervlakkige kennismaking voldoende, om mij te overtuigen, dat mijne uitgave toch wel te gelijk met die van MATRANGA zou kunnen en zelfs zou moeten gebruikt worden. In de voorrede van mijne editie heb ik een kort verslag der geschiedenis van den tekst van HERACLITUS gegeven. Reeds bij CONRAD GESNER en

Digitized by Google

THOMAS GALE was het vermoeden ontstaan, dat wij de *Homerische Allegoriën* van HERACLITUS slechts gedeeltelijk bezaten, en dat er op het einde van het werk een niet onbelangrijk gedeelte ontbrak. Men kon dit daaruit opmaken, dat de schrijver zijne belofte niet vervulde, sommige onderwerpen, die hij in het begin van zijn werk slechts ter loops aanstipt, later meer breedvoerig te ontwikkelen; zoo b. v. cap. IV. ἀλλ' ὑπὲρ μὲν Ἐπικούρου καὶ Πλάτωνος αὖθις ἐξέσται λέγειν, hetgeen eerst in de thans uitgegevene capp. 74 en 75 geschiedt. Daarenboven bleek dit ook uit den aanleg van het werk zelf, dat de geheele *Ilias* en *Odyssea* moest behandelen, terwijl Hss. en uitgaven midden in *Od.* ϰ plotseling eindigden. Dit vermoeden werd tot zekerheid, toen men van twee Vaticaansche Hss. hoorde (*Vat.* 305 en 871. Men zie Notices et Extraits de la bibliothèque impériale, VIII. p. 258), die het bedoelde slot in der daad bevatten; en wel in dier voege, dat Cod. 305 dit in zijn geheel en ongeschonden vertoonde, terwijl Cod. 871 wel is waar veel meer bood, dan de gewone uitgaven, maar toch het slot niet volledig bevatte (er ontbreekt omtrent eene pagina druks, p. 152 van mijne uitgave. Men zie BAST in SCHOELL, *Repertorium* I. p. 65: Ce précieux manuscrit est beaucoup plus complet que le texte imprimé, surtout vers la fin; cependant avec ce supplément même Héraclite n'est pas encore complet). Daarenboven is er op de Vaticana nog een Hs., n. 951, dat het begin der allegoriën tot cap. XV, en daarin eenige niet onbelangrijke varianten bevat. Al deze hulpmiddelen tot verbetering en aanvulling van den tekst werden mij door Prof. COBET, die een en ander te *Rome* zelf had gecollationeerd en overgeschreven, ten gebruike afgestaan. Men had nu van MATRANGA, die in zijne betrekking van scriptor bibliothecae Vaticanae de Hss. dier verzameling dagelijks kan en moet zien en onderzoeken, met het volste regt mogen verwachten, dat hij al de bronnen kende, welke die bibliotheek tot verbetering van den door hem uittegeven tekst kon aanbieden, al kon men dan ook, door menige proef (laatstelijk nog in dit tijdschrift) op de hoogte der moderne Italiaansche philologie gebragt, niet onderstellen, dat hij kennis had gemaakt met hetgeen door buitenlandsche litteratoren

Digitized by Google

over dit onderwerp geschreven was[1]. Maar MATRANGA heeft zich, zonder van het bestaan van andere Hss. ook slechts een woord te reppen, zonder naar het schijnt te weten, dat er ooit een BAST of HASE geleefd heeft, tot zijn' arbeid slechts van één Ms., 'en wel — het kon niet ongelukkiger treffen — juist van het niet complete, *Vat.* 871, bediend. Zonder zich met de verbetering van HERACLITUS in het minst in te laten (want hij schijnt ook niet geweten te hebben, dat een groot gedeelte der *Allegoriae* met voortreffelijke lezingen in de scholien op HOMERUS staat; hij zou anders stellig bij zijne zucht, om door een of ander citaat den schijn van belezenheid te verwerven, de gelegenheid niet hebben laten voorbijgaan, om hier of daar VILLOISON [BEKKERS uitgave kent hij niet] aan te halen), heeft hij den tekst (p. 296—361) doen overdrukken, zoo als hij hem in zijn Hs. gevonden heeft, met al de bespottelijke fouten van den librarius, en eene menigte nieuwe fouten, die of door slechte lezing van het Hs., of door slordige correctie zijn ontstaan. Er zijn gevallen denkbaar, in welke het van nut kan zijn, wanneer men den tekst van een' schrijver volmaakt zoo voor oogen heeft, als die zich in de Hss. vertoont. Voornamelijk uit een palaeographisch oogpunt beschouwd kan dit tot interessante uitkomsten leiden. Maar dit nut kan dan alleen gesticht worden, wanneer men die Hss. in hunnen oorspronkelijken vorm doet afteekenen en lithographiëren, en zelfs in dit geval zijn proeven voldoende; geheele teksten in dier

---

[1]) Men zie GERLACH, *Historische Studiën*, I. p. 256: »Denn wenn auch Männer, wie Niebuhr, der Italiänischen Nationaleitelkeit Bewunderung abzwangen, so herrscht doch im Ganzen das alte Vorurtheil, dass bei den Fremdlingen zwar Fleiss und Beharrlichkeit sich finde, dass aber in richtiger Würdigung der Kunst und geistvoller Behandlung der Wissenschaft Italien immer noch den Vorrang vor den übrigen Ländern Europa's verdiene. Dieser eitle Wahn, wodurch man sich so manche traurige Wahrheit zu verhehlen sucht, ist um so lächerlicher, je weniger der Gehalt der dort erscheinenden wissenschaftlichen Werke diesem Dünkel entspricht. Denn wäre nicht Italien auch jetzt noch eine Fundgrube für alte Denkmäler in Wissenschaft und Kunst, schwerlich würden manche Männer nur dem Namen nach bekannt sein, deren Ruhm jetzt zugleich mit den aufgefundenen Bruchstücken verloren geglaubter Werke durch Europa erschallt."

Digitized by Google

voege te doen lithographiëren, zou verspilling van tijd en geld zijn. Behalve dat bestaan er slechts enkele, bepaalde gevallen, in welke het doen overdrukken van een' tekst met alle fouten kan goedgekeurd of ten minste verontschuldigd worden. Zoo heeft b. v. LEHRS in zijn boek » HERODIANI *scripta tria emendatiora*" naast den door hem geëmendeerden tekst van het geschrift *περὶ μονήρους λέξεως* een' afdruk daarvan medegedeeld, zoo als hij het in zijn Hs. gevonden had; want dit was de meest eenvoudige wijze, om de belangrijke afwijkingen van de lezingen van het Hs. te doen kennen, die hij zich in vele gevallen had veroorloofd, zonder daarom in het denkbeeld te verkeeren, dat hij den oorspronkelijken vorm van het boek hersteld had, zoo als het uit de handen van HERODIANUS gekomen was[2]. In dit en soortgelijke gevallen dus is het doen overdrukken van teksten in hun' oorspronkelijken vorm niet ten eenen male doelloos; in alle anderen doet eene naauwkeurige collatie van het Hs. met eene bekende editie dezelfde diensten. Wanneer nu evenwel MATRANGA naast den tekst van het Hs. nog eene omslagtige, met letterziftende kleingeestigheid vervaardigde collatie van denzelfden tekst met de uitgave van SCHOW mededeelt, dan moet ik bekennen, dat ik de bedoeling niet begrijp, die hij daarmede had; die collatie alleen, en een afdruk van het nieuwe fragment, voldeden geheel. Hierbij komt nog, dat de in de collatie opgegeven lezingen niet altijd gelijkluidend zijn met hetgeen in den tekst staat, waarvan men zich terstond op pag. 279. 24, p. 299. 3, p. 301. 3 en p. 302. 7 kan overtuigen. Het is mogelijk, dat dit alleen drukfouten zijn, wier getal in het boek legio is. Maar, wat MATRANGA ook van *temporum iniquitas* moge spreken, drukfouten kunnen in geen werk minder verontschuldigd worden, dan in eene verzameling van *Anecdota*. Als laatste en zwaarste punt van beschuldiging moet ik hier nog bijvoegen, dat MATRANGA zijn handschrift niet met de vereischte naauwkeurigheid

---

[2]) De reden, die hem hiertoe noopte, legt hij zelf bloot, Praef. pag. VI: *librum Monadicorum fere politum exire volui, ubi inventa adhuc deessent, commenta non veritus, modo unum caveretur, ne quid doctrina Grammatici detrimenti caperet.*

Digitized by Google

heeft overgeschreven en vergeleken, en dikwijls als lezing van *Vat.* 871 opgeeft, wat daar niet in staat. Ik zeg dit, steunende op hetgeen ik in de door Prof. COBET vervaardigde collatie heb gevonden, wiens naauwkeurigheid en naauwgezetheid in dergelijken arbeid bekend en boven mijne waardering verheven zijn. Overigens zal aan iederen onbevooroordeelden deskundige de meerdere waarde en naauwkeurigheid der collatie van COBET reeds daaruit blijken, dat, waar die met MATRANGA niet overeenstemt, COBETS lezingen meestal bevatten, hetgeen volgens den zamenhang der gedachten en de grammaticale constructie juist is. Slechts in zeer enkele gevallen schijnt de lezing van MATRANGA de voorkeur boven die van COBET te verdienen; over een dier gevallen zal ik meer in het bijzonder spreken.

Om eene proeve te geven van het verschil der beide collatien, zal ik het thans voor het eerst uitgegeven stuk naauwkeurig nagaan.

Cod. Vat. 871 volgens:

	MATRANGA.	COBET.
Pag. 141 (ed. MEHL.).	προθήροις	προθύροις
» 142. 3	τε καί	τε γάρ
» » 6	ἐκφαίνει	ἐκφαίνειν
» » 7	ἐριούνιον καί	ἐριούνιὸν δὲ καί
» » 8	ἀκάκητα λόγων ἐμφρόνων τὸ τελειότατόν ἐστι μαρτύριον, ἐκτότε γάρ	ἀκάκητα, ὅτι ἐκτὸς τῆς
» » 12	τούτων δέ	τούτων δ' οἱ
» » 20	κατώκησεν	κατῴκισεν
» 143. 3	παραινομένων	μαραινομένων
» » 11	καλοῖς	καλῶς
» » 15	ἄκρας	ἀκρίας
» » 22	κατ' ἀρχήν	κατ' ἀρχάς
» 144. 2	Φρουρούμενον	Φρουρούμενος
» » 7	ἐπώνυμος	ἐπώνυμον
» » 20	ἄρσεσιν. In het voorafgaande ὄγχνη ἐπ' ὄγχνη heeft MATRANGA de toespe-	ἄλσεσιν

Digitized by Google

			MATRANGA.	COBET.
			ling of *Od.* η 120 niet herkend.	
»	145.	1	συνοικίωσε	συνῳκείωσε
»	»	5	Θεοκλύμενον	Θεοκλύμενος
»	»	6	τοὔνομα	καὶ τοὔνομα
»	»	10	διὰ τοῦτ' ἐπήνεγκεν	διὰ τοῦτο καὶ ἐπήγαγεν
»	146.	4	προστιθέναι — τέλος	προσθεῖναι — τέλει
»	»	17	κατασκευασθῇ	κατασκεδασθῇ
»	»	»	ὠφελεῖται	ὠφελῆται
»	»	18	ἀπὸ τιθήνης γάλα	ἀπὸ τιθήνης ποτιζόμενος γάλα
»	»	»	ἀντίπαιδες ἤ	ἀντὶ παίδων
»	»	»	παρηβηκώς	παρηβηκός
»	147.	16	διῳκισμάτων	διῳκισμένων
»	»	17	ὁ μέν γε	ὁ μὲν γὰρ
»	148.	2	θεσμοὶ μὲν δικαιότατοι	θεσμοὶ δικαιότατοι
»	»	3	σωματίων ἐμπολιτεύονται	σωματίων παντὸς ἀνθρωπίνου βίου ἐμπολιτεύονται
»	»	6	ἀνήρ	ὁ ἀνήρ
»	»	»	Μούσει	Μούσας
»	»	7	ἐπικαλεῖ	ἐπικαλεῖται
»	»	9	ἐπίταγμα	ἐπίτευγμα
»	»	10	οὐκ ἔλασσον	ἔλασσον
»	»	11	μεγάλαις	μεγάλων
»	»	»	ἀριστείαις	ἀριστείαν
»	149.	7	σύμμαχοι	σύμμοι
»	»	10	οὐδ' ὑπέρ	οὐδὲ περί
»	»	19	μειρακίων ἔρωτες	μειρακίων εἰσὶν ἔρ.
»	150.	4	πιστότατος	πιστός
»	»	6	τερεττίσματα	τερετίσματα
»	»	8	λόγων δίκας	λόγων τὰς δίκας
»	»	10	Τάνταλος, ὡς Καπανεύς	ὁ Τάνταλος, ὡς ὁ Καπανεύς.
»	»	11	κεχειημένοις	κεχρημένοις
»	»	17	ὠφειλουμένων τιμωρίαν τῆς	ὀφειλομένην τιμωρίαν

Digitized by Google

		MATRANGA.	COBET.
		ἀχαλίνου καὶ ἀπυλώτου γλώττης	ἀχαλίνου γλώσσης
»	151. 4	θωργός	γεωργός
»	» 9	ἀλλ' ὅταν	ὅταν
»	» 11	ἀκουαίζωνται	ἀκουάζωνται
»	» 12	εἴδεται	εἴδεται εἶναι
»	» 13	οὐκ ὁ	οὐχ ὁ

MATRANGA heeft dus niets geleverd, dan eene slechte collatie van *Cod. Vatic.* 871. Zijne uitgave is zonder critische waarde, en mag naauwelijks aanspraak maken op den naam van uitgave.

Er is onder de plaatsen, op welke de lezing van MATRANGA de ware schijnt te zijn, ééne, over welke ik meer breedvoerig wilde spreken. HERACLIT. cap. 50 (pag. 107) staat een fragment uit den *Hermes* van ERATOSTHENES, dat ik, gebruik makende van de lezingen der Hss., en van hetgeen door SCALIGER op MANIL. p. 320, FULVIUS URSINUS, VIRGIL. *illustrat.* p. 114 (VALCKEN.) en anderen, laatstelijk door BERNHARDY, *Eratosthenica* p. 144 was geschreven, aldus geschikt had:

Πέντε δέ οἱ ζῶναι περιηγέες ἐσπείρηνται,
αἱ δὲ δύο γλαυκοῖο κελαινότεραι κυάνοιο,
ἡ δὲ μία ψαφαρή τε καὶ ἐκ πυρὸς οἷον ἐρυθρή,
τυπτομένη Φλογμοῖσιν· ἐπεί ῥά ἑ μοῖραν ἐπ' αὐτήν
κεκλιμέναι ἀκτῖνες ἀειθερέες πυρόωσιν·
αἱ δὲ δύω, ἑκάτερθε πόλοις περιπεπτηυῖαι,
αἰεὶ κρυμαλέαι, αἰεὶ δ' ὕδατι μογέουσαι.

Alles is duidelijk, uitgezonderd de woorden ἐπεί ῥά ἑ μοῖραν ἐπ' αὐτήν. BERNHARDY vermoedde ἐπεί ῥα ἄναυροι ἐπ' αὐτήν. Ik zelf had, uitgaande van de lezing ἐπιρασμοίραν ὑπ' αὐτήν bij ACHILLES TAT., *Isagog. ad* ARAT. p. 153 gegist: ἐπεί ῥα σμερδνὸν ἐπ' αὐτήν. Maar deze gissingen waren onjuist. Het ware heeft *Cod. Vat.* 871 volgens de lezing van MATRANGA: ἐπεί ῥά ἑ μαῖραν ἐπ' αὐτὴν κεκλιμέννην. Wanneer men alleen ἐπ' in ὑπ' verandert, dan heeft men:

ἐπεί ῥά ἑ μαῖραν ὑπ' αὐτήν
κεκλιμένην ἀκτῖνες ἀειθερέες πυρόωσιν.

Digitized by Google

De melding van de brandende hitte van den *Sirius* is hier *unice aptum*. Zoo wordt dan door het gezag van den *Cod. Vatic.* bevestigd, hetgeen mij Dr. A. HECKER kort na het verschijnen mijner uitgave als zijne gissing in een' brief had medegedeeld.

Ik maak gebruik van de gunstige gelegenheid, die zich als van zelf aanbiedt, om hier ook den overigen inhoud van de door MATRANGA uitgegevene verzameling in 't kort te beoordeelen. Daarmede zal ik misschien menigeen kunnen gerieven, die niet in staat is met het boek zelf kennis te maken, dat uit zijnen aard bestemd is in handen van slechts weinigen te komen, en die toch gaarne zou willen weten, wat nieuws en belangrijks ons daarin uit de schier onuitputtelijke schatten van *Anecdota* der *Bibl. Vatic.* wordt aangeboden. De eerste en meest belangrijke plaats dan in die verzameling bekleeden de *Allegoriae Homericae* van IOH. TZETZES (pag. 1—295). Over de Hss., uit welke de uitgever geput heeft, en over hetgeen van het werk reeds vroeger was gedrukt, spreekt hij zelf in de voorrede pag. VII—XI. De variae lectiones der verschillende Codd. volgen in een' afzonderlijken index achter het geheele boek (pag. 709—748). Op pag. XI belooft hij eene nieuwe critische uitgave der *Allegoriae*. Hoewel ik niet kan wenschen dat hij ooit zijne belofte moge gestand doen, houd ik het toch voor onbillijk, aan dezen voorloopigen afdruk al te strenge eischen te stellen, en moet, wilde ik zelfs deze consideratie niet gebruiken, bekennen, dat van al hetgeen de *Anecdota* bevatten, de tekst der *Allegoriae* nog de minst bedorvene is. Dit neemt evenwel niet weg, dat ook deze nog van eene menigte fouten en foutjes krioelt, die gedeeltelijk uit gebrek aan bekwaamheid van den uitgever, gedeeltelijk uit de reeds vroeger gelaakte nalatigheid in de correctie zijn voortgesproten [3]. Ook over de waarde van het boek

---

[3]) Zoo b. v. Prooem. 75. *Προναπίδους* lees *Προναπίδου*, 79. *μνημοσύνον* l. *μνημοσύνων*, 82. *Κέκρωπας* l. *Κέρκωπας*, 97. *Ἀρξίπτου* l. *Ἀρξίππου*, 142. *δὲ τῷ μήλῳ* l. *δ' ἐν τῷ μήλῳ*, 160. *ποιῆσαι* l. *ποιήσειν*, 162. *κρίνης* l. *κρίνεις*, 163. *λαμβάνειν* l. *λαμβάνει*, 175. *Ἀλέξανδρον* l. *Ἀλεξάνδρου*, I. 100. *κεκτεῖσθαι* l. *κεκτῆσθαι*, 125. *νὴν* l. *τὴν*, 134. *τρέπειν* l. *τρέψαι*, 136. *δεσμηθῆναι* l. *δεσμωθῆναι*, 143. *δοκεῖ μοι καταπείσω* l. *δοκῶ μοι καταπείσειν* of *δοκεῖν μοι καταπείσω* enz.

Digitized by Google

van TZETZES heeft de uitgever zich in de voorrede doen hooren, en wel op de volgende wijze: *at ego nil magis cupio, quam Tzetzam, qui Graecis litteris callent, perlegant; nam non levem et vanitosum grammaticum appellare dehinc audebunt, sed hominem omni genere doctrinarum cluentem agnoscent* enz. Ik neem het geenen uitgever kwalijk, wanneer hij een zwak, eene soort van vaderliefde gevoelt voor den schrijver dien hij uitgeeft. Maar dat is hier toch wat al te ver gedreven. Het kan niet ontkend worden, dat de *Allegoriae* van TZETZES het een en ander bevatten, dat wij zelfs uit eene zoo slechte hand met dank moeten aannemen. Maar dit is van zoodanigen aard, dat het belang, dat wij er in stellen, ten eenenmale onafhankelijk is van den persoon van TZETZES zelf. Ik reken daaronder in de eerste plaats nieuwe fragmenten uit oude Grieksche dichters, die in de *Allegoriae* in trouwens zeer gering aantal gevonden worden; vervolgens een paar betere lezingen van fragmenten, die reeds vroeger bekend waren. Ook voor de historia litteraria, en wel niet alleen van den lateren en allerlaatsten tijd, zou uit het werk nog wel het een of ander belangrijk feit te halen zijn. Vooral wenschte ik de aandacht van die zich met deze studie meer in het bijzonder bezig houden, te vestigen op het prooemium (pag. 1—40), dat als het ware *Antehomerica*, onder anderen eene volledige *Palamedea* bevat, die stellig voor een gedeelte uit oudere voor ons niet meer toegankelijke bronnen geput is[4].

Wanneer ik evenwel, het boek als een geheel beschouwende, het eigenlijk werk van TZETZES moet beoordeelen, dan kan ik dat niet anders noemen, dan eene merkwaardige bijdrage tot de geschiedenis der afdwalingen van den menschelijken geest, de tot walgens toe consequente doordrijving van een stelsel en eene wijze van verklaring, die, wanneer zij bescheiden binnen de haar toegewezen grenzen blijft, voorzeker niet geheel en al

---

[4]) In hoe verre het daarin medegedeelde reeds vroeger het onderwerp van litterarisch onderzoek geweest is, vervolgens of dezelfde of dergelijke verhalen ook elders voorkomen, is mij onbekend, dewijl mij de gelegenheid ontbrak, de boeken, die mij daaromtrent hadden kunnen inlichten, vooral O. JAHNS *Palamedes*, te raadplegen.

Digitized by Google

op valsch vernuft berust, en zelfs voor de verklaring van menige plaats der gedichten van HOMERUS, ten minste in hunne tegenwoordige gedaante, onmisbaar is[5]. Reeds HERACLITUS drijft de zucht alles te allegoriseren, alles uit het gebied der vrij vormende phantasie van den dichter op dat der physica over te brengen, vrij ver; maar in vergelijking met TZETZES kan men hem nog bescheiden, zelfs voorzigtig noemen. Menige der door TZETZES aangewende pogingen tot allegorische verklaring — en dat zijn nog wel de minst avontuurlijke — deden in mij onwillekeurig de herinnering ontwaken aan het rationalisme, dat *nostrâ memoriâ* in eene geheel andere wetenschap eene zoo groote rol gespeeld, en thans ook reeds uitgespeeld heeft, zoo b. v. wanneer hij in het bekende verhaal van den δράκων en de negen στρουθοί zegt (Prooem. 766):

εἶτα πρὸς λίθων που σωρὸν κρυβεὶς ἐξηφανίσθη,
ὅπερ καὶ ἀπολίθωσιν τοῦ δράκοντος καλοῦσι.

Ik wil van zijne wijze van allegoriseren slechts weinige voorbeelden mededeelen, die evenwel voldoende zullen zijn, om de nietigheid der geheele rigting te doen blijken. *Ex ungue leonem!*

Het verhaal van den appel van ERIS en den daaruit voortgesproten strijd der drie Godinnen wordt in navolging van Ἰωάννης χρονικὸς Ἀντιοχεύς op de volgende wijze verklaard (Prooem. 251—315): ALEXANDROS, een der zonen van PRIAMUS, ten gevolge van eene godspraak van het hof zijns vaders verwijderd, leeft te *Parion*, en wordt daar in alle kunsten en wetenschappen behoorlijk opgeleid. Nadat zijne opvoeding voltooid

---

[5]) Ik spreek hier niet van plaatsen zoo als Od. β 386 en 387:

ἡ δ' αὖτε Φρονίοιο Νοήμονα φαίδιμον υἱόν
ἧτσε νῆα θοὴν· ὁ δέ οἱ πρόφρων ὑπέδεκτο,

want die riekt te veel naar interpolatie. Ten minste hebben zich noch HERACLITUS, noch TZETZES, noch CORNUTUS, noch de schrijver van de *vita Homeri*, voor die dat vers toch van groote waarde moest zijn, er van bediend. Maar ik bedoel plaatsen, zoo als *Od.* δ 349—370. Men zie hierover N. SCHOW, *Commentatio Critica in Stoicorum et Grammaticorum Allegorias Homericas*, achter zijne uitgave van HERACLITUS pag. 223—241, en VILLOISON, *Theologia physica Stoicorum* in OSANNS *Cornutus* pag. 393—597.

Digitized by Google

is, schrijft hij een boek over *Kosmogonie*. Het daarin ontwikkelde stelsel rust op de volgende grondslagen. Het *Chaos* verdwijnt, en daaruit zonderen zich twee grondstoffen af, de aarde en het water; dit wordt voorgesteld als de bruiloft van THETIS en PELEUS. Dat feest wordt gevierd te *Pelion*, dat wil zeggen ἐν Κόσμῳ, οὗ τι πήλιον ἐσμὲν γένος. Tot het bijwonen dier vereeniging van water en aarde zijn alle overige goden, ἤγουν στοιχεῖα τἄλλα, uitgenoodigd, behalve ERIS. Op het feest verschenen ATHENE, ὁ πρόσγειος ἀὴρ καὶ ὑδατώδης, HERE, τὸ λεπτότατον κατάστημα αἰθέρος, die, als zijnde de moeder van HEPHAESTOS, tevens ἡ πυρὸς οὐσία is, eindelijk APHRODITE, ἡ εὐκρασία τοῦ παντὸς συνδέσμου τῶν στοιχείων. Alleen ERIS, ἡ σύγχυσις καὶ ζάλη, is er niet. De appel is de wereld. Dat hij door ERIS in het midden der vergaderde Goden gerold wordt, beteekent, dat er in de vergaderde elementen eene vreesselijke opschudding kwam, in welke nu eens ὁ κάθυγρος ἀὴρ, dan ὁ πυρώδης, dan weder ὁ εὔκρατος de overwinning behaalt. In deze algemeene verwarring nu

ὁ κόσμος οὗτος, τὸ χρυσοῦν τὸ μῆλον, τὸ ὡραῖον,
ἔπαθλον τοῦ κρατήσαντος ὑπέκειτο στοιχεῖον.

Maar APHRODITE, ἡ εὐκρασία, ἡ σύγκρασις, zegepraalt

καὶ νῦν ἔτι κατέχει
τὸν κόσμον τοῦτον, τὸ χρυσοῦν τὸ μῆλον, τὸ ὡραῖον,
συγκεκραμένον, εὔρυθμον, θεοῦ τῇ κυβερνήσει.

Alleg. I. 85 moeten de woorden παρὰ τῆς Ἥρας Ἀθηνᾶ ἐξ Οὐρανοῦ κατεπέμφθη beteekenen, dat het verstand gekomen is uit de ziel, uit het hoofd, ἥτις ἐστὶ σφαιροειδὴς εἰς οὐρανοῦ τὸ σχῆμα. Wilde ik bij deze beide nog meer voorbeelden voegen, dan zou ik moeten vrezen, dat men mij te regt verwijten kon κύνα δέρεις δεδαρμένην.

Hoewel nu deze voorbeelden volstrekt niet voor den smaak en de scherpzinnigheid van TZETZES pleiten, had hij toch eene vrij hooge meening van zich zelf, en in der daad, wanneer men zijn boek leest, weet men niet, wat walgelijker is, zijne verregaande pedanterie of zijne kwispelstaartende onderdanigheid aan de keizerin IRENE. Één voorbeeld uit honderd, Prooem. v. 79 vlgg.:

Οὕτως ὡς ἂν ἀνέγνωκας Ὁμήρους, Στησιχόρους,

Digitized by Google

Εὐριπιδολυκόφρονας (l. Εὐριπίδας, Λυκόφρονας), Κολούθους τε καὶ Λέσχας,
καὶ Δίκτυν συγγραψάμενον καλῶς τὴν Ἰλιάδα
Τρυφιοδώρους, Κοΐντους κἂν ἑκατὸν βιβλία
οὐκ ἂν λεπτομερέστερον οὕτως ἐξηκριβώσω·
καὶ τότε τμήματι βραχεῖ πάντα συγκεκλεισμένα,
ὅπως πᾶς ὁ βουλόμενος ἐν πόνῳ (χρόνῳ?) βραχυτάτῳ
ἀνεγνωκέναι τὰς πολλὰς δοκῇ βιβλιοθήκας.

Daarenboven geeft hij blijken van eene verregaande onnoozelheid en ligtgeloovigheid. Prooem. v. 52 vlgg. verhaalt hij, dat omtrent het vaderland van HOMERUS zeven verschillende opgaven gevonden werden. Om die eer streden namelijk *Thebe* (τῆς Αἰγύπτου), *Ios*, *Chios*, *Kolophon*, *Smyrna*, *Athene* en *Babylon*. Zijn ἑτέροις Βαβυλώνιος evenwel kan hij uit geene andere bron geput hebben, dan uit LUCIANUS, *Ver. Hist.* II. 20, waar HOMERUS aan den op zijne avontuurlijke reis ook naar de onderwereld verdwaalden LUCIANUS verhaalt: Ὁ δὲ οὐδ' αὐτὸς μὲν ἀγνοεῖν ἔφασκεν, ὡς οἱ μὲν Χῖον, οἱ δὲ Σμυρναῖον, πολλοὶ δὲ καὶ Κολοφώνιον αὐτὸν νομίζουσιν [6]. Εἶναι μέντοι γ' ἔλεγεν Βαβυλώνιος, καὶ παρὰ τοῖς πολίταις (*vulg.* πλείστοις) οὐχ Ὅμηρος, ἀλλὰ Τιγράνης καλεῖσθαι. Deze woorden nu, en gevolgelijk ook het geheele verhaal, schijnt TZETZES als ernstig gemeend beschouwd, en voor loutere waarheid gehouden te hebben. — Prooem. v. 990 vlgg. verhaalt hij, dat toen het weenen en weeklagen der *Grieken*, die in zoo langen tijd van vrouwen noch kinderen gehoord hadden, geen einde nam, PALAMEDES de letters had uitgevonden, hun de gelegenheid willende verschaffen aan hunne verwanten te schrijven, en van deze wederkeerig berigt te ontvangen.' — Merkwaardig is ook nog de be-

---

6) Misschien moet in plaats van νομίζουσιν gelezen worden ὀνομάζουσιν. Dat in het volgende LUCIANUS niet πλείστοις geschreven heeft, maar πολίταις, heb ik aangetoond in mijne aanteekeningen op HERACLITUS pag. 132. Eenige regels verder wordt het bevallige verhaal insgelijks door eene grove fout ontsierd. Men leest daar: Ὅτι μὲν γὰρ οὐδὲ τυφλὸς ἦν, ὃ καὶ αὐτὸ περὶ αὐτοῦ λέγουσιν, αὐτίκα ἠπιστάμην· ἑώρα γάρ, ὥςε οὐδὲν πυνθάνεσθαι ἐδεόμην. Ἑώρα is onbetwistbaar onjuist. Men verandere alleen den uitgang en leze ἑώρων.

Digitized by Google

spottelijke breedvoerigheid en naauwkeurigheid in het verhaal van den togt van PARIS naar *Sparta* (Prooem. 335—393). PARIS, door zijnen vader van aanbevelingsbrieven aan Grieksche vorsten voorzien (v. 348 δοὺς γράμματα καὶ δῶρα πρὸς τοὺς Ἑλλάδος βασιλεῖς | καὶ πρὸς τοὺς τοπαρχοῦντας), vertrekt, op twee en dertigjarigen leeftijd, den 18den *Junij* van *Troje*. Hij komt te *Sparta*, geeft aan MENELAUS, die op het punt staat naar *Kreta* scheep te gaan, zijne geloofsbrieven over, en wordt door hem vriendschappelijk onthaald. Nu volgt eene dichterlijke beschrijving der schoonheid van PARIS en HELENA, opgeluisterd door epitheta zoo als ἁβροβόστρυχος, χαροποπρόσωπος, ἀνθεμόχειλος, πυρραυχίζουσα enz. Zij vatten al heel spoedig het plan op, zamen naar *Troje* te vertrekken, en τὴν δ' ἐθέλων ἐθέλουσαν ἀνήγαγεν ὕνδε δομόνδε. Maar alvorens te vertrekken, bemagtigen zij nog een gedeelte der schatten van MENELAUS, alles ten bedrage van drie centenaars (v. 381. σὺν χρημάτων ποσότητι τριῶν κεντηναρίων). Gelukkig bereiken zij vervolgens de haven van *Troje*.

Bij al deze fraaije eigenschappen komt nu nog het vreeselijk politisch metrum, het hatelijk lezen der verzen volgens het accent. Overal, waar ze gevonden wordt, is die maat eene pijniging voor een slechts eenigzins ontwikkeld gehoor, maar zij wordt ten eenen male ondragelijk, wanneer ze als voertuig moet dienen voor de gedachten van een' man, die tot de dichtkunst niet meer aanleg had, dan, volgens *Divus* HERMOGENUS, *camelus ad saltandum*. Men zie b. v. Prooem. v. 1129, waar AJAX, door den dood van PALAMEDES schier tot wanhoop gebragt,

καὶ κατηφῆ τὸν ἥλιον τοῖς δάκρυσι ποιήσας,
πηλοποιήσας καὶ τὴν γῆν ἐκ τῶν πολλῶν δακρύων
ἀναλαβόμενος αὐτὸν κοσμεῖ τοῖς ἐνταφίοις.

Bij deze algemeene schets, uit welke wel voldoende zal gebleken zijn, dat de lezing »dieser Compilationen von einem einfältigen Menschen", zoo als FR. AUG. WOLF[7] de boeken van

7) Vorlesungen über die Geschichte der Griechischen Litteratur, herausgegeben von J. D. GÜRTLER, pag. 185.

Digitized by Google

TZETZES kort en krachtig noemt, juist niet onder de genoegens mag gerekend worden, zal ik nog een paar korte opmerkingen voegen omtrent eenige der in de *Allegoriae* voorkomende fragmenten en citaten.

Prooem. in *Il.* v. 12 en Prooem. in *Od.* v. 25 (insgelijks *Chiliad.* IV. 503 en VI. 294) spreekt TZETZES van DEXIPHANES, en noemt hem *σοφὸς μηχανικὸς Κνίδιος*. Op andere plaatsen (b. v. *Chil.* II. 27) heet dezelfde man *ἀρχιτέκτων Κύπριος*, en dit vaderland wordt hem ook toegekend door FR. JUNIUS, Catalog. Architect., Méchanic. etc. (in het werk de pictura Veterum) pag. 75. De autoriteit van TZETZES zelf kan hier dus niet beslissen. Dat DEXIPHANES van *Knidus* afkomstig was, blijkt uit eene plaats van STRABO. Maar die is van dien aard, dat zij bij mij het vermoeden deed ontstaan, dat die DEXIPHANES *ἀρχιτέκτων* welligt alleen aan eene dwaling van TZETZES het aanzijn verschuldigd was, en dat de roem, aan DEXIPHANES toegekend, eigenlijk toekwam aan diens zoon, den bekenden SOSTRATUS. De plaats (ed. TAUCHN. III, pag. 423) luidt aldus: *ἐστὶ δὲ καὶ αὐτὸ τὸ τῆς νησίδος ἄκρον πέτρα περίκλυστος, ἔχουσα πύργον θαυμαστῶς κατεσκευασμένον, λευκοῦ λίθου, πολυόροφον, ὁμώνυμον τῇ νήσῳ* (scil. *Pharus*)· *τοῦτον δ' ἀνέθηκε Σώστρατος Κνίδιος, φίλος τῶν βασιλέων, τῆς τῶν πλωϊζομένων σωτηρίας χάριν, ὥς φησιν ἡ ἐπιγραφή*· [*Ἐπίγραμμα*] *Σώστρατος Κνίδιος Δεξιφάνους θεοῖς σωτῆρσιν ὑπὲρ τῶν πλωϊζομένων.*

Prooem. 69:

Ὁ Κάδμος ἐξ Αἰγύπτου γὰρ ἐλθὼν εἰς τὴν Ἑλλάδα,
τὸν Λίνον ἐξεπαίδευσεν ἐν γράμμασι Φοινίκων,
ὁ Λίνος ἐξεπαίδευσεν, ὁ μαθητὴς τοῦ Κάδμου
Ὀρφέα, Ἡρακλέα τε καί γε τὸν Προναπίδην.

en v. 74:

ὁ Προναπίδης οὗτος δὲ τὸν Ὅμηρον διδάσκει.

Men vergelijke over deze door TZETZES uitgevondene fabel WELCKER, *Ep. Cycl.* I, p. 193, ann. 294, en *Kleine Schriften* I. p. 44, annot. 88. Iets dergelijks staat Prooem. 110: *Ὁ ποιητὴς Στησίχορος υἱὸς ἦν Ἡσιόδου.* Dezelfde genealogie geeft TZETZES ten beste op HESIOD. *Opp.* 263. Vgl. GÖTTLING, *Praef. ad* HESIOD. (ed. alter.) p. XX, WELCKER in JAHN, *Neue Jahrbücher* IV. I. p. 142.

Digitized by Google

Pag. 66. 15 spreekt TZETZES in eene lijst van μηχανογράφοι ook van zekeren Ἰσόης. Ik heb dien naam elders niet kunnen vinden. Hetzelfde was het geval met eene Grieksche *savante*, DEMO, die door TZETZES niet al te heusch behandeld wordt. Pag. 225. 32 zegt hij οὐχὶ καθάπερ ἡ Δημὼ, μιμὼ δὲ τοῖς Φρονοῦσι, en geeft haar p. 166. 653 de fraaije benamingen van τὴν ἀλαζόνα σφίγγα τε μᾶλλον τὴν ἐπηρμένην. Zij moet insgelijks *Homerische Allegorien* geschreven hebben, want hij noemt haar in verband met HERACLITUS, CORNUTUS en PALAEPHATUS. Zijn schelden is dus misschien enkel *jalousie de métier*.

Pag. 120. 85. Interessant in meer dan een opzigt is deze plaats, op welke een fragment van EMPEDOKLES aangehaald wordt, dat ik bij Prof. KARSTEN niet gevonden heb[8]. Wij leeren daaruit de slordigheid kennen, met welke TZETZES en zijns gelijken de plaatsen der oude schrijvers gewoon waren aan te halen. Zijne eigene woorden zijn:

ὅπερ φησὶν Ἐμπεδοκλῆς, εἴ τέ τις τῶν ἑτέρων
Ἶρις δ' ἐκ πελάγους ἄνεμον φέρει ἢ μέγαν ὄμβρον,

en dan volgt de gulle bekentenis:

ἐμοὶ βιβλιοθήκη γὰρ ἡ κεφαλὴ τυγχάνει
βίβλοι δ' ἡμῖν οὐ πάρεισι δεινῶς ἀχρηματοῦσιν,
ὅθεν οὐ λέγειν ἀκριβῶς τὸν ποιητὴν γινώσκω.

Minder eerlijk is hij op eene andere plaats geweest, in de *Scholia* namelijk op zijne *Allegoriae*, Prooem. v. 467, pag. 604. 27. Het *Scholion* luidt aldus: Πᾶν τὸ στράτευμα] Σημείωσαι, πόσος ἦν ὁ ἀριθμὸς τῆς Ἑλλήνων στρατιᾶς. Φέρεταί που τῶν Ὁμηρικῶν βίβλων ἡ τῆς στρατιᾶς ἐναρίθμησις, οὕτω κατ' ἔπος ἔχουσα·

πεντήκοντ' ἦσαν πυρὸς ἐσχάραι· ἐν δὲ ἑκάστῃ
πεντήκοντ' ὀβελοὶ, περὶ δὲ κρέα πεντήκοντα·
τρὶς δὲ τριηκόσιοι περὶ ἓν κρέας ἦσαν Ἀχαιοί (112,500,000).

Dat die verzen niet van HOMERUS zijn, noch kunnen zijn, is

---

[8]) Uit een brief van een' vriend verneem ik, dat over dit fragment gehandeld wordt in een der nummers van SCHNEIDEWINS *Philologus* van 1851 (Jahrg. VI. Heft I. S. 155—167).

Digitized by Google

in het oog loopend; zoo vs. 3 weggelaten ware, bleef althans een aannemelijk getal, 125,000, als uitkomst. Ik geloof niet, dat die verzen bekend zijn. Ik houd ze voor eene parodie, misschien van *Od. γ.* 7:

ἐννέα δ' ἕδραι ἔσαν, πεντηκόσιοι δ' ἐν ἑκάστῃ (l. *δὲ ἑκάστῃ*)
εἵατο, καὶ προὔχοντο ἑκάστοθεν ἐννέα ταύρους.

Pag. 130, 139 vlgg. TZETZES spreekt hier van SARPEDON, en zegt:

ἄκουε νῦν καὶ μάνθανε πρῶτον ἐκ Φιλοστράτου·
Ἑκέκαστο ἀρώμασι, καθεύδοντι ἐῴκει,
ταῦτα μὲν ὁ Φιλόστρατος καὶ πλεῖον οὐδὲν ἄλλο.

De bedoelde plaats van PHILOSTRATUS is *Heroic.* XIV (pag. 724 OLEAR.): *ἐσκεύαζο δ' ἀρώμασι καὶ ἐῴκει καθεύδοντι, ὅθεν οἱ ποιηταὶ πομπῷ φασὶν αὐτὸν τῷ ὕπνῳ χρήσασθαι.* Het komt mij niet onwaarschijnlijk voor, dat het kokette *ἐκέκαστο* (z. b. v. PIND. *Ol.* I. 27: *ἐλέφαντι φαίδιμον ὦμον κεκαδμένον*) bij PHILOSTRATUS het flaauwe en op deze plaats ook niet geheel en al in de ware beteekenis gebruikte *ἐσκεύαστο* moet vervangen.

Pag. 216. 130. Het fragment van ARCHILOCHUS, dat TZETZES hier mededeelt, is hetgeen uit het geheele boek nog de meeste waarde heeft, en MATRANGA spreekt er dan ook in de voorrede met vervoering van. TZETZES zegt van ARCHILOCHUS:

σφῆς ἀδελφῆς γὰρ σύζυγον πνιγέντα τῇ θαλάσσῃ
περιπαθῶς ᾠδύρετο, γράφειν μὴ θέλων ὅλως·
λέγων πρὸς τοὺς βιάζοντας συγγράμμασιν ἐγκύπτειν·
καί μ' οὔτ' ἰάμβων οὔτε τερπωλέων μέλει.
ὡς δὲ δακρύων κέκμηκε μάτην, εἴρηκε τάδε·
Οὔτε τι κλαίων ἰήσομαι, οὔ τέ τι κἀκιον
θήσω, τερπωλὰς καὶ θάλειαν ἐφέπων.

De laatste verzen zijn bekend uit PLUTARCH. *d. aud. poet.* c. 12 (BERGK 12, p. 470), en moeten aldus gelezen worden:

Οὔτε τι γὰρ κλαίων ἰήσομαι, οὔτε κάκιον
θήσω, τερπωλὰς καὶ θαλίας ἐφέπων.

Eene emendatie van het nieuwe fragment heb ik niet durven beproeven. Het zou wel is waar niet moeijelijk zijn, de taalfouten in de door TZETZES medegedeelde woorden te verbeteren, en tevens een volgens den regel gevormd iambisch vers te ma-

Digitized by Google

ken; maar hetgeen mij deed aarzelen is, dat de fragmenten van ARCHILOCHUS, die met den dood van zijn' zwager in verband staan, in elegische maat gedicht zijn.

Pag. 224. 19 wordt gewag gemaakt van een architect,

ὃς ἀρχιτέκτων Σάμιος ἦν χρόνοις τοῦ Δαρείου,

en die door MATRANGA Μανδροκλεύς genoemd wordt. De man heette Μανδροκλῆς, zoo als blijkt uit HEROD. IV. 87: Ὁ δὲ Δαρεῖος, ὡς ἐθηήσατο τὸν Πόντον, ἔπλωσε ὀπίσω ἐπὶ τὴν γέφυραν, τῆς ἀρχιτέκτων ἐγένετο Μανδροκλέης Σάμιος. Vgl. JUNIUS, t. a. pl. p. 119.

Pag. 227. 122 deelt TZETZES een fragment van 6 verzen mede van ARISTEAS van PROKONNESUS, wier inhoud in een naauw verband staat met hetgeen HERODOTUS IV. 13 verhaalt: Ἔφη δὲ Ἀριστέης ὁ Καϋστροβίου, ἀνὴρ Προκοννήσιος, ποιέων ἔπεα, ἀπικέσθαι ἐς Ἰσσηδόνας φοιβόλαμπτος γενόμενος, Ἰσσηδόνων δ' ὑπεροικέειν Ἀριμασποὺς ἄνδρας μονοφθάλμους κτέ. De verzen, die TZETZES als van ARISTEAS afkomstig opdischt, luiden aldus:

Ἰσσηδοὶ χαίτῃσιν ἀγαλλόμενοι ταναοῖσι (?)
καί σφας (l. σφισιν) ἀνθρώπους εἶναι καθύπερθεν ὁμούρους,
πρὸς Βορέω πολλούς τε καὶ ἐσθλοὺς, κάρτα μαχητάς,
ἀφνείους ἵπποισι, πολύρρηνας, πολυβούτους (l. πολυβούτας),
ὀφθαλμὸν δ' ἓν (l. δ' ἕν') ἕκαστος ἔχει χαρίεντι (?) μετώπῳ,
χαίτῃσι λασίῃσι (?) πάντων σιβαρώτεροι ἀνδρῶν.

Ik weet niet, wie schuld is aan deze uit *Centones Homerici* op eene allerongelukkigste wijze zamengeflanste verzen. ARISTEAS, de beroemde goochelaar (men zie STRAB. XIII. 1 [TAUCHN. III. p. 92] ἀνὴρ γόης, εἴ τις καὶ ἄλλος), zal wel betere verzen gemaakt hebben. Ik kan ook niet zeggen, of dit fragment nog elders te vinden is. Dat de gedichten, die den naam van ARISTEAS droegen, reeds door de Ouden zelve voor onecht gehouden werden, blijkt uit DIONYS. *de* THUCYD. p. 864 (REISK.): Οὐδὲ γὰρ διασώζονται τῶν πλειόνων αἱ γραφαὶ μέχρι τῶν καθ' ἡμᾶς χρόνων, οὐδ' αἱ διασωζόμεναι παρὰ πᾶσιν ὡς ἐκείνων οὖσαι τῶν ἀνδρῶν πιστεύονται· ἐν αἷς εἰσὶν αἵ τε Κάδμου τοῦ Μιλησίου καὶ Ἀριστέου τοῦ Προκοννησίου καὶ τῶν παραπλησίων τούτοις.

Het begin van het tweede deel der *Anecdota* (pag. 372—479) vormen *Scholia* op HOMERUS, die MATRANGA voor onuitgegeven

Digitized by Google

hield, tot dat men hem, terwijl er reeds aan gedrukt werd, mededeelde, dat het dezelfde waren, die CRAMER reeds in het vierde deel zijner *Anecdota Paris.* had opgenomen. Ik kon mij dat boek niet verschaffen, en ben dus ook niet in staat te zeggen, in hoeverre de opgaven der beide uitgevers met elkaâr overeenkomen. De waarde der *Scholien*, als zoodanig beschouwd, is gelijk nul, en terstond het eerste *Scholion* — over het verschil van μῆνις, ὀργή, θυμός, χόλος en κότος — brengt ons op de hoogte van hetgeen wij van dergelijke haarkloverijen te verwachten hebben. Ik bepaal mij dus ook hier, zonder over de *Scholien* zelf te spreken, bij de behandeling van eenige der daarin medegedeelde fragmenten van oude schrijvers en dichters.

Pag. 385. 19 staat een fragment van EPHORUS, dat natuurlijk in de verzameling van MÜLLER, die in hetzelfde jaar met de *Anecd. Paris.* van CRAMER uitgekomen is, nog niet is opgenomen. Het luidt aldus: (*Schol. Il.* A. 31): *ἰσὸν ἐποιχομένην*] *αἱ πάλαι γυναῖκες ἱστῶσαι* (l. *ἑστῶσαι*) *ὕφαινον, καὶ ἐπιπορευόμεναι* (l. *περιπορευόμεναι*) *τὸν ἰσόν· πρώτην δὲ γυναῖκα Αἰγυπτίαν, Ὑρ τὸ ὄνομα, καθεζομένην ὑφᾶναι φασίν· ἀφ' ἧς Αἰγύπτιοι τῆς Ἀθηνᾶς ἄγαλμα ἱδρύσαντο, ὡς φησὶν Ἔφορος ἐν τοῖς εὑρήμασι.* Dat er gelezen moet worden *τῆς Ἀθηνᾶς καθεζομένης ἄγαλμα*, blijkt uit EUSTATHIUS, die *ad Iliad.* p. 31 hetzelfde met nagenoeg dezelfde woorden verhaalt. Omtrent het werk van EPHORUS, dat hier *εὑρήματα* genoemd wordt, oordeelt C. MÜLLER (*Fr. Hist. Gr.* I. p. LXI): » *Sed videas an non postea aliquis haec inventa ex Historiarum libris excerpserit, eique compendio Ephori nomen praefixerit.*"

Pag. 390. 10. De hier aangehaalde plaats van APOLLODORUS is te vinden bij APOLLOD. II. I. 4. 5 (p. 126 MÜLL.), en kan dus zonder eenige moeite verbeterd worden. Zij staat ook in de *Schol. Ven.* op *Il.* A. 42. De woorden, zoo als die bij MATRANGA staan, leveren een niet onbelangrijk voorbeeld op voor de wijze, op welke de tekst van APOLLODORUS door de *Grammatici* hoe langer hoe meer geinterpoleerd werd. Men behoeft ze slechts met den *Scholiast* in *Cod. Ven.* en den tekst van APOLLODORUS, die ook nog sterk geinterpoleerd is, te vergelij-

Digitized by Google

ken, om te zien, hoe de *Grammatici* elke plaats van een' ouden schrijver slechts beschouwden als een substraat voor de (*scilicet*) geleerde opmerkingen, die zij er telkens bij te voegen hadden.

Pag. 396. 13. De *Scholiast* citeert hier HERODIANUS. De woorden van HERODIANUS zijn uit het boek περὶ Ἰλιακῆς προσῳδίας, en te vinden bij LEHRS, HEROD. *scr. tr. emend.* p. 401. Daar staan ook al de overige in deze *Scholien* vermelde plaatsen van HERODIANUS (zoo b. v. p. 426, 8: τὸ δὲ Θέσπεια, ὁ ὅρος [l. Ὦρος] διὰ τῆς ει διφθόγγου γράφεται [l. γράφει], τῷ τῶν παροξυνομένων κανόνι· ὁ δ' Ἡρωδιανὸς ἐν τῇ Ὁμηρικῇ προσῳδίᾳ διὰ τοῦ ι γράφει, bij LEHRS p. 200; p. 401. 30 bij LEHRS p. 195; 444. 21 LEHRS p. 202; 445. 12 LEHRS p. 203; 445. 27 LEHRS p. 203; 454. 4 LEHRS p. 204), op ééne uitzondering na, te weten het fragment p. 444. 2: ἄσσα]ἄτινα καὶ ὅσα· καὶ ἀεὶ ψιλοῦται· ὅτε δὲ δηλοῖ τὸ ἄτινα, δασύνεται· καί ἐςι κατὰ Ἡρωδιανὸν δύο μέρη λόγου· τὸ α ἄρθρον καὶ τὸ σα, ὅ ἐςι Μεγαρικὸν, δηλοῦν τὸ τινά· ἐν δὲ τῷ στίχῳ ψιλοῦται. Pag. 445. 27 staan de woorden: Οὕτως Ἡρωδιανὸς ἐν τῷ συμποσίῳ φησί, en daarbij de noot van MATRANGA: »*nota Herodiani fragmentum, cuius operae titulum a nemine, quod sciam, hucusque est memoriae traditum.*" Dit is eene vergissing. Men zie LEHRS, *Bedenken über Herodian's Epimerismen*, l. l. p. 419: »Περὶ γάμου καὶ συμβιώσεως (*Etym. M.* 149, 46), worin Ausdrücke der Ehe und des Zusammenlebens scheinen etymologisch erörtert zu sein, ebenso wie dies mit den Ausdrücken, die auf Speise und Mahlzeit Bezug haben, geschehen war im Συμπόσιον."

Pag. 431. 6. In den Index Scriptorum vond ik nevens den dichter CALLIMACHUS door MATRANGA gewag gemaakt van een' Καλλίμαχος γραμματικός. De plaats luidt aldus: ὄφελες]ῥῆμα κατὰ παντὸς ἀριθμοῦ Φερόμενον — Καλλίμαχος δὲ ἐπίρρημα εὐκτηκόν (l. εὐκτικόν) — ὄφελε μηδ' ἐγένοντο βοαὶ νῆες. Maar die plaats is uit CALLIMACH. *Epigr.* 18, en staat ook in de *Schol. Ven.* op *Il.* A. 415. Dezelfde fout heeft MATRANGA begaan ten opzigte van HESIODUS. Het fragment van HESIODUS, dat op pag. 472. 19 staat, wordt door hem toegeschreven aan een' HESIODUS γραμματικός.

Digitized by Google

Het *Scholion* bevat eene verklaring van den naam Γερήνιος Νέστωρ, die, zoo als de *Scholiast* beweert, steunt op het gezag van HESIODUS (*ἱστορεῖ Ἡσίοδος ἐν καταλόγῳ*). Het bedoelde fragment uit de *Κατάλογος γυναικῶν*, of de *Ἠοῖαι* is bekend, en te vinden bij GÖTTLING, fragm. HESIOD. XXXI. p. 212.

Pag. 457. 27. Het in dit *Scholion* aangehaalde fragment van MENANDER is in de verzameling van DÜBNER nog niet opgenomen. Prof. COBET deelde mij mede, dat hij hetzelfde fragment in een' *Codex Florentinus* gevonden had, die onuitgegeven *Scholien* op de *Odyssea* bevatte. De woorden van den *Scholiast* luiden bij MATRANGA aldus: *ὁποῖόν τι Μένανδρος ἐπεφώνει εἰπών — ἃ γὰρ μεθ' ἡμέραν τις ἐσπούδασε, ταῦτ' εἶδεν νύκτωρ.* Misschien had het vers bij MENANDER dezen vorm:

ἃ γὰρ μεθ' ἡμέραν πάνυ τις ἐσπούδακε
ταῦτ' εἶδε νύκτωρ. C.

Pag. 467. 14 staan in een *Schol.* op *Il.* B. 219 de volgende woorden: *φοξός — καθὰ φησὶ καὶ Ἀμμωνίδης — αὐτὴ δὲ φοξίχειλος Ἀργείη κύλιξ.* Die *Ἀμμωνίδης* paradeert ook in den door MATRANGA vervaardigden Index Scriptorum. Het fragment is van SIMONIDES (*Iamb.* 25. BERGK. p. 509), en bekend uit de *Schol. Ven.* op deze plaats en uit EUSTATH. *ad Iliad.* p. 207, eene plaats die MATRANGA nog wel zelf gelezen heeft. — Zoo wordt p. 378.

---

9) Dat in de Hss. de eigennamen, vooral de namen van aangehaalde schrijvers, het meest van de hand der librarii hebben te lijden gehad, is bekend. Het getal der voorbeelden van deze soort van fouten heeft laatstelijk nog Dr. A. HECKER in zijne *Epistola Critica ad* SCHNEIDEWINUM aanmerkelijk vermeerderd. Ik maak van deze gelegenheid gebruik, om er nog eenige bij te voegen. STEPH. BYZ. op *Δώτιον* staat: *ὡς δ' Ἀρχῖνος ἀπὸ Δώτου τοῦ Νεώνου κτέ.* De schrijver heette *Ἀρχῖνος*, zoo als blijkt uit *Schol.* PIND. *Pyth.* III. 59, waar *Ἀρχῖνος ἐν Θετταλικοῖς* aangehaald wordt. In de *Scholien* op APOLL. RHOD. II, 498 wordt aangehaald *Ἀκέστωρ ἐν τοῖς περὶ Κυρήνης.* De naam is *Ἀκέσανδρος.* Men zie *Schol.* PIND. *Pyth.* IV. 1 en 37. — Bij HARPOKRATION op *Ἄργουρα* staat het volgende: *Ἄργουρα, Δημοσθένης κατὰ Μειδίου. ἔστι δὲ πόλις τῆς Εὐβοίας ἐν τῇ Χαλκιδικῇ κειμένη, ὡς Ἀριστοτέλης ὁ Χαλκιδεὺς ἐν τῷ περὶ Εὐβοίας.* Een ARISTOTELES *Chalcid.* is mij niet bekend. Misschien moet men lezen *ὡς Ἀριστοτέλης καὶ Διονύσιος ὁ Χαλκιδεύς.* Een ARISTOTELES, die over *Euboea* geschreven heeft, wordt aangehaald bij den *Schol.* op APOLL. RH. I, 558; dat DIONYSIUS *Chalcid.* een boek over hetzelfde onderwerp had vervaardigd, blijkt uit denzelfden *Schol.* I. 1024.

Digitized by Google

18 en in den Index Scriptt. aangehaald Τεράσινος ὁ τὰ Κύπρια πεποιηκώς. Dat hier Στασῖνος moet staan, zou voorzeker niemand willen ontkennen, zelfs wanneer die lezing niet in de *Schol. Ven.* op *Il.* A. 5 was bewaard gebleven.

Pag. 475. 2 (*Schol. Il.* B. 381). Αἰσχύλος δὲ κακῶς·

ἄριςα δεῖπνα δόρπα θ' αἱρεῖσθαι τρίτα.

Deze woorden zijn uit een grooter fragment van AESCH. *Palamedes*, dat bij ATHENAEUS staat pag. 11. E, en moeten aldus gelezen worden:

ἄριςα, δεῖπνα, δόρπα κτἑ.

Men zie DIND., fr. AESCH. 168, en LEHRS, ARIST. p. 162 vlgg. — Het fragment van PINDARUS op pag. 475. 28:

ἄλλοι δ' ἄλλοισι νόμιμα, σφετέραν δ' αἰνέει δίκαν ἕκαςος,

is behandeld door BOECKH, *Pind.* T. II, p. 200 en door BERGK, *Poët. Lyr.* p. 885, en luidt verbeterd aldus:

ἄλλο δ' ἄλλοισιν νόμισμα σφετέραν δ' αἰνέει δίκαν ἕκαστος.

Hetgeen na deze *Scholien* nog in de *Anecdota* van MATRANGA is opgenomen, is zonder waarde, en bevat *nugae grammaticae* van den meest slechten en nutteloozen aard, en gedichten, die zoo walgelijk, laf en leelijk zijn, dat, wanneer men er niet de sprekende bewijzen van onder oogen had, men niet zou kunnen gelooven dat ooit menschen in staat zijn geweest zulke prullen te schrijven. Het is mijn plan niet, hierover al den onzin te spreken, dien MATRANGA bijeenverzameld heeft; slechts weinige stukken wil ik eenigzins naauwkeuriger nagaan, om ook de fouten aan te wijzen, die op rekening van den uitgever komen.

Pag. 670—675 staat een gedicht van ARSENIUS, Ἀρσενίου Ἀρχιεπισκόπου στίχοι εἰς τὴν λαμπρὰν Κυριακήν. Ik heb daarin de volgende fouten aangeteekend. Vs. 8: βασιλίη ὡρῶν ἐπέστη. De maat duldt die woorden niet. Er moet staan βασιλεῖ ὡρῶν ἐτείων. — Vs. 10. φορμήσωμεν l. φορμίσωμεν. — Vs. 11. μελαδοῦντες l. κελαδοῦντες. — Vs. 17. ψωχὰς ἀνέστησε l. ψυχάς τ' ἀνέστησε. — Vs. 19. σκυρτᾷ l. σκιρτᾷ. — Vs. 38 en 39 komt eene poëtische beschrijving van den sterrenhemel voor, die aldus luidt:

κατίδοις ἄνω τὴν Ἄρκτον

μεγάλην τε καὶ τὴν ἥττω.

Vs. 50 ἀγαθὸν τοιοῦτον l. τοιούτων. — Vs. 78 moet κροκάλῃσι be-

Digitized by Google

teekenen »aan den oever der zee." Tamelijk vrij! Men zie EURIP. *Iphig. Aul.* 211 *παρὰ κροκάλαις.* — Vs. 83. *ὁ αἵμων ἤδη τυρίσδει* l. *ὁ Δάμων.* — Vs. 91. *κασιγνήτη ταύτῃ σφόδρα* l. *κασιγνήτῃ Πρόκνῃ σφόδρα.* — Vs. 122. *χρῆμα* l. *χρῶμα.* — Vs. 141. *ὑψόθεν τοῖς μικροῖς λάτραις.* Dat is eene fout van ARSENIUS. Het Thessalische woord voor *δοῦλος* is *λάτρις.* Over het algemeen vermengt hij alle dialekten. Vs. 83 staat de Theokriteische vorm *τυρίσδεν*, vs. 102 de zuiver Attische *κίττα*, vs. 117 *πομπίλων*, een woord dat alleen steunt op het gezag van *Schol.* HOM. *Il.* Π. 407.

Pag. 619—622 is een gedicht van TZETZES medegedeeld, *στίχοι ἐπιτάφιοι πρὸς τὸν βασιλέα κύριον* (MATR. *κυριν*) *Μανουήλ*, geschreven in hetgeen TZETZES noemt *ἴαμβοι κλιμακωτοί*, d. i. verzen, in welke het werkwoord, dat in het eene vers in den Indicat. Praes. of Aorist. staat, in het volgende telkens in het participium herhaald wordt. Vs. 4 *ἐκτυννύω* l. *ἐκτινύω.* — Vs. 7. De maat is in de war. In plaats van *τῷ τάΦῳ σου* l. *τῷ τάΦῳ τῷ σου.* — Vs. 13 *ἐκτέτυκα* l. *ἐκτέτικα.* — Vs. 24 *ἤσχαλον ὦ καινοῦ πάθους* l. *τοῦ κ. π.* Men zie *Od.* τ. 159. — Vs. 25 *μου* l. *μοι.* — Vs. 25 *καὶ συγχέουσα συνθροεῖ τὴν εὐδίαν* l. *συνθολοῖ*, zoo als uit het in vs. 26 volgende *συνθολοῦσα* blijkt. Z. TZETZ. op LYKOPHR. 177. — Vs. 30 staan de heerlijk gedachte en dichterlijk uitgedrukte woorden *καταβολοῦμαι συμφορῶν κονισσάλοις* »ik »word door het stof des noodlots in de asch gelegd." — Vs. 37 *σφῦρα συνθλάττει* l. *συνθλάει.* — Vs. 38 *θλάττουσα* l. *θλάσουσα.* — Vs. 49 *καὶ πίπτω κἀγὼ, τὸ πάθος οὐ Φέρω κάτω.* In dit vers is eene lettergreep te veel; ook is hetgeen hier staat nog al duister. TZETZES schreef: *καὶ πίπτω κἀγὼ, τὸ πάθος γὰρ οὐ Φέρω.* Het woord *κάτω* is uit het vorige vers verkeerdelijk herhaald. — Vs. 53 *περιστρέφον δὲ καὶ τέλως καταπίνει* l. *καὶ τέλος* of *παντελῶς.* — Vs. 57 *προσεκΦύρων καί τι νέκταρ ἐκβλίβει* l. *προσεμΦύρων καί τι νέκταρος ἐκβλίβει.* — Vs. 62 *δὲ τὸ στυγνόν* l. *δὲ στυγνόν.* — Vs. 65 *πλακτάναις* l. *πλεκτάναις.* — Vs. 69 *τὴν ἱέρακά μου τίς λέων κατεσθίει.* Om de maat te redden, moet *τίς* vervallen. Dat men in plaats van *λέων* moet lezen *δράκων* blijkt uit de zaak zelve en uit vs. 73 *ὀδοῦσι δαρδάπτει με θλίψεως δράκων.* — Vs. 82 stond in het Hs. *ὑπεκκύνει.* Na al de fouten, die MATRANGA zonder bezwaar in den tekst heeft opgenomen,

Digitized by Google

maakt het een' wonderlijken indruk, wanneer hij hier *ὑπεκκύνει* in *ὑπεκκινεῖ* verandert, en er op den rand *magnifice* bijvoegt: Cod. *ὑπεκκύνει*. Vss. 86 vlg.: *κλαπεὶς δὲ μάλιστα πῶς παρεβλάβης; καὶ ἐκλαπεὶς ἔγωγε τὸν νοῦν ἐβλάβην* l. *κλαπεὶς δὲ μάλιστα πῶς ἐβλάβην, κλαπεὶς δ' ἔγωγε καὶ τὸν νοῦν παρεβλάβην.*

Pag. 622—624 volgt een *Drama* van TZETZES, dat door MATRANGA (Praef. p. XXI) *facetum* genoemd wordt. In dit drama wordt het thema behandeld, dat de fortuin meestal de geleerden doet gebrek lijden, terwijl zij de onwetenden begunstigt. TZETZES werd door zijn' eigenen toestand tot het uiten dezer klagten gedreven. *Hinc illae lacrimae.* »*Haec saepe in suis operibus repetit,*" voegt MATRANGA er bij, »*et litteratorum statum a saeculis* »*nihil mutatum confirmat.*" Ik vind het drama al bijzonder plat en flaauw. Ik heb er de volgende fouten in gevonden. Vs. 5 *πότνιον* l. *ποτνίαν*. — Vs. 7 *ὀρθυίας τρίβους* l. *ὀρθίας*. — Vs. 18 *κἂν τοῖς ποσὶν ἔσχηκεν ἀγροίαν νόσον* l. *κἀν τοῖς ποσὶν ἔσχηκεν ἀγρίαν νόσον*. SOPH. *Philoct.* 173 *νοσεῖ μὲν νόσον ἀγρίαν*. — Vs. 27 *οὐ λαμβάνουσι τοὺς λόγους εἰς ἀγοράν* l. *ἐν ἀγορᾷ*, op de markt wordt wijsheid niet aangenomen, voor wijsheid kan men op de markt niets koopen. — Vs. 31 *οὐ ῥαπίζετε* l. *ῥαπίσετε*. — Vs. 32 *παροίκασατε* l. *παρεικάσατε*. — Vs. 38 *μέθη δέ τις πέφυκεν ἐκδιδάσκεται* l. *μ. δὲ τίς πέφ. ἐκδιδάσκετε*. — Vs. 41 *οἶνος δέ τις πέφυκεν ἐκδιδάσκεται* l. *δὲ τίς* en *ἐκδιδάσκετε*. — Vs. 46 *εἰ καί τις ἄλλος καὶ τῆς βαναυσίδος τέχνης*. Het tweede *καί* is overtollig. —. Vs. 48 *ὃς μηδὲ τὸ γρῦ προσλαλῶν εἰδὼς ἔτι* l. *προσλαλεῖν* en *ἐσι*. Ik moet ten slotte nog de aandacht vestigen op het schoone vs. 49 *ἐν τῷ λαλεῖν δὲ σιέλων χέει πίθους*.

Pag. 524—531 behelst een door NICEPHORUS GREGORAS opgesteld verslag der dwaaltogten van ODYSSEUS, dat nog veel schraler is dan de argumenta, die men in de gewone uitgaven van HOMERUS voor ieder boek geplaatst vindt. Maar ook dit is vol fouten. Pag. 526. vs. 1 *οἶνον* l. *οἴνου*. — Vs. 6 *ἐκ τῷ σπηλαίῳ* l. *ἐν*. — Vs. 7 *ἐστι* l. *εἴη*. — Vs. 9 *Ὁ δύο* l. *Ὁ δὲ δύο*. — Vs. 12 *εὐτρεπήσαντες* l. *εὐτρεπίσαντες*. — Vs. 21 *περὶ τὴν θύραν* l. *παρὰ τὴν θύραν*. — Vs. 24 *τῷ πλείῳ* l. *πλοίῳ*. — Vs. 29 *αὐτῶν* l. *αὐτοῖς*. — Pag. 527. vs. 8 *κεκμηκότος τοῦ* l. *κεκμηκότος δὲ τοῦ*. — Vs. 8 *νομήσαντες* l. *νομίσαντες*. — Vs. 16 *πρημνήσια* l. *πρυμνήσια*. — Vs. 18 *ἐθηριοποίη* l. *ἐθηριοπρίει*. — Vs. 24 *εἶδον* l. *εἶδεν*. — Vs. 30 *κα-*

Digitized by Google

ταρρέων l. καταχέων. — Pag. 528. vs. 9 Εὐρύλοχον l. Εὐρυλόχου en χρόνον ἓν l. ἕνα. — Vs. 10 συγκαθέζοντος l. συγκαθίζοντος. — Vs. 12 ἡμαρμένον l. εἱμαρμένον. — Vs. 16 θηλίαν l. θηλείαν. — Vs. 22 αὐτὸς l. αὐτούς. — Vs. 23 μετὰ ταῦτα πάντα ἦλθον καὶ αἱ τῶν ἡρώων γυναῖκες, λέγοντες αὐτῶν ὁ καθ' ἕνας τίς εἴη καὶ ὅσα πεπόνθει l. γυναῖκες καὶ αὐτοὶ οἱ ἥρωες λέγοντες αὐτῶν ὁ καθ' ἕνα τίς εἴη καὶ ὅσα ἐπεπόνθει — Vs. 26 τὴν Κίρκην νῆσον l. Κίρκης. — Vs. 29 ὡσανί l. ὡσανεί. — Vs. 30 Χαρύβδην l. Χάρυβδιν. — Pag. 529 vs. 6 ἃς πρὸς ἀλλήλας l. αἵ. — Vs. 9 Παμφιλίας l. Παμφυλίας. — Vs. 13 Θρηνακίᾳ l. Θρινακίᾳ. — Vs. 15 θηρεῦσι l. θηρεύουσι. — Vs. 23 ὁλονυκτὶ ὡς ἐφέρετο l. ὁλονυκτίως. NICEPHORUS GREGORAS eindigt zijn vertoog met de volgende woorden: ὁ Ὀδυσσεὺς δὲ εἰς Εὐρυτάνας, ἔθνος Ἠπείρου, κατὰ χρησμὸν ἐλθὼν, θύει τὰ νενομισμένα καὶ γηραιὸς ἄγαν ὑποσραφεὶς κτείνεται παρὰ Τηλεγόνου, τοῦ ἐκ Κίρκης αὐτῷ γεννηθέντος υἱοῦ.

Nog rest mij het aangenaamst gedeelte van mijne taak. Ik moet namelijk overgaan tot de beoordeeling van het tweede der te dezer plaats te behandelen geschriften, de verhandeling van R. SCHMIDT, *De Plutarchea q. v. f.* HOMERI *vita* PORPHYRIO *vindicanda*. De schrijver zal het mij niet ten kwade duiden, dat ik zijn' naam met dien van MATRANGA verbonden heb, wanneer ik hem verzeker, dat alleen het onderwerp en de inhoud zijner verhandeling hiertoe heeft aanleiding gegeven. Daarenboven hield ik deze gelegenheid voor bij uitstek geschikt, om de belofte te vervullen, die ik in mijne voorrede op HERACLITUS pag. XII gedaan had. Die verhandeling dan levert een nieuw bewijs op van des schrijvers scherpzinnigheid, van zijn fijn gevoel voor de eigenaardigheden in den stijl en de wijze van voorstelling van een' schrijver, van eene meer dan gewone belezenheid in een soort van Grieksche schrijvers, die aan vele litteratoren niet dan bij naam en faam bekend zijn. Hij toont daarin aan, dat de *vita Homeri*, die als *res nullius* nu eens voor het gewrocht van dezen, dan van genen schrijver gehouden, maar meestal van den naam van PLUTARCHUS voorzien gevonden werd, door PORPHYRIUS is opgesteld. Het is hier de geschikte plaats, en ook mijne bedoeling niet, om al hetgeen tot staving van deze meening door den schrijver is bijeenverzameld, in het bijzonder na te gaan. Hoofdzakelijk berust het bewijs daarop, dat al het-

Digitized by Google

geen in de *vita Homeri* omtrent HOMERUS, diens wijze van dichten en philosopheren, diens kennis van physica, rekenkunde, muzijk, staatkunde enz. wordt geredeneerd, volmaakt overeenkomt met hetgeen men weet omtrent de zienswijze van PORPHYRIUS, en uit zijne eigene geschriften, en uit hetgeen door anderen over hem is te boek gesteld. Een niet onbelangrijk getal van plaatsen in de *vita Homeri* stemt bijna woordelijk overeen met hetgeen PORPHYRIUS op andere plaatsen (die wij kennen uit de *Scholia* op HOMERUS, uit fragmenten bij STOBAEUS enz.) had geschreven. Ik heb mij voorgesteld, hier alleen het tweede gedeelte der verhandeling, dat HERACLITUS in het bijzonder betreft, naauwkeurig ten toets te brengen; de bezwaren, die ik tegen dit gedeelte van des schrijvers onderzoek moet opperen, zijn van dien aard, dat zij mij beletten, om ook het over de *vita Homeri* geuite gevoelen onvoorwaardelijk te omhelzen. Want mogten mijne bedenkingen niet van grond ontbloot zijn, dan vervalt een belangrijk gedeelte van hetgeen noodzakelijk is, om de uitkomst van het in 't eerste gedeelte der verhandeling ingestelde onderzoek boven allen twijfel te verheffen.

Ieder, die de *vita Homeri* en de *Allegoriae* van HERACLITUS onmiddellijk achter elkaâr met oplettendheid leest, zal, even als SCHMIDT, getroffen zijn door de groote overeenkomst, welke naar inhoud, wijze van zien en verklaren, ja zelfs naar wijze van uitdrukking tusschen beide geschriften bestaat. SCHMIDT nu, uitgaande van de overtuiging, dat de *vita Homeri* van PORPHYRIUS was, aarzelde niet, de *Allegoriae Homericae* voor een voortbrengsel van denzelfden schrijver te houden, en dus *implicite* te verklaren, dat de naam van HERACLITUS toevallig aan een boek was gegeven, over welks eigenlijken schrijver men niets stelligs kon mededeelen. Dit is evenwel reeds op zich zelf genomen niet waarschijnlijk. Dat men voor een boek, welks schrijver men niet kende, den naam van een' beroemden auteur plaatste, kan ik mij voorstellen en verklaren, hoe men echter op het denkbeeld zou kunnen komen, zonder eenige keuze of eenig doel — want den wijsgeer HERACLITUS kon men toch bezwaarlijk voor den schrijver houden van een boek, waarin hij zelf verscheiden malen wordt geciteerd — een naam te verzinnen, dat is voor mij een raadsel. Eene tweede zwarigheid, die namelijk,

Digitized by Google

dat het niet waarschijnlijk is, dat een schrijver twee boeken over hetzelfde onderwerp zou schrijven, oppert SCHMIDT zelf, maar hij lost die op, door te beweren, dat de *vita Homeri* slechts eene proeve was, op jeugdigen leeftijd geschreven, dus onvolledig en gebrekkig en daarom later door den schrijver (PORPHYRIUS) zelf op nieuw bewerkt, tot een geheel gebragt en in een sierlijker en meer gekuischten stijl voorgedragen; die tweede bewerking zouden dan de *Allegoriae* zijn.

Behalve de groote overeenkomst ten opzigte van inhoud en vorm hield SCHMIDT zijn gevoelen omtrent den oorsprong van beide geschriften nog voor gestaafd door het volstrekte gemis van berigten omtrent HERACLITUS, den schrijver der *Allegorien*, en ten tweede door de omstandigheid, dat van de plaatsen in de *Scholia Veneta*, op welke excerpten uit de *Allegoriae Homericae* voorkomen, van den naam des schrijvers voorzien, slechts bij één de naam van HERACLITUS geschreven is, terwijl drie (*Schol. Il.* Θ. 3, M. 27 en Ξ. 346) dien van PORPHYRIUS vertoonen.

Mijn voornaamste argument tegen de onderstelling van SCHMIDT is van dien aard, dat daardoor niet zoo zeer zijne bewijsmiddelen worden verzwakt, dan wel een nieuw feit in het midden gebragt wordt, dat ik tot beslissing der vraag voor allerbelangrijkst houd. PORPHYRIUS *zelf* namelijk *citeert* HERACLITUS, en kan dus met dezen niet identisch zijn. In een groot *Scholion* van PORPHYRIUS op *Il.* Ξ. 200 wordt het volgende gevonden: *ξυνὸν γὰρ ἀρχὴ καὶ πέρας ἐπὶ κύκλου περιφερείας κατὰ τὸν Ἡράκλειτον.* Dit stemt volmaakt overeen met hetgeen staat in de *Allegorien*, Cap. 47 (p. 101): *ἄπειρον δ' ὁ κύκλος ὀνομάζοιτο δικαίως· ἐπειδήπερ ἀμήχανόν ἐστι δεῖξαι πέρας ἐν αὐτῷ τι· τὸ γὰρ νομισθὲν εἶναι τέλος ἐξ ἴσου γένοιτ' ἂν ἀρχή.* SCHMIDTS meening, dat PORPHYRIUS, de vermoedelijke auteur der *vita Homeri*, tevens schrijver der *Allegoriae* zou geweest zijn, is dus onmogelijk, tot dat men zal bewezen hebben, dat of het bedoelde *Scholion* niet van PORPHYRIUS, of de daarin genoemde HERACLITUS een andere is, dan de schrijver der *Allegorien* ter aangehaalder plaatse. Het vermoeden van BERNAYS (*Heraclitea* I p. 27), dat hier *ὁ σκοτεινὸς Ἡράκλειτος* bedoeld was, hetwelk voornamelijk op het Ionische, en gevolgelijk van den Ionischen wijs-

Digitized by Google

geer afkomstige woord ξυνόν berustte, meen ik voldoende weêrlegd te hebben in mijne aanteekening op HERACLITUS p. 101. 3.

Daarenboven is het getal der plaatsen, op welke HERACLITUS aangehaald wordt, niet zoo klein, als SCHMIDT schijnt te vermoeden. In een *Scholion* op *Odyssea* δ. 384, dat Prof. COBET uit *Cod. Marc.* 613 heeft overgeschreven, staat: ἠλληγόρηται παρὰ τῷ Ἡρακλήτῳ περὶ τὸν Πρωτέα οὕτως. EUSTATHIUS *ad Odyss.* p. 1304 (ed. Rom.) noemt onder de schrijvers van *Allegoriae Homericae* ook HERACLITUS, en voegt er bij οὐχ ὁ σκοτεινός, ἀλλ' ἕτερός τις, ὁ τοῖς ἀπίστοις προβέμενος ἐμφῆναι πίστιν [10]. Insgelijks wordt HERACLITUS aangehaald door TZETZES, *Exeg.* in *Il.* pag. 4 (ed. HERM.). Hierbij zijn dan laatstelijk nog twee plaatsen van denzelfden TZETZES in de door MATRANGA uitgegevene *Allegoriae Homericae* gekomen, pag. 166. 52 en p. 225. 35. Ook de naam van PORPHYRIUS in de *Schol. Ven.* voor stukken uit de *Allegorien* geplaatst, kan — en dat wordt ook door SCHMIDT zelf niet ontkend — niet veel bewijzen. Want het is bekend, dat in diezelfde *Scholia Veneta* misschien niets zoo onzeker is, dan juist die bij wijze van lemmata voor de aanteekeningen geplaatste namen van schrijvers [11].

Er blijft dus mijns inziens van SCHMIDTS bewijs niets over, dan de in der daad groote overeenkomst van beide geschriften naar vorm en inhoud (evenwel niet altijd en overal. Zoo staat D. v. HERACL. cap. 22 (p. 46): ἀλλ' ὁ Κλαζομένιος Ἀναξαγόρας, κατὰ διαδοχὴν γνώριμος ὢν Θάλητος, συνέζευξε τῷ ὕδατι δεύτερον στοιχεῖον τὴν γῆν, terwijl wij in de *Vita Homeri* lezen

---

[10]) Hij hield dus den schrijver der Allegorien en dien van het boekje περὶ ἀπίστων voor een' en denzelfden persoon.

[11]) VILLOISON heeft het zijne er toe bijgedragen, om die onzekerheid nog grooter te maken. Hoewel ik weet, dat het tot de beoordeeling der behandelde quaestie niets kan afdoen, zal ik hier toch eenige voorbeelden van dergelijke fouten aanhalen, daartoe in staat gesteld door de collatie van *Cod. Ven.* B door Prof. COBET. *Il.* Θ. 323, Θ. 507, Θ. 551 staat bij VILLOISON voor het *Scholion* de naam van PORPHYRIUS, terwijl in het Hs. geen naam gevonden wordt. Γ. 276 heeft VILL. insgelijks Πορφυρίου, terwijl in het Hs. Ἀριστοτέλους staat. *Schol.* Γ. 378 prijkt bij VILL. met het lemma Διδύμου. In het Hs. staat $\overset{\nu\tau}{\alpha\Delta\nu}$, d. i. ἀδύνατον.

Digitized by Google

p. 324 GAL. *μετ' ἐκεῖνον δὲ Ξενοφάνης ὁ Κολοφώνιος, ὑφιστάμενος τὰς πρώτας ἀρχὰς εἶναι τὸ ὕδωρ καὶ τὴν γῆν κτλ.*). De wijze, op welke SCHMIDT die verklaard heeft, is mij toegeschenen niet de ware te zijn, en dat heb ik getracht te bewijzen. Eene nieuwe en betere verklaring heb ik niet gereed. Ook omtrent het leven van HERACLITUS — die even als zijn beroemde naamgenoot, al is het dan ook in een geheel ander opzigt, *σκοτεινός* kan genoemd worden — en den tijd, in welken hij geschreven heeft, ben ik niet in staat behalve de opgesomde citaten iets nieuws mede te deelen. Het best zal dus wel zijn, om in dit geval te doen, waartoe wij bij zoo menig raadsel gedwongen zijn, dat ons in en door de Oudheid ter oplossing wordt voorgesteld, namelijk rondborstig te verklaren, dat de ware zamenhang der zaak voor ons verborgen is.

NASCHRIFT. Toen het grootst gedeelte van dit stuk reeds afgedrukt was, kwam door de goedheid van Prof. BAKE het volgende tot mijne kennis. In een' brief aan Prof BAKE deelt GAISFORD mede, dat het slot der allegorien reeds 1821 te *Oxford* volgens een door BAST van *Cod. Vat.* 871 vervaardigd afschrift gedrukt was. *Waar* evenwel dit in *Oxford* gedrukte stuk te vinden is, heeft hij niet geschreven. *Dat* het uitgegeven was, schijnt althans niet bekend te zijn. Want in de beide mij bekende beoordeelingen van mijne uitgave van HERACLITUS (*Journal des Savants* 1852. Janvier en *Leipziger Repertorium* 1852. n°. 2. p. 81 vlgg.) wordt er geen gewag van gemaakt, en ook in *Engeland* zelf schijnt men het niet algemeen geweten te hebben. BADHAM ten minste spreekt in zijne voorrede op PLATO's *Phaedr.* (p. v, vi) van het *onuitgegeven* slot der *Allegorien*, dat hem door Prof. COBET was medegedeeld. Daarenboven bevat *Cod.* 871, zoo als vroeger gezegd is, het slot niet volledig.

In mijne voorrede pag. x had ik GAISFORD van eene dwaling beschuldigd. Ik verkeerde in het denkbeeld, dat hij op eene plaats in de *Schol.* op HESIODUS den schrijver der *Allegorien* met den wijsgeer HERACLITUS verward had (*Schol.* Hes. *Theog.* 116). In den Index staat *Heraclitus Alleg.* Maar er was wel degelijk de wijsgeer mede bedoeld, en het woord *Allegoriae* had niet be-

Digitized by Google

trekking tot de *Allegoriae Homericae*, maar tot dat gedeelte der *Scholia* op de *Theogonie* dat *Allegoriae* genoemd wordt. De dwaling was dus op mijne zijde.

Kampen, Januarij 1852. E. MEHLER.

BLADVULLINGEN.

Eene mislukte conjectuur op HORATIUS *Od.* I. VII. 1 heeft mij tegenstanders berokkend, wier afdoende argumenten en heusche manier van behandeling mij enkel overlaten te bekennen dat ik gedwaald heb, en voor het vervolg zoo mogelijk beterschap te beloven. Maar ik sta hun zelven het woord af.

E. J. K.

Aan Dr. E. J. KIEHL *te Leyden.*

Niet om voor *Rhodus* in de bres te springen, dat zeker beroemd genoeg was om het pretentieuse *claram* te kunnen missen op de plaats, door U behandeld in 't eerste stuk van uw tijdschrift bl. 74; ook niet om aan HORATIUS dat zelfde *claram* te vindiceren, ofschoon men zeggen kon dat dit woordeken hier niet bepaaldelijk mag en moet slaan op *Rhodus* alleen, maar op alle drie of vier navolgende steden gezamentlijk, en zelfs met het voorgaande *laudabunt* in een allernaauwst verband dient gebragt te worden, terwijl 't alsdan zeer goed uitkomt tegen de nederige grot van *Albunea*, bij HORATIUS geliefder dan de beroemdste steden en de rijkste natuur; — niet om dat alles vat ik de pen op, maar om tegen uwe *l. c.* voorgestelde emendatie te velde te trekken. Vooreerst dan, en 't zij zonder rancune tegen uw *Claros* gevraagd: Was dat *Claros* wel beroemd genoeg om in den beginne van 't stuk met eere de rij der wereldberoemde steden te openen, ook al had APOLLO daar een flinken tempel en een knap orakel? En zoo ja, dan had daarvan iets gezegd moeten zijn even als later bij *Thebe* en *Delphi*. Ten tweede: In 't vervolg komt er geen enkele stadsnaam voor, die niet behoorlijk zijn epitheton heeft en wel

Digitized by Google

voorop, om de kracht der tegenstelling met die onbekende *Albunea*. Ten derde: Tusschen *Claron* en *Rhodon* ontbreekt het onmisbare *aut*. Ten vierde: Welk latijnsch poëet kent en gebruikt *Claros* of *Clarius* met lange *a*? ik zou er bijvoegen, welk grieksch poëet, zoo uw één plaats uit AESCHYLUS dat niet scheen te verbieden. Ten vijfde zou ik U liever de gansche ode hebben zien confiskeren, dan HORATIUS klanken op te dringen als *Claron Rhodon*. Mij dunkt dat dan den fijngehoorigen poëet veel gemaklijker uit de pen ware gevloeid een regel als volgt:

Laudabunt alii Claron aut Rhodon aut Mytilenen.

Groningen, 1 *Februarij* 1852. DR. W. HACKER.

In het eerste stuk van dit tijdschrift, bl. 74, stelt Dr. KIEHL voor, op de bekende plaats van HORATIUS *Od.* I. VII. 4 (ad MUNATIUM PLANCUM) vs. 1 (BENTLEY):

Laudabunt alii claram Rhodon, aut Mitylenen (l. *Mytilenen*),
Aut Ephesum, bimarisve Corinthi
Moenia, vel Baccho Thebas vel Apolline Delphos
Insignes, aut Thessala Tempe.

voor *claram* te lezen *Claron*. Deze verandering is, mijns inziens, geheel onaannemelijk.

Ten eerste toch komt het mij onwaarschijnlijk voor, dat, daar HORATIUS bij elke der zes plaatsen welke hij opnoemt *aut* of *vel* (*ve*) voegt, hij er hier zonder eenige verbinding twee naast elkander zou gezet hebben.

Ten tweede is de *a* in *Claros*, gelijk ook in het afgeleide *Clarius* overal kort, terwijl bij HORATIUS eene lange lettergreep vereischt wordt.

Zoo lezen wij bij OVIDIUS *Metam.* I. 515:

mihi Delphica tellus,
Et *Claros* et Tenedos, Pataraeaque regia servit.

Trist. I. VI. 1:

Nec tantum *Clario* Lyde dilecta poëtae.

Verder *Metam.* XI. 413; *Fast.* I. 19; *Art. Am.* II. 80; CALLIM.

Digitized by Google

Hymn. in Apoll. vs. 70; VIRG. *Aen.* III. 360; PROPERT. II. XXIII. 9 enz.

Wat eindelijk ARSCH. *Suppl.* vs. 360:

Ἥδοιτο δῆτ' ἄνατον φυγὰν
Ἰκεσίᾳ Θέμις Διὸς κλαρίου

betreft, ook deze plaats bewijst niets. Voereerst toch is *κλάριος* als adiectivum van de stad Κλάρος, nooit een epitheton van JUPITER, maar van APOLLO, gelijk blijkt uit verscheidene der boven aangehaalde plaatsen, uit HESYCH. op *Κλάριον*, uit STRABO XIV. p. 442 enz.

Vervolgens is *κλάριος* op die plaats een Dorische vorm voor *κλήριος*. Vgl. de Scholiasten en overige uitleggers.

De reden waarom JUPITER *κλάριος* genoemd is, blijkt onder anderen uit PAUSAN. VIII. XXXV. 9: *τὸ δὲ χωρίον τὸ ὑψηλόν, ἐφ' οὗ καὶ οἱ βωμοὶ Τεγεάταις εἰσὶν οἱ πολλοὶ, καλεῖται μὲν Διὸς κλαρίου, δῆλον δ' ὡς ἐγένετο ἡ ἐπίκλησις τῷ θεῷ τοῦ κλήρου τῶν παίδων εἵνεκα τῶν Ἀρκάδος κτἑ.*

's Hage, Januarij 1852. DR. W. BISSCHOP.

Bij PAUSAN. *Att.* (I). IV. 3 (KÜHN.) staat: *οἱ δὲ σφίσιν ἐπὶ τῶν νεῶν μάλιστα ἐταλαιπώρουν, ἅτε τοῦ κόλπου τοῦ Λαμιακοῦ τέλματος πρὸς ταῖς Θερμοπύλαις ὄντος.* Hoewel de bekende stad *Lamia* vlak bij deze golf gelegen was, hoewel het adiectivum *Λαμιακός* regelmatig is gevormd, en ook inderdaad gebruikt wordt waar van den Lamischen oorlog spraak is, twijfel ik echter niet of PAUSANIAS gaf haar in dit eenvoudige verhaal zijnen gewonen naam, zoodat hij schreef: *ἅτε τοῦ κόλπου τοῦ Μαλιακοῦ κτἑ.* De verwisseling van beide woorden is gemakkelijk, daar ΜΑΛ en ΛΑΜ in de unciaalhss. nog minder verschillen dan in gewoon kapitaal: de beide vormen zijn in druk het best terug te geven door ΛΛΑΛ en ΛΑΛΛ.

L., 27 Febr. 1852. E. J. K.

Digitized by Google

DE WETGEVING VAN LICINIUS STOLO.

De Gallische brand is het eerste chronologisch bepaalde feit in de Romeinsche geschiedenis. Het wordt voorafgegaan door den mythischen tijd der vier eerste koningen, en dat tijdperk van bloei en magt onder eene Etrurische dynastie, waarvan wij niets kennen dan alleen het bestaan; dan volgt de dwingelandij der patriciers waartegen het tribunaat moest beschermen, en decemvirale verdrukking; maar ten laatste zijn de voorregten der *gentes* althans voor een gedeelte in den vorm eener geschreven wet gebragt, en het *plebs* verlangt gelijkstelling. Canuleius verwerft het *connubium*, de Icilii vermeesteren de *quaestura*, het consulaat moet worden afgeschaft om niet een buit der plebejers te worden: deze verwerven zelfs deel aan het krijgstribunaat, en laten de hoop op nog meerdere overwinningen niet varen. Een oogenblik schijnt de eendragt door het ongeval aan den *Alia* hersteld, maar de strijd wordt hervat nog eer men *Rome* weder opbouwt, en vordert zelfs het bloed van den verdediger des *Capitools*. De eerste groote gebeurtenis *na* den brand is de wetgeving van Licinius.

C. Licinius Stolo Calvus en L. Sextius Sextinus Lateranus zagen in tweedragt *Romes* ondergang en in de patricische voorregten eene noodzakelijke bron van tweedragt; zij besloten van die voorregten te vernielen wat hen zoo onkwetsbaar als kwetsend maakte, en niets meer; zij besloten, dat doel te bereiken het kostte wat het wilde, en zich daarmede te vergenoegen. Enkel wettige middelen werden door hen gebruikt, hun doel na jaren strijds bereikt, en de gevolgen lieten zich niet wachten. De politieke gelijkstelling der beide standen was bewerkt, en hetzelfde *Rome* dat kort te voren voor de *Vejenters* had gesidderd, sterk genoeg om *Latium* en *Campanie* te onderwerpen en het

Digitized by Google

magtige *Samnium* te overwinnen; eene reeks van plebejische helden evenaarde en overtrof weldra hunne patricische mededingers, en gedurende zestig jaren was geen nieuwe burgertwist mogelijk, dan zoodra men afweek van het pad, dat zij hadden aangewezen. »Die spätere Geschichte Roms bewährt, »dass neben unendlichem Seegen auch kein einziger Nachtheil »aus diesem Gesez entstanden ist," zegt NIEBUHR [1].

Mij komt voor, dat niet genoeg bekend is, hoedanig *Romes* toestand was tijdens de *rogationes Liciniae;* ook hare gevolgen worden m. i. niet genoeg in het oog gehouden. De voorstellen zelve heeft NIEBUHR meesterlijk ontwikkeld, en dat ik ze hier mede opneem, dat ik haren naam schreef aan het hoofd van mijn opstel, geschiedt bijna meer om de bijzaken goed te doen verstaan, om den loop der gebeurtenissen niet af te breken, dan om de wetgeving zelve, om de hoofdzaak, welke door NIEBUHR in een helder daglicht is gesteld.

Maar ook in andere opzigten was het niet mijn doel, iets nieuws op te zoeken. Slechts wat verspreid is wilde ik verzamelen, wat bij gedeelten aan ieder bekend is tot een geheel brengen, opdat een helder overzigt datgene van de uitkomsten der Wetenschap moge omvatten wat reeds eenig burgerregt verkregen heeft of op het punt is zulks te verwerven, opdat zij, voor wie de studie der *Romeinsche Oudheden* geene dagelijksche bezigheid is, eene bepaalde voorstelling van die groote gebeurtenis ontvangen, ingerigt om althans in hoofdzaken te worden overgenomen, indien zij de goedkeuring van deskundigen mag verkrijgen.

Ten eerste dan: welke was *Romes* politieke toestand na den Gallischen brand? Welke waren de overheden, de beraadslagende vergaderingen, de tegenovergestelde belangen en de staatspartijen welke die verdedigden?

---

[1]) Römische Geschichte, Bd. II. S. 11. Berlin, Reimer, 1832. Vgl. III. S. 1—36. De cijfers der bladzijden in de verschillende uitgaven der *Römische Geschichte* stemmen niet overeen, maar wel die der noten over elk afzonderlijk deel. Ik haal daarom de plaatsen uit dit werk aan door de cijfers der deelen, en door eene breuk, wier teller en noemer respectivelijk de naastvoorgaande en eerstvolgende noot aanwijzen.

Digitized by Google

Dat *Rome* als ware het uit *twee* volkeren bestond, mag als bekend ondersteld worden. *Patres* en *plebs* hadden afzonderlijke wetten en overheden, verscheidenheid van godsdienst, afwijkende zeden en gewoonten, afgescheiden vergaderingen, verschillende woonplaatsen, misschien zelfs als in afzonderlijke steden. Men stelle zich dus de patricieers van *Rome* en *Curis*[1] voor onder eenen senaat, bestaande uit één lid van elk hunner 300 geslachten, vergaderende volgens hunne 30 *curiae* in de *comitia curiata* op het *comitium*, onder de leiding van den *Pontifex Maximus*, door *augures* en *flamines* ondersteund; uit hun aantal 300 ruiters als *celeres*, later als *equites*, het contingent der patricieers tot het leger; iedere *curia* staat onder eenen curio en vergadert in het gebouw dat eveneens *curia* wordt genoemd; in één woord, bij deze patricieers heerschen senaat en volk (*populus*) gelijk bij de *Grieken*, het volk stemt volgens tientallen van geslachten (*gentes*), welke tientallen ieder een opperhoofd hebben; elk geslacht wordt door eenen *senator* in den raad, door eenen strijder onder de *equites* vertegenwoordigd[2].

Naast deze patricieers stond het *plebs*, oorspronkelijk in 30 stammen of *tribus* onder even zoovele *tribuni*, stemmende in de *comitia tributa* op het *forum* in engeren zin, de helft van het *forum* ten NW. van het spreekgestoelte, de latere *rostra*, terwijl het *comitium* ten ZO. lag. Zij stemden alleen over hunne eigene belangen, hunne wetten verpligtten geenen patricier;

---

[1]) *Curiae*, *Cures* in het land der *Sabini*, *Quirites*, QUIRINUS, *Quirinalia* zijn blijkbaar van dezelfde wortel afgeleid, misschien van een Sabijnsch woord *quiris*, de lans; men herinnere zich dat juist op de *Quirinalia* een ander feest verplaatst werd, waarop het volk volgens de *curiae* bijeen kwam, volgens OVID. *Fast.* II. 513 vlgg. en FESTUS op *stultorum feriae*. De stad, waar TATIUS regeerde, was niet *Cures* in het land der *Sabini*, maar eene stad der *Sabini* op den *Quirinalis*, waar het oude *Capitolium* stond. Evenwel zou ik deze stad niet met NIEBUHR *Quirium* willen noemen, maar *Curis* of *Quiris* (met eene lange i omdat die in *Quirites* lang is), liefst *Curis*, omdat ook de stad in het Sabijnsche land *Curis* heette.

[2]) Misschien waren er oorspronkelijk tien zulke tientallen voor de *Romani* of *Ramnes*, waaruit de 100 senatoren van ROMULUS bestonden; en de tien *decuriae* van het eerste *interregnum*; voor de *Tities* en *Luceres* werd later een gelijk aantal bijgevoegd.

Digitized by Google

hunne overheden hadden over deze geenerlei magt. Vormen van regt en godsdienst hadden zij veel minder volledig, hun huwelijk was slechts bij wijze van *coemptio* en *usus* mogelijk, d. i. de vrouw werd geheel behandeld als eene zaak waarvan de man den eigendom had [4]. De vergaderingen der *tribus* werden met zekere godsdienstplegtigheden geopend, er waren plebejische tempels, plebejische spelen, maar het is waarschijnlijk, dat een en ander noch in hooge achting stond noch streng werd gehandhaafd. Wetten hadden de plebejers niet, zij hadden volksbesluiten, *plebei scita*; indien men eene strafbepaling behoefde, sprak men af, dat niemand den moordenaar van een overtreder zou leed doen: dit waren de zoogenaamde *leges sacratae*. Van eenen plebejischen senaat vindt men in de geschiedenis geen spoor; welligt waren de plebejers afkomstig van eenen volksstam die eens door de voorouders der patriciërs was onderworpen, want terwijl deze een geheel volk uitmaken met een leger (in historischen tijd de *equites*), eenen senaat en eene volksvergadering (de *curiae*), ontbreekt bij de plebejers de senaat, dat noodzakelijk element in alle Grieksche en Italische staten; en het schijnt ongerijmd, de plebejers tot een ander ras te willen brengen dan het Italische [5].

Een hervormend koning van *Rome*, MASTARNA, meer bekend onder den naam SER. TULLIUS, deed eene gewigtige schrede tot ineensmelting der beide volkeren. Hij vormde namelijk een leger uit het *plebs*, dat onder bevel van patricische opperhoofden *Romes* oorlogen zou voeren, en gaf daardoor aan de onderhoorigen zekere magt in handen, die althans de ergste geweldenarijen der regeerders tegenhield. Toch is het onzeker, of juist deze handeling hem de gunst heeft verschaft, waarin zijn

[4]) Als eene *res mancipi*, en wel als eene *res mobilis*.

[5]) De verhouding tusschen patriciers en plebejers heeft veel overeenkomst met die tusschen *Spartanen* en *Lacedaemoniers* of *περίοικοι*, met die tusschen *Noormannen* en *Saksers* in *Engeland*, tusschen *Creolen* en *Indiers* in *Zuid-Amerika*, en met die tusschen *Tartaren* en *Chinezen*. Deze opmerking maak ik slechts wijl het bevreemden kon dat de overwonnenen een deel van het leger der overwinnaars uitmaakten; dergelijke voorbeelden zijn ook de seapoys der *Engelschen* en onze eigene Oost-Indische troepen, b. v. de *Amboneezen*, de *Sumanappers* en anderen.

Digitized by Google

naam bij de *Romeinen* stond. Eerder is die toe te schrijven aan zijnen tragischen dood, en aan de sage die hem eene slavin tot moeder gaf, en dus uit den stand der onderworpenen afleidde. Dit moge trouwens in die tijden zoo goed als onmogelijk zijn geweest, maar SERVIUS verwierf zich wezenlijke verdienste omtrent het *plebs*, daar hij het hoofdgeld (*tributum in capita*) door eene belasting op het kapitaal (*tributum ex censu*) verving en daarna ook de wapening van zijn leger regelde, welke ieder soldaat zelf bekostigen moest. De volkstelling gaf 80000 tot 84000... *vrije inwoners*, met of zonder de patriciers. Een klein vierde[6] van deze, 19200—19300 plebejers, waren volwassene mannen, d. i. ouder dan 17 en jonger dan 60 jaren. Uit deze vormde SERVIUS 180 *centuriae* of honderdtallen voetvolk, uit de plebejers alleen, namelijk 18000 man voor de 6 legioenen van 3000 elk. Volgens den *census*, d. i. volgens het bedrag van hun aandeel in de belasting op het kapitaal, waren zij in *vijf* klassen verdeeld, 80 in de eerste klasse, telkens 20 in de tweede, derde en vierde, 30 in de vijfde, te zamen 170, de overige 10 zijn als speciale wapens bij de legioenen ingedeeld, b. v. *fabri*, *cornicines*, *tubicines* enz. De 1200 rijkste plebejers vormden 12 ruitercenturiën die vóór de eerste klasse stemden, onmiddellijk na de *sex suffragia*, d. i. de 6 patricische ruitercenturiën, gevormd uit de *celeres*, wier *aantal* reeds vroeger — door TARQUINIUS PRISCUS — verdubbeld was, terwijl de *auspicia* het behoud der oude *indeeling* vorderden[7]. Zoo heeft men 192 centuriae, de 193de bevatte misschien de weerbare burgers, behalve de 19200; in dit geval zou hun aantal, dat later zoo groot was, in SERVIUS' tijd minder dan 100 moeten geweest zijn. Deze 192 of 193, en met de 6 *suffragia* 198 of 199 *centuriae*[8] vormen juist het bedrag van 6 legioenen, bestaande

6) Volgens de volkstelling van het jaar 1821, die CLINTON en NIEBUHR volgen, was de verhouding in *Engeland* $\frac{120}{100}$, d. i. $\frac{1}{4\frac{1}{5}}$, voor de volwassenen van het achttiende tot het zestigste jaar.

7) Zoo moet de fabel van ATTUS NAVIUS worden verstaan: de vorm bleef, de zaak zelve werd ondanks de *auspicia* doorgedreven, en TARQUINIUS vormde geene nieuwe *centuriae* maar verdubbelde het aantal der leden van iedere; onze wetgever vormde zes om weder zuivere honderdtallen te verkrijgen.

8) Deskundigen zullen terstond opmerken, dat ik mij omtrent doel en za-

Digitized by Google

ieder uit 3000 man voetvolk, 200 plebejische en 100 patricische ruiters. Wel is waar hebben de *Romeinen* gewoonlijk slechts 4 legioenen in het veld, maar bovendien het garnizoen, de beide *legiones urbanae*, uit de *seniores* zamengesteld, en elk even talrijk als een veldlegioen. Van daar werden de *seniores* en *iuniores* vermeld bij de instelling der *centuriae* door SERVIUS; de verdeeling van de *tribus* naar *centuriae seniorum* en *iuniorum* is meer dan twee eeuwen later, en eene inrigting van den grooten FABIUS RUTILIANUS, den overwinnaar van *Etrurie* en *Samnium*.

Het volk (de patricièrs in de *curiae*, het *populus*) benoemde den *rex*, zoo althans hebben NUMA, TULLUS, ANCUS en TARQUINIUS PRISCUS geregeerd; SERVIUS alleen volgens een senaatsbesluit (*auctoritate Patrum*), TARQUINIUS SUPERBUS door geweld. Na het verdrijven der koningen kan het twijfelachtig zijn wie de hoogste overheid koos, de *curiae* of de *centuriae*, in den tijd evenwel van LICINIUS stellig de laatsten. Zulks is ook volgens den aard der zaak te verwachten: de overheidspersoon te *Rome* was in de eerste plaats veldheer, *praetor*, en het is natuurlijk, dat de (198 of 199) *centuriae*, als vergadering van het leger, hunnen veldheer kozen; die ouder waren dan 60 jaren genoten vrijheid van krijgsdiensten, waren dus geene leden des legers en onbevoegd ter verkiezing: daarom konden zij straffeloos van de *pontes* naar de stembussen worden afgeworpen; die jonger was werd in zijn regt gehandhaafd.

Volgens deze voorstelling zijn de *centuriae* eene verkiezende vergadering, binnen welke de plebejers over de ontzettende meerderheid van 192 (193) tegen 6 stemmen beschikken. Ik haast

---

menstelling der *centuriae* (ook aangaande de *leges sacratae*) groote afwijkingen van de heerschende gevoelens verbeurloof. Die te motiveren is hier de plaats niet, en voorloopig moge alleen voor mij spreken, zoo de verklaring in overeenstemming is met zich zelve, den algemeenen aard van de Romeinsche instellingen getrouw blijft en een duidelijk overzigt omtrent haar verschaft. De motivering zelve zou voornamelijk bestaan in het aantoonen, hoe de voorstelling van deze in de plaatsen der oude auteuriteiten vervat is, behalve klaarblijkelijke vergissingen en onjuiste voorstellingen derzelfde zaak.

Digitized by Google

mij hierbij te voegen, dat natuurlijk een besluit der *centuriae*, 't zij wet of verkiezing, eerst kracht verkreeg *si patres auctores facti essent*, door de toestemming der patriciers in de *curiae*. *Hoe* zulks geschiedde is twijfelachtig, vorm en wijze dier toestemming zullen in de 150 jaren tusschen den tijd der eerste consuls en de wetten van Licinius groote veranderingen hebben ondergaan, maar de hoofdzaak is niet te miskennen. Van daar dan ook de eigenaardige zwarigheden, die eene wet in den geest van het *plebs* gesteld pleegt te ontmoeten. Overal is het blijkbaar dat de gezindheid der *centuriae* gunstig is voor die wetten, dat ze te gelijk voorgesteld en aangenomen zouden zijn, indien de patriciers den loop der zaken door *auspicia*, door ligtingen, door de tusschenkomst van omgekochte *tribuni* niet hadden gestuit, een verschijnsel, dat bij eene vergadering onder patricischen invloed staande onverklaarbaar zou wezen, maar natuurlijk is in eene vergadering die bijna geheel uit plebejers bestaat. Kwam zij aan het stemmen dan werden zoodanige wetten bijna altijd aangenomen, en de *curiae* gaven haar veto, waartoe zij echter ongaarne overgingen. Immers hadden op den duur de *centuriae* als leger de magt in handen, zelfs indien het even waar als waarschijnlijk is dat de *patres* door huune clienten gewapenderhand werden ondersteund; openlijke tegenstand was dikwerf gevaarlijk, het ongemerkt rekken der zaak daarentegen raadzaam, want de zege hing hier veelal van de volharding af, die eene gesloten aristokratie in veel hoogere mate pleegt te bezitten dan eene zoo talrijke en politisch zoo weinig ontwikkelde vergadering als die der boeren welke het Romeinsche leger vormden. Toen het *plebs* de *auspicia* niet meer vreesde, en de ligtingen deed tegengaan, was het in de *comitia centuriata* meester, b. v. kort na den val der *decemviri*, en tijdens de *censura* van Ap. Claudius den Blinde.

Dat de *centuriae* eene plebejische vergadering waren, dat zij de eigenlijke magt bezaten mits zij wisten vol te houden, en dat het veto der *curiae* daartegen op den duur niets vermogt, is een hoofdpunt voor de *rogationes Liciniae*. Daardoor ontken ik volstrekt niet, dat de eigenlijke vergaderingen van het *plebs*, de *comitia tributa*, toen reeds bestonden, maar zij had-

Digitized by Google

den in staatszaken geenen regtstreekschen invloed, de benoeming der *tribuni plebis* natuurlijk uitgezonderd [9].

Tegenover elkander stonden dus, van de eene zijde, het leger, van de andere de senaat en de *curiae*. Het leger kiest zijne veldheeren (*praetores*, de latere *consules*) en onderbevelhebbers (*quaestores*, deze eerst later), benevens 6 *tribuni militum*, voor elk legioen éénen, de 30 anderen worden door den veldheer benoemd. Ook dit is het hoofdzakelijke, dat door verandering in bijzaken wend gewijzigd maar niet opgeheven.

Overheden der patriciers waren dus de *praetores* (sedert 245, v. C. 509), later *consules*, de *quaestores* (namelijk de *classici* — *militares* — niet de *quaestores parricidii*, sedert 307, v. C. 447), en de *custos urbis* — *praefectus urbis* — later *praetor urbanus* (sedert 267, v. C. 487). Overheden der plebejers waren de *tribuni plebis* en de *aediles plebis* (beiden sedert 260, v. C. 494). De *tribuni* waren oorspronkelijk 30 in aantal, één voor elk der 30 stammen; maar 10 stammen waren sedert *Romes* verovering door PORSENA verloren. Sedert den opstand op den *mons sacer* (260, v. C. 494) waren *tribuni*, eerst twee, later tien, door de patriciers erkend en *sacrosancti*, d. i. zij werden beschermd door de *leges sacratae*, afspraken der plebejische vergaderingen, dat ieder die eenen *tribunus* mishandelde, straffeloos gedood kon worden, of liever, dat men den moordenaar van zoo iemand niet zou deren, eene afspraak even verschrikkelijk voor elken plebejer als krachteloos tegen den eersten CLAUDIUS of CORNELIUS die *eigenhandig* eenen *tribunus* mishandelde [10]. Behalve deze overheden bestonden de *censores* (sedert 311, v. C. 443), en de *magister populi* — *dictator* — met zijnen *magister equitum* (sedert 265;

---

9) De middellijke invloed der *comitia tributa* was ontzaggelijk; zij waren voorbereidende vergaderingen, in welke men de gedragslijn der plebejische partij op de *comitia centuriata* bepaalde.

10) Tegen de dienaren der patriciers, zoo *apparitores* als clienten, verleende zulk eene afspraak aan populaire *tribuni* altijd eenige schoon onzekere bescherming. — Eigenhandig zullen de patriciers het niet dikwijls hebben gedaan, een voorbeeld van zulk eene gewelddadige handelwijs is de zaak van KAESO QUINCTIUS.

Digitized by Google

v. C. 501), over welke als *magistratus extraordinarii* ik hier zwijgen zal.

Na den val der *decemviri* (305, v. C. 449) waren de plebejers door het middel der *comitia centuriata* voor hunne tegenpartij te sterk. Het oude herkomen, het *ius Quiritium*, was sedert geschreven regt en ook aan de plebejers bekend geworden; naauwelijks was het geschied of zij begonnen het te bestrijden. Reeds vier jaren later ging de *lex Canuleia* door, welke het *connubium* tusschen *patres* en *plebs* vrij stelde, natuurlijk zonder toepassing, want *coemptio* en *usus* waren reeds buiten het verbod der twaalf tafelen en de *confarreatio* is ook sedert nimmer op niet-patriciers uitgestrekt [11].

Tegelijk eischte CANULEIUS als *tribunus plebis* met acht zijner ambtgenooten, dat ook de plebejers deel aan het consulaat zouden hebben; of zij dit reeds vroeger bezeten hadden, gelijk NIEBUHR wil, moge twijfelachtig zijn: thans konden de patriciers het doorgaan der wet niet beletten. In plaats daarvan werd evenwel het consulaat met een nieuw overheidsambt, het krijgstribunaat, verruild, of liever, het consulaat, toenmaals nog *praetura*, verdween; denkelijk verhinderden de *tribuni* door hunne *intercessio* het verkiezen van *praetores*, nadat het voorstel der 9 *tribuni* door de *centuriae* aangenomen maar door de *curiae* niet goedgekeurd was, immers men zal zich herinneren, dat de besluiten van den éénen stand (het éene volk) eerst door de toestemming des anderen ook voor dezen van kracht werden: evenwel is het vrij zeker, dat de patriciers zeer dikwijls, de plebejers vóór het decemviraat (303—4, v. C. 451—50) uiterst zelden hunne goedkeuring hebben geweigerd. Waarschijnlijk wreekte zich CANULEIUS, gelijk later SEXTIUS en LICINIUS, door het verhinderen der *comitia praetoria* (*consularia*), van daar, dat de patriciers steeds trachten die terug te verkrijgen, en dat het hun meermalen gelukt.

---

[11]) CANULEIUS heeft waarschijnlijk de godsdienstbezwaren der patriciers niet gekend of niet geacht, en daarom misschien verwacht, dat deze toen of later zouden toetreden. Het was voor de plebejers van dien tijd reeds eene overwinning, zoo slechts het beginsel uit de wet geschrapt werd, al bleef feitelijk dezelfde toestand in wezen. Vgl. evenwel noot 16.

Digitized by Google

Daar evenwel op deze wijze *sine curuli magistratu respublica esset*, moest in dit gemis worden voorzien. De keus der officieren over 1000 (χιλίαρχοι bij LYDUS *de Magg.* I, 35), toen nog over 500, der *tribuni militum* in één woord, kwam den *praetor* van regtswege toe, en deze, ten getale van 36, vervielen dus met den *praetor* selven, behalve zes — één voor ieder legioen — welke het leger zelf koos, onder den naam van *tribuni militum comitiati* [12]. Zij waren dus de hoogste krijgsoverheid, zoolang er geene *praetores* waren, en traden bij ontstentenis van deze regtens in; dit is de instelling der *tribuni militum consulari potestate*. Er waren zes; de *Fasti* en de geschiedschrijvers noemen wel aanvankelijk slechts drie, maar het is waarschijnlijk dat er 3 patriciers en 3 plebejers waren, en dat de plebejers niet alleen buiten alle zaken werden gehouden gelijk na LICINIUS de plebejische *iudices* (later *consules*), maar dat zelfs hunne namen niet in de *Fasti* werden opgenomen, want de drietallen bestaan alleen uit patriciers [13]. Zes namen werden genoemd zoodra de patriciers (349, v. C. 405) alle zes plaatsen innamen: dit bleef, toen vijf jaren later de plebejers hun regt herkregen, daar zij van toen af aan meer bezaten dan enkel den naam.

De betrekkingen tusschen *patres* en *plebs* moeten, gelijk reeds uit het voorafgaande op te maken is, zeer veel overeenkomst met die gehad hebben, welke tusschen verschillende volken bestaan en uit het internationaal regt volgen. Evenwel bestond nog eene andere, eerst van minder belang, maar die later van overwegenden invloed werd op den toestand der *Romeinen*. Wanneer het leger uittrok, bestond het bijna geheel uit plebejers, deze bekostigden zelven hunne wapening, en hadden meestal hun

---

[12]) Hoe komt LIV. VII. 5 aan de zonderlinge opgaaf, dat zulks eerst sedert 392, v. C. 862 geschied is? Herkregen ze toen hunnen vroegeren werkkring?

[13]) NIEBUHR vermoedt eene enkele uitzondering, éénen plebejer onder de drie allereersten. — Waar vier *tribuni militum* voorkomen, namelijk in de jaren dat er geene *censores* zijn, is de vierde de latere *praetor urbanus*; waar acht *tribuni* genoemd worden zijn de *censores* medegerekend, en de *iurisdictio urbana* blijft dan voor dien éénen *tribunus* over die patricier moet zijn, immers de plebejers hebben nooit *alle* plaatsen ingenomen, zelfs wanneer zij de *comitia centuriata* beheerschten.

Digitized by Google

deel in den buit, tenzij de veldheer het anders bepaalde. Dit was billijk, zoolang de oorlogen enkel strooptogten waren, want zóólang werden zij inderdaad ter bescherming van het land der plebejers ondernomen, die als voetvolk, gelijk de patriciers als ruiterij, de strooperijen der naburen beteugelden en zelven weder invallen deden. Zonder die strooptogten zou de oogst der *Romeinen* ligt naar *Antium* of *Fidenae* zijn weggevoerd; thans bleven misschien hunne gronden onbebouwd, maar behalve in 't geval eener nederlaag stelde de buit hen schadeloos. In dien tijd had dus elk *Romein* belang bij den oorlog, zelfs die geene slaven hielden, en wier landerijen dus in hunne afwezigheid onbebouwd bleven, en zóólang lag er dus niets onbillijks in, dat ieder in zijne eigene wapening voorzag.

Maar het gebeurde soms, dat de *Romeinen* land veroverden op hunne vijanden. Dit land werd dan *ager populi*, *ager publicus*, staatsdomein, en geene wet wees deszelfs bestemming aan. Des veldheers vrienden en hij zelf haastten zich waarschijnlijk, dit land in te nemen (*occupare*) zoolang hij zelf met zijn leger nog in de nabijheid was, en daar de veldheer tot de patriciers behoorde, geraakte het domein bijna geheel in handen van patriciers en enkele voorname plebejers, die op deze wijs wederregtelijk *agrum publicum possidebant*, die *bezitters*, niet *eigenaars* waren van het domein [14]. Vruchteloos eischten de plebejers dikwijls de verdeeling van dit domein onder *alle* burgers, zij verkregen zelden of nooit iets anders dan land wat militair onvoordeelig gelegen was, en met de wapenen in de hand moest worden verdedigd.

De plebejers droegen na als voor de lasten van den oorlog, maar naar mate *Roma* zich uitbreidde hadden zij dien ter bescherming hunner velden minder noodig, en gevoelden des te drukkender de bezwaren van den oorlog zelven, die van hunne uitrusting en het stilstaan des veldarbeids; daarbij zagen ze dat de patriciers wederregtelijk de meeste vruchten van den oorlog trokken. Juist in diezelfde mate moesten de patriciers den

---

[14]) De termen *bezit* en *eigendom* met hunne afgeleiden zijn in dit geheele stuk letterlijk bedoeld, en in juridischen zin te verstaan.

Digitized by Google

oorlog steeds meer wenschen, want voor hen vermeerderden de baten des oorlogs, terwijl de lasten dezelfde bleven.

Naast den aan patriciers en plebejers gemeenschappelijken grondeigendom trad dus een onwettig, uitgebreid en onbezwaard grondbezit voor de patriciers bijna uitsluitend, terwijl de eigendom des plebejers door de kosten van uitrusting, door vijands hand, door het stilstaan der werkzaamheden tijdens den oorlog gedrukt werd, zoodat allengs ook de eigendom in handen der patriciers overging en de plebejers liever hunne pachters werden, zelfs op den *ager publicus* dien genen zonder regt bezaten, terwijl de aanspraken van ieder *Romein* daarop gelijk stonden. Het doel der oudste *leges agrariae* moet geweest zijn, die aanspraken te handhaven en het misbruik der *occupatio* tegen te gaan, maar de patriciers verhinderden die wetten, en het kwaad werd van dag tot dag erger. Immers de patriciers stonden de pacht waarschijnlijk alleen toe op vrij bezwarende voorwaarden, daar van plebejische zijde groote mededinging bestaan moet hebben; zoo ontstond ligt eene schuld, waardoor de plebejer van den grondbezitter afhankelijk (*patricio nexus*, *i. q. obligatus*) werd, welke schuld door de voortdurende oorlogen en de hooge rente steeds toenam en weldra eenen vreeselijken toestand der arme plebejers deed ontstaan. Uitgaande van het ware beginsel, dat het bedrag der schuld eigendom des schuldeischers is (van daar ook de benaming *aes alienum*, andermans geld, voor schuld), zagen de *Romeinen* tegen geene middelen op om dit bedrag hoog op te voeren en onverbiddelijk in te vorderen. Men nam 10 ten honderd, men nam nog meer, men ontnam den schuldenaar tijdelijk of voor altijd het genot zijner vrijheid, en zoo iemand zich verstoutte elders geld op te nemen, wist hij dat zijn onvermogen den crediteuren het regt gaf, zijn ligchaam naar evenredigheid hunner schuldvorderingen te verdeelen. Reeds weinige jaren na de verdrijving der TARQUINII had de ellende dien ten gevolge eene schrikbarende hoogte bereikt, en door de geheele geschiedenis van *Rome* heen kan men de noodlottige gevolgen van dien toestand bespeuren.

Kort voor LICINIUS bestonden dus te *Rome* twee partijen, eenmaal twee volkeren, thans nog eene heerschende aristokratie

Digitized by Google

met eene burgerij die sedert tachtig jaren nu en dan teekenen van leven gaf. De aristokratie was door geboorte streng afgesloten, geen plebejer kon patricier worden. De regering van den staat, het bevelhebberschap over de legers, alle priesterambten, alle staatsbetrekkingen in één woord, waren in handen der patriciers. Grondeigendom vormde bijna den eenigen grondslag van rijkdom; de patriciers waren eigenaars van veel land en oefenden het onregtmatig maar verjaard bezit uit over het overige. Geen plebejer, die niet zelf van eenen patricier afhing of afhankelijke betrekkingen had, en die afhankelijkheid strekte zich uit over leven en dood. Zoo groot eene magt hadden de patriciers; zij werd door de *dictatura* gemakkelijk in ééne hand vereenigd, en verkreeg door priesters, senaat en *comitia curiata* eenen schijn van wettigheid; de patriciers hadden onbepaalde magt, en waren gewoon, die tot het uiterste toe te gebruiken.

Nog naauwelijks dertig jaar geleden hadden de plebejers tegen zulk eenen invloed geene andere wapenen dan de ontoereikende hulp hunner *tribuni*, en de steeds gecasseerde stemmingen van het leger in de *comitia centuriata*, tenzij de verdrukking ten laatste gewapenden wederstand veroorzaakte gelijk tijdens den opstand op den heiligen berg en dien tegen de *decemviri* (260 en 305, v. C. 494 en 449), of doffe wanhoop als die het leger van eenen APPIUS CLAUDIUS liever deed sterven dan overwinnen. Eenige weinige veroveringen waren ten laatste door de plebejers gemaakt. Sedert de ICILII (345, v. C. 409) werden de *quaestores* ten deele uit de plebejers gekozen; negen jaar later was een dier *quaestorii*, P. LICINIUS CALVUS, *tribunus militum consulari potestate* geworden, anderen waren gevolgd. Reeds waren er enkele plebejische senatoren, een hoewel nog beperkt veld voor plebejische eerzucht was geopend. Enkele plebejers waren rijk geworden, op dezelfde wijze als de patriciers. Het vooruitzigt op nooit gekende eer en magt lokte groote talenten onder de plebejers onweêrstaanbaar tot het behandelen van staatszaken. De plebejers, allen of sommigen, hadden drie billijke eischen: aandeel in het bestuur van den staat, geëvenredigd aan hunne positie in den staat, opheffing van het schreeuwende misbruik omtrent het bezit der domei-

Digitized by Google

nen, en verligting van den drukkenden schuldenlast. Reeds meermalen was eene hervorming beproefd, thans stond de groote man op, die uitkomst gaf.

C. LICINIUS STOLO CALVUS[15] was de zoon of de neef van eenen der aanzienlijkste plebejers. Oud, bekwaam, gematigd in zijne gevoelens, en buitengemeen rijk, daarbij naauw verbonden aan het magtige huis der CORNELII[16], in hetwelk hij

---

[15]) De hervormer droeg beide namen, gelijk uit het volgend overzigt moge blijken:

Fasti Capitolini, ed. LAURENT; jaartallen van FISCHER.

Ol. 95,1; 354; v. C. 400. P. Licin*ius P. f. P. n. Calvus Esquilinus* (als krijgstribuun, de cursive letters staan op den steen).

Ol. 96,1; 358; v. C. 396. P. Licinius P. f. P. n. Calvus *Esquilinus II* (als krijgstribuun).

Ol. 101, 1; 376; v. C. 378. C. Licinius P. f. P. n. Calvus (als krijgstribuun).

Ol. 103, 1; 386; v. C. 368. C. Licinius P. f. P. n. Calvus *primus e plebe Mag. eq.* (*sedit. sedandae et r. g. c.*).

Ol. 104, 1; 390; v. C. 364. *C. Licinius C. f. P. n. Calvus* (als consul).

Ol. 104, 4; 393; v. C. 361. C. Licinius C. f. P. n. *Stolo* Calvus II (als consul).

LIVIUS, die geen vriend is van STOLO, heeft de volgende namen: op 354 P. LICINIUS CALVUS (V. 12); op 358 tweemaal P. LICINIUS CALVUS (en eens P. LICINIUS) als naam van den vader die ten behoeve zijns zoons van het krijgstribunaat afziet, en P. (?) LICINIUS voor den zoon (V. 18); op 376 C. LICINIUS (VI. 31); op 386 C. LICINIUS, »qui tribunus militum fuerat" (VI. 39, het blijkt dat hij aan een anderen dan aan den hervormer wil doen denken, die een oogenblik later geheel als een verschillend persoon wordt genoemd); op 390 C. LICINIUS STOLO (VII. 2, al weder geheel onverschillig, maar dit is blijkbaar de wetgever, die eerst zeven jaren later werd veroordeeld en anders vijf malen zou zijn voorbij gegaan eer hij consul werd); op 393 C. LICINIUS CALVUS (VII. 9), en in de redevoering van DECIUS voor de *lex Ogulnia* (X. 8) laat hij zich ontvallen: »C. Licinius Stolo primus" de plebe »magister equitum." C. LICINIUS STOLO heeft op 390 ook VAL. MAX. II. IV. 4, die ook hier weder blijkbaar LIVIUS afschrijft, *Γάιος Λικίνιος* wordt door DIODOROS voor 390 en 393 opgegeven, C. LICINIUS STOLO en C. LICINIUS door CASSIODOROS, CALBO (op 390, bedorven uit CALVUS) en STOLO (op 393) door den *Anonymus* NORISII en eveneens *Γάλβας* (op 390) en *Στόλων* (op 393) door de *Fasti Siculi* (vgl. FISCHER, *Vergleichende Tabelle der Consular-Fasten*, bl. VI, achter de *Römische Zeittafeln* von Roms Gründung bis auf Augustus Tod, von Dr. ERNST WILHELM FISCHER, Altona, J. F. Hammerich, 1846. 4°). Dat dus de consul van het jaar 390 zoowel CALVUS als STOLO heette, en dezelfde was als de wetgever, dunkt mij ontegenzeggelijk; mijn verder gevoelen blijkt uit den tekst.

[16]) Men stelle zich de zaak dus voor, dat de rijke vader van dezen P. LI-

Digitized by Google

eenen broeder telde, had P. Licinius Calvus Esquilinus het geluk, de eerste plebejische krijgstribuun te zijn wiens benoeming ooit, althans in der daad, door de patriciers werd goedgekeurd (354, v. C. 400): hij bekleedde dit ambt tot algemeene tevredenheid, immers de plebejers zagen in hem eenen stamgenoot, de patriciers bijna huns gelijken, wiens rijkdommen en uitgestrekt bezit aan *ager publicus* waarborgden dat hij geen revolutionair wezen zou; daarbij was Licinius reeds sedert jaren *senator*, denkelijk als oud-*quaestor* volgens de *lex Icilia* (negen jaren te voren, 345, v. C. 409, dus was hij ten hoogste zeven jaren *senator*), en eindelijk hadden de patriciers weinig keus, omdat het wanbeleid der patricische krijgstribunen voor *Veii* het leger had verbitterd en de benoeming van plebejers tot krijgstribunen, van de *centuriae* uitgegaan, niet langer door de *curiae* te weêrhouden was; zelfs een opstand schijnt te zijn voorafgegaan. Vier jaren later werd Licinius op nieuw gekozen, te gelijk met zijne vroegere ambtgenooten; hij schijnt de benoeming te hebben aangenomen. Livius zegt, dat hij wegens zijn hoogen ouderdom weigerde, maar vele redenen doen mij gelooven dat zulks niet thans het geval was, maar achttien jaren later (376, v. C. 378), toen het hem gelukte zijnen zoon Caius in zijne plaats te doen verkiezen, dien hij, volgens Livius, met raad en daad bijstond; zoo waarschijnlijk dit is moet opgemerkt worden, dat Livius die hulp met omstandigheden verbindt, die alleen in 358 kunnen gesteld worden. Het is onzeker, of deze Caius, de krijgstribuun van 376, de *magister equitum* van 386, dezelfde is als de wetgever. Livius schijnt ze te onderscheiden, maar hij onderscheidt ook den consul van 390 van dien van 393 en verzwijgt bij dezen laatsten gelijk bij den *magister equitum* den naam Stolo, die hem later eens toevallig ontglipt. Van meer belang is het dat de *Fasti* op 390 den wetgever uitdrukkelijk *C. f.* noemen, terwijl de eerste krijgstribuun volgens Livius V. 12.

---

cinius de moeder van Cn. Cornelius na het verlies van haren eersten man door *coemptio* had gehuwd, en dat deze P. Licinius uit dit huwelijk is gesproten. De strekking der *lex Canuleia* moet geweest zijn dergelijke huwelijken te veroorloven.

Digitized by Google

18 den naam PUBLIUS draagt, en wel *P. f. P. n.*, volgens de *Fasti* op 354. Houdt men in het oog, dat de oudste zoon des vaders voornaam plagt te voeren, dan is misschien het waarschijnlijkste, dat de *magister equitum* CAIUS een jongere zoon van den eersten krijgstribuun PUBLIUS geweest is, en de hervormer CAIUS de oudste zoon van eenen jongeren broeder van PUBLIUS; of men moest het verhaal omtrent den zoon van PUBLIUS geheel verwerpen en den *magister equitum* voor den wetgever houden, maar dan zou hij tegelijk *magister equitum* en volkstribuun zijn geweest, wat uiterst onwaarschijnlijk is en reeds door NIEBUHR (*Röm. Gesch.* III. ⅓) als afdoende tegenwerping wordt aangevoerd.

Hoe het zij, in 377 (v. C. 377), was de later zoo beroemde LICINIUS volkstribuun. Omstreeks dezen tijd kwam zijn groot plan tot rijpheid; indien men de patricische schrijvers wilde geloven, door eenen nietigen twist zijner vrouw met hare zuster, welk sprookje BEAUFORT en NIEBUHR voldoende hebben wederlegd. Maar wat ook de naaste aanleiding moge zijn geweest, voorzeker is zij onbeduidend bij den grootschen aard van het plan en de heerlijke uitvoering van hetzelve.

Patriciers en plebejers bestreden elkaâr; de eischen der laatsten, of liever, hetgeen de laatsten en daardoor middellijk den staat redden kon was een blijvend aandeel voor de plebejers in regeringszaken, en genoegzame verligting van den schuldenlast waaronder zij bezweken. De plebejers, negen tienden der Romeinsche burgers, hadden geen verdedigingsmiddel dan gewapenden opstand tegen eenen staat van zaken welke hen dwong, jaarlijks ten behoeve van eene handvol *nobiles* oorlogen te voeren, die het verlies der vrijheid en der eigendommen des plebejers tot noodzakelijk gevolg hadden.

LICINIUS zorgde in de eerste plaats voor het dadelijke ongemak van het *plebs*. De plebejers hadden van hunne schuldeischers slechts weinig specie ontvangen, hunne schulden waren het gevolg van hooge pachtcontracten en dus voor een groot deel ter kwader trouw opgeteekend, daarbij kwamen de hooge percenten, die de patriciers rekenden. Dit alles scheen afslag van staatswege te wettigen of te verontschuldigen. LICINIUS stelde voor, dat het bedrag der afbetaalde renten in min-

Digitized by Google

dering van het kapitaal zou berekend worden, het overschot moest binnen drie jaren bij termijnen worden afgelost: »*ut*, »*deducto eo*" aere alieno »*de capite, quod usuris pernumeratum* »*esset, id, quod superesset, triennio aequis portionibus persolvere*»*tur*" (Livius VI. 35, volgens Ed. Tauchn. 1829).

Maar ook hiertoe was het *plebs* niet in staat, het moest nog eigendom krijgen, om zelfs die aanmerkelijk verminderde schuld te kunnen betalen. Het moest krachtig worden ondersteund, om niet reeds vóór de aflossing der oude schuld op nieuw en drukkender bezwaard te zijn. Ook hierin had Licinius voorzien. Hij veranderde het onregtmatige maar verjaarde bezit van het domein algemeen in eenen van staatswege erkenden eigendom, die ten hoogste 500 bunders of *iugera* mogt bedragen; zoo iemand meer bezat stond hij dit aan den staat af tegen erkenning van zijn eigendomsregt over de 500 bunders; bovendien moest hij daarvan eene matige belasting opbrengen en zich aan enkele andere voorwaarden onderwerpen. Het land, dat langs dezen weg aan den staat geraakte, zou onder het *plebs* worden verdeeld.

Hoe billijk beide deze maatregelen ook waren, moesten zij eenen hevigen en langdurigen tegenstand der patriciers verwekken; zij konden slechts van kracht worden en blijven indien de plebejers een aanmerkelijk aandeel in de regering verkregen. Dit aandeel hadden zij sedert drie en twintig jaren, sedert er plebejische krijgstribunen benoemd werden, maar het was niet voortdurend, niet verzekerd. De patriciers konden eenen *dictator* benoemen, hunne slaven en clienten in de stad brengen, en door deze het leger in toom houden, zoodat de *curiae* gerust hare goedkeuring aan de stemming der *centuriae* konden weigeren. Dit konden de patriciers doen, zij hadden het gedaan om geringer belangen, zij waren op den duur door volharding en vasthoudendheid zeker van de overwinning, en het bloed van Manlius getuigde hoe ze die gebruikten. Dit alles, Licinius wist het, zouden de patriciers ook tegen zijne voorstellen doen, reden te meer om die zóó in te rigten dat de aanneming dier voorstellen zulk geweld voor het vervolg onmogelijk maakte.

Hij wilde daarom de oude *praetores* (consuls) herstellen, met

Digitized by Google

bepaling, dat altijd één van beiden uit het *plebs* moest worden gekozen, te meer, omdat dit ambt nog bestond en van tijd tot tijd nog enkele malen voorkwam, hoewel meestal hunne benoeming door het *plebs* onmogelijk werd gemaakt, en de krijgstribunen, waartoe ook plebejers verkiesbaar waren, bij ontstentenis der *praetores* de hoogste magt in handen kregen.

Onderzoeken wij thans, voor zoover onze onvolkomen bronnen het toelaten, of de voorstellen van LICINIUS billijk, of zij nuttig waren, of zij ter gelegener tijd werden gedaan. De wet op de schulden heeft den meesten schijn van onregt, want zij ontnam den schuldeischers waarden omtrent welke schuldbekentenissen in menigte aanwezig waren. Men houde evenwel in het oog, dat die schuldbekentenissen pachtcontracten waren, door de arme plebejers zonder kapitaal in tijden van groote concurrentie aangegaan met rijke patriciers, die hooge pachten zouden verkregen hebben al waren zij eerlijk te werk gegaan, die veelal aan den plebejer tot zijne gereedschappen toe leverden, die zich aan allerlei knevelarijen schuldig maakten, en dat alles op eenen grond dien zij wederregtelijk bezaten, waarop hunne arme pachters juist even veel regt hadden als zij, en wiens verovering door die pachters zelven de voorname oorzaak van den rijkdom des adels en de ellende der plebejers was. Waarschijnlijk is dit meer dan genoeg ter verontschuldiging van deze inbreuk op eenen zóó verkregen eigendom; maar het is de groote vraag, of de patriciers niet door de wet van LICINIUS nog altijd meer van hun geld terug kregen, dan wanneer zij tot den laatsten plebejer toe in een *ergastulum* gezet of naar *Etrurie* verkocht hadden.

De akkerwet behoeft geene regtvaardiging. Trouwens zoo lang men in haar eene beperking van den eigendom zag was dit anders, maar sedert NIEBUHR is de ongegrondheid van dit gevoelen ingezien, dat thans geen deskundige meer kan omhelzen. LICINIUS waarborgde eenen eigendom in plaats van een verjaard maar toch altijd wederregtelijk bezit; voor dien waarborg betaalden de rijkste bezitters als praemie hetgeen zij boven een zeer hoog *maximum* in handen hadden, en de opbrengst diende als fonds ter ondersteuning dergenen, wier regten eerst door het in bezit nemen van het domein en thans door de er-

Digitized by Google

kenning van dit bezit als eigendom werden verkort. De patriciers ontvingen tegen betrekkelijk geringe opofferingen van 't geen hun niet toekwam zekerheid en waarborg voor het behoud van het overige, zoo voor het oogenblik als voor de toekomst, mits zij beneden het bepaalde *maximum* bleven; de plebejers verwisselden onvruchtbare regten tegen een matig bestaan: elk huisgezin ontving zeven bunders.

De beroemdste van alle is de consulaire wet. Licinius eischte de *feitelijke* gelijkheid voor beide standen, die reeds sedert bijna eene eeuw *regtens* bestond. Hij eischte dat altijd de één *praetor* uit de plebejers zou worden gekozen, een noodzakelijke waarborg zoo men de wet tot iets meer dan eene doode letter wenschte te maken; zelfs die waarborg was niet voldoende. Maar men leze bij Niebuhr[17] de treffende ontwikkeling, wáárom Licinius dit schijnbare voorregt eischen moest. Zijn doel was alleen, aan de plebejers zooveel aandeel in de regering te verschaffen, dat de vroegere verdrukking niet kon worden hersteld; het andere, gelijk hij te regt inzag, zou van zelf volgen.

Hoezeer de billijkheid van deze voorstellen niet kan worden betwijfeld, behalve misschien van den maatregel tegen den woeker, hoezeer alle plebejers daarvan onmiddellijk de heilzaamste gevolgen moesten ondervinden, vond Licinius aanvankelijk veel tegenkanting. Toen hij zijne wetsvoorstellen bekend maakte was hij *tribunus plebis* en had onder zijne negen ambtgenooten slechts één voorstander. Maar verscheidene redenen maken het waarschijnlijk dat hij niet onvoorbereid in het strijdperk trad, en zich reeds toen aan het hoofd eener aanzienlijke, gesloten partij bevond.

De stand der patriciers werd door Stolo's voorstellen niet in zijne belangen gekrenkt. Voor een onwettig bezit aan grond ontvingen zij eenen eigendom dien de staat waarborgde, en die zoo groot was dat menig patricier niet eens verlies aan goed leed, voor onzekere schuldvorderingen eene vaste schoon geringere waarde, voor eene wanhopige oppositie eenen welwillenden

17) Niebuhr, *R. G.* III. 7/10.

Digitized by Google

middelstand, zoodra men dien slechts als menschen en medeburgers behandelde. Maar LICINIUS zou verwonderlijk onkundig van het menschelijk karakter moeten geweest zijn, indien hij verwacht had, door zulke gronden éénen patricier op de honderd tot zijne zijde te zullen overhalen. Elk patricier beschouwde het ingenomen deel van het landsdomein als zijn eigendom. Menig stuk land had hij van zijnen vader en grootvader als zoodanig geërfd. Menig stuk land had hij voor zijne penningen gekocht, wettig volgens het regt der *Quiriten*, met zijn gansch omslagtig formulier. Menig stuk land bezat hij, want hij zelf of een lid van zijn geslacht had de legers aangevoerd, die *Veii* en *Praeneste* hadden veroverd, die *Aequi* en *Volsci* hadden verwonnen. Die laag geboren plebejers waren slechts de werktuigen geweest, hij het hoofd, en in de gelederen der *equites* had hij getoond, in persoonlijken moed niet te wijken voor den besten *centurio*. Het veroverde land was volkseigendom, maar vormden dan de plebejers het volk? Stonden zij, die buiten goddelijk en menschelijk regt waren, gelijk met de afstammelingen van goden en helden, de uitverkorenen van het noodlot? En ware 't nog dat er spraak was nieuwe veroveringen te verdeelen, maar die slaven wilden den patriciers ontwringen wat eenmaal het hunne was geworden; bij de verdeeling hadden ze moeten spreken, om te zien, hoe een patricier zijn regt wist te handhaven. En dit was niet eens hun grootste vergrijp. Het zou de grooten niet verarmen, of een ellendige hoop pachters betaalde of niet, men zou ze uit hunne pachthoeven zetten en naar verdienste behandelen, om het regt, niet om dat weinigje schuld waarover zoo geklaagd werd. Maar de tribuun wilde dat heilig bezworen verbindtenissen zouden vervallen, hij wilde, wat meer is, daardoor een allergevaarlijkst antecedent stellen, men zou geene trouw, geene beloften meer achten; dáártegen moest de eerste, de eenige stand van *Rome* zich ten stelligste verzetten. Het derde voorstel was eens krankzinnigen werk. De plebejers zouden *praetores* zijn en den wil der goden vernemen? Zoo dat immer geschiedde was *Romes* ondergang daar. De goden openbaarden hunne *auspicia* slechts aan kinderen uit een wettig huwelijk, en wat was het huwelijk der plebejers? De bruid was slechts koopwaar, slavin van den man wiens lusten

Digitized by Google

zij moest verzadigen, niet de heilige gezellin die met hem den gewijden broodkoek had gebroken, en de geheimzinnige woorden uitgesproken, en die in plegtig geleide over zijnen drempel was geligt. Zij onthielden hun geslacht, gelijk de edele patricier dat zijner jagthonden, maar de voorouders waarop zij zich beriepen waren hunner waard, ellendig werkvolk, door stand en geboorte tot de vergetelheid gedoemd of slechts aan haar ontgaan door misdrijven, gelijk aan 't geen thans Licinius beraamde. Zóó heeft menig patricier gedacht, zóó hebben welligt sommigen gesproken. De eischen van het *plebs* waren billijk, maar daaraan toe te geven ware een blijkbaar terugtreden der patriciers geweest, waartegen velen ter goeder trouw maar verreweg de meesten dáárom opkwamen, omdat de bestaande misbruiken, wier opheffing geeischt werd, allen de patriciers bevoordeelden.

De tegenstand der patriciers was te voorzien, het was blijkbaar, dat hij langdurig, dat hij wanhopig zou wezen, dat de krachten van weêrszijden niet veel verschilden, dat de patriciers voor geen middel terugdeinsden, dat de uitslag de zege aan den meest volhardende schenken zou. Het was dus niet genoeg het *plebs* of de meerderheid van het *plebs* eenen tijd lang te beheerschen; men moest aan eene vergadering van dertig duizend onkundige mannen de ijzeren vasthoudendheid inboezemen die de senaat bezat, men moest eene vergadering dwingen, die later tegen Pyrrhos en Hannibal den moed niet opgaf, in één woord, men moest volkstribuun worden en volkstribuun blijven tot de voorstellen wet waren, of alles was verloren. Jaarlijksche herkiezing tot na het bereiken van hun doel was voor de wetgevers onmisbaar: nog de Gracchi waren verloren zoodra hun deze ontviel. Die herkiezing wist Licinius zich voor den ganschen duur van den strijd te verzekeren; de keus geschiedde in de *comitia tributa* en was dus vrij van patricisch toezigt.

Het komt mij hoogst onwaarschijnlijk voor, dat Licinius zijne voorstellen het eerst bekend maakte, toen hij reeds volkstribuun was, en dat hij ze deed, tegen acht zijner ambtgenooten in. Zijne zaak moet veel beter gestaan hebben indien hij juist om die voorstellen te kunnen doen tot *tribunus* benoemd werd, al behaalde zijne partij ook slechts voor twee der tien keuzen de

Digitized by Google

zege. Zooveel is zeker, dat in het eerste tribunaat (van 377, v. C. 377) behalve LICINIUS zelven slechts één voorstander der *rogationes* plaats vond, L. SEXTIUS SEX. F. N. N. SEXTINUS LATERANUS, dien LIVIUS vermeldt als eenen *strenuus adolescens*, »*et cuius spei* »*nihil praeter genus patricium deesset.*" [18]

De drie *rogationes* werden voorgesteld: drie marktdagen of *nundinae* met hunne tusschentijden, dus ten minste 17 (en ten hoogste 24) dagen kon elkeen ze lezen op het *forum*; welligt dat reeds toen enkele patriciers de partij der hervormers kozen, P. MANLIUS die later als *dictator* hunne zaak opnam, en welligt als neef van den ongelukkigen MARCUS de patriciers haatte, en M. FABIUS AMBUSTUS, om het even of hij al dan niet STOLO's schoonvader was, immers zeker is het dat hij deze partij koos. De dag der vergadering kwam, de *tribus* vereenigden zich op het *forum*, onder het oog der op het *comitium* vergaderde *patres*; daar zou bepaald worden of men de voorstellen aan de stemming der *centuriae* zou onderwerpen. Reeds schijnt de meerderheid op de zijde der hervormers te zijn geweest, althans hunne tegenpartij durfde den uitslag der stemming niet afwachten. De beide *tribuni* openden de vergadering en bevalen hunnen *scriba* de voorstellen voor te dragen: de acht andere *tribuni* verboden den klerk dit te doen. Volgens oud herkomen te *Rome* hadden de overheden het regt zelven ongehoorzaamheid jegens hen te straffen; bij tegenstrijdige bevelen was het bevel van den hoogsten, en bij gelijk regt van twee overheidspersonen het verbod overwegend: de klerk zweeg op het *veto*. De voorstellers schenen overwonnen, toen vatte SEXTIUS, nog altijd naar het *comitium* [19] gekeerd, het woord op en verklaarde luid, dat hij de *intercessio* van anderen eerbiedigde, en de zijne zou weten te handhaven. Op de *Kalendae Quintiles* of 1 Julij 378, v. C. 576, traden nieuwe krijgstribunen aan het hoofd van zaken,

[18]) Zoo noemen hem de *Fasti* op 388, v. C. 366, voluit behalve de lettergreep *us* in beide *cognomina*. De spelling SESTIUS is misschien juister. — Vgl. LIV. VI. 34 f.

[19]) Tot aan TIB. GRACCHUS spraken zelfs de *tribuni* van de *rostra* naar het *comitium* gewend, waar de plaats der patriciers was, met den rug naar het *forum* in engeren zin, waar het *plebs* vergaderde. GRACCHUS keerde zich om, en sprak met het gelaat naar het *forum*.

Digitized by Google

maar de volkstribunen hadden eene andere telling, van 10 December (*a. d.* IV *Id. Dec.*) tot 10 December, en voor zij aftraden moesten nieuwe *praetores* of anders nieuwe consulaire *tribuni* worden gekozen. Thans stuitten LICINIUS en SEXTIUS de verkiezingen. Zij waren in hun regt, zij krenkten geene wezenlijke belangen want de loopende zaken waren in geringen getale en konden aan eenen *interrex* worden overgelaten; de regtspleging verdween op weinig na[20], maar de beste regtspleging beschermde de plebejers veel minder dan eene houding als die, welke hunne overheden thans aannamen; de patriciers hadden thans geene *Hernici* of *Latini* om het *plebs* te bedwingen, en eenen strijd zonder gewigtig doel en van twijfelachtigen uitslag durfden zij niet uitlokken. Ligt meenden zij ook, dit niet te behoeven: de *tribuni* mogten vrij de verkiezing tegen gaan, maar hunne voorstellen waren daardoor niet gered.

Hoe lang die toestand bleef bestaan is moeijelijk te bepalen. NIEBUHRS gronden tegen eenen strijd-van tien jaren en eene regeringloosheid van vijf hebben veel kracht: ik volg de tijdrekening van FISCHER, maar alleen wat de jaartallen betreft, zonder het overigens voor die tijdrekening, de gewone van VARRO, te willen opnemen. NIEBUHR vermoedt dat de *tribuni* wel telken jare de verkiezingen tegen hielden, maar nooit gedurende een vol jaar, omdat de oorlogen moesten doorgaan. Hoe waarschijnlijk dit ook zij, merke men op, dat de meeste van die oorlogen strooptogten waren, welke dikwijls het eerst door de *Romeinen* werden gedaan, en dikwijls onbeantwoord konden blijven zonder groote schade voor den staat; daardoor leden alleen de landheeren, dus voor het meerendeel juist de patriciërs. Ook zouden LICINIUS en SEXTIUS, zoo NIEBUHRS meening dat ze in oorlogstijden toegaven volkomen juist was, de ligtingen niet hebben verhinderd, gelijk zij in hun tweede (zevende) tribunaat deden. Intusschen bleef het *plebs* eensgezind en krachtig. In het jaar 384 (v. C. 370) der gewone tijdrekening werden SEXTIUS en LICINIUS ten derden (of achtsten) male tot *tribuni* gekozen, maar de aanhangers der

---

[20]) De *interrex* had *iurisdictio*, regtspraak in civile zaken. Maar die zal niet veel beteekend hebben onder eene overheid die alle vijf dagen in andere handen was.

Digitized by Google

hervorming verwierven thans vijf plaatsen voor het volkstribunaat, zelfs werd een der hunnen, M. FABIUS AMBUSTUS, dien men voor STOLO's schoonvader houdt, *tribunus militum consulari potestate*. De volharding en het klimmende aantal der partij schijnt de vijf tegenstrevende *tribuni* te hebben ontmoedigd: de hervormers werden gedurig stouter, en waagden eenen beslissenden strijd over een punt van schijnbaar ondergeschikt belang. De *duumviri sacris faciundis*, die met de zorg voor de Sibyllijnsche boeken belast waren en daaruit het rituaal of ceremonieel bij het verzoenen der goden na onheilspellende wonderen bestierden, waren natuurlijk nog altijd uit de patriciers gekozen: het bekleeden dier waardigheid was van oudsher een zekere stap tot het consulaat. De *tribuni* stelden voor, die commissie van twee leden tot tien te verhoogen, waarvan de helft tot het *plebs* moest behooren. Intusschen was de ambtsduur der krijgstribunen afgeloopen, en de nieuwe *tribuni* traden den 1 Julij 386 (v. C. 368) in functie, terwijl de volkstribunen eerst den 10 December 386 hun vierde jaar zouden voleindigd hebben. Moeijelijk uit te maken is de vraag, of LICINIUS en SEXTIUS toen nog tegenstand van hunne ambtgenooten ondervonden; LIVIUS (VI. 38) spreekt zich zelven tegen: maar zooveel is zeker, dat althans van den 10 December af aan de *tribuni* het eens waren; misschien bestond er nog oppositie in het eerste halfjaar van het vierde (negende) tribunaat der beide hervormers, van Julij tot December, maar die tegenstand zal niet veel hebben beteekend, daar thans de gezindheid des volks bekend was. Na 10 December moest men verwachten dat met goedkeuring der *tribus* het voorstel aan de *centuriae* zou worden gebragt, en daar de *centuriae*, het leger, uit diezelfde plebejers der *tribus* bestonden, sprak het van zelf dat de voorstellen ook daar zouden doorgaan en niets dan het veto der *curiae* zou overblijven.

De patriciers hadden in de *centuriae* slechts zes stemmen onder bijna tweehonderd, maar zij konden de beraadslaging der *centuriae*, zoo noodig, door eene ligting verhinderen. Deze was evenwel door de *tribuni militum* onuitvoerbaar, want daar zij te *Rome* zelf geschieden moest hadden de volkstribunen tegen hen en zelfs tegen de *praetores* het regt van protest, de *intercessio*, en zouden natuurlijk daarvan gebruik hebben gemaakt.

Digitized by Google

Geweld moest de ligting uitvoeren en daardoor het aannemen der *rogationes* verhinderen, een *dictator* werd benoemd, en wel de grootste held van *Rome*, M. Furius Camillus.

Deze begon, terstond na de keus van L. Aemilius Mamercinus tot zijnen *magister equitum*, met een vertoon van bijzondere gestrengheid. De omstandigheden moeten zich ongeveer als volgt hebben toegedragen, indien het verhaal van Livius, onze voornaamste bron, juist is, hetwelk echter grooten twijfel lijdt. Nog vóór 10 December hadden de overige *tribuni* min of meer goedschiks toegegeven, en men begreep, dat zij hun *veto* in de *comitia* zouden uitspreken: derhalve kondigen Licinius en de zijnen af, dat na het vereischte *trinundinum* aan de *comitia tributa*, het *concilium plebis*, magtiging zal worden gevraagd om de vier *rogationes* en wel in de eerste plaats het voorstel over de *duumviri sacris faciundis* aan de *centuriae* voor te dragen. Terwijl dit afgekondigd wordt benoemt de tegenpartij den *dictator;* denkelijk door eenen *interrex*, volgens senaatsbesluit; deze benoemt zijnen *magister equitum*, en beiden vragen volgens oud herkomen (*more maiorum*) van de *comitia curiata* de bekrachtiging hunner volmagt, *ferunt legem curiatam de imperio*. Op den dag der *comitia tributa* vervullen de patriciers het *comitium*, de *dictator* zelf verschijnt er met al den glans zijner waardigheid, terwijl ginder op het *forum* de vergadering wordt geopend, en misschien nog eenige pogingen tot *intercessio* worden gewaagd, maar niet sterk genoeg om Licinius tegen te houden. De uitslag der stemming was te voorzien, welligt is zij begonnen, welligt heeft Camillus afgewacht tot dat reeds de volstrekte minderheid der stammen, toenmaals twaalf van de vijf en twintig, voor de *rogationes* gestemd had en elk langer verwijl de aanneming zou beslist hebben. Toen beklom hij het spreekgestoelte, de latere *rostra*, en verklaarde de vergadering voor gesloten [21]. De beide volkstribunen, sterk in hun goed regt, weken niet, en lieten de vergadering doorgaan; de *dictator* beval zijnen lictoren, ze met geweld uit een

[21]) Volgens Livius verklaarde hij haar voor onwettig, omdat op de *intercessio* geen acht was geslagen, maar Livius moest hem ten minste eenig voorwendsel geven om zoo te handelen, en kan het ligt of zelf hebben verdicht of uit oudere vijanden van het *plebs* hebben afgeschreven.

Digitized by Google

te drijven. Eenen strijd wilden de *tribuni* nog niet, de vergadering werd gestaakt maar niet gesloten [22], en de *dictator* dreigde met eene ligting. Wee ieder die zich verzette: als veldheer had hij onbepaald regt over het leven zijner soldaten, en tot soldaat kon hij nemen wien hij wilde: hij was geen consul, die het *veto* der tribunen ontzien moest. Daartegen verklaarden de volksleiders, dat M. FURIUS immers binnen 't halfjaar moest aftreden, en dat zij dan, zoo ze slechts herkozen waren, eene boete van 500.000 *asses* (*f* 22.500 of meer) [23] tegen hem zouden voorstellen, zoo hij van zijn regt als *dictator* gebruik maakte. Het *plebs* juichte en beloofde als ware het van te voren zijne toestemming. Was dit voorval dat met het »*edictum in* »*milites*" waarvan de *Fasti* op 386 gewagen, ten gevolge van 't welk CAMILLUS aftrad? Gissingen brengen ons niet verder, maar zooveel is zeker, dat hij en zijn *magister equitum* »*post* »*edictum in milites ex S. C. abdicarunt;*" daarmede was de zaak van het *plebs* gewonnen. De senaat schijnt voor maatregelen te hebben terug gedeinsd als die de oude krijgsman wilde nemen: hij sloeg, misschien van begin af aan ter kwader trouw, den weg der toegevendheid in, en benoemde P. MANLIUS tot *dictator*. Ook de rol van dezen laat zich uit onze onvolkomen bronnen niet beoordeelen, maar het eenige wat van hem bekend is schijnt vijandschap tegen de zaak der patriciers aan te duiden: hij koos zijnen *magister equitum* uit het *plebs* en wel eenen nabestaande (neef) van eenen der hoofdleiders, den gewezen krijgstribuun C. LICINIUS PUBLIUSZOON, die even als de wetgever, CAIUSZOON, de beide namen CALVUS en STOLO droeg. Reeds in den tusschentijd waren den *tribuni* in schijn verzoenende voorstellen gedaan, de patriciers verklaarden zich tot

---

[22]) »Zu solchen Erwähnungen dessen was in der Sache liegt, als ob es er»zählt stünde, sind wir eben so berechtigt wie unsre Vorgänger vor achtzehnhun»dert Jahren." NIEBUHR, *R. G.* II, n. 461.

[23]) De *denarius*, tien *asses*, is gelijk aan de Atheensche δραχμή, het $\frac{1}{6000}$ van een talent, d. i. volgens BÖCKHS laatste berekening 1500 Thaler of 2700 gulden: dus wordt de δραχμή gelijk *f* 0.45, en het *as* aan 4½ cent. Maar welk *as?* Het *librale*, het *sextantarium* of het *unciale*? In den tijd van LICINIUS waren nog alleen de *asses librales* in gebruik, die waarschijnlijk meerdere waarde hadden.

Digitized by Google

alles bereid mits men ze niet dwong plebejers als *praetores* te zien: zij wilden gaarne de ellende van het volk verligten, gaarne zijn bestaan verzekeren, maar de gemeenschap met de goden voor plebejers open te stellen ware heiligschennis. Wat hadden ook de arme schuldenaars aan die waardigheden; die hun nimmer ten deel zouden vallen? Licinius zou ze verkrijgen, en Sextius, en wie anders tot die eerzuchtige warhoofden behoorde, dat was hun doel, niet het volksbelang. De plebejers hadden te kiezen, zij zouden aan hun eigen belang zonder moeite voldaan zien, mits zij afzagen van de belooning der groote oproerkraaijers.

De voorstellen waren staatkundig. Het meerendeel van het *plebs* sloeg geloof aan de goede trouw der patriciers die zoo spraken, of was naijverig op zijne aanvoerders, of bevreesd voor den voortdurenden partijtwist: zelfs Livius beschuldigt de eerzucht der wetgevers, als of zij zonder waarborgen op de patriciers hadden moeten vertrouwen, terwijl later zelfs de waarborg dien zij eischten onvoldoende bleek tegen patricische willekeur. Een *concilium plebis* had plaats en de *rogatio* omtrent de plebejische *praetura* bleek in de minderheid te zijn, terwijl de akkerwet en de woekerwet stonden aangenomen te worden, indien men afzonderlijk gestemd had. Maar alleen de *tribuni* hadden het initiatief en vereenigden de drie voorstellen tot één: zoo ge drinken wilt, zeide Licinius tot het *plebs*, moet ge ook eten, en de vergadering ging onverrigter zake uit een. Welligt bragten de voorstellers een deel der plebejers tot inkeer; de meesten zullen onzeker gebleven zijn tot aan de benoeming van Licinius Publiuszoon tot *magister equitum*: toen bleek het, dat het *plebs* overwinnen zou mits het volharden wilde. Het *plebs* hereenigde zich, de tribunicische verkiezingen naderden, de herkiezing der volksleiders was verzekerd, terwijl de patriciers hunnen *dictator* met verwijtingen overlaadden, waarop hij bleef antwoorden dat het ambt van *magister equitum* niet hooger stond dan dat van krijgstribuun hetwelk Licinius bekleed had en dat hij een zoo naauw verwanten man niet had kunnen voorbijgaan. Het oogenblik was gunstig, de *tribuni* begrepen thans het *plebs* aan zijne besluiteloosheid te moeten ontrukken: zij weigerden hunne herkiezing tenzij eerst de drie *rogationes*, tot één

Digitized by Google

voorstel zamengesmolten, door het *plebs* waren goedgekeurd. Dit besliste, LICINIUS en SEXTIUS werden ten vijfden (tienden) male tot *tribuni* gekozen, en wel alleen met voorstanders der wetshervorming; zij traden terstond in functie, en begonnen hun ambt door de verkiezingen te stuiten, niet alleen die der *praetores*, maar ook die der krijgstribunen, gelijk zij reeds de vorige jaren hadden gedaan. Eerst toen MANLIUS het voorstel over de *decemviri sacrorum* in omvraag bragt, toen de *centuriae* het aannamen, en de daarop gevolgde keus van vijf patriciers en vijf plebejers door de *curiae* was goedgekeurd, toen stonden zij de verkiezing van consulaire *tribuni* toe: deze werden voor de laatste maal gekozen, en ook hier bewezen de plebejers hunne meerderheid en hunne gematigdheid tevens. Enkel patriciers verwierven die waardigheid, maar de *dictator* MANLIUS werd benoemd, en een VALERIUS, uit het meest populaire patricische huis van *Rome*, en twee CORNELII, COSSUS en MALUGINENSIS, die reeds vóór twee jaren met FABIUS den schoonvader van STOLO CAIUSZOON *tribuni* waren geweest: ook de huizen der CORNELII en LICINII waren verwant; een GEGANIUS en een VETURIUS verkregen de beide andere plaatsen. Meer en meer naderde de overwinning der plebejers, en nogmaals beproefden de senatoren hunne kans met CAMILLUS als *dictator* [24]. Maar het *plebs* bleef vast aaneen gesloten. LIVIUS spreekt kortaf van *ingentia certamina*, PLUTARCHOS meldt zonder tijdsbepaling, dat de *tribuni* eenmaal CAMILLUS hebben doen vatten; ten laatste overwon het *plebs*, en de *centuriae* verkozen op het *campus Martius* tot plebejischen *praetor* L. SEXTIUS LATERANUS, natuurlijk nadat het gecombineerde wetsvoorstel was aangenomen. De uitslag werd naar de *curiae* verzonden, om als verdrag tusschen de twee standen als tusschen twee volken te worden bekrachtigd, de *curiae* weigerden die bekrachtiging. Toen liep het *plebs* te wapen, en het was blijkbaar dat het zwaard zou beslis-

---

[24]) Welke rol AP. CLAUDIUS CRASSUS, des decemvirs kleinzoon, in dien tijd gespeeld heeft, durf ik niet bepalen. Dat hij de zaak der patriciers voorstond was waarschijnlijk en wordt opgegeven door LIVIUS VI. 40 vlgg.; zijne lange redevoering treedt niet in bijzonderheden welke haar met zekerheid eene plaats aanwijzen.

Digitized by Google

sen; het vermoeden is geoorloofd dat eerst toen CAMILLUS ten tweeden male de dictatuur op zich nam, die pas in zijnen persoon was vernederd; thans was *Romes* grootste veldheer noodig [25]. Maar LICINIUS toonde zich even gematigd als vasthoudend. Ook zonder getuigenis valt niet te betwijfelen dat de voorstellen tot verzoening van het *plebs* uitgingen, want dit behoudt alleen de hoofdzaak en geeft in alle bijzaken toe. Er werd bepaald dat de naam der *praetura* en de regtspleging in civile zaken in handen der patriciers zou blijven, en wel van éénen *praetor*, *qui ius in urbe diceret:* de criminele regtspleging en het bevel in den oorlog ging over op twee *iudices*, van welke de een altijd plebejer moest wezen, en die dus inderdaad, schoon met vele beperkingen, de vroegere *praetura* bekleedden, het latere consulaat: de *quaestores parricidii* verwisselden hun naam met dien van *aediles curules*, en werden, ten getale van twee, om het andere jaar uit elken der beide standen gekozen: de *curiae* bekrachtigden de stemmingen der *centuriae* en erkenden SEXTIUS als *iudex* (*consul*); tot zijnen ambtgenoot koos men AEMILIUS MAMERCINUS, den *magister equitum* van CAMILLUS, en tot *praetor* den zoon van CAMILLUS, SP. FURIUS; tot *aediles curules* werden CN. QUINCTIUS CAPITOLINUS en P. CORNELIUS SCIPIO door den invloed van het landvolk gekozen: de *ludi Romani* werden van drie dagen op vier gebragt, ten getuige, dat eindelijk het *plebs* als *Romeinen* erkend was, gelijk de *Ramnes*, *Tities*, *Luceres* ieder éénen dag ter hunner eere hadden; de uitvoering der *rogationes* of thans *leges Liciniae Sextiae* werd opgedragen aan *triumviri reipublicae constituendae*, waaronder hoogst waarschijnlijk de hoofden der partijen, CAMILLUS en LICINIUS, zullen geweest zijn.

Leyden, 15 *Febr.* 1852. E. J. KIEHL.

(*Het vervolg in een volgend nummer.*)

---

[25]) OVID. *Fast.* I. 641 vlgg.:

» Furius antiquum" (templum Concordiae) » populi superator Etrusci
» voverat, et voti solverat ante fidem.
» Causa, quod a patribus sumptis secesserat armis
» vulgus; et ipsa suas Roma timebat opes."

Digitized by Google

DE REDEVOERINGEN

VAN

DEMOSTHENES TEGEN APHOBUS.

Als iemand Schäfers Demosthenes ter hand neemt en ziet, welke uitgebreidheid de Apparatus criticus verkregen heeft, dan zal hij al ligt wanen aldaar alles te zullen vinden, wat hij tot het begrijpen van den auteur noodig heeft. Eene uitgaaf toch in negen octavo deelen, ieder door elkaâr van 700 bladzijden, waarvan twee deelen tekst, één deel vertaling, één deel *index* en *vijf* deelen aanteekeningen, belooft veel. Ik ben er ver van af de groote verdiensten van dit werk te miskennen, maar merk alleen op, dat meestal datgene ontbreekt, wat vooral bij de kleine redevoeringen zoo noodzakelijk is, een duidelijk verhaal van het onderwerp der aanhangige zaak, met vermelding van die antiquarische bijzonderheden, die noodig zijn om zich de zaak duidelijk voor te stellen. Schömann b. v. heeft dit in zijnen Isaeus zeer goed gedaan: men kan thans eene oratie van dezen redenaar zonder gezette voorafgaande studie geregeld lezen; voor Demosthenes intusschen bestaat, voor zoo ver mij bekend is, een dergelijke arbeid slechts voor enkele redevoeringen. Reeds terstond bij de eerste der private redevoeringen, die ik hier vooral op het oog heb, laten de uitleggers ons in den steek, ja wat meer is, omtrent het onderwerp van dit stukje, de berekening van het vermogen van Demosthenes vader, geven zij zelfs verkeerde inlichtingen. Het komt mij dus niet onbelangrijk voor, dit punt nader toe te lichten, vooral wanneer ik zie, dat zelfs Böckh in zijne »Staats»haushaltung" de waarheid niet overal heeft gevonden. Ik hoop

Digitized by Google

dat men mij bij een dergelijk *mikrologisch* onderzoek zal willen volgen, daar ik mij met een paar resultaten vlei, die niet onbelangrijk zijn.

Men weet dat DEMOSTHENES, toen zijn vader stierf, Ol. 101. 2, in het jaar 375 v. C., eerst zeven jaar oud was. Zoowel hij zelf als zijne moeder en vijfjarige zuster kwamen volgens het testament onder voogdij van APHOBUS, DEMOPHON en THERIPPIDES. DEMOSTHENES de vader had alles in het werk gesteld, om zich de getrouwheid te verzekeren dier menschen, die hem gedeeltelijk verwant waren. Het vermogen toch, hetwelk zij gedurende tien jaren, nam. totdat DEMOSTHENES zijn achttiende jaar bereikt had, zouden besturen, was aanzienlijk, en men had te Athene reeds vele voorbeelden gezien van het oneerlijk besturen der voogdij. Zijne vrees was niet ongegrond, want DEMOSTHENES kreeg op zijn achttiende jaar nog geen tiende deel terug van een vermogen, dat in dien tijd vertwee- en drievoudigd had kunnen zijn. Ofschoon het hier de plaats niet is het wezen der Attische voogdij te onderzoeken, welke met alle uitvoerigheid behandeld is door MEIER *Att. Proc.* p. 442 vlgg. moet toch het volgende worden herinnerd. De voogd, of liever de voogden, want men benoemde er meestal meerdere, hadden zoowel de voogdij over den persoon als het bestuur over de bezittingen van hunnen pupil. De minderjarigheid eindigde met het achttiende jaar en alsdan moesten de voogden natuurlijk rekening en verantwoording doen. De vrouw had volgens Attisch regt gedurende haar gansche leven een κύριος, hetgeen ongeveer met *curator* overeenkomt; zij kon namelijk zonder diens tusschenkomst geene geldige overeenkomsten maken of voor het geregt optreden. De man was de κύριος zijner vrouw en zijner minderjarige kinderen; bij zijn overlijden kreeg zijne vrouw eenen voogd tot κύριος, en wel haren oudsten zoon zoodra deze meerderjarig was, natuurlijk tot dat zij hertrouwde. DEMOSTHENES werd dus bij zijne meerderjarigheid de κύριος zijner moeder en vijftienjarige zuster. Gedurende de voogdij kon ieder de voogden aanklagen, dat zij de bezittingen der minderjarigen niet wel bestuurden; dit was dus volgens de beginselen van het Attisch regt eene γραφὴ ἐπιτροπῆς, waarbij *straf* en, gelijk van zelf spreekt, ontzetting werd

Digitized by Google

geëischt van den ontrouwen voogd. Zoodra de kinderen meerderjarig waren, hadden waarschijnlijk zij alleen het regt (binnen den tijd van vijf jaren) de voogden voor den regter om restitutie van het hun ontvreemde te vragen. Dit was eene private actie, eene δίκη, waar dus alleen op *schadeloosstelling*, niet op straf kon worden aangedrongen. Men had daarbij te *Athene* het beginsel aangenomen, dat de aanklager slechts had aan te toonen, hoeveel hij nog te vorderen had; alsdan moest hij de voogden achtereenvolgens in regten aanspreken en ieder tot teruggave van eene derhalve gelijke som dwingen [1].

Vertrouwende op de regtvaardigheid zijner zaak, klaagde de achttienjarige DEMOSTHENES achtereenvolgens zijne drie voogden aan, en schijnt zijne zaak bij de regters te hebben gewonnen; zeker was dit het geval met APHOBUS. Doch de voogden wisten zooveel chicanes uit te denken dat het hem toch nooit gelukt is, eenig aanmerkelijk deel van zijn vermogen terug te krijgen. Over dit onderwerp bezitten wij vijf redevoeringen van DEMOSTHENES, waarin zijn leermeester ISAEUS hem nog zal hebben bijgestaan. De eerste is tegen APHOBUS, waarin hij diens ontrouw bloot legt; de argumenten dezer oratie worden nader versterkt in de tweede, die insgelijks tegen APHOBUS is. De derde, alsmede tegen hem, is de verdediging van een getuige van DEMOSTHENES in de vorige zaak, welken APHOBUS beschuldigde valsche getuigenis te hebben afgelegd. Deze wordt voor onecht gehouden. De vierde en vijfde zijn tegen ONETOR, den schoonbroeder van APHOBUS, aan wien deze voorgaf een stuk land, dat aan DEMOSTHENES toekwam, te pand gegeven te hebben, waarvan ONETOR hem dan ook had geweerd.

De eerste en tweede oratie tegen APHOBUS, de eenige, waarmede wij ons zullen bezig houden, zouden na de gegeven inlichtingen zeer gemakkelijk te verstaan zijn, ware het niet dat de berekeningen, die DEMOSTHENES maakt, het geregeld lezen uiterst bemoeijelijkten. Er doen zich daarbij enkele zwarigheden voor, waarvan men zich wil afmaken, door te zeggen, dat DEMOSTHENES onnaauw-

[1]) Al de bovenstaande beweringen zijn genoegzaam bekend, zoodat ik ze niet behoef te motiveren. Zie alleen voor het laatste *Dem.* Aphob. III. § 36.

Digitized by Google

keurig is, zich vergist heeft, dat de getallen corrupt zijn enz. Er zijn er die voorwenden dat DEMOSTHENES opzettelijk altijd in zijn voordeel verkeerd cijfert, doch dit is ongerijmd; hij moet volstrekt *juist* zijn in zijne berekeningen, oneerlijk *kon* hij alleen zijn in het opgeven der grondslagen, waarop zijne berekening rust. Zoo het toch al mogelijk ware de regters in eene uitgesproken redevoering om den tuin te leiden, dan was dit niet mogelijk met de korte opgave van de verschillende posten die hij terug vorderde, welke de acte van beschuldiging vergezelde [2]. Het zou bovendien al zeer onnoozel zijn, als men dertig talenten terug vordert, om één of twee talenten meer zich toe te eigenen, gevaar te willen loopen alles te verliezen. Ik zal dan ook trachten aan te toonen dat DEMOSTHENES berekening *zonder eenige verandering* volmaakt sluit. Ik zet dit voorop, omdat bij berekeningen van dien aard het sluiten der uitkomsten noodzakelijk is, om eenig geloof te verdienen. Mijn plan is de plaatsen in de beide oraties die op het vermogen van DEMOSTHENES betrekking hebben, eerst na te gaan en dan de verkregen resultaten te vereenigen.

De eerste plaats, die omtrent het onderwerp van ons onderzoek eenig licht verspreidt, is *Dem.* c. Aphob. I. § 4. DEMOSTHENES deelt aldaar eenige bepalingen uit het testament zijns vaders mede, welke ik zal opgeven. Diens vermogen bedroeg ongeveer 14 talenten, waarvan 5000 drachmen als bedrag van den bruidschat zijner vrouw. Het bestuur hierover gaf hij aan de reeds genoemde drie voogden, aan APHOBUS en DEMOPHON, zijne neven, en aan THERIPPIDES, zijnen vriend. Aan dezen gaf hij het vruchtgebruik van 1 tal. 1000 dr., gedurende den tijd dat de voogdij duren zou, dus voor tien jaren. Hij gaf aan DEMOPHON zijne vijfjarige dochter, zoodra zij huwbaar zou zijn, tot vrouw, en daarbij *terstond* het genot van een bruidschat van twee talenten. APHOBUS kreeg de weduwe met eenen bruidschat van 1 tal. 2000 dr. In het geheel beschikte hij aldus over 4 tal. 3000 dr. APHOBUS en DEMOPHON intusschen namen de bruidschatten wel aan, maar huwden de hun toegedachte echtgenooten niet.

---

[2]) Aphob. III. § 31.

Digitized by Google

Een weinig verder, § 6, vinden wij de opgave van hetgeen DEMOSTHENES van zijne voogden had terug ontvàngen; nam. zijns vaders huis, veertien slaven en 3000 drachmen; alles te zamen volgens zijne berekening 1 tal. 1000 dr. waard. In de opgave van de nalatenschap zijns vaders zien wij dat dit huis geschat wordt op 3000 drachmen. Men heeft dus hieruit opgemaakt, dat de slaven door DEMOSTHENES 1000 drachmen worden waard gerekend, dus ieder 71 drachmen. Men heeft het hierbij vreemd gevonden, dat de slaven zoo veel in waarde waren afgenomen, daar DEMOSTHENES hen bij de opgave van den boedel, zoo als zijn vader ze had nagelaten, elk minstens 200 tot 300 drachmen waard rekent. De berekening kan intusschen naauwkeuriger worden uitgevoerd. DEMOSTHENES ontving niet 3000 drachmen aan geld terug, maar 3100 dr. gelijk uit *Aphob.* I. § 37 blijkt. Hij schat dus het huis met de slaven op 3900 drachmen. Nu weten wij, hoe schandelijk de voogden met het vermogen der minderjarigen hadden geleefd; zij zullen het met het huis niet beter gemaakt hebben; veilig kan men het er voor houden, dat het huis na tien jaren niet meer dan de helft, dus 1500 dr. waard was. De veertien slaven zouden alsdan 2400 dr. waard zijn, of ieder 170 drachmen. Dit is althans eene berekening die zich laat begrijpen; wij vragen hier niet of het inderdaad zoo was, maar wel of DEMOSTHENES het met waarschijnlijkheid dus kon voorstellen.

§ 7 is na de verklaring van BÖCKH Staatsh. I. p. 667 aan geene zwarigheid meer onderworpen.

Dit is niet het geval met vs. 9. Ik zal deze plaats afschrijven, omdat wij er een oogenblik langer bij moeten vertoeven: *ὁ γὰρ πατὴρ, ὦ ἄνδρες δικασταὶ, κατέλιπε δύ' ἐργαστήρια, τέχνης οὐ μικρᾶς ἑκάτερον, μαχαιροποιοὺς μὲν τριάκοντα καὶ δύ' ἢ τρεῖς, ἀνὰ πέντε μνᾶς καὶ ἓξ, τοὺς δ' οὐκ ἐλάττονος ἢ τριῶν μνῶν ἀξίους, ἀφ' ὧν τριάκοντα μνᾶς ἀτελεῖς ἐλάμβανε τοῦ ἐνιαυτοῦ τὴν πρόσοδον, κλινοποιοὺς δ' εἴκοσι τὸν ἀριθμὸν, τετταράκοντα μνῶν ὑποτιμένους, οἳ δώδεκα μνᾶς ἀτελεῖς αὐτῷ προσέφερον, ἀργυρίου δ' εἰς τάλαντον καὶ δραχμὰς δεδανεισμένου, οὗ τόκος ἐγίγνετο τοῦ ἐνιαυτοῦ ἑκάστου πλεῖον ἢ ἑπτὰ μναῖ, καὶ ταῦτα μὲν ἐνεργὰ κατέλιπεν, ὡς καὶ αὐτοὶ οὗτοι ὁμολογήσουσιν· ὧν γίγνεται τοῦ μὲν ἀρχαίου κεφάλαιον τέτταρα τάλαντα καὶ πεντακισχίλιαι, τὸ δ' ἔργον αὐτῶν*

Digitized by Google

τεττήκοντα μναῖ τοῦ ἐνιαυτοῦ ἑκάστου· χωρὶς δὲ τούτων ἐλέφαντα μὲν καὶ σίδηρον, ὃν κατειργάζοντο καὶ ξύλα κλίνεια εἰς ὀγδοήκοντα μνῶν ἄξια, κυπέλλα δὲ καὶ χαλκὸν ἑβδομήκοντα μνῶν ἐωνημένα, ἔτι δ' οἰκίαν τρισχιλίων, ἱπποκλα δὲ καὶ ἐκπώματα καὶ χρυσία καὶ ἱμάτια καὶ κόσμον τῆς μητρὸς ἄξια σύμπαντα ταῦτα εἰς μυρίας δραχμὰς, ἀργυρίου δ' ἔνδον ὀγδοήκοντα μνᾶς· καὶ ταῦτα μὲν οἱποι κατέλιπε πέντε, ναυτικὰ ἑβδομήκοντα μνᾶς, ἐκδοσιν παρὰ Ἡσύθῳ, τετρακοσίας δὲ καὶ δισχιλίας ἐπὶ τῇ τραπέζῃ τῇ Πασίωνος, ἑξακοσίας ἐπὶ τῇ Πυλάδου, παρὰ δὲ Δημομέλει τῷ Δήμωνος [οἰεῖ] χιλίας καὶ ἑξακοσίας, κατὰ διακοσίας τε καὶ τριακοσίας, ὁμοῦ τι τάλαντον διακεχρημαμένου· καὶ τούτων αὖ τῶν χρημάτων τὸ κεφάλαιον πλέον ἢ ὀκτὼ τάλαντα καὶ τριάκοντα μναῖ γίγνονται· συμπάντων δ' εἰς τετταρακαίδεκα τάλαντα εὑρήσετε σκοποῦντες.

In de eerste plaats noemt DEMOSTHENES onder de goederen die zijn vader naliet twee fabrijken. In de eene werkten twee of drie-en-dertig zwaardvegers, waarvan sommige 500 tot 600, geene minder dan 300 dr. waard was; in de andere werkten twintig stoelenmakers, op welke hij aan MORRIADES 4000 drachmen had voorgeschoten. De eerste fabrijk gaf jaarlijks 5000, de tweede 1200 dr. Hierbij wordt nog gevoegd een talent, hetwelk ἐπὶ δραχμῇ, dus à 12 pCt. op interest stond en jaarlijks 720 dr. afwierp. Deze drie posten vormden te zamen 4 talenten 5000 drachmen, welke jaarlijks 5000 drachmen opbragten. De slaven en de stoelenfabrijk met het talent maken te zamen 1 tal. 6000 dr., zoodat de zwaardvegers 3 tal. 1000 dr. of 19000 dr. waard moeten zijn geweest. Er waren er 32 of 33, zoodat ieder door elkaâr nagenoeg 600 drachmen waard was. Dit strijdt echter tegen DEMOSTHENES beweren dat slechts enkele zooveel waard waren. Zoo wij vonden, dat zij minder waard waren dan hij opgeeft, zou men hem van overdrijving kunnen beschuldigen; doch dat hij minder zal hebben opgegeven, is volstrekt ongeloofelijk. Uit het vervolg blijkt dat de getallen niet corrupt *kunnen* zijn; er blijft mij dus niets over dan aan te nemen, dat DEMOSTHENES bij dit kapitaal de jaarlijksche rente van 5000 dr. gevoegd heeft. Om welke reden hij dit gedaan heeft weet ik niet, maar wel dat alleen in deze onderstelling de berekening sluit. De slaven toch zijn alsdan waard 14000. Rekenen wij er dan eenige op 550 dr., andere op 300 dr., dan vinden wij

Digitized by Google

door eene eenvoudige vergelijking dat er 18 slaven waren van 500 tot 600 dr. en 14 van 300 dr. In het vervolg zal nog een argument tot versterking van dit gevoelen voorkomen.

Er kan uit dit alles nog eene belangrijke gevolgtrekking getrokken worden. BÖCKH heeft willen bepalen, hoe groot de winst was, die DEMOSTHENES van beide fabrijken trok. Hij vindt dat de zwaardvegers bij een kapitaal van 19000 dr. jaarlijks 3000 dr. overwonnen, dus $15\frac{15}{19}$ pCt., en de stoelenmakers bij een kapitaal van 4000 dr. jaarlijks 1200 dr., dus 30 pCt. Hij verwondert zich met regt over de ongelijkheid, die intusschen slechts schijnbaar is. Hij heeft namelijk de waarde der grondstof niet in aanmerking genomen, welke dikwijls lang te voren moest worden gekocht, als er zich eene gunstige gelegenheid voordeed. Gedurende dezen tijd lag dat kapitaal renteloos. Volgens § 31 gebruikte de stoelenfabrijk maandelijks 200 dr. ivoor en de zwaardvegers met het ijzer even zooveel. Bovendien was er nog altijd stoelenhout, verwstof en koper, omtrent welke wij geene nadere berekening kunnen maken. DEMOSTHENES liet na aan ivoor, ijzer en stoelenhout 8000 dr., dus voor omstreeks 20 maanden. Laat ik als voorbeeld eens stellen, dat er altijd voor omstreeks één jaar voorhanden was, dan maakt dit voor beide fabrijken een renteloos kapitaal van 2400 dr. ieder. Het kapitaal dus, dat in de zwaardvegerij stak, was de waarde der slaven 14000 dr., met de voorhanden grondstof, 2400 dr., te zamen 16400 dr., welke eene jaarlijksche winst gaven van 5000 dr., dus omstreeks 19 pCt. Evenzoo bedroeg het kapitaal waarmede de stoelenfabrijk werd gedreven 4000 + 2400 = 6400 dr., met eene jaarlijksche winst van 1200 dr. of omstreeks 18 pCt. Het spreekt van zelf, dat deze berekening op geen grooten graad van naauwkeurigheid aanspraak maakt.

Omtrent de volgende posten in deze rekening kan ik kort zijn; zij zijn ivoor, ijzer en stoelenhout, 1 tal. 2000 dr.; verwstof en koper 1 tal. 1000 dr.; een huis, 5000 dr.; huisraad, vazen, sieraden der huisvrouw, 1 tal. 4000 dr.; gereed geld 1 tal. 2000 dr.; verschillende posten van op interest uitgezet geld 2 tal. 5600 dr. Wij hebben dus in het geheel:

Digitized by Google

zwaardvegerij, stoelenmakerij, één talent:	4 tal.	5000 dr.
ivoor, ijzer, stoelenhout:	1 »	2000 »
verwstof en koper:	1 »	1000 »
een huis:		5000 »
huisraad, sieraden der moeder:	1 »	4000 »
gereed geld:	1 »	2000 »
op rente uitgezet:	2 »	5600 »
	13 tal.	4600 dr.

Als DEMOSTHENES eindelijk de waarde van alles te zamen, behalve de eerste post op 8 tal. 3000 dr. stelt, dan rekent hij het huis niet mede.

Zien wij verder § 12. Het is moeijelijk na te gaan, hoeveel *ieder* der voogden afzonderlijk van de nalatenschap bezat. Welligt kon DEMOSTHENES dit zelf niet juist opgeven, en het was bovendien voor de wet onverschillig, daar hij slechts aantoonen moest, hoeveel hij in het geheel terug te vorderen had. Ik wil echter eene poging wagen ook dit punt volgens DEMOSTHENES denkbeelden uit te maken. Vooreerst dan had APHOBUS de bruidschat, ten bedrage van 1 tal. 2000 dr. Daar hij de moeder van DEMOSTHENES niet gehuwd had was hij gehouden dit geld terug te geven. De wetgever bepaalde voor dit geval een interest van 18 pCt., namelijk ἐπ' ἐννέ' ὀβολοῖς, § 17, d. i. negen obolen of 1½ drachme van iedere mine 's maands. DEMOSTHENES vorderde echter slechts ἐπὶ δραχμῇ, dus 12 pCt., dat is in tien jaren 120 pCt., want er is slechts spraak van eenvoudigen interest. Dit bedroeg dus 2 tal. 5600 dr. Deze bruidschat had APHOBUS ontvangen, gelijk DEMOSTHENES bewijst, op de volgende wijze. De sieraden en kleederen der moeder bedroegen 5000 dr., deze had hij in ontvangst genomen benevens 3000 dr. van de opbrengst van den verkoop der slaven. De helft namelijk der zwaardvegers was verkocht geworden. Deze verkoop had volgens § 35 de som van 7700 dr. opgebragt. Ik vind hierin, dit zij in het voorbijgaan gezegd, eene bevestiging van hetgeen ik boven beweerde, dat de zwaardvegers niet 19000 maar 14000 dr. waard waren. Zoo toch de helft der slaven en nog τὰ πλείστου ἄξια volgens APHOB. I. § 61, voor 7700 dr. verkocht werd, dan is het veel waarschijnlijker dat zij te zamen 14000 dr. waard zijn geweest, dan 19000 dr.

Digitized by Google

De tweede som, die APHOBUS ontvreemd had, vinden wij § 18. Gedurende twee jaren had hij de opbrengst der zwaardvegerij in ontvangst genomen. De opbrengst die vroeger 3000 dr. bedroeg, was thans na den verkoop van de helft der slaven jaarlijks slechts 1500 dr. APHOBUS had dus gedurende acht jaren 3000 dr. in bezit; deze som bedraagt met de interest van 12 pCt. 's jaars 8880 dr. Gedurende de overige jaren had THERIPPIDES de zaak bestuurd en had slechts 1100 drachmen in rekening gebragt, dus jaarlijks 400 dr. ontvreemd.

In de volgende §§ spreekt DEMOSTHENES over de stoelenfabrijk. De vader had de slaven tot pand voor 4000 dr.; de jaarlijksche winst bedroeg 1200 dr. Na tien jaren had DEMOSTHENES dus terug te vorderen 16000 dr. Het schijnt, dat hij niet kon bewijzen, wie dit geld eigenlijk in ontvangst genomen had, en hij vraagt dus aan APHOBUS één derde terug, dus nagenoeg een talent, juister 5300 dr.

In § 30 vlgg. hebben wij de plaats die ik vroeger reeds gebruikt heb, waaruit blijkt, dat de stoelenfabrijk jaarlijks 2400 dr. ivoor gebruikte, en de zwaardvegerij met het ijzer even zoo veel. Uit APHOB. II. § 13 meen ik te mogen opmaken, dat APHOBUS deze som, ter waarde, gelijk boven gebleken is, van 1 tal. 2000 dr. ontvreemd heeft.

De berekening van DEMOSTHENES § 34 vlgg. is meer ingewikkeld. Hij wil bewijzen dat APHOBUS nog 3 tal. 1000 dr. ontvreemd heeft. Uit de verklaring der voogden zelve bleek het, dat zij hadden ontvangen:

APHOBUS:	1 tal.	4800 dr.
THERIPPIDES:	2 »	
DEMOPHON:	1 »	2700 »
te zamen	5 tal.	1500 dr.

Hieronder was de opbrengst van de reeds vermelde verkochte slaven ten bedrage van 1 tal. 1700 dr. Het onderhoud der familie had jaarlijks 700 dr. gekost, welke THERIPPIDES had uitbetaald; derhalve gedurende tien jaren 1 tal. 1000 dr. DEMOSTHENES rekent dat deze som daarmede was terug betaald en verwaarloost de nog overige 700 dr. Er bleef dus nog over nagenoeg vier talenten, juister 3 tal. 5800 dr. Deze bedragen volgens DEMOSTHENES na tien jaren met de interest 8 tal. 1000 dr.

Digitized by Google

Rekent men 12 pCt. interest, dan bedraagt deze som echter 8 tal. 4360 dr. dus 3360 dr. meer. Hoe komt het, dat DEMOSTHENES deze verwaarloost? De reden is eenvoudig. Hij rekent dat de voogden niet hebben ontvangen 5 tal. 1500 dr., maar slechts rond 5 talenten. Af de opbrengst van den verkoop der slaven, rest 3 tal. 4500 dr. Van deze som is het bedrag na tien jaren met 12 pCt. eenvoudigen interest 8 talenten 1060 drachmen; dus juist zoo als DEMOSTHENES gerekend heeft. DEMOSTHENES becijfert verder dat de voogden hem hebben terug gegeven 3100 dr.; dat zij aan de buitengewone belasting, εἰσφορά, hebben uitbetaald 1800 dr.; stel dit te zamen op één talent, dan, zegt hij, moeten zij mij nog zeven talenten terug geven uit hetgeen zij zelve bekennen ontvangen te hebben. Hij berekent verder dat APHOBUS ontvangen had 10800 drachmen, welke thans volgens de gewone interest 3 tal. 1000 dr. bedragen. Voert men echter deze berekening uit dan vindt men niet 3 tal. 1000 dr., maar 4760 dr. meer, namelijk 3 tal. 5760 dr. Waarschijnlijk heeft hij van deze som de 4900 dr. afgetrokken, die zij gedeeltelijk als buitengewone belasting hadden betaald, gedeeltelijk hadden terug gegeven. Hem echter, die deze berekening naauwkeurig gevolgd heeft, zal het niet ontgaan zijn, dat DEMOSTHENES gelijk men zegt met dubbel krijt rekent, doch tevens dat zijne fout tot het eindresultaat niets afdoet. Hij heeft toch boven een gedeelte van den opbrengst van den verkoop der slaven, nam. 3000 dr., als in de bruidschat begrepen van APHOBUS terug geeischt. Thans evenwel rekent hij dat de gansche som aan het onderhoud der familie is besteed.

Wij zijn thans tot § 42 genaderd en ver genoeg gevorderd, om ongeveer te kunnen bepalen, hoeveel ieder der voogden had ontvangen. Ik heb reeds gezegd, dat dit eigenlijk onverschillig was, maar het spreekt van zelf, dat een voorzigtig advokaat zijne partij den uitweg niet mogt open laten, dat hij wel is waar zijne pligten niet zorgvuldig had waargenomen, omdat hij te veel vertrouwen had gesteld in zijne ambtgenooten, maar dat hij zelf er geen voordeel van getrokken had. DEMOSTHENES geeft niet altijd duidelijk aan de hand, welke sommen in iedera handen geraakt waren, doch het waarschijnlijkst komt mij de volgende berekening voor. Volgens § 5 heeft APHOBUS ontvangen

Digitized by Google

de bruidschat, 1 tal. 2000 dr., het huis 3000 dr., en het huisraad, hetwelk volgens § 9 met de sieraden der moeder 1 tal. 4000 dr. bedroeg. Deze laatste waren volgens § 13 in de bruidschat begrepen en bedroegen 5000 dr. Het huisraad bedroeg dien ten gevolge 5000 dr.; dus had APHOBUS ontvangen te zamen 2 tal. 4000 dr. Volgens Aphob. II. 13 had hij ook de opbrengst van het verkochte ivoor en ijzer, 1 tal. 2000 dr., en volgens de boven verklaarde plaats 1 tal. 4000 dr. THERIPPIDES had ontvangen het vruchtgebruik van 1 tal. 1000 dr., nog 2 talenten volgens boven, en de opbrengst van den verkoop van de verwstof en het koper, 1 tal. 1000 dr. DEMOPHON eindelijk had de bruidschat van twee talenten, benevens nog 1 tal. 2700 dr. volgens § 35, ontvangen.

Zij hadden dus ieder:

APHOBUS:	bruidschat	1 tal.	2000 dr.
	huis		3000 »
	huisraad		5000 »
	opbrengst van den verkoop van het ivoor en ijzer	1 »	2000 »
	Bovendien nog, volgens § 34	1 »	4800 »
		5 tal.	4800
THERIPPIDES:	vruchtgebruik van	1 »	1000 dr.
	opbrengst van den verkoop van het koper en de verwstof	1 »	1000 »
	bovendien nog	2 »	
		4 tal.	2000 dr.
DEMOPHON:	bruidschat	2 »	
	bovendien nog	1 »	2700 dr.
		3 tal.	2700 dr.

Te zamen alzoo: APHOBUS. . . . 5 tal. 4800 dr.
THERIPPIDES. . 4 » 2000 »
DEMOPHON. . . 3 » 2700 »
13 tal. 3500 dr.

Hiervan moeten worden afgetrokken de 3000 dr., die, gelijk ik gezegd heb, DEMOSTHENES dubbel rekent; rest 13 tal. 500 dr.; hierbij komt de waarde der nog overige slaven: der stoelenmakers, 4000 dr., der zwaardvegers, 14000 — 7700 = 6300 dr.; te za-

Digitized by Google

men 1 tal. 4300 dr.; zoodat het gansche vermogen, zoo als de voogden het ontvingen, bedroeg 14 tal. 4800 dr. Dat het zooveel bedragen heeft blijkt uit de plaatsen, waar van de betaalde buitengewone belasting spraak is, b. v. § 7 en 37. Het is een talent 200 dr. meer, dan DEMOSTHENES vroeger heeft uitgerekend. Deze som moet gevonden worden uit de interest der 2 tal. 5600 dr., welke DEMOSTHENES § 9 opgeeft. Hieronder toch was 1 tal. 1000 dr. op bodemery, dus tegen zeer hoogen interest uitgezet. Deze interest moet er bij geteld worden, gelijk DEMOSTHENES volgens mijne onderstelling ook met de opbrengst van de eerste post, nam. 5000 dr., gedaan heeft. Gedeeltelijk is wellig de oorzaak ook te zoeken in de winst op den verkoop der grondstof, waarvan DEMOSTHENES slechts den inkoopprijs opgeeft.

In § 58 geeft DEMOSTHENES een voorbeeld, hoe veel zorgvuldige voogden het vermogen hunner pupillen kunnen vermeerderen. Zekere THEOGENES had als voogd een vermogen van 3 tal. 3000 dr. in zes jaren tot ruim zes talenten doen stijgen, en had dus 12 pCt. overgewonnen.

DEMOSTHENES zegt, § 67, dat zoo hij zijne zaak niet wint, en hij dit moet er onder verstaan worden, geen vijfde deel der stemmen verkrijgt, hij als ἐπωβελία verschuldigd zal zijn 100 *minae*. Dit is een zesde der som op welker terugbetaling hij had aangedrongen, die dus 10 talenten bedroeg. Hij eischte alzoo in het geheel 30 talenten. Zien wij met welk regt. Hij zegt aan het einde van Aphob. III, dat de regters hem volgens den geringsten interest 30 talenten hebben toegewezen. Deze moet 12 ptC. zijn geweest, gelijk onze rekening bewijzen zal. Wel schijnt hij § 58 dezen interest vrij aanzienlijk te noemen, maar vooreerst was zijn vermogen meer dan dubbel zoo groot als dat hetwelk THEOGENES bestuurde, en behoefde er dus jaarlijks een naar evenredigheid niet zoo groot gedeelte van de interessen te worden afgenomen, iets hetwelk hij ook § 64 schijnt op het oog te hebben, vervolgens was hij zooveel langer onder voogdij geweest, en door de verwaarloozing der zamengestelde interest, die ofschoon niet gerekend toch inderdaad bestond, was 12 pCt. 's jaars in tien jaar naar evenredigheid niet zooveel als in zes. Eindelijk kan hij op het oog heb-

Digitized by Google

ben dat de regters van APHOBUS en DEMOPHON de bruidschat niet met 18 pCt. interest hebben terug geeischt, gelijk de wet toestond, maar met een geringeren.

Wij hebben gezien, wat APHOBUS ontvangen had, zien wij nu wat DEMOSTHENES van hem terug eischte:

als bruidschat:	2	tal.	5600 dr.
huis (natuurlijk zonder interest).			3000 »
huisraad.	1	»	5000 »
tegenwoordig bedrag van de opbrengst van het tweejarig bestuur der zwaardvegerij.			6880 »
derde deel in de opbrengst der stoelenfabrijk.			5300 »
volgens § 34.	3	»	5760 »
tegenwoordig bedrag van de opbrengst van het verkochte ijzer en ivoor. .	2	»	5600 »
	14	tal.	140 »

Hier moet afgetrokken worden de som die DEMOSTHENES, gelijk gezegd is, dubbel rekent, nam. 3000 dr.; dus na tien jaren 1 tal. 600 dr.; rest 12 tal. 5540 dr.

Daarentegen was er uitgegeven onderhoud der familie.	1	tal.	1000 dr.
buitengewone belasting.			1800 »
teruggegeven.	1	»	1000 »
	2	tal.	3800 »

DEMOSTHENES bewees hiermede, dat, zelfs in het geval, dat APHOBUS alle uitgaven gemaakt had, die thans gedeeltelijk ook door de andere voogden waren gedaan, hij toch nog altijd ruim tien talenten wederregtelijk bezat. Het is onmogelijk hem na te cijferen hoe hij hetzelfde van DEMOPHON en THERIPPIDES heeft bewezen, maar wel kunnen wij nagaan, hoe hij berekende dat zijn vermogen dertig talenten bedragen moest. Het gansche vermogen beliep behalve het huis 15 tal. 1600 dr.; hiervan was volgens onze meermalen aangehaalde § 9, 4 talenten 5000 dr. tegen de interest van 5000 dr. 's jaars uitgezet; reken het overige, 8 tal. 2600 dr., tegen 12 pCt., dan heeft men

Digitized by Google

4 tal. 5000 dr. tegen 5000 dr. . . .	13	tal.	1000 dr.
het huis.			3000 »
8 tal. 2600 dr. tegen 12 pCt.	18	»	3320 »
	32	»	1320 »
Af terug gegeven	2	»	3800 »
	30 talenten nag.		

Waarschijnlijk beliep het vermogen, gelijk aangetoond is, meer, nam. 14 tal. 4800 dr.; doch ik heb slechts het minste genomen.

Interest van het huis kan natuurlijk niet gerekend worden, omdat, zoo dit al verhuurd werd, dat *niet* behoefde, want APHOBUS kreeg het in gebruik, dan toch ergens anders voor de woning der familie moest gezorgd worden. Uit deze berekening zou ook volgen, dat THERIPPIDES de interest moest betalen der 7000 dr. die hij in vruchtgebruik had. Noodzakelijk is het niet, omdat ik overal de minste sommen gesteld heb en de eene of andere post ligt vermeerderd kan worden. Het wordt echter minder onregtvaardig, wanneer men let op het voordeel, dat de voogden toch nog hadden door het verwaarloozen van den zamengestelden interest. Hoe groot dit was kan men nagaan, als men weet, dat eene som van b. v. 12 talenten, dus waarschijnlijk ruim 2 talenten minder dan het vermogen inderdaad bedroeg, tegen 12 pCt. uitgezet, interest op interest gerekend na tien jaar 56 talenten bedraagt. Er is dus geen twijfel aan, of de voogden zouden, na terugbetaling der 30 talenten, nog goede zaken hebben gedaan. DEMOSTHENES intusschen kreeg de uitspraak wel in zijn voordeel, maar heeft slechts een gering deel van zijn vermogen kunnen redden.

Haarlem, 6 *Febr.* 1852. S. A. NABER.

Digitized by Google

OPMERKING

OMTRENT HET

ATTISCHE ERFREGT.

Sedert ik, vóór nu bijna 13 jaren, in mijne Iuridische Dissertatio *de Conditione Civili feminarum Atheniensium secundum iuris Attici principia*, p. 104 sqq., over het erfregt der vrouwen volgens het Attische regt handelde, is over dit onderwerp, dat men niet ten onregte bij het werk van Sisyphus heeft vergeleken, veel geschreven. Hoe beperkt de regten der vrouwen vooral ook in dit opzigt waren, is iedereen, die niet geheel en al in de Grieksche Antiquiteiten onervaren is, te zeer bekend, dan dat het noodig zou zijn er hier uitvoeriger over te handelen. Ééne opmerking slechts, die, zoover ik weet, niet genoegzaam bij de verschillende quaestiën hierover in het oog is gehouden, wenschte ik hier te maken; de volgende plaats van Diodor. Sic. XII, 15 gaf er mij aanleiding toe:

Ὁ δ' οὖν Χαρώνδας καὶ ἕτερόν τινα νόμον ἀποδοχῆς ἀξιούμενον ἔγραψε, τὸν περὶ τῆς τῶν ὀρφανῶν φυλακῆς. Οὗτος δ' ἐξ ἐπιπολῆς μὲν θεωρούμενος, οὐδὲν φαίνεται περιττὸν ἔχειν, οὐδὲ ἀποδοχῆς ἄξιον· ἀναθεωρούμενος δὲ καὶ μετ' ἀκριβείας ἐξεταζόμενος, μεγάλην ἔχει σπουδὴν καὶ δόξαν. Ἔγραψε γὰρ τῶν μὲν ὀρφανικῶν χρημάτων ἐπιτροπεύειν τοὺς ἀγχιστεῖς τοὺς ἀπὸ πατρὸς, τρέφεσθαι δὲ τοὺς ὀρφανοὺς παρὰ τοῖς συγγενέσι τοῖς ἀπὸ μητρός. Αὐτόθεν μὲν οὖν ὁ νόμος οὐδὲν ὁρᾶται περιέχων σοφὸν ἢ περιττόν· ἐξεταζόμενος δὲ κατὰ βάθος, εὑρίσκεται δικαίως ὢν ἄξιος ἐπαίνου. Ζητουμένης γὰρ τῆς αἰτίας, δι' ἣν ἄλλοις μὲν τὴν οὐσίαν, ἑτέροις δὲ τὴν τῶν ὀρφανῶν τροφὴν ἐπίστευσεν, ἐκφαίνεταί τις ἐπίνοια τοῦ νομοθέτου περιττή. Οἱ μὲν γὰρ ἀπὸ μητρὸς συγγενεῖς οὐ

Digitized by Google

προσήκοντες τῇ κληρονομίᾳ τῶν ὀρφανῶν οὐκ ἐπιβουλεύσουσιν· οἱ δ' ἀπὸ τοῦ πατρὸς οἰκεῖοι ἐπιβουλεῦσαι μὲν οὐ δύνανται, διὰ τὸ μὴ πιστεύεσθαι τοῦ σώματος, τῆς δ' οὐσίας εἰς ἐκείνους παθηκούσης, ἐὰν οἱ ὀρφανοὶ τελευτήσωσιν ἢ διὰ νόσον, ἢ τινα ἄλλην περίστασιν, ἀκριβέστερον οἰκονομήσουσι τὰ χρήματα, ὡς ἰδίας τὰς ἐκ τῆς τύχης ἐλπίδας ἔχοντες.

Ik weet zeer goed, wat er tegen deze en andere wetten van Charondas kan ingebragt worden, waarover men, om alle ijdel vertoon van geleerdheid en citaten af te snijden, na kan slaan, si tanti, wat Hermann, *Staatsalterth.* p. 195 vlgg. van den laatsten druk, heeft aangehaald. Maar dit neemt niet weg, dat de plaats van Diodorus altijd zeer opmerkelijk blijft, om den geest en de denkwijze, die er, vooral in tegenoverstelling van de Romeinsche tuteel en successie, in doorstraalt, en die ook, meen ik, ten minste gedeeltelijk, door Prof. Holtius is bedoeld, als hij in zijne *Historiae Iuris Rom. Lineam.* p. 32 vraagt: »Iure »Romano tutor est, qui hereditatem sperat: cur diversum aliis »populis placuit?" Geheel kan het in geen geval door Diodorus verzonnen zijn, te minder daar het zoozeer met de Attische bepalingen omtrent het erfregt der vrouwen overeenkomt, en Diodorus t. a. p. cap. 18, als hij over de wetten van Charondas omtrent de erfdochters spreekt, uitdrukkelijk de wet van Solon aanhaalt.

Ik geloof dus, dat deze plaats mede kan dienen, om ons een blik te doen slaan in de denkwijze der *Grieken* in het algemeen omtrent de regten der vrouwen, en eerder strekt om het Attische regt te dien opzigte meer beperkend dan wel liberaal te verklaren.

Arnhem, 9 *Maart* 1852. Dr. D. J. van Stegeren.

Digitized by Google

BLADVULLINGEN.

Het is twijfelachtig, of de *Grieken* het rijm kenden en bezigden. De oplossing van dien twijfel wordt vooral daardoor bemoeijelijkt, dat wel is waar op ontelbare plaatsen der Grieksche dichters gelijkheid van uitgang gevonden wordt, maar dat deze bijna altijd aan andere redenen dan aan de bedoeling om te rijmen kan worden toegeschreven.

Indien men derhalve deze quaestie wil opheldren, zou men ten allereerste moeten nagaan, of er plaatsen zijn, waar met eenigen grond kan vermoed worden dat de dichter ze opzettelijk met het doel om te rijmen dus geschreven heeft. Daartoe behooren wel boven anderen die plaatsen der *Tragici*, waar, gelijk in de volgenden van Aeschylos, overeenkomstige verzen in strophe en antistrophe beide keeren het rijm hebben. Verscheidene dezer plaatsen, die ik volgens Dindorfs *Scenici* (1830) aanhaal, ben ik aan Naber verschuldigd.

1. *Prom.* 891 vlgg. Χορ. (στρ.): καὶ μήτε τῶν πλούτῳ διαθρυπτομένων
μήτε τῶν γένναι μεγαλυνομένων
ὄντιν' ἐκπήταν ἀραιεῦσαι γάμων.
ἀντιστρ. 898 vlgg.: ταρβῶ γὰρ ἀστεργάνορα παρθενίαν
εἰσορῶσ' Ἰοῦς μέγα δαπτομέναν
900. δυσπλάνοις Ἥρας ἀλατείαις πόνων.

2. *Theb.* 778 vlgg. Χορ. (στρ.): ἐπεὶ δ' ἀρτίφρων
ἐγένετο μέλεος ἀθλίων
780. γάμων, ἐπ' ἄλγει δυσφορῶν
κτέ.
ἀντιστρ. 785 vlgg.: τέκνοις δ' ἀραίας
ἔθηκεν ἐπικότους τροφὰς
αἰαῖ πικρογλώσσους ἀράς κτέ.

3. *Pers.* 694 vlgg. ΧΟΡ. (στρ.): σέβομαι μὲν προσίδέσθαι
695. σέβομαι δ' ἀντία λέξαι
σέθεν, ἀρχαίῳ περὶ τάρβει.

Digitized by Google

ἀντισρ. 700 vlgg.: δίομαι μὲν χαρίσασθαι,
δίομαι δ' ἀντία φάσθαι.
λέξας δύσλεκτα φίλοισιν.

4. *Agam.* 160 vlgg. Χορ. (στρ.): Ζεὺς, ὅστις ποτ' ἐστὶν εἰ τόδ' αὐτῷ
φίλον κεκλημένῳ,
τοῦτό νιν προσεννέπω.

ἀντισρ. 167 vlgg.: οὐδ' ὅστις πάροιθεν ἦν μέγας
παμμάχῳ θράσει βρύων
170. οὐδὲν ἂν λέξαι πρὶν ὧν κτέ.

In vs. 170 leze men οὐδ' ἔν; voorts voege men τόδ' αὐ- bij vs. 161, μέγας bij vs. 169, waaruit men deze maat verkrijgt ⏑ — — ⏑ — | ⏑ — ⏑ —, eenen dochmius met dipodia iambica; dan is het afbreken midden in een woord niet noodig. — Uit vs. 161 schijnt te volgen, dat Aeschylos de ι subscriptum niet uitsprak, hetgeen wij evenwel om de duidelijkheid moeten doen.

5. *Choeph.* 327 vlgg. Χορ. (στρ.): ὀτοτύζεται δ' ὁ θνήσκων
ἀναφαίνεται δ' ὁ βλάπτων (l. βλασών).

ἀντισρ. 358 vlgg.: πρόπολός τε τῶν μεγίστων
χθονίων ἐκεῖ τυράννων·
βασιλεὺς γὰρ ἦς (l. ἦσθ') ὄφρ'
ἔζης κτέ.

Over βλασών voor βλάπτων vgl. mijne verhandeling *de Canone Dawesiano Tragicorum* in de *Miscellanea Phil. et Paed. Fasc.* III. p. 49—64, voornamelijk pp. 62 vlgg.; ἦσθ' ὄφρ' voor het barbaarsche ἦς ὄφρ' (HCΘOΦP voor HCOΦP) behoeft geene regtvaardiging.

6. *Eum.* 508 vlgg. Χορ. (στρ.): μηδέ τις κικλησκέτω,
ξυμφορᾷ (l. συμφορᾷ) τετυμμένος
510 τοῦτ' ἔπος θροούμενος κτέ.

ἀντισρ. 517 vlgg.: ἔσθ' ὅπου τὸ δεινὸν εὖ
καὶ φρενῶν ἐπίσκοπον
δειμανεῖ καθήμενον.

Minder zeker maar toch uiterst verleidelijk is de volgende plaats van Aristophanes in de *Kikkers*, vs. 923 vlgg., in den twist tusschen Euripides en Aeschylos:

ΕΤΡΙΠ. κἄπειτ' ἐπειδὴ ταῦτα ληρήσειε καὶ τὸ δρᾶμα

Digitized by Google

ἤδη μεσοίη, ῥήματ' ἂν βόεια δώδεκ' εἶπεν,
925. ὀφρῦς ἔχοντα καὶ λόφους, δεῖν' ἄττα μορμορωπὰ
ἀγνῶτα τοῖς θεωμένοις.
ΑΙΣΧ. οἴμοι τάλας.
ΔΙΟΝ. σιώπα.
ΕΤΡΙΠ. σαφὲς δ' ἂν εἶπεν οὐδεὲν
ΔΙΟΝ. μὴ πρῖε τοὺς ὀδόντας.
ΕΤΡΙΠ. ἀλλ' ἢ Σκαμάνδρους, ἢ τάφρους ἢ 'π' ἀσπίδων ἐπόντας
γρυπαέτους χαλκηλάτους, καὶ ῥήμαθ' ἱππόκρημνα
930. ἃ ξυμβαλεῖν οὐ ῥᾴδιον [1].

L., 12 *Febr.* 1852. E. J. K.

Bij VIRG. *Aen.* IV. 166 is de gewone lezing:

Prima et Tellus et pronuba Iuno
dant signum; fulsere ignes et conscius aether cett.

Hoe *et* voor *Tellus* komt en wat het daar beteekent, is nog door niemand opgelost. In vele handschriften ontbreekt het geheel, en zeker is 't dat *et* hier niet behoort. Met de op deze plaats gemaakte conjecturen, voor zoo ver mij bekend, is weinig geholpen, omdat zij 't meest alle op *prima* gemunt hebben, dat mij voorkomt schootvrij te moeten blijven. Lees in plaats van *et* eenvoudig *ut*, en alles loopt rond af en sluit als een bus, in dezer voege, tevens met verandering der interpunctie:

Prima UT *Tellus et pronuba Iuno*
dant signum, fulsere ignes et conscius aether cett.

Hiermede is ook de overgang van 't praesens op 't perfectum gered.

DR. W. HECKER.

---

[1]) Onder het afdrukken maakt DR. NABER mij nog opmerkzaam op de beide volgende plaatsen; bij de tweede ontbreekt echter eene antistrophe.

7. AESCH. *Theb.* 328 vlg.: *XOP.* (στρ.)..... ἱππηδὸν πλοκάμων
περιῤῥηγνυμένων φαρέων.
ἀντιστρ. 340 vlg.: ἄλλος δ' ἄλλον ἄγει,
φονεύει, τὰ δὲ καὶ πυρφορεῖ· κτέ.
SOPH. *El.* 243 vlgg.: Ἠλέκτρα.... ὀξυτόνων γόων.
εἰ γὰρ ὁ μὲν θανὼν
γᾶ τε καὶ οὐδὲν ὤν κτέ.

Digitized by Google

In N°. 1 van dit tijdschrift de *Smeekelingen* van AESCHYLOS behandelende, heb ik bij reeds meer dan eene gelegenheid doen opletten, dat zelfs heden de tekst dier tragoedie nog verre van zuiver is. Zulk eene plaats is ook vs. 85 vlg. (DINDORF):

85. εἰ θέλῃ Διὸς εὖ παναληθῶς
Διὸς ἵμερος οὐκ εὐθήρατος ἐτύχθη

met de antistrophe (90 vlgg.):

90. πίπτει δ' ἀσφαλὲς οὐδ' ἐπὶ νώτῳ·
κορυφᾷ Διὸς εἰ κρανθῇ πρᾶγμα τέλειον
δαυλοὶ γὰρ πραπίδων
δάσκιοί τε τείνουσιν πόροι
κατιδεῖν ἄφραξοι.

AHRENS (bij DIDOT) vertaalt: »Utinam Jovis revera feliciter »nobis contingat Jovis voluntas," onverstaanbaar; te regt zet hij achter ἵμερος eene dubbele punt. Op de andere plaats schrijft hij: »Cadit certa sors nec resupina, si res in Jovis »vertice perficienda decreta est. Confragosae enim obumbra- »taeque mentis divinae viae sunt visu incomprehensibiles."

De vertaling is slecht, maar de Grieksche tekst is ten deele daaraan schuldig. Men leze εἶθ' εἴη enz.: *ware toch* de liefde van ZEUS in waarheid die van ZEUS (d. i. zijner waardig); maar welligt is dit laatste vs. nog niet zuiver, want de maat komt niet overeen met de antistrophe, indien men gelijk de zin vordert in vs. 91 voor κορυφᾷ leest κρυφᾷ: alles wordt goed ten einde gebragt, indien de zaak *buiten weten* van ZEUS voorvalt, want hij is listig en zijne bedoelingen moeijelijk te doorgronden, en (gelijk verder volgt) hij bedriegt de ongelukkige stervelingen in hunne hoog gespannen verwachtingen.

L., 23 *Jan.* 1852. E. J. K.

Digitized by Google

VERBETERINGEN OP XENOPHONS ANABASIS,

(Ed. Didot 1838).

Verscheidene der hieronder opgegevene verbeteringen zijn althans in eenen beperkten kring reeds bekend; diegenen, die zonder naam worden opgegeven, zijn van auteurs die om verschillende redenen onbekend blijven. Een en ander geschiedt, om eene zoo veel mogelijk volledige verzameling te geven van 't geen over Xenophon meestal verspreid bekend raakt; om geenerlei plagiaat te begaan onthouden wij ons streng van het motiveren der hier voorgestelde lezingen.

1. — I. I. 8..... *βασιλεὺς τῆς μὲν πρὸς ἑαυτὸν ἐπιβουλῆς οὐκ ἠσθάνετο, Τισσαφέρνει δὲ ἐνόμιζε πολεμοῦντα αὐτὸν ἀμφὶ τὰ στρατεύματα δαπανᾶν· ὥστε οὐδὲν ἤχθετο αὐτῶν πολεμούντων. Καὶ γὰρ ὁ Κῦρος ἀπέπεμπε τοὺς γιγνομένους δασμοὺς βασιλεῖ ἐκ τῶν πόλεων ὧν Τισσαφέρνης ἐτύγχανεν ἔχων.* De woorden *ὥστε οὐδ' ἐν ἤχθετο αὐτῶν πολεμούντων* moeten achter *ἐτύγχανεν ἔχων* worden geplaatst. K. (E. J. Kiehl).
2. — Ib. 10. *Ἀρίστιππος δὲ ὁ Θετταλὸς ξένος ὢν ἐτύγχανεν αὐτῷ, καὶ πιεζόμενος ὑπὸ τῶν οἴκοι [ἀντιστασιωτῶν] ἔρχεται πρὸς τὸν Κῦρον, καὶ αἰτεῖ αὐτὸν εἰς δισχιλίους ξένους καὶ τριῶν μηνῶν μισθὸν, ὡς οὕτω περιγενόμενος ἂν τῶν ἀντιστασιωτῶν.* K.
3. — Ib. 11..... *ἡγεμόνα αἰτεῖν Κῦρον, ὅστις διὰ φιλίας [τῆς χώρας] ἀπάξει.* K. Evenzoo moet *χώρα* vervallen op de volgende plaatsen:

   I. VIII. 17. *εἰς τὴν ἑαυτοῦ [χώραν] ἀπήλαυνε.*

   II. III. 23. *τὴν βασιλέως [χώραν] κακῶς ποιεῖν.*

Digitized by Google

V. II. 3. *ἐπεὶ δὲ ἦσαν ἐν τῇ ἄνω [χώρᾳ] οἱ Ἕλληνες.*

VI. 11. *τὴν Σινωπέων τι [χώραν] κακὸν ἐργάζοιντο.*

36. *καὶ κατασχεῖν τὴν Φασιανῶν [χώραν].*

VII. 28. *οὓς ..... ἕλησθε ἄρχοντας, ἐν οὐδεμιᾷ [χώρᾳ] ἔσονται.* K.

4. — Ib. II. 1..... *καὶ Ξενίᾳ .... ἥκειν παραγγέλλει λαβόντα, τοὺς ἄνδρας πλὴν ὁπόσοι ἱκανοὶ ἦσαν τὰς ἀκροπόλεις φυλάττειν.* L. *λαβόντι.* M. (E. Mehler). En *εἶεν.*

5. — Ib. 2.... *καὶ τοὺς Φυγάδας ἐκέλευσε σὺν αὐτῷ στρατεύεσθαι, ὑποσχόμενος αὐτοῖς, εἰ καλῶς καταπράξειεν ἐφ' ἃ ἐστρατεύετο, μὴ πρόσθεν παύσασθαι, πρὶν ἂν αὐτοὺς καταγάγοι [οἴκαδε].* Οἱ δὲ ἡδέως *ἐπείθοντο· ἐπίστευον γὰρ αὐτῷ· καὶ λαβόντες τὰ ὅπλα παρῆσαν εἰς Σάρδεις.* L. *παύσεσθαι.* C. En *ἐπίθοντο*, voorts moet *οἴκαδε* vervallen. K. Na de werkwoorden van beloven, zich voornemen enz., moet de *aoristus* in het *futurum* veranderd worden op de volgende plaatsen:

II. III. 20. *ὑπέσχετό μοι βουλεύσασθαι* l. *βουλεύσεσθαι.* K.

VI. V. 17. *ἐλπίζετε δέξασθαι.* L. *δέξεσθαι.* C.

VII. V. 38. *μεμνῆσθαι ὑπισχνεῖτε.* L. *μεμνήσεσθαι.* C.

Πείθεσθαι in het *praesens* en *imperfectum passivi* beteekent overreed worden. De *aoristus πιθέσθαι*, morem gerere, gehoorzamen, een gebod of bevel opvolgen, moet hersteld worden op de volgende plaatsen:

I. IV. 15. *ὑμῖν δὲ ὡς μόνοις πειθομένοις πιστοτάτοις χρήσεται.*

16. *ἀκούσαντες ταῦτα ἐπείθοντο.*

VII. I. 30. *Καὶ ὑμῖν δὲ συμβουλεύω Ἕλληνας ὄντας τοῖς τῶν Ἑλλήνων προεστηκόσι πειθομένους πειρᾶσθαι τῶν δικαίων τυγχάνειν.* K.

Vgl. vooral Cobet, *Oratio de arte interpretandi* cett. bl. 95 vlg.

6. — Ib. 17. . . . *ἐπεὶ ἐσάλπιγξε, προβαλλόμενος τὰ ὅπλα ἐπῆσαν. Ἐκ δὲ τούτου θᾶττον προιόντων σὺν κραυγῇ ἀπὸ τοῦ αὐτομάτου δρόμος ἐγένετο τοῖς στρατιώταις ἐπὶ τὰς σκηνάς.* L. *θᾶττον ἢ βάδην.* K. Vgl. Dr. W. Bisschop, *Annotationes Criticae ad Xenophontis Anabasin* cett. (Leijden, v. d. Hoek, 8°, 1851), bl. 58 vlg.

Digitized by Google

7. — I. II. 29 in. Οἱ δὲ ἄλλοι ἐπεὶ ἦκον, τήν τε πόλιν [τοὺς Ταρσοὺς] διήρπασαν. K. M.

8. — Ib. III. 2. Κλέαρχος δὲ .... συνήγαγεν ἐκκλησίαν τῶν αὐτοῦ στρατιωτῶν· καὶ πᾶσιν μὲν ἐδάκρυε πολὺν χρόνον ἑαυτόν· οἱ δὲ ὁρῶντες ἐθαύμαζον καὶ ἐσιώπων· εἶτα δὲ ἔλεξε τοιάδε. L. πολὺν χρόνον σιωπῇ ἑαυτόν. K.

9. — I. 6. ἀλλ' ἐπεὶ ὑμεῖς ἐμοὶ οὐ θέλετε (l. οὐκ ἐθέλετε Schneider) πείθεσθαι οὐδὲ ἕπεσθαι, ἐγὼ σὺν ὑμῖν ἕψομαι [καὶ ὅ,τι ἂν δέῃ πείσομαι]. C. Vgl. § 5.

10. — Ib. 15. . . . . ὡς (?) δὲ [τῷ ἀνδρὶ] ᾧ ἂν ἕλησθε πείσομαι ἢ δυνατὸν μάλιστα, ἵνα εἰδῆτε κτἑ. K. Misschien moet nog meer worden veranderd.

11. — Ib. 20.... κἂν μὲν ᾖ ἐκεῖ (Ἀβροκόμας ἐπὶ τῷ Εὐφράτῃ) τὴν δίκην ἔφη χρῆζειν ἐπιθεῖναι αὐτῷ, ἢν δὲ Φεύγῃ, ἡμεῖς ἐκεῖ πρὸς ταῦτα βουλευσόμεθα. L. Φύγῃ. M.

12. — Ib. IV. 8. Ἀπολελοίπασιν ἡμᾶς Ξενίας καὶ Πασίων. Ἀλλ' εὖ γε μέντοι ἐπισάσθωσαν ὅτι οὔτε ἀποδεδράκασιν κτἑ. L. ἐπισάσθων. K. M. Vgl. Bisschop t. a. p. bl. 7.

13. — Ib. . . . . οὐδ' ἐρεῖ αὐδεὶς (l. οὐδ' εἷς K.) ὡς ἐγὼ ἕως μὲν ἂν παρῇ τις χρῶμαι, ἐπειδὰν δὲ ἀπιέναι βούληται, συλλαβὼν καὶ αὐτοὺς κακῶς ποιῶ καὶ τὰ χρήματα ἀποσυλῶ. L. αὐτόν. M.

14. — Ib. 11. Κῦρος ἔλεγεν, ὅτι ἡ ὁδὸς εἴη πρὸς βασιλέα μέγαν εἰς Βαβυλῶνα. L. πρὸς βασιλέα τὸν μέγαν. K.

15. — Ib. 12..... οἱ δὲ στρατιῶται. . . . οὐκ ἔφασαν ἰέναι, ἐὰν μή τις αὐτοῖς χρήματα διδῷ, ὥσπερ καὶ τοῖς προτέροις μετὰ Κύρου ἀναβᾶσι παρὰ τὸν πατέρα [τοῦ Κύρου], καὶ ταῦτα οὐκ ἐπὶ μάχην ἰόντων, ἀλλὰ καλοῦντος τοῦ πατρὸς [Κῦρον]. L. πρότερον .... ἀναβᾶσι. M. En ὅσαπερ, voorts moeten de glossemata τοῦ Κύρου en Κῦρον wegvallen. K.

16. — I. IV. 13. Μένων δὲ πρὶν δῆλον εἶναι τί ποιήσουσιν οἱ ἄλλοι στρατιῶται, [πότερον ἕψονται Κύρῳ ἢ αὖ,] συνέλεξε τὸ αὑτοῦ στράτευμα κτἑ. L. ὅ,τι ποιήσουσι, vgl. § 14. K. Het overige volgens Bisschop t. a. p. bl. 9.

17. — Ib. v. 9. Τὸ δὲ σύμπαν δῆλος ἦν Κῦρος [ὡς] σπεύδων πᾶσαν τὴν ὁδὸν καὶ οὐ διατρίβων ὅπου μὴ ἐπισιτισμοῦ ἕνεκα ἢ τινος ἄλλου ἀναγκαίου [ἐκαθέζετο]. M. Het weglaten van ὡς is volgens Schneider.

Digitized by Google

18. — I. IV. 12. . . . Κλέαρχος. . . . ἀφιππεύει ἐπὶ τὴν ἑαυτοῦ σκηνὴν διὰ τοῦ Μένωνος στρατεύματος σὺν ὀλίγοις [τοῖς] περὶ αὐτόν· κτἑ. M.

19. — Ib. 16. . . . . κακῶς γὰρ τῶν ἡμετέρων ἐχόντων πάντες οὗτοι οὓς ὁρᾶτε βάρβαροι πολεμιώτεροι ἡμῖν ἔσονται τῶν παρὰ βασιλεῖ [ὄντων]. K.

20. — Ib. VII. 4. Τμῶν δὲ ἀνδρῶν ὄντων καὶ εὐτόλμων γενομένων ἐγὼ [ὑμῶν] τὸν μὲν οἴκαδε βουλόμενον ἀπιέναι ταῖς οἴκοι ζηλωτὸν ποιήσω ἀπελθεῖν κτἑ.

21. — Ib. 5. Καὶ μήν, ὦ Κῦρε, λέγουσί τινες ὅτι πολλὰ ὑπισχνῇ νῦν διὰ τὸ ἐν τοιούτῳ εἶναι [τοῦ κινδύνου προσιόντος]· ἂν δὲ εὖ γένηταί τι, οὐ μεμνῆσθαί σέ φασιν· ἔνιοι δὲ οὐδ' εἰ μεμνῷό τε καὶ βούλοιο δύνασθαι ἂν ἀποδοῦναι ὅσα ὑπισχνῇ. L. μεμνῷό τε κτἑ. C. En μεμνήσεσθαί σέ φασιν· K. M. Het overige volgens Bisschop t. a. p. bl. 14.

22. — Ib. 13. Ταῦτα δὲ ἤγγελλον πρὸς Κῦρον οἱ αὐτομολήσαντες [ἐκ τῶν πολεμίων] παρὰ μεγάλου βασιλέως πρὸ τῆς μάχης, καὶ [μετὰ τὴν μάχην] οἳ ὕστερον ἐληφθησαν πολεμίων [ταὐτὰ ἤγγελλον]. Men late μετὰ τὴν μάχην en ταὐτὰ ἤγγελλον weg. M. En ἐκ τῶν πολεμίων. K.

23. — Ib. 16. ταύτην δὲ τὴν τάφρον βασιλεὺς [μέγας] ποιεῖ ἀντὶ ἐρύματος, ἐπειδὴ πυνθάνεται Κῦρον προσελαύνοντα. K.

24. — Ib. VIII. 4. Ἔνθα δὴ σὺν πολλῇ σπουδῇ καθίσαντο, Κλέαρχος μὲν τὰ δεξιὰ [τοῦ κέρατος] ἔχων πρὸς τῷ Εὐφράτῃ ποταμῷ, Πρόξενος δὲ ἐχόμενος, οἱ δὲ ἄλλοι μετὰ τοῦτον, Μένων δὲ [καὶ τὸ στράτευμα] τὸ εὐώνυμον κέρας ἔσχε τοῦ Ἑλληνικοῦ. De woorden τοῦ κέρατος moeten vervallen. M. En καὶ τὸ στράτευμα. N.

25. — Ib. 8. . . . . ἡνίκα δὲ δείλη ἐγίγνετο, ἐφάνη κονιορτὸς ὥσπερ νεφέλη λευκή, χρόνῳ δὲ οὐ συχνῷ [ὕστερον] ὥσπερ μέλαινά τις ἐν τῷ πεδίῳ ἐπὶ πολύ. Ὅτε δὲ ἐγγύτερον ἐγίγνοντο, τάχα δὴ καὶ χαλκός τις ἤστραπτε καὶ αἱ λόγχαι καὶ αἱ τάξεις καταφανεῖς ἐγίγνοντο. K. En l. οἱ λόχοι. M.

26. — I. VIII. 9. Πάντες δὲ οὗτοι κατὰ ἔθνη ἐν πλαισίῳ πλήρει ἀνθρώπων ἕκαστον τὸ ἔθνος ἐπορεύετο. Hier is iets uitgevallen, 't zij achter ἔθνη of achter ἀνθρώπων, daaronder moet het werkwoord ἐπορεύοντο voorgekomen zijn. K.

Digitized by Google

27. — I. VIII 15. . . . ὁ δ' ἐπισήσας (ὁ Κῦρος τὸν Ξενοφῶντα) εἶπε καὶ λέγειν ἐκέλευε πᾶσιν ὅτι καὶ τὰ ἱερὰ καλὰ καὶ τὰ σφάγια [καλά]. L. ἐκέλευσε M. Het andere is volgens Bornemann.

28. — Ib. 22. Καὶ πάντες δ' οἱ τῶν βαρβάρων ἄρχοντες μέσον ἔχοντες τὸ αὐτῶν ἡγοῦνται, νομίζοντες οὕτω καὶ ἐν ἀσφαλεστάτῳ εἶναι, ἢν ᾖ ἡ ἰσχὺς αὐτῶν ἐκατέρωθεν, καὶ εἴ τι παραγγεῖλαι χρήζοιεν, ἥκιστ' ἂν χρόνῳ αἰσθάνεσθαι τὸ στράτευμα. L. αἰσθέσθαι. M.

29. — Ib. IX. 18. . . . Ἀλλὰ μὴν εἴ τίς γέ τι αὐτῷ προστάξαντι καλῶς ὑπηρετήσειεν, οὐδενὶ (l. οὐδ' ἑνί) [πώ] ποτε ἀχάριστον εἶασε τὴν προθυμίαν. En

30. — Ib. 19. . . . Εἰ δέ τινα ὀρφὴ δεινὸν ὄντα οἰκονόμον ἐκ τοῦ δικαίου καὶ κατασκευάζοντά τε ἧς ἄρχοι χώρας καὶ προσόδους ποιοῦντα, οὐδένα (l. οὐδ' ἕν') ἂν [πώ] ποτε ἀφείλετο, ἀλλ' ἀεὶ πλείω προσεδίδου. Cyrus was immers overleden. K.

31. — I. X. 6 in. Ἐν τούτῳ καὶ ὁ βασιλεὺς δῆλος ἦν προσιὼν πάλιν [ὡς ἐδόκει] ὄπισθεν. M.

32. — Ib. 10. Ἐν ᾧ δὲ ταῦτα ἐβουλεύοντο καὶ δὴ βασιλεὺς παραμειψάμενος εἰς τὸ αὐτὸ σχῆμα κατέστησεν ἀντίαν τὴν φάλαγγα ὥσπερ τὸ πρῶτον μαχούμενος συνήει. L. προσήει. P. (Dr. W. G. Pluygers).

33. — Ib. 17. . . . καὶ [αὐτοὶ] ἐβουλεύοντο εἰ αὐτοῦ μείναντες τὰ σκευοφόρα ἐνταῦθα ἄγοιντο ἢ ἐπίοιεν ἐπὶ τὸ στρατόπεδον. L. ἢ αὐτοὶ ἐπίοιεν, dit αὐτοί moet op de vorige plaats wegvallen. P.

34. — II. I. 3. Πρόκλῆς ὁ Τευθρανίας ἄρχων, γεγονὼς ἀπὸ Δημαράτου τοῦ Λάκωνος. L. Δαμαράτου. K.

35. — Ib. 15. Φαλῖνος δὲ ὑπολαβὼν εἶπεν, Οὗτοι μέν, ὦ Κλέαρχε, ἄλλος ἄλλα λέγει· σὺ δ' ἡμῖν εἰπὲ τί λέγεις. L. λέγουσι. C.

36. — II. III. 3. Ἐπεὶ δὲ κατέστησε (Κλέαρχος) τὸ στράτευμα ὥστε καλῶς ἔχειν ὁρᾶσθαι πάντῃ φάλαγγα πυκνὴν, τῶν δὲ ὀπλων μηδένα (l. μηδ' ἕνα) καταφανῆ εἶναι, ἐκάλεσε τοὺς ἀγγέλους, καὶ αὐτός τε προῆλθε τούς τε εὐοπλοτάτους ἔχων καὶ εὐειδεστάτους τῶν αὐτοῦ στρατιωτῶν καὶ τοῖς ἄλλοις στρατηγοῖς ταῦτα ἔφρασεν. L. ταῦτ' ἔφρασεν. K.

Digitized by Google

37. — II. III. 6. Ταῦτα ἀκούσαντες οἱ ἄγγελοι ἀπήλαυνον, καὶ ἦκον ταχύ, L. ἐπανῆκον. K.

38. — Ib. 11. Καὶ ἐνταῦθα ἦν Κλέαρχον καταμαθεῖν ὡς ἐπεσάτει, ἐν μὲν τῇ ἀριστερᾷ [χειρὶ] τὸ δόρυ ἔχων, ἐν δὲ τῇ δεξιᾷ βακτηρίαν. K.

39. — Ib. 12. Καὶ ἐτάχθησαν μὲν πρὸς αὐτοῦ οἱ τριάκοντα ἔτη γεγονότες· ἐπεὶ δὲ καὶ Κλέαρχον ἑώρων σπουδάζοντα, προσελάμβανον καὶ οἱ πρεσβύτεροι. Vgl. § 11: τῶν πρὸς τοῦτο τεταγμένων, en l. καὶ ἐτάχθησαν μὲν πρὸς αὐτό. P.

40. — Ib. 15. Αὗται δὲ αἱ βάλανοι τῶν Φοινίκων ..... τὰς δέ [τινας] ξηραίνοντες τραγήματα ἀπετίθεσαν. L. τὰς δὲ ξηραίνοντες εἰς τραγήματ' ἀπετίθεσαν. K. Het tweede volgens Muretus.

41. — Ib. 16. Ἐνταῦθα καὶ τὸν ἐγκέφαλον τοῦ Φοίνικος πρῶτον ἔφαγον οἱ στρατιῶται. L. Ἐνταῦθα δὲ καί κτἑ. P.

42. — Ib. VI. 29. Ἀποθνησκόντων δὲ τῶν συστρατηγῶν ὅτι ἐστράτευσαν ἐπὶ βασιλέα ξὺν Κύρῳ ταὐτὰ πεποιηκὼς οὐκ ἀπέθανε, μετὰ δὲ τὸν τῶν ἄλλων θάνατον [στρατηγῶν] τιμωρηθεὶς ὑπὸ βασιλέως [ἀπέθανεν]. Het laatste ἀπέθανεν moet wegvallen. K. En στρατηγῶν.

43. — III. I. 29. Ὦ θαυμασιώτατε ἄνθρωπε, σύ γε οὐδὲ ὁρῶν γιγνώσκεις οὐδὲ ἀκούων μέμνησαι. L. ἀνθρώπων. M.

44. — Ib. II. ὅ. . . . καὶ οὗτος (Ἀριαῖος)' οὔτε τοὺς θεοὺς δείσας οὔτε Κῦρον τεθνηκότα αἰδεσθεὶς, τιμώμενος μάλιστα ὑπὸ [Κύρου] ζῶντος. K.

45. — Ib. III. 9 vlgg. Οὔτε γὰρ ἱππεῖς ἦσαν τοῖς Ἕλλησιν οὔτε οἱ πέζοὶ τοὺς πεζοὺς ἐκ πολλαῦ φεύγοντας ἐδύναντο καταλαμβάνειν ἐν ὀλίγῳ χωρίῳ, πολὺ γὰρ οὐκ οἷόν τε ἦν ἀπὸ τοῦ ἄλλου στρατεύματος διώκειν. 10. Οἱ δὲ βάρβαροι ἱππεῖς καὶ φεύγοντες ἅμα ἐτίτρωσκον εἰς τοὐπίσω τοξεύοντες ἀπὸ τῶν ἵππων, ὁπόσον δὲ προδιώξειαν οἱ Ἕλληνες, τοσοῦτον πάλιν ἐπαναχωρεῖν μαχομένους ἔδει. 11. Ὥστε τῆς ἡμέρας ὅλης διῆλθον οὐ πλέον πέντε καὶ εἴκοσι σταδίων, ἀλλὰ δείλης ἀφίκοντο εἰς τὰς κώμας. L. οἱ γὰρ βάρβαροι en ἔδει, ὥστε κτἑ. K.

46. — III. IV. 10. . . . ἐντεῦθεν ἐπορεύθησαν . . . . πρὸς τεῖχος ἔρημον μέγα πρὸς [τῇ] πόλει κειμένου· ὄνομα δὲ ἦν τῇ πόλει Μέσπιλα κτἑ. N. (S. A. Naber).

Digitized by Google

47. — III. IV. 15. οὐδεὶς (l. οὐδ' εἷς) ἡμάρτανεν ἀνδρὸς, οὐδὲ γὰρ εἰ πάνυ προὐθυμεῖτο ῥᾴδιον ἦν. L. εἰ πάνυ τις προὐθυμεῖτο.

48. — Ib. 43. . . . . Καὶ ὁ Χειρισοφος συμπέμπει τοὺς ἀπὸ τοῦ στόματος πελτασάς· ἔλαβε δὲ τοὺς κατὰ μέσον τοῦ πλαισίου. L. συμπέμπει μὲν τοὺς κτἑ. M. En ἔλαβε δ' αὐτὸς τοὺς κτἑ. K.

49. — Ib. 44. Οἱ δ' ἐπὶ τοῦ λόφου πολέμιοι ὡς ἐνόησαν αὐτῶν τὴν πορείαν [ἐπὶ τὸ ἄκρον], εὐθὺς καὶ αὐτοὶ ὥρμησαν ἀμιλλᾶσθαι ἐπὶ τὸ ἄκρον. K.

50. — Ib. v. 3 vlg. Ἐνταῦθα Τισσαφέρνης καὶ οἱ σὺν αὐτῷ καίειν (l. κάειν) ἐπεχείρησαν τὰς κώμας. Καὶ τῶν Ἑλλήνων μάλα ἠθύμησάν τινες, ἐννοούμενοι μὴ τὰ ἐπιτήδεια [εἰ καίοιεν] οὐκ ἔχοιεν ὁπόθεν λαμβάνειν. 4. Καὶ οἱ μὲν ἀμφὶ Χειρισοφον ἀπῆσαν ἐκ τῆς βοηθείας. L. ἐπανῆσαν. K.

51. — IV. I. 10. Ἐπεὶ δὲ οἱ τελευταῖοι τῶν Ἑλλήνων κατέβαινον εἰς τὰς κώμας ἀπὸ τοῦ ἄκρου ἤδη σκοταῖοι . . . . τότε δὴ συλλεγέντες τινὲς τῶν Καρδούχων [τοῖς τελευταίοις] ἐπέθεντο. M.

52. — Ib. 21. Ταῦτ' ἐγὼ ἔστευδον καὶ διὰ τοῦτό σε οὐχ ὑπέμενον, εἴ πως δυναίμην φθάσαι πρὶν κατειλῆφθαι τὴν ὑπερβολήν· οἱ δ' ἡγεμόνες οὓς ἔχομεν οὗ φασιν εἶναι ἄλλην ὁδόν. L. οἱ γὰρ ἡγεμόνες. M.

53. — Ib. III. 32. Ἐν τούτῳ σημαίνει ὁ σαλπιγκτὴς, καὶ οἱ πολέμιοι ἔφευγον πολὺ ἔτι θᾶττον· οἱ δ' Ἕλληνες (l. εἰς. Bisschop) τἀναντία στρέψαντες ἔφευγον διὰ τοῦ ποταμοῦ ὅτι τάχιστα. L. ἔφυγον. K.

54. — IV. v. 33. . . . κατελάμβανον. . . . . καὶ διακονοῦντας Ἀρμενίους παῖδας σὺν ταῖς βαρβαρικαῖς στολαῖς. L. ἐν ταῖς βαρβαρικαῖς στολαῖς. K.

55. — Ib. VI. 13. Καὶ κλέψαι οὐκ ἀδύνατόν μοι δοκεῖ εἶναι, ἐξὸν μὲν νυκτὸς ἰέναι, ὡς μὴ ὁρᾶσθαι, ἐξὸν δὲ ἀπελθεῖν τοσοῦτον ὡς μὴ αἴσθησιν παρέχειν. L. tweemaal ὥστε. K.

56. — Ib. VIII. 28 in. Καὶ κάτω μὲν οἱ πολλοὶ ἐκυλινδοῦντο κτἑ. L. ἐκαλινδοῦντο. K.

57. — V. I. 9 vlg. Φύλακας δή μοι δοκεῖ δεῖν περὶ τὸ στρατόπεδον εἶναι· ἐὰν οὖν κατὰ μέρος μερισθέντες φυλάττωμεν καὶ σκοπῶμεν, ἧττον ἂν δύναιντο ἡμᾶς θηρᾶν οἱ πολέμιοι. 10. Ἔτι

Digitized by Google

τοίνυν τάδε ὁρᾶτε. L. Φυλακάς; op het eind moet gelijk in de andere §§ ἔδοξε καὶ ταῦτα worden ingevoegd. K.

58. — V. I. 10. Εἰ μὲν γὰρ ἐπισαίμεθα σαφῶς ὅτι ἥξει πλοῖα Χειρίσοφος ἄγων ἱκανά . . . . Ἦν μὲν γὰρ ἔλθῃ . . . πλευσούμεθα· ἐὰν δὲ μὴ ἄγῃ, τοῖς ἐνθάδε χρησόμεθα. L. Ἦν μὲν γὰρ ἄγων ἔλθῃ κτἑ. K.

59. — Ib. IV. 15. Ὠικεῖτο δὲ τοῦτο (τὸ χωρίον) πρὸ [τῆς πόλεως] τῆς μητροπόλεως καλουμένης αὐτοῖς καὶ ἐχούσης τὸ ἀκρότατον τῶν Μοσσυνοίκων. K.

60. — Ib. 26. in. Ὁ δὲ βασιλεὺς αὐτῶν ὁ ἐν τῷ μόσσυνι τῷ ἐπ' ἄκρου ᾠκοδομημένῳ, ὃν τρέφουσι πάντες κοινῇ αὐτοῦ μένοντα καὶ φυλάττουσιν, οὐκ ἤθελεν ἐξελθεῖν, οὐδὲ οἱ ἐν τῷ πρότερον αἱρεθέντι χωρίῳ, ἀλλ' αὐτοῦ σὺν τοῖς μοσσύνοις κατεκαύθησαν. L. ἀλλ' οὐδ' ὁ ἐν τῷ πρότερον αἱρεθέντι χωρίῳ. K.

61. — Ib. 27. Οἱ δὲ Ἕλληνες διαρπάζοντες τὰ χωρία εὗρισκον θησαυροὺς ἐν ταῖς οἰκίαις ἄρτων νενημένων πατρίους (περυσινῶν voegt Tauchn. 1828 bij, te regt) τὸν δὲ νέον σῖτον ξὺν τῇ καλάμῃ ἀποκείμενον. L. θησαυροὺς . . . . ἀλφίτων νενημένων περυσινῶν, met of zonder πατρίους. K.

62. — Ib. VI. 4 f. . . . νῦν γὰρ δὴ ἂν μὲν εὖ ξυμβουλεύσας φανῶ, πολλοὶ ἔσεσθε οἱ ἐπαινοῦντές με, ἂν δὲ κακῶς, πολλοὶ [ἔσεσθε] οἱ καταρώμενοι. K.

63. — Ib. 30. . . . . ὥςε λαβόντας ὑμᾶς πόλιν τὸν μὲν βουλόμενον ἀποπλεῖν ἤδη, τὸν δὲ μὴ [βουλόμενον], ἐπεὶ κτήσαιτο κτἑ. K.

64. — V. VII. 6. Τμεῖς δ', ἔφη, ἵςε δήπου ὅθεν ἥλιος ἀνίσχει καὶ ὅπου δύεται, καὶ ὅτι ἐὰν μέν τις εἰς τὴν Ἑλλάδα μέλλῃ ἰέναι, πρὸς ἑσπέραν δεῖ πορεύεσθαι, ἢν δέ τις βούληται εἰς τοὺς βαρβάρους, (l. εἰς. Bisschop) τοὔμπαλιν πρὸς ἕω. Ἔςιν οὖν ὅςις τοῦτο ἂν δύναιτο ὑμᾶς ἐξαπατῆσαι ὡς ἥλιος ἔνθα μὲν ἀνίσχει, δύεται [δὲ ἐνταῦθα], ἔνθεν δὲ δύεται, ἀνίσχει [δ' ἐντεῦθεν]; L. ὁπόθεν, zoo als ὅπου, en op het eind: ὡς ἥλιος ἔνθεν μὲν ἀνίσχει, δύεται, ἔνθα δὲ δύεται, ἀνίσχει. K.

65. — Ib. 30. f. . . . . τούτους διεπράξαντο μηδὲ ξὺν κηρυκίῳ ἔτι ἀσφαλὲς εἶναι ἀνελέσθαι. Τίς γὰρ ἐθελήσει κῆρυξ ἰέναι κήρυκας ἀπεκτονώς; L. μηδὲ ξὺν κηρυκείῳ, voorts ἀνελέσθαι, τίς κτἑ. K. En κήρυξ, reeds volgens Schneider.

Digitized by Google

66. — V. VII. 32 in. Εἰ μέντοι ὑμῖν δοκεῖ θηρίων ἀλλὰ μὴ ἀνθρώπων εἶναι τὰ τοιαῦτα [ἔργα] κτέ. K.

67. — Ib. 34. Ἐκ τούτου ἀνιστάμενοι πάντες ἔλεγον τοὺς μὲν τούτων ἄρξαντας δοῦναι δίκην κτέ. L. τούτων ἄρξαντας δεῖν δοῦναι δίκην. K. M.

68. — VI. II. 12. Ταῦτ' ἔδοξε, καὶ ἀπολιπόντες Χειρίσοφον εἴ τινες ἦσαν παρ' αὐτῷ Ἀρκάδες ἢ Ἀχαιοὶ [καὶ Ξενοφῶντα] συνέσπασάν καὶ στρατηγοὺς αἱροῦνται ἑαυτῶν δέκα. K.

69. — Ib. IV. 9. .... οὓς δὲ μὴ εὕρισκον κενοτάφιον [αὐτοῖς] ἐποίησαν μέγα, καὶ στεφάνους ἐπέθεσαν. L. οἷς, voorts moet αὐτοῖς wegvallen. K.

70. — Ib. V. 24 f. Ἡδύ τοι ἀνδρεῖόν τι καὶ καλὸν νῦν εἰπόντα καὶ ποιήσαντα μνήμην [ἐν] οἷς ἐθέλει παρέχειν ἑαυτοῦ. L. μνήμην οἷς τις ἐθέλει. C.

71. — Ib. VI. 3. .... ἀγοραὶ πάντοθεν ἀφίκνοῦντο ἐκ τῶν Ἑλληνίδων πόλεων καὶ οἱ παραπλέοντες ὅσμενοι κατῆγον κτέ. L. κατήγοντο. C.

72. — Ib. 14 f. . . . πείσεον ὅτι ἂν κελεύωσι (οἱ Λακεδαιμόνιοι)· καὶ γὰρ αἱ πόλεις [ἡμῶν] ὅθεν ἐσμὲν πείθονται αὐτοῖς. C.

73. — Ib. 22. Τοῦτον μὲν γὰρ οἶδα ἄνδρα ἀγαθὸν ὄντα, Δέξιππον δὲ [οἶδα] αἱρεθέντα .... καὶ ἀποδράντα [Δέξιππον] καὶ προδόντα τοὺς στρατιώτας μεθ' ὧν ἐσώθη. C.

74. — VI. VI. 30. Ἐκ τούτου ἔδοξεν αὐτοῖς .... δεῖσθαι Κλεάνδρου [κατὰ] πάντα τρόπον ἀφεῖναι τὰ ἄνδρε. C.

75. — Ib. 34 f. Καὶ πολὺ οἱ λόγοι οὗτοι ἀντίοι εἰσὶν ἢ οὓς ἐγὼ περὶ ὑμῶν ἐνίων ἤκουον ὡς τὸ στράτευμα ἀφίστατε ἀπὸ Λακεδαιμονίων. L. ἀφιστᾶτε. C.

76. — VII. I. 10. Ἀλλ' ὅμως, ἔφη, ἐγώ σοι συμβουλεύω ἐξελθεῖν μὲν ὡς παρευσκευασμένον, ἐπειδὰν δ' ἔξω γένηται τὸ στράτευμα, τότε ἀπαλλάττεσθαι. L. ὡς συμπαρευσκευασμένον. C.

77. — Ib. 12. Καὶ ἅρδην πάντες πλὴν ὀλίγων ἔξω ἦσαν, καὶ Κτησίνικος εἰσήμει παρὰ τὰς πύλας ὡς ὁπότε ἔξω γένοιντο πάντες συγκλείσων [τὰς πύλας] καὶ τὸν μόχλον ἐμβαλῶν. C.

78. — Ib. 24. Τὸ δὲ χωρίον οἷον κάλλιστον ἐκτάσασθαι ἐστὶ τὸ Θρᾴκιον καλούμενον, ἔρημον οἰκιῶν καὶ πεδινόν. L. ἐντάξασθαι. C.

79. — Ib. 29 in. Μὴ πρὸς θεῶν μαινώμεθα μηδ' αἰσχρῶς

Digitized by Google

ἀπολώμεθα πολέμιοι ὄντες καὶ ταῖς πατρίσι καὶ τοῖς ἡμετέροις αὐτῶν φίλοις τε καὶ οἰκείοις. L. πολεμοῦντες. C.

80. — Ib. v. 2. Καὶ Σεύθης ἐξαγαγὼν ζεύγη ἡμιονικὰ τρία, οὐ γὰρ ἦν πλείω, τὰ δὲ ἄλλα βοεικά κτἑ. L. ζεύγη ὁρικά. C.

81. — Ib. 4. Καὶ τῶν ζευγῶν λαμβάνει ἓν μὲν Τιμασίων ὁ Δαρδανεὺς, ἓν δὲ Κλεάνωρ ὁ Ὀρχομένιος, ἓν δὲ Φρυνίσκος ὁ Ἀχαιός· τὰ δὲ βοεικὰ ζεύγη τοῖς λοχαγοῖς κατεμερίσθη. L. τῶν ὁρικῶν ζευγῶν. K.

82. — Ib. VI. 16..... ἀλλ' οἶμαι εἰ ἐδίδου (τι ὁ Σεύθης τῷ Ξενοφῶντι), ἐπὶ τούτῳ [ἂν] ἐδίδου ὅπως ἐμοὶ δοὺς μεῖον μὴ ἀποδοίη ὑμῖν τὸ πλεῖον. C.

NASCHRIFT. In mijn opstel over LICINIUS STOLO is niet uitdrukkelijk de tegenwerping wederlegd, dat de plebejers immers sedert het beleg van *Veii* (348, v. C. 406) soldij ontvingen, vgl. bl. 166 vlg. en 176. Dit verbeterde hunnen toestand niet, daar die gelden uit de opbrengst der *tributa* moesten betaald worden, d. i. uit hetgeen de plebejers zelven aan den staat betaalden, gelijk reeds de volkstribunen bij LIVIUS IV. 60 opmerken.

E. J. K.

Digitized by Google

Digitized by Google

DE SLAG

BIJ DE

ARGINUSISCHE EILANDEN.

Bij eene oppervlakkige beschouwing zou het overtollig kunnen schijnen, het onderwerp van dit opstel op eene bevattelijke en algemeen verstaanbare wijze te behandelen, daar wij in XENOPHONS Hellenica eene naauwkeurige beschrijving van dezen slag bezitten. Men zou kunnen meenen, dat het nuttiger ware een voorval te kiezen, waarvan geen zoo geregeld en uitvoerig verhaal bestond, en hetwelk men zich daardoor niet zoo gemakkelijk kon vertegenwoordigen. Wanneer men echter XENOPHONS verhaal naauwkeurig en onpartijdig volgt, dan zal men niet alleen op menige zwarigheid stuiten, maar ook moeten erkennen, dat hij niet datgene geeft, wat wij van hem hadden mogen eischen. Eene voorstelling van den slag tusschen *Conon* en *Callicratidas*, van de ligging der haven van *Mytilene*, van de positie der beide vloten bij de *Arginusen*, zie daar, hetgeen wij door zijn verhaal volstrekt niet verkrijgen, hoewel hij in het vermelden van bijzonderheden uitvoerig genoeg is. Even min geeft hij genoeg daadzaken, om over de schuld of onschuld der veldheeren onpartijdig te kunnen oordeelen; wij zien alleen dat de *wijze* hunner veroordeeling onwettig was. Wij missen eindelijk een verhaal van den gang van het proces, waaruit wij kunnen opmaken welke kunstgrepen door de vijanden

Digitized by Google

der veldheeren werden aangewend, en welke menschen die vijanden waren en waarom zij aldus handelden. De leemten die XENOPHONS verhaal overlaat, zooveel te vergoeden als het ons thans mogelijk is, zie daar wat ik mij voorstel. Er is hierbij veel wat nog altijd duister moet blijven, maar toch geloof ik, dat wij in staat zijn door het vergelijken met andere berigten een verhaal te leveren, dat volledíger is dan dat, hetwelk XENOPHON ons heeft kunnen of althans willen geven. Waarschijnlijk heeft hij even min een duidelijk denkbeeld gehad van de ligging van de haven van *Mytilene* en van de *Arginusen*, als van den gang, dien het proces genomen heeft. Moge men het slechts mij niet wijten, dat ik niet alles kan aanvullen, wat wij bij hem missen!

Toen SOLON aan *Athene* eene democratie gaf, was het volk ver van te begrijpen, over welke magt het in der daad te beschikken kreeg; even als het Romeinsche plebs in den beginne naauwelijks bemerkte, welke gevaárlijke en magtige wapenen het met de instelling der tribunen veroverd had, zoo zagen de Atheners het gewigt van SOLONS wetgeving ook eerst later in, nadat de alleenheerschappij van PISISTRATUS, die het wezen naar doch den vorm liet, die staatsinrigting bij hen inheemsch had gemaakt. SOLON had er intusschen niet aan gedacht, *Athene* tot eene democratie te maken, gelijk men die later begreep, doch waarvan het nog onlangs onderdrukte volk geen denkbeeld had. In den *Areopagus*, in de keuzen der overheidsambten stond het aristocratische element in den eersten tijd nog op den voorgrond. Na CLISTHENES evenwel begon de democratie langzaam maar geregeld vorderingen te maken, vorderingen, die weldra zoo snel toenamen, dat in een betrekkelijk kort tijdsbestek de staat van aristocratische democratie tot volslagen ochlocratie verviel.

Bij eene dergelijke wrijving, waarbij het volk telkens meer en meer magt veroverde, bestonden uit den aard der zaak twee partijen, waarvan de eene aan het bestaande wilde vasthouden of tot het vorige terugkeeren, die in *Athene* den naam had van die der oligarchen; terwijl de andere in alles het volk wilde believen, die der democraten. Hoewel de eerste partij eigenlijk die van den adel en de grondbezitters was, scheelt het

Digitized by Google

echter veel, dat de hoofden der andere zich slechts uit de heffe des volks zouden hebben verheven. Soms ging de aanzienlijke tot de volkspartij over, hetzij omdat hij dacht het door oppositie verder te zullen brengen, daar de omstandigheden reeds een hoofd der oligarchen hadden aangewezen; hetzij omdat hij bij het volk op een' grooter' en schielijker werkenden invloed rekende, dan bij hen die eigenlijk zijne partij vormden; hetzij eindelijk uit overtuiging. ARISTIDES en THEMISTOCLES, CIMON en PERICLES, NICIAS en ALCIBIADES, zie hier de voornaamste personen die op deze wijze op de Pnyx tegen over elkander hebben gestaan.

Vooral de buitenlandsche politiek hield deze partijen altijd levendig: de oligarchen zagen in *Sparta* het voorbeeld voor de Atheensche staatsregeling; de democraten wilden steeds eene verwijdering tusschen *Athene* en deze oligarchisch ingerigte stad. Geen wonder dus, dat met den Peloponnesischen oorlog beide partijen een hevigen strijd beginnen, waarin iedere vernieuwing van den oorlog eene overwinning der democraten, iedere vrede of wapenstilstand het werk der oligarchen is.

Het grootste ongeluk, dat *Athene* in het begin van den Peloponnesischen oorlog trof, was niet de schade veroorzaakt door de herhaalde invallen der Spartanen in *Attica*, niet de benarde toestand, waarin het beleg van *Potidaea* en andere kostbare ondernemingen de schatkist gebragt hadden, niet de pest, die zoovele burgers ten grave sleepte, maar de dood van PERICLES. Wisten wij niets meer van hem, dan zou dit ééne genoegzaam zijn, om in hem een buitengewoon man te erkennen, dat hij gedurende veertig jaren den staat bestuurd heeft, zonder dat het den Atheners verdroot aan den leiband van de politiek van »PERICLES OLYMPIUS" te loopen. Hij had zich der democratie in de armen geworpen, doch zijn bestuur, hoe schitterend ook, had *Athenes* val voorbereid. Gedeeltelijk toch hadden sommige zijner maatregelen later het gevolg, dat het staatsbestuur aan de kern der bevolking, de middelklasse, ontnomen en aan de armen in handen gespeeld werd; gedeeltelijk had zijn voorbeeld navolgers, die ook eens wilden beproeven, in hoeverre hunne eerzuchtige plannen door het toegeven aan de nukken van het volk konden bevorderd worden, navolgers, die dezelfde midde-

Digitized by Google

len aanwendden als PERICLES, maar zijne regtschapenheid misten [1].

Tegen over deze moesten de oligarchen altijd ten uiterste op hunne hoede zijn, want, wilden zij niet al hunnen invloed verliezen, dan moest hun doel schijnbaar alleen het welzijn des volks en de uitbreiding *zijner* magt zijn. Doch toen hij, die PERICLES opgevolgd was, de beruchte CLEON, bij het beleg van *Amphipolis* gesneuveld was, vatten zij weder moed, en NICIAS bewerkte den vrede, die naar zijnen naam genoemd is.

In dezen tijd begon zich iemand in de volksvergaderingen te vertoonen, even uitstekend door ligchaamsschoonheid als door politieke bekwaamheid, even goed redenaar als krijgsman, iemand, die de volksgunst niet scheen-af te bedelen maar als zijn regt te eischen, doch die tevens te veel vaderlandsliefde of wil men te veel eerzucht bezat, om zich met de oligarchen aan *Sparta* aan te sluiten: behoef ik ALCIBIADES te noemen? Hij zag zeer goed in, dat zijne magt op de gunst van het volk gegrondvest wezen moest, en waarschijnlijk meer door den drang der omstandigheden dan door eigene overtuiging werd hij de leider der volkspartij. Even als deze wilde hij den oorlog; maar hij verlangde tevens iets duurzamers voor zijnen roem te doen, dan het besturen van eene dier talrijke tot niets leidende ondernemingen, waaraan *Sparta* en *Athene* tot nog toe hare krachten verspild hadden.

Alvorens echter eenig groot plan te kunnen ondernemen,

---

[1]) Hetgeen hier omtrent PERICLES gezegd is, kan men bevestigd vinden bij BÖCKH Staatsh. I. p. 304. 2te Ausg. De gansche plaats is belangrijk maar vooral deze woorden: » Die Liebhaber der Lakonischen Sitten..... sahen ein, dass PERICLES seine Athener geldgierig und faul, geschwätzig und feige, verschwenderisch, übel gewöhnt und unbändig gemacht hatte, indem er durch Spenden, Löhnungen und Kleruchien sie vom Oeffentlichen nährte, und durch prachtvolle Feste ihrer Sinnlichkeit und Genusssucht schmeichelte; ja PERICLES selbst war ein zu geistvoller Mann, als dass er diese Folgen seiner Massregeln verkennen konnte: aber er erblickte keine andere Möglichkeit seine und des Volkes Herrschaft in Hellas zu behaupten, als durch solche Unterstützung des Volkes; er erkannte, dass mit ihm Athens Macht untergehen würde, und suchte sich möglichst lange zu halten; übrigens verachtete er den Haufen eben so sehr als er ihn fütterte." Ik durf niet meer afschrijven.

Digitized by Google

moest er geld wezen: de belangrijkste tak van inkomsten voor de Atheensche schatkist waren de belastingen, die de bondgenooten als schatting betaalden. Het eigenlijke doel dezer gelden, nam. om te dienen tot voortzetting van den Perzischen oorlog, was met het overbrengen der schatkist van *Delos* naar *Athene* in vergetelheid geraakt. Thans eischte *Athene* deze gelden als van *onderdanen* en beschikte er vrijelijk over. Deze hadden oorspronkelijk jaarlijks 460 talenten bedragen en waren later tot 600 verhoogd. Ofschoon op deze wijze reeds eenmaal 9700 talenten bijeen waren geweest en bij het begin van den oorlog nog 6000 in kas waren, werden deze sommen reeds in de eerste jaren geheel verbruikt en bij het sluiten van den vrede van NICIAS was er sedert lang niets meer van over. Het is denkelijk door toedoen van ALCIBIADES, dat de belastingen omstreeks dien tijd verdubbeld werden en men na weinige jaren weder eene zeer aanzienlijke som bijeen had [1]. Hiermede wilde

---

[1]) Wil men zich van deze getallen een juist denkbeeld maken, dan herinnere men zich, dat BÖCKH Staatsh. I. p. 25 het talent bepaalt op 1500 Thlr. Pr. Court. Rekent men den Thaler tegen *f* 1.80, dan geeft dit voor het talent eene waarde van 2700 gld. De jaarlijksche opbrengst der bondgenooten, onder PERICLES was dus 1.620.000 gld.; de hoogste som, die de kas ooit bevat heeft, 26.190.000 gld., en het geld, dat bij het begin van den Peloponnesischen oorlog voorhanden was, 16.200.000 gld. Deze vermindering was gedeeltelijk toe te schrijven aan de kosten van het beleg van *Potidaea*, gedeeltelijk had PERICLES met dit geld *Athene* versierd. Van de Propylaea is het bekend, dat zij 2012 talenten of 5.432.400 gld. gekost hebben. Men vindt deze opgaven bij THUC. II. 13 en bij HARPOCRATION op *προπυλαῖα ταῦτα*. ALCIBIADES wordt als degene, die de opbrengst verdubbeld heeft, genoemd in de reeds lang voor onecht erkende redevoering tegen ALCIBIADES, die op naam van ANDOCIDES staat: § 11: *πρῶτον μὲν οὖν πείσας ὑμᾶς τὸν φόρον ταῖς πόλεσιν ἐξ ἀρχῆς τάξαι, τὸν ὑπ' Ἀριςείδου πάντων δικαιότατα τεταγμένον, αἱρεθεὶς ἐπὶ τούτῳ δέκατος αὐτὸς μάλιςα διπλάσιον αὐτὸν ἐκάςῳ τῶν συμμάχων ἐποίησεν.* Vgl. AND. de Pac. § 9 en AESCH. de F. L. § 175, die deze plaats gebruikt heeft. De geschiedenis van dezen schat vindt men ontwikkeld bij BÖCKH t. a. p. p. 575. Volgens ANDOCIDES zou men in de zes jaren tusschen den vrede van NICIAS en den oorlog met *Sicilië* weder 7000 talenten bijeengebragt hebben: deze som komt mij intusschen te hoog voor. Men houde bij dit alles in het oog dat de geldswaarde toen ongeveer driemaal grooter was dan thans. Vgl. BÖCKH, t. a. p. bl. 88.

Digitized by Google

ALCIBIADES zijne grootsche onderneming ten uitvoer brengen: de verovering van *Sicilië*. Het behoeft naauwelijks gezegd te worden, dat dit plan geheel in den smaak der democraten viel, maar dat NICIAS en de zijnen er zich met kracht tegen verzetten. Toen echter de onderneming toch niet meer tegen te houden was, dreven de oligarchen door, dat althans NICIAS een der drie zijn zou, aan welke de leiding der expeditie werd toevertrouwd. De beide anderen waren ALCIBIADES en LAMACHUS.

Hoe ongelukkig de onderneming afliep, zoo voor ALCIBIADES, die in zijne afwezigheid door zijne politieke vijanden veroordeeld, gedwongen werd naar *Sparta* te vlugten, als voor het Atheensche volk, dat vloot en leger verloor, behoeft hier niet vermeld te worden, maar bij de gevolgen der expeditie moeten wij nog een oogenblik stilstaan.

Het is niet te verwonderen, dat de nederlaag, welke de democratie trof, door de oligarchen gebruikt werd, om den verloren grond te herwinnen. Hunne ἑταιρίαι (clubs) werkten ijverig onder het volk, hetwelk eindelijk werd overgehaald om de democratie op te geven en het bewind in handen te stellen van eenen senaat van 400 leden, aan wier hoofd PISANDER en ANTIPHON stonden. Allerlei omstandigheden werkten hiertoe mede, maar vooral de hoop, die men koesterde, dat de koning van *Perzië*, die zich met de Spartanen dacht te verbinden, eerder tot *Athene* overhellen zou, zoo hij met eene oligarchie te onderhandelen had. Het leger echter, dat zich te *Samos* bevond, nam met deze verandering geen genoegen, verklaarde zich onafhankelijk en riep ALCIBIADES terug. De overwinning der oligarchie was echter slechts van korten duur, want reeds na vier maanden werd de vorige toestand van zaken nagenoeg geheel hersteld, daar de hoogste magt aan eene volksvergadering van 5000 leden in handen gegeven werd. Men was hiertoe gebragt, gedeeltelijk omdat de hoop op een verbond met den koning van *Perzië* bleek ijdel geweest te zijn, gedeeltelijk omdat men het leger te *Samos* vreesde, aan welks hoofd ALCIBIADES zich geplaatst had. Wel bleef bij deze instelling de magt der oligarchen veel grooter dan zij geweest was, maar de overwinning behoorde aan de tusschenpartij. Gedurende een paar jaren bleef ALCIBIADES bij de vloot, zonder nog naar *Athene* te

Digitized by Google

durven terugkeeren; onderwijl deed hij de wapenen van zijn vaderland overal zegevieren; eindelijk zag hij *Athene* na acht jaren weder, waar denkelijk kort te voren aan ieder burger het regt terug gegeven was, om in de volksvergadering te komen. Hoe hij ontvangen werd, is algemeen bekend, maar met de eigenlijke reden zijner spoedige verbanning is dit minder het geval. Het was ALCIBIADES niet om eene partij maar om *Athene* te doen; toen hij vroeger de meeste kans had gezien bij de democraten te slagen, was hij democraat geweest; later had hij réactionnair willen worden, zoo dit alleen zijne terugroeping had kunnen bewerken[3]; thans behoorde hij met de heerschende tusschenpartij tot de gematigde democraten, en stond dus, gelijk iedere derde partij, aan den haat der beide anderen bloot, die zich verbonden om hem te doen vallen. Tot het opperbevel over het leger zoo te land als ter zee geroepen, werd hij reeds een jaar daarna op eene dwaze aanklagt veroordeeld en waagde het niet naar *Athene* terug te komen. In zijne plaats werden tien veldheeren aangesteld, van welke wij iets meer moeten zeggen, daar zij den slag hebben geleverd, welken wij willen behandelen.

Wij verplaatsen ons in het zes-en-twintigste jaar van den

---

3) THUC. VIII. 47. PHRYNICHUS zag dit zeer goed in, THUC. t. a. p. 48: *Φρυνίχῳ δὲ οὐδὲν ἤρεσκεν, ἀλλ' ὅ τε Ἀλκιβιάδης, ὅπερ καὶ ἦν, οὐδὲν μᾶλλον ὀλιγαρχίας ἢ δημοκρατίας δεῖσθαι ἐδόκει αὐτῷ, ἢ ἄλλο τι σκοπεῖσθαι ἢ ὅτῳ τρόπῳ — κάτεισι.* Vgl. PLUT. Alc. 25. De stemming der Atheners bij zijne terugkomst beschrijft XEN. Hell. I. 4. Hij zegt o. a. § 16: *Οὐκ ἔφασαν δὲ τῶν οἷων περ αὐτὸς ὄντων καινῶν δεῖσθαι πραγμάτων οὐδὲ μεταστάσεως· ὑπάρχειν μὲν γὰρ ἐκ τοῦ δήμου αὐτῷ μὲν τῶν τε ἡλικιωτῶν πλέον ἔχειν καὶ τῶν πρεσβυτέρων μὴ ἐλαττοῦσθαι κτέ.* In denzelfden geest spreekt DIOD. SIC. XIII. 68: *Οὕτω συνέβη θαυμασθῆναι τὸν ἄνδρα τοῦτον, ὥσθ' οἱ μὲν ὑπερέχοντες τῶν Ἀθηναίων μόγις ἐνόμιζον εὑρημένου δυνατὸν ἄνδρα, ὡς τοῦτον, φανερῶς καὶ θρασέως ἀντιτάξασθαι τῷ δήμῳ δυνάμενον, οἱ δ' ἄποροι ὑπειλήφεσαν σπουδὴν ἕξειν ἄριστον, τὸν ἀπονενοημένως συνταράξοντα τὴν πόλιν, καὶ τὴν ἑαυτῶν ἐπανορθώσοντα πενίαν.* Zeer interessant zijn met betrekking tot den invloed dien ALCIBIADES toen in *Athene* had, de woorden van PLUT. Alc. 34 en 35: *αὐτὸς μὲν οὖν ἐκεῖνος, ἣν εἶχε διάνοιαν περὶ τῆς τυραννίδος, ἄδηλός ἐστιν.* Welligt zeide ik dus boven niet juist dat ALCIBIADES tot de tusschenpartij behoorde: hij vormde zich zelf eene partij.

Digitized by Google

Peloponnesischen oorlog, in het derde der 93ste Olympiade, het 406de vóór onze jaartelling, ongeveer ten tijde van het beleg van *Veii*, onder het archontaat van CALLIAS. Denkelijk in het voorjaar had ANTIOCHUS, de onderbevelhebber van ALCIBIADES, bij *Notium* de nederlaag geleden, die de Atheners dezen, die zich thans weder bij de vloot bevond, zoo hoog aanrekenden. Er werd intusschen geen eigenlijk proces tegen hem ingesteld, waartoe men ook niet ligt termen zou gevonden hebben; maar toen in de maand Junij (het burgerlijk jaar begon te *Athene* met den langsten dag) andere veldheeren benoemd moesten worden, ging men hem voorbij; waarna hij, gelijk ik reeds zeide, niet naar *Athene* durfde wederkeeren. Er werden gewoonlijk tien veldheeren of στρατηγοί benoemd; één uit ieder der door CLISTHENES ingestelde stammen. Deze trokken intusschen niet altijd allen uit, maar meestal bleven eenigen te huis, om de verschillende met den oorlog in verband staande bemoeijingen te besturen. De tien, die dit jaar gekozen werden, waren: CONON, DIOMEDON, LYSIAS, PERICLES, ERASINIDES, ARISTOCRATES, ARCHESTRATUS, PROTOMACHUS, THRASYLUS en ARISTOGENES. In den regel stond er één door bekwaamheid en ondervinding aan het hoofd der overigen, zoo al niet ten gevolge van eenig regt, dan toch door den natuurlijken loop der omstandigheden. Deze was CONON. Zeven jaren vroeger vinden wij hem aan het hoofd der vloot te *Naupactus* [4]. Thans zou hem het geluk zoo ver vergezellen, dat hij bij den zeeslag zelven niet aanwezig zijn zou, doch weldra moest het hem verlaten; reeds in het volgende jaar zou de slag bij *Aegospotamos* hem den terugkeer naar *Athene* verbieden, en die bij *Cnidus* hem eerst elf jaar later in het vaderland terugvoeren. Kort te voren was hij met ALCIBIADES en THRASYBULUS veldheer geweest [5]. DIOMEDON schijnt volgens het laatste boek van THUCYDIDES iemand van groote bekwaamheden geweest te zijn. Hij komt meest altijd voor te zamen met LEON. Toen te *Athene* de oligarchie het hoofd begon op te steken, was hij, nu ruim vier jaren geleden, met dezen als opperbe-

---

4) THUC. VII. 31.

5) XEN. Hell. I. 4. 10.

Digitized by Google

velhebber naar het leger te *Samos* gezonden, doch aldaar afgezet toen de democratische beginselen zegevierden [6]. In de derde plaats wordt Lysias genoemd. De oude schrijvers of althans hunne Hss. zijn hier verdeeld. Welligt heette deze niet Lysias maar Leon. Is dit het geval, dan zou hij dezelfde zijn, van wien zoo even spraak was. Daar hij in het proces ter dood is veroordeeld, kan er volstrekt niet gedacht worden aan den in de geschiedenis van Socrates zoo bekenden Leon Salaminius [7], en even weinig aan den redenaar Lysias, die niet eens burger was. Er zijn er die hem Lysanias noemen. Pericles was de onechte zoon van den grooten Pericles; ten gevalle van hem had het volk de wet zijns vaders opgeheven, volgens welke hij als de zoon van Aspasia geen burger was. Hij was iemand van wien Socrates de grootste verwachtingen koesterde, die echter niet vervuld zijn [8]. Erasinides is buiten deze gebeurtenis volstrekt onbekend. Aangaande zijn vroeger leven zal alleen blijken, dat hij reeds te voren eenig ambt op de vloot moet bekleed hebben. Men zal dan ook de reden inzien, waarom hij en Thrasylus door het gevecht en het gevolgd proces het meest bekend geworden zijn [9]. Aristocrates, de zoon van Scellias, behoorde tot die talrijke menschen in *Athene*, die altijd van de heerschende partij waren. Hij was oligarch geweest, toen de oligarchie in *Athene* er scheen boven op te komen, doch was met Theramenes, over wien later, voorzigtig teruggekeerd, toen hij begreep dat deze partij zich niet zoude kunnen staande houden. Later had hij zich aan Alcibiades aangesloten en was tot veldheer benoemd geweest. Thans was hij buiten twijfel democraat geworden [10]. Archestratus was

---

6) Thuc. VIII. 54 en 75.

7) Luz. de Socr. Civ. p. 130 vlg.

8) Xen. Mem. III. 5. Plut. Pericl. c. 24 en 37. Böckh C. I. I. n. 147 of Staatsh. II. p. 10. 2te Ausg. Cob. Pros. Xen. p. 42.

9) Arist. Ran. 1196 *εἰ κἀξραιτήγησέν γε μετ' Ἐρασινίδου* en hierop de Schol., Lys. Or. 21. § 8. Ath. V. p. 218, en de volgens Valck. onechte woorden bij Xen. Mem. I. 1. 18 *τοὺς ἀμφὶ Θρασύλον καὶ Ἐρασινίδην.*

10) Welligt was hij onder degenen, die het vijftigjarig verbond bezworen hebben, Thuc. V. 24. Zie verder aangaande hem Thuc. VIII. 89 en 92. Xen. Hell. I. 4. § 21. Lys. c. Erat. § 66 vlgg. Arist. Av. vs. 125 met de Scholien.

Digitized by Google

denkelijk reeds oud; hij sneuvelde bij de expeditie. THUCYDIDES vermeldt eenen ARCHESTRATUS, zoon van LYCOMEDES, die bij het beleg van *Potidaea* het bevel voerde, en CHABREAS, die bij het leger te *Samos* genoemd wordt, kan zijn zoon zijn geweest [11]. Aangaande PROTOMACHUS is mij niets bekend. Na CONON is THRASYLUS de beroemdste van al deze mannen, niet zoozeer omdat het toeval gewild heeft, dat hij op den dag van het gevecht de dagelijks afwisselende hegemonie had, maar omdat hij zich in de naastvoorgaande jaren als veldheer had bekend gemaakt. Toen LEON en DIOMEDON, gelijk boven verhaald is, werden afgezet, werd hij met den beroemden THRASYBULUS in hunne plaats benoemd. Zijne politieke beginsels waren dus niet onbekend. In de laatste jaren had hij zoo alleen als met ALCIBIADES menige roemrijke daad verrigt. Hij was kort voor dezen te *Athene* teruggekomen en was dit laatste jaar waarschijnlijk ambteloos geweest [12]. Aangaande ARISTOGENES is mij niets bekend [13].

Omstreeks denzelfden tijd was ook het opperbevel over de Spartaansche vloot in andere handen overgegaan. Aan het hoofd derzelve stond een voor één jaar benoemd *ναύαρχος* of scheepsbevelhebber, die niet herkiesbaar was. Het vorig jaar was deze post aan LYSANDER toevertrouwd geweest, die in deze

---

[11]) THUC. I. 57. VIII. 74. LYS. 21. § 8. DIOG. LAERT. III. 41. Hij was *Φρεάρριος*, zoo als uit LYSIAS blijkt; dus behoort hij die Inscr. n. 791 vermeld wordt zeker wel tot zijne familie. Nemen wij aan dat CHABREAS inderdaad zijn zoon is, dan is zulks, gelijk uit de gelijkluidendheid van beide namen volgt, ook het geval met n. 751. Een andere ARCHESTRATUS wordt vermeld XEN. Hell. II. 2. 15.

[12]) THUC. VIII. pass. XEN. Hell. I. DIOD. SIC. XIII. 98; zijn naam is *Θρασύλος*, niet *Θράσυλλος*. Zie COBET Or. p. 133.

[13]) Gelijk gezegd is, werden de veldheeren volgens de tien stammen gekozen. Alle aangewende moeite om te bepalen, tot welken stam ieder behoorde, heeft slechts tot een zeer onvoldoend resultaat geleid. Zie hier hetgeen zeker is. CONON was *Ἀναφλύστιος*, dus uit de *Ἀντιοχίς*, vgl. BÖCKH Att. Seew., p. 241. Verbess. pg. XI. PERICLES was even als zijn vader *Χολαργεύς*, dus uit de *Ἀχαμαντίς*, vgl. ten overvloede Inscr. n. 147. ARCHESTRATUS was *Φρεάρριος*, dus uit de *Λεοντίς*; zie LYS. 21. 8. DIOG. L. III. 41. THRASYLUS was *niet* uit de *Πανδιονίς*, daar hij te gelijk met THRASYBULUS veldheer is geweest. Ik zeg dit om AND. Myst. extr.

Digitized by Google

betrekking allen zóó voldaan had, dat zoo scheepsvolk als bondgenooten hem met smart zagen vertrekken. Zijne slimheid had hem Perzisch geld bezorgd om de soldij der troepen te betalen, en zijne bekwaamheid had hem de overwinning bij *Notium* verzekerd. In zijne plaats kwam CALLICRATIDAS, een man, dien men om zijne echt Spartaansche deugden vereerde, maar die zelf bekende voor het opperbevel ter zee ongeschikt te zijn, en bovendien te openhartig was, om zich, gelijk LYSANDER, de genegenheid èn het geld van CYRUS te willen verschaffen. Wat in de krijgskas nog over was, had LYSANDER, die zich onmisbaar wenschte te maken, aan CYRUS terug gegeven. Reeds terstond had dus CALLICRATIDAS met geldgebrek te kampen; geen wonder, dat hij zich geene sympathie verwierf, al droeg hij ook den bijnaam van den regtvaardigsten der Spartanen. De strijdkrachten verschilden overigens aanmerkelijk: de Spartaansche vloot, die zich te *Ephesus* bevond, telde 170 schepen; de Atheensche, die te *Samos* was, waarheen zich thans ook CONON met zijne ambtgenooten begeven had, slechts 70 schepen, doch deze waren volmaakt goed uitgerust, daar hij van meer dan honderd schepen de beste manschap op dezelve had overgebragt [14].

De schepen, welke destijds in den oorlog gebruikt werden, waren alle triëren of galeijen met drie roeibanken. Zij waren vrij onafhankelijk van den wind, en het besturen der schepen bij een gevecht moet veel overeenkomst gehad hebben met dat bij een zoo als het thans door oorlogsstoombooten zou kunnen geleverd worden. De Grieken hadden het ver genoeg in de scheepvaartkunde gebragt, om het grootste gewigt niet zoo zeer op persoonlijke dapperheid te leggen, als op het manoeuvreren.

---

14) Het is onnoodig telkens XENOPHON, DIODORUS en PLUT. vit. Lys. aan te halen, daar men de opgaven in den tekst gedaan, voor zoover zij aan deze schrijvers ontleend zijn, gemakkelijk kan vinden. Iets anders is het, waar ik mij zoo als hier van de gewone opgave verwijder. Volgens XEN. Hell. I. VI. 3 had CALLICRATIDAS slechts 140 schepen; doch eensdeels zouden dan later bij de *Arginusen* de Spartanen volstrekt niet tegen de Atheners opgewassen zijn geweest, anderdeels spreekt XEN. zelf later, § 16, van 170 schepen. Zeker is het dat de vloot naderhand tot zoo veel verhoogd is.

Digitized by Google

Van daar dat van de bemanning, die door elkaâr 200 man bedroeg, slechts 11 of 12 zwaargewapende zeesoldaten waren, terwijl de overigen *in den regel*, behalve andere bezigheden, voor namelijk aan de riemen werden bezig gehouden. De uitrusting der schepen werd te *Athene* als λειτουργία (corvée) aan de rijkste burgers opgedragen, die dan tevens de triërarchie of het opperbevel over het schip hadden. Door elkaâr werden in dezen tijd aan het scheepsvolk dagelijks drie obolen gegeven, zoodat de maandelijksche kosten eener triëre een half talent beliepen, of 1350 gld. In den laatsten tijd had LYSANDER van CYRUS eene soldij van vier obolen voor het leger weten te verkrijgen. Het aantal troepen op de Spartaansche vloot bedroeg dus 34000; op die der Atheners 14000 [15].

Op eenen der togten, dien CONON van *Samos* uit ondernomen had, bleef, zoo het schijnt, *Samos* zelf nagenoeg onbezet; van deze gelegenheid maakte CALLICRATIDAS gebruik om van *Ephesus* naar *Miletus* te varen; een blik toch op de kaart leert, dat deze togt onmogelijk was zoolang de Atheners *Samos* bezet hielden. Reeds te *Ephesus* had de nieuwe bevelhebber menige onaangenaamheid van de zijde dergenen doorgestaan die hem wilden doen gevoelen, dat hij de man niet was, dien zij in staat rekenden LYSANDERS plaats in te nemen. Daar hij wist, dat de steden in *Azië* door toedoen van diens vrienden reeds vroeger tegen zijn bestuur ingenomen waren, durfde hij haar geen geld vragen, en had zich gedwongen gezien bij CYRUS de hulpmiddelen te zoeken om den oorlog voort te zetten. Dit plan mislukte volkomen, gelijk te denken was [16], zoodat hij te *Miletus* aangekomen naar *Sparta* om geld zond, en voorloopig in de eerste behoefte voorzien moest door de ondersteuning, welke hij de Milesiërs overreed had hem te geven.

CALLICRATIDAS eerste onderneming was tegen *Delphinion*, eene schans op *Chios*, die de Atheners bezet hielden; hij verwoestte het, gaf aan ieder der schepelingen vijf drachmen, zooveel als

---

15) Men kan deze opgaven vinden bij BÖCKH Staatsh. I. p. 382 vlgg.; benevens uitvoeriger in het Att. Seew. Niet onbelangrijke bijzonderheden bevat een onlangs uitgekomen stukje: J. TER PELKWIJK, *de zeevaart der oude volken*.

16) Zie behalve XENOPHON, DIODORUS en PLUTARCHUS, CIC. de Off. I. XXX. 109.

Digitized by Google

zij van LYSANDER iedere acht dagen ontvingen, hetwelk voor hem toch eene uitgave van 28 talenten was, en vertrok naar *Teos*; na de inneming dezer stad wendde hij zich tot het beleg van *Methymna*. Deze stad, de tweede op *Lesbos*, bood aanvankelijk tegenstand, doch werd door het verraad van sommige der inwoners ingenomen. De slaven werden verkocht, de overige buit was reeds bij de inneming in handen der soldaten gevallen, terwijl CALLICRATIDAS in weerwil van den tegenstand der bondgenooten de vrijgeborenen losliet [17]. Hierop ontscheepte hij de zwaargewapenden, en liet hen onder bevel van THORAX, een Lacedaemonier, naar *Mytilene* vertrekken; zelf begaf hij zich met de vloot derwaarts.

Zoodra CONON, die denkelijk te *Samos* was, vernam, dat *Methymna* belegerd werd, wilde hij deze stad te hulp komen en naderde uit de rigting van *Mytilene*. Hij kwam intusschen te laat en overnachtte bij de *Hecatonnesi*. De vloot van CALLICRATIDAS was in aantogt, doch CONON oordeelde het te regt gevaarlijk in de open zee tegen een meer dan dubbel aantal schepen te strijden. Hij trok dus terug met het doel om bij *Mytilene* slag te leveren, ten einde, zoo hij geslagen werd, de wijk te kunnen nemen binnen de haven dier stad. CALLICRATIDAS, die van oordeel was, dat de vijanden naar *Samos* wilden terugkeeren, meende daarop hun zoo mogelijk den terugtogt te moeten afsnijden, waarop CONON de volgende list bedacht. Hij hield zich alsof hij voor de overmagt bevreesd in de rigting van *Mytilene* de vlugt nam; zijne schepen roeiden veel beter dan die der Spartanen, en dus was de vloot der laatsten, die CONON

---

17) Bij XEN. Hell. I. VI. 14 staat dit eigenlijk niet, nam.: *Τῇ δ' ὑστεραίᾳ τοὺς μὲν ἐλευθέρους ἀφῆκε, τοὺς δὲ τῶν Ἀθηναίων φρουροὺς, καὶ τἀνδράποδα* [*τὰ δοῦλα*] *πάντ' ἀπέδοτο.* Doch dit is ongeloofelijk. Een oogenblik te voren verhaalt XEN. aangaande CALLICRATIDAS: *οὐκ ἔφη ἑαυτοῦ γε ἄρχοντος οὐδέν' Ἑλλήνων ἐς τοὐκείνου δυνατὸν ἀνδραποδισθῆναι*, alwaar, dunkt mij, staan moet: *οὐδέν' ἂν Ἑλλ.* Vgl. hiermede hetgeen hij § 7 zegt. FR. A. WOLF wil *τοὺς δὲ τ. Ἀ. φρ.* uitwerpen, SCHNEIDER met LEUNCL. leest: *τούς τε τῶν.* De laatste conjectuur komt mij onjuist en de eerste onbewezen voor. Ook kan ik mij niet vereenigen met SCHNEIDERS interpretatie van *τἀνδράποδα τὰ δοῦλα*; de beide laatste woorden moeten wegvallen, volgens Prof. COBET.

Digitized by Google

trachtten in te halen, spoedig verstrooid. Op een gegeven teeken wendde CONON zich om en viel de verspreide Spartaansche magt aan. Aan den regtervleugel, dien hij zelf commandeerde, streed men wel dapper maar tevens voorzigtig genoeg om, in het besef der onmogelijkheid aan de gezamenlijke magt weêrstand te bieden, binnen de haven van *Mytilene* terug te geraken, zoodra de vijand verdreven was. Minder gelukkig was ARCHESTRATUS, die aan het hoofd van den linkervleugel stond [18]. Hij had den geschikten tijd om te wijken laten voorbijgaan en was thans zoowel van CONONS bijstand verstoken, als langzamerhand door de meer en meer opkomende vijanden bijna omringd. Toch vond hij nog gelegenheid de schepen op het strand te laten loopen, zoodat de manschap gered werd en naar *Mytilene* vlugten kon, waar CONON middelerwijl was aangekomen. CALLICRATIDAS bemagtigde op deze wijze dertig der zeventig Atheensche schepen. Weldra kreeg hij versterking: de zwaargewapenden, die hij uit *Chios* had overgevoerd en te *Methymna* had achtergelaten kwamen aan; de inwoners van *Methymna* hadden zich aan hen aangesloten; de ijver der troepen werd aangevuurd, doordien er eindelijk geld van CYRUS kwam, en de Atheners, te land en ter zee belegerd, waren in een' benarden toestand.

Mytilene heeft twee havens, gescheiden door een eilandje, dat voor de kust ligt en waarop een gedeelte der stad is gebouwd. Een naauw kanaal onderhoudt de gemeenschap tusschen beide; ongetwijfeld was CONON in de noordelijkste haven gevlugt, daar de zuidelijkste niet in de rigting lag, die hij ge-

---

[18]) XENOPHON t. a. p. § 16 noemt LEON en ERASINIDES. Dit is stellig onjuist, hetzij door de nalatigheid van XENOPHON zelven, hetzij door die der afschrijvers. Dat zij *niet* te *Mytilene* zijn geweest zal blijken uit hunne tegenwoordigheid bij den slag der *Arginusen*. Uit LYS. 21. § 8 daarentegen weten wij, dat ARCHESTRATUS te *Mytilene* geweest en aldaar gesneuveld is. Ik ben in bovenstaand verhaal vooral DIODORUS gevolgd; bij XENOPHON handelt CONON gedwongen. Dat ARCHESTRATUS den linkervleugel *aanvoerde* is eene, geloof ik, niet gewaagde conjectuur. Uit DIODORUS blijkt, dat het de *linkervleugel* was; 't was CONONS geluk; ware het de regter geweest, dan was denkelijk de gansche bemanning in handen der Spartanen gevallen.

Digitized by Google

volgd had, en bovendien geene voor zijne vloot genoegzame ruimte zou hebben aangeboden. CONON had den toegang zoo goed mogelijk versterkt, en te dien einde eenige kleine schepen bij den mond doen zinken; op de beide landtongen die dezen mond vormen, was al het mogelijke gedaan om eene eventuële landing der Spartanen te verhoeden, terwijl de vloot hun het doorvaren tusschen de gezonken vaartuigen moest beletten. De beschrijving der buitengewone dapperheid waarmede het gevecht werd geleverd, kan men vinden bij DIODORUS; voor ons zij het genoeg, dat, na alle aangewende pogingen, CONON de verdediging moest opgeven en de intogt binnen de haven vrijlaten. Na een hevig gevecht trok hij zich dus binnen dat gedeelte der haven terug, hetwelk binnen de stad gelegen was, en haalde de schepen onder den muur op het strand. Daar nu zoovele menschen in de stad waren (want behalve het Atheensche leger waren bij de aankomst van CALLICRATIDAS vele Lesbiërs uit het land in de stad zamengevloeid), moest spoedig tijding van dit ongeval naar *Athene* worden gezonden, wilde men niet, zoo de middelen ter verdediging al toereikten, van honger omkomen. Het gelukte dan CONON na vijf dagen twee schepen door de vijanden heen de open zee te doen bereiken. Zij werden opgemerkt en natuurlijk achterna gezet, doch het ééne, dat zich naar den *Hellespont* rigtte, was zoo gelukkig te ontkomen en bragt de tijding van het beleg naar *Athene* [19]. De Atheensche vloot had, zoo het schijnt, vóór deze gebeurtenissen reeds eenige vermeerdering ondergaan, want oorspronkelijk voer CONON met de andere veldheeren op zeventig schepen, terwijl hij thans met even zooveel schepen en slechts één' ambtgenoot in *Mytilene* werd ingesloten. Deze vermeerdering blijkt bovendien met zekerheid daaruit, dat DIOMEDON

---

[19]) Diegene mijner lezers, die een kaartje van de haven van *Mytilene* kunnen inzien, b. v. bij CHOISEUL-PRASLIN, zullen de reden begrijpen, waarom CONON, volgens XENOPHON, de bemanning gedurende deze dagen des avonds uit en in het schip liet gaan, namelijk omdat zij zich nergens voor den vijand kon verbergen. Dat beide schepen uit de noordelijkste haven gestevend zijn, spreekt uit de rigting naar den *Hellespont* van zelf. Of de reden hiervan was, dat de zuidelijkste door triëren niet kon bevaren worden, of wel, omdat zij evenzeer bewaakt werd, weet ik niet.

[20]) XEN. Hell. I. v. 20.

Digitized by Google

hem terstond met twaalf schepen te hulp kwam; hij werd natuurlijk verslagen en ontkwam ter naauwernood met twee schepen.

De Atheners zagen thans in, dat een afdoende maatregel moest genomen worden, en dat hier inspanning van alle krachten vereischt werd. Men besloot met zestig Atheensche schepen en vijftig der bondgenooten en bovendien met zoo vele als men slechts magtig worden kon, CONON te hulp te komen [21]. Toen de zestig Atheensche schepen, die men binnen dertig dagen gereed had, te *Samos* kwamen, vonden zij daar reeds de veldheeren, die de schepen der bondgenooten hadden bijeengebragt, ten getale van ruim tachtig; hierbij voegden zich nog tien Samische schepen, zoodat de gansche vloot uit ruim 150 bodems bestond. *Athene* had alle krachten ingespannen en de vloot zoo met vrijen als met slaven, aan welke men de vrijheid beloofd had, bemand [22]. Men kan zich van de grootte der onderneming eenig denkbeeld maken, als men in het oog houdt, dat de bevolking van *Attica* 500000 zielen bedroeg, waarvan 365000 slaven, 45000 vreemdelingen en 90000 Atheners, waarvan 20000 volwassen stemgeregtigde burgers. Dit jaar had *Athene* uitgezonden: onder CONON 70 schepen; met de onderneming van DIOMEDON waren er nog 10 vergaan; thans rustte men er weder ruim 150 uit; d. i. in het geheel ten minste 230 triëren, waarvan de bemanning 46000 bedroeg. Het getal schepen levert echter geene zuivere vergelijking, omdat wij niet weten, hoeveel schepen der bondgenooten onder die van CONON waren. Rekenen wij echter de kosten, en wel *alleen* die der soldij, dan vinden wij, zoo wij den gewonen maatstaf van dagelijks drie obolen aannemen, voor het maandelijksch bedrag 115 talenten of 310500 gld. Men moet hierbij aan den eenen kant niet vergeten dat, gelijk reeds gezegd is, de geldswaarde toen ter tijde driemaal hooger was dan thans, doch dat aan den anderen

---

[21]) XENOPHON t. a. p. § 24 vlgg. deelt mede, dat de Atheners 110 schepen uitrustten, 10 Samische schepen verkregen en bovendien nog 30 andere verzamelden. Zijn die 30 welligt dezelfde, die CONON (XEN. I. v. 20) te *Samos* onbemand had achtergelaten? DIODORUS XIII. 97 spreekt van 60 Atheensche schepen, 80 schepen der bondgenooten en nog tien Samische. PLAT. Menex. p. 253 noemt slechts 60 schepen. In den tekst tracht ik deze opgaven te vereenigen.

[22]) Eene belofte die men gehouden heeft: zij hebben later het Plataeisch burgerregt verkregen. BÖCKH Staatsh. I. p. 366.

Digitized by Google

kant het leger niet het gansche jaar betaald werd, maar alleen zoo lang het dienst deed. Deze onderneming was intusschen slechts gering bij vele andere uit het begin van den oorlog. Overigens kan eene berekening als deze natuurlijk slechts ten ruwste zijn, daar er behalve de soldij nog zooveel noodig was, en *Attica* zelf toch ook niet onbeschermd mogt gelaten worden. Andere voorbeelden, waar de gegevens der geschiedenis naauwkeuriger zijn, vindt men bij BÖCKH Staatsh. I. p. 358 vlgg.; zooveel zien wij echter met zekerheid, dat de kosten met betrekking tot de bevolking hoogst aanzienlijk waren.

Toen CALLICRATIDAS vernam, dat de Atheensche vloot zich bij *Samos* had vereenigd, liet hij ETEONICUS met vijftig schepen te *Mytilene* achter, en vertrok zelf met de overige 120 naar kaap *Malea*, de zuidoostelijkste punt van *Lesbos*, die dus naar de Aziatische kust gekeerd is, en wel naar dien kant, waar drie kleine eilanden, de *Arginusen* [23], op eene rij op geringen afstand van het vaste land gelegen zijn. Aldaar bevonden zich de Atheners, zoo als CALLICRATIDAS aan de vuren bemerkte. Terstond vat hij het voornemen op, hen onverhoeds op het lijf te vallen, doch hij wordt hierin door een' opkomenden storm verhinderd. Tegen den morgen rusten beide partijen zich ten strijde. DIODORUS deelt mede, dat het hoofd van het dier hetwelk de Spartanen geofferd hadden door de zee werd weggespoeld, waaruit de priester voorspelde, dat hun opperhoofd sneuvelen zou. Men zegt, dat CALLICRATIDAS toen heeft uitgeroepen, dat zoo hij al sneuvelde, *Sparta* er niet minder om zou wezen. Dezelfde schrijver voegt er bij, dat THRASYLUS dien nacht een' droom had; met zes zijner ambtgenooten waande hij te *Athene* de Phoenissen van EURIPIDES te spelen. De priester voorspelde, dat zij in het lot der zeven veldheeren zouden deelen, die tegen *Thebae* opgetrokken waren, overwinnen, maar allen omkomen; doch, toen ook de voorteekenen de overwinning verkondigden, gaven zij niet om eigen behoud, maar deelden slechts deze uitkomst mede. Ofschoon dit verhaal natuurlijk geene geschied-

[23]) Gewoonlijk schrijft men *Ἀργινοῦσαι*. De eigenlijke schrijfwijze schijnt *Ἀργεννοῦσσαι* te zijn of liever *Ἀργεννόσσαι*. Vgl. STEPH. BYZ., AHR. Dial. Aeol. p. 53, en CASAUB. ad SUET. Caes. 4.

Digitized by Google

kundige waarheid behelst, is het ontegenzeggelijk oud en dus belangrijk, omdat alleen eene bijzonderheid, die in later tijd zeker onbekend was, de vervulling heeft veroorzaakt. Van de acht veldheeren namelijk, die den slag hebben bijgewoond, zijn er slechts zes naar *Athene* teruggekeerd: deze zijn veroordeeld en ter dood gebragt, gelijk algemeen bekend was. De zevende echter, waarop de droom van THRASYLUS betrekking had, was ARCHESTRATUS, die gelijk gezegd is te *Mytilene* is gesneuveld.

Vroeg in den morgen schaarden beide vloten zich in slagorde: de Atheners, die dertig schepen meer hadden dan de Spartanen, breidden hunne linie zoo ver mogelijk uit, opdat zij de slagorde der Spartanen gemakkelijk zouden kunnen verbreken zoo deze hen met eene even breede aanvielen, en hen zouden kunnen omsingelen, zoo zij het niet deden. Hun centrum steunde zich op de *Arginusen*, zoodat hun eigen linie niet verbroken kon worden, terwijl de regtervleugel de landzijde naderde, en zij dus ook hier tegen omvaren beveiligd waren. Met den linkervleugel, die als in de lucht stond, voeren zij tegen de vijanden op. Ieder der veldheeren had vijftien schepen onder zijn bevel; aan den regtervleugel stond THRASYLUS, die dien dag het opperbevel had, en achter hem ARISTOGENES. Naast hem stond PROTOMACHUS, wiens achterhoede LYSIAS aanvoerde; in het centrum had men de tien schepen der taxiarchen[24] geplaatst, en daarnaast de tien Samische schepen onder bevel van HIPPEUS, allen op éène rij. Hierachter waren de drie schepen der ναύαρχοι en de overige schepen der bondgenooten. Naast deze stond aan den linkervleugel DIOMEDON en achter hem ERASINIDES, terwijl aan het einde der slagorde ARISTOCRATES het bevel voerde, wiens achterhoede door PERICLES gecommandeerd werd. Aan den regtervleugel streed ook THERAMENES, die τριήραρχος was, en aan wien door THRASYLUS eenig bevel was opgedragen. De Atheners hadden aldus een front van tachtig schepen, hetwelk hunne stelling hun veroorloofde breeder te maken, dan gewoonlijk raadzaam was, daar hun centrum verzekerd was. Dit alles maakte het intusschen ook voor de Atheners gevaarlijk, een aan-

[24]) Vgl. aangaande dit ambt TITTM. Gr. Staatsvff. p. 266. SCHÖM. Antiqq. p. 253.

Digitized by Google

val te wagen op het vijandelijk centrum, waarvan CALLICRATIDAS gebruik maakte, om zijne schepen, die hij slechts bezwaarlijk een front kon laten vormen, even lang als dat der Atheners, op de vleugels bijeen te trekken en zijn centrum te verzwakken, waardoor het den schijn kreeg, dat er ter zelfder tijd twee zeeslagen werden geleverd. Zelf plaatste hij zich aan den regtervleugel en gaf het bevel over den linker aan THRASONDAS, een' Boeotiër. Nog voor dat de slag begon, gaf HERMON van *Megara*, die het schip stuurde, waarop CALLICRATIDAS zich bevond, aan dezen den raad af te trekken, daar de vijanden zooveel talrijker waren. Het is waarschijnlijk, dat hij bij *deze* gelegenheid het antwoord gegeven heeft: *οὐ πὰρ ἕνα ἐϛὶν ἃ Σπάρτα*[25]. DIODORUS vermeldt hier nog bij, dat hij CLEARCHUS tot opvolger zou benoemd hebben, niet willende, dat door zijnen dood eenige verwarring ontstaan zou; doch dit, even als de redevoering, die hij CALLICRATIDAS in den mond legt, behoort tot de verhalen der alles uitwerkende rhetoren. Zoo stonden dan bijna driehonderd schepen, de grootste magt, die de Grieken ooit tegen elkander ter zee hebben in den strijd gebragt, op het punt elkander aan te vallen.

De *ναύαρχοι*[26] gaven met de trompet het teeken tot den aanval, en te gelijk hief men wederzijds het krijgsgeschreeuw aan en trachtte zoo spoedig mogelijk handgemeen te worden, daar men overtuigd was, dat die dag de oppermagt van een der beide strijdende partijen zou grondvesten. Vooral CALLICRATIDAS, die den dood vooruitziende met roem wenschte te sterven, munte door dapperheid uit. Eerst wendde hij zich tegen de afdeeling waar LYSIAS het bevel voerde, en boorde diens schip in den grond[27]. Verder doordringende, en na verscheidene sche-

---

25) Dit zijn denkelijk zijne eigene woorden geweest, PLUT. Apophth. Lac. p. 832. Eenigzins veranderd bij DIODORUS, XENOPHON en CICERO.

26) Aangaande dit ambt te *Athene* is mij niets bekend. Er waren er, gelijk gezegd is, drie.

27) Ik verhaal dit volgens DIODORUS, hoe onwaarschijnlijk het mij voorkomt, daar LYSIAS niet alleen aan den anderen vleugel stond, maar ook in de achterhoede. Men zou eer denken, dat hij ARISTOCRATES moet hebben aangevallen.

Digitized by Google

pen buiten gevecht gebragt te hebben, viel hij eindelijk het schip van PERICLES aan. Zoo hevig stootten de beide vaartuigen op elkander, dat de snebbe van het schip van PERICLES in den voorsteven van dat van CALLICRATIDAS drong, 'twelk hierdoor in het terugvaren belet en terstond geënterd werd. Spoedig sprongen de Atheners op het vijandelijk schip over, waarvan de bemanning werd afgemaakt, terwijl CALLICRATIDAS, na zich heldhaftig verweerd te hebben, doodelijk gewond in zee viel en verdronk [28]. Onderwijl hadden de schepen zich meer verspreid, daar de Atheners waarschijnlijk het vijandelijk centrum verbroken hadden. Vooral de linkervleugel der Spartanen bleef nog strijden toen de regter reeds gevlugt was, inzonderheid omdat de inwoners van *Euboea*, die van de Atheners afgevallen waren en met de Boeotiërs aldaar geplaatst waren, niets meer vreesden dan de straf, die de Atheners hen konden doen ondergaan. Eindelijk vlugtten zij, toen zij gevaar liepen door den linkervleugel der Atheners van achter aangevallen te worden. Aan PROTOMACHUS viel de eer te beurt, deze laatste hardnekkige strijders op de vlugt te hebben gejaagd. Ofschoon het verlies der Atheners niet groot was, waren echter hunne krachten uitgeput, en zij vervolgden de vijanden weinig, die hierdoor gelegenheid hadden gedeeltelijk naar *Chios*, gedeeltelijk naar *Cyme* en *Phocaea* te vlugten. Zelf stevenden zij naar de *Arginusen* terug.

Van de Spartaansche vloot was meer dan de helft vernield; slechts één der tien Laconische schepen was behouden; meer dan zestig schepen der bondgenooten waren in den grond geboord, zoodat hun verlies op 77 schepen begroot wordt. De Atheners hadden slechts 25 schepen verloren, doch van deze had zich slechts een klein gedeelte der bemanning, waaronder LYSIAS geweest is, op het strand gered. Welligt was intusschen dit getal niet zoo groot, en is slechts de bemanning van twaalf schepen verloren gegaan, gelijk het vervolg waarschijnlijk maakt. Dadelijk na den slag stelde DIOMEDON voor de plaats van het gevecht om te varen, ten einde zoo doende al de schip-

---

[28]) De uitdrukking van DIODORUS, dat allen werden afgemaakt, is stellig overdreven. De stuurman althans, HERMON van *Megara*, heeft zich gered.

Digitized by Google

breukelingen op te nemen, Erasinides wilde ten spoedigste naar *Mytilene*, om Conon te verlossen, maar Thrasylus was van oordeel, dat men beide moest doen. Hij wilde met de vloot naar *Lesbos* vertrekken en zeven-en-veertig schepen achterlaten, ter redding der schipbreukelingen. Hij bestemde voor dit doel drie schepen van iedere afdeeling, dus in het geheel 24, vervolgens de tien schepen der taxiarchen, de tien Samische schepen en de drie der *ναύαρχοι*, ongetwijfeld omdat zij, in het centrum geplaatst, het minst geleden hadden. Onder deze schepen behoorden ook die der triërarchen Theramenes en Thrasybulus. Doch de storm, die reeds des nachts zoo hevig was geweest, stak weder op, en men werd verhinderd zoo het een als het ander te doen. Dit alles verhaalde Eurytolemus later in de volksvergadering, en voegde er bij, dat aldus voor ieder schip dat vergaan was vier waren achtergelaten. Het is dus niet onwaarschijnlijk, dat de bemanning der dertien overige schepen zich op het strand gered had. Er waren ruim honderd schepen, dus meer dan één derde der beide vloten vergaan, en de wrakken en lijken bedekten de Aziatische kust tot bij *Cyme* en *Phocaea*[29].

De Atheners dan bleven bij de *Arginusen*, maar eene Spartaansche dépêche-boot berigtte den uitslag van het gevecht aan Eteonicus, die, gelijk gezegd is, te *Mytilene* het bevel had. Dadelijk zond hij het vaartuig weg, met bevel terstond terug te keeren en te boodschappen, dat Callicratidas de Atheensche vloot vernield had. Hij offerde daarop aan de goden en zond de schepen naar *Chios*, terwijl hij zelf met het leger, dat hij niet durfde overvoeren, naar *Methymna* of naar *Pyrrha* (dit is onzeker) aftrok. Toen de Atheners te *Mytilene* verschenen, had Conon zijne veertig schepen reeds in zee gehaald; waarop zij vereenigd naar *Chios* voeren en van daar, zonder de vijanden aan te vallen, naar *Samos*.

Wij moeten thans het proces beschouwen, hetwelk van dit alles het gevolg was.

---

[29]) Mag men hieruit opmaken dat de wind noord-west was? Dit zou het verbreken van het centrum der Spartanen op eene zeer natuurlijke wijze verklaren.

Digitized by Google

Ik zeide reeds, dat de veldheeren verzuimd hadden de schipbreukelingen op te nemen en de gesneuvelden te begraven; zie hier de fout, welke het volk, door demagogen en oligarchen aangezet, aan de veldheeren niet kon vergeven. Het is mij niet gebleken, dat er eene wet bestond, welke in duidelijke woorden straf bepaalde voor het verzuim, dat aan de veldheeren werd te last gelegd; maar het is overbekend, hoezeer de nagedachtenis dergenen, die in den strijd gevallen waren, te *Athene* gevierd werd, door begrafenis van staatswege en openlijke lofredenen [30]. XENOPHON en DIODORUS komen niet geheel overeen in hun verhaal van de wijze, waarop men te *Athene* van de overwinning en de nalatigheid der veldheeren kennis kreeg, doch eene vergelijking van beider verhalen maakt het mij waarschijnlijk, dat de toedragt der zaak als volgt was. Na den slag zenden de veldheeren de triërarchen THERAMENES en THRASYBULUS naar *Athene* met het officiëel berigt van de overwinning, waarbij zij ook schrijven, dat de storm hen in hun voornemen om de schipbreukelingen op te nemen en de lijken te begraven verhinderd heeft, zonder daarbij melding te maken van de te voren omtrent dit punt genomen maatregelen. Als het volk hiermede niet te vreden is, tracht THERAMENES, geholpen door de algemeene uitdrukking van den brief, het onweêr, dat hij ziet naderen, van zich zelven op de veldheeren af te wenden. Inderdaad worden de veldheeren gelast naar huis te komen om zich te verantwoorden. Het schijnt dat THRASYBULUS, die niet genoemd wordt, zich met deze zaak niet verder heeft willen bemoeijen. Daarentegen is THERAMENES verraderlijke handelwijze geheel overeenkomstig zijn bekend karakter [31].

De acht veldheeren, die aan den slag hadden deelgenomen, werden ontslagen en naar *Athene* ontboden, terwijl PHILOCLES en ADIMANTUS [32] aan CONON (ARCHESTRATUS was middelerwijl ge-

---

[30]) PETIT. L. A. p. 602 vlgg.

[31]) Vgl. THUC. VIII. 68. 89. 92. XEN. Hell. I. 12. II. 3. ARIST. Ran. vs. 534 vlg. 968. POLL. VII. 91. DIOD. XIII. 47 vlgg. Eene karakterbeschrijving geeft LYS. XII. § 62—78. XIII. § 9 vlgg.

[32]) Aangaande PHILOCLES is behalve zijne aanwezigheid bij *Aegospotamos* weinig bekend. Men weet, dat hij het was, die de Atheners het besluit had

Digitized by Google

storven) werden toegevoegd; eene ongelukkige keus, gelijk hun gedrag bij *Aegospotamos* bewezen heeft. Alleen PERICLES, DIOMEDON, LYSIAS, ARISTOCRATES, THRASYLUS en ERASINIDES keerden terug; PROTOMACHUS en ARISTOGENES begaven zich in vrijwillige ballingschap. De eerste moeijelijkheid, die de veldheeren bij hunne terugkomst ondervonden, krijgt door eene gissing van L. DINDORF een ander aanzien als zij te voren voor ons had. XENOPHON verhaalt het volgende: *Ἀρχέδημος ὁ τοῦ δήμου τότε προεστηκὼς ἐν Ἀθήναις καὶ τῆς Δεκελείας ἐπιμελούμενος, Ἐρασινίδῃ ἐπιβολὴν ἐπιβαλὼν κατηγόρει ἐν δικαστηρίῳ.* Men heeft gevraagd, in welke betrekking hij ERASINIDES beboet had[33]. Ofschoon het nu wellig niet onverklaarbaar zijn zou, dat hij dit als *δήμαρχος* van *Decelea* had gedaan[34], lijdt het toch geen twijfel, of DINDORF heeft, gelijk ook BÖCKH erkent, in de variant *διωκελείας* met regt *τῆς διωβελίας ἐπιμελόμενος* gezien. De verklaring dezer emendatie welke BÖCKH *Staatsh.* I. p. 311 gegeven heeft, moet ik kortelijk herhalen. Terwijl PRATINAS een zijner tooneelstukken opvoerde, gebeurde het, dat het tooneel instortte. Waarschijnlijk na dien tijd moest er door ieder voor zijne plaats twee obolen (15 cts.) worden betaald. Ofschoon het nu niet is uitgemaakt, dat deze instelling zoo oud is en het tooneel wellig nog langer voor ieder heeft open gestaan, is het toch zeker dat PERICLES het eerst deze twee obolen aan de burgers uit de staatskas heeft laten uitbetalen. De uitgaaf was oorspronkelijk niet zeer groot, maar nam gedurig

---

doen nemen, den gevangenen de duimen af te hakken, opdat zij nog alleen voor de riemen bruikbaar zijn zouden. Hij is door LYSANDER ter dood gebragt en onderging den dood heldhaftig. ADIMANTUS was wellig *Μυρρινούσιος*, C. I. n. 213. Zijn vader wordt LEUCOLOPHUS of LEUCOLOPHIDES genoemd. ARIST. Ran. 1513. EUPOL. ap. Schol. Ar. ll. PLAT. Protag. p. 315. Hij was met ALCIBIADES en ARISTOCRATES veldheer geweest. XEN. Hell. I. IV. 21. NEP. Alc. 7. Dat deze veldheeren de Atheners bij *Aegospotamos* hebben verraden, is thans vrij wel uitgemaakt. Vgl. XEN. Hell. II. I. 32. PLUT. Lys. 11. Alc. 37. ADIMANTUS is later door CONON van verraad beschuldigd. DEM. F. L. § 191. Zie ook LYS. XIV. 38.

33) SCHÖM. Att. Proc. p. 566. 26.

34) TITTM. Staatsvff. p. 249. BÖCKH Staatsh. I. p. 213 en 665. PLATN. Pr. u. Kl. I. p. 40 en 311.

Digitized by Google

toe en bereikte eindelijk zulk eene hoogte, dat het geld om den oorlog voort te zetten dikwijls ontbrak, omdat het volk deze uitdeelingen geeischt had. Zoo ver was het thans nog wel niet gekomen, maar toch wisten de demagogen reeds, dat niets het volk aangenamer was. Het behoeft niet gezegd te worden, dat eerlijke staatslieden zich tegen dit misbruik zooveel zij konden verzetten, doch menschen als ARCHEDEMUS wisten wel, dat dit alleen hunnen invloed kon bevestigen [35]. Omtrent het ambt dat ARCHEDEMUS zal bekleed hebben, is niets bekend, maar het laat zich hooren, dat het volk hem zal hebben aangesteld om toe te zien, dat er voor de θεωρικά (zoo noemde men dit geld) altijd genoeg in kas bleef, en dat de uitdeelingen geregeld en rijkelijk plaats hadden. In de jaren toch na de Sicilische expeditie waren zij zeker verminderd en men zal ze gaarne weder tot de vorige hoogte hebben willen opvoeren. Krachtens zijn ambt moest ARCHEDEMUS er altijd op bedacht zijn, de kas zooveel mogelijk te stijven. Het laat zich dan ook wel begrijpen, dat hij thans de gelegenheid niet verzuimde. Men zeide dat ERASINIDES geld had achtergehouden, hetwelk uit eene expeditie naar den *Hellespont* den staat toekwam. ARCHEDEMUS legde hem daarom eene boete op, die, het doel in aanmerking genomen, natuurlijk zeer hoog zal zijn geweest. Dit regt van boeten op te leggen kwam ieder beambte in *Athene* in zijnen kring toe. Het kan dus zijn, dat ARCHEDEMUS in eene andere betrekking deze straf heeft opgelegd; hij kan b. v., zoo als ook BÖCKH als mogelijk opgeeft, Hellenotamias zijn geweest; doch het is ver van onwaarschijnlijk, dat hij zijn regt als bezorger der diobelie heeft uitgeoefend.

Ieder beambte had wel het regt in zijnen kring boeten op te leggen, maar het beroep op het geregtshof stond altijd vrij [36]. Het laat zich dus hooren dat ook ERASINIDES hiervan gebruik heeft gemaakt. Aldaar trad ARCHEDEMUS als aanklager tegen hem op; zoo als intusschen de redenaars te *Athene* zich dit zoo dikwijls veroorloofden, bleef ook ARCHEDEMUS thans niet bij de

---

35) Zie aangaande hem ARIST. Ran. vs. 417 en 588. LYS. Alc. I. § 25. XEN. Mem. II. 9 ibiq. SCHNEID.

36) SCHÖM. Antiqq. p. 242. 7.

Digitized by Google

zaak, maar wijdde uit over de wijze, waarop ERASINIDES zich laatstelijk had gedragen. Gelijk te vreezen was geweest, ERASINIDES werd veroordeeld. Zij die den staat iets schuldig waren, werden wel eerloos (ἄτιμοι), doch werden in den regel niet gevangen gezet. Wij kunnen niet weten of ERASINIDES schuldig was aan de hem te laste gelegde misdaad, maar hoogst waarschijnlijk was het partijdigheid tegen de overwinnaars bij de *Arginusen*, die bewerkte dat de regters gebruik maakten van de vrijheid, die de wet hen liet, om door gevangenisstraf het lot van ERASINIDES te verzwaren. Hij onderging dus, naar ik mij voorstel, deze straf bij wijze van προστίμημα, een woord, dat ik in het Hollandsch niet letterlijk kan vertalen; BÖCKH noemt het *Strafschärfung* [37]. Er waren wel gevallen waarin de wet gevangenis voor den nalatigen betaler gebood, DEM. Tim. § 39, doch daaronder schijnt dit niet te behooren.

Kort daarop deden de veldheeren in den Senaat verslag van hunne onderneming, natuurlijk in den door CLISTHENES ingestelden raad van 500, wiens leden jaarlijks door het lot werden gekozen. Déze Senaat, die als eene soort van voortdurende commissie uit de volksvergadering moet beschouwd worden, had zoowel de administratie in oorlogszaken als ook het voorloopig onderzoek der onderwerpen, die voor de volksvergadering moesten gebragt worden. Voordat dus de veldheeren in de *Ecclesia* verschenen, moesten zij eene voorloopige verantwoording bij den Senaat indienen. Zoo deze Senaat even als de *Areopagus* een oligarchisch ligchaam ware geweest, hadden zij welligt nog op eenige ondersteuning kunnen rekenen. Zij troffen intusschen ook aldaar eene vijandige meerderheid. Na het hooren van hun verslag werd op voorstel van TIMOCRATES besloten, hen allen in de gevangenis te werpen en aldus geboeid voor het volk te brengen. Het is der moeite waard na te gaan van welke misdaad zij eigenlijk beschuldigd werden, of, zoo als wij zouden zeggen, hoe hunne misdaad gequalificeerd werd. Wij leeren dit, zoo ik mij niet bedrieg, uit een fragment van den eed, welken de Senatoren bij het aanvaarden van hun ambt moesten afleggen. Dit fragment, hetwelk DEM. Tim. § 144 mede-

37) BÖCKH Staatsh. I. p. 512.

Digitized by Google

deelt, luidt aldus: Οὐδὲ δήσω Ἀθηναίων οὐδένα, ὃς ἂν ἐγγυητὰς τρεῖς καθιστῇ τὸ αὐτὸ τέλος τελοῦντας, πλὴν ἐάν τις ἐπὶ προδοσίᾳ τῆς πόλεως ἢ ἐπὶ καταλύσει τοῦ δήμου συνιὼν ἁλῷ, ἢ τέλος τι πριάμενος ἢ ἐγγυησάμενος ἢ ἐκλέγων μὴ καταβάλῃ. Het kan dus niet minder dan hoogverraad zijn geweest, waaraan de Senaat de veldheeren schuldig hield.

Hierop volgde de volksvergadering, waarin de veldheeren hun verslag uitbragten. Terstond werden zij hevig aangevallen door onderscheidene der nietswaardige volksleiders van dien tijd, maar vooral door THERAMENES, die, zoo iemand, dan toch altijd een der schuldigste was. Hij toonde aan, dat zij zelven zich thans dienden te regtvaardigen, omdat zij in hunnen brief aan den Senaat en het volk de schuld op niets anders hadden geworpen dan op den storm, en derhalve niet konden zeggen, dat zij de zorg voor de schipbreukelingen en voor de begrafenis aan anderen hadden opgedragen. Daarna kreeg ieder der veldheeren gelegenheid zich kortelijk te verantwoorden. Zij deelden hun besluit mede, dat zij zelven de vijanden op *Lesbos* zouden zijn gaan aantasten, terwijl het opnemen der schipbreukelingen en het begraven der gesneuvelden aan THERAMENES, THRASYBULUS en anderen opgedragen was geweest. En ofschoon zij ons beschuldigen, zeiden zij, willen wij echter de schuld niet op hen werpen, maar erkennen, dat de storm hen verhinderd heeft hunnen last ten uitvoer te brengen. Zij bragten bovendien onderscheidene der schepelingen voor als getuigen van de waarheid van hun beweren. Hiermede overtuigden zij het volk; maar men besloot de stemming tot eene andere vergadering uit te stellen, omdat het middelerwijl te duister was geworden, om deze, die zoo als bekend is door opsteken der handen geschiedde, voortgang te laten hebben. Onderwijl zou de Raad een voorstel gereed maken, hoe de beschuldigden zouden gevonnisd worden.

Welke was intusschen deze beschuldiging van THERAMENES? waarom geschiedde zij juist in de volksvergadering? wat kon het gevolg voor de veldheeren zijn? zie hier hoogst moeijelijke vragen, waaromtrent XENOPHON ook geen uitsluitsel geeft. Het is hier de plaats niet deze quaestie in haren ganschen omvang te onderzoeken, maar ik wil toch, zoo kort en duidelijk

Digitized by Google

als mij mogelijk is, mijn gevoelen ontwikkelen. Zoo ik daarbij overbekende feiten herhaal, doe ik het om eenige volledigheid aan dit verhaal te geven.

De wetgever in *Athene* was van het denkbeeld uitgegaan, dat het onmogelijk was in de wetten de straffen voor alle misdaden op te nemen, die ooit zouden kunnen bedreven worden. Het moest, dacht hij, somtijds plaats hebben dat handelingen, misdadig op zich zelf, door de bijzondere omstandigheden, die er meê gepaard gingen, of door het gebrek aan eene afzonderlijke wetsbepaling, buiten het bereik des regters vielen. Dergelijke gebreken in de wet konden zoo wel belangrijke zaken aangaan als andere, men kon zoo wel in kleinigheden de wet trachten te ontduiken als in zaken van belang. Om het gevaar te voorkomen, dat hierin gelegen was, maakte de wetgever de bepaling, dat ieder Atheensch burger, die 30 jaren oud en in het genot van al zijne burgerschapsregten was, hij noemde hem *ὁ βουλόμενος οἷς ἔξεστι*, bij den Senaat eene aanklagt zou kunnen indienen, dat iemand, ofschoon buiten het bereik der wet, voor den staat gevaarlijk of voor zijne medeburgers schadelijk was. De aanklager was wel gedwongen dezen weg in te slaan, als onvolledigheid of duisterheid der wet eene aanklagt bij het geregtshof onmogelijk of gevaarlijk maakte, en insgelijks in het geval dat de bij de wet bepaalde straf voor de omstandigheden niet doelmatig was. De Senaat was ten allen tijde bevoegd voor geringe overtredingen eene boete op te leggen, wier maximum bepaald was; zoo er nu eene dergelijke *kleine* overtreding voor den Senaat werd gebragt, dan mogt deze vergadering, alleen naar billijkheid handelende, eene boete opleggen tot het maximum toe, dat aan haar voor andere overtredingen, waarop de wet eene straf gezet had, was toegestaan[58]. Gemeenlijk echter waren de zaken, die op deze wijze aanhangig werden gemaakt, te belangrijk, om met het opleggen dezer geringe boete te kunnen worden afgemaakt. De Senaat bragt alsdan de zaak voor de eerstvolgende volksvergadering, en bragt dan tevens praead-

58) De Atheners vroegen niet in de eerste plaats wat *regt*, maar wat *billijk* was.

Digitized by Google

vies uit, hoe er gehandeld moest worden. Intusschen had ieder ook het regt, met voorbijgaan van den Senaat, zich terstond tot het volk te wenden. Het volk kon, na beide partijen gehoord te hebben, de aanklagt (men noemde haar εἰσαγγελία) zoo verwerpen als aannemen. Werd ze verworpen, dan had de zaak hiermede een einde; in het andere geval werd de behandeling der zaak uitgesteld tot de volgende vergadering, wanneer de Senaat zijn advies uitbragt en het volk stemde, of het de behandeling der zaak zelf op zich nemen, of ze naar een geregtshof verzenden zou. Meestal gebeurde het laatste; alsdan werd er door het volk nog bepaald, hoe men de misdaad zou qualificeren, volgens welke wetten men den aangeklaagde, zoo hij schuldig werd bevonden, zou straffen, hoe groot het aantal der Heliasten zijn zou, die hem zouden vonnissen, en wie uit naam van het volk hem aldaar zouden beschuldigen, of gelijk wij zouden zeggen, het Openbaar Ministerie zouden waarnemen. Zoo het volk de behandeling der zaak *voor zich zelf* hield, dan handelde het natuurlijk in iedere zaak naar bevind van omstandigheden.

De nalatigheid der veldheeren was niet onder eene bepaalde rubriek te brengen van misdaden, waarin de wet voorzag. De omstandigheden waren bovendien volstrekt niet overeenkomstig den gewonen loop der zaken; THERAMENES moest dus insgelijks eene εἰσαγγελία instellen. Hij wendde zich niet tot den Senaat, maar bragt zijne aanklagt voor het volk, terstond nadat de veldheeren hun verslag hadden gedaan. Hij miste wel het praeadvies van den Raad, maar deze had, door de veldheeren gevangen te nemen, genoegzaam aangeduid, dat hij hen aan hoogverraad schuldig hield.

Gelijk ik reeds zeide, beschuldigde THERAMENES de veldheeren, en deze verdedigden zich kortelijk. Dit was geene eigenlijke verdediging, want het volk had thans niet te beslissen over schuld of onschuld, maar alleen, of de εἰσαγγελία zou aangenomen worden of niet. Toen beide partijen gesproken hadden, was het volk gunstig jegens de overwinnaars gestemd; doch, ongelukkig voor deze, was het thans voor de zes vereischte stemmingen te donker geworden. Ik zeg voor de zes vereischte stemmingen, want het is toch niet te denken dat men de εἰσ-

Digitized by Google

ἀγγελία jegens hen allen in ééns zou hebben aangenomen, daar de schuld van allen volstrekt niet gelijk kon gerekend worden, daar ieder afzonderlijk gesproken had; en althans LYSIAS minder schuldig was dan de overigen. Men hield echter nog ééne stemming, waarin de εἰσαγγελία tegen hen allen te gelijk werd aangenomen; hierdoor kreeg dan tevens de Senaat last, op de volgende vergadering een advies uit te brengen omtrent den verderen loop dien het regtsgeding nemen moest. Het komt mij niet twijfelachtig voor, of de veldheeren zouden toen van alle verdere regtsvervolging ontslagen zijn, zoo de zes stemmingen hadden kunnen plaats grijpen. De vergadering zal echter naar huis verlangd hebben; een gevoel van ontevredenheid, dat men haar zoo lang had opgehouden, zal tot eene ongunstige stemming het zijne hebben bijgedragen; voeg hierbij de verwarring, die bij eene stemming bij schemerlicht onvermijdelijk was, welligt de kwade trouw der commissie uit den Senaat, der Prytanen, die de leiding der vergadering en de opneming der stemmen had; dan zal men het aannemen der εἰσαγγελία ook bij eene gunstige gezindheid van het volk niet vreemd vinden.

Hierna had het feest der Apaturia plaats, hetwelk drie dagen duurde [59]. Van dezen tijd maakten THERAMENES en zijne partij gebruik, om een aantal menschen om te koopen, die in zwarte kleederen en met afgeschoren haar zich voor verwanten der gesneuvelden uitgaven (en het welligt ook waren) en het medelijden des volks trachtten op te wekken. Men haalde bovendien zekeren CALLIXENUS over, die Senator was, om in den Senaat als aanklager der veldheeren op te treden. Dit boos opzet gelukte, op de eerste volksvergadering na het feest bragt de Senaat zijn advies uit, volgens een voorstel van CALLIXENUS. Dit luidde aldus: »Nademaal de Atheners in de vorige volksvergadering de aanklagers der veldheeren en hunne verdediging hebben gehoord, stelt de Raad voor dat alle Atheners volgens de φυλαί (stammen) zullen stemmen; dat bij iedere φυλή twee stembussen worden geplaatst, en dat bij ieder de heraut uitroepe, dat ieder die

---

59) De Apaturien vielen in de maand *Pyanepsion*, welke met October of November overeenkomt. Men kan dus stellen dat de slag in de maand September heeft plaats gehad.

Digitized by Google

de veldheeren voor schuldig houdt, omdat zij de schipbreukelingen niet begraven hebben, in de eerste bus stemme, en die ze voor onschuldig houdt, in de tweede; dat de veldheeren, zoo zij bevonden worden schuldig te zijn, aan de elf-mannen overgegeven en met den dood gestraft zullen worden; dat hunne goederen zullen worden verbeurd verklaard, en het tiende deel vervallen zal aan de godin ATHENE."

Wanneer iemand bij de volksvergadering een voorstel deed, had ieder het regt den voortgang te stremmen, door onder eede (*ὑπωμοσία*) te beloven, dat hij den voorsteller zou aanklagen, een onwettig voorstel gedaan te hebben (*γραφὴ παρανόμων*). Van dit regt wilden ook EURYPTOLEMUS en anderen [40] tegen CALLIXENUS gebruik maken; maar het volk verzette er zich tegen, en eischte hevig, dat men het zijn gang zou laten gaan. De hartstogten waren thans opgewekt, en men kon de beslissing aan de menigte niet meer ontnemen. Slechts eerlijke leiders, mannen b. v. als ARISTIDES, PERICLES of PHOCION hadden den stroom kunnen keeren; één is er, over wien men zich moet verwonderen dat hij zweeg, THRASYBULUS. Hij was intusschen zelf te veel in de zaak betrokken om zich met nadruk te doen gelden.

Toch had een aanklager van CALLIXENUS geene moeite gehad

---

[40]) Moest hier niet AXIOCHUS genoemd worden, volgens PLAT. Axioch. p. 368: *ὅτ' ἐγὼ μὲν οὐκ ἐπηρόμην τὴν γνώμην (οὐ γὰρ ἐφαίνετό μοι σεμνὸν δήμῳ μαινομένῳ συνεξάρχειν) οἱ δὲ περὶ Θηραμένην καὶ Καλλίξενον τῇ ὑξεφαλᾳ προέδρους ἐγκαθέτους ὑφέντες κατεχειροτόνησαν τῶν ἀνδρῶν ἄκριτον θάνατον· καίτοιγε σὺ μόνος αὐτοῖς ἤμυνες καὶ Εὐρυπτόλεμος, τριακοσιοστὸν ἐκκλησιαζόντων?* De onechtheid van dezen dialoog wordt door geene plaats beter bewezen dan juist door deze. Vooreerst laat de schrijver het voorkomen, alsof SOCRATES op de eerste vergadering *ἐπιζάτης* was, hetgeen uit XENOPHON genoegzaam weêrlegd wordt. Er werd ook den volgenden dag geene vergadering gehouden, maar men vierde de Apaturien. Men zou intusschen kunnen denken aan *twee* vergaderingen *na* de Apaturien, doch hiertoe geeft XENOPHON geene aanleiding, die iets, wat zoo naauw in betrekking stond met SOCRATES, niet zal verzwegen hebben. Vervolgens spreekt XENOPHON geen woord van het omkoopen der *πρόεδροι*. Ten derde bestonden zelfs ten tijde van dit proces geene *πρόεδροι*; dit is althans de meening van K. FR. HERMANN Disputatio de Proedris. Eindelijk valt er niet aan te denken, dat in de volksvergadering 30000 personen zullen zijn aanwezig geweest; welligt niet meer dan één vierde van dit getal. Vgl. BÖCKH Staatsh. I. p. 50 en p. 324.

Digitized by Google

onpartijdige regters te overreden, dat men de veldheeren op eene listige wijze uit den weg wilde ruimen. Het kon wel niet ontkend worden, dat het volk het *regt* had de veldheeren ter dood te brengen, maar het was even zeker, dat men het eerst tegen hen had trachten in te nemen. In het voorstel waren drie onwettige punten. Reeds dadelijk in den considerans stond, dat de veldheeren zich hadden verdedigd. Dit was onwaar, want zij hadden slechts gesproken tegen het *aannemen* der εἰσαγγελία. Op deze vergadering des volks moest nog beraadslaagd worden, of de zaak voor eene regtbank zou worden gebragt, dan wel of het volk ze zelf zou behandelen. Ten anderen stelde Callixenus voor, dat het volk de zaak in ééne stemming zou afhandelen, terwijl het psephisma van zekeren Cannonus en de eerste wetten der billijkheid eischten, dat over ieder afzonderlijk gestemd zou worden; dit was hier te meer noodzakelijk, want ieders schuld was volstrekt niet even groot. Lysias, Thrasylus en Diomedon waren althans minder schuldig. Eindelijk stelde Callixenus voor, dat tegelijk over schuld en straf zou gestemd worden. Dit was niet alleen tegen ieder beginsel van regt, maar ook tegen den te *Athene* aangenomen vorm van proces. Een aanklager had hier nog kunnen bijvoegen, dat, zoo de zaak aan de Heliasten werd verwezen, het volk toch zijne magt over de beschuldigden niet verloor, omdat de regters onmiddellijk uit het volk werden genomen, dat het gevaarlijk was den staat te berooven van acht menschen, die zich als goede veldheeren hadden doen kennen, dat dit voorbeeld latere veldheeren tot slapheid en besluiteloosheid voeren moest, eindelijk dat de verdiensten der aangeklaagden zoo groot waren, dat zij toch wel eenig medelijden hadden verdiend, vooral daar zij de wet niet eigenlijk overtreden hadden.

Ofschoon Eurytolemus en de zijnen, aan deze of dergelijke argumenten gedachtig, de schorsing der stemming over Callixenus voorstel met eenig vertrouwen konden vragen, ja zelfs het als hun regt konden eischen, wilde het volk evenwel niet toegeven. Een der demagogen, Lyciscus, dreef zelfs de onbeschaamdheid zoo ver om voor te stellen, dat zij die Callixenus dagvaarden, bij dezelfde stemming als de veldheeren zouden worden gevonnisd, tenzij zij van hunne poging afzagen. Toen

Digitized by Google

zag EURYPTOLEMUS de nutteloosheid zijner poging in, en liet de ὑπωμοσία varen.

Nog waren de veldheeren niet van alle hulp verstoken. De leiding der volksvergadering was opgedragen aan eene commissie uit den Senaat, die jaarlijks bij het lot gelijkelijk uit de tien stammen werd benoemd. Het jaar werd dienovereenkomstig in tien prytanien verdeeld, waarin de 50 leden van iederen stam onder den naam van prytanes beurtelings den voorrang bekleedden. Gedurende zoodanig eene prytanie, die omstreeks 35 dagen duurde, bekleedde ieder der prytanen éénen dag, onder den naam van ἐπιστάτης, het voorzitterschap in den Senaat en in de volksvergadering, onder toezigt der overigen. Het gevolg was, dat natuurlijk eenige prytanen nooit ἐπιστάται werden, ofschoon men voor deze waardigheid gedurende dezelfde prytanie niet herkiesbaar was. Op den tijd waarin het proces valt had de stam Ἀντιοχίς de prytanie, en op den dag, welks geschiedenis ons bezig houdt, was SOCRATES, de zoon van SOPHRONISCUS, ἐπιστάτης.

Eene voorname, zoo niet de voornaamste bezigheid der prytanen in de volksvergadering, was het stemmen opnemen. Sommige der prytanen weigerden het voorstel van CALLIXENUS in stemming te brengen, doch het volk schreeuwde dat men hen moest dagvaarden; men kan zich naauwelijks verbeelden, welk tooneel van verwarring de vergadering moet hebben opgeleverd, bevreesd, dat men haar hare slagtoffers zou ontrooven, en dat deze bescherming zouden vinden onder hetgeen haar eene onverdragelijke tyrannij scheen. De prytanen werden dan ook voor de bedreigingen des volks beangst, en beloofden de stemming te doen plaats hebben, welke zonder hunne goedkeuring geen voortgang hebben kon. Doch ook de toestemming van den ἐπιστάτης werd vereischt [41]. Het regt, dat ieder burger kon uitoefenen, den voortgang der zaak te stuiten door het doen der ὑπωμοσία, stond natuurlijk den ἐπιστάτης nog veel eerder open. Zijne enkele weigering was voldoende, en men behoeft niet te vragen of SOCRATES geweigerd heeft [42]. Hem konden geene bedreigingen

---

[41]) SCHÖM. Comm. p. 119.

[42]) Zie XEN., behalve in de Hell., Mem. I. 1. 18. PLAT. Apol. 20. De plaats uit den Axiochus is boven reeds aangehaald.

Digitized by Google

afhouden van hetgeen hij voor regt hield; op hem vermogt niets die » civium ardor prava iubentium." Maar » das zwanzigtausendhäuptige Ungeheuer," zoo als BÖCKH het volk noemt, dacht niet langer aan wetten, boven welke het zich verheven achtte; men ging voort, zonder op het protest van SOCRATES acht te slaan.

Eer men tot de stemming overging, moesten de beraadslagingen over CALLIXENUS voorstel plaats hebben. EURYPTOLEMUS verkreeg het woord; daar de woorden, die XENOPHON hem in den mond legt, toch zeker ongeveer zóó gesproken zijn, komt het mij belangrijk voor, ze in het kort te herhalen. Wij kunnen ons eenigzins voorstellen, hoe ongeduldig het volk EURYPTOLEMUS zal hebben aangehoord, toen hij deze woorden sprak: »Ik ben hier opgetreden, o mannen van *Athene*, om PERICLES, »die mij in den bloede bestaat[43], en mijnen vriend DIOMEDON, in sommige opzigten te beschuldigen, in andere voor »u te verdedigen, eindelijk om u te zeggen, wat mij het belang »dezer stad schijnt te eischen. Ik beschuldig hen dan, dat zij »hunne ambtgenooten, die de gansche toedragt der zaak aan »den Senaat wilden schrijven, van gedachte hebben doen ver»anderen[44]. Nu worden zij allen gemeenschappelijk beschul»digd; en zij, die zij toen trachtten te redden, willen hen »thans in het ongeluk storten. Maar zoo gij mijnen raad op»volgt, zal het hun niet gelukken. Doet namelijk datgene, waar»uit gij de waarheid het best zult te weten komen, en waar»over gij naderhand nooit berouw kunt hebben. Ik wil u na»melijk iets aanraden, waarin ik noch iemand anders u kan »misleiden, dewijl gij daarbij de magt behoudt de schuldigen »te straffen op de wijze die gij zult verkiezen. Geeft hun

---

43) Hij was ook van de familie van ALCIBIADES, XEN. Hell. I. IV. 19. Uit PLUT. Cim. 4 zou men opmaken, dat hij uit de familie van MEGACLES was. Een andermaal iets naders over hunne verwantschap. Het is genoegzaam bekend dat AGARISTE, de grootmoeder van den jongen PERICLES, MEGACLES tot broeder had, die de grootvader van ALCIBIADES van moederszijde was.

44) Bij XENOPHON staat: *κατηγορῶ μὲν οὖν αὐτῶν ὅτι ἔπεισαν τοὺς ξυνάρχοντας βουλομένους πέμπειν γράμματα τῇ τε βουλῇ καὶ ὑμῖν κτέ.* Al de uitleggingen van deze plaats zijn even gedwongen. Er zal, denk ik, moeten staan: *ὅτι μετέπεισαν τ. ξ.*

Digitized by Google

»slechts één' dag om zich te verdedigen en vertrouwt anderen »niet meer dan u zelven. Gij allen, o mannen van *Athene*, »kent het psephisma van CANNONUS, waarin bepaald wordt dat »hij, die van hoogverraad is beschuldigd, zich geboeid in de »volksvergadering zal verdedigen, en dat hij, schuldig bevonden, »in het barathron zal geworpen worden; zijne goederen zullen »worden verbeurd verklaard, en het tiende gedeelte zal aan de »godin ATHENE vervallen. Spreekt volgens dit psephisma regt »over de veldheeren, en dan mag ik het lijden, over PERICLES »het eerst: ik mag hem toch niet hooger stellen dan het vader»land. Of, zoo gij dit liever wilt, vonnist hen volgens de wet »op de heiligschenners en verraders, volgens welke de aange»klaagde bij de Heliasten te regt staat, en, zoo hij schuldig is, »gedood en buiten *Attica* begraven wordt, terwijl zijne goede»ren aan den staat vervallen. Spreekt dan regt, o mannen van »*Athene*, volgens eene dezer beide wetten, en verdeelt den dag in »drie deelen, in het eerste waarvan gij over het al of niet aan»nemen der beschuldiging stemt[45], terwijl gij in het tweede »de beschuldiging zelve, in het laatste de verdediging hoort. »Zoo zult gij volgens regt en billijkheid handelen en geen ge»vaar loopen overijlde stappen te doen. Wat vreest gij toch, »dat gij u zoo haast? Dat gij niet wien gij wilt zult kunnen »veroordeelen of vrijspreken, zoo gij volgens de wet vonnist? »Maar dat kunt gij juist niet, zoo gij volgens het voorstel »van CALLIXENUS over allen slechts éene stemming houdt. Hoe »ligt zoudt gij toch iemand, die onschuldig was, veroordee»len, hetgeen u te laat zou berouwen? Aan hen, die zich aan »hoogverraad hebben schuldig gemaakt, geeft gij één dag om »zich te verdedigen; zou het niet verschrikkelijk zijn, dat zelf»de te weigeren aan hen, die alles volgens uwen wil hebben »gedaan en die de vijanden van den staat hebben verslagen? »Dat zult gij niet doen, Atheners; laat toch, bid ik u, de

---

45) De stemming, die op de eerste vergadering had plaats gehad, was onwettig geweest, omdat er niet over ieder afzonderlijk was gestemd. Wel had ieder *afzonderlijk* tegen het aannemen der εἰσαγγελία gesproken. Eerst nadat deze stemming wettig had plaats gehad, kon er gesproken worden over de vraag, hoe de zaak behandeld zou worden.

Digitized by Google

»wetten hare kracht behouden, en tracht niets te doen, wat »daarmede in strijd is. Gaat de zaken zelve eens na, waarvan »de veldheeren beschuldigd worden." Toen deelde EURYPTOLEMUS mede, wat er na den slag in de vergadering der veldheeren was behandeld (dat ons reeds bekend is), en vervolgde aldus: »Wat is hierin dat verkeerd is? het is toch regtvaardig, »dat, zoo er ongelukkig tegen de vijanden gestreden is, de »veldheeren, die over de krijgsmagt gesteld waren, zich ver»antwoorden, en dat, wat de begrafenis aangaat, zij het doen, »wien deze last door de veldheeren opgedragen was, en dat zij »de redenen opgeven, waarom zij dit bevel niet hebben ten »uitvoer gebragt. Dit kan ik ten voordeele van beiden zeg»gen, dat de storm het uitvoeren van het bevel der veldheeren »heeft verhinderd. Getuigen hiervan zij, die zoo gelukkig »geweest zijn gered te worden, getuige daarvan LYSIAS, die op »zijn wrak gered is en thans met de overigen bij één stem»ming zal worden gevonnisd, hoewel hij toen zelf redding noo»dig had. Handelt dan niet, alsof gij in plaats van eene over»winning behaald te hebben, overwonnen waart en nadeel hadt »geleden; veroordeelt hen niet, omdat zij niet gedaan hebben »wat onmogelijk was; geeft eindelijk geen gehoor aan slechte »inblazingen, maar bekroont veeleer hen, die onze wapenen »zoo glansrijk hebben doen zegevieren."

Nadat EURYPTOLEMUS dit alles gezegd had, stelde hij voor de beschuldigden te vonnissen volgens het psephisma van CANNONUS[46], ieder afzonderlijk. Men had bovendien nog te stemmen over het voorstel van CALLIXENUS. 't Was duidelijk, dat het volk naar den afloop der zaak verlangde, want toen de stemming over EURYPTOLEMUS voorstel het eerst plaats had, bleek het dat het volk er zich voor verklaarde. Toen stelde een der demagogen, MENECLES, tegen EURYPTOLEMUS hetzelfde in het werk, wat deze te vergeefs tegen CALLIXENUS beproefd had. Hij beloofde onder eede eene aanklagt tegen hem te zullen instellen, dat hij de wet overtreden had. Het behoeft niet gezegd te worden,

---

46) Behalve de boven aangehaalde plaats kan men omtrent dit psephisma nog vergelijken ARIST. Eccl. vs. 1089, en HESYCH. op *Καννώνου ψήφισμα*.

Digitized by Google

dat de demagogen tegen deze ὑπωμοσία niet opkwamen; in geen geval kon dan de zaak op het oogenblik geëindigd worden en dit was juist wat het volk wilde; juist dáárom had het EURYPTOLEMUS voorstel aangenomen. Nu bestond te *Athene* de gewoonte om, wanneer er tusschen twee voorstellen te kiezen viel, ook twee stemmingen te doen plaats hebben. De demagogen waren oplettend genoeg dit ook thans niet te verzuimen. Bij de eerste stemming over het voorstel van EURYPTOLEMUS was dit wel aangenomen; maar men hoopte dat de vertraging, die MENECLES door zijnen eed aanbragt, het volk onaangenaam genoeg zou vallen, om dan bij de tweede stemming liever het voorstel van CALLIXENUS aan te nemen. Dit geschiedde inderdaad; de demagogen maakten zich natuurlijk van *deze* stemming meester, aan welker uitvoering thans geene ὑπωμοσία meer in den weg stond.

Volgens hetgeen CALLIXENUS had voorgesteld, had er nu geene verdere verdediging plaats; men ging terstond [47] tot de stemming over; niets kon thans de veldheeren meer redden; zij werden allen gezamenlijk schuldig bevonden en daarmede was ook de doodstraf over hen uitgesproken. Van de acht veroordeelden waren er slechts zes te *Athene* aanwezig; zij dronken allen den gifbeker, de beide anderen hadden hun behoud slechts aan hunne tijdige vlugt te danken.

Nog eenige woorden over de volgende gebeurtenissen, die met deze in het naauwste verband staan.

Wij moeten ons herinneren, dat ALCIBIADES bij zijne terugkomst het hoofd was geweest eener tusschenpartij, nam. der gematigde democraten. In de heerschende beginselen was bij de keuze der veldheeren geene verandering gebragt. Dit was juist de oorzaak van hunnen val geweest, daar zij het slagtoffer werden der pogingen van de beide ultra's, der oligarchen en der democraten. Hunne veroordeeling had echter aan de eersten weinig gebaat, daar thans juist de democraten zich van de losgelaten hartstogten van het volk bedienden, om hunne

---

47) Anderen, b. v. SCHÖM. Com. p. 160, meenen op gezag van den Axiochus, (zie n. 40) dat deze stemming eerst den volgenden dag heeft plaats gegrepen. Dit komt mij minder waarschijnlijk voor.

Digitized by Google

oogmerken te bereiken. Aan hun hoofd had zich CLEOPHON geplaatst. Al spoedig na den slag hadden de Spartanen gebruik gemaakt van den winter, die de vijandelijkheden deed staken, om een gezantschap naar *Athene* te zenden. Zij vroegen den vrede, op voorwaarde dat ieder behouden zoude, wat hij op dat oogenblik bezat. Welligt waren de Atheners willig geweest den oorlog te eindigen, zoo niet CLEOPHON in de volksvergadering het voortzetten van den oorlog had weten door te drijven. Korten tijd daarna, in de maand Februarij, voerde ARISTOPHANES zijne Kikvorschen op, in welke hij de aangeboden gelegenheid aangreep, om het volk tegen de democraten in te nemen en vergiffenis te vragen voor hen, die door het woelen der politieke partijen uit het vaderland waren verdreven. In de eerste plaats zal hij hier ALCIBIADES, PROTOMACHUS en ARISTOGENES op het oog gehad hebben [48]. Het zij ten gevolge van dit stuk of wel omdat de hartstogten thans bekoeld waren, zoo veel is zeker dat het volk berouw kreeg over het genomen besluit. Het zag in dat het door zijne redenaars was om den tuin geleid en wilde zich thans wreken. Om dit te verkrijgen, was een voorloopige maatregel noodzakelijk, dien ik nog met een paar woorden moet verklaren.

Na het verhalen van de veroordeeling gaat XENOPHON aldus voort: *καὶ οὐ πολλῷ χρόνῳ ὕστερον μετέμελε τοῖς Ἀθηναίοις καὶ ἐψηφίσαντο, οἵτινες τὸν δῆμον ἐξηπάτησαν, προβολὰς αὐτῶν εἶναι.* Het is hier de plaats met een enkel woord mede te deelen, wat de *προβολή* was [49]. Wanneer iemand was verongelijkt en den beleediger eene aanklagt wilde aandoen, kon het geval zich voordoen, dat hij zelf als arm en onbekend hiervan werd terug gehouden, omdat de ander magtig en aanzienlijk was en dus de middelen om zich op den aanklager te wreken ter zijner beschikking had. Bovendien, zoo er eene vrijspraak volgde, was de aanklager met eene geldboete bedreigd, indien hij geen vijfde der stemmen voor zich had weten te winnen. De

---

[48]) ARIST. Ran. 686—737, 1422, 1532 ibiq. Schol.

[49]) Ik heb het niet noodig geoordeeld voor deze en dergelijke min of meer algemeen bekende feiten overal de bewijsplaatsen aan te halen. Hier kan men vergelijken SCHÖM. Comm. p. 227.

Digitized by Google

wetgever had begrepen dat de aanzienlijke meer invloed kon uitoefenen op de regters en zich derhalve straffeloosheid zou kunnen bezorgen, zoo hierin op geenerlei wijze werd voorzien. Daarom bestond te *Athene* de instelling, dat, wanneer iemand van plan was eene aanklagt voor den regter te brengen, het hem vrij zou staan zijne zaak voorloopig aan de volksvergadering mede te deelen. Zoo de beschuldigde hierop door het volk werd schuldig bevonden, dan had dit voor hem nog wel geene onmiddellijke gevolgen, maar de aanklager kon thans, gerugsteund door de goedkeuring van het volk, zijne zaak met meer vertrouwen voor den regter brengen. In den regel werd er dan ook niet afgeweken van het door het volk uitgesproken vonnis. Deze handelwijze, die men *προβολή* noemde, was in één geval noodzakelijk. Wanneer men tegen een overheidspersoon tijdens zijn bestuur eene aanklagt wilde indienen, dan moest het volk hiertoe zijne toestemming geven door de *προβολή* aan te nemen. Tegen degenen dus die het volk bedrogen hadden, onder welke met name CALLIXENUS genoemd werd, moesten dergelijke *προβολαί* worden ingesteld. De reden, waarom deze regtsvorm gekozen werd, is niet met zekerheid te gissen; het waarschijnlijkst is, omdat sommigen van hen eenig ambt bekleedden, en men ze dus anders niet mogt aanklagen; CALLIXENUS b. v. was, zoo als wij weten, senator. Behalve hem werden er nog vier beschuldigd; zij moesten volgens besluit van het volk borgen stellen, doch deze, die hen niet vertrouwden, hielden hen gevangen. In dezen toestand bleven zij bijna een jaar, tot op het beleg door LYSANDER.

Middelerwijl had de bovengenoemde stemming aan de oligarchen weder kracht gegeven; met de veranderlijkheid den Atheners eigen liet menigeen de overdreven democratische beginselen van het vorig najaar varen, en met de stemmingen in den zomer geraakten de oligarchen meer bepaaldelijk in den senaat[50] weder aan het bestuur. In de eerste maanden van dit jaar, dus omstreeks September, juist één jaar na den slag bij de *Arginusen*, werd die bij *Aegospotamos* geleverd. Zóó-

[50]) LYS. c. Agor. § 20.

Digitized by Google

zeer hadden de oligarchen vergeten dat zij Atheners waren, dat zij de vloot aan Lysander overleverden en niet ongaarne zagen, dat de Spartaan in *Athene* een oligarchisch bewind inrigten zou, al kostte hun dit ook hunne onafhankelijkheid. Toen eenigen tijd later Lysander voor *Athene* verscheen, ontbrandde de strijd nog heviger; Cleophon wilde tot het uiterste toe volhouden; voor de andere partij was het betoog niet moeijelijk, dat de Spartanen, die overal oligarchiën stichtten, het te *Athene* niet anders zouden doen. In de veelvuldige verwarring, waartoe het beleg aanleiding gaf, werd eindelijk Cleophon[51] het slagtoffer zijner politieke tegenstanders; de vijf beschuldigden, om welke wij deze geschiedenis zoo ver voortzetten, vonden gelegenheid uit de stad te ontvlugten, zonder gevonnisd te zijn. Daarna werd omstreeks April van het volgend jaar *Athene* ingenomen en wij hooren niet meer van degenen, die deel hebben genomen aan het bloedig drama, met uitzondering van Theramenes, wiens dood ten tijde der dertig tyrannen algemeen bekend is, en van Callixenus, die tot diegenen behoorde, die later onder bescherming van den algemeenen vrede met Thrasybulus terug kwamen. Door allen gehaat kwam hij van honger en gebrek om.

Ik mag ten slotte de opmerking niet weêrhouden, dat hetgeen ik aan het hoofd van dit stuk zeide, dat de kennis zeer onvolledig is, die wij van den beroemden zeeslag hebben dien wij behandelden, mij voorkomt door dit geheele verhaal genoegzaam te zijn gebleken. Wij kunnen toch wel medelijden hebben met de veldheeren, daar hun dood niets dan een geregtelijke moord was; maar of zij inderdaad schuldig waren, zie hier iets, wat wij wel nooit met zekerheid zullen te weten komen. Wie zal thans bepalen of die storm zoo hevig was, dat zij verhinderd werden in hetgeen hun een dure pligt had moeten zijn? Wie kan met zekerheid de vragen beantwoorden van een' mijner vrienden, of de daadzaak, dat Eteonicus zijne schepen wegzendt, niet juist bewijst, dat de storm niet zoo hevig was; of de veldheeren niet onvoorzigtig deden met

---

[51]) De geschiedenis van Cleophon bij Mei. Bor. Damn. p. 218.

Digitized by Google

den linkervleugel onbeschermd te laten, of niet CALLICRATIDAS juist hiervan had moeten gebruik maken om dat gedeelte der vloot aan te vallen, of niet liever nog meerdere schepen aan het smaldeel van ETEONICUS onttrokken en naar de *Arginusen* medegevoerd moesten zijn? Het zijn vragen die men doen kan en die men met nog zeer vele andere zou kunnen vermeerderen aangaande den loop dien het proces genomen heeft, en omtrent de politieke beteekenis van het geheele voorval. Ook hier is waar, wat reeds menigwerf bij dergelijke onderzoekingen aangehaald werd: *ἡμεῖς μὲν κλέος οἷον ἀκούομεν, οὐδέ τι ἴδμεν.*

Haarlem, Januarij 1852. S. A. NABER.

BLADVULLING.

In den *Gleaner* van Maart 1830, een Engelsch tijdschrift dat te *Hamburg* uitkwam, las men over PORSON, wiens motto volgens eene noot in dat zelfde tijdschrift de spreuk was: *οἶνος φιλολόγους ποιεῖ*, het volgende:

PORSON had geen groot idee van de Duitschers ten opzigte hunner kennis van het Grieksch, zoo als uit het volgende, door hem oorspronkelijk in het Grieksch geschreven versje blijkt;

The Germans in Greek
Are sadly to seek,
All, save only Hermann,
And Hermann is — a German!

PORSON had eens een reisje naar *Duitschland* gemaakt, en bij die gelegenheid kennis aangeknoopt met de beroemdste Duitsche litteratoren. Van zijne reis terug gekeerd, werd hij te *Cambridge* gevraagd, wat hij in *Duitschland* en vooral in de geleerde inrigtingen, die hij bezocht had, belangrijks gezien had. PORSON gaf ex improviso het volgend lakoniek antwoord:

I went to Francfort (Strassburg?) and got drunk
With that most learned professor Brunck;
I went to Wörtz (?) and got more drunken
With that most learned professor Ruhnken.

Kampen, April 1852. E. M.

Digitized by Google

DE WETGEVING VAN LICINIUS STOLO.

(*Vervolg en slot van bl.* 185).

II.

Beide partijen hadden thans reden tot tevredenheid. Zij zouden zelfs verpligt zijn geweest, zoo niet tot tevredenheid, althans tot eendragt, wanneer in de politiek dezelfde zedelijke regels golden als onder particulieren. Het belang van beiden eischte zulks, ten einde de thans verkregene, allezins gunstige staat van zaken gehandhaafd bleef. Er is ook geene reden te vermoeden, dat de rust van den kant der plebejers zou gestoord zijn. De plebejers hadden immers de zedelijke voldoening der behaalde zege. Hunne leiders gevoelden hoogst waarschijnlijk die afmatting, die zucht naar genot, welke eene sterke inspanning pleegt op te volgen. Die zelfde volksleiders werden thans elk op zijne beurt *iudex* en oefenden de zoo lang begeerde magt uit; na den afloop van het jaar bleven zij in den senaat, en stemden naast hunne vroegere meesters. Het mindere volk had tijd noodig, om te huis te geraken op de zeven bunders, die aan elk huisgezin waren toegewezen: de termijn van schuldaflossing wees hun een doel, niet zonder krachtsinspanning bereikbaar, maar toch niet onmogelijk te genaken; en was het eenmaal bereikt, dan had de plebejer een matig bestaan voor zich en de zijnen verkregen. Daar dus de volksleiders eerst door verloop van tijd senatoren konden worden, daar de gemeene man zich niet zonder eenigen rustigen tijd van zijnen schuldenlast bevrijden kon, was het belang der plebejers zoo sterk mogelijk aan het behoud der eendragt verknocht. Ook hunne

Digitized by Google

neigingen schijnen dezelfde te zijn geweest; hoe verklaart men anders hunne voorbeeldige langmoedigheid in den strijd, en het afstaan der *praetura urbana* op het beslissend oogenblik. Dat offer had meer gekost dan de tempel, welken de hooggeboren CAMILLUS aan CONCORDIA had gewijd. De gansche *iurisdictio*, de regtspleging in private (civile) geschillen, was aan de reeds overwonnen patriciers weder afgestaan; en indien deze ter kwader trouw wilden handelen, hadden zij duizende plebejers in hunne magt.

Ook de patriciers zouden gezwegen hebben, indien zij hun waar belang hadden ingezien. De Licinische wetgeving was een feit waarop men niet kon terug komen; de plebejers hadden nog in lang hun regt niet verkregen, en waren slechts dáárom tevreden, omdat zij steeds in ellende geleefd hadden en in den nieuwen staat van zaken alleen de groote verbetering van het vroegere zagen. De patriciers hadden weinig verloren: de wet op den woeker maakte hen niet armer, de consulaire wet deed hun geen ander nadeel dan het jaarlijks intreden van éénen plebejer in den senaat; en deze kon als onervarene ligt door die vergadering worden medegesleept en tot haar belang overgehaald, hij kon tot versterking dienen voor de langzamerhand uitstervende aristokratie, mits men hem verstandig behandelde. De akkerwet had ten gevolge gehad dat de patriciers tegen den afstand van weinig grond en het betalen eener matige belasting eenen vasten, onaantastbaren eigendom genoten, in plaats van het vroegere onregtmatige schoon verjaarde bezit[26]. Die minder dan 500 bunders had bezeten, genoot het voordeel dezer conversie alleen tegen het betalen eener belasting die hij te eer kon afdoen omdat de geconsolideerde landerijen althans eenige rijzing in prijs zullen ondervonden hebben; die zóóveel boven de 500 *iugera* bezeten had dat ook het rijzen van den prijs hem niet schadeloos stelde mogt vrij onverge-

---

[26]) Men verschoone die onjuiste uitdrukking in het geheele stuk. *Verjaren* beteekent het *vervallen* van een regt, waarvan gedurende langen tijd *geen* gebruik is gemaakt. Ik bedoelde juist het tegendeel, maar miste een geschikt woord om een regt aan te duiden dat *ontstaat* uit een gebruik dat langen tijd zonder tegenspraak bestaan heeft.

Digitized by Google

noegd blijven, daar hun aantal zeer klein en zelfs het aangematigde deel van hunnen rijkdom nog altijd zeer groot was; ook zal hun wel althans de feitelijke vrijheid niet hebben ontbroken, zonen of kleinzonen te emanciperen en het overschot der landerijen op naam van dezen te doen overgaan. Maar gelijk de patriciers niet veel verloren hadden, bleef hun nog zeer veel te verliezen overig, want juist de roem hunner onverwinnelijkheid was voor altijd verdwenen. De patriciers stierven snel uit. Reeds waren er geene HORATII, geene TULLII, geene TARPEII, geene LUCRETII meer; in het volgende geslacht verdwenen de POTITII, de VIRGINII en anderen; thans was het oogenblik gekomen, zich door de hoofden der plebejers te versterken en met hen vereenigd die eerambten te bezetten, die reeds thans niet meer alleen door patriciers konden worden ingenomen zonder eenen stortvloed van FABII en FURII, van VALERII, SERVILII, SULPICII en AEMILII. Maar de hoogmoed eener geboorte-aristokratie overwon; de gematigde raad der ware staatkunde werd niet geuit of niet opgevolgd, en de overwonnen partij hervatte den pas verloren strijd met eene hardnekkigheid eener betere zaak waardig, met een beleid waarvoor alles moest zwichten, behalve de aard zelf der zaken die hunne kunsten vernietigde.

De plebejische *iudex* kwam in den senaat. Behalve welligt enkele plebejische oud-quaestoren vond hij er niemand die met hem wilde omgaan, hem wilde aanspreken, hem wilde groeten: gelijk in latere eeuwen de misdadige CATILINA op het oogenblik van zijnen val, zat de weldoener van *Rome* zijn gansche jaar door eenzaam op den ivoren stoel en later op de bank der senatoren. De verhandelingen over godsdienstige onderwerpen gingen hem niet aan en hij verstond ze niet, hoewel ze misschien de allergewigtigste maatregels moesten voorbereiden; over staatszaken handelde zijn ambtgenoot niet, en zijne eigene voordragten werden stelselmatig verdaagd, *ne quid per plebeium consulem fieret.* Ook herstel bij een volgend consulaat was naauwelijks te hopen, immers het aantal der plebejische senatoren moest worden versterkt en de *centuriae* kozen dus bij voorkeur dezulken, die nog niet *iudices* waren geweest. Oorlogen kwamen niet voor, want de senaat was verzoenend naar

Digitized by Google

buiten om des te zekerder binnen *Rome* te treffen; de geschillen binnen de stad wees de patricische *praetor* uit, of door hem benoemde patricische regters, tot wier ressort na het aanstaande aftreden van de commissie der *triumviri reip. constituendae* zelfs geschillen uit de woekerwet en de akkerwet voortvloeijende zouden behooren.

Had LICINIUS dien toestand voorzien toen hij afstand deed van de *praetura urbana* ter vergoeding, om de goedkeuring der *curiae* voor zijnen plebejischen *iudex* te verkrijgen? Het is moeijelijk te gelooven. Wij die de geheele geschiedenis overzien en den aard der patriciers kennen, die vooral ook de gevolgen zijner toegefelijkheid kunnen aanwijzen, wij mogen geneigd zijn te gelooven, dat de tegenstand der patriciers zich voorzien liet, maar LICINIUS had genoeg verkregen om zich te mogen voorstellen, dat zijne overwinning van duur zou wezen en hare gevolgen zich langzamerhand en geleidelijk zouden ontwikkelen, hij schreef welligt aan de overwonnen patriciers zooveel vasthoudendheid in eene hopelooze zaak niet toe, en eindelijk lette men op dat hij, vrijwillig of toegevende aan den wensch der menigte, afstand deed van hetgeen hem en de voornaamste plebejers ten goede zou komen, niet van die voorregten, welke de groote hoop onmiddellijk genoot. Maar het bleek spoedig, dat de belangen van het *plebs* en die van de plebejische partijhoofden dezelfde waren.

Drie jaren lang werden de plebejers misleid; L. SEXTIUS, L. GENUCIUS, de wetgever LICINIUS, zagen hun jaar verloopen zonder dat iets van gewigt voorviel, behalve eene pest, die onder vele anderen ook den ouden CAMILLUS ten grave sleepte. In het vierde jaar had de omstandigheid plaats, dat tijdens de jaarlijksche spijker in den tempel van IUPITER CAPITOLINUS moest worden ingeslagen, juist geene *iudices* aan het bewind waren. De bedoelde plegtigheid had jaarlijks op de *Idus Septembres* (13 Sept.) plaats, en wel door de hoogste overheid, den *praetor maxumus*; wanneer er geene *iudices* waren benoemde een *interrex* eenen *magister populi* (dictator), ditmaal L. MANLIUS CAPITOLINUS, broederskleinzoon van den veroordeelden MARCUS. Deze stond geheel op de zijde der *patres*, gelijk eenmaal zijn grootvader AULUS, die tot verbazing en schrik der *Romeinen* zijnen

Digitized by Google

eigen broeder in het noodlottig regtsgeding verlaten had. De *magister populi*, wanneer hij tot een bepaald doel gekozen was, had geene bevoegdheid tot iets anders, en moest aftreden zoodra het was vervuld, waarschijnlijk binnen het *trinundinum*; slechts wanneer hij »oorlogshalve" benoemd was mogt hij van de curien het *imperium* eischen, en bleef dan een vol half jaar met het gezag bekleed [27]. MANLIUS evenwel handelde als of hij *rei gerundae causa* gekozen was: hij vaardigde eene publicatie of *edictum* uit, waarbij hij het volk beval tot eene tegen de *Hernici* bedoelde ligting op te komen; de nalatigen werden met zware straffen bedreigd. Zoo reeds hierin eene aanmatigende poging der patriciers als stand ligt, werden zij in hunne verwachting bedrogen: de *tribuni plebis* dreigden MANLIUS, gelijk voor vijf jaren CAMILLUS, met eene geldboete, hij trad af en het spottende *plebs* noemde hem IMPERIOSUS, die den baas speelt. In het volgende jaar werd hij zelfs aangeklaagd, maar zijn zoon, de later zoo beroemde TORQUATUS, redde hem door lijfsdwang tegen den aanklager, een ruw blijk van kinderlijke liefde dat den jongen MANLIUS bij het volk bemind maakte, zoodat hij in het volgende jaar tot krijgstribuun (*comitiatus*) werd benoemd. Sedert dit ambt niet meer de *praetura* (het consulaat) verving, was het in vredestijd onnoodig geworden, en nog niet weder vervuld, maar in het volgende jaar (392, v. C. 362) weigerden de *Hernici* na herhaalde invallen voldoening, en men moest een leger tegen hen in het veld zenden. De partij van het *plebs* schijnt overwogen te hebben, althans de plebejische *iudex* (consul) L. GENUCIUS trok te velde, ten zij men aannemen wil dat hij, de eerste die tegen het klaarblijkelijk belang der plebejers een tweede consulaat aannam, op de hand der patriciers is geweest. Zoodra hij evenwel was uitgetrokken, werd de uitslag van dien

---

27) Ik acht dit, behoudens weinige uitzonderingen, alleen waar en voor de kennis der *dictatura* onmisbaar: de *dictator* moet zoodra mogelijk aftreden ten zij hij *rei gerundae causa* gekozen is; maar om die reden benoemd blijft hij een half jaar aan en plagt onder gewone omstandigheden niet vroeger te bedanken. Natuurlijk is verder, dat in dit laatste geval alle overheidsambten aan hem ondergeschikt werden, niet *opgeheven*; ook dat der volkstribunen hield op voor zoover hunne *intercessio* betreft.

Digitized by Google

oorlog partijzaak, daar hij de eerste plebejer aan het hoofd van een leger was; de patriciers voorspelden den toorn der goden en dreigend onheil, nu de *auspicia* voor het eerst in onreine handen waren. GENUCIUS trok met twee legioenen (600 man te paard en 6000 te voet) tegen de *Hernici* op; hij viel in eene hinderlaag, zijn leger vlugtte binnen den wal, hij zelf had het geluk te sneuvelen en niet getuige van de zege en den hoon der patriciers te zijn. Deze werkten door het bijgeloof op het verschrikte volk; een dictator, de ergste vijand der *leges Liciniae*, AP. CLAUDIUS in één woord, werd volgens besluit der *curiae* door den anderen *iudex* SERVILIUS benoemd, en voerde de beide andere veldlegioenen ten strijde; hij keerde de krijgskans door eene bloedige overwinning niet ver van *Signia*, en de *iudices* van het volgende jaar, LICINIUS PUBLIUSZOON en SULPICIUS, de dappere onderbevelhebber van GENUCIUS, voltooiden die door de inneming der Hernicische stad *Ferentinum*. Op hunnen aftogt kozen zij om onbekende redenen den omweg door de vallei van den *Anio*, den weg over *Tibur*, misschien om de gezindheid der inwoners te leeren kennen; deze sloten hunne poorten en weigerden het leger door te laten. Toen werd voldoening gevraagd (*res repetitae sunt*) en geweigerd, de oorlog werd verklaard, maar spoedig had men berouw, zich dien vijand op den hals te hebben gehaald. De *Tiburtes* sloten een verbond met de gevreesde *Galliers*, misschien huurden zij een Gallisch leger, de regteroever van den *Anio* werd verloren, en de *Galliers* legerden zich op een uur afstands van *Rome*, aan de Aniobrug op de latere *via Salaria*, aan den voet van den *Heiligen Berg*. Een *magister populi* moest benoemd worden, al ware het alleen uit vrees voor de *Galliers*; maar het schijnt dat SULPICIUS als krijgsman thans tot *iudex* herkozen wilde worden, en dat LICINIUS zulks belette door de benoeming van den dictator[28]; dit stemt overeen met zijn karakter en dat zijns vaders, en wordt medegedeeld door den geschiedschrijver LICINIUS MACER dien LIVIUS als afstammeling van hetzelfde huis niet vertrouwt, in plaats van zijne er-

---

[28]) Gaf dit misschien aanleiding tot den ijver, waarmede SULPICIUS later de zaak der patriciers voorstond, tegen de partij, door welke hij hier in zijne eerzucht zou zijn te leur gesteld?

Digitized by Google

kende naauwkeurigheid ook hier tot rigtsnoer te nemen. Volgens MACER zou echter de *magister populi* (T. QUINCTIUS PENNUS) alleen voor de verkiezingen zijn benoemd, en kon hij het opperbevel slechts door aanmatiging verkrijgen, gelijk MANLIUS twee jaren te voren vergeefs beproefd had, maar de *Fasti* hebben *rei gerund. caussa* uitdrukkelijk op den steen. Hoe 't zij, de oorlog liep zonder beslissenden slag af; alleen had het bekende tweegevecht plaats tusschen MANLIUS TORQUATUS en den *Gallier;* de *Galliers* begaven zich naar *Tibur* en sloten daar hun verbond met de inwoners zoo het niet reeds vroeger was geschied; dan trokken ze roovend en plunderend naar *Campanie.* In 't volgende jaar kwamen zij van daar terug, sneden den *iudex* M. FABIUS (N. f.) die zich met den regtervleugel van het Romeinsche leger (twee legioenen, 6000 man te voet en 600 te paard) in het land der *Hernici* ophield, door een snellen marsch van *Rome* af, en plunderden het land rondom *Lavicum, Alba, Tusculum;* zij verschenen zelfs voor *Rome,* en dreigden ook den anderen *iudex* POETELIUS van die stad af te snijden, maar intusschen was SERVILIUS, de oud-consul van 392, tot *magister populi* benoemd; hij had het garnizoen door eene nieuwe ligting versterkt, verwachtte de *Galliers* in het N. O. der stad, nabij de *porta Collina,* en wierp ze na een hevigen strijd op *Tibur* terug, waar het leger van POETELIUS ze afwachtte en hun eene nederlaag toebragt die gevoeliger dan de eerste moet geweest zijn, omdat alleen POETELIUS triumpheerde; echter liet men ook FABIUS wegens kleinere op de *Hernici* behaalde voordeelen de stad »*ovans*" binnen komen: hij offerde een schaap aan IUPITER CAPITOLINUS in plaats van de *suovetaurilia* des triumphators, en kwam te paard, zonder zijn leger, de poort in, terwijl POETELIUS op een prachtig vierspan naar het Capitool reed, met het ontslagen leger achter zich.

Het is niet onwaarschijnlijk, hoewel er geene melding van partijtwisten is, dat de patriciers steeds pogingen bleven aanwenden om de *leges Liciniae* weder te doen vallen; hun gedrag jegens de plebejische *iudices,* hunne vreugde over den dood van GENUCIUS, de beproefde aanmatigingen van MANLIUS en misschien van SULPICIUS doen zulks vermoeden. In dit geval moesten zij echter inzien dat ze weinig vorderden, daar de plebejers thans

Digitized by Google

ook in krijgsroem hunne mededingers werden. Reeds waren eenige onlusten ontstaan, toen een nachtelijke overval der *Tiburtes* de partijen weder vereenigde, waarbij zich de plebejische *iudex* POPILLIUS verdienstelijk maakte; daarna dreigden de *Tarquinienses* uit *Etrurie*, met de *Falisci* het naaste volk der magtige *Rasena* (de heerschende *Etruriers*), sinds *Veii* veroverd was[29]. Tegen hen zond men den nieuwen *iudex* C. FABIUS; zijn ambtgenoot, de plebejer PLAUTIUS, zou tegen de *Hernici* strijden, maar in die buurt verschenen de *Galliers*, en hij benoemde den bekenden SULPICIUS tot dictator, hetgeen het voordeel gaf van een dubbel zoo groot leger in 't veld te kunnen stellen. SULPICIUS behaalde eene groote overwinning op de *Galliers*, maar C. FABIUS werd geslagen, en 307 gevangene *Romeinen* door de *Tarquinenses* op het *forum* hunner stad ter dood gebragt. Onwillekeurig denkt men bij dit getal aan die Romeinsche colonie aan de *Cremera*, die ook door *Etruriers* werd vernield en ook onder FABII stond, welke ten getale van 306 (300 is het gewone getal der volkplanters in de *coloniae civium*) op den noodlottigen 16 *Quintilis* omkwamen: herhalingen van dien aard zijn in de Romeinsche geschiedenis zeer gewoon.

Zoovele oorlogen, want behalve de *Hernici*, de *Galliers*, de *Rasena*, waren nog de inwoners van *Privernum* en *Velitrae* tegen de *Romeinen* in het veld, zoovele oorlogen konden bij ieder *Romein* het gevoel opwekken, dat men zich bondgenooten moest verschaffen: het oude verbond met de *Latini* en *Hernici* werd hernieuwd, en C. PLAUTIUS, die althans het laatste sloot, kan ter goeder trouw het gebruik hebben veronachtzaamd, dat in het belang der oligarchen van die hulptroepen te maken viel. Maar PLAUTIUS is waarschijnlijk van de partij der patriciers geweest, gelijk later zal blijken; immers van nu af aan is het duidelijk dat de senaat het *plebs* zoekt te verdeelen om LICINIUS te verzwakken. Bij de 25 *tribus* werden twee nieuwe gevoegd, en de patriciers traden nu eindelijk met hunne maatregelen te voorschijn. NIEBUHR is blijkbaar van oordeel, dat de partijtwist al die jaren sedert de *leges Liciniae* heeft voortgeduurd: hij

---

[29]) Behalve *Caere*, dat weinig beteekende.

Digitized by Google

zegt het evenwel nergens, en des te eer wijk ik van die voorstelling af, daar alles m. i. aan eenen misschien lang voorbereiden, maar snel uitgevoerden *coup d'état* der patriciers doet denken. Ik stel mij voor dat wederzijdsch ongenoegen en wantrouwen geheerscht hebben tot aan het uitbreken der oorlogen; het staatsgevaar deed een oogenblik de particuliere veten uitstellen, schoon het ze niet wegnam zoo als de dood van GENUCIUS bewijst; staande de oorlogen rustten zich de patriciers tot eenen overval dien ze terstond daarna uitvoerden en in twee jaren tijds voltooiden. Daartoe konden zij zich steunen op de magt die zij vóór de omwenteling bezaten, en op hunne bondgenooten de *Hernici* en *Latini*, welke zij in dit jaar 396 (v. C. 358) met zich hereenigden, maar ook, gelijk straks blijken zal, op een deel van het *plebs*, ten wiens gevalle zij de oude, listige politiek aller sluwe en eensgezinde oligarchien opvolgden: zij overtroffen LICINIUS in weldaden jegens het volk, die zij na den val des hervormers wel wisten terug te nemen.

Terstond het eerste jaar na het verdrag met de *Latini* en de *Hernici* begonnen de patriciers hunne wel berekende taktiek. CN. MANLIUS IMPERIOSUS, de zoon des dictators van 391, was de patricische *iudex;* de plebejische plaats werd ingenomen door den later zoo beroemden C. MARCIUS RUTILUS (den Roode), die met PLAUTIUS en POPILLIUS LAENAS aan het hoofd van een gedeelte des volks schijnt gestaan te hebben, dat met LICINIUS niet bevriend was. Aan het bestaan van zulk eene partij valt niet te twijfelen, gelijk blijkt uit den langdurigen, ten minste vierjarigen tegenstand van sommige plebejers aan de wetten zelve, uit het groote aantal dergenen, die voor de beide andere voorstellen maar tegen het consulaire gestemd zouden hebben, eindelijk uit de omstandigheid, dat LICINIUS door eenen plebejer veroordeeld werd, en uit den aard der zaak, daar talrijke vergaderingen het zelden spoedig eens worden, daar de patricische invloed niet gespaard zal zijn, daar de afgunst die groote mannen pleegt te vergezellen, ook LICINIUS zal gevolgd wezen, en daar eindelijk eenstemmigheid der plebejers de zaak reeds veel vroeger tot eene beslissing zou hebben gebragt. Wat de drie opgenoemde plebejers betreft, hunne rol zal voor ieder ter zijner plaatse worden opgehelderd, om zelfs den schijn te vermijden,

Digitized by Google

dat enkel voorliefde voor LICINIUS mij de nagedachtenis van eenen held als MARCUS RUTILUS doet beladen met een verwijt van 'tgeen veilig verraad jegens zijnen stand en zijne partij niet alleen, maar jegens zijn vaderland zelf kan genoemd worden.

Sommige maatregelen van dit jaar zijn moeijelijk te beoordeelen: waren het overwinningen van het wederstrevende *plebs* of de middelen waardoor de oligarchen sommige plebejers tot hunne zijde overhaalden? Alleen dit mag men veilig aannemen, dat de aanval van den kant der edelen kwam, want de plebejers zullen wel niet juist zulk een tijdstip ten aanval hebben gekozen waarop de landheeren in geduchten staat van tegenweer waren gekomen. Een maatregel van dien tijd is de wet, nog in het vorige jaar door den volkstribuun C. POETELIUS tegen de clubs voorgedragen; uit LIVIUS [30] blijkt overvloedig, in welken geest die gesteld was; maar geheel onzeker is de wet de *foenore unciaria*, die in dit jaar 397 doorging, en van wier inhoud wij althans zóóveel weten dat zij het tarief der rente verlaagde: deze werd denkelijk op 10 ten 100 in het twaalfmaandelijksch jaar gebragt, een twaalfde of één *uncia* van het *as* in het tienmaandelijksche [31]. Twee *tribuni plebis*, M. DUILIUS, L. MAENIUS deden het voorstel tot vreugde der plebejers en tegen den wensch des adels, echter bekent LIVIUS reeds weinige jaren later, dat het *plebs* zich de voortdurende schennis der *leges Liciniae* liet welgevallen, tegen nieuwe verligting van schuld op dezelfde wijze aangebragt [32]. De *iudices* hielden eene ligting en trokken in het veld, MARCIUS zuid-oostwaarts naar het rijke *Privernum*, dat hij zonder moeite innam, en waar zijne soldaten zich te goed deden terwijl hunne vrijheid verloren ging.

---

30) LIV. VII. 15 f.: de ambitu ab C. Poetelio tribuno plebis, *auctoribus Patribus*, tum primum ad populum latum est: eaque rogatione *novorum* maxime *hominum ambitionem*, *qui nundinas et concilia bubulo obire soliti erant*, compressam credebant. De plebejers waren alleen *homines novi*, en zelfs het bekleeden van meerdere consulaten door denzelfden plebejer was tegen het belang van het *plebs*, daar zulks de vermeerdering van het aantal senatoren dier partij vertraagde.

31) Volgens NIEBUHR, *R. G.* III. 97/114.

32) LIV. VII. 16. — Ib. 22: obtinuere.... mitiore iam plebe ob recens meritum levati aeris alieni, ut ambo patricii consules crearentur.

Digitized by Google

De patricische *iudex* CN. MANLIUS IMPERIOSUS voerde het bevel tegen de *Tarquinienses* en *Falisci*, de beide naaste volken uit den magtigen stam der *Rasena*, of *Etruriers*, gelijk ze bij de Romeinsche schrijvers worden genoemd. Het was een oorlog op leven en dood, dien deze volkeren den *Romeinen* aandeden; drichonderd en zeven gevangenen waren nog in het vorige jaar aan de *Etrurische* goden geofferd[33], en werden weinige jaren daarna door nog grooter slagting gewroken; maar de patriciers ontzagen dien vijand en wilden geenen oorlog tegen hem. Het leger trok noordwestwaarts het geheele grondgebied van *Rome* door, gelijk hunne makkers in het leger van MARCIUS, zij maakten eerst halt aan den voet dier *sylva Ciminia* die nog eene halve eeuw later zoo gevreesd was, te *Sutrium*, drie uren gaans van *Falerii*. Nog was niets merkwaardigs voorgevallen en in dien ganschen oorlog onder het oog van doodvijanden viel niets merkwaardigs voor, de *Romeinen* hadden eene legerplaats betrokken, en kwamen, 't zij naar gewoonte 't zij opzettelijk zaamgeroepen, op het *forum* van hun kamp bijeen. Plotseling werd hun verkondigd dat het ook hier gewijde grond was, dat de *augures* dien hadden geheiligd: ook te *Sutrium* was het leger vereenigd in zijne *centuriae*, ook hier was de *iudex* met regtspraak over leven en dood, ook in dit *templum* konden zij de wetten aannemen, die hun veldheer zou voordragen. Die tegen stemde waagde zijn leven, men was immers verder dan 1000 *passus* van *Rome*, zoodat geen volkstribuun iets vermogt, en ongetwijfeld zal de houding der *Latini* en *Hernici*, zal hun aantal, hunne stelling, hunne wapening op dat oogenblik genoeg welsprekendheid hebben gehad; het tweede leger was aan den anderen uithoek van het Romeinsche gebied. Men vraagt zich af, waartoe zoo ongehoord eene afwijking van alle vormen? Welk gewigtig doel beoogde MANLIUS zelf, of senaat en *curiae*, welke de besluiten dier vergadering goedkeurden terwijl de *tribuni* het houden van zulke vergaderingen als allerverderfelijkst met de doodstraf bedreigden? Hier verlaat ons LIVIUS. De *iu-*

[33]) LIV. VII. 15: trecentos septem milites Romanos captos Tarquinienses *immolarunt:* en 19: Id pro *immolatis* in foro Tarquiniensium Romanis poenae hostibus redditum.

Digitized by Google

dex deed het betrekkelijk onbeduidende voorstel, dat in 't vervolg bij de vrijlating van elken slaaf een twintigste van diens waarde aan den staat zou betaald worden, de vergadering, onder den krijgseed en door gewapenden omringd, besloot dienovereenkomstig, en men keerde naar *Rome* terug. In hetzelfde jaar, zegt LIVIUS, werd LICINIUS veroordeeld. Wie voelt niet het vermoeden bij zich opkomen, dat de vergadering te *Sutrium* aan die veroordeeling niet vreemd was, dat MARCIUS zich niet toevallig te *Privernum* ophield terwijl in *Etrurie* de omwenteling plaats had?

LICINIUS werd veroordeeld door den *aedilis curulis* of gelijk het vroeger heette *quaestor parricidii* M. POPILLIUS LAENAS, den *iudex* van het jaar 395. Hij werd veroordeeld krachtens zijne eigen wet, want hij bezat 1000 *iugera* in plaats van 500, maar had de helft op zijnen zoon laten overschrijven en aldus de wet ontdoken; de regter werd terstond tot *iudex* voor het volgende jaar benoemd, denkelijk onder het voorzitterschap van MARCIUS die reeds den 1 Junij over de *Privernates* triumpheerde en zich dus tijdens de *comitia* waarschijnlijk reeds te *Rome* bevond.

Was LICINIUS schuldig? Aan het misdrijf waarvan men hem aanklaagde stellig niet, want dit was niet eens een misdrijf. De sentimentele ontboezemingen van PLUTARCHOS, van PLINIUS, van VALERIUS MAXIMUS [34] zijn uit LIVIUS geput. Diens woorden, zoo ongunstig mogelijk voor den wetgever opgevat, geven den volgenden staat van zaken te kennen. LICINIUS bezat, op een tijdstip welks bepaling wij straks zullen beproeven, duizend bunders of nog meer van den *ager publicus*. Volgens zijn voorstel of zijne wet, naarmate zij dit laatste reeds was of niet, mogt hij niet meer dan vijfhonderd bunders bezitten en moest derhalve het overschot aan den staat afstaan: hij gaf daarvan een tweede vijfhonderd aan zijnen zoon, 't geen volgens de wet niet vrijstond, maar hij had dien zoon handligting verleend, hij had hem geëmancipeerd, uitgekocht (uit de vader-

---

[34]) PLIN. *H. N.* XVIII. 3. PLUT. *Cam.* 39 f. VAL. MAX. VIII. VI. 6. — LIV. VII. 16 f.: Eodem anno C. Licinius Stolo a M. Popillio Laenate sua lege decem millibus aeris est damnatus, quod mille iugerum agri cum filio possideret, *emancipandoque filium fraudem legi fecisset.*

Digitized by Google

lijke magt), en bleef in dit geval binnen de termen der wet. Hetgeen hij boven de duizend bunders aan *ager publicus* bezat, verviel aan den staat; hieraan had hij voldaan, althans het maakt geen punt van beschuldiging uit.

Men ziet dadelijk, dat de schuld van LICINIUS voor een groot deel afhangt van het tijdstip zijner schenking. Immers indien hij ze deed eer zijne voorstellen wet waren bleef hij binnen hare termen en kon misschien gelaakt maar althans niet veroordeeld worden. Indien de schenking *na* de wetten gebeurde was hij strafbaar. Maar in dit geval zou immers de stem van het publiek aan 't welk men dit op den duur niet verbergen kon en de naauwlettende haat der patricische *aediles* LICINIUS reeds veel vroeger hebben doen vallen, omdat hij dan *na* zijne wet een tijdlang zelf een overschot zou hebben bezeten of reeds lang voor de veroordeeling zou geschonken hebben; immers dat èn de usurpatie van het domein èn de schenking *na* de wetten zouden geschied zijn is volstrekt niet aan te nemen: de *Romeinen* hadden op het einde hunner vijfde eeuw en staande deze oorlogen geene vijfhonderd *iugera* zoo in eens te usurperen, en ware het bij uitzondering geschied, dan zou een zoo kolossale roof een veel sterker punt van beschuldiging geweest zijn dan de gewraakte schenking.

Allerwaarschijnlijkst heeft men dus LICINIUS veroordeeld op grond dat hij nog vóór het doorgaan der wetten zijn geoccupeerd deel van het domein gedeeltelijk aan zijnen zoon had overgedaan, en daarom weinig of niets aan den staat afstond. Deze handelwijze is niet onwettig; zelfs de vijanden spreken van ontduiken, niet van verbreken der wet. Dat iedereen, eer de voorstellen kracht van wet verkregen, zooveel mogelijk over het geoccupeerde domein beschikte dat hij welligt reeds in het derde geslacht bezat, is veilig aan te nemen, en de LICINII waren bekend als huishoudelijk, bekend als ingenomen met hunne familiebelangen; twee omstandigheden welke waarschijnlijk mede den grooten rijkdom veroorzaakten dien de *gens* LICINIA niet alleen in later tijd blijkens CRASSUS en LUCULLUS, maar reeds op het einde der vierde eeuw van *Rome* bezat. De eerste krijgstribuun van dit huis verzocht het volk in plaats van *hem* bij hernieuwing die waardigheid te schenken zoo als

Digitized by Google

het hem die opdroeg, ze aan zijnen zoon te geven. De eerste STOLO ontving zijnen naam, volgens VARRO, *propter diligentiam culturae*, want op al zijne landerijen vond men geenen *stolo*, geenen wilden uitwas aan den voet der vruchtboomen, die de beste sappen verteerde. LICINIUS MACER de geschiedschrijver is niet te gelooven, zegt LIVIUS, hij zoekt den roem van zijn eigen geslacht. Dezelfde LICINIUS MACER, plotseling veroordeeld terwijl hij zich vrijgesproken wande, ontneemt zich zonder aarzelen het leven terwijl het vonnis nog wordt voorgelezen, in de onzekere maar niet te leur gestelde hoop op de edelmoedigheid van zijnen regter CICERO, die de lezing van het vonnis staakte en zoo aan MACERS kinderen hun erfgoed liet. Zulke familieoverleveringen bij een volk en in eenen tijd waar CLAUDII en VALERII tot bewijzen voor de kracht van dergelijke tradities kunnen strekken, zouden de beweegredenen van LICINIUS kunnen ophelderen, reeds wanneer de zaak minder voor de hand lag en minder gemakkelijk ware geweest; bovendien zullen de familie en de nabestaanden van LICINIUS wel daarop hebben aangedrongen; vele der rijkeren zullen hetzelfde hebben gedaan, de wet verbood het niet; niemand verpligtte STOLO tot het tegendeel, en hij die bovendien nog een welligt aanmerkelijk overschot aan den staat afstond, zal zoo min als iemand gaarne een grondbezit hebben laten varen; vier maal zoo groot als het beroemde landgoed van ALCIBIADES.

Maar waarom langer de zaak van LICINIUS bepleit als of hij schuldig zou wezen indien men toegeeft wat hem te laste wordt gelegd? Hij is veroordeeld, omdat hij duizend bunders *cum filio possideret, emancipandoque filio fraudem legi fecisset.* Hoe LICINIUS met zijnen zoon gezamenlijk grondbezit kon hebben is moeijelijk te begrijpen, want indien de zoon geëmancipeerd was, had hij aan den eigendom zijns vaders, ja zelfs aan diens erfenis geheel geen deel, tenzij door particuliere overeenkomsten omtrent wier bestaan thans onmogelijk kan worden beslist, en in lateren tijd door het praetorsregt dat ook den geëmancipeerden zoon als *suus heres* herstelde, en hem den toegang tot zijns vaders erfenis weder opende. Dat de vijfhonderd bunders des jongen LICINIUS van het geoccupeerde domein zijns vaders afkomstig waren, mag gerust worden aangenomen

Digitized by Google

maar verandert de zaak niet. Hetgeen wij weten is dit: LICINIUS is veroordeeld op grond der volgende omstandigheden: hij en zijn zoon bezaten te zamen 1000 bunders, d. i. juist het aandeel van *twee* Romeinsche burgers, uit den *ager publicus*, maar de boedel van den wetgever en die van zijnen zoon waren volgens de opgaaf der aanklagers zelven volkomen wettig gescheiden. Welnu, dit en niets anders is ons bekend, en laat ons er bij aannemen dat de 500 bunders des zoons van den vader afkomstig en slechts op het laatste oogenblik overgedaan waren, dan is de daad, welke daaruit volgt, wel geen blijk van bijzondere vrijgevigheid, maar voor zoover ik zien kan in geenen deele onwettig of berispelijk, het is niets groots en niets schandelijks, het is de daad van een goed huisvader.

Keeren wij dus nog een oogenblik het oog na die vergadering te *Sutrium*, en vragen wij ons af, of niet veel waarschijnlijker de vergadering met dat doel door MANLIUS belegd was, of zijne mededeeling aan de verraden plebejers niet veeleer die geweest is, dat POPILLIUS LAENAS, de *aedilis curulis* bij het leger dat tegen de *Etrusci* stond, eene boete van 10000 *asses* tegen LICINIUS had uitgesproken. Zulk een vonnis plagt door een beroep of *provocatio* op het volk te worden gevolgd; thans niet. Daartoe bestond thans geene gelegenheid; de vergadering was niet vrij en zoo het beroep al geschiedde had het geen gevolg; die schijnvergadering moest door den senaat als wettig erkend worden om een later beroep op het volk onmogelijk te maken, als zijnde daartoe gelegenheid geweest en het beroep niet gedaan of niet aangenomen; de *tribuni* hadden later den schralen troost, de doodstraf op het herhalen van zulke vergaderingen te stellen. MARCIUS wil ik niet van regtstreeksche medepligtigheid beschuldigen, maar hij moet het onregt althans oogluikend hebben toegelaten, immers zijne aanwezigheid te *Privernum* zal wel niet toevallig geweest zijn; van tegenstand hooren wij niets; en terwijl POPILLIUS den wetgever veroordeelde en PLAUTIUS door het hernieuwen der verdragen diens val had voorbereid, wordt POPILLIUS voor het volgende jaar consul, hij benoemt MARCIUS tot *dictator*, en deze PLAUTIUS tot *magister equitum*; ook in het vervolg zullen wij die drie hoofden der plebejers gezamenlijk zien handelen.

Digitized by Google

Het is bij het voortdurend gebrek aan uitvoerige bronnen voor dezen tijd, waar alleen de juist hier zeer schrale berigten van DIODOROS naast LIVIUS doorloopend van eenig gewigt zijn, onmogelijk na te sporen, om welke reden LICINIUS juist met eene naar het schijnt niet eens buitengemeen hooge geldboete werd gestraft, met den prijs van twee schapen voor elken ontvreemden bunder. Veilig mag men aannemen dat zijne partij met hem verviel. De medestanders in zijne partijtwisten, de eerste plebejische consuls, SEXTIUS, CN. GENUCIUS (de gesneuvelde *iudex* van 392 draagt den voornaam LUCIUS), LICINIUS PUBLIUSZOON, verschijnen niet weder in de *Fasti;* POETELIUS de overwinnaar der *Galliërs* eerst tien jaren na de vergadering van *Sutrium*, terwijl MARCIUS en POPILLIUS het eene consulaat na het andere verwerven; ook de patriciërs welke deze partij gekozen hadden, P. MANLIUS en M. FABIUS AMBUSTUS, verschijnen niet meer, hoewel hunne huizen in het hoogste aanzien zijn; de M. FABIUS AMBUSTUS die thans voorkomt, NUMERIUSZOON, is onderscheiden van KAESOSZOON den schoonvader van LICINIUS, en een der meest verbitterde vijanden van het *plebs*. Maar al was de partij van LICINIUS verslagen, zijn groot werk, de vrijmaking van het Romeinsche *plebs* en deszelfs gelijkstelling met de edelen werd niet verloren, het ontwikkelde zich van nu af aan onophoudelijk en onweêrstaanbaar, maar niet meer op enkel wettige manier: na den val van LICINIUS heeft het geweld zijne wet verbroken en is weder bedwongen door het geweld. LICINIUS viel door den haat eener vijandige aristokratie en de wuftheid der verleide menigte, hoogst waarschijnlijk tevens door den nijd van mededingers; na zijnen val bleek de onmagt van die hem vervingen om 't zij *met* het zij *tegen* zijne wetten te regeren, en burgertwist verscheurde den staat op nieuw, tot de kracht der omstandigheden na andermaal vijftien jaren strijdens den terugkeer tot zijne maatregelen als het eenige redmiddel aanwees. En de groote bewerker dier zoo heilzame omwenteling blijft tot heden toe miskend, wijl partijdige verzamelaars van anecdotes de beide eindpunten van zijn politiek leven in een vrouwenpraatje en eene zedeles tegen de afgunst hebben verkeerd; niets is zoo bekend uit STOLOS leven als de twist der beide FABIAE

Digitized by Google

en dat hij zich zelven toeeigende wat hij aan anderen had ontzegd. Eerst NIEBUHR laat aan LICINIUS regt wedervaren, en zelfs NIEBUHR houdt hem hier voor schuldig; waarlijk dit is een der meest ontmoedigende feiten in de geschiedenis.

De partij van MARCIUS en POPILLIUS onder het *plebs* had gezegevierd; de laatste werd *iudex*. Weder begonnen de oorlogen; de *Tiburtes* en *Tarquinienses* verschenen in het veld. Weinig moeite kostte het aan LAENAS, de inwoners van *Tibur* binnen hunne muren te houden, maar de ware oorlog was in *Etruria*. M. FABIUS N. F. AMBUSTUS, de patricische *iudex*, trok over den *Tiberis* den *Falisci* en *Tarquinienses* te gemoet, die het vorig jaar de *Romeinen* te *Sutrium* in het gezigt hunner bolwerken zonder overlast hadden gelaten. Hij overwon deze volkeren in eenen slag, onmiddellijk na welken zij brandend en plunderend tot aan den regteroever van den *Tiberis* stroopen, hun kamp bij de zoutkeet of *Salinae* aan den mond dier rivier opslaan, en de benoeming van eenen dictator noodzakelijk maken, reden genoeg om wel den slag, maar niet de overwinning der *Romeinen* als historisch aan te nemen. Immers zelfs LIVIUS, schoon hij als den afloop de nederlaag der *Rasena* en het innemen hunner versterkte legerplaats vermeldt, geeft toe dat het Romeinsche leger in den beginne verstrooid werd, hetgeen hij toeschrijft aan de pogingen der Etrurische priesters, die zich met slangen (!) en brandende fakkels onder het leger der *Romeinen* geworpen hadden. Ook werd thans juist de plebejische *iudex* gelast eenen *magister populi* te benoemen, 't geen mede niet groote populariteit van FABIUS schijnt aan te wijzen: denkelijk achtte toen ook POPILLIUS zijne kans schoon om te doen zien wat het »jonge »*plebs*" kon uitrigten nu het eenmaal aan het hoofd van zaken stond. Hij benoemde eenen *magister populi*, maar wat nog ongehoord was, eenen plebejer, den *iudex* van het vorig jaar, C. MARCIUS RUTILUS; deze verkoos den plebejer C. PLAUTIUS tot zijnen *magister equitum*, denzelfden die voor twee jaren als *iudex* het verbond met de *Hernici* en *Latini* hernieuwd had. Beide partijen vergaten, dat de vijand voor de poorten stond, die de krijgsgevangenen bij honderden ter dood bragt: POPILLIUS benoemde eenen plebejischen *dictator*, maar de *curiae* weigerden hunne bekrachtiging. Wat ook te voren het gedrag der

Digitized by Google

beide plebejische hoofden geweest zij, mag men toch veilig aannemen dat zij mannen van groote bekwaamheden waren en in 't belang van het *plebs* werkten mits de weldaden door hunne eigene handen gingen. MARCIUS bragt de zaak voor de *comitia tributa* op het *forum*, in het gezigt der verbolgen patriciers, verkreeg met algemeene toestemming hetgeen hij tot den oorlog behoefde, en trok tegen den vijand. Deze bestond wel niet, gelijk LIVIUS zegt, uit de elf groote volken der *Etruriers* (het verwoeste *Veii* was het twaalfde) die het toenmalig *Rome* zonden verpletterd hebben, maar was toch altijd zeo geducht, dat MARCIUS zich op de verdediging der linie van den *Tiberis* beneden *Rome* beperkte; enkele strooptogten naar den regteroever vielen gelukkig uit, misschien zelfs, gelijk LIVIUS zegt, gaf een overval hem het vijandelijk kamp in handen, althans toen hij terugkeerde en daar zijne keus door de *curiae* niet bekrachtigd was ook niet wettig triumpheren kon, besloot het volk, denkelijk zijn leger, dat hij desniettegenstaande zijne plegtige intrede zou doen, en MARCIUS gaf daaraan gevolg. Maar de politieke geest had deze partij met LICINIUS verlaten. Zoolang hij aan het hoofd stond, had zelfs een *dictator* den plebejers hun regt niet kunnen onthouden; in het jaar na zijnen val was de *dictator* zelf een plebejer en evenwel moest het *plebs* onderdoen [35]. Noch aan den *iudex* POPILIUS noch aan den *dictator* wilde men de leiding der verkiezingen overlaten; FABIUS stond volgens LIVIUS aan het hoofd des legers, maar er zullen wel andere redenen geweest zijn, daar hij vijf dagen later te *Rome* de magt in handen heeft; waarschijnlijk hield hij het leger in het veld, totdat het ambtsjaar zoo voor hem als voor zijnen plebejischen ambtgenoot was verstreken. Zoo waren dan de oude overheden niet meer in functie en om de afwezigheid van het eene leger nog geene nieuwen gekozen; dus kwamen de *curiae* bijeen om eene tijdelijke overheid te benoemen: *patricii coeunt ad prodendum interregem*. Immers elke benoemde overheid moest binnen vijf da-

35) Het is hoogst moeijelijk zoo niet onmogelijk te beslissen, of LICINIUS vóór of na de verkiezingen voor het jaar 398 (v. C. 356) veroordeeld werd; in het laatste geval zou zijne wet terstond overtreden zijn, zoodra er na zijne veroordeeling *comitia* plaats hadden.

Digitized by Google

gen den eed op de wetten doen; wanneer er nu geene overheden waren dan benoemde oudtijds het volk (het *populus*, de *curiae*) eenen tijdelijken koning, eenen *interrex*, die de loopende zaken waarnam en de vergaderingen leidde, maar na vijf dagen zijn ambt aan de wettige overheid of eenen nieuwen *interrex* moest overgeven; dezelfde gewoonte is altijd blijven bestaan, en wel moest de *interrex* oudtijds natuurlijk een patricier wezen, welke bepaling men nooit der moeite waardig gerekend heeft af te schaffen. Oorspronkelijk wisselde die waardigheid af tusschen de *decem primi* of voorzitters der tien *curiae* in den eersten senaat van honderd leden, en was die gewoonte ook sinds lang in onbruik geraakt, toch schijnt een zeker beperkt getal personen dat regt te hebben gehad, daar op onze plaats na den zesden *interrex* de eerste en tweede naam terugkeren; dan geeft het *plebs* den strijd op. De patriciers gebruikten thans dit middel en droegen twee patricische *iudices* voor, op welke wijze is niet regt helder, ten minste indien zij hunne bedoeling door iets anders te kennen gaven, dan door dat de *interrex* na afloop der stemming den *praeco* of omroeper gelastte te verkondigen, dat twee patriciers de meeste stemmen hadden, de stemmen voor plebejische candidaten waren niet geteld. Te vergeefs verzetten zich de volkstribunen: Is het niet wet volgens de twaalf tafelen, zeide de consul FABIUS, thans *interrex*, is het niet wet dat elk later volksbesluit alle vorige tegenstrijdige bepalingen opheft? Welnu, ook deze stemming is een volksbesluit [56]. Voorzeker, gelijk de vergadering te *Sutrium* eene vergadering van het volk was. Maar het kwam er hier niet op aan wie gelijk had, maar wie de tegenpartij tot zwijgen kon brengen. In

56) De fout in de redenering ligt voor de hand, al hadden inderdaad beide patriciers de meerderheid gehad. Een wetgevend volk kan elke wet door eene latere wet of volksbesluit in wettigen vorm opheffen, indien de latere wet zulks uitdrukkelijk vermeldt, of aangenomen wordt op eene wijze, die niet in strijd is met de vormen van afschaffing der vorige; maar wanneer eenige wetsbepaling bij de toepassing overtreden wordt, dan is daardoor natuurlijk niet de wet afgeschaft, maar juist de gebezigde wijze van toepassing onwettig. Met dezelfde drogreden handhaafde AP. CLAUDIUS de Blinde zich volle vijf jaren in het bezit der *censura*, tegen de *lex Aemilia*.

Digitized by Google

het achtste *interregnum*, dus na eenen strijd van meer dan vijf weken, zagen de plebejers dat zij de zwaksten waren: C. SULPICIUS PETICUS, de *dictator* van 396, de ambtgenoot der beide LICINII, werd met M. VALERIUS PUBLICOLA [37] tot *iudex* uitgeroepen; de *lex Licinia* was verkracht, en de plebejervijand LIVIUS slaakt eenen vreugdekreet en stelt die daad naast *Romes* stichting en naast de herovering op de *Galliers*.

De plebejers waren overwonnen, te vergeefs beproefden zij met vereende magt te herkrijgen, wat de moed van twee mannen, van SEXTIUS en LICINIUS, hun geschonken had. Drie jaren lang regeerden patricische overheden; zij schijnen met ijzeren schepter vreemden en medeburgers in bedwang te hebben gehouden. De verkiezingen van het jaar 400 (v. C. 354) hadden plaats door de *sex suffragia* alleen, het *plebs* toch verliet het *Campus Martius* met zijne tribunen aan het hoofd. Die voor 401 liepen ongestoord af, want ellende drukte weder op de plebejers: de vreugde over de woekerwet van 397 was kort van duur; de rente was verminderd maar de patriciers zullen hun verhaal hebben gezocht op den prijs der pachten, want thans werden de armen door het kapitaal hunner schulden gedrukt, een kapitaal dat van later dan het jaar 391 moest dagteekenen, indien aan de *lex Licinia* gevolg was gegeven. Naar buiten werd krachtig gehandeld: de *Tiburtes* verloren twee hunner sterkten, *Empulum* in 399 en in 400 *Sassula*, beide in de bergen zuidoostwaarts van *Tibur* zelf, tusschen *Praeneste* en den boven-*Anio*: daarna onderwierpen zich de *Tiburtes* voor goed, behalve dat zij aan den grooten oorlog van gansch *Latium* tegen *Rome* in 414 (v. C. 340) deel namen [38]. Deze oorlog werd in 399 door PUBLICOLA begonnen en in het volgende

---

37) Ik schrijf PUBLICOLA, gelijk PUBLIUS en *publicus*, natuurlijk zonder een oogenblik de afleiding van *populus* te betwijfelen. De Grieksche spelling Ποπλικόλας staat voor POPULICOLA, gelijk Λέντλος, Ἄσυλον en Αἰκυκλαι voor LENTULUS, *Asculum* en *Aequicolae*.

38) NIEBUHR *Röm. Gesch.* III. $\frac{155}{100}$ gelooft op vrij aannemelijke gronden niet aan de *onderwerping* der *Hernici* en *Tiburtes* in dezen tijd, zoo min als aan het inderdaad *veroveren* van *Privernum*, de heldendaad van MARCIUS RUTILUS tijdens de veroordeeling van STOLO.

Digitized by Google

jaar voltooid. In 399 verwoestte de krijgshaftige SULPICIUS het land der *Tarquinienses*; in dit of in het volgende jaar verloren deze eenen grooten veldslag, althans driehonderd acht en vijftig gevangene *Tarquinienses* werden op het *forum* te *Rome* onthoofd, als zoenoffer voor de driehonderd zeven *Romeinen* die in het jaar 396 een dergelijk lot hadden ondergaan. Met de *Samnites*, die men in de nabijheid van het Hernicische *Fregellae* tot naburen stond te krijgen, werd een verdrag gesloten. In het jaar 401 werden SULPICIUS en VALERIUS, de *iudices* van 399, herkozen; zij zetten den oorlog op dezelfde manier voort. *Caere*, een staat der *Rasena*, had tot nog toe den vrede met *Rome* bewaard schoon het tusschen deze stad en zijne stamgenooten van *Tarquinii* en *Falerii* gelegen was, thans begon het plotseling den oorlog terwijl SULPICIUS reeds benoorden *Caere* tegen de *Tarquinienses* oorloogde. TORQUATUS, als *dictator*, dwong ze tot eenen wapenstilstand voor honderd jaren, den gewonen vorm van Etrurische vredesverdragen; tevens moesten zij, volgens DIO CASSIUS, de helft van hun grondgebied afstaan. Dit is de eerste daad als veldheer van den later zoo beroemden MANLIUS; hij was tot *dictator* benoemd door VALERIUS PUBLICOLA, die juist tegen de *Volsci* het veld hield, in de omstreken van *Tusculum*, misschien op den *Algidus* zelf, dat oude tooneel der Volscische oorlogen. Tegen deze schijnt niet veel te zijn uitgerigt, evenmin als tegen de *Falisci*, wier land men afliep; de vestingwerken van *Rome* werden hersteld.

Maar met hoeveel beleid en goed gevolg de oligarchen ook handelden, bleek toch meer en meer dat zij tegen het *plebs* niet waren opgewassen indien dit zijne kracht gebruikte, en even duidelijk, dat zulks ook voor het *plebs* zelf geen geheim meer was. Heviger dan ooit ontbrandde de strijd bij de verkiezingen voor het jaar 402; de woeker had het *plebs* razend gemaakt, en noch de *dictator*, noch de *interreges* die tot elf toe benoemd werden, konden twee patricische *iudices* doen erkennen; onder den laatsten *interrex* gaf ten slotte de adel waarschijnlijk gedwongen toe: P. VALERIUS PUBLICOLA, naar het schijnt een broeder van MARCUS, en MARCIUS RUTILUS werden gekozen, deze ten derden maal. In ieder opzigt moeten de plebejers hebben gezegevierd, eene commissie van vijf leden werd met de zorg voor

Digitized by Google

den woeker belast, de zoogenaamde *quinqueviri mensarii*, waarin twee patriciers en drie plebejers zitting hadden. Evenwel is hun eigenlijke werkkring duister [39]. Alleen als eene gissing durf ik het volgende opgeven: vele plebejers waren buiten staat, hunne schulden (*aes alienum*, andermans geld) te voldoen, buiten staat ook, om zich op hunne zeven bunders neder te zetten; zij moesten na als vóór pachters blijven, met eene zware achterstallige huur als passief en een actief bestaande uit grondeigendom die bij gebrek aan voorschotten noodzakelijk als dood kapitaal bleef liggen. De staatskas daarentegen bezat veel geld, gedeeltelijk afkomstig van oorlogsbuit, maar vooral van de belastingen, door de tegenwoordige eigenaars van het gewezen domein en de *patroni* van vrijgelatenen betaald [40]. Dit geld bezigde nu de staat, om de zeven bunders der plebejers aan te koopen of daarop tegen borgstelling de noodige voorschotten te doen, immers landerijen zijn een veilig onderpand; daardoor ontvingen de plebejers het middel ter afdoening hunner schulden en de staat herkreeg ten deele het vroegere domein, waarvan een ander gedeelte in plaats van geld aan de schuldeischers werd afgestaan, en zoo weder in patricische handen geraakte, waardoor de *lex Licinia* gedeeltelijk werd opgeheven. Maar met het gedeelte van het domein dat langs dezen weg op nieuw in handen van

---

39) Liv. VII. 19: etsi, unciario fenore facto, levata usura erat, ipsa sorte obruebantur inopes, nexumque inibant. — Ib. 21: tarda... nomina, et impeditiora inertia debitorum, quam facultatibus, aut aerarium, mensis cum aere in foro positis, dissolvit, ut populo prius caveretur; aut aestimatio aequis rerum pretiis liberavit: ut non modo sine injuria, sed etiam sine querimoniis partis utriusque, exhausta via ingens aeris alieni sit. Dit zwemt mede naar eenen dwangmaatregel. — Ib. 22: solutio aeris alieni multarum rerum mutaverat dominos. — Ib. 27 (in het jaar 407, v. C. 347): semunciarium... ex unciario fenus factum, et in pensiones aequas triennii, ita ut quarta praesens esset, solutio aeris alieni dispensata est. Et sic quoque parte plebis affecta, fides tamen publica privatis difficultatibus potior ad curam senatui fuit. Levatae maxime res, quia tributo ac delectui supersessum.

40) Het geld moest door den vrijgelatene zelven worden betaald. Gewoonlijk evenwel gaven de heeren het bedrag der *vicesima* aan hunne vrijgelatenen bij de *manumissio* zelve, die hun anders slechts een ellendig leven zou hebben bezorgd, en ze welligt spoedig tot een bankroet en zoo tot nieuwe slavernij zou gebragt hebben.

Digitized by Google

den staat kwam zal deze aan de patricische grondeigenaars concurrentie hebben aangedaan, door het tegen minderen interest aan de plebejers te verpachten; hierdoor werd niet alleen het kapitaal der schatkist voordeelig geplaatst, maar de rente zoo zeer gedrukt, dat men die reeds vijf jaren later bij eene wet van 10 op 5 ten honderd kon terug brengen.

Gelijk LICINIUS eer blijvende uitkomsten zijner staatkunde schijnt gezocht te hebben, zoo MARCIUS, zijn opvolger in de volksgunst, eer schitterende maar die tegen ongevallen minder verzekerd waren. Immers tegen het einde van dit jaar heette het weder dat geheel *Etrurie* in de wapenen was, dat men eenen *dictator* behoefde; deze, C. IULIUS, deed niet anders dan in patricischen zin dwang op de *comitia* uitoefenen. Toen dit hem niet gelukte, kwam het tot een *interregnum*; eerst SULPICIUS, dan M. FABIUS NUMERIUSZOON, beiden reeds onder de *interreges* van 397, bekleedden deze waardigheid; het *plebs* was te zeer met de *quinqueviri* ingenomen om langen tegenstand mogelijk te maken, en men wist dat die tegen geen van beide *interreges* baatte. FABIUS (de eerste *interrex* mogt geene *comitia* houden) deed zijnen ambtgenoot van 400 kiezen, T. QUINCTIUS PENNUS, en zijnen voorganger in het *interregnum*, SULPICIUS: reeds deze namen bewijzen hoe willekeurig men te werk ging. Tusschen FABIUS en SULPICIUS vooral schijnt afspraak te hebben bestaan; immers van 398 af aan zijn beiden vier jaar lang om het andere jaar *iudices*, ook dit jaar wordt SULPICIUS weder benoemd op verkiezingen tijdens het *interregnum* van FABIUS, die wederkeerig als *dictator* voorkomt, thans echter voor de laatste maal; met de nederlaag der patricijers op de verkiezingen voor het jaar 404 hield de magt van beide mannen naar het schijnt voor goed op, behalve dat FABIUS zeven jaar later de *censura* bekleedt. Beide *iudices* eindigden den oorlog tegen de *Falisci* en *Tarquinienses* door een veertigjarig bestand, waarop FABIUS weder tot *dictator* benoemd werd en de stemmen voor plebejers als *iudices* weigerde aan te nemen. Maar MARCIUS de Roode, bij voortduring aan het hoofd der plebejers, wist zich daartegen met kracht te verzetten: zijne partij behaalde eene volkomene overwinning, want tot plebejischen *iudex* werd POPILLIUS LAENAS gekozen, en MARCIUS zelf tot *censor*, de

Digitized by Google

eerste uit het *plebs*, gelijk hij reeds de eerste plebejische *dictator* geweest was; zijn ambtgenoot was dezelfde CN. MANLIUS die met hem *iudex* was geweest in het jaar der veroordeeling van LICINIUS. Ook deze overwinning der plebejers was niet duurzaam, maar des te schitterender: niet alleen werd POPILLIUS tot consul benoemd maar toen zijn ambtgenoot L. SCIPIO ziek was en een inval der *Galliers* dreigde, werd hem zelfs een dubbel zoo groot als gewoonlijk leger toevertrouwd. De naaste aanleiding tot dat overwigt van het *plebs* zal wel geweest zijn, dat SULPICIUS, overladen met roem en eer, gestorven is of zich aan staatszaken onttrokken heeft, immers zijn naam komt van nu af aan volstrekt niet meer voor, en hij die reeds voor zestien jaren de *censura* bekleed had zal wel hoogbejaard zijn geweest. De inval der *Galliers* waarvan zoo even gesproken is bragt te *Rome* groote verslagenheid te weeg, daar de gevreesde vijanden reeds het land der *Latini* hadden bereikt toen de tijding kwam, en dus met éénen goeden dagmarsch voor de poorten konden zijn. Maar POPILLIUS was juist voor zulke buitengewone gevallen berekend. Het geheele volk werd buiten de *porta Capena* bij den tempel van MARS bijeen geroepen, op de latere *via Appia*; de *quaestores* moesten reeds bij voorbaat de veldteekens uit het *aerarium* medebrengen; zonder twijfel was ook aan het volk aangezegd, dat het marschvaardig opkomen moest om terstond na de ligting te vertrekken, daar van daan die ongewone vergaderplaats, want men wilde op den weg naar *Latium* bijeen komen. De ligting geschiedde met buitengewone strengheid, niemand die niet ziek lag genoot vrijheid van de militie, zelfs de priesters niet, het was immers niet een gewone oorlog, maar een met de *Galliers*, die als bijzonder zwaar den afzonderlijken naam *tumultus* droeg. De *iudex* ligtte vier legioenen in plaats van twee: deze waren zoo goed als stellig nóg ieder 300 ruiters en 3000 zwaargewapenden sterk, dus zal LAENAS met de *Latini* en *Hernici* over de 25000 man in het veld hebben gehad, en bij de 40000, zoo het contingent van dezen ook gelijk het Romeinsche verdubbeld werd, hetgeen althans niet onwaarschijnlijk is. Zijnen *praetor* P. VALERIUS PUBLICOLA gaf hij over wat hij bovendien aan troepen geligt had; ried den senaat aan, een tweede leger als reserve te heffen,

Digitized by Google

en trok zelf den vijand te gemoet, die omstreeks *Alba* stroopte. POPILLIUS verschanste zich op eene hoogte, daar werd hij door de *Galliers* overvallen, sloeg hunnen aanval af, vervolgde ze tot op de vlakte, en overwon ze, hoewel zelf gekwetst, in eenen bloedigen slag: de *Galliers* wierpen zich in de bergen van *Alba*, waar POPILLIUS ze niet achtervolgde. Roemrijk was zijn triumph, nadat hij van zijne wonden hersteld was, maar intusschen hadden de patriciers op nieuw het consulaat bemagtigd: L. FURIUS, des grooten CAMILLUS zoon, die als *dictator* deze overwinning der oligarchische partij bewerkt had, en AP. CLAUDIUS waren *iudices;* zelfs de dood van CLAUDIUS bragt geene verandering, daar zijne plaats onvervuld bleef. Verschillende redenen maakten het consulaat van L. CAMILLUS merkwaardig: de *Galliers* daalden van de Albaansche bergen af, eene Grieksche vloot [41] verscheen aan de kusten van het *Mare Inferum*; ook met de *Latini* schijnt ongenoegen te zijn ontstaan. Gelukkig voor *Rome* ontmoetten *Galliers* en *Grieken* elkander in de boschachtige streken van *Laurentum*, op de kust ten Z. O. van den *Tiberis:* de slag, dien zij bij deze gelegenheid leverden, maakte beide volken voor elkanders vijandschap beducht, zoo dat de *Romeinen* nergens met de zeeroovers slaags raakten. Tegen de *Galliers* beschreef CAMILLUS acht legioenen, en wel, daar de *Latini* weigerachtig bleven hun contingent te stellen, allen uit Romeinsche burgers, indien men LIVIUS gelooven mag; buitendien bleven twee legioenen in de stad. Ondanks die zoo regtstreeksche getuigenis houd ik mij overtuigd dat de helft der veldlegioenen uit *Hernici* of *Latini* bestond, dat de *Romeinen* als gewoonlijk niet meer dan zes legioenen onder de wapenen hadden en dat er slechts in één opzigt uitzondering werd gemaakt, namelijk dat men vier legioenen in plaats van twee aan éénen *iudex* toevertrouwde. FURIUS had een gemakkelijken veldtogt: toen hij in de omstreken van *Antium* en de *Pomptijnsche* moerassen gekomen was, trok de vijand af, door het land der

[41]) NIEBUHR *Röm. Gesch.* III. $\frac{161}{163}$ gist, dat het ARCHIDAMOS van *Sparta* geweest is, met de overblijfsels der 8000 huursoldaten, waarmede PHALAEKOS de zaak van *Phocis* in den Heiligen Oorlog tegen PHILIPPOS van *Macedonie* had verdedigd.

Digitized by Google

Volsci, over de bergen van *Falernum*, voorts naar *Apulie* en den oever der *Adriatische* zee. Van dien aftogt hebben de *Romeinen* eene nederlaag gemaakt, waarbij de namaals zoo beroemde VALERIUS CORVUS eenen Gallischen kampvechter zou hebben overwonnen, en hoezeer FURIUS niet triumpheerde en men dus wel met POLYBIOS geen geloof aan zijne overwinning zal mogen hechten, was de aftogt der *Galliers* reeds een groot geluk; de naam CAMILLUS en deze omstandigheid zullen hem zoo bekend hebben gemaakt, dat de roem des veldheers zelfs tot zijnen tijdgenoot ARISTOTELES doordrong.

Dezelfde omstandigheden, met geringe wijzigingen, schijnen nog meermalen te zijn teruggekeerd, maar voor mijn tegenwoordig onderwerp verliezen zij alle belang; wij kunnen slechts nagaan dat de partijtwist voortduurde, en wel niet altijd ten nadeele der plebejers. De drie volgende jaren (406—408; v. C. 348—346) hadden plebejische *iudices*, het eerste PUBLILIUS. In het tweede dier jaren werd ten voordeele der plebejers bepaald, dat het wettig *maximum* der rente in plaats van 10 thans 5 ten honderd zou wezen. In 409 en 411 zijn weder twee patricische *iudices*, daarentegen 410 en 412 MARCIUS de Roode, ander wiens laatste consulaat (342 v. C.) het *plebs* eindelijk met geweld zijn regt nam.

Gedurende deze jaren had het *plebs* weder zeer geleden. Hoezeer de oorlogen de arme landbouwers drukten, kan uit de omstandigheid blijken dat deze in 407 het meest ondersteund worden, door dat de senaat voor dat jaar het hoofdgeld schorst en geene ligting doordrijft. Evenwel waren nog lang niet allen vrij van schuldenlast, gelijk LIVIUS reeds terstond doet opmerken; ook 410 vindt men dat de (patricische) *aediles curules* vervolgingen tegen woekeraars instellen, gelijk dan ook na den opstand van 412 de woeker wordt afgeschaft: *ne foenerare liceret*. Het zou belangrijk wezen indien men wist uit welke operaties deze woeker bestond: na het straks ontwikkelde vermoed ik, dat gelijk in 402 *de staat* aan plebejische kleine grondeigenaars geld voor land had gegeven door het doen van voorschotten en het overnemen van landerijen, zoo thans deze woekeraars op dezelfde wijs maar tegen bezwarende voorwaarden geld schoten, maar hier is alles duister; zóóveel mag men met

Digitized by Google

zekerheid vermoeden, dat in 411 de toestand van het *plebs* eenstreeks dezelfde was als in 387, vóór het plebejische consulaat. De politieke vrijheid der plebejers was geenen stap vooruit gegaan, men stond onder twee *iudices* en éénen *praetor*, in plaats van voorheen onder twee *praetores* (consuls), men gehoorzaamde nog altijd aan senaat en *curiae*, men was als te voren aan de uitspraak der patricische *aediles curules* blootgesteld. Wel is waar thans waren er enkele plebejische *senatores*, de éene *iudex* mogt uit het *plebs* worden benoemd, de *aediles* waren om het andere jaar plebejers, maar wat baatte het, of de senaat al in plaats van geheel voor drie vierde uit onderdrukkers bestond, en die plebejische *iudices* en *aediles*, wier benoeming men kon doordrijven, hadden hunne weinig plebejische gevoelens maar al te duidelijk getoond; hunne magt hing bovendien nog af van de kracht der plebejers als staatspartij, die toen niet groot kan zijn geweest. Het domein was weder in handen der patriciers. Een groot deel hadden zij reeds volgens de *lex Licinia* behouden, andere landerijen later aangekocht tijdens de conversie van het jaar 402; anderen waren tot den staat terug gekeerd: welk een en ander den patriciers wel eenig geld kostte maar het *plebs* niet hielp. Schuldenlast drukte den pachter zoowel als vóór de *lex Licinia*: hoezeer men ook het kapitaal der schuld had verminderd, bleef het opbrengen daarvan nog altijd boven het bereik van velen. Zóó hadden de plebejers verkregen, wat STOLO's vijanden hun voor meer dan twintig jaren hadden aangeraden; zij waren in het schoone genot der wezenlijk liberale wetten, zonder die, welke enkel de hoofden uit eerzucht wenschten; maar schoon zij de *censura* en de *dictatura* voor hunne onbaatzuchtige waarschuwers hadden kunnen verkrijgen, bleef de gemeene plebejer in vermogen een bedelaar, en in burgerregt een slaaf.

In het jaar 411 (v. C. 343) had de gedenkwaardige zege op de *Samniten* aan den berg *Gaurus* nabij *Puteoli* de onderwerping van *Campanie* aan de *Romeinen* begonnen [42]. De *iudices*

[42]) Bij het volgende verhaal van den opstand der troepen te *Capua*, *Lautulae* en *Rome* (vgl. vooral NIEBUHR *Röm. Gesch.* III. $\frac{124}{135}$) neem ik als hoofdpunten aan dat de opstandelingen na hunne overwinning maatregelen van

Digitized by Google

van 412 verwachtten een rustig jaar: SERVILIUS bleef te *Rome*, MARCIUS de Roode, altijd waar geld te maken was, liet zich *Capua* toewijzen, waar na den aftogt van het overwinnende leger van VALERIUS en CORNELIUS, de *iudices* van 411, eene bezetting tegen de *Samnites* gelegd was. Daar, gelijk LIVIUS en APPIANUS overeenstemmende verhalen, kwam bij de tot het uiterst gedreven plebejers het ijselijke plan op, *Capua* leeg te moorden en zich zelven er te vestigen. Ze hadden immers dagelijks die verwijfde en weelderige *Campaniers* voor oogen, trotsch op eenen rijkdom dien zij niet tegen de *Samniten* hadden kunnen verdedigen; en zij zelven, de overwinnaars van *Saticula*, van den berg *Gaurus*, van *Suessula*, zij die DECIUS gevolgd waren om zich op te offeren voor het behoud van dat leger wat de onvoorzigtige CORNELIUS reeds bijna verloren had, zij bezaten niets. Als zij terug keerden, dan stond hun te wachten dat zij zelven, hunne betrekkingen en vrienden in dien kerker zouden geworpen worden, die in ieder patricisch huis voor het Romeinsche *plebs* bereid was. En die *Campaniers* zelven, hoe kwamen zij aan hunnen overvloed? Hunne voorou-

---

wraak op de tegenpartij namen (LIV. VII. 41 vlg.), dat de wet *ne quis eumdem magistratum intra decem annos caperet* de *iudices* van dat jaar en dus ook MARCIUS trof, die derhalve waarschijnlijk tegen den opstand was, gelijk ook blijkt uit de rol die hem (LIV. VII. 38 vlg.) te *Capua* wordt toegeschreven; voorts dat VALERIUS CORVUS inderdaad (*de vir. ill.* 23) *sublato aere alieno seditionem compressit.* Dit over de gebeurtenis zelve. Omtrent haar doel merk ik op, behalve de zoo even aangehaalde plaats uit AURELIUS VICTOR, dat sedert nooit meer twee patricische consuls en in langen tijd geene klagten over drukkenden schuldenlast voorkomen, verder dat het van dien tijd af aan vrijstond, ook twee plebejers tot *iudices* te benoemen, hetgeen LIVIUS tot het gezegde noopt (VII. 42): *quae si omnia concessa sunt plebi, apparet, haud parvas vires defectionem habuisse.* Verder houd ik met NIEBUHR en trouwens met iedereen voor historisch, dat beide legers slagvaardig stonden toen de verzoening plaats had, maar ik zou niet, gelijk hij doet, den aanslag tegen *Capua* voor een boosaardig verzinsel der patriciers houden; voor dat verhaal moeten historische gronden bestaan. Als bewijs der onbeduidendheid van den anders zoo schitterenden LIVIUS als geschiedvorscher mogen deze woorden strekken, waarmede hij zijn lang en tot in kleinigheden uitvoerig verhaal van het gebeurde besluit (t. a. p.): Adeo nihil, praeterquam seditionem fuisse, eamque compositam, inter antiquos rerum auctores constat.

Digitized by Google

ders hadden zich door eenen moord meester gemaakt van dat *Vulturnum* wat thans onder den naam *Capua* al die gelukkigen bevatte: ligt kon een tweede moord eene even schoone toekomst voor de daders openen. Zóó was de stand der gemoederen, toen MARCIUS bij het leger aankwam. De sluwe plebejer zag het gevaar: hij zocht het leger op zachte wijs van *Capua* te verwijderen, natuurlijk niet alleen en niet hoofdzakelijk door het geven van verlof aan enkelen, gelijk LIVIUS wil, maar toch vooral door het huiswaarts zenden der raddraaijers en der meest verdachte legerafdeelingen, eer het te laat werd.

Maar het was reeds te laat. Te *Rome* zelve barstte een opstand uit, het *plebs* verliet de stad, zette zich neder op vier duizend *passus* van daar (80 minuten gaans, dus vijf kwartier of anderhalf uur) en liep het omliggende land af. Nog vóór dien tijd waren de pogingen van MARCIUS in eens krachteloos gemaakt. De weg van *Rome* naar *Capua*, de eenige eer *Casinum* en *Interamna* en *Teanum* Romeinsch waren, loopt door de Pomptijnsche moerassen langs de zee, tusschen haar en de *Apennijnen*; ter halverwege vindt men eene engte tusschen zee en bergen, in 't midden van *Terracina* en *Fundi*: deze pas droeg den naam *Lautulae*, en daar moeten de *Romeinen* eenen vasten wachtpost gehad hebben om het verkeer tusschen *Rome* en *Capua* open te houden. Hoe 't zij, éene *cohors*, zegt LIVIUS, vatte post bij *Lautulae* en wachtte diegenen op, welke MARCIUS naar *Rome* zond, tot dat zij tot een sterk leger aangroeiden: de ware toedragt zal wel zijn dat die éene *cohors* daar gedetacheerd was, thans zelve opstond en zich met de huiswaarts keerende troepen vereenigde, waardoor MARCIUS van huis afgesneden was; de opstandelingen trokken plunderend naar *Rome*, openden de *ergastula*, en vereenigden alle onvermogende schuldeischers rondom zich. Schrik ging voor hen uit, zij maakten zich meester van aanzienlijke patriciers, als T. QUINCTIUS, C. MANLIUS, denkelijk als gijzelaars, schoon LIVIUS er met echt patricischen trots hunne (trouwens gedwongene) aanvoerders van maakt; zoo trokken de opstandelingen naar de stad [43]. Drie uren gaans van *Rome* daalt Latijnerland af van,

[43]) Men zal opmerken dat ik hier beide verhalen als gegrond aanneem, het

Digitized by Google

de laatste uitloopers der *Apennijnen*, en het verschiet opent zich op de Romeinsche *Campagna*; vier eeuwen later lag hier *Bovillae*, waar CLODIUS viel. Het riviertje *Ferentina* stuwt van hier zijnen drabbigen vloed naar den *Tiber*, aan zijne bron was sedert de dagen van *Albas* val de groote landdag der *Latini*, het *concilium* der dertig volkeren van éénen stam; dáár werden plegtige offers gebragt aan JUPITER LATIARIS, dáár beslist over vrede en oorlog, dáár rigtten ze hunne misdadigers [44]. Was het toevallig, dat het oproerige leger juist dáár zijne standplaats opsloeg? Wij weten het niet, maar anderhalf jaar later breekt de groote oorlog met de *Latini* uit, en de eisch van dezen is juist dezelfde, die thans aan de plebejers wordt toegestaan en nooit weder ontzegd is: éénen der beide consuls uit hun midden. De verdere voortgang laat zich slechts gissen; alleen dat eene volkomene overwinning der plebejers het gevolg was, en wel door den afval ook van het patricische leger, is niet te betwijfelen. Waarschijnlijk trokken de opstandelingen het andere leger tot zich; dan kunnen zij, gelijk APPIANUS opgeeft, tot twintig duizend man zijn aangegroeid, eene bende, die alles verpletteren moest wat de senaat hun tegenover kon stellen. Echter trokken de *iudices* (minder geloofelijk VALERIUS

---

uitvoerige van LIVIUS (VII. 38—41) waarin hij met APPIANUS (*Samn.* III. 1) overeenstemt, en het kortere bij LIVIUS VII. 2. Dit tweede wordt door NIEBUHR (*R. G.* III $\frac{114}{137}$, vooral bl. 82 vlg.) verkozen, om de onwaarschijnlijkheid van het eerste. Deze is evenwel niet grooter dan die van anderb militaire verhalen bij LIVIUS, en APPIANUS heeft de eerste fouten niet; beide verhalen dragen zoo zeer een bepaald karakter dat men ze veilig beide mag aannemen bij eenen opstand, wiens gewigt de *Romeinen* slechts tegen wil en dank erkenden. Als omstandigheden, waarover men niet heen mag stappen, neem ik vooral dat twee verschillende plaatsen, 4000 en 8000 *passus* van *Rome*, voor het kamp der opstandelingen genoemd worden; maar ook hun groot aantal (20000), dat nooit een deel van het Campanische leger (6000 man, met de bondgenooten misschien 15000) kan geweest zijn; verder het gevangen nemen hier van QUINCTIUS op het veld, daar van MANLIUS in de stad; het *per consules omnem rem actam* (LIV. VII. 42), terwijl SERVILIUS in de stad blijft en niet genoemd wordt; eindelijk de omstandigheid, dat er van *Capua* geene spraak meer is.

44) TULLUS HERDONIUS van *Aricia* tijdens TARQUINIUS SUPERBUS (LIV. I. 50—52, vgl. II. 38, VII. 25).

Digitized by Google

CORVUS als *dictator*), MARCIUS de Roode en Q. SERVILIUS AHALA, met legermagt hun te gemoet; denkelijk met de *seniores*, het garnizoen, dat 6000 man sterk was, en wat zij overigens aan vrijen en slaven en clienten konden wapenen. In elkaars gezigt genaderd fraterniseerde het consulaire leger met dat der opstandelingen: wat dat zeggen wil is in onze dagen overbekend. Toen eindelijk gaf de senaat toe. VALERIUS CORVUS werd *dictator*, en in het kamp der opstandelingen [45] bepaalde men de wetten, waaraan zich de overwonnen patriciers moesten onderwerpen, thans niet aan den grooten wetgever Licinius, of aan geniale egoisten als MARCIUS RUTILUS en POPILLIUS LAENAS, maar aan de ware heffe des volks, aan moordenaars en banditen, waartoe hunne schuld en hunne misdaad de rampzalige plebejers verlaagd had. Er werd eene algemeene amnestie uitgeschreven, en verscheidene andere maatregelen genomen ter beveiliging der soldaten tegen de willekeur hunner veldheeren, zoo toen als voor het vervolg, andere voorstellen van wraak tegen de *equites* (de patricische en rijke plebejische soldaten) werden niet doorgedreven, maar niemand mogt in het vervolg binnen tien jaren tot hetzelfde overheidsambt worden herkozen, dus geene coterieconsulaten meer als van MARCIUS en POPILLIUS, van FABIUS en SULPICIUS PETICUS. Niemand mogt ter zelfder tijd meer dan één ambt bekleeden; hoe wilden de weinige patriciers aan die bepaling voldoen en toch de plebejers uitsluiten? Beide consuls mogten plebejers zijn: eene volslagen ochlokratie scheen op handen. De schulden werden kwijtgescholden [46]; niets minder dan een algemeen staatsbankroet, ja het onzinnige voorstel ging door, *ne foenerare liceret*, dat men geene percenten zou mogen nemen [47]. Maar wat men ook van overwinnaars

---

45) LIVIUS t. a. p. gebruikt door elkander de termen *scitum ad plebem*, *plebiscitis cautum*, en *lex sacrata militaris lata*. Evenmin is de afloop der opstanden op den *mons sacer* en tegen de *decemviri*, vgl. LIV. II. 23, III. 54.

46) *Auct. de Vir. Ill.* 27 (Valerius) *sublato aere alieno seditionem compressit.*

47) Den voorsteller L. GENUCIUS houdt NIEBUHR (bl. 82) voor het wijze hoofd der plebejers, dat hunne overdrevene eischen matigde. Zoo vij naar zulk

en overwonnenen denke, zóó groot was de levenskracht der thans met der daad aangenomen wetgeving van LICINIUS, die van nu af aan ongehinderd bestond, dat *Rome* thans sterk en eendragtig, met vereenigde plebejische en patricische krachten, den reuzenstrijd tegen de *Samniten* om de heerschappij over *Italie* begint, en dien na vijftig jaren ten einde brengt, door de vereenigde magt van beide standen.

De *Mnemosyne* is geen partijblad. In de voorgaande regelen heb ik mij met warmte op den kant der plebejers gesteld, omdat mijne innige overtuiging regt en billijkheid op de zijde dier partij ziet bij den ganschen strijd over de wetten van LICINIUS, zelfs waar ook zij zich vergeet. Zoodra de loop mijner studie mij tot eenen partijtwist brengt waarbij de aristokraten in het gelijk zijn, hoop ik die met dezelfde onpartijdigheid te behandelen die ook hier mijn streven is geweest.

Leyden, 9 *April* 1852. E. J. KIEHL.

---

een hoofd willen *zoeken*, dan antwoordt de geschiedenis der eerstvolgende jaren met den naam van slechts éénen grooten plebejer, den oudsten DECIUS.

BLADVULLING.

In N°. 2 van dit tijdschrift, bl. 202—204, worden eenige voorbeelden van rijm bij de Grieksche *Scenici* opgegeven. Een zeer merkwaardig voorbeeld is ook EURIP. *Iph. Aul.* 1321 vlgg. (DIND. *Poetae Scen. Gr.* 1830):

Χορ. . . . . τούσδ' εἰς ὅρμους εἰς Τροίαν 1.
ὤφελεν ἐλάταν πομπαίαν· 2.
μήτ' ἀνταίαν 2.
Εὐρίπῳ πνεῦσαι πομπὰν 1.
1325. Ζεὺς μειλίσσων ἄθραν ἄλλοις (ἄλλοις αὔραν?) 1.
ἄλλαν θνατῶν λαίφεσι χαίρειν, 3.
τοῖσι δὲ λύπαν, τοῖσι δ' ἀνάγκαν, 1.
τοῖς δ' ἐξορμᾶν, τοῖς δὲ σέλλειν, 3.
τοῖσι δὲ μέλλειν. 3.

K., 9 *Mei* 1852. E. M.

Digitized by Google

DE BEPALINGEN DER XII TABULAE

OVER

SMADELIJKE GEZANGEN EN TOOVERFORMULIEREN

DOOR

Mr. P. VAN BEMMELEN,

ADVOKAAT TE LEYDEN.

Volgens de gewone meening hebben de XII Tafelen eene strafbepaling bevat tegen *occentare* en *carmina famosa*, en eene andere geheel verschillende tegen zoodanige toovergezangen [1], welke geloofd werden *op ligchaam of ziel* eene schadelijke werking uit te oefenen. Als hoofdplaats voor de eerste strafbepaling wordt gewoonlijk aangevoerd CICERO *de Rep.* IV. 10 [2], voor die tegen toovergezangen PLINIUS, *Hist. Nat.* XXVIII. II. 5 [3].

In het eerste nummer van dit tijdschrift (bl. 69—74) verscheen een vertoog van Mr. J. VAN GIGCH over deze bepalingen der XII TT., waarvan de strekking niet in elk opzigt duidelijk is.

Twee meeningen van Mr. v. G. zijn duidelijk geformuleerd:

1°. de aangehaalde plaats van CICERO heeft niet op smadelijke liederen maar op toovergezangen betrekking;

2°. de doodstraf werd door de XII TT. niet tegen *carmina famosa* bepaald; maar het blijkt niet:

---

[1]) Kortheidshalve besig ik alleen deze uitdrukking *toovergezangen* (carmina, incantamenta), doch zonder daaraan juist ons begrip van *zingen* te hechten.

[2]) Bij AUGUSTINUS *de civit. Dei* II. 9. »Nostrae XII tabulae, cum perpaucas res capite sanxissent, in his hanc quoque sanciendam putaverunt, si quis occentavisset, sive carmen condidisset, quod infamiam afferret, flagitiumve alteri."

[3]) »Qui malum carmen incantasset."

Digitized by Google

3°. of hij het bestaan eener bepaling tegen deze laatste geheel ontkent, en van meening is, dat alle berigten dienaande op een verkeerd verstaan van eene wet der XII TT. tegen toovergezangen berusten, dan of hij, eene wet tegen *carmina famosa* in hare waarde latende, slechts gelooft dat deze met eene zachtere, ons onbekende straf dreigde, en dat het fragment der XII TT. bij CICERO t. a. p. medegedeeld, juist op de andere soort van *carmina* betrekking heeft. Mr. v. G. heeft niet slechts zijne meening omtrent dit belangrijke punt niet uitgedrukt, maar uit zijne woorden zou men nu eens opmaken, dat hij het bestaan van beide de voormelde bepalingen der XII TT. heeft aangenomen, dan weder dat hij tegen de gewone meening het bestaan van eene derzelve geheel ontkend heeft.

Ofschoon deze onzekerheid eene geregelde wederlegging bemoeijelijkt, wekte mij echter de lezing van Mr. v. G.'s vertoog op om het onvoldoende van zijne beschouwingen aan te toonen, althans in zoo verre deze leiden tot de beide bovengenoemde stellingen, dat 1°. de doodstraf niet op *carmina famosa* gesteld is geweest, en dat 2°. de plaats bij CICERO toovergezangen betreft.

Daarna wensch ik nog eens opzettelijk de volgende vragen te behandelen: In hoe verre is het bestaan der beide quaestieuse bepalingen bewezen of waarschijnlijk? Welke straffen kunnen door de XII TT. gedreigd zijn geweest? Welke plaatsen der oude schrijvers hebben op eene of andere dier bepalingen betrekking?

Eene eerste overweging van Mr. v. G. betreft het stilzwijgen omtrent de doodstraf, op *carmina famosa* gesteld, het ongenoegzame der berigten omtrent de geheele strafbepaling zelve, bij GAIUS, GELLIUS, de latere juristen (wie zijn deze?), en PAULUS.

Mr. v. G. vindt in deze omstandigheden een niet onbelangrijk argument tegen de doodstraf; — meende hij tevens dat het bestaan der bedoelde bepaling door dezelve twijfelachtig wordt gemaakt? Zijne bedoeling is uit zijne woorden niet met zekerheid op te maken.

Maar wat hiervan zij, de ongenoegzaamheid der berigten is *in geen opzigt* zoo gewigtig als Mr. v. G. meent.

Digitized by Google

Dat Gaius van de *occentatio* en *carmina* bij de injurien door de XII TT. met straf bedreigd geene melding maakt is allezins waar. Hij schijnt die zelfs wegens de door hem gebezigde uitdrukkingen: *Poena autem iniuriarum* . . . en *propter ceteras vero iniurias* . . . uit te sluiten. En het is zelfs ten onregte, dat Mr. v. G. nog eenige zwarigheid schijnt te vinden in de woorden van Gaius III. § 220. *sive quis ad infamiam alicuius libellum aut carmen scripserit.* Blijkbaar toch denkt Gaius bij die woorden uitsluitend aan de criminele verordening vermeld in l. 5. *D. de ini.*

Men merke echter op, dat het niet slechts niet bevreemdend, maar *zeer juist* is, dat Gaius hier van de *carmina* zwijgt, zoo op deze de doodstraf stond. Hij wil hier ter plaatse geenszins opzettelijk over de bepalingen der XII TT. aangaande injurien handelen, maar slechts, terwijl hij over de *privata poena pecuniaria* der poenale injurieactie spreekt, aanwijzen hoe deze op de vroegere *private* geldstraffen (vaste boeten of afkooping der *talio*) gevolgd is. Het zou dus minder juist geweest zijn, wanneer hij hier tevens de doodstraf op de *carmina* gesteld vermeld had, welke natuurlijk met de praetorische actie in geenerlei verband kon staan.

Het stilzwijgen van Gaius bewijst op zich zelf niets, noch tegen de doodstraf op *carmina famosa*, noch hier tegen, dat ten tijde van Gellius of vroeger eene bepaling der XII TT. (hoezeer ten onregte) geacht werd op honende gezangen betrekking te hebben. Dat die meening althans in later tijd bestaan hebbe, is geloof ik niet te ontkennen.

Hoe men over het gezag van Cicero op het gebied van regtswetenschap en oudheidkunde denken moge, en schoon men dat gezag niet hoog moge aanschrijven, het komt mij te sterk voor de door hem medegedeelde dwaling alleen aan zijne persoonlijke onkunde toe te schrijven, als eene door hem zelven begane dwaling te beschouwen. Maakt de onbekendheid der latere Romeinen met de taal en de ware strekking der bepalingen der XII TT. niet waarschijnlijker, dat de dwaling, zoo die er was, eene algemeen verspreide en uit den aard der zaak voortvloeijende was?

Die waarschijnlijkheid wordt grooter, wanneer wij opmer-

Digitized by Google

ken, dat niet slechts CICERO op twee verschillende plaatsen, maar ook PAULUS de *carmina famosa* vermeldt, als door de XII TT. nevens andere injurien met straf bedreigd. Aan eene interpolatie der woorden *de famosis carminibus* in PAUL. SENT. V. IV. 6. door den West-Gothischen Compilator valt niet te denken. PAULUS spreekt uitdrukkelijk van eene *iniuriarum actio*[4] *lege duodecim tabularum introducta de famosis carminibus.* Ook HORATIUS *Epist.* II. 1. vs. 154. spreekt onmiskenbaar van eene oude wet en strafbepaling tegen honende gezangen.

Omtrent deze bepaling der XII TT. tegen *carmina famosa* zijn dus juist zoovele berigten als men gewoonlijk omtrent eene wet der XII TT. verwachten mag. Om dat bestaan te ontkennen, moet men tot eene algemeen verspreide dwaling zijne toevlugt nemen.

Eene tweede overweging van Mr. v. G. geldt de woorden door CICERO op de meergemelde plaats bij AUGUSTINUS gebezigd, en waarin deze den oorspronkelijken tekst van eene wet der XII TT. zoude teruggegeven hebben. Ten bewijze dat het fragment door CICERO medegedeeld alleen over toovergezangen handelde, wordt het begrip van drie woorden nader onderzocht: 1°. van *infamia*; 2°. van *flagitium*; 3°. van *occentare.*

1°. *Infamia.* Hoe *infamia*, volgens de meening van Mr. v. G., *dood* of *onheil* kan beteekenen, is mij niet duidelijk, evenmin dat dit woord oudtijds eene van de latere geheel verschillende beteekenis zou gehad hebben. *In-famia* toch kan volgens de zamenstelling des woords nooit iets anders dan *fama in malam partem* aangeduid hebben. Aldus *infames scopuli*, rotsen, die wegens de onheilen, welke zij veroorzaakt hebben, berucht zijn, in zoo verre ook onheil spellend en zoo men wil onheil aanbrengend, het leven bedreigend; *domus infamis* een huis, dat (wegens spookerijen) te kwader faam bekend staat; *annus infamis*, een jaar, dat met een zwarten kool staat aangeschreven[5].

---

4) De uitdrukking *iniuriarum actio* is hier zeker minder juist. Deze onnaauwkeurigheid is echter niet van dien aard om de echtheid der woorden *de famosis carminibus* te doen betwijfelen.

5) Bij LIVIUS VIII. 18 »quorum mors infamem annum pestilentiâ fecerat." In denzelfden zin wordt eenige regels vroeger *foedus annus* gezegd.

Digitized by Google

2°. *Flagitium.* Dat *flagitium* in de latere Latiniteit, dus ook ten tijde van Cicero, van eene moreel slechte daad gebezigd werd, zal wel ieder gereedelijk toestemmen; dat echter *flagitium* ook *periculum* zou beteekend hebben, zou ik eerder betwijfelen. Het eenige argument voor deze meening wordt uit eene plaats van Nonius Marcellus geput, die althans niet zeer kategorisch voor de verdedigde stelling spreekt. De door Nonius aangehaalde plaats uit Lucilius, gelijk wij dezelve daar lezen, is hoogst waarschijnlijk bestemd tot bewijs der stelling van Nonius, »flagitium veteres vitium, quod virgini infertur, dici voluerunt[6]?" Kan hier het geheele woord *periculum* niet bij toeval ingeslopen zijn? Maar aangenomen, dat de plaats van Lucilius strekt om aan te toonen, dat *flagitium* oudtijds ook *periculum* beteekende, heeft dan Nonius zooveel gezag voor ons om aan te nemen, dat hij den zin van *flagitium* in de bedoelde plaats juist opgevat hebbe? Is niet veeleer aannemelijk, dat hij uit bijzondere omstandigheden, waarin *flagitium* bij Lucilius voorkwam, eene speciele beteekenis van dit woord heeft afgeleid? Immers die van (*moreel*) *gevaar* is zoodanig eene, waartoe in de vroegere en latere toepassingen, welke wij van dit woord aantreffen, geene enkele aanwijzing voorhanden is.

3°. *Occentare.* Dit beteekende volgens Mr. v. G. oudtijds, althans in de quaestieuse plaats: een toovergezang zingen of een tooverformulier uitspreken. Twee gronden worden voor die meening bijgebragt.

De uitdrukking *ostia occentare* zou, waar wij dezelve aantreffen, blijkbaar het uitspreken van tooverformulieren aan iemands deur aanduiden, hetgeen, waar dezelve tegen eene vrouw gerigt waren, hare zedelijkheid in gevaar bragt. — Volgens Facciolatus komt dergelijke uitdrukking slechts drie malen voor, namelijk bij Plautus, *Merc.* II. III. 73. *Pers.* IV. IV. 20. en *Curcul.* I. II. 57. Bij eene nadere beschouwing der twee eerste plaatsen twijfel ik niet of Mr. v. G. zal zich overtuigen, dat

---

[6]) Dan volgt bij Nonius: Flagitium, periculum, Lucil. lib. XXIX: Qui (l. *quae*, C.) et poscent minus et praebebunt rectius multo. Et sine flagitio. Non. op *flagitium* bl. 313.

Digitized by Google

daarin geenszins van magische aanslagen op de zedelijkheid sprake is, maar enkel van gezang, geroep, geschreeuw aan de deur van een huis, hetwelk in de plaats uit den *Persa* een huis van entuchi was, in de plaats uit den *Mercator* een huis bijna verdacht van zoodanige qualiteit, omdat daarin eene bijzonder de aandacht trekkende *anicilla* gehouden werd. Wat de derde plaats uit den *Curculio* betreft, welke Mr. v. G. niet schijnt opgemerkt te hebben: »*quid si adeam ad fores, atque occentem*," daar schijnt *fores occentare* zooveel te beteekenen als een smeekgezang tot de deur rigten, namelijk om den smeekenden zijne geliefde toe te voeren, die dan ook vs. 60 vlgg. een zeer onschuldig smeekgezang tot de grendels rigt (*pessuli, heus pessuli* enz.).

Ten einde eene meer bevredigende verklaring dezer uitdrukking *ostia, fores occentare* bij PLAUTUS te verkrijgen dan de door Mr. v. G. voorgestelde, kan ik hem aanbevelen de lezing der schoone verhandeling van ZELL, *Feierschriften* II. p. 202 vlgg. — PLAUTUS spreekt van niets anders dan van de *Ständchen*, welke volgens Grieksche wijze (later in navolging ook bij de *Romeinen*) door de minnaars aan hunne geliefden, voor de deur die hun den toegang tot deze versperde, gebragt werden, waarbij nevens de liefdebetuigingen ook smaadredenen tegen de geliefde gehouden werden, de deuren bekranst, gekust, gesmeekt, met verzen beschreven werden (PLAUTUS *Mere.* II. III. 74), en wanneer dit niet hielp zelfs geweld gedreigd of gebruikt werd (PLAUT. *Pers.* IV. IV. 20. *exurent foras*).

Occentus zou *altijd* (namelijk in de uitdrukking *occentus soricum*) van iets onheil aanbrengends gezegd worden.

Hebben *occinere, occentare, occentus* steeds eene ongunstige beteekenis, heeft het gebruik hun die gegeven? — Wat *occentare* betreft, levert de zoo even aangehaalde plaats van PLAUTUS een voorbeeld eener gunstige beteekenis op.

Maar al ware ook b. v. *occentare* in de taal der *augures* de gepaste term geweest voor het gezang of geluid der *oscines*, voor zoover dit een *malum omen* opleverde, dit zou nog niets voor de beweerde beteekenis van *occentare* afdoen.

Bevreemdend is het dat Mr. v. G. niet in het onderzoek wil treden in hoeverre de woorden van CICERO bij AUGUSTINUS bewaard,

Digitized by Google

aan den oorspronkelijken tekst der decemvirale wet gelijk zijn, daar hij toch in de drie woorden *infamia*, *flagitium*, *eccentare* juist den oud-Latijnschen zin heeft willen opsporen; en het doel zijner verhandeling blijkens derzelver opschrift was eene bijdrage *tot de Latiniteit* der decemvirale wetten te leveren. —. Het komt mij voor dat in dit opzigt alleen het woord *eccentare* opmerking verdient. *Infamia* en *flagitium* bieden geenerlei waarschijnlijkheid aan van in de XII TT. gebezigd te zijn, evenmin is er eenige reden voor het tegendeel; hebben die woorden echter in de XII TT. gestaan, zoo wijst niets aan, dat zij er eenen anderen zin gehad hebben dan dien van het latere taalgebruik.

Ik meen dus aangetoond te hebben dat de gronden van Mr. v. G. voor zijne uitlegging van het fragment niet afdoende zijn, dat zijne opvatting van *infamia* en *flagitium* zelfs alle waarschijnlijkheid tegen zich heeft.

Eene derde overweging van Mr. v. G. betreft het bijgeloof der Romeinen, waarvan hij meerdere voorbeelden aanvoert, en waartoe hij de quaestieuse plaats der XII TT. zelve als eene bijdrage beschouwt. — Wil hij met dit beroep op het bijgeloof der *Romeinen* alleen de mogelijkheid aanwijzen van eene strafbepaling der XII TT. tegen schadelijke toovergezangen, eene mogelijkheid, welke de gewone meening zoo weinig betwijfelt, dat zij het werkelijk bestaan eener zoodanige strafbepaling aanneemt? Of wil hij, hetgeen mij meer aannemelijk voorkomt, uit het verregaande bijgeloof der *Romeinen* de waarschijnlijkheid afleiden, dat ook toovergezangen tegen personen bij hen in zwang waren, en gewigtig genoeg werden geacht, om met strenge straffen geweerd te worden.

Bij zoodanig analogisch bewijs is het echter niet voldoende het bijgeloof der *Romeinen* in het algemeen aan te toonen. Men moet bewijzen dat hun bijgeloof juist de bedoelde rigting gehad hebbe, die rigting toch is geenszins altijd dezelfde. Ofschoon ook het bijgeloof der goede en kwade *omina* bij de *Romeinen* meer dan bij eenig ander volk ter wereld moge ontwikkeld geweest zijn, volgt hieruit niet, dat ook dat der tooverij of magie bij hen in aanzienlijke mate geheerscht hebbe. — Ten tweede moet men bij het voornoemde analogisch bewijs wel onderscheiden wat oorspronkelijk Romeinsch en wat uit den vreemde inge-

Digitized by Google

voerd bijgeloof is. De bepaling der XII TT., welke ons bezig houdt, is uit een tijdperk waarin het echt Romeinsche element nog zuiver bestond, waarin de invloed van *Griekenland* en die van het Oosten zich nog niet op het Romeinsche leven deed gevoelen. Met die bepaling mag de later van elders ingedrongene Oostersche magie niet in verband gebragt worden.

Op dit alles heeft Mr. v. G. bij zijne uitwijding over het bijgeloof der *Romeinen* geen acht geslagen; en eene bepaling der XII TT. tegen toovergezangen is daardoor niet waarschijnlijker geworden.

Eene laatste overweging eindelijk betreft de onwaarschijnlijkheid, dat het zingen van smadelijke gezangen met den dood zou gestraft zijn, terwijl zoowel de *carmina militaria* straffeloos bleven, als het toebrengen van slagen aan een' vrijen burger slechts met geldboete gestraft werd.

Wat de *carmina militaria* betreft, de vrijheid welke bij deze plaats greep is van eene exceptionele natuur en ligt in den aard der zaak. De soldaten, anders aan de strengste tucht onderworpen, werden juist nu bij gelegenheid van den triumph des veldheers van alle banden ontslagen, hadden daardoor als het ware *hun* aandeel aan zijnen zegevierenden intogt. Het was de ongebondenheid der feestvreugde, die ook bij andere feesten zoo verre werd uitgestrekt. De *triumphus* toch was een algemeen volks- en tegelijk godsdienstig feest, waarvan juist het roemen zoowel als het bespotten des veldheers in gezangen een bestanddeel uitmaakte [7].

Het toebrengen van *slagen* aan een' vrijen burger werd slechts met eene geldboete gestraft! — Wanneer men eene oorzaak voor de zware straf, op de smadelijke gezangen gesteld, mogt vinden, en dit is juist de vraag, dan verdwijnt de objectie uit de vergelijking met de ligtere straf der slagen geput. Maar bovendien is dit voorbeeld ter vergelijking niet gelukkig gekozen. Het is natuurlijk, vooral volgens Romeinsche begrippen, dat *smadelijke gezangen* (geenszins enkele mondelinge hoon,

7) Verg. het schoone Vertoog van ZELL over het wezen van den *triumphus* l. l. p. 148—159.

Digitized by Google

die geheel straffeloos was) zwaarder dan handtastelijkheden gestraft werden. Deze laatste waren geene gevaarlijke wanbedrijven, een grond om dezelve door strenge publieke straffen te keer te gaan kon niet bestaan; wanneer deze niet met gelijke munt betaald werden, was eene boete als satisfactie voor den geslagene allezins voldoende.

Ik beken echter dat op zich zelve de doodstraf op smadelijke gezangen gesteld van eene moeijelijk te verklaren graviteit schijnt, en deze omstandigheid, welke overigens dadelijk in het oog vallend en ook door Cicero als eenigermate bevreemdend gekenmerkt is, levert den eenigen belangrijken grond op, welken Mr. v. G. aanvoert, *ten bewijze* dat de XII TT. de doodstraf niet op *carmina famosa* gesteld hebben, — en (ten gevolge daarvan), dat de bepaling door Cicero l. l. medegedeeld, en waarin de doodstraf gedreigd werd, moeijelijk eene bepaling tegen *carmina famosa* kan zijn.

Uit het voorgaande blijkt dus, dat Mr. v. G., onbeslist latende of de XII TT. wel eenige straf tegen mondelingen hoon bepaald hebben, door dit stilzwijgen in eene onduidelijkheid vervallen is, die welligt ook hem zelven misleid heeft; en voorts, dat noch het stilzwijgen der straks genoemde schrijvers, noch de beteekenis der drie voornaamste woorden van het Ciceroniaansch fragment der XII TT., noch eindelijk Mr. v. G.'s beroep op het bijgeloof der *Romeinen* of zijne vergelijking van de straffeloosheid der *carmina militaria* het bewijs leveren, dat zulke injurien bij de XII TT. niet werden gestraft, of dat het fragment door Cicero medegedeeld op tooverformulieren betrekking heeft.

Onderzoeken wij thans nog eens de volgende vragen: hebben de XII TT. eene bepaling tegen smadelijke gezangen bevat? — Welke straf hebben zij daarop gesteld? — Welke plaatsen der oude schrijvers hebben hierop betrekking?

Van de juristen maakt alleen Paulus melding van eene wet de *carminibus famosis*; over het stilzwijgen van Gaius zie boven; in welke andere tot ons gekomene juridische bronnen konden wij eenige vermelding verwachten?

De bedoeling van Cicero *de Republ.* is duidelijk. — Wanneer

Digitized by Google

wij door *occentare*[8] verstaan: een smadelijk gezang zingen; door *flagitium*, *infamia*: smaad, schande, dan geven wij gewis aan deze termen hunne natuurlijke beteekenis. — Of de woorden van CICERO: »*sive carmen .... alteri*," zóó in de XII TT. voorkwamen, of wel den zin van andere termen der XII TT. moeten uitdrukken, of door CICERO enkel *explicatief*[9] bij het woord *occentare* gevoegd zijn, is eene moeijelijke en zuiver litterarische quaestie, welke ik thans niet wil aanroeren, daar zij op de ons bezig houdende vraag geen' invloed heeft. De plaats van CICERO uit de *Tuscul. Quaestt.* IV. 2 spreekt even onmiskenbaar het bestaan der bedoelde bepaling uit[10].

HORATIUS *Epist.* II. 1. 152 vlgg. vermeldt eene oude wetsbepaling tegen het *describere aliquem malo carmine*, waarbij de *poena fustis*[11] (doodgeeselen was eene oud-Romeinsche straf) bedreigd was. Ik zie geene reden te vermoeden, dat hier van eene andere wet dan die der XII TT. zou gesproken zijn. *Lex lata est* behoeft dunkt mij niet te beteekenen: er is eene afzonderlijke wet daaromtrent gemaakt, maar in de *leges* XII TT. is eene *lex* daaromtrent uitgevaardigd. Daarentegen is eene geringe kennis der geschiedenis van het leerstuk der injurien

---

8) Voor deze beteekenis van *occentare* (*ob-cantare*, geheel iets anders dan *incantare*) is merkwaardig de getuigenis van FESTUS op *occentassint*. — Daarvoor pleit de aanwending, waarin wij dit woord in de drie boven vermelde plaatsen van PLAUTUS gevonden hebben, en de uitdrukkingen *occentare hymenaeum*, *funebria*, *occentus soricum*, althans meer, dan voor de beteekenis *toovergezangen zingen*. *Occentare* beteekent namelijk in het algemeen zingen (in den meer uitgebreiden zin, waarin de ouden zulks namen) hetzij met goede of kwade bedoeling, met gunstigen of ongunstigen inhoud. De ongunstige strekking, in verband met het partikel *ob*, staat welligt op den voorgrond; is het zingen tegen personen gerigt, zoo ligt de beteekenis smadelijk zingen voor de hand. Dat nu *occentare* bijzonder in deze aanwending gebezigd is, heeft niets onaannemelijks, en wordt door de aanhaling van CICERO en de getuigenis van FESTUS zeer geloofelijk. Wel is het niet onmogelijk dat *occentare* evenzeo in den bijzonderen zin van *toovergezangen zingen* kon gebezigd zijn, maar niets bevestigt zoodanige gissing.

9) Si quis occentavisset, SIVE carmen condidisset, quod cet.

10) ...etiam XII TT. declarant, condi iam tunc solitum esse carmen, quod ne liceret fieri *ad alterius iniuriam*, lege sanxerunt.

11) Conf. CORNUTUS *ad* PERSIUM, *Satyr.* I. vs. 137.

Digitized by Google

genoegzaam om in te zien dat de plaats van Horatius *Satyr.* II. 1. 80 vlgg. met de XII TT. in geene betrekking staat, ondanks de redeneringen der scholiasten daar ter plaatse.

Eindelijk uit lateren tijd hebben wij nog de plaats van Arnobius *adv. gentes* lib. IV. »*Carmen malum conscribere, quo fama alterius coinquinetur et vita, Decemviralibus scitis evadere noluistis impune.*"

Blijft men na alle deze getuigenissen het bestaan eener bepaling der XII TT. smadelijke gezangen betreffende ontkennen, dan is het noodzakelijk aan te nemen dat hieromtrent in later tijd bij de ouden algemeen eene dwaling geheerscht hebbe. De oorzaak van zoodanige dwaling zou kunnen liggen in de omstandigheid, dat de latere *Romeinen* de taal en de ware strekking van de bepalingen der XII TT. dikwijls niet meer verstonden. Vooral kon dit gebeuren, waar eene bepaling met oude, geheel verdwenen inrigtingen, gebruiken, toestanden te zamen hing, wanneer b. v. de toovergezangen van den onbeschaafden tijd der XII TT. in den meer beschaafden van Cicero reeds geheel vergeten waren geweest, zoodat men toenmaals aan eene strafbepaling der XII TT. dien aangaande eene geheel andere strekking toekende. Men kon verder door de termen in de XII TT. misleid zijn: *occentare* kon vroeger in verschillenden zin gebruikt zijn geworden, en terwijl de XII TT. met *carmina* toovergezangen bedoelden, identificeerde men deze met de *carmina*, welke, zeker reeds ten tijde van Cicero, volgens het *edictum praetoris: ne quid infamandi causa fiat*, grond tot de *actio iniuriarum* gaven.

Men moge eene op dergelijke wijze ontstane en algemeen verspreide dwaling mogelijk achten, zeker is zij niet waarschijnlijk, vooral omdat het hier niet slechts op een gebrek der latere *Romeinen* aan taalkennis aankomt, maar op eene geheele onbekendheid met de vroeger gebruikelijke tooverformulieren en gezangen, zóó dat zelfs de geheugenis der zoo zware daartegen bedreigde straf was verloren gegaan. Is het te onderstellen, dat de toovergezangen zoo geheel verdwenen zijn? Is niet veeleer het bijgeloof in het private leven door allerhande vreemde inmengselen vermeerderd, hoezeer ook het van staatswege ge-

Digitized by Google

organiseerde en met godsdienst en staatkunde in verband staande bijgeloof meer en meer in kracht verloor?

Wanneer men het bestaan der bepaling tegen *carmina famosa* in de XII TT. aanneemt, is dan echter de doodstraf tegen dezelve niet geloofwaardig?

Niemand, geloof ik, zal op zich nemen de graviteit dezer straf voldoende en met historische zekerheid te *verklaren*. Wij zijn daartoe te onbekend met het tijdperk der Romeinsche geschiedenis, waaruit de bepaling afkomstig is. En het is eene enkel mogelijke gissing wanneer Michelet (*Hist. Rom.*) dezelve als eenen maatregel beschouwt welken de *decemviri* tot beteugeling der plebejers in de XII TT. wisten te doen opnemen. — Er is echter geene reden voornoemde straf als ongeloofwaardig te verwerpen, wanneer dezelve niet geheel en al ongerijmd is, en vermeld wordt door een schrijver als Cicero, die niet slechts de XII TT. zelve kende, maar ook van de vroegere toestanden zijns vaderlands een oneindig beter inzigt kon hebben, dan wij met behulp der zoo schaarsche monumenten, welke wij van de oude tijden van *Rome* bezitten. Men lette wel hierop: Cicero kende de XII TT. Hoe hij evenwel eene verkeerde straf zou hebben opgegeven, is moeijelijk te begrijpen. Evenmin kan de echtheid der opgave eenigen twijfel lijden, wanneer men de geheele plaats van Cicero bij Augustinus in haar verband beschouwt [12]. In eene verhandeling in de *Themis* [13] heb ik pogen aan te toonen, dat gewone injurie met woorden noch volgens de XII TT., noch volgens het edict geacht werd regt tot private voldoening te geven. Is dit over een te brengen met de zware straf op *carmina famosa*, welke toch ook eene soort van injurie met woorden zijn? Ik geloof ja. De *Romeinen* achtten scheldwoorden of betichtingen, welke in ons hedendaagsch regt tot zoo vele ellendige chicanes aanleiding geven, niet der moeite waardig, om daarvoor eene *vindicta* in regten te vorderen. Alleen dan had hun gevoel van persoonlijke waardigheid een' grooten afkeer van verbale injurie, wanneer

---

[12]) Verg. Augustin. l. l. II. 12: »Probris et iniuriis poetarum subiectam vitam »famamque habere noluerunt, capite etiam puniri sancientes tale carmen con»dere si quis auderet."

[13]) Regtsg. Tijdschr. 1851. N°. 3.

Digitized by Google

deze in opzien barende, vertooning makende vormen geschiedde (*convicium* en smadelijke gezangen of geschriften). Wel is waar, de feesten maken hierop uitzondering, en de ergste openlijke bespotting was daarbij geoorloofd, als een deel van den *cultus*, gelijk Zell [14] het uitdrukt. Maar juist daardoor was deze *Fescennina licentia* in het gewone leven des te strenger uitgesloten. Horatius [15] schijnt te meenen, dat juist tot beperking dezer buiten hare grenzen getredene *licentia* eene strafbepaling noodig is geweest.

Hebben de XII TT. eene strafbepaling tegen toovergezangen bevat? Welke plaatsen der schrijvers mogen daarop betrekking hebben, en welke waarschijnlijkheid heeft de zaak op zich zelve?

Volgens de gewone meening wordt als hoofdplaats aangevoerd Plinius' *Hist. Nat.* XXVIII. II. 4 [16]. — *Malum carmen* wordt niet enkel van een toovergezang gezegd; b. v. ook van smadelijke gezangen. *Incantare* schijnt veelvuldig in den zin van door gezangen betooveren gebezigd te zijn. — Ofschoon nu de uitdrukking *malum carmen incantare* niet noodzakelijk de beteekenis: een toovergezang zingen, behoeft te hebben, is echter uit den geheelen zamenhang bij Plinius duidelijk, dat hij zulks bedoeld heeft.

Maar Plinius heeft niet uitgedrukt en de zamenhang brengt niet mede, dat er sprake is van toovergezangen tegen personen gerigt, om hen een of ander ligchamelijk of geestelijk kwaad te berokkenen. Men zal welligt zeggen: wat beteekent de uitdrukking anders? Maar, gelijk zij dáár staat, kan zij bezwaarlijk in den omschreven zin gebezigd zijn: er moet dan evenzeer iets zijn weggelaten. *Malum carmen incantare* kon dienen b. v. *ad alienam segetem transferendam.*

---

14) l. l. p. 162.

15) *Epist.* II. I. 147:

» Libertasque *recurrentes accepta per annos*
» lusit amabiliter; donec iam saevus *apertam*
» *in rabiem* verti coepit iocus, et per honestas
» ire domos impune minax."

16) »Quid? Non et legum ipsarum in XII tabulis verba sunt? *Qui fruges* » *excantasset.* Et alibi, *Qui malum carmen incantasset.*"

Digitized by Google

Met deze opgave van PLINIUS heeft men in verband gebragt l. 236. D. *de V. S.*, alwaar het niet onwaarschijnlijk is, dat GAIUS (ad l. XII TT.) eene bepaling der XII TT. tegen het vervaardigen of toedienen van een *malum venenum* commenteert. Deze verbinding steunt, geloof ik, op de naauwe betrekking waarin de uitheemsche kunsten van magie en gifmengerij in later tijd tot elkaar stonden. Dat deze betrekking reeds ten tijde der XII TT. bestond, zou bewezen moeten worden. — Dit is echter onverschillig voor de vraag omtrent toovergezangen, welke ons hier bezig houdt.

Eindelijk hebben SCALIGER en GOTHOFREDUS nog met de *mala carmina* en *venena* in verband willen brengen de plaats van FESTUS litt. P. *in fine*, waarvan slechts enkele woorden tot ons gekomen zijn. SCALIGER [17] heeft die plaats pogen te restitueren; zijne gewaagde invullingen zijn echter gebleken onjuist te zijn [18].

Wij hebben dus als eenige bewijsplaats en getuigenis der oude schrijvers omtrent eene bepaling der XII TT. tegen toovergezangen tegen personen gerigt de aanhaling van PLINIUS in deze woorden: *qui malum carmen incantasset*, woorden van welke het mogelijk, doch m. i. niet eens waarschijnlijk is, dat zij juist toovergezangen tegen personen aanduiden, 't geen moeijelijk te bewijzen schijnt, en waarvoor ook geene bewijzen zijn bijgebragt.

Men zou deze schaarschheid van berigten als eene objectie tegen het bestaan der quaestieuse bepaling kunnen doen gelden. Dergelijke redenering is echter ten aanzien van fragmenten uit de XII TT. niet aannemelijk.

Daarentegen kan ook de plaats van PLINIUS zonder bijkomende gronden geen gewigt in de schaal leggen. Getuigenissen nu der oude schrijvers omtrent de bedoelde bepaling ontbreken niet slechts, maar ten tijde der republiek zijn ons zelfs geene verordeningen tot wering van magische gezangen tegen personen bekend [19], terwijl in tegendeel in den keizertijd menigvul-

---

17) Conf. FESTUS l. l. (Ed. DACIER Amstelod. 1699. p. 402.)

18) Zie DIRKSEN, *Uebers. u. s. w. der XII Taf. Fragm.* Leips. 1824. pag. 620.

19) Wel zijn ons uit den ouden tijd strafbepalingen tegen het aanwenden van toovergezangen ten nadeele van het *vermogen* van anderen bekend. — Cf.

Digitized by Google

dige verordeningen tot wering van allerlei *vreemde* magie voorkomen. Slechts een naauwkeurig onderzoek omtrent den aard en de geschiedenis des bijgeloofs in het oude *Italie*, bijzonder te *Rome*, zou welligt kunnen leeren of het bestaan eener strafbepaling tegen toovergezangen in de XII TT. niet te min waarschijnlijk is of niet, maar zoodanig onderzoek vordert eene litterarische kennis welke ik verre ben te bezitten. Misschien gevoelt Mr. v. G. zelf lust die taak op zich te nemen. Wat mij betreft, zal ik hier eindigen, en herinner nog alleen, na de straks in enkele woorden zamengetrokken wederlegging van Mr. v. G. 's opstel, dat eigen onderzoek het volgende heeft opgeleverd: de XII TT. hebben inderdaad eene bepaling tegen *carmina famosa* vervat, en daarop de doodstraf gesteld, tenzij men de regtstreeksche getuigenis van Cicero verwaarloost of met andere woorden de *Romeinen* uit de eeuw van Augustus tegenspreekt, van eene bepaling der XII TT. tegen *tooverformules* blijkt niets, daar de plaats bij Plinius niet evident is; in één woord, niet alleen heeft Mr. v. G. zijne stelling niet bewezen, maar ze is ook op zich zelve valsch.

Dirksen, *Uebers.* u. s. w. *der XII Taf. Fragm.* p. 539 sqq. — Evenzoo vinden wij eenige zeldzame voorbeelden van vervolging wegens benadeeling van anderen door tooverij. Cf. Plin. H. N. XVIII. 6, Val. Max. I. III. 2. — Alleen giftmengerij zou hierop eene uitzondering maken, in zoo verre deze reeds in vroegeren tijd, als eene *magische kunst* mogt aangemerkt zijn. Van vergiftiging is echter nog geene gevolgtrekking tot andere toverijen ten nadeele van ligchaam of ziel strekkende te maken.

Digitized by Google

VERBETERINGEN OP XENOPHONS HELLENIKA.

(Ed. Didot 1838).

De meeste der hieronder opgegevene verbeteringen zijn althans in eenen beperkten kring reeds bekend; diegenen, die zonder naam worden opgegeven, zijn van auteurs die om verschillende redenen onbekend blijven. Een en ander geschiedt, om eene zoo veel mogelijk volledige verzameling te geven van 't geen over Xenophon meestal verspreid bekend raakt; om geenerlei plagiaat te begaan onthouden wij ons streng van het motiveren der hier voorgestelde lezingen [1].

BOEK I.

I. 24. f..... (Φαρνάβαζος) ὁπλίσας τοὺς ναύτας φύλακας κατέστησε τῆς ἑαυτοῦ παραθαλασσίας [γῆς]. Zoo ook:

I. IV. 22 in. Ἀλκιβιάδης δὲ ἀπεβίβασε τὸ στράτευμα τῆς Ἀνδρίας [χώρας] εἰς Γαύριον. C.

VI. II. 9 m. ἔτι δὲ κεῖσθαι τὴν Κέρκυραν.... ἐν καλῷ δὲ τοῦ τὴν Λακωνικὴν [χώραν] βλάπτειν. K.

VI. v. 52 f. καὶ γὰρ δὴ ἅτε ἐπὶ πολὺ παραταξάμενοι [χωρίον] οἱ ἱππεῖς κτὲ. P. (Dr. W. G. Pluygers).

---

[1]) Diegenen onzer lezers, welken N°. 18 van den *Algemeenen Konst- en Letterbode* voor 1852 in handen is gekomen, verzoeken wij beleefdelijk ook van ons antwoord (wij mogen immers wel zeggen van onze wederlegging) in N°. 21 van datzelfde weekblad kennis te willen nemen. Terwijl de druk tot hier gevorderd is, verschijnt een tweede stuk, *Letterb.* N°. 23.

De Redactie.

Digitized by Google

I: 31 in. ἐκ τούτων Ἑρμοκράτης τὰ πολλὰ ἐν τῷ συνεδρίῳ εὐδόξει, λέγειν τε δοκῶν καὶ βουλεύειν τὰ κράτιστα. Κατηγορήσας δὲ Τισσαφέρνους ἐν Λακεδαίμονι [Ἑρμοκράτης] ... παρεσκευάζετο .... ξένους τε καὶ τριήρεις. D. R. (W. N. du Rieu).

I. 35 in. Ἄγις δὲ [ἐκ τῆς Δεκελείας] ἰδὼν πλοῖα πολλὰ σίτου εἰς Πειραιᾶ καταθέοντα κτἑ. Vgl. 33 in. Ἄγις ἐκ τῆς Δεκελείας προνομὴν ποιούμενος κτἑ. K.

I. 36 in.: δόξαντος δὲ τούτου, πληρωθεισῶν νεῶν .... ᾤχετο. L. ᾤχοντο gelet op de invulling bij Cob. Orat. bl. 69, uit het Marc. Hs. K. En δόξαν δὲ τοῦτο. Evenzoo:

I. VII. 30 in. καὶ δοξάντων τούτων καταλιπεῖν τρεῖς ναῦς ἕκαστον κτἑ. L. δόξαν τοῦτο, of δόξαντα ταῦτα. C.

V. II. 24 in. δοξάντων δὲ καὶ τούτων ἐκπέμπουσιν οἱ Λακεδαιμόνιοι κτἑ. L. δόξαν δὲ καὶ τοῦτο.

Anab. IV. I. 13 f. δόξαν δὲ ταῦτα ἐκήρυξαν οὕτω ποιεῖν. L. τοῦτο. M.

I. 36 m. καὶ αὐτοῦ τῶν νεῶν τρεῖς ἀπόλλυνται ἐν τῷ Ἑλλησπόντῳ ὑπὸ τῶν Ἀττικῶν ἐννέα νεῶν, αἱ δ' ἄλλαι ἔφυγον εἰς Σηστόν, ἐκεῖθεν δὲ εἰς Βυζάντιον ἐσώθησαν. L. διέφυγον, ΑΛΛΑΙΔΙΕ voor ΑΛΛΑΙΕ. Vgl. I. VI. 23, VII. 9. Evenzoo:

I. III. 19: .... τὸν γὰρ ἐνόντα (τῷ Βυζαντίῳ) σῖτον Κλέαρχον τοῖς Λακεδαιμονίων στρατιώταις διδόναι. L. διαδιδόναι. K.

III. I. 8 f. κατηγόρουν γὰρ αὐτοῦ (τοῦ Θίβρωνος) οἱ σύμμαχοι, ὡς ἔφειη ἁρπάζειν τῷ στρατεύματι τοὺς φίλους. L. διαρπάζειν. C.

V. IV. 3. (ὁ Μέλλων) ἔρχεται πρῶτον μὲν εἰς τὴν χώραν νυκτός· ἔπειτα δὲ ἡμερεύσαντες ἔν τινι τόπῳ ἐρήμῳ πρὸς τὰς πύλας ἦλθον. L. διημερεύσαντες, en vgl. onmiddellijk hierna διενυκτέρευσαν en διημέρευσαν. C. Andersom:

II. I. 5 f. .... παρῄνει πολλὰ (ὁ Ἐτεόνικος τοὺς στρατιώτας), ὡς τοῦ γεγενημένου οὐδὲν εἰδὼς, καὶ μισθὸν ἑκάστῳ μηνὸς διέδωκε. L. ἔδωκε. C.

II. 10. τοῖς δὲ Συρακοσίοις καὶ Σελινουσίοις κρατίστοις γενομένοις ἀριστεῖα ἔδωκαν καὶ κοινῇ καὶ ἰδίᾳ πολλοῖς, καὶ οἰκεῖν ἀτέλειαν ἔδοσαν τῷ βουλομένῳ ἀεί. L. εἰσαεί. K. En ἔδοσαν, zoo ook:

Digitized by Google

I. II. 18 in. Λακεδαιμόνιοι τοὺς .... τῶν Εἱλώτων ἀφεσῶτας .... ὑποσπόνδους ἀφῆκαν. L. ἀφεῖσαν. C.

II. 18..... ὥςε ἀπολέσθαι αὐτῶν πρὸς ἑπτακοσίους σὺν τῷ Λακεδαίμονος ἁρμοςῇ Λαβώτᾳ. L. σὺν τῷ ἐκ Λακεδαίμονος. K. En Λαβώτᾳ. C.

III. 13 in. Φαρνάβαζος μὲν οὖν εὐθὺς ἀπῄει, καὶ τοὺς παρὰ βασιλέα πορευομένους πρέσβεις ἀπαντᾶν ἐκέλευσεν εἰς Κύζικον. L. πορευσομένους. C.

III. 20. ἐπεὶ δὲ αὐτοῖς παρεσκεύασο, νυκτὸς ἀνοίξαντες (οἱ Βυζάντιοι) τὰς πύλας τὰς ἐπὶ τὸ Θρᾴκιον καλουμένας εἰσήγαγον τὸ στράτευμα καὶ τὸν Ἀλκιβιάδην. L. εἰσηγάγοντο. C.

III. 21. ἐπεὶ δὲ πάντῃ οἱ πολέμιοι κατεῖχον, οὐδὲν ἔχοντες ὅ,τι ποιήσαιεν, παρέδοσαν σφᾶς αὐτούς. L. πάντα. C.

IV. 3 f. ἐκ ᾗ. (βασιλέως ἐπιςολῇ) ἐνῆν καὶ τάδε· καταπέμπω Κῦρον κάρανον τῶν εἰς Καςωλὸν ἀθροιζομένων. [Τὸ δὲ κάρανόν ἐςι κύριον]. L. καίρανον. N. Het andere is volgens Köppen.

IV. 4. ταῦτ' οὖν ἀκούοντες οἱ τῶν Ἀθηναίων πρέσβεις καὶ ἐπειδὴ Κῦρον εἶδον, ἐβούλοντο μὲν μάλιςα παρὰ βασιλέα ἀναβῆναι, εἰ δὲ μὴ, οἴκαδε ἀπελθεῖν. L. μάλιςα μέν. C.

IV. 20. ἀναρρηθεὶς (ὁ Ἀλκιβιάδης) ἁπάντων ἡγεμὼν αὐτοκράτωρ, ὡς οἷός τε ὢν σῶσαι τὴν πρότερον τῆς πόλεως δύναμιν κτὲ. L. ἀνασῶσαι. C.

V. 16 in. οἱ δὲ ἐν οἴκῳ Ἀθηναῖοι, ἐπειδὴ ἠγγέλθη ἡ ναυμαχία, χαλεπῶς εἶχον τῷ Ἀλκιβιάδῃ. L. οἱ δὲ οἶκοι Ἀθηναῖοι. Zoo ook:

I. VII. 1 in. Οἱ δ' ἐν οἴκῳ τούτους μὲν τοὺς στρατηγοὺς ἔπαυσαν. L. οἱ δ' οἶκοι. C.

VII. v. 15. οἱ δὲ Ἀθηναῖοι ἱππεῖς ἁρμηθέντες ἐξ Ἐλευσῖνος ἐδεισποποιήσαντο μὲν ἐν Ἰσθμῷ L. Ἰσθμοῖ. C.

V. 20 f. (Κόνων) ἄλλοτε ἄλλῃ ἐκβαίνων τῆς παλεμίων [χώρας] ἐληίζετο. L. ἐλῄζετο. Vgl. I. I. 24, en voorts Cob. Orat. bl. 92.

VI. 4. διαθροούντων (τῶν Λυσάνδρου φίλων) ἐν ταῖς πόλεσιν ὅτι Λακεδαιμόνιοι μέγιςα παρακίπτοιεν ἐν τῷ διαλλάττειν τοὺς ναυάρχους, πολλάκις ἀντ' ἐπιτηδείων γενομένων καὶ ἄρτι ξυνιέντων τὰ ναυτικὰ καὶ ἀνθρώποις ὡς χρηςέον γιγνωσκόντων ἀπείρους δὴ θαλάττης πέμποντες καὶ ἀγνῶτας τοῖς ἐκεῖ κτὲ. L. ἐν τῷ ἀεὶ διαλλάττειν, en ἀκριβούντων. C.

VI. 5 in. ἐμοὶ μὲν (Καλλικρατίδᾳ) ἀρκεῖ οἴκοι μένειν, καὶ εἴτε Λύ-

Digitized by Google

σανδρος εἴτε ἄλλος τις ἐμπειρότερος περὶ τὰ ναυτικὰ βούλεται εἶναι, οὐ κωλύω τὰ κατ' ἐμέ. L. τὰ κατ' ἐμέ. C.

VI. 11. ὑπισχνοῦμαι δὲ ὑμῖν ἀντὶ τῶν ξυμβάντων ἡμῖν ἀγαθῶν ἐν [τῷ χρόνῳ] ᾧ ἂν ἐκεῖνα προσδεχώμεθα χάριν ἀξίαν ἀποδώσειν. Ἀλλὰ σὺν τοῖς θεοῖς δείξωμεν τοῖς βαρβάροις ὅτι καὶ ἄνευ τοῦ ἐκείνους θαυμάζειν δυνάμεθα τοὺς ἐχθροὺς τιμωρεῖσθαι. L. δείξομεν. C.

VI. 15. τῇ δ' ὑστεραίᾳ (ὁ Καλλικρατίδας) τοὺς μὲν ἐλευθέρους ἀφῆκε, τοὺς δὲ τῶν Ἀθηναίων φρουροὺς καὶ τὰ ἀνδράποδα [τὰ δοῦλα] πάντα ἀπέδοτο· Κόνωνι δὲ εἶπεν ὅτι παύσει αὐτὸν μοιχῶντα τὴν θάλατταν. Κατιδὼν δὲ αὐτὸν ἀναγόμενον ἅμα τῇ ἡμέρᾳ, ἐδίωκεν ὑποτεμνόμενος τὸν εἰς Σάμον πλοῦν, [ὅπως μὴ ἐκεῖσε φύγῃ]. L. μοιχιῶντα. C.

VI. 23. ὁ δὲ Καλλικρατίδας ἐπιπλεύσας αὐτῷ (τῷ Διομέδοντι) ἐξαίφνης δέκα μὲν τῶν νεῶν ἔλαβε, Διομέδων δ' ἔφυγε τῇ τε αὑτοῦ καὶ ἄλλῃ. 24. Οἱ δὲ Ἀθηναῖοι κτέ. L. Διομέδων δὲ διέφυγε τῇ τε αὐτοῦ καὶ ἄλλῃ μιᾷ. Vgl. I. I. 36 in., VII. 9. K.

VI. 24. . . . εἰσβιβάζοντες τοὺς ἐν ἡλικίᾳ [ὄντας] ἅπαντας καὶ δούλους καὶ ἐλευθέρους. Zoo ook:

II. I. 1 in. Οἱ δ' ἐν τῇ Χίῳ μετὰ τοῦ Ἐτεονίκου στρατιῶται [ὄντες] ἕως μὲν θέρος ἦν . . . ἐτρέφοντο. C.

VI. 29. Ἀριστοκράτης μὲν τὸ εὐώνυμον ἔχων ἡγεῖτο πεντεκαίδεκα ναυσὶ, μετὰ δὲ ταῦτα Διομέδων ἑτέραις πεντεκαίδεκα. L. μετὰ δὲ ταύτας. P.

VI. 34. . . . τῶν δὲ Πελοποννησίων (νῆες ἀπώλοντο) Λακωνικαὶ μὲν ἐννέα, πασῶν οὐσῶν δέκα. L. τῶν πασῶν. C.

VI. 35. ἔδοξε δὲ [καὶ] τοῖς τῶν Ἀθηναίων στρατηγοῖς ἑπτὰ μὲν καὶ τετταράκοντα ναυσὶ Θηραμένην καὶ Θρασύβουλον τριηράρχους ὄντας καὶ τῶν ταξιάρχων τινὰς πλεῖν ἐπὶ τὰς καταδεδυκυίας ναῦς καὶ τοὺς ἐπ' αὐτῶν ἀνθρώπους, ταῖς δ' ἄλλαις ἐπὶ τὰς μετ' Ἐτεονίκου τῇ Μυτιλήνῃ ἐφορμούσας. Ταῦτα δὲ βουλομένους ποιεῖν ἄνεμος καὶ χειμὼν [αὐτοὺς] διεκώλυσε μέγας γενόμενος, L. ταῖς δ' ἄλλαις αὐτούς κτέ. P., [καί] staat zoo bij Didot. Zoo ook:

I. VII. 5. καὶ εἴπερ γέ τινας δέοι περὶ τῆς ἀναιρέσεως οὐδένα ἄλλον ἔχειν [αὐτοὺς] αἰτιάσασθαι ἢ τούτους οἷς προσετάχθη.

Digitized by Google

V. III. 16. *οὐκ ἐθελόντων δὲ [αὐτῶν] τοῦτο ποιεῖν, ἐνέβαλέ τε εἰς τὴν χώραν (ὁ Ἀγησίλαος εἰς τὴν Φλιασίων) καὶ ταχὺ περιτειχίσας ἐπολιόρκει [αὐτούς].*

V. IV. 2 f. *γνοὺς δὲ ἔτι μᾶλλον μισοῦντα [αὐτὸν] τὰ οἴκοι αὐτοῦ κτἑ.*

V. IV. 37. *.... πέμψας (ὁ Ἀγησίλαος) ..... πρὸς τὸν ἄρχοντα τῶν παρὰ τοῖς Κλειτορίοις ξένων, καὶ μισθὸν δοὺς μηνὸς [αὐτοῖς] ἐκέλευσε προκαταλαβεῖν αὐτοὺς τὸν Κιθαιρῶνα.*

VI. IV. 37. *ἡ δὲ ἔχθρα λέγεται αὐτῇ (τῇ Ἀλεξάνδρου γυναικὶ) πρὸς τὸν ἄνδρα γενέσθαι .... ὡς ἐπεὶ ἔδησε τὰ ἑαυτοῦ παιδικὰ ὁ Ἀλέξανδρος .... δεηθείσης [αὐτῆς] λῦσαι ἐξαγαγὼν [αὐτὸν] ἀπέσφαξεν.*

VII. II. 2 in. *σφαλέντων δ' [αὐτῶν] ἐν τῇ ἐν Λεύκτροις μάχῃ κτἑ.*

VII. IV. 19 in. *μεταξὺ δὲ Κυλλήνης καὶ τῆς πόλεως στρατοπεδευομένοις αὐτοῖς ἐπιτίθενται οἱ Ἠλεῖοι, ὑποσάντες δὲ οἱ Ἀρκάδες ἐνίκησαν [αὐτούς] κτἑ.* C.

VI. 36. *τῷ δ' Ἐτεονίκῳ ὁ ὑπηρετικὸς κέλης πάντα ἐξήγγειλε τὰ περὶ τὴν ναυμαχίαν. Ὁ δὲ αὐτὸν πάλιν ἐξέπεμψεν λέγων τοῖς ἐνοῦσι σιωπῇ ἐκπλεῖν καὶ μηδενὶ διαλέγεσθαι, παραχρῆμα δὲ αὖθις πλεῖν εἰς τὸ [ἑαυτῶν] στρατόπεδον ἐσεφανωμένους καὶ βοῶντας ὅτι Καλλικρατίδας νενίκηκε ναυμαχῶν καὶ [ὅτι] αἱ τῶν Ἀθηναίων νῆες ἀπολώλασιν ἅπασαι.* L. *εἰσήγγειλε.* K. Ook moet *ὅτι* vervallen. C.

VI. 37. *καὶ οἱ μὲν ταῦτ' ἐποίουν· αὐτὸς δ' ἐπειδὴ ἐκεῖνοι κατέπλεον, ἔθυε [τὰ] εὐαγγέλια.* C.

VII. 1. *τῶν δὲ ναυμαχησάντων στρατηγῶν Πρωτόμαχος μὲν καὶ Ἀριστογένης οὐκ ἀπῆλθον εἰς Ἀθήνας.* L. *ἐπανῆλθον.* P.

VII. 9. *ἐπειδὴ τῶν τε κατηγορούντων [κατὰ] τῶν στρατηγῶν καὶ ἐκείνων ἀπολογουμένων ἐν τῇ προτεραίᾳ ἐκκλησίᾳ ἀκηκόασι, διαψηφίσασθαι Ἀθηναίους πάντας κατὰ φυλάς κτἑ.* L. *ἐν τῇ προτέρᾳ ἐκκλησίᾳ διακηκόασι,* ΠΡΟΤΕΡΑΙΕΚΚΛΗΣΙΑΙΔΙΑΚΗΚΟΑΣΙ voor ΠΡΟΤΕΡΑΙΑΙΕΚΚΛΗΣΙΑΙΑΚΗΚΟΑΣΙ. C. Vgl. I. I. 36 m. VI. 23.

VII. 17 in. *κατηγορῶ μὲν οὖν αὐτῶν (Περικλέους καὶ Διομέδοντος) ὅτι ἔπεισαν τοὺς ξυνάρχοντας βουλομένους πέμπειν γράμματα κτἑ.* L. *μετέπεισαν.* Vgl. VII. I. 14.

Digitized by Google

VII. 19 in. οὐκ, ἂν ὑμεῖς γέ μοι πείθησθε τὰ δίκαια καὶ ὅσια ποιοῦντες κτἑ. L. πίθησθε. Zoo ook:

II. IV. 21. . . . παύσασθε ἁμαρτάνοντες εἰς τὴν πατρίδα, καὶ μὴ πείθεσθε τοῖς ἀνοσιωτάτοις τριάκοντα. L. πίθεσθε. C.

VII. 19 f. (κολάσεσθε) εἰ μὴ πλέον ἀλλὰ μίαν ἡμέραν δόντες αὐτοῖς ὑπὲρ αὐτῶν ἀπολογήσασθαι. L. ἀλλὰ μίαν γ' ἡμέραν. C.

VII. 23 in. τούτων ὁποτέρῳ βούλεσθε, ὦ ἄνδρες Ἀθηναῖοι, τῷ νόμῳ κρινέσθωσαν οἱ ἄνδρες κτἑ. L. τῶν νόμων κρινέσθων. C.

VII. 29 f. Ἐρασινίδης δὲ (ἐκέλευε) ἐπὶ τοὺς πρὸς Μυτιλήνην πολεμίους τὴν ταχίστην πλεῖν ἅπαντας· Θρασύλος δ' ἀμφότερα ἔφη γενέσθαι, ἂν τὰς μὲν αὐτοῦ καταλίπωσι, ταῖς δὲ ἐπὶ τοὺς πολεμίους πλέωσι. L. πρὸς Μυτιλήνην, en γενήσεσθαι. C. Zoo ook:

V. I. 32. ὁ δὲ Ἀγησίλαος οὐκ ἔφη δέξασθαι τοὺς ὅρκους κτἑ. L. δέξεσθαι.

V. III. 26 f. καὶ ὀμόσαντες ταύταις ἐμμένειν οὕτως ἀπῆλθον οἴκαδε. L. ἐμμενεῖν. C.

VI. II. 15. ἐκήρυξεν ὁ Μνάσιππος πεπρᾶσθαι ὅσις αὐτομολοίη. L. πεπράσεσθαι. C.

VII. 31. ταῖς δὲ ἄλλαις ναυσὶν ἔπλεον ἐπὶ τὰς πολεμίας. L. ἐπὶ τοὺς πολεμίους. Vgl. 29. K.

Ib. 31. οὐκοῦν δίκαιον τὰ μὲν πρὸς τοὺς πολεμίους μὴ καλῶς πραχθέντα τοὺς πρὸς τούτους ταχθέντας ὑπέχειν λόγον. L. τῶν . . . . πραχθέντων. C.

BOEK II.

I. 6 in. Μετὰ δὲ ταῦτα οἱ Χῖοι καὶ οἱ ἄλλοι ξύμμαχοι συλλεγέντες εἰς Ἔφεσον ἐβουλεύσαντο περὶ τῶν ἐνεχομένων πραγμάτων πέμπειν εἰς Λακεδαίμονα πρέσβεις κτἑ. L. ἔ. π., καὶ ἔδοξε πέμπειν. C.

I. 8. τούτῳ δὲ τῷ ἐνιαυτῷ καὶ Κῦρος ἀπέκτεινεν Αὐτοβαισάκην καὶ Μιτραῖον . . . . . ὅτι αὐτῷ ἅπαντῶντες οὐ διέωσαν διὰ τῆς κόρης τὰς χεῖρας, ἃ ποιοῦσι βασιλεῖ μόνον· ἡ δὲ κόρη ἐστὶ μακρότερον ἢ χειρὶς, ἐν ᾗ τὴν χεῖρα ἔχων οὐδὲν ἂν δύναιτο ποιῆσαι. L. διεῖσαν, en ἔχων τις κτἑ. C.

I. 17. Λύσανδρος δ' ἐκ τῆς Ῥόδου παρὰ τὴν Ἰωνίαν ἐκπλεῖ πρὸς τὸν Ἑλλήσποντον πρός τε [τῶν πλοίων] τὸν ἔκπλουν καὶ ἐπὶ

Digitized by Google

τὰς ἀφεσηκυίας [αὐτῶν] πόλεις. De woorden τῶν πλοίων moeten wegvallen. C. En αὐτῶν. N.

I. 27. Λύσανδρος δ' .... εἶπε τοῖς παρ' αὐτοῦ ἑπομένοις ... ἀποκλείοντας τοὔμπαλιν παρ' αὐτὸν ἄραι ἀσπίδα κατὰ μέσον τὸν πλοῦν. L. εἰς τοὔμπαλιν. C.

I. 31. ἐνταῦθα δὴ κατηγορίαι ἐγίγνοντο πολλαὶ τῶν Ἀθηναίων, ἅ τε ἤδη παρανενομήκεσαν καὶ ἃ ἐψηφισμένοι ἦσαν [ποιεῖν], εἰ κρατήσειαν τῇ ναυμαχίᾳ, τὴν δεξιὰν χεῖρα ἀποκόπτειν τῶν ζωγρηθέντων πάντων. L. καὶ ὅτι ἐψηφ. C. En τὸν δεξιὸν ἀντίχειρα met Schneider.

II. 2. Λύσανδρος δὲ τούς τε Φρουροὺς τῶν Ἀθηναίων καὶ εἴ τινα που ἄλλον ἴδοι Ἀθηναῖον ἀπέπεμπεν εἰς τὰς Ἀθήνας, διδοὺς ἐκεῖσε μόνον πλέουσιν ἀσφάλειαν, ἄλλοθι δ' οὔ. L. ἄλλοσε. C.

II. 3 f. οἷα ἐποίησαν .... καὶ Ἰσιαιέας καὶ Σκιωναίους κτἑ. L. Ἰσιαιᾶς. C.

II. 7. Λύσανδρος δὲ μετὰ ταῦτα ἔπεμψε πρὸς Ἄγιν τε εἰς Δεκέλειαν καὶ εἰς Λακεδαίμονα ὅτι προσπλεῖ [σὺν] διακοσίαις ναυσί. C.

II. 8 f. (Παυσανίας) ἐρρατοπέδευσεν ἐν τῇ Ἀκαδημίᾳ [τῷ καλουμένῳ γυμνασίῳ]. Vgl. I. i. 33, II. iv. 27, VI. v. 49. K. En l. Ἀκαδημείᾳ, zoo hier als VI. v. 49. C.

II. 9 in. Λύσανδρος δὲ ἀφικόμενος εἰς Αἴγιναν ἀπέδωκε τὴν πόλιν Αἰγινήταις, ὅσους ἐδύνατο πλείστους ἀθροίσας αὐτῶν, ὡς δ' αὕτως καὶ Μηλίοις καὶ τοῖς ἄλλοις ὅσοι τῆς αὐτῶν ἐξέροντο. L. ἐξέρηντο. C.

II. 10. οἱ δ' Ἀθηναῖοι .... ἐνόμιζον δ' οὐδεμίαν εἶναι σωτηρίαν [εἰ] μὴ παθεῖν ἃ οὐ τιμωρούμενοι ἐποίησαν κτἑ. C.

II. 13 in. οἱ (πρέσβεις) δ' ἐπεὶ ἦσαν ἐν Σελλασίᾳ [πλησίον τῆς Λακωνικῆς] καὶ ἐπύθοντο οἱ ἔφοροι κτἑ. C.

II. 14.... ἀθυμία ἐνέπεσε πᾶσιν (τοῖς Ἀθηναίοις)· ᾤοντο γὰρ ἀνδραποδισθήσεσθαι, καὶ ἕως ἂν πέμπωσιν ἑτέρους πρέσβεις, πολλοὺς τῷ λιμῷ ἀπολεῖσθαι. L. καὶ ἐν ᾧ ἂν πέμπωσιν. C.

II. 16 in. τοιούτων δὲ ὄντων Θηραμένης ἐν ἐκκλησίᾳ εἶπεν ὅτι .... εἰδὼς ἥξει κτἑ. L. ἐν τοιούτῳ δὲ ὄντων. C.

II. 20 in. Λακεδαιμόνιοι δὲ οὐκ ἔφασαν πόλιν Ἑλληνίδα ἀνδραποδιεῖν μέγα ἀγαθὸν [εἰργασμένην] ἐν τοῖς μεγίστοις κινδύνοις γενομένοις τῇ Ἑλλάδι κτἑ. L. γενομένην. C.

III. 14 f. ξυνελάμβανον (οἱ τριάκοντα) οὐκέτι τοὺς πονηροὺς καὶ ὀλίγου ἀξίους, ἀλλ' ἤδη οὓς ἐνόμιζον ἥκιστα μὲν παρωθουμένους

Digitized by Google

ἀνέχεσθαι, ἀντιπράττειν δέ τι ἐπιχειροῦντας πλείσους ἂν τοὺς ξυνεθέλοντας λαμβάνειν. L. ἥκιστα μὲν ἂν παρωθουμένους κτἑ. C.

III. 17 in. ἐπεὶ δὲ ἀποθνησκόντων πολλῶν καὶ ἀδίκως πολλοὶ δῆλοι ἦσαν ξυνιςάμενοι κτἑ. L. καὶ δικαίως κἀδίκως. C.

III. 18. ἐκ τούτου μέντοι Κριτίας καὶ οἱ ἄλλοι [τριάκοντα] ἤδη φοβούμενοι καὶ οὐχ ἥκιστα τὸν Θηραμένην μὴ συρρείησαν πρὸς αὐτὸν οἱ πολῖται κτἑ. K. En l. συρρυείησαν. C.

III. 19. . . . . : ὅτι ἄτοπον δοκοίη ἑαυτῷ γε εἶναι τὸ πρῶτον μὲν βουλομένους τοὺς βελτίςους τῶν πολιτῶν κοινωνοὺς ποιήσασθαι τρισχιλίους κτἑ. Achter ποιήσασθαι is iets uitgevallen, waarschijnlijk ἔπειτα . . . . ποιήσασθαι of iets van denzelfden aard. C.

III. 26 in. καὶ ἐάν τινα αἰσθανώμεθα ἐναντίον τῇ ὀλιγαρχίᾳ, ὅσον δυνώμεθα ἐκποδὼν ποιούμεθα. L. ἐναντίον ὄντα. C.

III. 27 f. εἰ μὲν τοίνυν ἐξ ἀρχῆς ταῦτα ἐγίγνωσκε, πολέμιος μὲν ἦν, οὐ μέντοι πονηρός γ' ἂν δικαίως ἐνομίζετο. L. πολέμιος μὲν ἂν ἦν. N.

III. 32 in. καὶ εἰσὶ μὲν δήπου πᾶσαι μεταβολαὶ πολιτειῶν θανατηφόροι κτἑ. L. πᾶσαι αἱ μεταβολαί. C.

III. 34 in. καλλίςη μὲν γὰρ δήπου δοκεῖ πολιτεία εἶναι ἡ Λακεδαιμονίων· εἰ δὲ ἐκείνῃ ἐπιχειρήσειέ τις κτἑ. L. ἐκεῖ. C.

III. 45 in. ἃ δ' αὖ εἶπεν ὡς ἐγώ εἰμι οἷος ἀεί ποτε μεταβάλλεσθαι, κατανοήσατε καὶ ταῦτα. L. ὅ δ' αὖ en ὡς ἐγὼ εἴην. C.

III. 48. ἐγὼ δ', ὦ Κριτία, ... καὶ τοῖςδέ γ' αὖ ἀεὶ ἐναντίος εἰμὶ οἳ οὐκ οἴονται καλὴν ἂν ἐγγενέσθαι ὀλιγαρχίαν, πρὶν [ἂν] εἰς τὸ ὑπ' ὀλίγων τυραννεῖσθαι τὴν πόλιν κατασήσειαν. L. γενέσθαι C., [ἄν] staat zoo bij Didot.

III. 49 f. . . . ὁμολογῶ τὰ πάντων ἐσχατώτατα παθὼν ἂν δικαίως ἀποθνήσκειν. L. ἔσχατα. C. uit het Marc. Hs.

III. 54 f. ὑμεῖς δὲ λαβόντες καὶ ἀπαγαγόντες [οἱ ἕνδεκα] οὗ δεῖ τὰ ἐκ τούτων πράσσετε. L. οἳ δεῖ, [οἱ ἕνδεκα] moet weggevallen. C.

III. 56 f. καὶ ἐπεί γε ἀποθνήσκειν ἀναγκαζόμενος (ὁ Θηραμένης) τὸ κώνειον ἔπιε, τὸ λειπόμενον ἔφασαν ἀποκοτταβίσαντα εἰπεῖν αὐτόν· Κριτίᾳ [τοῦτ' ἔςω] τῷ καλῷ. C.

IV. 10 in. ἦν δὲ ταῦτα ἀρεστὰ καὶ τῶν πολιτῶν ὅσοις τὸ πλεονεκτεῖν μόνον ἔμελε. L. τοῦ πλεονεκτεῖν.

IV. 12 in. οἱ δὲ ἀπὸ Φυλῆς ἀνταναίπλησαν μὲν τὴν ὁδὸν, βάθος

Digitized by Google

δὲ οὐ πλέον ἢ εἰς δέκα ὁπλίτας ἐγένοντο. L. ἀντενέπλησαν. Vgl. 11. ὥσε ἐμπλῆσαι τὴν ὁδόν. C.

IV. 13 in. (Θρασύβουλος ἔλεξεν)· ἄνδρες πολῖται, τοὺς μὲν διδάξαι, τοὺς δὲ ἀναμνῆσαι ὑμῶν βούλομαι ὅτι εἰσὶ τῶν προσιόντων οἱ μὲν τὸ δεξιὸν ἔχοντες οὓς ὑμεῖς ἡμέραν πέμπτην τρεψάμενοι ἐδιώξατε, οἱ δ' ἐπὶ τοῦ εὐωνύμου ἕσχατοι, [οὗτοι δὴ οἱ τριάκοντα], οἳ ἡμᾶς καὶ πόλεως ἀπεσέρουν κτἑ.

IV. 14 m. καὶ γὰρ ἐν εὐδίᾳ χειμῶνα ποισῦσιν (οἱ θεοί), ὅταν ἡμῖν ξυμφέρῃ, καὶ ὅταν ἐγχειρῶμεν, πολλῶν ὄντων ἐναντίων ὀλίγοις οὖσι τρόπαια ἵστασθαι διδόασι. L. πολλῶν ὄντων τῶν ἐναντίων. C.

IV. 27. καὶ γὰρ ἤδη μέγα ἐφρόνουν (οἱ ἐν Πειραιεῖ μετὰ Θρασυβούλου), ὥσε καὶ πρὸς τὸ τεῖχος τοῦ ἄστεος προσέβαλον. L. προσέβαλλον. C.

IV. 33 m. ἐνταῦθα δὲ ἀποθνήσκει Χαίρων τε καὶ Θίβραχος, ἄμφω πολεμάρχω. L. ἐνταῦθα δή κτἑ. C.

IV. 38. οἱ δὲ διήλλαξαν ἐφ' ᾧ τε εἰρήνην μὲν ἔχειν [ὡς] πρὸς ἀλλήλους κτἑ. C., uit het Marc. Hs.

IV. 39. τούτων δὲ περαιωθέντων, Παυσανίας μὲν διῆκε τὸ στράτευμα, οἱ δ' ἐκ τοῦ Πειραιῶς ἀνελθόντες ξὺν τοῖς ὅπλοις εἰς τὴν ἀκρόπολιν ἔθυσαν τῇ Ἀθηνᾷ. Ἐπεὶ δὲ κατέβησαν οἱ στρατηγοὶ, ἔνθα δὴ ὁ Θρασύβουλος ἔλεξεν κτἑ. L. ἐπεὶ δὲ κατέβησαν, ἐκκλησίαν συνέλεξαν οἱ στρατηγοί. C. En περανθέντων volgens Wyttenbach.

BOEK III.

I. 6. . . . ἀπὸ Δημαράτου τοῦ Λακεδαιμονίου. L. Δαμαράτου. N.

I. 8. . . . . ἀνὴρ δοκῶν εἶναι μάλα μηχανικὸς καὶ ἐπεκαλεῖτο δὲ Σίσυφος. L. καὶ μάλα μηχανικός. C. uit het Marc. Hs.

I. 10. Μανία, ἡ τοῦ Ζήνιος γυνὴ, Δαρδανὶς καὶ αὕτη, ἀναζεύξασα στόλον. L. καὶ αὐτή. C.

I. 13. καὶ ἅς τε παρέλαβε πόλεις διεφύλαττεν αὐτῷ· καὶ τῶν οὐχ ὑπηκόων προσέλαβεν ἐπιθαλαττιδίας Λάρισάν τε καὶ Ἀμαξιτὸν καὶ Κολωνὰς, ξενικῷ μὲν Ἑλληνικῷ προσβαλοῦσα τοῖς τείχεσιν, αὐτὴ δ' ἐφ' ἁρμαμάξης θεωμένη. L. προσβάλλουσα. C.

Digitized by Google

I. 16 m. πέμπων δὲ καὶ πρὸς τὰς Αἰολίδας πόλεις ἠξίου ἐλευθεροῦσθαί τε αὐτὰς καὶ πρὸς τὰ τείχη δέχεσθαι, καὶ ξυμμάχους γίγνεσθαι. L. εἰς τὰ τείχη. C.

I. 19. παρὰ τοῦ ἄρχοντος αὐτῶν ἦκε λέγων ὅτι ὅσα λέγοιεν κτἑ. L. ἦκέ τις λέγων. C.

I. 20. ὁ δὲ Μειδίας προσδοκῶν μὲν τὸν Φαρνάβαζον, ὀκνῶν δ' ἤδη τοὺς πολίτας κτἑ. L. ὀρρωδῶν. C.

I. 22 in. ὁ δὲ Μειδίας παρεπόμενος [αὐτῷ] ἠξίου τὴν τῶν Γεργιθίων πόλιν παραδοῦναι αὐτῷ. Evenzoo:

III. I. 27. ἐπεὶ δ' εἰσῆλθεν ὁ Δερκυλίδας, ἐκάλει τοὺς ταμίας, φράσας δὲ τοῖς ὑπηρέταις λαβεῖν αὐτοὺς προεῖπεν αὐτοῖς, ὡς εἴ τι κλέπτοντες ἁλώσοιντο, παραχρῆμα ἀποσφαγήσοιντο. Of αὐτούς of αὐτοῖς moet wegvallen. C.

III. II. 10 m. ἄθλα [αὐτοῖς] ὑποσχόμενος δώσειν τοῖς πρώτοις ἐκτειχίσασι. C.

IV. II. 13 in. δόξαντος δ' εὖ λέγειν [αὐτοῦ] ἐψηφίσαντο ταῦτα. C.

IV. VI. 13 in. οἱ δὲ Ἀχαιοὶ πεποιηκέναι τε οὐδὲν ἐνόμιζον αὐτὸν . . . ἐδέοντό τε, εἰ μή τι ἄλλο, ἀλλὰ τοσοῦτόν γε χρόνον καταμεῖναι [αὐτὸν], ἕως ἂν τὸν σπορητὸν διακωλύσῃ τοῖς Ἀκαρνᾶσιν. C. Vgl. I. VI. 35 vlgg. boven, op bl. 307 vlg.

I. 26 in. ὑμεῖς δέ γ', ἔφη, μὴ λίαν μικρολογεῖσθε. L. ἀκριβολογεῖσθε. C.

I. 26 m. ἡμέτερ' ἂν εἴη, ἔφη, ἐπεὶ κρατοῦμεν· πολέμιος γὰρ ἡμῖν Φαρνάβαζος. L. ἡμέτερ' ἂν οὖν εἴη. C.

II. 5 f. στρατοπεδευσάμενοι ἦγον καὶ ἔκαιον τὴν Βιθυνίδα. L. σ. ἔφερον καὶ ἦγον καὶ ἔκαον. C.

II. 6 m. . . . . ἐπισείλαι δὲ σφίσιν αὐτοῖς τοὺς ἐφόρους [καὶ] ξυγκαλέσαντας τοὺς στρατιώτας εἰπεῖν ὡς κτἑ. C.

II. 11 in. ἐπισκοπῶν δὲ τὰς πόλεις ἐώρα τὰ μὲν ἄλλα καλῶς ἐχούσας, Χίων δὲ φυγάδας εὗρεν Ἀταρνέα ἔχοντας χωρίον ἰσχυρόν. L. τὰς μὲν ἄλλας. C.

II. 11 m. πυθόμενος δὲ ὅτι πολὺς σῖτος ἐνῇν αὐτοῖς, περισπατοπεδευσάμενος ἐπολιόρκει. L. αὐτοῦ. C.

II. 12 in. ἐπεὶ δὲ ἀφικνούμενοι πρέσβεις εἰς Λακεδαίμονα ἀπὸ τῶν Ἰωνίδων πόλεων κτἑ. L. Ἰωνικῶν. C.

II. 12 m. οὕτως ἂν ἔφασαν τάχιστα νομίζειν αὐτὸν συγχωρήσειν αὐτονόμους σφᾶς ἀφιέναι. L. συγχωρῆσαι. C.

Digitized by Google

H. 15 in. καὶ ἀνταναβιβάσαντες εἰς τὰ παρ' ἑαυτοῖς μνημεῖα καὶ τύρσεις τινὰς καθορῶσι παρατεταγμένους ἢ αὐτοῖς ἦν ἡ ὁδός. L. ἀνταναβάντες. C.

II. 18 f. ἀλλὰ παρεσκευασάμην μὲν ἔγωγε μάχεσθαι, ὡς ὁρᾶτε, ἐπεὶ μέντοι ἐκεῖνος βούλεται εἰς λόγους ἀφικέσθαι, οὐδ' ἐγὼ ἀντιλέγω. Ἂν μέντοι ταῦτα δέῃ ποιεῖν, πιστὰ ὁμήρους δοτέον καὶ ληπτέον. L. παρεσκευάσμην. C.

II. 20 in. ὁ μὲν δὴ Δερκυλίδας εἶπεν, εἰ αὐτονόμους ἐφη βασιλεὺς τὰς Ἑλληνίδας πόλεις, ὁ δὲ Τισσαφέρνης καὶ Φαρνάβαζος [εἶπον ὅτι] εἰ ἐξέλθοι τὸ Ἑλληνικὸν στράτευμα ἐκ τῆς [βασιλέως] χώρας κτὲ. C., [βασιλέως] reeds bij Didot.

II. 31 in. οἱ δὲ Λακεδαιμόνιοι γνόντες μηδὲν δικαιότερον εἶναι βίᾳ πριαμένους ἢ [βίᾳ] ἀφελομένους παρὰ τῶν ἡττόνων λαμβάνειν ἀφιέναι καὶ ταύτην ἠνάγκασαν. C.

III. 1 f. ἀντέλεγον περὶ βασιλείας Λεωτυχίδης, υἱὸς Φάσκων Ἄγιδος εἶναι, Ἀγησίλαος δὲ ἀδελφός. Een Hs. Λεωτυχίδης μέν, zoo als reeds Schneider gegist had. L. Λεωτυχίδης καὶ Ἀγησίλαος, ὁ μὲν υἱὸς Φάσκων Ἄγιδος εἶναι, Ἀγησίλαος δὲ ἀδελφός. C.

III. 2 m. ὅτι ὃν τεὸν καλεῖς πατέρα, οὐκ ἔφη σε εἶναι ἑαυτοῦ. Hss. τοι. L. τύ. C.

III. 5 in. οὗτος δ' ἦν καὶ τὸ εἶδος νεανίσκος καὶ τὴν ψυχὴν εὔρωστος. L. νεανικός. C.

III. 5 m. τούτους, ἔφη, νόμιζέ σοι πολεμίους εἶναι, τοὺς δ' ἄλλους πάντας ξυμμάχους πλέον ἢ τετρακισχιλίους ὄντας [τοὺς ἐν τῇ ἀγορᾷ]. N.

III. 5 f. ὅσοι δὲ ἐν τοῖς χωρίοις Σπαρτιατῶν τύχοιεν ὄντες, ἕνα μὲν πολέμιον [τὸν δεσπότην], ξυμμάχους δ' ἐν ἑκάστῳ πολλούς. N.

III. 8. ξυλλεγόμενοι τῶν γερόντων ἄλλος ἄλλοθι ἐβουλεύσαντο. L. ἄλλοι. Evenzoo:

III. IV. 1 in. ἰδὼν τριήρεις Φοινίσσας, τὰς μὲν καταπλεούσας ἄλλοθεν, τὰς δὲ καὶ αὐτοῦ πεπληρωμένας. L. ἄλλας ἄλλοθεν. C.

VII. I. 15. καὶ ἐπεὶ ἐπορεύοντο οἱ Θηβαῖοι καὶ οἱ σύμμαχοι, παραταξάμενοι ἐφύλαττον ἄλλος ἄλλοθεν τοῦ Ὀνείου (οἱ ἐναντίοι), Λακεδαιμόνιοι δὲ καὶ Πελληνεῖς κατὰ τὸ ἐπιμαχώτατον. L. ἄλλοι. C.

III. 8 f. ἀγαγεῖν δ' ἐκέλευον καὶ τὴν γυναῖκα. L. ἄγειν. C.

Digitized by Google

IV. 3 f. αὐτὸς δ' ἐβουλήθη ἐλθὼν θῦσαι ἐν Αὐλίδι, ἔνθαπερ ὁ Ἀγαμέμνων ὅτ' εἰς Τροίαν ἔπλει ἐθύετο. L. ἐτέθυτο. C.

IV. 8. ὅτι μὲν οὖν ἔμηνε καὶ τὸν Ἀγησίλαον ταῦτα ἐδήλωσεν ὕστερον. Oude uitgg. ἐμηνία, ἐλύπει. L. ἠνία. C., een geleerde in de Bibl. Crit. Amstelod. ὑπηνία.

IV. 8 m. ἐπεὶ δὲ καὶ ἤρξατο προσάγειν τινὰς τῷ Ἀγησιλάῳ ὁ Λύσανδρος, πάντας οἷς γνοίη αὐτὸν συμπράττοντά τι ἡττωμένους ἀπέπεμπεν. L. ἡττημένους. C.

IV. 12. ὁ δὲ ΤισσαΦέρνης . . . τῷ ὄντι νομίσας ἐπὶ τὸν αὐτοῦ οἶκον [εἰς Καρίαν] αὐτὸν ὁρμήσειν κτἑ. C.

IV. 13 in. οὐ πόρρω δ' ὄντος Δασκυλίου. L. Δασκυλείου. C. Zie b. v. IV. I. 15.

IV. 15 m. γιγνώσκων δὲ ὅτι εἰ μὴ ἱππικὸν ἱκανὸν κτήσαιτο, οὐ δυνήσοιτο κατὰ τὰ πεδία στρατεύεσθαι. L. κτήσοιτο. C.

IV. 16 m. ἄθλα προὔθηκε ταῖς τε ὁπλιτικαῖς τάξεσιν . . . καὶ πελτασικαῖς τε καὶ τοξόταις [ἄθλα προὔθηκεν]. D. R.

IV. 19 f. ὁρῶντες οὖν οἱ στρατιῶται . . . . . μαλακοὺς δὲ καὶ ἀπόνους διὰ τὸ ἀεὶ ἐπ' ὀχημάτων εἶναι. L. ἀπαλούς. C.

IV. 20. καὶ ὁ ἐνιαυτὸς ἤδη ἀΦ' οὗ ἐξέπλευσεν ὁ Ἀγησίλαος διεληλύθει. L. ἐξεληλύθει. C.

V. 2 f. οἱ μὲν δὴ δεξάμενοι τὰ χρήματα εἰς τὰς οἰκείας πόλεις διέβαλον τοὺς Λακεδαιμονίους. L. πρὸς τὰς οἰκείας πόλεις διέβαλλον. C.

V. 4. Φωκεῖς . . . . . διδάσκοντες ὡς οὐκ ἤρξαντο πολέμου, ἀλλ' ἀμυνόμενοι ἦλθον ἐπὶ τοὺς Λοκρούς. L. ἦρξαν τοῦ πολ. C.

V. 5 f. ἐλογίζοντο δὲ καὶ [καλὸν] καιρὸν εἶναι τοῦ ἐξάγειν στρατιὰν ἐπ' αὐτούς. D. R.

V. 6. καὶ Μηλιέας καὶ Αἰνιᾶνας. L. Μηλιᾶς. Zoo ook VI. III. 1. Πλαταιᾶς, Θεσπιᾶς. C. Vgl. II. II. 3.

V. 10. τοῦτο δὲ πῶς μᾶλλον εἰκὸς γενέσθαι, ἢ εἰ αὐτοὶ τοῖς ὑπ' ἐκείνων ἀδικουμένοις βοηθοῖτε. L. πῶς ἂν μᾶλλον. C.

V. 14 in. πῶς οὖν οὐκ εἰκὸς, ἐὰν ὑμεῖς αὖ προσῆτε τῶν οὕτω Φανερῶς ἀδικουμένων, νῦν ὑμᾶς πολὺ ἤδη μείζους τῶν πώποτε γενέσθαι. L. γενήσεσθαι. C.

V. 19 f. καὶ τρόπαιον ἔστησε πρὸς τὰς πύλας τῶν Ἀλιαρτίων. L. πρὸς ταῖς πύλαις. C.

Digitized by Google

BOEK IV.

I. 15 f. Θῆραι αἱ μὲν ἐν περιειργμένοις παραδείσοις, αἱ δὲ καὶ ἀναπεπταμένοις τόποις, πάγκαλοι. L. ἐν ἀναπεπταμένοις. C.

I. 33 in. τοιοῦτος δὲ γενόμενος νῦν οὕτω διάκειμαι ὑφ' ὑμῶν ὡς οὐδὲ δεῖπνον ἔχω κτέ. L. ὅς'. C.

I. 34. . . . ἐν ταῖς Ἑλληνικαῖς πόλεσι ξένοι ἀλλήλοις γίγνονται ἄνθρωποι. L. ἄνθρωποι. Evenzoo IV. 1. 40, waar Didot ὁ ἀδελφός en het Hs. Marc. 364 (een perkamenths. van het jaar 1469, in kl. fol., inhoudende Herodotos, Thucydides, en de Hellenica) te Venetie ἀδελφός heeft. L. ἀδελφός. C.

I. 34 m. οὗτοι δὲ, ὅταν αἱ πόλεις πολέμιαι γένωνται, σὺν ταῖς πατρίσι καὶ τοῖς ἐξενωμένοις πολεμοῦσι. L. οἱ δέ. C.

I. 35. καὶ εἰ μὲν ἀλλάξασθαί σε ἔδει ἀντὶ [δεσπότου] βασιλέως ἡμᾶς δεσπότας, οὐκ ἂν ἔγωγέ σοι ξυνεβούλευον· νῦν δὲ ἔξεσί σοι μεθ' ἡμῶν γενομένῳ μηδένα προσκυνοῦντα [μηδὲ δεσπότην ἔχοντα] ζῆν καρπούμενον τὰ ἑαυτοῦ. L. σαυτοῦ. C.

I. 36 m. . . . . τοὺς νῦν ὁμοδούλους σοι καταῤῥεφόμενον, ὥστε σοὺς ὑπηκόους εἶναι. L. σοῦ. C. Zoo ook Hs. E. bij Schneider.

I. 37. ἐγὼ τοίνυν, ἔφη, ἐὰν βασιλεὺς ἄλλον μὲν στρατηγὸν πέμπῃ, ἐμὲ δὲ ὑπήκοόν ἐκείνου τάττῃ, βουλήσομαι ὑμῖν καὶ φίλος καὶ σύμμαχος εἶναι· ἐὰν μέντοι μοι τὴν ἀρχὴν προστάττῃ, [τοιοῦτόν τι, ὡς ἔοικε, φιλοτιμία ἐστὶ,] εὖ χρὴ εἰδέναι ὅτι πολεμήσω ὑμῖν ὡς ἂν δύνωμαι ἄριστα. L. ἐμοί. C.

II. 7. τὰ δὲ πάντα ἄθλα οὐκ ἔλαττον ἐγένοντο ἢ ἀπὸ τεττάρων ταλάντων. L. οὐκ ἐλάττονος. C.

II. 9. Ἀριστόδημον . . . . . ἡγεῖσθαι τῇ στρατιᾷ ἐκέλευον. L. τῆς στρατιᾶς. C.

II. 17. ἥ γε μὴν τῶν πολεμίων ἠθροίσθη Ἀθηναίων μὲν εἰς [ς ὁπλίτας, . . Βοιωτῶν δὲ, ἐπεὶ Ὀρχομένιοι οὐ παρῆσαν, περὶ ε . . . . Ὁπλιτικὸν μὲν δὴ τοσοῦτον· ἱππεῖς δὲ Βοιωτῶν μὲν [ἐπεὶ Ὀρχομένιοι οὐ παρῆσαν] εἰς ω'. N.

III. 1. ἀγγέλλει Δερκυλίδας ὅτι νικῷέν τε αὖ Λακεδαιμόνιοι, καὶ αὐτῶν μὲν τεθνάναι ὀκτώ. L. τεθναῖεν. C.

III. 8 f. ἔσησαν δ' οὖν οὐ πρόσθεν, πρὶν ἐν [τῷ ὄρει] τῷ Νερβακίῳ ἐγένοντο. C.

Digitized by Google

III. 15. ἔτι δὲ οἱ ἀπὸ τῶν ἐν τῇ Ἀσίᾳ πόλεων Ἑλληνίδων καὶ ἀπὸ τῶν ἐν τῇ Εὐρώπῃ ὅσας διιὼν παρέλαβεν. L. ὅσους. C.

III. 19. καὶ συμβαλόντες τὰς ἀσπίδας ἐωθοῦντο, [ἐμάχοντο], ἀπέκτεινον, ἀπέθνησκον. L. ἐώθουν, ἐωθοῦντο, ἀπέκτεινον, ἀπέθνησκον. C.

III. 22 f. ὡς δ' αὐτῶν οἱ Λακεδαιμόνιοι ὑποσρέψαντες καὶ διώξαντες κατέβαλόν τινας, ἐκ τούτου ὄπισθεν μὲν οὐκέτι ἐπηκολούθουν, ἐκ δὲ τῶν ὑπερδεξίων ἔβαλλον. L. ἐκ τοῦ. C.

III. 23. ἐνταῦθα ἀποθνήσκουσι Γύλις τε ὁ πολέμαρχος καὶ τῶν παρασατῶν πολλοὶ, καὶ οἱ πάντες ὡς ὀκτωκαίδεκα τῶν σρατιωτῶν. L. Σπαρτιατῶν. C. uit het Marc. Hs.

IV. 2 in. γνόντες δὲ ..... ὡς εἰ μὴ ἐκποδὼν ποιήσοιντο τοὺς ἐπὶ τὴν εἰρήνην τετραμμένους, πάλιν κινδυνεύσει ἡ πόλις λακωνίσαι. L. κινδυνεύσοι. C.

IV. 2 f. οἱ μὲν γὰρ ἄλλοι, κἂν νόμῳ τις καταγνωσθῇ, οὐκ ἀποκτιννύουσιν ἐν ἑορτῇ· ἐκεῖνοι δ' Εὐκλείων τὴν τελευταίαν προείλοντο. L. κἂν νόμῳ τινὸς θάνατος καταγνωσθῇ en ἀποκτιννύασιν. Evenzoo:

V. II. 43 f. πολλάκις μέντοι καὶ οἱ Ὀλύνθιοι .... ἐλεηλάτουν καὶ ἄνδρας ἀπεκτίννυον. L. ἀπεκτίννυσαν. C.

IV. 3 in. ἔπαιον τὸν μέν τινα συνεσηκότα ἐν κύκλῳ, τὸν δὲ καθήμενον. L. ἑσηκότα. C.

IV. 5 f. ἐπεὶ δὲ καὶ οἱ φίλοι αὐτοὺς ἔπειθον, καὶ μητέρες ἰοῦσαι καὶ ἀδελφοὶ, καὶ αὐτῶν δὲ τῶν ἐν δυνάμει ὄντων ἦσαν οἳ ὁμνύοντες ὑπισχνοῦντο μηδὲν χαλεπὸν αὐτοὺς πείσεσθαι, οὕτω δὴ ἀπῆλθόν τινες οἴκαδε αὐτῶν. L. ἀδελφαί. N.

IV. 6 in. αἰσθανόμενοι δὲ ἀφανιζομένην τὴν πόλιν διὰ τὸ καὶ ὄρους ἀναστᾶσθαι. L. ἀνεσπάσθαι. C.

IV. 6 f. εἰ μὲν δύναιντο καταπρᾶξαι ταῦτα, σωτῆρας γενέσθαι τῆς πατρίδος, εἰ δὲ μὴ [δύναιντο], τῶν γε καλλίσων καὶ μεγίσων ἀγαθῶν ὀρεγομένους ἀξιεπαινοτάτης τελευτῆς τυχεῖν. C.

IV. 9 in. ἐκ τούτου δ' εἰσέρχεται. L. δὴ εἰσέρχεται. C.

IV. 10 f. ναὶ τὼ σιὼ, Ἀργεῖοι, ψεύσει ὔμμε τὰ σίγμα ταῦτα. L. ψευσεῖ ὑμέ. C.

IV. 13 in. μετὰ μὲν ταῦτα τοῦτο οἱ μὲν Κορίνθιοι καὶ Ἀργεῖοι τοὺς νεκροὺς ὑποσπόνδους ἀπήγοντο, οἱ δὲ ξύμμαχοι τῶν Λακεδαιμονίων ἐβοήθουν. L. ἀνῃροῦντο. N.

Digitized by Google

IV. 13 m. καὶ ἐν τούταις ταῖς τείχεσι καταςήσας Φρουροὺς τοὔμπαλιν ἐπορεύετο. L. εἰς τοὔμπαλιν. C.

IV. 13 f. αὐτὸς τὴν ἐπὶ Λακεδαίμονα ἀπεχώρει. L. Λακεδαίμονος. C.

IV. 16 f. τοὺς μέντοι Λακεδαιμονίους οὕτως αὖ οἱ πελτασταὶ ἐδέδισαν ὡς ἐντὸς ἀκοντίσματος οὐ προσήεσαν τοῖς ὁπλίταις. L. ὥς', C.

IV. 19 f. ὥςε μακαρίζεσθαι αὐτῶν (Ἀγησιλάου καὶ Τελευτίου) τὴν μητέρα, ὅτι τῇ αὐτῇ ἡμέρᾳ ὧν ἔτεκεν ὁ μὲν κατὰ γῆν τὰ τείχη τῶν πολεμίων, ὁ δὲ κατὰ θάλατταν τὰς ναῦς καὶ τὰ νεώρια ἤρηκε. L. ἠρήκει. C.

V. 4 m. ῥιγούντων δ' αὐτῶν. L. ῥιγώντων. C.

V. 5 f. οἱ δ' ἐν τῷ Ἡραίῳ [καταπεφευγότες] ἐξήεσαν, ἐπιτρέψαντες Ἀγησιλάῳ γνῶναι ὅ,τι βούλοιτο περὶ σφῶν. C.

V. 6 m. καθήμενος δ' ἐπὶ τοῦ περὶ τὴν λίμνην κυκλοτεροῦς οἰκοδομήματος ἐθεώρει πολλὰ τὰ ἐξαγόμενα. L. παρά. C.

V. 11 m. οἱ Ἀμυκλαῖοι ἀεί ποτε ἀπέρχονται εἰς τὰ Ὑακίνθια ἐπὶ τὸν παιᾶνα, ἐάν τε στρατοπεδευόμενοι τυγχάνωσιν, ἐάν τε ἄλλως πως ἀποδημοῦντες. L. στρατευόμενοι. C.

V. 16 in. ἀναχωροῦντες δὲ ἔτι πλείονες [αὐτῶν] ἢ τὸ πρῶτον ἔπεσον. L. ἀναχωρούντων δὲ ἔτι πλείονες κτὲ. C.

VI. 4 f. ὁ δ' Ἀγησίλαος ... εἶπεν ὡς εἰ μὴ παυσάμενοι τῆς πρὸς Βοιωτοὺς καὶ Ἀθηναίους ξυμμαχίας ἑαυτοὺς καὶ τοὺς ξυμμάχους αἱρήσονται, δῆλοι πᾶσαν τὴν γῆν αὐτῶν ἐφέξῃς καὶ παραλείψοι οὐδέν. L. δῄωσει en παραλείψει.

VI. 5 m. οὐ προήει πλέων τῆς ἡμέρας ἢ δέκα ἢ δώδεκα σταδίων. L. στάδια. C.

VI. 11 m. ἐπὶ μέντοι τοῦ ἀκροτάτου οἱ ὁπλῖται ἦσαν τῶν Ἀκαρνάνων παρατεταγμένοι καὶ τῶν πελταστῶν τὸ πολύ, καὶ ἐνταῦθα ἐπέμενον. L. ὑπέμενον. C.

VI. 13 f. ἐγὼ μὲν γὰρ, ἔφη, στρατεύομαι πάλιν δεῦρο εἰς τὸ ἐπίδυ θέρος. L. στρατεύσομαι. C.

VI. 14 m. ἤλπιζον γὰρ Ναύπακτον αὐτοῖς ξυμπράξειν [ὥς'] ἀπολαβεῖν. C.

VIII. 4 in. ὅταν δέ τινες ἐν συμφοραῖς γενομένων φίλων βέβαιοι φανῶσι, τοῦτ' εἰς τὸν ἅπαντα χρόνον μνημονεύεται. L. φίλοι. C.

VIII. 5 in. οἱ μὲν δὴ ταῦτα ἀκούοντες οὐκ ἀκόντως ἀλλὰ προθύμως ἐπείσθησαν. L. ἄκοντες. C.

Digitized by Google

VIII. 19 f. καὶ πλέονες διὰ τὸ ὀψὲ αἰσθέσθαι τῆς βοηθείας * * *. L. πλέονες δὲ διά κτέ. ex βοηθείας ἀπῆσαν.

VIII. 28 in. ἐπιτυχὼν δ' ἐν τῇ Λέσβῳ ταῖς πόλεσι πάσαις πλὴν Μυτιληναίων λακωνιζούσαις κτέ. L. περιτυχών. C.

VIII. 30 in. ἐκ δὲ τούτου τὰς μὲν προσηγάγετο τῶν πόλεων, ἐκ δὲ τῶν οὐ προσχωρουσῶν λεηλατῶν χρήματα τοῖς στρατιώταις παρέχων, ἔσπευδεν εἰς τὴν Ῥόδον ἀφικέσθαι. L. προσήγετο. C.

BOEK V.

I. 2 m. Ὁ μέντοι Τελευτίας τυχὼν ἐπὶ τῶν νήσων ποι ἀφιγμένος κατὰ χρημάτων πόρον, ἀκούσας ταῦτα [περὶ τοῦ ἐπιτειχισμοῦ], ἐβοήθει τοῖς Αἰγινήταις· καὶ τὸ μὲν ναυτικὸν ἀπήλασε, τὸ δ' ἐπιτείχισμα διεφύλαττεν ὁ Πάμφιλος. P.

I. 3 m. ἡνίκα γὰρ ἐπὶ θάλατταν κατέβαινεν ἐπ' οἴκου ὁρμώμενος (ὁ Τελευτίας), οὐδεὶς ἐκεῖνον τῶν στρατιωτῶν ὃς οὐκ ἐδεξιώσατο κτέ. L. ὅστις οὐκ. P.

I. 6 f. καὶ ὁ μὲν Νικόλοχος βοηθῶν Ἀβυδηνοῖς ἔπλει ἐκεῖσε· παρατρεπόμενος δὲ εἰς Τένεδον ἔδῃου τὴν χώραν, καὶ χρήματα λαβὼν ἀπέπλευσεν εἰς Ἄβυδον. L. παρατραπόμενος. P.

I. 8 in. νυκτὸς δ' ἐπιγενομένης, φῶς ἔχων (ὁ Εὔνομος), ὥσπερ νομίζεται, ἀφηγεῖτο, ὅπως μὴ πλανῶνται αἱ ἐπόμεναι. L. πλανῶντο. v. H.

I. 11 m. καὶ ἀπὸ τῶν πληρωμάτων δὲ [τῶν ἐκ τῶν νεῶν] ἐκήρυξε βοηθεῖν (ὁ Γοργώπας) ὅσοι ἐλεύθεροι εἶεν. P.

I. 15. ὥστε ὅταν ὑμεῖς πλήρη ἔχητε τὰ ἐπιτήδεια, τότε καὶ ἐμὲ ὄψεσθε ἀφθονώτερον διαιτώμενον· ἢν δὲ ἀνεχόμενόν με ὁρᾶτε καὶ ψύχη καὶ θάλπη καὶ ἀγρυπνίαν, οἶεσθε καὶ ὑμεῖς ταῦτα πάντα καρτερεῖν. L. ἀνεχόμενον ἐμέ. C. En οἴεσθε δεῖν καὶ ὑμᾶς. P.

I. 18 m. ὁ δὲ (Τελευτίας) τεθυμένος ἐτύγχανεν· εἶπε δὲ, ἄγετε; ὦ ἄνδρες, δειπνήσατε μὲν, ὥσπερ καὶ ἐμέλλετε· προπαράσχεσθε δέ μοι μιᾶς ἡμέρας σῖτον. L. προπαρασκευάσασθε. P.

I. 20 m. εἰ δὲ καὶ εἶεν τριήρεις ὁρμοῦσαι, ἀσφαλέστερον ἡγήσατο (ὁ Τελευτίας) ἐπ' εἴκοσι ναῦς Ἀθήνησιν οὔσας πλεῦσαι ἢ ἄλλοθι δέκα. L. ἢ ἐπ' ἄλλοθι δέκα. P.

I. 27 m. ἐπεὶ δὲ παρέπλεον (οἵ τε Ἀθηναῖοι καὶ ὁ Θρασύβουλος) ἐδίωκεν (ὁ Ἀνταλκίδας)· οἱ δὲ ἰδόντες ἔφευγον. Τὰς μὲν οὖν

Digitized by Google

βραδύτατα πλεούσας ταῖς ἄριστα πλεούσαις ταχὺ κατειλήφει· παραγγείλας δὲ τοῖς πρωτόπλοις τῶν μεθ' ἑαυτοῦ μὴ ἐμβαλεῖν ταῖς ὑστάταις, ἔδιωκε τὰς προεχούσας. Ἐπεὶ δὲ ταύτας ἔλαβεν, ἰδόντες οἱ ὕστεροι ἁλισκομένους σφῶν [αὐτῶν] τοὺς πρωτόπλους ὑπ' ἀθυμίας καὶ τῶν βραδυτέρων ἡλίσκοντο· ὥσθ' ἥλωσαν ἅπασαι. L. καὶ πρὸς τῶν β., αὐτῶν moet wegvallen. Zoo ook:

V. II. 8 f. . . . ἐπεὶ δὲ σφᾶς [αὐτοὺς] ἐξέβαλον (οἱ Φλιάσιοι) [ὡς] ἔπεσθαι μὲν οὐδαμοῖ ἐθέλοιεν, μόνους δὲ πάντων ἀνθρώπων τοὺς Λακεδαιμονίους οὐ δέχοιντο εἴσω τῶν πυλῶν. Vgl. ook VI. v. 42.

VII. I. 35 m. ἔλεγε δὲ ὁ Πελοπίδας ὅτι Ἀργεῖοι καὶ Ἀρκάδες μάχῃ ἡττημένοι εἶεν ὑπὸ Λακεδαιμονίων, ἐπεὶ αὐτοὶ οὐ παρῆσαν. L. σφεῖς.

VII. v. 4 m. Φωκεῖς μέντοι οὐκ ἠκολούθουν, λέγοντες ὅτι σύνθηκαι σφίσιν [αὐτοῖς] εἶεν, εἴ τις ἐπὶ Θήβας ἴοι, βοηθεῖν. C.

I. 35 m. . . . διελύθη μὲν τὰ πεζικὰ, διελύθη δὲ καὶ τὰ ναυτικὰ στρατεύματα. L. τὰ πεζά. Zoo ook VI. III. 18. C.

II. 4 in. ὡς δὲ ἐνέβαλε (ὁ Ἀγησίπολις) πρῶτον μὲν τὴν γῆν ἐδῄου. Ἐπεὶ δὲ οὐδ' οὕτω καθῄρουν τὰ τείχη (οἱ Μαντινεῖς) κτὲ. L. οὐδ' ὥς. C.

II. 10 . . . . καὶ ἐκείνοις μὲν ἀποδοῦναι τὰ ἐμφανῆ κτήματα, τοὺς δὲ τὰ ἐκείνων πριαμένους ἐκ δημοσίου τὴν τιμὴν ἀπολαβεῖν. L. ἐκ τοῦ δημοσίου. C.

II. 12. ὅτι μὲν γὰρ τῶν ἐπὶ Θράκης μεγίστη πόλις Ὄλυνθος σχεδὸν πάντες ἐπίστασθε. L. σχεδόν τι πάντες. Eveneens:

VI. v. 33 m. ὅθεν δὴ οἱ Λακεδαιμόνιοι . . . . σχεδὸν πάντες παραπλήσια ἔλεγον. L. σχεδόν τι πάντες. C.

II. 14 m. καίτοι νῦν γ' ἤδη αὐτοῖς εἰσιν ὁπλῖται μὲν οὐκ ἐλάττους ὀκτακισχιλίων, πελτασταὶ δὲ πολὺ πλείους ἢ τοσοῦτοι. L. ἢ δὶς τοσοῦτοι.

II. 15 in. ἠκούομεν δὲ ὡς καὶ αὐτοῖς Ὀλυνθίοις ἐψηφισμένον εἴη συμπέμπειν πρέσβεις εἰς ταύτας τὰς πόλεις περὶ συμμαχίας. L. ἀκούομεν. C.

II. 17 in. ἀλλὰ μὴν καὶ γειτονές γ' εἰσὶν αὐτοῖς Θρᾷκες οἱ ἀβασίλευτοι, οἳ θεραπεύουσι μὲν καὶ νῦν ἤδη τοὺς Ὀλυνθίους· εἰ δὲ ὑπ' ἐκείνους ἔσονται, πολλὴ καὶ αὕτη δύναμις προσγένοιτ' ἂν αὐτοῖς. L. ὑπ' ἐκείνοις. C.

II. 22. εἰ δέ τις τῶν πόλεων ἐκλίποι τὴν στρατιὰν, ἐξεῖναι τοῖς

Digitized by Google

Λακεδαιμονίοις ἐπιζημιοῦν στρατῆρι κατὰ τὸν ἄνδρα τῆς ἡμέρας. L. κατ' ἄνδρα. C.

II. 27 f. . . . . καὶ ἐν ᾧ μέλλει ἐκεῖνος Ὀλυνθον κατασρέφεσθαι, σὺ κατεσραμμένος ἔσῃ Θήβας κτἑ. L. κατασρέψεσθαι. N.

III. 1 m. ὡς δ' εἶδε τὴν καταδρομὴν (ὁ Δέρδας) ἡσυχίαν [τε] εἶχε τοὺς θ' ἵππους ἐπεσκευασμένους καὶ τοὺς ἀναβάτας ἐξωπλισμένους ἔχων. L. ἐνεσκευασμένους, C.; [τε] reeds bij Didot.

III. 3. . . . ἐξελθόντες οἱ Ὀλύνθιοι ἱππεῖς ἥσυχοι πορευόμενοι διέβησαν τὸν παρὰ τὴν πόλιν ῥέοντα ποταμὸν καὶ ἐπορεύοντο ἡσυχῇ πρὸς τὸ τῶν ἐναντίων στράτευμα. L. ἡσυχῇ. C.

III. 7. ἐκ μέντοι γε τῶν τοιούτων παθῶν ἐγώ φημι ἀνθρώπους παιδεύεσθαι μάλιστα μὲν [οὖν] ὡς οὐδ' οἰκέτας χρὴ ὀργῇ κολάζειν· . . . . ἀτὰρ ἀντιπάλοις τὸ μετ' ὀργῆς ἀλλὰ μὴ γνώμῃ προσφέρεσθαι ὅλον ἁμάρτημα· ἡ μὲν γὰρ ὀργὴ ἀπρονόητον, ἡ δὲ γνώμη σκοπεῖ οὐδὲν ἧττον μή τι πάθῃ ἢ ὅπως βλάψῃ τι τοὺς πολεμίους. L. ἀντιπάλοις γε en βλάψει, οὖν moet wegvallen. C.

III. 10 f. λεγόντων δὲ τῶν κατεληλυθότων καὶ τίς αὕτη δίκη εἴη ὅπου αὐτοὶ οἱ ἀδικοῦντες δικάζοιεν, οὐδένες ἤκουον (οἱ Φλιάσιοι). L. τίς ἂν αὕτη δίκη εἴη en met Teubner οὐδὲν εἰσήκουον. C.

III. 13 m. ἦν δὲ οὐ τῷ Ἀγησιλάῳ ἀχθομένῳ ταῦτα. L. οὐδέ. C.

III. 16. οὐκ ἐθελόντων δὲ [αὐτῶν] τοῦτο ποιεῖν, ἐνέβαλέ τε εἰς τὴν χώραν καὶ ταχὺ περιτειχίσας ἐπολιόρκει [αὐτούς] (τοὺς Φλιασίους ὁ Ἀγησίλαος). Πολλῶν δὲ λεγόντων Λακεδαιμονίων ὡς ὀλίγων ἕνεκεν ἀνθρώπων πόλει ἀπεχθάνοιντο πλέον πεντακισχιλίων ἀνδρῶν L. πλέον ἤ. Evenzoo:

V. IV. 66 f. . . . γενομένων αὐτῷ (τῷ Τιμοθέῳ) τῶν πασῶν πλέον ἑβδομήκοντα κτἑ. L. πλέον ἤ. C.

III. 18 in. ὁ δὲ Ἀγησίπολις εὐθὺς ἐκ τῆς Μακεδονίας προσιὼν ἔθετο πρὸς τῇ πόλει τῶν Ὀλυνθίων τὰ ὅπλα. L. προιών. C.

III. 21 m. . . . . οἱ Φλιάσιοι τὸν ἥμισυν ψηφισάμενοι σῖτον τελεῖν ἢ πρόσθεν κτἑ. L. ἀλεῖν. C.

III. 24 m. φυλακὴ δὲ ἔτι ἰσχυροτέρα ἢ πρότερον ἐφύλαττεν (ὁ Ἀγησίλαος) ἵνα μηδεὶς τῶν ἐκ τῆς πόλεως ἐξίοι. Ὅμως μέντοι ὅ γε Δελφίων καὶ σιγματίας τις μετ' αὐτοῦ . . . ἀπέδρασαν. L. φυλακῇ δὲ ἔτι ἰσχυροτέρᾳ met Teubner, en ὅ τε Δελφίων. C.

Digitized by Google

βραδύτατα πλεούσας ταῖς ἄριστα πλεούσαις ταχὺ κατειλήφει· παραγγείλας δὲ τοῖς πρωτόπλοις τῶν μεθ' ἑαυτοῦ μὴ ἐμβαλεῖν ταῖς ὑσάταις, ἔδιωκε τὰς προεχούσας. Ἐπεὶ δὲ ταύτας ἔλαβεν, ἰδόντες οἱ ὕστεροι ἁλισκομένους σφῶν [αὐτῶν] τοὺς πρωτόπλους ὑπ' ἀθυμίας καὶ τῶν βραδυτέρων ἡλίσκοντο· ὥσθ' ἥλωσαν ἅπασαι. L. καὶ πρὸς τῶν β., αὐτῶν moet wegvallen. Zoo ook:

V. II. 8 f.... ἐπεὶ δὲ σφᾶς [αὐτοὺς] ἐξέβαλον (οἱ Φλιάσιοι) [ὡς] ἔπεσθαι μὲν οὐδαμοῖ ἐθέλοιεν, μόνους δὲ πάντων ἀνθρώπων τοὺς Λακεδαιμονίους οὐ δέχοιντο εἴσω τῶν πυλῶν. Vgl. ook VI. v. 42.

VII. I. 35 m. ἔλεγε δὲ ὁ Πελοπίδας ὅτι Ἀργεῖοι καὶ Ἀρκάδες μάχῃ ἡττημένοι εἶεν ὑπὸ Λακεδαιμονίων, ἐπεὶ αὐτοὶ οὐ παρῆσαν. L. σφεῖς.

VII. v. 4 m. Φωκεῖς μέντοι οὐκ ἠκολούθουν, λέγοντες ὅτι σύνθηκαι σφίσιν [αὐτοῖς] εἶεν, εἴ τις ἐπὶ Θήβας ἴοι, βοηθεῖν. C.

I. 35 m.... διελύθη μὲν τὰ πεζικὰ, διελύθη δὲ καὶ τὰ ναυτικὰ στρατεύματα. L. τὰ πεζά. Zoo ook VI. III. 18. C.

II. 4 in. ὡς δὲ ἐνέβαλε (ὁ Ἀγησίπολις) πρῶτον μὲν τὴν γῆν ἐδῄου. Ἐπεὶ δὲ οὐδ' οὕτω καθῄρουν τὰ τείχη (οἱ Μαντινεῖς) κτὲ. L. οὐδ' ὥς. C.

II. 10.... καὶ ἐκείνοις μὲν ἀποδοῦναι τὰ ἐμφανῆ κτήματα, τοὺς δὲ τὰ ἐκείνων πριαμένους ἐκ δημοσίου τὴν τιμὴν ἀπολαβεῖν. L. ἐκ τοῦ δημοσίου. C.

II. 12. ὅτι μὲν γὰρ τῶν ἐπὶ Θράκης μεγίστη πόλις Ὄλυνθος σχεδὸν πάντες ἐπίστασθε. L. σχεδόν τι πάντες. Eveneens:

VI. v. 33 m. ὅθεν δὴ οἱ Λακεδαιμόνιοι .... σχεδὸν πάντες παραπλήσια ἔλεγον. L. σχεδόν τι πάντες. C.

II. 14 m. καίτοι νῦν γ' ἤδη αὐτοῖς εἰσιν ὁπλῖται μὲν οὐκ ἐλάττους ὀκτακισχιλίων, πελτασταὶ δὲ πολὺ πλείους ἢ τοσοῦτοι. L. ἢ δὶς τοσοῦτοι.

II. 15 in. ἠκούομεν δὲ ὡς καὶ αὐτοῖς Ὀλυνθίοις ἐψηφισμένον εἴη συμπέμπειν πρέσβεις εἰς ταύτας τὰς πόλεις περὶ συμμαχίας. L. ἀκούομεν. C.

II. 17 in. ἀλλὰ μὴν καὶ γειτονές γ' εἰσὶν αὐτοῖς Θρᾷκες οἱ ἀβασίλευτοι, οἳ θεραπεύουσι μὲν καὶ νῦν ἤδη τοὺς Ὀλυνθίους· εἰ δὲ ὑπ' ἐκείνους ἔσονται, πολλὴ καὶ αὕτη δύναμις προσγένοιτ' ἂν αὐτοῖς. L. ὑπ' ἐκείνοις. C.

II. 22. εἰ δέ τις τῶν πόλεων ἐκλίποι τὴν στρατιὰν, ἐξεῖναι τοῖς

Digitized by Google

Λακεδαιμονίοις ἐπιζημιοῦν σατῆρι κατὰ τὸν ἄνδρα τῆς ἡμέρας. L. κατ' ἄνδρα. C.

II. 27 f. . . . . καὶ ἐν ᾧ μέλλει ἐκεῖνος Ὀλυνθου καταςρέφεσθαι, σὺ κατεςραμμένος ἔςῃ Θήβας κτἑ. L. καταςρέψεσθαι. N.

III. 1 m. ὡς δ' εἶδε τὴν καταδρομὴν (ὁ Δέρδας) ἡσυχίαν [τε] εἶχε τοὺς θ' ἵππους ἐπεσκευασμένους καὶ τοὺς ἀναβάτας ἐξωπλισμένους ἔχων. L. ἐνεσκευασμένους, C.; [τε] reeds bij Didot.

III. 3. . . . ἐξελθόντες οἱ Ὀλύνθιοι ἱππεῖς ἥσυχοι πορευόμενοι διέβησαν τὸν παρὰ τὴν πόλιν ῥέοντα ποταμὸν καὶ ἐπορεύοντο ἡσυχῇ πρὸς τὸ τῶν ἐναντίων ςράτευμα. L. ἡσυχῇ. C.

III. 7. ἐκ μέντοι γε τῶν τοιούτων παθῶν ἐγώ φημι ἀνθρώπους παιδεύεσθαι μάλιςα μὲν [οὖν] ὡς οὐδ' οἰκέτας χρὴ ὀργῇ κολάζειν· . . . . ἀτὰρ ἀντιπάλοις τὸ μετ' ὀργῆς ἀλλὰ μὴ γνώμῃ προσφέρεσθαι ὅλον ἁμάρτημα· ἡ μὲν γὰρ ὀργὴ ἀπρονόητον, ἡ δὲ γνώμη σκοπεῖ οὐδὲν ἧττον μή τι πάθῃ ἢ ὅπως βλάψῃ τι τοὺς πολεμίους. L. ἀντιπάλοις γε en βλάψει, οὖν moet wegvallen. C.

III. 10 f. λεγόντων δὲ τῶν κατεληλυθότων καὶ τίς αὕτη δίκη εἴη ὅπου αὐτοὶ οἱ ἀδικοῦντες δικάζοιεν, οὐδένες ἤκουον (οἱ Φλιάσιοι). L. τίς ἂν αὕτη δίκη εἴη en met Teubner οὐδὲν εἰσήκουον. C.

III. 13 m. ἦν δὲ οὐ τῷ Ἀγησιλάῳ ἀχθομένῳ ταῦτα. L. οὐδέ. C.

III. 16. οὐκ ἐθελόντων δὲ [αὐτῶν] τοῦτο ποιεῖν, ἐνέβαλέ τε εἰς τὴν χώραν καὶ ταχὺ περιτειχίσας ἐπολιόρκει [αὐτούς] (τοὺς Φλιασίους ὁ Ἀγησίλαος). Πολλῶν δὲ λεγόντων Λακεδαιμονίων ὡς ὀλίγων ἕνεκεν ἀνθρώπων πόλει ἀπεχθάνοιντο πλέον πεντακισχιλίων ἀνδρῶν L. πλέον ἤ. Evenzoo:

V. IV. 66 f. . . . γενομένων αὐτῷ (τῷ Τιμοθέῳ) τῶν πασῶν πλέον ἑβδομήκοντα κτἑ. L. πλέον ἤ. C.

III. 18 in. ὁ δὲ Ἀγησίπολις εὐθὺς ἐκ τῆς Μακεδονίας προσιὼν ἔθετο πρὸς τῇ πόλει τῶν Ὀλυνθίων τὰ ὅπλα. L. προιών. C.

III. 21 m. . . . . οἱ Φλιάσιοι τὸν ἥμισυν ψηφισάμενοι σῖτον τελεῖν ἢ πρόσθεν κτἑ. L. ἀλεῖν. C.

III. 24 m. φυλακὴ δὲ ἔτι ἰσχυροτέρα ἢ πρότερον ἐφύλαττεν (ὁ Ἀγησίλαος) ἵνα μηδεὶς τῶν ἐκ τῆς πόλεως ἐξίοι. Ὅμως μέντοι ὅ γε Δελφίων καὶ σιγματίας τις μετ' αὐτοῦ . . . ἀπέδρασαν. L. φυλακῇ δὲ ἔτι ἰσχυροτέρᾳ met Teubner, en ὅ τε Δελφίων. C.

Digitized by Google

IV. 1 m. Λακεδαιμόνιοί τε γὰρ οἱ δμοσάντες αὐτονόμους ἐάσειν τὰς πόλεις τὴν ἐν Θήβαις ἀκρόπολιν κατασχόντες ὑπ' αὐτῶν μόνον τῶν ἀδικηθέντων ἀκολάσθησαν. L. μόνων. C.

IV. 2 in. ἦν τις Φυλλίδας, ὃς ἐγραμμάτευε τοῖς περὶ Ἀρχίαν πολεμάρχοις, καὶ τἄλλα ὑπηρετήκει, ὡς ἐδόκει, ἄριστα. L. ὑπηρέτει. C. En τἄλλα, voorts πολεμαρχοῦσιν. K.

IV. 2 f. . . . γυοὺς δὲ (ὁ Μέλλων τὸν Φυλλίδαν) ἔτι μᾶλλον μισοῦντα [αὐτὸν] τὰ οἴκοι αὐτοῦ κτἑ. C. . . . .

IV. 7 f. οἱ δ' ἐπεὶ εἰσῆλθαν, τὸν μὲν (Λεοντιάδην) ἀποκτείναντες, τὴν δὲ γυναῖκα Φοβήσαντες κατεσιώπησαν. Ἐξιόντες δὲ εἶπον τὴν θύραν κεκλεῖσθαι· εἰ δὲ λήψοιντο ἀνεῳγμένην, ἠτιάλησαν ἀποκτεῖναι ἅπαντας τοὺς ἐν τῇ οἰκίᾳ. L. ἀποκτεῖναν en ἀποκτενεῖν. C.

IV. 20 f. ἦγεν (ὁ Σφοδρίας) ἐκ τῶν Θεσπιῶν πρωὶ δειπνήσαντας τοὺς στρατιώτας, φάσκων πρὸ ἡμέρας καταυσειν εἰς τὸν Πειραιᾶ. L. καθανύσειν, zoo V. IV. 49 καθανύσας en VII. I. 15. καθανύσαι. C.

IV. 37 in. . . . πέμψας (ὁ Κλεόμβροτος) . . . πρὸς τὸν ἄρχοντα τῶν παρὰ τοῖς Κλειτορίοις ξένων, καὶ μισθὸν δοὺς μηνὸς [αὐτοῖς] ἐκέλευσε κτἑ. C.

IV. 37 f. . . . . εἰ δέ τις πόλις στρατιᾶς οὔσης ἔξω ἐπὶ πόλιν στρατεύσαι, ἐπὶ ταύτην ἔφη πρῶτον ἰέναι κατὰ τὸ δόγμα τῶν συμμάχων. L. πράτην. C. Vgl. VII. I. 36, bl. 327.

BOEK VI.

I. 3. Κἀκεῖνος μέντοι (ὁ Παλυδάμας) ἀπὸ τούτων τῶν χρημάτων τήν τε ἄκραν φυλάττων διέσωζεν αὐτοῖς καὶ τἄλλα (l. τἄλλα) διοικῶν ἀπελογίζετο κατ' ἐνιαυτόν. Καὶ ὁπότε μὲν ἐνδεὴς εἴη, παρ' ἑαυτοῦ προσετίθει, ὁπότε δὲ περιγένοιτο τῇς προσόδου, ἀπελάμβανε. L. ὁπότε δέ τι περιγένοιτο. C.

I. 11 in. εἰ δὲ εἰκότα λογίζομαι, σκώπτει, ἔφη (ὁ Ἰάσων), καὶ ταῦτα. Ἔχοντες μέν γε Μακεδονίαν κτἑ. L. ὅτι. C. En ἔχοντες μὲν γὰρ Μακεδονίαν. P.

I. 13 m. καὶ ἐὰν μέν σοι, ἔφη, δίδῶσιν ὥςε σε πεῖθειν ἱκανὴν πέμπειν συμμαχίαν ὡς ἐμοὶ πολεμεῖν κτἑ. L. καὶ ἐὰν μὲν θεοί, ΘΟΙ voor COI. C.

Digitized by Google

I. 17 in. οἱ δὲ Λακεδαιμόνιοι τότε μὲν ἀνεβάλλοντο τὴν ἀπόκρισιν· τῇ δ' ὑστεραίᾳ .... ἀπεκρίναντο. L. ἀνεβάλοντο. C.

I. 17.... λογισάμενοι (οἱ Λακεδαιμόνιοι) τάς τε ἔξω μόρας ὅσαι αὐτοῖς εἶεν καὶ τὰς περὶ Λακεδαίμονα πρὸς τὰς ἔξω τῶν Ἀθηναίων τριήρεις καὶ τὸν πρὸς τοὺς ὁμόρους πόλεμον κτὲ. L. πρὸς τὰς ἑξήκοντα τῶν Ἀ. τ.. Vgl. V. IV. 63. P.

I. 19 f. προεῖπε δὲ (ὁ Ἰάσων) καὶ τοῖς περιοίκοις πᾶσι τὸν φόρον ὅσπερ ἐπὶ Σκόπα τεταγμένος ἦν φέρειν. L. ὅσπερ. C.

II. 13. οἱ δ' Ἀθηναῖοι νομίζοντες αὐτὸν (τὸν Τιμόθεον) ἀναλοῦν τὸν τῆς ὥρας εἰς τὸν περίπλουν χρόνον κτὲ. L. τῆς ὡραίας. C.

II. 14 in. ὁ δ' (Ἰφικράτης) ἐπεὶ κατέσχε στρατηγὸς, μάλα ὀξέως τὰς ναῦς ἐπληροῦτο καὶ τοὺς τριηράρχους ἠνάγκαζε. L. ἐπλήρου C., reeds Brodaeus ἐπλήρου τε καὶ κτὲ.

II. 36 in.... τῶν δὲ ἀνδρῶν συνέβη ἑκάστῳ τακτὸν ἀργύριον ἀποστῖσαι, πλὴν Κριτίππου τοῦ ἄρχοντος. L. ἕκαστον. C.

II. 39 f..... μεγαλοφρονοῦντος ἐφ' ἑαυτῷ τοῦτό μοι δοκεῖ ἀνδρὸς εἶναι. L. μέγα φρονοῦντος. C.

III. 1 in. οἱ δὲ Ἀθηναῖοι, ἐκπεπτωκότας μὲν ὁρῶντες ἐκ τῆς Βοιωτίας Πλαταιέας .... ἱκετεύοντας δὲ Θεσπιέας .... οὐκέτι ἐπήνουν τοὺς Θηβαίους κτὲ. L. Πλαταιᾶς, Θεσπιᾶς, en οὐκ ἐπήνουν. C. Vgl. II. II. 3. III. V. 6. Eveneens V. IV. 10. Πλαταιᾶς.

III. 1 m. κοινωνεῖν γε μὴν αὐτοῖς (τοῖς Θηβαίοις) ὧν ἔπραττον οὐκέτι ἤθελον (οἱ Ἀθηναῖοι) ἐπεὶ ἑώρων στρατεύοντάς τε αὐτοὺς ἐπὶ φίλους ἀρχαίους τῇ πόλει [Φωκέας]. P.

III. 6 m. πῶς οὖν δίκαιον ἢ ὑμᾶς (τοὺς Λακεδαιμονίους) παρ' ὧν ἐλάβετε σπέρματα, τὸν τούτων (τῶν Ἀθηναίων) καρπόν ποτε ἐλθεῖν δηώσοντας κτὲ. L. ἐλάβετε τὰ σπέρματα. C.

III. 11 in..... ὧν ἦν καὶ ἡ καταληφθεῖσα [ἐν Θήβαις] Καδμεία. C.

IV. 6. τῶν δ' αὖ Θηβαίων οἱ προεσῶτες ἐλογίζοντο ὡς εἰ μὴ μάχοιντο, ἀποστήσοιντο μὲν αἱ περιοικίδες αὐτῶν πόλεις, αὐτοὶ δὲ πολιορκήσοιντο. L. μαχοῖντο. C.

IV. 8 f. ἦν μὲν γὰρ μετ' ἄριστον τῷ Κλεομβρότῳ ἡ τελευταία βουλὴ περὶ τῆς μάχης· ἐν δὲ τῇ μεσημβρίᾳ ὑποπινόντων καὶ τὸν οἶνον παροξῦναί τι αὐτοὺς ἔλεγον. L. ὑποπιόντων. C.

IV. 13 in. ἐπεὶ δὲ ἤρξατο ἄγειν ὁ Κλεόμβροτος πρὸς τοὺς πολε-

Digitized by Google

IV. 1 m. Λακεδαιμόνιοί τε γὰρ οἱ ὁμοσάντες αὐτονόμους ἐάσειν τὰς πόλεις τὴν ἐν Θήβαις ἀκρόπολιν κατασχόντες ὑπ' αὐτῶν μόνον τῶν ἀδικηθέντων ἐκολάσθησαν. L. μόνων. C.

IV. 2 in. ἦν τις Φυλλίδας, ὃς ἐγραμμάτευε τοῖς περὶ Ἀρχίαν πολεμάρχοις, καὶ τἄλλα ὑπηρετήκει, ὡς ἐδόκει, ἄριστα. L. ὑπηρέτει. C. En τἄλλα, voorts πολεμαρχοῦσιν. K.

IV. 2 f. . . . γυοὺς δὲ (ὁ Μέλλων τὸν Φυλλίδαν) ἔτι μᾶλλον μισοῦντα [αὐτὸν] τὰ οἰκοι αὐτοῦ κτέ. C. . . .

IV. 7 f. οἱ δ' ἐπεὶ εἰσῆλθαν, τὸν μὲν (Λεοντιάδην) ἀποκτείναντες, τὴν δὲ γυναῖκα Φοβήσαντες κατεσιώπησαν. Ἐξιόντες δὲ εἶπον τὴν θύραν κεκλεῖσθαι· εἰ δὲ λήψοιντο ἀναῳγμένην, ἠπείλησαν ἀποκτεῖναι ἅπαντας τοὺς ἐν τῇ οἰκίᾳ. L. ἀπέκτειναν en ἀποκτενεῖν. C.

IV. 20 f. ἦγεν (ὁ Σφοδρίας) ἐκ τῶν Θεσπιῶν πρωὶ δειπνήσαντας τοὺς στρατιώτας, φάσκων πρὸ ἡμέρας καταυσειν εἰς τὸν Πειραιᾶ. L. καθαυσειν, zoo V. IV. 49 καθαυσας en VII. I. 19. καθαυσαι. C.

IV. 37 in. . . . πέμψας (ὁ Κλεόμβροτος) . . . . πρὸς τὸν ἄρχοντα τῶν παρὰ τοῖς Κλειτορίοις ξένων, καὶ μισθὸν δοὺς μηνὸς [αὐτοῖς] ἐκέλευσε κτέ. C.

IV. 37 f. . . . . εἰ δέ τις πόλις στρατιᾶς οὔσης ἔξω ἐπὶ πόλιν στρατεύσοι, ἐπὶ ταύτην ἔφη πρῶτον ἰέναι κατὰ τὸ δόγμα τῶν συμμάχων. L. πρώτην. C. Vgl. VII. I. 36, bl. 327.

BOEK VI.

I. 3. Κἀκεῖνος μέντοι (ὁ Παλυδάμας) ἀπὸ τούτων τῶν χρημάτων τήν τε ἄκραν φυλάττων διέσωζεν αὐτοῖς καὶ τἄλλα (l. τἄλλα) διοικῶν ἀπελογίζετο κατ' ἐνιαυτόν. Καὶ ὁπότε μὲν ἐνδεὴς εἴη, παρ' ἑαυτοῦ προσετίθει, ὁπότε δὲ περιγένοιτο τῆς προσόδου, ἀπελάμβανε. L. ὁπότε δέ τι περιγένοιτο. C.

I. 11 in. εἰ δὲ εἰκότα λογίζομαι, σκόπει, ἔφη (ὁ Ἰάσων), καὶ ταῦτα. Ἔχοντες μέν γε Μακεδονίαν κτέ. L. ὅτι. C. En ἔχοντες μὲν γὰρ Μακεδονίαν. P.

I. 13 m. καὶ ἐὰν μέν σοι, ἔφη, διδῶσιν ὅσε σε πείθειν ἱκανὴν πέμπειν συμμαχίαν ὡς ἐμοὶ πολεμεῖν κτέ. L. καὶ ἐὰν μὲν θεοί, ΘΟΙ voor COI. C.

Digitized by Google

I. 17 in. οἱ δὲ Λακεδαιμόνιοι τότε μὲν ἀνεβάλλοντο τὴν ἀπόκρισιν· τῇ δ' ὑστεραίᾳ .... ἀπεκρίναντο. L. ἀνεβάλοντο. C.

I. 17.... λογισάμενοι (οἱ Λακεδαιμόνιοι) τάς τε ἔξω μόρας ὅσαι αὐτοῖς εἶεν καὶ τὰς περὶ Λακεδαίμονα πρὸς τὰς ἔξω τῶν Ἀθηναίων τριήρεις καὶ τὸν πρὸς τοὺς ὁμόρους πόλεμον κτέ. L. πρὸς τὰς ἑξήκοντα τῶν Α. τ. Vgl. V. IV. 65. P.

I. 19 f. προεῖπε δὲ (ὁ Ἰάσων) καὶ τοῖς περιοίκοις πᾶσι τὸν Φέρον ὥσπερ ἐπὶ Σκότα τεταγμένος ἦν φέρειν. L. ὅσπερ. C.

II. 13. οἱ δ' Ἀθηναῖοι νομίζοντες αὐτὸν (τὸν Τιμόθεον) ἀναλοῦν τὸν τῆς ὥρας εἰς τὸν περίπλουν χρόνον κτέ. L. τῆς ὡραίας. C.

II. 14 in. ὁ δ' (Ἰφικράτης) ἐπεὶ κατέσχε στρατηγὸς, μάλα ὀξέως τὰς ναῦς ἐπληροῦτο καὶ τοὺς τριηράρχους ἠνάγκαζε. L. ἐπλήρου C., reeds Brodaeus ἐπλήρου τε καὶ κτέ.

II. 36 in.... τῶν δὲ ἀνδρῶν συνέβη ἑκάστῳ τάκτὸν ἀργύριον ἀποτῖσαι, πλὴν Κριτίππου τοῦ ἄρχοντος. L. ἕκαστον. C.

II. 39 f..... μεγαλοφρονοῦντος ἐφ' ἑαυτῷ τοῦτό μοι δοκεῖ ἀνδρὸς εἶναι. L. μέγα φρονοῦντος. C.

III. 1 in. οἱ δὲ Ἀθηναῖοι, ἐκπεπτωκότας μὲν ὁρῶντες ἐκ τῆς Βοιωτίας Πλαταιέας .... ἱκετεύοντας δὲ Θεσπιέας .... οὐκέτι ἐπήνουν τοὺς Θηβαίους κτέ. L. Πλαταιᾶς, Θεσπιᾶς, en οὐκ ἐπήνουν. C. Vgl. II. II. 3. III. V. 6. Eveneens V. IV. 10. Πλαταιᾶς.

III. 1 m. κοινωνεῖν γε μὴν αὐτοῖς (τοῖς Θηβαίοις) ὧν ἔπραττον οὐκέτι ἤθελον (οἱ Ἀθηναῖοι) ἐπεὶ ἐώρων στρατεύοντάς τε αὐτοὺς ἐπὶ Φλιοῦντας ἀρχαίους τῇ πόλει [Φωκέας]. P.

III. 6 m. πῶς οὖν δίκαιον ἢ ὑμᾶς (τοὺς Λακεδαιμονίους) παρ' ὧν ἐλάβετε σπέρματα, τὸν τούτων (τῶν Ἀθηναίων) καρπόν ποτε ἐλθεῖν δώσοντας κτέ. L. ἐλάβετε τὰ σπέρματα. C.

III. 11 in. .... ὧν ἦν καὶ ἡ καταληφθεῖσα [ἐν Θήβαις] Καδμεία. C.

IV. 6. τῶν δ' αὖ Θηβαίων οἱ προεσῶτες ἐλογίζοντο ὡς εἰ μὴ μάχοιντο, ἀποκήσοιντο μὲν αἱ περιοικίδες αὐτῶν πόλεις, αὐτοὶ δὲ πολιορκήσοιντο. L. μαχοῖντο. C.

IV. 8 f. ἦν μὲν γὰρ μετ' ἄριστον τῇ Κλεομβρότῳ ἡ τελευταία βουλὴ περὶ τῆς μάχης· ἐν δὲ τῇ μεσημβρίᾳ ὑποπινόντων καὶ τὸν οἶνον παροξῦναί τι αὐτοὺς ἔλεγον. L. ὑποπιόντων. C.

IV. 13 in. ἐπεὶ δὲ ἤρξατο ἄγειν ὁ Κλεόμβροτος πρὸς τοὺς πολε-

Digitized by Google

μίους, πρῶτον μὲν πρὶν καὶ αἰσθέσθαι τὸ μετ' αὐτοῦ στράτευμα ὅτι ἠγοῖτο, καὶ δὴ καὶ οἱ ἱππεῖς συνεβεβλήκεσαν καὶ ταχὺ ἥττηντο οἱ τῶν Λακεδαιμονίων. L. τὸ μετ' αὐτὸν στράτευμα. P.

IV. 14. ἐπεὶ μέντοι ἀπέθανε Δείνων τε ὁ πολέμαρχος καὶ Σφοδρίας τῶν περὶ δαμοσίαν καὶ Κλεάνυμος ὁ υἱὸς αὐτοῦ, [καὶ] οἱ μὲν ἵπποι καὶ οἱ συμφορεῖς .... ἀνεχώρουν, οἱ δὲ τοῦ εὐωνύμου ὄντες τῶν Λακεδαιμονίων ..... ἐνέκλιναν. L. ἱππεῖς met Stephanus, vgl. Eust. op Hom. Il. Θ. 518, καί moet vervallen. Eveneens:

VII. v. 6 in. ἐξῆλθε μὲν δὴ ὁ Ἐπαμεινώνδας διὰ ταχέων· ἐπεὶ δὲ ἐγένετο ἐν Νεμέᾳ, ἐνταῦθα διέτριβεν, ἐλπίζων τοὺς Ἀθηναίους παριόντας λήψεσθαι, [καὶ] λογιζόμενος μέγα ἂν τοῦτο γενέσθαι κτὲ. P.

IV. 25. οἱ μέντοι Λακεδαιμόνιοι .... πράττειν περὶ τῶν σπονδῶν ἐκέλευον· ἐπεὶ δ' ἀπηγγέλθη ὅτι εἴησαν [αἱ] σπονδαὶ κτὲ. C.

IV. 27 m. ...οὐ τοῦτο φοβούμενος (ὁ Ἰάσων) μή τινες ἀναπεπταμένης ταύτης τῆς παρόδου πορεύσοιντο ἐπὶ τὴν ἐκείνου [δύναμιν]. C.

IV. 33 in. ἀποθανόντος μέντοι ἐκείνου (τοῦ Ἰάσονος) Πολύδωρος ἀδελφὸς αὐτοῦ καὶ Πολύφρων ταχὺ καθέσησαν. L. ἀδελφοὶ αὐτοῦ Πολύδωρος καὶ Πολύφρων. C.

IV. 35 m. τοιοῦτος δ' ὢν (ὁ Ἀλέξανδρος) καὶ αὐτὸς αὖ ἀποθνήσκει, αὐτοχειρίᾳ μὲν ὑπὸ τῶν τῆς γυναικὸς ἀδελφῶν κτὲ. L. αὐτοχειρί. C.

V. 4 in. οἱ δ' αὖ Λακεδαιμόνιοι ἠγοῦντο, εἰ τοῦτο ἄνευ τῆς σφετέρας γνώμης ἔσοιτο, χαλεπὸν ἔσεσθαι. L. γένοιτο. P.

V. 7 f. καὶ γὰρ [τοιοῦτος] ὁ Στάσιππος ἦν οἷος μὴ βούλεσθαι πολλοὺς ἀποκτιννύναι τῶν πολιτῶν. K.

V. 15 m. τῇ μὲν πρώτῃ .... ἐδειπνοποιήσατο (ὁ Ἀγησίλαος), τῇ δὲ ὑστεραίᾳ διαβαίνει εἰς τὴν Μαντινικὴν, καὶ ἐστρατοπεδεύσατο κτὲ. L. διέβη. C.

V. 17 m. ἐπεὶ .... Ἀγησίλαος δὲ ἐκεκαλλιέρητο, ἐξ ἀρίστου προῆγε τὸ στράτευμα. L. Ἀγησιλάῳ. C.

V. 24 m. ἔχων (ὁ Ἰσχόλαος) .... τῶν Τεγεατῶν Φυγάδων τοὺς νεωτάτους περὶ τετρακοσίους. L. νεωτέρους. P.

V. 33 m. ὅθεν δὴ οἱ Λακεδαιμόνιοι Ἄρατος καὶ Ὦκυλλος καὶ Φάραξ κτὲ. L. Ὠκελλος, vgl. V. IV. 22. C.

Digitized by Google

V. 35 m. . . . . θροῦς τις τοιοῦτος διῆλθεν, ὡς νῦν ταῦτα λέγοιεν (οἱ Λακεδαιμόνιοι), ὅτε δὲ εὖ ἔπραττον, ἐπέκειντο ἡμῖν. L. νῦν μὲν ταῦτα. C. P.

V. 41 m. . . . . εἴσονται μὲν ταῦτα θεοὶ . . . . . συνεπίσανται δὲ τὰ γιγνόμενα οἵ τε σύμμαχοι καὶ οἱ πολέμιοι κτἑ. L. συνεπισήσονται. C.

V. 42. ἐλπίζειν δὲ χρὴ [ὡς] ἄνδρας ἀγαθοὺς μᾶλλον ἢ κακοὺς αὐτοὺς γενήσεσθαι κτἑ. Evenzoo:

V. II. 2. . . . . καὶ ὡς . . . . οὐδὲ συστρατεύοιεν . . . . . ὁπότε δὲ καὶ ἀκολουθοῖεν, [ὡς] κακῶς συστρατεύοιεν. C.

VI. II. 36. τοῦτον δ' ἐφύλαττεν (ὁ Ἰφικράτης τὸν Κρίνιππον) ὡς ἢ πραξόμενος πάμπολλα χρήματα ἢ [ὡς] πωλήσων. P.

V. 43 m. οἱ ταχθέντες ἐν Θερμοπύλαις ἅπαντες εἵλοντο μαχόμενοι ἀποθανεῖν μᾶλλον ἢ ζῶντες ἐπεισφέρεσθαι τὸν βάρβαρον τῇ Ἑλλάδι. L. ἐπεισφρέσθαι. C.

V. 46 in. ὁρῶ δὲ καὶ Θηβαίους . . . . νῦν δεομένους ὑμῶν περιιδεῖν ἀπολομένους τοὺς σώσαντας ὑμᾶς. L. ἀπολλυμένους. P.

V. 47. καλοῦ γε μὴν κἀκείνου ὄντος, ὅτε . . . διεσώσατε τοὺς Ἡρακλέους παῖδας . . . πῶς οὐκ ἐκείνου τόδε κάλλιον, εἰ . . . . . περισώσαιτε; πάντων δὲ κάλλιστον, εἰ . . . . σὺν ὅπλοις τε καὶ διὰ κινδύνων ἐπικουρήσετε αὐτοῖς. L. ἐπικουρήσαιτε. P.

V. 48 in. ὁπότε δὲ καὶ ἡμεῖς ἀγαλλόμεθα [οἱ] συναγορεύοντες βοηθῆσαι ἀνδράσιν ἀγαθοῖς κτἑ. C.

V. 49 m. ἐπεὶ δὲ τὰ ἱερὰ ἐγένετο καὶ παρήγγειλεν ἐν Ἀκαδημίᾳ δειπνοποιεῖσθαι, πολλοὺς ἔφασαν προτέρους αὐτοῦ Ἰφικράτους ἐξελθεῖν. L. αὐτοῦ τοῦ Ἰφικράτους. N. En Ἀκαδημείᾳ met Teubner, vgl. II. II. 8 op bl. 310.

BOEK VII.

I. 2 f. Ἐμοὶ δὲ καὶ αὐτῷ δοκεῖ ταῦτα οὐκ ἀνθρωπίνῃ μᾶλλον ἢ θείᾳ φύσει τε καὶ τύχῃ διωρίσθαι. L. οὐκ ἀνθρωπίνῃ μᾶλλον γνώμῃ ἢ κτἑ. P.

I. 4 m. ἔτι δὲ καὶ τάδε: οὐδαμόθεν ἂν τριήρεις πλείους ἀθρόαι ἐκπλεύσειαν ἢ παφ' ὑμῶν. L. τόδ' ἐνθυμήθητε: οὐδαμόθεν κτἑ. C.

I. 5 in. ἔτι δὲ καὶ ἀπὸ τῶν θεῶν δέδοται ὑμῖν εὐτυχεῖν ἐν τούτῳ κτἑ. L. ὑπὸ τῶν θεῶν. C.

Digitized by Google

μίους, πρῶτον μὲν πρὶν καὶ αἰσθέσθαι τὸ μετ' αὐτοῦ στράτευμα ὅτι ἠγοῖτο, καὶ δὴ καὶ οἱ ἱππεῖς συνεβεβλήκεσαν καὶ ταχὺ ἥττηντο οἱ τῶν Λακεδαιμονίων. L. τὸ μετ' αὐτὸν στράτευμα. P.

IV. 14. ἐπεὶ μέντοι ἀπέθανε Δείνων τε ὁ πολέμαρχος καὶ Σφοδρίας τῶν περὶ δαμοσίαν καὶ Κλεώνυμος ὁ υἱὸς αὐτοῦ, [καὶ] οἱ μὲν ἵπποι καὶ οἱ συμφορεῖς .... ἀνεχώρουν, οἱ δὲ τοῦ εὐωνύμου ὄντες τῶν Λακεδαιμονίων ..... ἐνέκλιναν. L. ἱππεῖς met Stephanus, vgl. Eust. op Hom. Il. Θ. 518, καί moet vervallen. Eveneens:

VII. v. 6 in. ἐξῆλθε μὲν δὴ ὁ Ἐπαμεινώνδας διὰ ταχέων· ἐπεὶ δὲ ἐγένετο ἐν Νεμέᾳ, ἐνταῦθα διέτριβεν, ἐλπίζων τοὺς Ἀθηναίους παρέσεσθαι λήψεσθαι, [καὶ] λογιζόμενος μέγα ἂν τοῦτο γενέσθαι κτὲ. P.

IV. 25. οἱ μέντοι Λακεδαιμόνιοι .... πράττειν περὶ τῶν σπονδῶν ἐκέλευον· ἐπεὶ δ' ἀπηγγέλθη ὅτι εἶησαν [αἱ] σπονδαὶ κτὲ. C.

IV. 27 m. ...οὐ τοῦτο φοβούμενος (ὁ Ἰάσων) μή τινες ἀναπεπταμένης ταύτης τῆς παρόδου πορεύσοιντο ἐπὶ τὴν ἐκείνου [δύναμιν]. C.

IV. 33 in. ἀποθανόντος μέντοι ἐκείνου (τοῦ Ἰάσονος) Πολύδωρος ἀδελφὸς αὐτοῦ καὶ Πολύφρων ταχὺ καθέζησαν. L. ἀδελφοὶ αὐτοῦ Πολύδωρος καὶ Πολύφρων. C.

IV. 35 m. τοιοῦτος δ' ὢν (ὁ Ἀλέξανδρος) καὶ αὐτὸς οὐ ἀποθνήσκει, αὐτοχειρίᾳ μὲν ὑπὸ τῶν τῆς γυναικὸς ἀδελφῶν κτὲ. L. αὐτοχειρί. C.

V. 4 in. οἱ δ' οὐ Λακεδαιμόνιοι ἠγοῦντο, εἰ τοῦτο ἄνευ τῆς σφετέρας γνώμης ἔσοιτο, χαλεπὸν ἔσεσθαι. L. γένοιτο. P.

V. 7 f. καὶ γὰρ [τοιοῦτος] ὁ Στάσιππος ἦν οἷος μὴ βούλεσθαι πολλοὺς ἀποκτιννύναι τῶν πολιτῶν. K.

V. 15 m. τῇ μὲν πρώτῃ .... ἐδειπνοποιήσατο (ὁ Ἀγησίλαος), τῇ δὲ ὑστεραίᾳ διαβαίνει εἰς τὴν Μαντινικὴν, καὶ ἐστρατοπεδεύσατο κτὲ. L. διέβη. C.

V. 17 m. ἐπεὶ .... Ἀγησίλαος δὲ ἐμεμαλλιέρητο, ἐξ ἀρίστου προῆγε τὸ στράτευμα. L. Ἀγησιλάῳ. C.

V. 24 m. ἔχων (ὁ Ἰσχόλαος) ..... τῶν Τεγεατῶν φυγάδων τοὺς νεωτάτους περὶ τετρακοσίους. L. νεωτέρους. P.

V. 33 m. ὅθεν δὴ οἱ Λακεδαιμόνιοι Ἄρατος καὶ Ὦκυλλος καὶ Φάραξ κτὲ. L. Ὦκελλος, vgl. V. IV. 22. C.

Digitized by Google

V. 35 m. . . . . θροῦς τις τοιαῦτος διῆλθεν, ὡς νῦν ταῦτα λέγοιεν (οἱ Λακεδαιμόνιοι), ὅτε δὲ εὖ ἔπραττον, ἐπέκειντο ἡμῖν. L. νῦν μὲν ταῦτα. C. P.

V. 41 m. . . . . εἴσονται μὲν ταῦτα θεοὶ . . . . . συνεπίσανται δὲ τὰ γιγνόμενα οἵ τε σύμμαχοι καὶ οἱ πολέμιοι κτἑ. L. συνεπισήσονται. C.

V. 42. ἐλπίζειν δὲ χρὴ [ὡς] ἄνδρας ἀγαθοὺς μᾶλλον ἢ κακοὺς αὐτοὺς γενήσεσθαι κτἑ. Evenzoo:

V. II. 2. . . . . καὶ ὡς . . . . οὐδὲ συστρατεύοιεν . . . . . ὁπότε δὲ καὶ ἀκολουθοῖεν, [ὡς] κακῶς συστρατεύοιεν. C.

VI. II. 36. τοῦτον δ' ἐφύλαττεν (ὁ Ἰφικράτης τὸν Κρίνιππον) ὡς ἢ πραξόμενος πάμπολλα χρήματα ἢ [ὡς] πωλήσων. P.

V. 43 m. οἱ ταχθέντες ἐν Θερμοπύλαις ἅπαντες εἵλοντο μαχόμενοι ἀποθανεῖν μᾶλλον ἢ ζῶντες ἐπεισφέρεσθαι τὸν βάρβαρον τῇ Ἑλλάδι. L. ἐπεισφρέσθαι. C.

V. 46 in. ὁρῶ δὲ καὶ Θηβαίους . . . . νῦν δεομένους ὑμῶν περιιδεῖν ἀπολομένους τοὺς σώσαντας ὑμᾶς. L. ἀπολλυμένους. P.

V. 47. καλοῦ γε μὴν κἀκείνου ὄντος, ὅτε . . . διεσώσατε τοὺς Ἡρακλέους παῖδας . . . πῶς οὐκ ἐκείνου τόδε κάλλιον, εἰ . . . . . περισώσαιτε; πάντων δὲ κάλλιστον, εἰ . . . . σὺν ὅπλοις τε καὶ διὰ κινδύνων ἐπικουρήσετε αὐτοῖς. L. ἐπικουρήσαιτε. P.

V. 48 in. ὁπότε δὲ καὶ ἡμεῖς ἀγαλλόμεθα [οἱ] συναγορεύοντες βοηθῆσαι ἀνδράσιν ἀγαθοῖς κτἑ. C.

V. 49 m. ἐπεὶ δὲ τὰ ἱερὰ ἐγένετο καὶ παρήγγειλεν ἐν Ἀκαδημίᾳ δειπνοποιεῖσθαι, πολλοὺς ἔφασαν προτέρους αὐτοῦ Ἰφικράτους ἐξελθεῖν. L. αὐτοῦ τοῦ Ἰφικράτους. N. En Ἀκαδημείᾳ met Teubner, vgl. II. II. 8 op bl. 310.

BOEK VII.

I. 2 f. Ἐμοὶ δὲ καὶ αὐτῷ δοκεῖ ταῦτα οὐκ ἀνθρωπίνῃ μᾶλλον ἢ θείᾳ φύσει τε καὶ τύχῃ διωρίσθαι. L. οὐκ ἀνθρωπίνῃ μᾶλλον γνώμῃ ἢ κτἑ. P.

I. 4 m. ἔτι δὲ καὶ τάδε: οὐδαμόθεν ἂν τριήρεις πλείους ἀθρόαι ἐκπλεύσειαν ἢ παρ' ὑμῶν. L. τόδ' ἐνθυμήθητε: οὐδαμόθεν κτἑ. C.

I. 5 in. ἔτι δὲ καὶ ἀπὸ τῶν θεῶν δέδοται ὑμῖν εὐτυχεῖν ἐν τούτῳ κτἑ. L. ὑπὸ τῶν θεῶν. C.

Digitized by Google

I. 6 m. ἐπεὶ δ' ὁ θεὸς ἔδωκέ ποτε αὐτοῖς κατὰ θάλατταν ἐπικρατῆσαι, εὐθὺς ὑπ' ἐκείνοις παντελῶς ἐγένεσθε. L. ἐπ' ἐκείνοις. C.

I. 13 f. ἀπόκριναί δέ μοι, ἔφη, ὦ Λακεδαιμόνιε Τιμόκρατες, οὐκ ἄρτι ἔλεγες ὡς ἐπὶ τοῖς ἴσοις καὶ ὁμοίοις ἥκοις τὴν συμμαχίαν ποιούμενος. L. ποιησόμενος. P.

I. 14 in. ἔστιν οὖν .... ἰσαίτερον ἢ ἐν μέρει μὲν ἑκατέρους ἡγεῖσθαι τοῦ ναυτικοῦ κτὲ. L. ἰσαίτερόν τι ἢ κτὲ. P.

I. 14 m..... καὶ ὑμᾶς τε, εἴ τι ἀγαθὸν ἔστιν ἐν τῇ κατὰ θάλατταν ἀρχῇ, τούτων μετέχειν, καὶ ἡμᾶς ἐν τῇ κατὰ γῆν. L. ἡμᾶς εἴ τι ἐν τῇ κτὲ. C. P.

I. 17 in. ὡς δὲ οἱ σωθέντες (τῶν Λακεδαιμονίων) ἐκ τοῦ πράγματος ἀπέφυγον ἐπὶ τὸν ἐγγύτατα λόφον, ἔξὸν τῷ Λακεδαιμονίων πολεμάρχῳ .... κατέχειν τὸ χωρίον .... μάλα ἀπορούντων τῶν Θηβαίων .... L. Φράγματος. K. Na λόφον of daaromtrent is iets uitgevallen: in de vorige § hebben de Thebanen de overhand, en hier de Spartanen; men mist het verslag, hoe dezen hunne tegenstanders omtrokken en aan de westzijde van het Oneion insloten. P.

I. 17 f. .... σπονδὰς· ποιησάμενος (ὁ τῶν Λακεδαιμονίων πολέμαρχος), ὡς τοῖς πλείστοις ἔδόκει, πρὸς Θηβαίων μᾶλλον ἢ πρὸς ἑαυτῶν κτὲ. L. πρὸς ἑαυτοῦ. C.

I. 21 in. .... οἱ δὲ παρὰ τοῦ Διονυσίου ἱππεῖς ὅσοιπερ ἦσαν ..... ἠώντιζόν τε κτὲ. L. ὅσοι παρῆσαν. C.

I. 24 in. ἐὰν οὖν σωφρονῆτε, τοῦ ἀκολουθεῖν ὅποι ἄν τις παρακάλῃ φείσεσθε κτὲ. L. ἀφήσεσθε. C.

I. 24 m. νῦν δὲ ... [ἴσως] τάχα τούτους (τοὺς Θηβαίους) ἄλλους Λακεδαιμονίους εὑρήσετε. C.

I. 24 f. ὑπερεφίλουν (οἱ Ἀρκάδες) τὸν Λυκομήδην .... ὥςε ἄρχοντας ἔταττον οὕστινας κἀκεῖνος κελεύοι. L. ἐκεῖνος. C.

I. 26 in. οἱ μὲν δὴ Θηβαῖοι διὰ ταῦτα ὑποφθόνως καὶ οὐκέτι φιλικῶς εἶχον πρὸς τοὺς Ἀρκάδας. L. ἐπιφθόνως. P.

I. 27 m. ἐκεῖ δὲ ἐλθόντες (οἱ Λακεδαιμόνιοι καὶ οἱ Θηβαῖοι ἐν Δελφοῖς) τῷ μὲν θεῷ οὐδὲν ἐκοινώσαντο ὅπως ἂν ἡ εἰρήνη γένοιτο, αὐτοὶ δὲ ἐβουλεύοντο. L. οὐδὲν ἀνεκοινώσαντο. P.

I. 28 in. λεγόντων δὲ Ἀθηναίων μὲν ὡς χρεὼν εἴη αὐτοὺς εἰς Θετταλίαν κτὲ. L. ὡς χρείη. C.

I. 29 m. καὶ οὗτοι ὡς ἀποκλείσοντες αὐτὸν (τὸν Ἀρχίδαμον οἱ

Digitized by Google

Ἀρκάδες καὶ Ἀργεῖοι) τῆς ἐπ' οἴκου ὁδοῦ. L. ἐπ' οἴκου. P. En αὐτοί, vgl. het vorige; eindelijk ἐποκλήσοντες. C.

I. 31 in. .... συνέβη δὲ καὶ πρὸς τῷ δεξιῷ κέρατι τέμενός τε καὶ ἄγαλμα Ἡρακλέους [οὗ δὴ καὶ ἀπόγονος λέγεται] εἶναι. L. τέμενός τι. C.

I. 32 f. .... οὕτως ἤδη ἤχθοντο (οἱ Θηβαῖοι καὶ οἱ Ἠλεῖοι) ἐπὶ τῷ Φρονήματι αὐτῶν (τῶν Ἀρκάδων). L. ἐπὶ τοῖς Φρονήμασιν. C.

I. 36 f. εἴ τις δὲ πόλις μὴ ἐθέλοι ἀκολουθεῖν, ἐπὶ ταύτην πρῶτον ἰέναι. L. πρώτην. C. Vgl. V. iv. 37, bl. 322.

I. 38 f. .... καὶ τὴν ὀμνουμένην ἂν χρυσῆν πλάτανον οὐχ ἱκανὴν ἔφη εἶναι τέττιγι σκιὰν παρέχειν. L. δή. C.

I. 39 in. ὁ Πέρσης ὁ Φέρων τὰ γράμματα δείξας τὴν βασιλέως Φρυγίδα ἀνέγνω τὰ γεγραμμένα. L. τἀγγεγραμμένα. C.

I. 40. ὡς δ' ἐν Θήβαις οὐκ ἠθέλησαν οἱ συνελθόντες ἀμύσαι, ἔπεμπον οἱ Θηβαῖοι πρέσβεις ἐπὶ τὰς πόλεις, ὀμνύναι κελεύοντες ποιήσειν κατὰ τὰ βασιλέως γράμματα, νομίζοντες ἀνήσειν μίαν ἑκάστην τῶν πόλεων ἀπεχθάνεσθαι ἅμα ἑαυτοῖς τε καὶ βασιλεῖ. L. περὶ τὰς πόλεις. C.

I. 45 m. .... ὡς τῆς πολιτείας ἐσομένης ἐν τοῖς ἴσοις καὶ ὁμοίοις. L. ἐπὶ τοῖς ἴσοις. C.

I. 46 f. ὅπως δὲ ταῦτα ἐπιτρέποιεν αὐτῷ (τῷ Εὐφρονι) οἱ ξύμμαχοι, τὰ μέν τι καὶ χρήμασι διεπράττετο, τὰ δὲ καὶ, εἴ που στρατεύοιντο, προθύμως ἔχων τὸ ξενικὸν συνηκολούθει. L. tweemaal τό. C.

II. 2 m. .. ἐπιστρατευόντων δ' αὐτοῖς ὡς εἰπεῖν πάντων τῶν Ἑλλήνων, πιστοὶ διέμειναν (οἱ Φλιάσιοι τοῖς Λακεδαιμονίοις). L. ὡς ἔπος εἰπεῖν. C.

II. 6 in. οἱ δ' .... ἐδίωκον τοὺς ἡμεροφύλακας ὄντας δέκα· ἀφ' ἑκάστης δὲ τῆς πεμπάδος εἷς ἡμεροφύλαξ κατελείπετο. L. γάρ. K.

II. 7 m. ἔπειτα πολιορκούμενοι ὑπὸ τῶν προσβοηθούντων ἐχώρουν πάλιν πρὸς τὴν ἀκρόπολιν. L. ἀνεχώρουν. C. En εἰς.

II. 7 f. οἱ δὲ χαμάθεν ἠμύνοντο καὶ κατὰ τὰς ἐπὶ τὸ τεῖχος φερούσας κλίμακας προσεμάχοντο. L. χαμᾶθεν. C.

II. 8 m. τῶν δὲ ἐνδόθεν οἱ μὲν τοὺς ἐπὶ τοῦ τείχους, οἱ δὲ καὶ ἔξωθεν ἔτι ἐπαναβαίνοντας .... ἔπαιον. L. οἱ δὲ τοὺς καὶ κτέ. P.

II. 8 f. ἐνταῦθα δὴ οἱ μὲν ἀπὸ τῶν πύργων τὴν φλόγα φοβούμενοι ἐξήλλοντο, οἱ δὲ ἐπὶ τῶν τειχῶν ὑπὸ τῶν ἀνδρῶν παιόμενοι ἐξέπιπτον. L. ἐπὶ τῶν πύργων. P. Vgl. echter III. v. 23.

Digitized by Google

II. 13 in. ἐπεὶ δὲ καιρὸς ἐδόκει εἶναι, ἀπῆεσαν οἱ πολέμιοι κύκλῳ τοῦ Τρικαράνου. L. εἶναι. P.

II. 18 m. κἀκείνους μὲν ἐκεῖ κατέλιπον, ἀγοράσαντες δὲ καὶ ἐπισκευασάμενοι ὁπόσα ἐδύναντο ὑποζύγια νυκτὸς ἀπῆεσαν. L. ἐνσκευασάμενοι. C.

II. 20 m. . . . . ἴσως δὲ ἐπιφανεὶς σὺ τροπὴν, ὥσπερ ἐν Πελλήνῃ, ποιήσεις. L. ποιήσει.

III. 3 m. καὶ νῦν, ἔφη (ὁ Εὔφρων), φεύγουσιν ὑπ' ἐμοῦ πάντες οἱ ὑμᾶς προδιδόντες. L. προδόντες. C.

III. 6 in. ὦ ἄνδρες πολῖται, ἡμεῖς τουτουσὶ τοὺς Εὐφρονᾶ ἀποκτείναντας διώκομεν [περὶ] θανάτου. P.

III. 7 in. . . . οἱ μὲν ἄλλοι ἠρνοῦντο μὴ αὐτόχειρες γεγενῆσθαι· εἷς δὲ ὡμολογήκει κτὲ. L. ὡμολόγει. C.

III. 7 m. ᾔδειν γὰρ ὅτι καὶ ὑμεῖς τοὺς περὶ Ἀρχίαν καὶ Τπάτην . . . . οὐ ψῆφον ἀνεμείνατε, ἀλλὰ ὁπότε πρῶτον ἐδυνάσθητε ἐτιμωρήσασθε, νομίζοντες . . . . τῶν φανερῶς προδοτῶν καὶ τυραννεῖν ἐπιχειρούντων . . . ὑπὸ πάντων ἀνθρώπων θάνατον κατεγνῶσθαι. L. ᾔδη, ἀναμείναντες (dit reeds volgens Schneider), en προδιδόντων. C.

III. 8 m. προδότης γε μὴν τίς ἂν περιφανέσερος Εὐφρονος εἴη. L. περιφανέσερον. C.

III. 10 f. νῦν δὲ ὅτε πάλιν ἦλθεν ἄλλα πρὸς τοῖς πρόσθεν κακὰ ποιήσων. οὐ δικαίως φησί τις αὐτὸν τεθνάναι; L. φήσει τις. P.

III. 11 m. ὅσις δὲ ἄνευ κοινοῦ τῶν συμμάχων δόγματος κατέρχεται φυγὰς, τοῦτον ἔχοι τις ἂν εἰπεῖν ὅπως οὐ δίκαιόν ἐστιν ἀποθνήσκειν. L. δίκαιός ἐστιν. C.

IV. 17 in. . . . ὥσε καὶ οἱ Ἀρκάδες οὐδὲν ἄλλο [πράξαντες] ἢ δηώσαντες αὐτῶν τὴν χώραν ἀπῆλθον. C.

IV. 21 f. οἱ δὲ Ἀρκάδες οὐδέν τι μᾶλλον ἐκινοῦντο, ἀλλὰ ταῦτα πάντα παρεώρων. L. περιεώρων. C.

IV. 23 m. ἀλλὰ ταχὺ μὲν ὁ Ἀρχίδαμος ἐτέτρωτο τὸν μηρὸν διαμπὰξ, ταχὺ δὲ οἱ μαχόμενοι πρὸ αὐτοῦ ἀπέθνησκον. L. οἱ πρὸ αὐτοῦ μαχόμενοι. C.

IV. 26 m. καὶ ὅσοι μὲν ξένοι ἦσαν αὐτῶν (τῶν Πυλίων) ἀπέδοντο, ὅσοι δὲ φυγάδες, ἀπέσφαττον. Μετὰ δὲ ταῦτα τούς τε Πυλίους, ὡς οὐδεὶς αὐτοῖς ἐβοήθει, [σὺν] αὐτῷ τῷ χωρίῳ αἱροῦσιν κτὲ. L. ἀπέσφαξαν. C.

Digitized by Google

IV. 30 in. καὶ μὴν οἱ Ἠλεῖοι τἀπὶ θάτερα τοῦ ποταμοῦ παρετάξαντο, σφαγιασάμενοι δὲ εὐθὺς ἐχώρουν. L. οἱ Ἠ. εἰς τἀπὶ θ. P.

IV. 34 m. γνόντες δὲ οἱ τῶν ἀρχόντων διακεχειρικότες τὰ ἱερὰ χρήματα ὅτι εἰ δώσοιεν εὐθύνας, κινδυνεύσοιεν ἀπολέσθαι κτἑ. L. τῶν ἀρχόντων οἱ διακεχειρικότες. P.

V. 1 f. . . . . ὅτι οἱ Θηβαῖοι δῆλοι εἶεν βουλόμενοι ὡς ἀσθενεςάτην τὴν Πελοπόννησον εἶναι, ὅπως ὡς ῥᾷςα αὐτὴν καταδουλώσαιντο. L. καταδουλώσοιντο. C.

V. 8 m. τῶν δ' ἑτέρων ἔξω ςρατευομένων ἐξῆν ὁρᾶν, ... εἴτε τι ἡμάρτανον. L. ςρατοπεδευομένων. C. P.

V. 11 in. ἐπεὶ δ' ἐγένετο Ἐπαμεινώνδας ἐν τῇ πόλει τῇ Σπαρτιατῶν κτἑ. L. πρὸς τῇ πόλει. C.

V. 15. οἱ δὲ Ἀθηναῖοι ἱππεῖς . . . . ἐτύγχανον προσιόντες εἰς τὴν Μαντίνειαν καὶ καταςρατοπεδευσάμενοι ἐντὸς τείχους ἐν ταῖς οἰκίαις. L. εἰσιόντες en καταςρατοπεδευσόμενοι. P.

V. 16. . . . . καὶ ἐν Κορίνθῳ δυστυχήματος γεγενημένου [τοῖς ἱππεῦσιν] οὐδὲν τούτων ἐπελογίσαντο (οἱ ἱππεῖς). P. En l. ὑπελογίσαντο met Schneider.

V. 18 f. . . . ὥςε οὐκ ἐδόκει αὐτῷ (τῷ Ἐπαμεινώνδᾳ) δυνατὸν εἶναι ἀμαχεὶ παρελθεῖν· λογιζομένῳ ὅτι εἰ μὲν νικῴη, πάντα ταῦτα ἀναλύσοιτο· εἰ δὲ ἀποθάνοι, καλὴν τὴν τελευτὴν [ἡγήσατο] ἔσεσθαι κτἑ. Hier moet ἡγήσατο vervallen, en l. ἀναλήψοιτο. C. P. En ἀπελθεῖν. P.

V. 20. καὶ γὰρ ὅτε . . . . παρήγγειλεν αὐτοῖς (τοῖς ςρατιώταις ὁ Ἐπαμεινώνδας) παρασκευάζεσθαι ὡς μάχης ἐσομένης, προθύμως μὲν ἐλευκοῦντο οἱ ἱππεῖς τὰ κράνη . . . . , ἐπεγράφοντο δὲ καὶ τῶν Ἀρκάδων ὁπλῖται ῥόπαλα, ὡς Θηβαῖοι ὄντες, πάντες δὲ ἠκονῶντο καὶ λόγχας καὶ μαχαίρας καὶ ἐλαμπρύνοντο τὰς ἀσπίδας. L. ὡς δὴ Θηβαῖοι ὄντες. K. De woorden ἐπεγράφοντο tot ὄντες moeten na ἀσπίδας staan. P.

V. 22 in. καὶ γὰρ δὴ ὡς πρὸς τῷ ὄρει ἐγένετο (ὁ Ἐπαμεινώνδας) ἐπεὶ ἐξετάθη αὐτῷ ἡ Φάλαγξ, ὑπὸ τοῖς ὑψηλοῖς ἔθετο τὰ ὅπλα, ὥςε εἰκάσθη ςρατοπεδευομένῳ. L. ἐξετέτατο. P. En ςρατοπεδευσομένῳ. K.

V. 26 in. συνελήλυθυίας γὰρ σχεδὸν ἁπάσης Ἑλλάδος καὶ ἀντιτεταγμένων, οὐδεὶς [ἦν] ὅςις οὐκ ᾤετο κτἑ. C.

Digitized by Google

IO. STEPH. BERNARDI

COMMERCIUM LITTERARIUM.

(*Vervolg en slot van bl.* 68).

II. LIJST VAN EMENDATIES.

Ep. 84. AELIAN. *V. H.* VII. 18: φιλοτιμοῦνται δὲ αἱ γυναῖκες περὶ τούτου τοῦ ἀνδρὸς, καὶ ἡ κλήρῳ λαχοῦσα συγκαίεται. L. φιλοτιμοῦνται δὲ αἱ γυναῖκες περὶ τούτου καὶ ἡ κλήρῳ λαχοῦσα συγκαίεται τῷ ἀνδρί. (VALCKEN.).

Ep. 76. AESCHYL. *Choeph.* 535:

πολλοὶ δ' ἀνῆλθον, ἐκτυφλωθέντες σκότῳ.

Legendum sine controversia:

πολλοὶ δ' ἀνῆθον,

huc convenit ἀνέλαμψαν, quod in Scholiis legitur. Verbum, et alibi restituendum Aeschylo, posuit Sophocles Ai. 285 κεῖνος γὰρ ἄκρας νυκτὸς, ἡνίχ' ἕσπεροι Λαμπτῆρες οὐκέτ' ἦθον· hoc certum, sed in eodem versu Aeschyleo dubito sanumne sit ἐκτυφλωθέντες. (VALCKEN.).

Ep. 202. AESCHYL. Τοξοτίδες ap. ANTIGON. CARYST. p. 174. DIND. P. Sc. Fragm. p. 18:

ἄδων ταῖς ἀγναῖς παρθένοις γαμηλίων
λέκτρων· αστειμη βλεμμάτων· ρεπίβουλη.

Salm. ἄδην γάρ et ἀτρέπτη — ῥέπει βολή. Iam Tu, Spectator elegantissime, iudicabis, rectene correxerim

γάμων γὰρ ἀγναῖς παρθένοις γαμηλίων
λέκτρων ἀπειθὴς βλεμμάτων ῥέπει βολή. (VALCKEN.).

Ep. 268. *Antholog.* I. XXIII. 1. v. 1 sq.

Digitized by Google

δορκάδος ἀρτιτόκοιο τιθηνητήριον οὖθαρ
ἔμπλεον εἰδοῦσα πικρὸς ἔτυψεν ἔχις.

Tu vide, an sententiae succurramus scribendo εὖ δ' εὐσας. Dormientem capellam vipera venenatis dentibus momordit, cuius rei similia exempla sunt in Anthologia.

Anthólog. VI. xxiv. 5:

αὐλαὶς Πανὶ Μέλισσος δ' ἔνεικε· μὴ γέρας αἶρειν
τούτοις· ἐκ καλάμων οἶστρον ἐπεσπασάμην.

Quid demum est μὴ γέρας αἶρειν τούτοις. Emendo μή μ' ἐπεραίρειν τούτοις. *Ne illis me honores.* (Piersón.).

Ep. 145. Aristaenet. *Epp.*

Iam quia chartae aliquid, et otii quoque superest, percurram aliquas Tuarum ad Aristaenetum observationum. Suades autem ψήχει pro ψύχει ad Aristaen. I. III. 53 (ed. Abresch). Ego vero ψύχει acceperam sese quasi refrigerantibus, dum se sub aquam mergunt. Saltem nihil impedit, quominus auctor crediderit, aves id refrigerii caussa facere. Epist. XIII. 20 Tecum facio καὶ ἄτακτον legente. In inscriptione epistolae XV videris mihi recte sensum perspexisse. Malim tamen, Te praeeunte et viam monstrante, propius ad literas sic exarare: πόλεως, ὡς ὑπ' Ἀφροδίτης ἐκμανεὶς εἰς αὐτήν. In sequentibus autem cum Mercerio legam ἀκοντί. Emendationem Tuam II. x. 21 δι' ἄψυχον ἐρωμένην gratulor Tibi. Est enim certa, felix, capitalis. Etiam II. xv. 8 illud Tuum ἐμὸν δὲ δεσπότην nemo facile improbabit, at quod addis δίωκε mihi quidem non approbas. Ego sic locum restituere mihi videor assumto illo δέ, Tuo invento: — τὴν γνώμην οὕτω οὖν πράττειν παρεγγυῶ σοι, Μυρρίνη· τὸν σὸν μὲν οἰκέτην, ἐμὸν δὲ δεσπότην ἐρωτικὸν, δόκει, θυμουμένην ἅμα καὶ τύπτουσα. Εὐκταῖος, quod paullo post sequitur, merum est librariorum ludibrium. Est idem atque καλός, et huius prava scriptio. Ergo εὐκταῖος plane delendum. (Reiskius).

Ep. 111. Aiust. *Pac.* v. 1153. In Aristophanis tandem loco, in Pace 1133, nisi fallor, pro οὐκ ἐᾷς τῶν ξύλων, leg. οὐχ ἑκὰς τῶν ξύλων. (Reisk.) [Dind. ἑκκέας].

Ep. 43. Aiust. *Vesp.* 129:

ὁ δ' ὥσπερεὶ κόλοιὸς αὐτῷ πατταλους
ἐνέκρουε εἰς τὸν τοῖχον.

Digitized by Google

Leg. Κοροιβός. (REISK.).

Ep. 133. ARTEMID. I. 79, p. 67: ἄλλοις μόχθους καὶ ἀποδημίας σημαίνει. L. ἀθυμίας.

ARTEMID. I. 79, p. 76: πολλὴν ἀπορίαν καὶ λοιμὸν μαντεύεται. Legendum potius λιμόν.

ARTEMID. I. 79, p. 92: ἐπὶ θρόνου καθεζόμενον, ἢ ἐπ' ἄλλου τινὸς ἑτέρου κεραυνοῦσθαι. L. ἑδραίου. (TRILLER).

Ep. 190. ARTEMID. I. 78, p. 61: εἰ δέ τις ὑψηλὸς ἐπί τινος ὀρχεῖτο, εἰς φόβον καὶ δέος πεσεῖται. Legend. ὑψηλοῦ ἐπὶ τινός: *Si quis in alto praecipitio saltare sibi videatur.* (TRILLER).

Ep. 83. ATHEN. II. p. 45. B. Κτησίας δὲ ὁ Κνίδιος καὶ ἱστορεῖ, ὅπως ἕψεται τὸ βασιλικὸν τοῦτο ὕδωρ, καὶ ὅπως ἐναποτιθέμενον τοῖς ἀγγείοις φέρεται τῷ βασιλεῖ. Hunc sensum, aquam regiam, quocumque se rex moveret, simul deportari, φέρεται illud prorsus obscuravit. Non negabis, legendum esse συμφέρεται. Epicharmus VI. p. 236. A:

ἄπειμι· λύχνον δ' οὐχ ὁ παῖς μοι συμφέρει. (VALCKEN.).

Ep. 100. ATHEN. X. p. 426. E. Si licet, et a Bentleio et a Te dissentio in loco Athenaei. Iam olim correxeram ὁ μάντις Μελαμποῦς (Vulg. Ἴων ὁ ποιητὴς ἐν τῷ περὶ Χίου φησὶν, ὅτι εὑρὼν ὁ μάντις Παλαμήδης ἐμαντεύσατο κτέ.). Vates ille Palamedes auribus meis accidebat inexspectatus. Possem proferre, quibus id firmarem. Sed Tecum decet βραχυλογεῖν. (VALCKEN.).

Ep. 83. ATHEN. XIII. p. 609. C. Praecedentis syllabae litera ultima sequentem syllabam eliserat, ut et in Phylarchi loco XIII. p. 609. C., ubi pro ὡς Ἀθηνᾶς πεῖραν εἶδος ἔχουσαν (in quibus nihil inesse vitii credebat Meursius in Pisistrato p. 28) corrigendum esse ὡς Ἀθηνᾶς σωτείρας εἶδος ἔχουσαν, multis a me posset pervinci. (VALCKEN.).

Ep. 100. CALLIM. *Epigr.* 43: Quando Callimachus obversatur, respice epigramma 43. Ponam Tibi emendationem meam unam alteramve; sic emendabam postremum distichon:

οὐκ εἰς Εὐξίθεον; κἀκεῖσε γὰρ ἡ λιβόλευστος
τείνει, καὶ δυσέρως οἶδ' ὅτ' ἐπιστρέφεται.

Pueri nomen, *Euxitheum*, habes epigr. 32. Ultimum firmabit Lucianus in Cataplo 14 (I. p. 637 Hemst.) ἐπιστρέφονται γοῦν εἰς τοὐπίσω, ὥσπερ οἱ δυσέρωτες. (VALCKEN.).

Digitized by Google

Ep. 310. Cornut. *N. D.* 34. Apud Cornut. d. N. D. cap. 34, de Diana seu Luna dicitur: *ἐπάγεσθαι ταῖς οἰκίαις.* Legend. *νεκυίαις.* (Triller). [Bernard. *αἰκίαις.* Osann *θυσίαις*].

Ep. 88. Eurip. *Orest.* 1086:

μήθ' αἷμά μου δέξαιτο κάρπιμον πέδον,
μὴ λαμπρὸς αἰθὴρ, εἴ σ' ἐγὼ προδούς ποτε
ἐλευθερώσας τοὐμὸν ἀπολίποιμί σε.

Legend. *μὴ λεῖμμά μου.* (Valcken.). [V. meas *Annotatt. ad* Heracliti *Alleg. Homer.* p. 119].

Ep. 133. Herodian. IV. 2. p. 179: *Φάρος δὲ αὐτὰ οἱ πολλοὶ καλοῦσιν.* Legendum potius videtur *οἱ παλαιοί.*

Herodian. ibid. p. 180: *πάντα δὲ βᾶστα ἀνάπτεται εὐμαρῶς.* Leg. *καῦστα.* (Triller).

Ep. 190. Hesych. i. v. *Κλιμακίας, τὶς τῶν πυρῶν.* Leg. *θίς.* Cf. Hesych. i. v. *Θινῶν, αἰγιαλῶν, ἢ σωρῶν πυρῶν,* et in *Ἀκροθίνιον, θίνες εἰσὶν οἱ σωροὶ τῶν πυρῶν.* (Triller).

[In eadem epistola emendatur locus Aristaeneti, II. Ep. 16, quem proponam, quoniam nescio, an Trilleri emendatio in textum iam sit recepta. Verba sunt: *ἐγὼ ἡ λαικιὰς τῶν κακῶν.* Leg. *ἰλιὰς τῶν κακῶν*, atque cf. Stob. Serm. CXV. p. 593: *γέροντα ἐπαχθὲς εἶναι νομίζουσι, καὶ θέαμα ἀλγεινόν τε καὶ λυπηρὸν καὶ πολυχρόνιον* (?), *τὰ δὲ ἄλλα εἰπεῖν, ἰλιὰς κακῶν.*]

Ep. 27. Iambl. p. 64. 17. In singulis libris leguntur composita, alibi non lecta. Hoc mane tractabam in Lectione publica Lysidis locum, ubi editur apud Iamblichum, p. 64 l. 17 *ἠφάνισεν*: ibi veram lectionem a communi labe intactam *ἐπαφάνιξεν* adservavit Cod. MS. Franequeranus. (Valcken.).

Ep. 206. Evangelium Lucae XX. 46. Quid Tibi videtur, amice doctissime, de loco apud Lucam XX. 46, ubi Pharisaei dicuntur *περιπατεῖν ἐν ταῖς στολαῖς.* Ea lectio si vera est, consequitur solos Pharisaeos vestitos processisse, caeteros homines nudos: *στολή* omnem vestitum notat, non peculiare genus vestitus. Mihi dubium non est legi oportere *ἐν ταῖς στοαῖς*, in porticibus, ubi maxima hominum frequentia, et quidem elegantiorum.

Apud eundem Evangelistam habemus vulgo — Petrus amputabat servo aurem. Sed Christus dicebat *ἐᾶτε ἕως*

Digitized by Google

τούτου. Quis illud intelligat? Lucas scripsit ἄφετε ὡς τούτου. » Lasst ihm sein Ohr mit Frieden." (REISK.). — (?)

Ep. 206. Evangelium MARCI IX. 49. Addo adhuc unum capitalem locum et vexatissimum Marci IX. 49: πᾶς γὰρ πυρὶ ἁλισθήσεται etc. Reperio in variis lectionibus, in uno codice exstitisse πᾶς γὰρ ἄρτος etc. Manifestum vitium procul dubio. Sed habet semina verae lectionis quae in vulgatis prorsus obliterata sunt. Scripsit Marcus: πᾶς γὰρ ἀκάθαρτος πυρὶ ἁλισθήσεται. (REISK.).

Ep. 44. Apud ORPHEUM in hymno Lunae vexatissimus occurrit locus, p. scilicet 196, vers. ult.:

ἐλθὲ ἄναξ, εὔφρων, εὐάστερε, φέγγεϊ τῷ σῷ,
λαμπομένη, σώζουσα τεοὺς ἱκέτας ἐς λακοῦρα.

dum alii melius quid afferant, legerem:

— σώζου θ' ὁσίους ἱκέτας σέο κούρη. (ARTH. FREEMAN).

[Amicus quidam meus: σώζουσ' ὁσίους].

Ep. 48. ORPH. *d. Lapid.* p. 200, v. 18:

οἱ δ' ἐνὶ σηκῷ
ἀμφὶ σὲ λεπταλέοις γοερὸν περιμυκήσονται.
τῶν μὲν ἀκηχεμένως ἐπιτέλλεο μητέρας αἰὲν
λούειν κυάνεον κυανοχαίτεον ἐν δίνῃσι.

l. περιμυκήσονται, λοῦσθαι et ἀνὰ ξέκαστα.

ORPH. *d. Lapid.* p. 210. v. 50:

καὶ γάρ μοι ἐπιστέμεναι μοῖ ὄχ' ἀνὴρ
ὅμοισι κρατεροῖσιν ἰὼν φέρει αἴολον ὕλην.

Leg. τοι et κρατεροῖσι λίθοιν (ARTH. FREEMAN).

Ep. 49. ORPH. *Argon.* v. 219. Οἱ δὲ καὶ ταρσοῖσιν ὑπ' οὐρείοις. Corruptus videtur locus, ad quem emendandum nihil melius succurrit nunc, quam ἀκροτάτοις, quoad sensum ni fallor satis bene, sed nimis recedens ab antiqua lectione, quare aliud adhuc latere suspicor. — Inter versum 257 et 258 excidisse quaedam olim putavi, hiulcus enim est sensus et constructio intricatissima; nunc autem secus puto, et locum interpungo et emendo:

καὶ χαροπὸν ποτὶ χεῦμα γεγηθότες ἔλξατε νῆα.
Ἀργὼ πεικοσίην τ' ἰδὲ δρυσὶ γομφωθεῖσαν,
ἄλσε δ' ἐρωῆς ἀνοπῆς etc. [Claudicat versus, ut videtur, forte l. ἄϊ' ἐμῆς ἀνοπῆς κτέ.].

Digitized by Google

Hesiodo etiam restituenda videtur haec vox, auctore Etymologo, pag. 43. v. 5: Ἀΐω — Ἡσίοδος — εὖ δ' ἄϊε δίκης. Respicit vers. 213 Opp. et D., ubi pro σὺ recte vulgatur σύ; pro ἄϊε tamen male ἄκουε, quod glossatoris solummodo interpretatio videtur [Vid. Gottling ad Hes. l. l.]. — Vers. 311: περιμυκέα ταῦρον lege omnino περιμηκέα ταῦρον cum Cod. Voss. — Vers. 609. δώμησατο οἶκον ἀνάσσῃ. Anne legendum δ. σηκὸν ἀνάσσῃ? — Vers. 724: πολιὴν ἐπένησαν θαλλῆν, leg. πολιὴν ἐπενήσαμεν ἅλμην. — Vers. 749. Ἠιόχων καὶ Ἀραξῶν. Legendum videtur Ἠιόχων τε Κοραξῶν. Scylax pag. 77: μετὰ δὲ Ἠιόχους, Κεραξοὶ ἔθνος. Vid. Steph. Byzant. hac voce et v. Χαριμάται. — Vers. 1008: τά τε ζώει τε καὶ ἕρπει. Fort. τά τε πλώει etc. — Vers. 1020. Ὡς οἱ περὶ κωᾶς ὀπώπεον. Legend. ἐποίπνυον. — Vers. 1169: πυκνώθη, fort. παχνώθη. — Vers. 1176: Ἀσκληπιεῖο leg. Ἀσκληπιοῦ. (Arth. Freeman).

Ep. 18. Plato. Sed heus! homini Medico Tibi binas proponam in Platonis Timaeo emendationes, quae veraene videantur an secus aliquando significabis. Timaeus Locrus ossa vocat ῥωελῶν περιφράγματα, p. 557 ed. Gal. Plato, T. 3 Opp. ed. Steph. p. 73. D. στέγασμα μὲν αὐτῷ (μυελῷ) πρῶτον ξυμπαγὲς περὶ ὅλον ὀστέϊνον. Corrige, sodes, περίβολον ὀστέϊνον. Pagina enim seq. 74. A. λιθοειδὴ vocat περίβολον [Vid. Annotat. meam ad Heracl. *Alleg. Hom.* p. 105]. Alter locus exstat eadem pag. 74. B. τὴν δὲ σάρκα προβεβλῆσθαι μὲν παντάπασιν, πρόβλημα δὲ χειμώνων, ἔτι δὲ πτωμάτων, οἷον τὰ πιλητὰ ἔσεσθαι κτήματα, σώμασι μαλακῶς καὶ πράως ὑπείκουσαν. Merito vox κτήματα Stephano fuit de mendo suspecta. Suspicor ego Platonem scripsisse: οἷον τὰ πιλητὰ ἔσεσθαι ἐσθήματα. Thomae observationem (Ἔσθημα εὕρηται παρὰ λογογράφοις) opponimus cautelae Schol. Soph. Elec. v. 270. Alciphr. III. Ep. 41: ἐσθήματα, προσφαρὰ ταῖς ὥραις. (Valcken.).

Ep. 407. Plutarch. *de flumin.* Quant au passage de Plutarque de fluminibus c. 1, au lieu de Διὸς γάρ ἐστιν ΓΗΡΑΣΙΟΣ, j'avais d'abord conjecturé ΓΕΓΕΝΗΜΕΝΟΣ; mais réflexion faite, je crois una litura sanandam, non autem emendandam hanc vocem γηράσιος, quae scilicet adhaesit e praecedenti γηρασίου, et sic in textum irrepsit. (Villois.).

Digitized by Google

Ep. 18. *Schol.* ARIST. *Eqq.* 963: Οὕτω Σωκράτης. Leg. οὕτως ὁ Κράτης. (VALCKEN.) [v. DIND. ad ARIST. Schol. p. 414, ed. DIDOT].

Ep. 54. In Scholiis ad SOPHOCLIS *Aiacem* v. 722 ex Epicharmi Amyco profertur versiculus, qui emendatior legitur apud Suidam:

Ἄμυκε, μὴ κύδαζέ μοι τὸν πρεσβύτην ἀδελφόν.

[In Schol. ad SOPH. l. l. ab ELMSLEIO editum est (p. 246):

Ἄμυκε, μὴ κύδαζέ μοι
τὸν πρεσβύτερον ἀδελφέον].

Suspicatus sum aliquando, versum ex Sophoclis Amyco esse repetitum, ῥῆσιν autem Epicharmi, in qua κυδάζεσθαι isto sensu rariori fuerit positum, excidisse, adservatam ab Athenaeo, L. VI, p. 236. A:

Τήνῳ κυδάζομαί τε καὶ ποτέχθομαι.

[Vid. EPICH. fragm. ap. AHRENS., *d. dial. Dor.* p. 438, qui, recepta BERGKII coniectura, pro vulgata apud ATHEN. lectione κἀπωνηχθόμαν edidit κυδάζομαί τε κἀπ' ὧν ἠχθόμαν].

Ipse autem versus Sophocleus in Aiace v. 722, unica litera ablata, sic videbatur legendus:

κυδάζεταί τοι πᾶσιν Ἀργείοις ὁμοῦ.

Primum articulus τοῖς in ista sede minus conveniens; deinde in Scholl. ad Apoll. I. v. 1337 Sophoclis verba ita citantur: κυδάζεται πᾶσιν Ἀ. ὁ. Male enim Kusterus ad Suidam, Scholiastae verba proferens, τοῖς interseruit. Legerat, credo, Schol. τοι, solent autem Grammatici in locis citatis Poëtarum voculas istiusmodi praetermittere. Tandem τοι ita solet a Sophocle poni, et alibi, et v. 734: — οἴχεταί τοι. — (VALCKEN.).

Ep. 321. In STOBAEI *Florilegio* Grotiano haec prostant sub nomine Antiphanis (p. 479):

τοὺς ψιλιχομένους δὲ ζῆν κατασπᾷ τοῦ σκέλους
ἄκοντας ὁ Χάρων, ἐπὶ τόπον θεῖον τ' ἄγει
σιτιζομένους καὶ πάντ' ἔχοντας ἀφθόνως.

Dum quis τόπον θεῖον probabiliter interpretetur, corrigendum censebo:

ἄκοντας ὁ Χάρων ἐπὶ τὸ πορθμεῖόν τ' ἄγει,

et ad *scapham suam* ducit: πορθμεῖον *scapham* esse *vectoriam* atque ita Charontis cymbam vocari Tibi quidem demonstrandum non est.

Digitized by Google

In eodem libro Lini locus est insignis p. 37 de animo a faecibus sordibusque expurgando. Ista, inquit, expurgatio te δσιώσει,

εἴ κεν ἀληθείῃ μισεῖς ὁλοὸν γένος αὐτῶν,
ἦδος μὲν πρώτιστ' αἰσχρῶν δώτειραν ἁπάντων,
ἣν ἐπιθυμία ἡνιοχεῖ μαργοῖσι χαλινοῖς.

In Stobaeo Gesneri legitur ἥδη. Grotianum illud ἦδος δώτειραν, ἣν prorsus ferri non potest, neque per figuram πρὸς τὸ σημαινόμενον excusari. Corrigo: Νηδὺν μὲν — *ventrem quidem primum.* Ad hanc etiam ornandam coniecturam multa dici possent. (Valcken.) [v. Diatr. in Eurip. p. 280 et p. 282].

Ep. 46. Si vaces, has in Hippocratem coniecturas perlegas, quas hic propono. Ed. Linden. vol. 2 Pag. 330. διὰ φλεβῶν τῶν δεξιῶν καὶ τοῦ πνεύμονος. Minime dubito, quin legendum sit διὰ φρενῶν. — Pag. 552: καὶ πεπηρωμένον τὸ στόμα εἶναι. Leg. πεπωρωμένον. — Pag. 552: Βεβηότας τοῦ στήθεος ποιέει. Leg. βουβῶνας. — Alium adhuc locum proponam Theocriti Idyll. 2. v. 18:

ἄλφιτά τοι πρῶτον πυρὶ τάκεται· ἄλλ' ἐπίπασσε.

Legendum est:

ἄλφιτά τοι πρῶτον πυρὶ τάκεο, τὸν δ' ἅλα πάσσε.

Vid. eiusdem Id. v. 21. (Ant. Askew).

Ep. 50. Hippocrat. Edit. Linden. I. p. 124: Νόμος μὲν πάντα κρατύνει. Leg. γόνος. — Pag. 145: ἀπέχοντι ἀπὸ στηθέων. Lege ἀπελθόντι. — Pag. 165: κατὰ τὴν γῆν προσκόρσους καρπούς, et mox πρόσκορσα πάντα. Nescio quid sit προσκόρσους. Malim προκρόσσους et πρόκροσσα, i. e. recto ordine sibi invicem succedentes. Homerus, Il. Ξ. v. 35 νῆας προκρόσσας appellat, quae sunt ἄλλαι ἐπ' ἄλλαις, continua serie. (Askew) [ἄκανθαι πρόκροσσαι apud Oppian. *Halieut.* IV. 606].

Ep. 26. Tryphiod. Nec displicet nobis egregia Tua coniectura, qua v. 412 pro ἀπερύκεις, quod duriusculum hic videtur, ingeniose legis ἀπερύγεις ex Hesychio. [Est Bernardi coniectura, quam laudat Trillerus].

Ep. 95. Theophr. *Char.* Vidistine Sallusti libellum, qui nuper Graece et Gallice prodiit Berolini, a cl. Formey editus? Huius lectio, utut cetera nihil mihi profuerit, suppedita-

Digitized by Google

vit tamen emendationem loci Theophrastei e Character. c. 4, qui diu me torsit. Describitur ibi rusticus ut οἷός τε ἀναβεβλημένος ἄνω τοῦ γόνατος καθιζάνει, ὥστε τὰ γυμνὰ αὐτοῦ φαίνεσθαι. In hoc loco pro γυμνὰ legendum esse γονιμά docuit me locus Sallustii cap. 4: ἡ μήτηρ τῶν θεῶν ἐπόλει μανῆναι τὸν Ἄττιν, καὶ τὰ γεννιμὰ αὐτοῦ ἀποκοψάμενον κτέ. (REISK.).

Ep. 255. Quid agit THEOPHRASTUS? Si quando convenies doctissimo eius Editori (puto enim eum Amstelodami degere), rogo Te velis ipsi locum Diogenis Laërtii suggerere, qui emendationi illi meae pondus ingens addit, qua in Theophrasti cap. IV: (in illa dictione σήμερον ὁ ἀγὼν νουμηνίαν ἄγει) pro ἀγὼν coniiciebam ἀ ἀρχῶν. Est ille L. II. § 129. Pag. 135, lin. 10, et ibi vid. Menagium. (REISK.) [Fuit ille futurus THEOPHRASTI editor FONTEYNIUS].

Ep. 377. THEOPH. SIMOC. Epist. 35: Ἐγὼ δὲ τὴν τύραννον ἄντλην θρηνῶ. Loco plane desperato, nisi quidem augur sum valde imperitus, optimi ominis avis, grus, salutis offert augurium. Meminit Myronides, quid agriculturae magister antiquissimus, Hesiodus, praecaperit E. 448:

Φράζεσθαι δ', εὖτ' ἂν γεράνου φωνὴν ἐπακούσῃς
ὑψόθεν ἐκ νεφέων ἐνιαύσια κεκληγυίης·
ἥτ' ἀρότοιό τε σῆμα φέρει, καὶ χείματος ὥρην
δεικνύει ὀμβρηροῦ· κραδίην δ' ἔδακ' ἀνδρὸς ἀβούτεω.

Nimirum audit quidem arationis sationisque signum, *gruis vocem*; sed tantum abest, ut illa laetetur, ut potius *ἀνὴρ ἀβούτης contra lacrimetur*: sic enim haec restituantur: Ἐγὼ δὲ τὴν γέρανον ἄντλην θρηνῶ. (NICLASIUS in pagella LANGHANSII epistolae adiecta).

III. OORDEELEN OVER HET KARAKTER EN DE GESCHRIFTEN VAN TIJDGENOOTEN ENZ.

1. NIC. WESTERMAN. (Ep. 2) OVER DE STUDIE DER LETTEREN IN DUITSCHLAND IN HET MIDDEN DER VORIGE EEUW.

Sed ea luxuria ingeniorum debetur Belgio Vestro, ubi confidunt maiorum inventis posse addi, quod dum alii desperant,

Digitized by Google

ad inventaria potius et historiam eorum, quae facta sunt delabuntur, et sterili studio, unde neque doctiores neque meliores fiant, otium terunt. Putasne antiquos nostros Melanchthones et Camerarios sic instituisse suos, ut quid alibi gestum esset pendiscere satis haberent, quo minus proprium fundum et colerent et conservarent. Camerarius, gener Melanchthonis, ut ad filios suos propagaret similes impetus ad commune bonum, etiam homilias Graecas confecerat ipse, quibus evangelia explicaret, ut ne diebus quidem Dominicis et festis a lingua erudita et spiritus Si. temperarent, et simul verba et res ad usum vitae inter cultum divinum converterent. Idem eruditissimas notas in N. Testamentum confecerat, quae scripta publice prostant et tibi nota sunt, ut in omni studio pietate et doctrina soholem suam perficeret vir non magis eruditus quam bonus. Nunc nescio quo fato fiat, ut dum maioribus paene subsidiis utimur ad emendanda vitiosa, studium refrigescat magis. Nocet autem, ni fallor, quod hodie ex literis alimentum beneficiatur, quod in triviis reperiant omnes, et studiosi et ignavi, quod dum pleraque pars Murciae potius quam Vacunae in otio Academico litant, hoc magis contemnatur, quod in propatulo iaceat, et fere pedibus obteratur.

II. Valckenaer (Ep. 11) over Reiskes conjecturen op Sophocles.

De Reiskio quae scribis permolesta acciderunt; eum meo nomine officiose salutabis, quem suo merito semper facio plurimi. Inter correctiones suas Sophocleas, quas ante aliquot menses mecum communicavit, nonnullae sunt peregregiae, omnes acumine cogitandi commendabiles.

III. Valckenaer (Ep. 27) over de emendatiën in den Plutus van Hemsterhuys.

Vgl. boven bl. 65.

IV. Valckenaer (Ep. 35) over Moeris.

Eo praestat reliquis Magistellis Moeris, quod nullos testes

laudet, nisi Atticos et Veteres, cum Thomas aliique Sophistas Atticistas aeque adhibeant ac genuinos Atticismi auctores. Libelli istius editori inprimis observanda sunt loca in V. Δειχνῦσιν, Πλυνεῖς, Χολάδες, ubi memorantur οἱ δεύτεροι Ἀττικοί, οἱ πρῶτοι, et, quod minime pervagatum est, οἱ μέσοι. Praeterea ab editore omnia Hudsoni emblemata sunt abiicienda.

V. VALCKENAER (EP. 35) OVER ELSNER'S UITGAVE VAN HET NIEUWE TESTAMENT.

Quando leges orationem meam, videbis me p. 42 pepercisse Elsnero. Is in binis observationum voluminibus nuspiam ope Mss. lectionem N. T. receptam emaculavit, optimis Criticis et Grotio, imprimis in volumine secundo, petulantius obloquitur, et Bezae aliisque Theologis adulari mavult, quam verum dicere. Nimium saepe festinans in locis veterum citandis peccata commisit puerilia, veluti cum T. I. p. 219 in loco Heracliti ἔξοδον de morte accipit. Sed talia sunt longe plurima.

VI. REISKE (EP. 43) OVER VALCKENAER.

A Valkenario literas nullas habui. Forte offendit eum, quod naevos aliquot a me in Pluto Aristophanis Hemsterhusiano observatos ipsi commonstravi in meis literis. Novi hominem magistri sui reverentissimum.

VII. REISKE (EP. 45) OVER DORVILLE. — EEN GESPREK MET HEMSTERHUYS.

Vgl. boven bl. 66 vlgg.

VIII. REISKE (EP. 52) OVER DAWES MISCELLANEA.

Eodem illo ipso tempore, quo literas accepisti a cl. Valckenaerio, et ego accepi. Scribit de opere Heringae ut iam edito. Respondi statim, et ideam ipsi aliquam dedi de Dawesii libro, in quo parum bonae frugis, ut equidem ego puto, reperias; multos de metro κομπατμούς, Bentleium et Hemsterhusium hic

Digitized by Google

illic attrectat, Barnesium ceu fatuum vexat. Hunc hominem minatur noster Askew meritis poenis damnare.

IX. Reiske (Ep. 69) over de zucht zijner tijdgenooten, oude geschriften voor onecht te verklaren.

Hier ist eine neue Controvers aufkommen, ob Phaedri fabulae genuin seyn oder nicht. H. Prf. Christ hat in einer sehr schön und gründlich geschriebenen dissertation evidenter dargethan dass sie vom Nicolao Perotto alle mit einander gemacht seyn. Diesem sind daher unterschiedene in die Haare gerathen. Izo ist ein Saeculum, das haarscharff über die alten Auctores hergehet. Man hat Schriften de suspecta Livii fide, de susp. Flori fide u. s. w. Wird man mit denen Lateinischen herum seyn, wird die Reihe auch an die Griechischen kommen. Ey, wird der alte Hippocrates nicht schreyen, wenn man ihm seinen grauen Bart wird ausrauffen?

X. Reiske (Ep. 72) over de Akademie te Leipzig.

Sie thun sehr wohl, hochedler Herr Doctor, dass Sie dem Verfall der Griechischen medicinischen Literatur suchen auf zu helffen. Es ist beinahe nicht zu glauben, dass auf einer so berühmten Universität als Leipzig ist, kein einziger Studiosus medicinae sey, der nur etwas verlange Griechisch zu lernen, noch weniger Arabisch [1]. Mir vor meinen Theil steht es in Leipzig nicht recht an, und könnte es gar leicht geschehen, dass ich mein Glück weiter suchte. Ich muss hier grosse Depensen machen und verdiene nicht quod operae pretium faciat, οὐδ' ὡς ἰκτάρ. Auditores habe ich nicht, mit Bücherschreiben will es vollends gar nicht gehen. Mit der Professione L. Arabicae will es auch ins Stocken gerathen (bitte mich also bis zu Austrag der Sache mit dem Professortittel auf dero Briefen Aufschrifften zu verschonen. Ingleichen mit dem celeberrimus und experientissimus. Ich bin keines von beyden

[1]) Inderdaad wel iets om zich over te verwonderen!

Red.

Digitized by Google

und wird vielleicht noch manches Tröpfchen Wasser verstreichen, ehe ich es werde). Sie haben bei Hoffe kein Geldt, darum können Sie Anderen keins geben. Den Tittel wollen sie mir geben, ohne pension, aber davor bedanke ich. An Titteln ist mir nichts gelegen. Ich halte nicht viel *von dem Leipziger Winde;* ich kann mich auch nicht resolviren dennen Herrn Geheimrädhen darum s. v. hintenein zu kriechen. Hohle der Teufel Leipzig, wenn es ehrliche Leute, die es erstlich zu sich herzieht und die ihm ihre Studia zu Dienst und Nutzen anbieten, nicht besser accomodirt. Glauben sie gewiss, hochgeehrter Herr Doctor, dass ich auf Ostern oder Pfingsten, so Gott will und ich lebe, gewiss in Pariss bin, wofern man mich nicht durch eine ansehnliche Versorgung hier anbindet. Mit Titteln und leeren Worten und Leipziger Wind lasse ich mich nicht abspeisen. Doch genug hier von.

XI. VALCKENAER (EP. 76) OVER VAN LENNEP EN ASKEW.

De Lennepi animadvv. benigne et vere iudicas. Multa insunt quae elegantissimus iuvenis olim magni redimeret praetermissa. Sed sic sumus; amamus ingenii nostri filiolas et ne abortus quidem facile abiicimus. E specimine Aeschyleo quod nobis dedit Ant. Askew facile animadverti, non ea esse Doctum iuvenem eruditae supellectilis copia instructum, qualem editori Aeschyli desideres adesse. In uno Agamemnone vitia sunt aliquot centena, et aliunde potuerat aptius selegisse specimen.

XII. REISKE (EP. 82) OVER BURMANN, LEITE, SENE TYPOGRAPHIA ARABICA.

Prodit nunc mensis Martius Actor. Erudit. huius anni et in eo recensio mea specminis Burmanniani Anthologiae latinae. Utinam adstare possem quando eam leget v. cl., sed instructus aut Orci galea aut annulo quodam magico, et spectare non spectatus ipse quos ille vultus indicet. Fumos certe vomet et ignes. Sed quid de opusculo meo Petroniano vestrates? Scribis ut vates me eodem implacabile odium contraxisse. Non curo. Significavi simul in eodem M. Martio Actor. de consilio

Digitized by Google

meo typographiam Arabicam erigendi, et rogavi eruditos, qui libros inde edendos emere cupiant, ut nomen suum mihi indicent. Si mihi fautores huius instituti Amstelodami comparare posses, amice aestumatissime, gratum feceris. Scripsi hac de re iam Schultensio, sed is tardus est, et forte quoque mihi graviter succenset. Et ut verum fatear, fere nunc dolet quod Lettium tam acriter perstrinxerim, et recte putas posse hoc modo diligentiam eius sufflaminari. Sed quid agam. Graviter me offenderat. Ingratum Batavum castigare cum gratiis non licebat.

XIII. Valckenaer (Ep. 83) over Askew, King, Reiske.

Tecum censeo clarissimo iuveni permulta esse ante agenda, quam curare possit Aeschyli editionem, quae aut suis numeris sit absoluta, aut etiam a primi ordinis criticis bona dici mereatur. Sed si tamen Askewius codicum vetustiorum lectiones nobis egregias protulerit, eius laborem excipiemus laetissime. Multum praestitisse iudicabo, si unius Agamemnonis tenebras magnam partem discusserit. Sine perfecta metri intelligentia rite Tragici tractari nequeunt; et in hac eruditionis parte elaborasse Anglum ex Hemsterhusio nostro intellexi. Sed qui hanc partem percalluit, Ioannes King, dum linguae Graecae Genium et usum minime perceperat, pancis paginis ducentos errores commisit, eo tamen Praestantissimo Medico facile condonandos, quod nonnulla certe nos docuerit vix a quoquam alio exspectanda.

Reiskius si saperet, premeret illam suam quam vocat apologiam. Sentire certe debuerat, in Latinis scriptoribus minus exercitatum ea commisisse se in Petronio, quae nullo possint colore excusari.

XIV. Reiske (Ep. 87) over zich zelven.

Gratias ago pro relatione tua de iudicio Dorvillii de me. Multum ille fallitur, si auro ligari meam linguam et calamum meum putat. Libertatem meam non vendo. Beneficia accepi et gratus agnosco, sed non ea conditione ut patiar, mihi impune

Digitized by Google

illudi et inique tractari quomodo Cl. Burmannus me tractavit. Parasitorum est, buccis inflatis colaphos excipere. Neque Saxii, neque Menckenii suasu potissimum, sed Kappii maxime, suscepi et edidi illud opusculum. Quomodo erga me animatus sit Saxius non novi. Sincerum saltem amicum se mihi semper monstravit quamdiu hic fuit. De rixis cum theologis quod tibi narravit Dorvillius est merum figmentum. Non faveo quidem isti generi, sed simultates apertas cum illis non gero. Voluit ille quod nostri aiunt *auf den Busch schlagen*. Scio quidem qua mente Kappius mihi suaserit illam operam, ut me vobis infestum redderet et odiosum, et ut mea opera odio suo, quod erga Belgas concepit, satisfaceret. Sed ego tantum me purgare et diluere criminationes Burmanni volui, aliorum rationes insuper habui. Si odio me inde habeatis, culpa mea non est. Si licet alteri me accusare, licebit et mihi me defendere. Truncus non sum, qui caesus non ingemiscat.

XV. VALCKENAER (EP. 88) OVER REISKE EN OVER DEN CODEX HOMER. VOSSIANUS.

De Reiskio quae scribis partim iucunda acciderunt, partim minus; sed ab ipso praeterita hebdomade literas accepi per Luzacium iuniorem. Inerant nonnulla, quapropter ilico ad eas rescribendum censuerim. Tu quaeso, mi Bernarde, cura ut hisce insertae ad cl. Reiskium literae quam primum id fieri possit, Lipsiam deferantur. Fasciculum 1 Decembris 1747 a me missum demum sexto die Maii se scribit accepisse. De Homerico Codice nihil erat causae cur adeo esset in mei gratiam sollicitus; neque enim de scholiis istis plerisque minoris momenti edendis unquam cogitavi. Recte facturum arbitrabar si quis ex isto codice nonnulla selecta evulgaret, in quibus auctores citarentur vetusti aut aliud quidpiam traderetur, quod aliunde ignoraremus. Sed Reiskium noveram aliarum rerum satagere. Quae actis Lipsiensibus anni superioris et Miscellaneis inseruit, legi equidem, sed prorsus mihi persuadeo, pleraque non nostratibus tantum, sed et populariibus eius displicitura, certe moderatioribus. Quid mihi de eius scribendi ratione et intempe-

Digitized by Google

rantia videretur, in literis ad ipsum datis paulo liberius quam forte oportuerat, significavi. Sed mittamus istas lites.

XVI. Reiske (Ep. 95) over den toestand der Akademie te Leipzig.

Ingenium mihi contigit simplex, otii amans, ab ambitione, ab impostura et vanitate remotum; quae vitia a nostra praxi medica abesse nequeunt. Natura mihi ingenium ἐμπορικὸν καὶ χρηματιστικόν negavit. Ideo friget apud me forum medicum et academicum quoque. Discipulum hactenus ne unum quidem habui, stipendium mihi debitum non solvitur. »Eget aeris Cappadocum rex" ait Horatius. Vivo hic in splendida miserie; is nempe Lipsiensium mos est. Bene posset eorum plurimis splendide vestitis et titulorum farragine oneratis applicari illud vulpeculae apud Phaedrum paulum immutatum: O quantum caput, nomen, titulus, o quam splendida vestis, sed pecuniam non habet. Vanitas vanitatum hic regnat et titulomaniae pestilens aër, a quo, qui huc accedit, etiamsi sanus, afficitur.

XVII. Reiske (Ep. 102) over Schultens en Ruhnkenius.

Quantum ad meum programma (sic enim non ego appello id genus scriptorum, sed vulgus appellare sic apud nos solet) mihi gratulor, id tibi placuisse. Sed vereor ut Leidensibus placeat. Schultensium certe movebit. Tendit enim ad evertendum totum eius systema veteris Arabicae historiae. Et multo magis ipsum movebunt recensiones meae gemini libri, quem nuper edidit, in quibus ita me gessi, ut quibusdam ingratus erga virum bene de me meritum videri queam. Ego vero in tali loco, ut sunt Acta Eruditorum, deposita privata persona, publicam induo et censorem ago. Et quidvis facilius quam satyram non scribere. Qui ridicula scribunt, quo in genere Schultensius excellit, sannas merentur, alias latius serpit vitium. Et ego sane maiore licentia fecissem, si Menckenius mihi permisisset, qui aliqua salsa scommata expunxit. Boni publici interest scapham scapham appellari. Quid dicent intel-

Digitized by Google

ligentes homines aetatis nostrae aut futurae legentes recensionem libri ordinario Gallulorum nostrorum more conceptam, elogiorum locis communibus, ineptis, frigidis, nihil significantibus, vulgivagis refertam, e quibus intelligas auctores talium schediasmatum aut privatas suas rationes publicis praetulisse, aut negotio suo pares non fuisse, diphtheram, quod aimus, lavasse, neque tamen madefecisse, quorum illud in honestum virum non cadit, hoc risui et contemtui exponit. Fateor, candor meus mihi multum nocuit et nocet adhuc, quo erga omnes promiscue utor; et agnosco prudentiae defectum. Ego vero existimationem viri rerum, quas tractat, intelligentis, cordati et officio suo satisfacientis, magis ambio quam prudentis aut comis aut potius affectati elogiorum seplasiarii. Quantum ad Ruhnkenium non multum mihi promitto de ipsius Callimacheis. Est homo ventosus, quale hominum genus mihi intolerabile.

XVIII. REISKE (EP. 107) OVER MENCKEN.

Iam ex aliquo tempore Menckenio repudii libellum misi. Est homo ignobilis, vilis, lucripeta, illiberalis, mercator librarius. Mihi satis est quod eius adminiculo meos hostes ulcisci potui. Postquam id consecutus sum, res suas sibi habeat.

XIX. REISKE (EP. 111) OVER ERNESTI.

Miror unde caussam suspicandi sumseris, quasi Cl. Ernestii Callimacheis ego ipse aliquid addiderim, quae dudum edita fuerunt, quum nos adhuc Leidae ageremus. Legi praefationem eius ad Suetonium, de qua bene fecisti, quod monuisti. Antea enim ignorabam ibi me peti; facile fieri potest ut me designet. Sed quid aliud obiectat quam me periodos et versus Burmannianis similes non scribere, videsne ludimagistrum et pedantam? Quasi vero eruditio sola consistat in exosciata Latinitate. Poësin Latinam nunquam attigi. Prosa mea Latina sit, qualiscunque sit; si curam adhibere volo, ita scio me scribere, ut Menckenio perito Latinitatis iudici non displiceat. Nunquam ego stylum Burmanni taxavi, sed iudicium eius criticum et eruditionem. Et quidquid tandem pedanta de me censeat, ma-

Digitized by Google

nebo qui sum, et Burmanno suum quoque pretium manebit. Pungit eum quoque, quod Carpzovium passim attrectavi, qui pullus eius est et alumnus.

XX. Reiske (Ep. 130) over Schultens (Iun.).

De Schultensio iuniore miror quod scribis, et non miror. Miror tam celeres progressus ex iuvene Academico, dein professore ignobilis gymnasii, subitam translationem ad tam illustrem spartam. Non miror ex altera parte, quando patris auctoritatem et famam reputo. *Wer den Pabst zum Freunde hat, kann leicht Cardinal werden.* Et bene facit pater filio prospiciens dum vivit, quem forte post ipsius excessum fortuna minus amico vultu respiciat.

XXI. Reiske (Ep. 134) over Ruhnkenius.

Legi quoque nuper Ruhnkenii Epistolam: et tunc demum intellexi, quid sibi vellet tuum *faire la barbe*. Acutam certe novaculam ille habuit, cum pilis carnem quoque tollit. Hunc libellum laudant procul dubio Batavi, praesertim *divinus vir*. O utinam aeque possem hirsutis follibus urgere tumentes! Melius mihi rideret fortuna. Sed gratias ago Deo, quod in tenui fortuna animum dedit non humilem. Miratus fui novum morem panegyricos viventibus scribendi forma Epistolae Criticae. Sed insunt de caetero quaedam non malae res, aliae triobolo non dignae; homo noster videtur prurire. Putes eum recentem a fornice? Undenam Stratonem habuit? Quomodo placuit Tibi faceta illa dissertatio de *σταφάγμασι* crinium puellarum?

XXII. Valckenaer (Ep. 135) over Semleri obss. in Hesychium, Dawesii miscellanea, Ruhnkenii ep. critica.

Quid de Semlero iudicem eiusque Observatis in Hesychium, te latere non poterit; ne quidem in illis unicam animadversionem inveni, quae speciem veritatis prae se ferret. Miscellanearum lectionum fasciculi, paulo quidem meliores, non multum tamen continent quod detrimento sit ignorasse. Quae no-

Digitized by Google

bis adferuntur ex Anglia, passim multo sunt meliora. Non dubito quin dudum legeris Richardi Dawes Miscellanea Critica. Est quidem ille superbus aliorum contemptor, et multa nobis velut sua adnumerat, dudum ab aliis occupata; sed recentiores prope nullos legerat, Poëtas Atticos diligentissime, atque ea nobis profert in Aristophanem vir Attici sermonis scientissimus, quae a perpaucis exspectaremus. Illud etiam perplacuit, quod scribis, in Ruhnkenii Epist. multa a te probari. Tuum ὀγμεύσεις in H. in Merc. v. 91 videtur genuinum, sed vellem vicina quoque possent intelligi. Sensus loci videbatur postulare: *si forte armenta requiret haec aliquis, vidisse nega.* Obsecro, mi Bernarde, εὐφήμησον, idne tibi videtur dici posse ferro grassari in auctores, quod in obscuro Epigr. Crinagorae iuvenis ingeniosissimus ἐληΐσατο substituerit τῷ ἐφημίσατο? Quis tum Criticorum erit immunis ab hac crudelitate? Tuum ἀφημέσατο quid tandem verbi sit, non facile dixeris; ἀπημήσατο versus respuit. In Epistola Ruhnkenii, ubi plura mehercule nitent, et nimis conspiciuntur, non ego paucis offendor maculis. Si sic perrexerit in posterum, meo quidem arbitratu, Ruhnkenius magni nominis Criticis et ICtis poterit adnumerari; vellem equidem, mi Bernarde, ut nulla homines primarii iuvenum invidia tangerentur. Nobis interdum mira narrantur et inexspectata; ἀλλ' οὐκ ἐγώ τις ταχυπειθής. Perget in instituto Ruhnkenius secundam Epistolam brevi publicaturus, etiam Callimachea, suspicor, complexuram.

XXIII. REISKE (EP. 140) OVER MENCKEN.

Non miror si librarii Menckenio non favent. Multos vidi sordidos et importunos homines. Ei similem non vidi.

XXIV. REISKE (EP. 175) OVER DORVILLE'S CHARITON.

Vgl. boven bl. 67 vlg.

XXV. RUHNKENIUS (EP. 183) OVER BOERHAVE'S APPARATUS OP AËTIUS.

Boerhavii in Aëtium Apparatus hic propediem publice ven-

Digitized by Google

detur. Utinam Tibi eum vindicare posses, quo nemo rarissimo auctore dignior interpres reperiri potest. Gunzius Saxio nostro negotium dedit huius κειμηλίου emendi, cui ut quacunque ratione eripias precor.

XXVI. Reiske (Ep. 206) over Schwartze, den uitgever van Theophrastus, over eene plaats uit de Ep. ad Hebr. en over Marc. IX. 49.

Habes quoque Schwartzii Theophrastum beneficio Cl. Ernestii, a quo impetravi, ut ipse impetravit, a me rogatus, a collega suo Fischero, primo inter illa nomina, quae sub finem praefationis leguntur. Aliud exemplar in urbe nostra non erat. Scilicet iuvenes ibi recensiti suis sumtibus libellum imprimi curarunt, et exercitationibus privatis e Cathedra sub auctoris praesidio vertitarunt. Hinc factum ut haberi in bibliopoliis nequeat; nullo hercle cum damno literati orbis. Poenitebit vos editionem desiderasse, quae nihil aut sane parum vobis proderit, nisi ad satisfaciendum curiositati vestrae, et ut doceat vos stuporem et insaniam criticorum quorundam ridere atque stupere. Ego certe non memini, qui aut Theophrastum aut alium aliquem auctorem maiori furore laceraverit, quam hic Schwartzius. Testabitur hic libellus me verum dixisse, quum dixi Schwartzium illum esse, quem Dorvillius in Charitone ignorans viri nomen, ob misere tortum et vexatum epigramma Graecum salsis flagellis, sed nequé vel sic satis pro meritis, cecidit. Quandoquidem charta suppetit atque otium, agam Tecum de locis quibusdam N. T., de quibus, si lubet, occasione data poteris ad Cl. Wetstenium referre. Incidit me in epistola ad ipsum omisisse locum illum vexatum in Epistola ad Hebraeos, ubi Iudaei appellantur καταφυγόντες. Ego non dubito, qui id dederunt, non assecutos fuisse compendium scripturae, quod olim in Codicibus tale fuerit κατὰ φυ` γ ὄντες, id est, κατὰ φυγὴν ὄντες *in fuga et dispersione existentes.* In codice Constantini mei terminationes nominum et verborum paene ubique deficiunt. Et hoc me confidentem fecit, ut in terminationibus, ubi quid peccatum deprehendam, absque haesitatione refingam apud auctores. Addo adhuc unum capitalem locum et vexatissimum Marci IX. 49

Digitized by Google

cett., [cf. supra p. 334]. — *Omnis enim impurus igne debet purgari.* Sunt enim litterae ἄγιος reliquiae extremae vocis, olim integrae, ἀκάθαρτος.

XXVII. REISKE'S (EP. 217) ANTWOORD OP HET VERZOEK VAN BERNARD, HEM ZIJN PORTRET TE ZENDEN.

Literas tuas Cl. Trillerio misi, sed responsum nondum tuli. Non putem eum tibi, quod rogas, negaturum esse. Quod eundem, quem illi, honorem mihi quoque habes, tribuo amicitiae tuae. Alias crederem, nisi te nossem, illudere mihi velle, qui meam imaginem a me flagitaret. Insanire me crederent nostrates, si intelligerent me pingi formam meam curare. Nondum is sum, cui liceat, atque congruat, hoc magnorum hominum privilegio uti. Saltem non videor nostratibus. Et erubesceret profecto imago mea, si qua esset et animata esset, inter summos viros, Scaligeros, Salmasios, Grotios, alios sese sentiens. Nil perdet orbis literatus si mea imagine careat, si saltem pro viribus meam bene merendi de literis voluntatem editis libris demonstravero. Erunt hi mihi pro imagine. Non dubito te formam meam adhuc animo tenere.

XXVIII. RUHNKENIUS (EP. 227) OVER ABRESCH.

Abreschii Dilucidationes vidi. Si quid iudico, homo iste novis et ineptis argutiis Graecarum literarum studium non tam adiuvat, quam corrumpit et impeditum reddit.

XXIX. VALCKENAER (EP. 236) OVER PIERSON'S VERISIMILIA.

Piersoni nostri Verisimilia vix dubito quin idoneo iudici tibi sint inprimis placitura. Est ille supra aetatem κριτικώτατος, plurima habet de quibus, meo iudicio, ne a Criticorum quidem novaturientium, quos vocant, osoribus possit ullo pacto dubitari, qualiaque non possent ab istis exspectari. Postquam Leidam is abiit, ne unum quidem habeo inter auditores, qui has literas recta via tractet. Plerique, qui alicuius essent rei, ad Theologiae labyrinthum, quo se impediunt, abstrahuntur.

Digitized by Google

XXX. Reiske (Epp. 241 en 246) over hetzelfde.

Piersoni liber ad nos nondum pervenit, ut venalis sit. Vidi tamen apud Cl. Ernestium, ad quem ab auctore missus fuerat. Ad diem penes me habui, et inde enotavi, quae ad Anthologiam habet. Sunt bona mixta malis. In multis, quod aliter fieri nequit, incidit in easdem mecum coniecturas. In aliis secus sentio. Videtur unus illorum praesidentium de nova schola esse. Praecipue Euripidem tractat; sed vellem scire quare Hecubam non attigerat. Nihilne habebat ad illam post scripta et edita mea in Actis Erudit. contra Carmelium? Videtur mihi non favere. Forte credidit iniuriam Lennepio a me factam, et hanc ultum ivit p. 152, ubi me lacessit; sed neque perfecte intelligo, quid sibi velit cum suo *arripere*. Nondum otium mihi fuit eius Euripidea examinare. Videbo ubi emero.

Piersoni Verisimilia tumultuarie lustravi, ἐθλὰ μεμιγμένα λυγροῖς, ἴσα ἴσοις. Iuventus ubique perlucet. Egimus aliquando de loco quodam Luciani [Epigr. 11. pag. 810 ed. Dind.], epigramma est, quod in Anthologia p. 89 fine nuper reperio. Putabam olim λύγῃ emendandum esse, sed cum in codice isto Anthologiae Reimariano, quem his diebus cum edito Stephaniano contuli, exstet αὐτήν, non dubito λύπην profectum ab Auctore fuisse.

XXXI. Reiske (Ep. 262) over den strijd tusschen Gottsched en Christ.

Ita fervent apud nos omnia studiis et factionibus. Ex alia parte certant duo professores nostrates odiis implacabilibus. Hinc pugnat Gottschedius Germanicam et Francicam linguam ad eruditionem solidam adipiscendam sufficere, et pedantas esse, qui Graecae aut Latinae linguae operam dent. Illinc clamat Christius, extra Graecum et Latinum sermonem poësin nullam, eruditionem prorsus nullam esse, post Homerum et Virgilium nullum surrexisse poëtam; qui deinceps fuerint, versificatores esse, non poëtas; linguas nostras poësios ideo capaces non esse, quod metro careant; eruditi nomen non mereri, qui Graecos et Latinos versus pangere nesciat. Proposuit nuper

Digitized by Google

decreta haec dictatoria in programmate, in quo cum miraris dictionis puritatem et exquisitam elegantiam (est certe Christius, qui Germanorum omnium quotquot hodie scribunt, Ciceronem proxime sequitur et reddit), agnosces tamen continuo putidum ludimagistrum. Satis mirari non possum, qui tantum in virum elegantissimorum morum valeat contentio et odium in collegam, ut sententias tam ridiculas et a vero alienas tueatur. Antiquitas Romana (nam Graecam non callet) totum ipsum tenet. Nuper erga me asseverabat, nos ex moribus nostris neque recte sciteque edere et bibere, neque commode habitare, sed repetenda istarum rerum exempla e Vitruvio et Apicio esse. Mirum ni suadeat quoque togam in usum revocari et veterum calceos.

XXXII. RUHNKENIUS (EP. 265) OVER TWEE PLAATSEN UIT ORPHEUS DE LAPID. (p. 190, 68; p. 224, 24).

Doctissimum Heringa, qui cum maxime egregiam Orpheo operam navat, variis subsidiis ex Galliae et Angliae bibliothecis arcessitis instruxi.

In libello de Lapid. p. 190. v. 68 vide an recte corrigam:

ἐκ δ' οἴγε πτολίων τε καὶ ἀγρῶν ἤλασαν. ἐσθλήν;

p. 224. v. 24 metro iubente reficio:

τερπωλὴ θ' ἡδεῖα θεωμένου ἐς φρένα σεῖο.

XXXIII. VALCKENAER (EP. 284) OVER REISKE'S RECENSIE VAN PIERSON'S VERISIMILIA.

Misit ad me Lipsiensis praeter alia partem Actorum, qua Piersoni nostri recensuit Verisimilia. Est illa recensio fellis et malevolentiae plena. Arrogantiae Piersonum insimulat in Oleario confutando; ipsemet omnium, quos quidem noverim, literatorum arrogantissimus suique maxime plenus. *Il parle en maître* de rebus, in quibus hospes est et paene puer, adeo loquitur imperiose, ut modum exsuperet hic quidem certe. Legistine illam recensionem? Rectius faceret, si suo se modulo metiretur, Tragicis aliisque poëtis Graecis suo loco relictis. Errores ipsius in ista recensione sunt nonnulli saltem ridiculi; similes committit in epigrammatis, quorum partem faciunt,

Digitized by Google

quos tu rectissime corrigis. Ruhnkenio atque aliis vereor ne vapulet aliquando. Phoenissas ille meas vix dubito quin habiturus sit despicatui, adeo multa notis inerunt, quae sibi displicere iam nunc magistraliter edixit.

XXXIV. Allamand (Ep. 358) over Oudendorp's Apuleius.

On vient enfin de publier la Métamorphose d'Apulée d'après le manuscrit délaissé par feu Mr. Oudendorp; elle forme un très-gros volume in 4°, rempli d'érudition prodiguée à pleines mains, mais qui contribue en rien à faire entendre ce singulier auteur.

XXXV. Villoison (Ep. 396) over een tooverformulier bij Theophanes Nonnus.

Voicy les charactères magiques du Ms. de St. Germain *πρὸς τὸ ἀπολέσαι τὰς μύιας*:
γράψον ἐξιφόρε (sic) *καὶ θυμίασον τὸ πιτάκιν* (pro *πιττάκιον*) *χαλβάνῃ καὶ δύνοντος τοῦ ἡλίου· θῆσον αὐτὸ εἰς τὴν δεξιὰν θύραν καὶ τοὺς χαρακτῆρας.* C'est à dire: liez le billet et ces charactères *ἐξιφόρε*. Je crois qu'il faut lire *ἐξι φόρας*, et que ces mots sont Latins *exi foras*. On trouve dans les Auteurs de ce genre plusieurs mots étrangers, qui ont été estropiés par les Copistes.

XXXVI. Ev. Scheidius (Ep. 397) over hetzelfde.

De barbaro isto aut magico potius *ἐξιφόρε*, sive quod in codice Vindobonensi legatur *ἐξηφόρε*, quaeris an forte Orientalem formam prae se ferat? Equidem in eandem mentem me ferri haud diffiteor, idque potissimum verisimile mihi visum fuit, quia sequatur *καὶ χαρακτῆρας τούσδε* X. Scribam quid levi coniectura fortasse adsecutus fuerim; Tu, si minus recte, condonabis negotiis meis, quibus hodie distineor.....

Verbo ut finiam mea quidem ex sententia Theophanis istud,

ἐξή φορέ
vel *ἐξί φορέ*

(utrumque enim ex dialecto idem est, *ἐξή* et *ἐξί*, nam *η* et *ι*

Digitized by Google

Graece permutatur pro varia dialecto), si quidem Orientales sint vocalae, reddi potest:

» *Indurescito* s. sterilis fito, *o tu nimium fecunda* vel *male fecunda*, sc. *muscula!*

Quae verba carminis Magici *quo musca incantaretur* instar haberi possint.

XXXVII. VILLOISON (EP. 401) OVER DE MARGINALIA VAN HENR. VALESIUS, EN OVER ZIJN EIGEN WERK, SUR LA GRÈCE MODERNE ET ANTIQUE.

Je suis depuis quelque temps à Orléans, où la bibliothèque publique me retient. Elle est trop peu connue, et mériterait de l'être d'avantage. J'y ai trouvé la plupart des Auteurs Grecs et Latins avec les Notes Manuscrites et Inédites, que le fameux Henri de Valois avait mises sur la marge de ses exemplaires, qui ont été ensuite achetés par Prousteau et donnés aux Bénédictins d'Orléans. Il serait à souhaiter que Burmann en eût été instruit pour pouvoir enrichir son édition. Je travaille à force à mon long ouvrage sur la Grèce ancienne et moderne; je lis, la plume à la main, tous les Auteurs Grecs et Latins de tous les âges, sacrés et profanes; dans ceux, que les Erudits s'avisent le moins de consulter, *αὐτίκα* dans St. Astérius, St. Maxime, St. Jean Damascène etc. j'ai trouvé beaucoup de choses curieuses.

Kampen, April 1852. E. MEHLER.

Digitized by Google

BLADVULLINGEN.

Toevallig viel dezer dagen mijne aandacht op de beide volgende door DEMOSTHENES aangehaalde stukken:

DEM. *Macart.* § 66: Μαντεία. Ἀγαθῇ τύχῃ. ἐπερωτᾷ ὁ δῆμος ὁ Ἀθηναίων περὶ τοῦ σημείου τοῦ ἐν τῷ οὐρανῷ γενομένου, ὅ τι ἂν δρῶσιν Ἀθηναίοις ἢ ὅτῳ θεῷ θύουσιν ἢ εὐχομένοις εἶη ἐπὶ τὸ ἄμεινον ἀπὸ τοῦ σημείου. συμφέρει Ἀθηναίοις περὶ τοῦ σημείου τοῦ ἐν τῷ οὐρανῷ γενομένου θύοντας καλλιερεῖν Διῒ ὑπάτῳ, Ἀθηνᾷ ὑπάτῃ, Ἡρακλεῖ, Ἀπόλλωνι σωτῆρι, καὶ ἀποπέμπειν Ἀμφιόνεσσι περὶ τύχας ἀγαθᾶς, Ἀπόλλωνι ἀγυιεῖ, Λητοῖ, Ἀρτέμιδι, καὶ τὰς ἀγυιὰς κνισσᾶν, καὶ κρατῆρας ἱστάμεν καὶ χορούς, καὶ στεφανηφορεῖν κατὰ πάτρια θεοῖς Ὀλυμπίοις καὶ Ὀλυμπίαις πάντεσσι καὶ πάσαις, δεξιὰς καὶ ἀριστερὰς ἀνίσχοντας, μνασιδωρεῖν κατὰ πατρῷα· ἦρῳ ἀρχηγέτᾳ, οὗ ἐπάνυμοί ἐστε, θύειν καὶ δωροτελεῖν κατὰ πάτρια· τοῖς ἀποφθιμένοις ἐν ἰκνουμένᾳ ἀμέρᾳ τελεῖν τοὺς ποθήκοντας κατὰ τὰ ἀγημένα.

DEM. *Mid.* § 52: Μαντεία. Περὶ ὑγιείας θύειν καὶ εὔχεσθαι Διῒ ὑπάτῳ, Ἡρακλεῖ, Ἀπόλλωνι προστατηρίῳ· περὶ τύχας ἀγαθᾶς Ἀπόλλωνι ἀγυιεῖ, Λατοῖ, Ἀρτέμιδι, καὶ κατ' ἀγυιὰς κρατῆρας ἱστάμεν καὶ χοροὺς καὶ στεφανηφορεῖν κατὰ τὰ πάτρια θεοῖς Ὀλυμπίοις πάντεσσι καὶ πάσαις, ἰδίας δεξιὰς καὶ ἀριστερὰς ἀνίσχοντες, καὶ μνασιδωρεῖν.

Deze beide godspraken waren natuurlijk oorspronkelijk in het Dorisch opgesteld; mogt men er aan twijfelen, de herhaalde malen voorkomende Dorische vormen kunnen het bewijzen. Uit deze haal ik ook de gevolgtrekking, dat DEMOSTHENES of hij, die deze godspraken later tusschen den tekst geplaatst heeft, de beide stukken in dit dialekt heeft medegedeeld; de afschrijvers toch veranderen wel Dorische vormen in gewone, maar niet ligt omgekeerd. Zooals wij de stukken evenwel thans lezen, kunnen zij niet blijven; ἀγαθῇ τύχῃ kan niet in hetzelfde stuk staan, waar τύχας ἀγαθᾶς gelezen wordt. Λητοῖ niet in het een en Λατοῖ in het andere, δῆμος naast κατὰ en ἀμερᾷ, enz.

Digitized by Google

Het is bekend, dat het Delphische dialekt voornamelijk na den heiligen oorlog met gewonè vormen vermengd is; dit kan echter op deze stukken van geen invloed zijn; de Inscriptie toch n. 1688 van het Corpus, bijna de eenige waaruit wij het oude Delphische dialekt kennen, ofschoon te *Athene* in steen gehouwen, biedt de Dorische vormen nog vrij zuiver aan. Deze Inscriptie nu, van Ol. 100. 1, is slechts weinige jaren ouder dan de beide Redevoeringen van Demosthenes; het verschil met de godspraken is dus natuurlijk nog minder. Wij mogen dus naar aanleiding van dit stuk, in de beide godspraken het Dorisch veilig herstellen. Doch er is meer. Stukken als deze, die tusschen de redevoeringen worden ingevoegd, plegen nog meer bedorven dan de schrijver zelf tot ons te zijn overgekomen, hetgeen gedeeltelijk daaraan is toe te schrijven, dat zij dikwijls in de beste Hss. ontbreken. Zonder aan eene interpretatie der hier en daar duistere uitdrukkingen mij te willen wagen, meen ik toch wel met eenig regt in het eerste stuk te lezen *συμφέρειν* voor *συμφέρει*, volgens de standvastige constructie in dergelijke gevallen. Aan het slot geeft B. *καττὰ τὰ ἀγημένα*, hetgeen wel *καττὰ ἀγημένα* zal moeten zijn. In het tweede stuk zijn, dunkt mij, eenige woorden uitgevallen, en zal men de plaats moeten invullen: *καὶ τὰς ἀγυιὰς κνισσῆν καὶ κρατῆρας*, alles volgens de spelling van Bekker. Zoo zal men ook in dit stuk moeten lezen *Ὀλυμπίοις καὶ Ὀλυμπίαις*; *ἰδίας δεξιὰς* is stellig corrupt, *ἰδίας* zal wel uitgeworpen moeten worden; eindelijk lees ik voor *ἀνίσχοντες καὶ μνασιδωρεῖν*, *ἀνίσχοντας μνασιδ.* Vergelijken wij nu ten slotte de beide stukken met hetgeen Ahrens op verschillende plaatsen in zijn *Dial. Dor.* over het Delphisch zegt, maar vooral p. 484, alwaar hij de bovengenoemde Delphische Inscriptie behandelt, dan komen beide stukken aldus te staan:

Μαντεία. Ἀγαθᾷ τύχᾳ. ἐπερωτᾷ ὁ δᾶμος ὁ Ἀθηναίων περὶ τοῦ σημείου τοῦ ἐν τῷ οὐρανῷ γενομένου, ὅτι κα δρῶσιν Ἀθηναίοις ἢ ὅτινι θεῷ θύουσιν ἢ εὐχομένοις εἴη ἐπὶ τὸ ἄμεινον ἀπὸ τοῦ σημείου. συμφέρεν Ἀθηναίοις περὶ τοῦ σημείου τοῦ ἐν τῷ οὐρανῷ γενομένου θυόντας καλλιαρὲν Διῖ ὑπάτῳ, Ἀθάνᾳ ὑπάτᾳ, Ἡρακλεῖ, Ἀπόλλωνι σωτῆρι, καὶ ἀποπέμπεν Ἀμφιόνεσσι περὶ τύχας ἀγαθᾶς, Ἀπόλλωνι ἀγυιεῖ, Λατοῖ, Ἀρτάμιτι, καὶ τὸς ἀγυιᾶς κνισῆν, καὶ κρατήρας ἰσάμεν καὶ χορὸς καὶ στεφανηφορὲν καττὰ πάτρια θεοῖς

Digitized by Google

Ὀλυμπίοις καὶ Ὀλυμπίαις πάντεσσι καὶ πάσαις, δεξιὰς καὶ ἀριστερὰς ἀνισχόντας, μνασιδωρὲν καττὰ πάτρια· ἥρωϊ ἀρχαγέτᾳ, οὗ ἐπωνύμοι ἐσέ, θύεν καὶ δωροτελὲν καττὰ πάτρια· τοῖς ἀποφθιμένοις ἐν ἱκνεομένᾳ ἀμερᾷ τελὲν τὸς ποθηκόντας καττὰ ἀγημένα.

Μαντεία. Περὶ ὑγιήας θύεν καὶ εὐχέσθαι Διῒ ὑπάτῳ, Ἡρακλεῖ, Ἀπόλλωνι προσατηρίῳ· περὶ τύχας ἀγαθᾶς Ἀπόλλωνι ἀγυιεῖ, Λατοΐ, Ἀρτάμιτι, καὶ τὸς ἀγυιᾶς κνισῆν, καὶ κρατήρας ἰσάμεν καὶ χορὸς καὶ στεφανηφορὲν καττὰ πάτρια θεοῖς Ὀλυμπίοις καὶ Ὀλυμπίαις πάντεσσι καὶ πάσαις, δεξιὰς καὶ ἀριστερὰς ἀνισχόντας μνασιδωρέν.

Dit tweede stuk is denkelijk slechts een fragment.

Haarlem, 28 *April* 1852. S. A. N.

De redevoering van ISAEUS over de erfenis van PYRRHOS begint met de woorden (BEKKERS *Oratt. Att.*, Berl. 1823, Tom. III. Or. II. § 1, p. 28): Ἄνδρες δικασταί, ὁ ἀδελφὸς τῆς μητρὸς τῆς ἐμῆς Πύρρος, ἄπαις ὢν γνησίων παίδων, ἐποιήσατο (heeft aangenomen) Ἔνδιον τὸν ἀδελφὸν τὸν ἐμὸν υἱὸν ἑαυτῷ· ὃς κληρονόμος ὢν τῶν ἐκείνου ἐβίω πλείω ἔτη ἢ εἴκοσι κτέ. L. ἐπεβίω, d. i. ENDIOS heeft de adoptie meer dan twintig jaren *overleefd*; zoo in de redev. ov. de erf. v. MENEKLES (Or. II. § 15, p. 19): καίτοι πολὺ κάλλιον ἦν ζῶντα πείθειν ἐκεῖνον, εἴ τι βούλοιντο, μᾶλλον ἢ τελευτήσαντα ὑβρίζειν καὶ ἐξερημοῦν αὐτοῦ τὸν οἶκον· ἐπεβίω γὰρ ἐκεῖνος μετὰ τὴν ποίησιν οὐκ ἐνιαυτὸν ἕνα ἢ δύο, ἀλλὰ τρία καὶ εἴκοσιν ἔτη, en op meerdere plaatsen. De woorden υἱὸν ἑαυτῷ zijn waarschijnlijk onecht.

Haarlem, *Maart* 1852. S. A. N.

Digitized by Google

Meer en meer wordt het zeker, gelijk ook G. HERMANN en W. DINDORF in hunne laatste uitgaven van AESCHYLOS min of meer uitdrukkelijk hebben gezegd, dat alle Hss. der werken van dien dichter slechts afschriften van het Mediceische (*Laur.* plut. XXXII. 9) zijn. Onder de gronden, weshalve dit betwijfeld kon worden, was een der voornaamste die, dat vs. 759 (DIND. 1830) der *Smeekelingen* οὐδὲν ἐπαΐοντες, schoon in het Mediceisch Hs. ontbrekende, in den *Par. L.* (2886) voorkwam. Die grond is thans verdwenen, zoo als blijkt uit onderstaand afschrift van bl. 179 uit het Florentijnsche Hs., welke de heer Bibliothecaris DE FURIA te *Florence* welwillend voor mij heeft opgemaakt. Het vs. in quaestie is namelijk tusschen de scholia geraakt, daar het in dit of in een vroeger Hs. uit den tekst was weggelaten: die fout is hersteld door den geleerden schrijver van den *Par. L.*, IANUS LASKARIS, zoodat het vs. in den *Par. L.* weder als tot den tekst behoorende voorkomt.

Cod. p. 179.

[TEKST.]

725 (Dind.) πρὸς πρᾶγμ' ὁρώσας τῶνδε μὴ ἀμελεῖν θεῶν·
ἐγὼ δ' ἀρωγοὺς ξυνδίκους θήξω λαβών
ἴσος γὰρ ἢ κἠρυξ τίς ἢ πρεσβήμολοι
ἄγειν θέλοντες[1] ῥυσίων ἐφέπτορες
η sic ead. manu.
ἀλλ' οὐδὲν ἔσται τῶνδε μήτρεσαι πένιν·
730 ὅμως ἄμεινον εἰ βραδύνοιμεν βοῇ[2]
ἀλκῆς[3] λαβέσθαι τῆσδε μηδαμῶς ποτε·

[SCHOLIA.]

[1]) BUITENRAND. ἐνεχύρων· ἐνεχυράζοντες ἡμας διά τινος ἁρπαγῆς.
[2]) BTR. βοῇ νῦν τῇ βοηθεία.
[3]) BINNENRAND. τῆς τῶν βωμῶν καταφυγῆς.

Digitized by Google

[TEKST.]

(Dind.) θαρσεῖτε χρόνωι τοι κυρίωι τ' ἐν ἡμέραι
θεοὺς ἀτίζων τίς βροτῶν δόσει δίκην.
— πάτερ Φοβοῦμαι νῆες ὡς ὠκύπτεροι
ἥκουσιν. μῆκος δ' οὐδὲν ἐν μέσωι[4] χρόνου
περίφοβον μ' ἔχει τάρβος ἐτητύμως
πολυδρόμου φυγᾶς ὄφελος[5] εἴ τι μαι
παροίχομαι πάτερ δείματι[6].
— ἐπεὶ τελεῖται[7] ψῆφος ἀργείων τέκνα
θάρσει μαχοῦνται περισθένει σαφ' οἶδ' ἐγώ.
ἐξώλεσες τίμαρχον αἰγύπτου γένος
μάχηστ' ἄπληστον καὶ λέγω προσειδότα.
— δορυπαγεῖς δ' ἔχοντες κυανώπιδας
νῆας ἔπλευσαν ὧδ' ἐπεὶ τάχει κότωι
πολει μελαχείμωι σὺν στρατῶι·
— πολλοὺς δὲ γ' εὑρήσουσιν ἐν μεσημβρίαι
θάλπτει βραχεῖον ἐν κατερρινημένους[8]
μόνην δὲ μὴ πρόλιπε λίσσομαι πάτερ.
γυνὴ μονωθεῖσ' οὐδὲν οὐκ ἔνες' ἄρης.
— δουλόφρονες δὲ καὶ δολομήτιδες[9]
δυσάγνοις φρεσσὶν κόρακες ὥστε βῶ
μῶν ἀλέγοντες οὐδέν[10]
— καλῶς ἂν ἡμῖν ξύμφεροι ταυτωι τέκνα
εἰ[11] σοί τε καὶ θεοῖσιν ἐχθαιροίατο
οὐ μὴ τριαίνας τάσδε καὶ θεῶν σέβη
δείσαντες ἡμῶν χεῖρ'[12] ἀπόσχονται πάτερ.

[SCHOLIA.]

4) BTR. τῆς ἡμῶν φυγῆς καὶ τῆς τούτων παρουσίας.
5) BNR. ὅσον μοι προγέγονεν ὄφελος τῆς ἐνθάδε φυγῆς.
6) BNR. τῶ δείματι νῦν παροίχεται. ἀπιστῶ γὰρ εἰ εὐξόμαι ἐπικουρίας.
7) BTR. τελεσθεῖσα.
8) BTR. καλῶς ἐν ἡλίωι γεγυμνασμένους.
9) BTR. οἱ αἰγυπτιάδαι.
10) BTR. ζ ἀρπάζουσί με.
11) BNR. εἰ ἀσεβήσαιεν εἰς τοὺς βωμούς.
12) BTR. χειρὶ τὸ ἐντελές.

Digitized by Google

[Tekst.]

(Dind.) — περίφρονες [13] δ' ἄγαν ἀνιέρω μένει [14]
μεμαργωμένοι [15] κυνοθρασεῖς θεῶν
ους ead. manu.
760 — ἀλλ' ἔστι φήμη τοὺς λύκους κρείσσων [16]
εἶναι· βύβλου δὲ καρπὸς [17] οὐ κρατεῖ σάχυν.
ὡς καὶ ματαίων ἀνοσίωντε κνωδάλων
ἔχοντες ὀργὰς χρὴ φυλάσσεσθαι κράτος [18].
Οὗτοι ταχεῖαι ναυτικοῦ στρατοῦ στολῇ [19]
765 οὐδ' ὅρμος [20] οὐδὲ πισμάτων σωτηρίου [21]
ἐς γὴν ἐνεγκεῖν· οὐδὲν ἀγκυροχίαις [22]
κυβερνῆται
θαρσοῦσι, ναῶν ποιμένες παραυτίκα.
ἀλλ' ὥστε καὶ μολόντες ἀλίμενον χθόνα
ἐς νύκτ' ἀποσείχοντες ἡλίου φιλεῖ
770 ὠδῖνα τίκτει νὺξ κυβερνήτῃ σοφῶι
οὕτω γένοιτ' ἂν οὐδ' ἂν ἔκβασις στρατοῦ
καλὴ, πρὶν ὅρμωι ναῦν θρασυνθῆναι [23]. σὺ δὲ
Φρονεῖ μὲν ὡς ταρβοῦσα μὴ ἀμελεῖν θεῶν
πράξας ἀρωγὴν, ἄγγελον [24] δ' οὐ μέμψεται·
775 πόλις γέρονθ' ἡβῶντα δ' εὐγλώσσως Φρενί.

[Scholia.]

13) Bnr. ἀντὶ ὑπέρφρονες.
14) Btr. ἀσεβεῖ.
15) Btr. οὐδὲν ἐπαϊόντες.
16) Bnr. τοσοῦτον αὐτῶν διαφέρουσιν ὡς λύκοι κυνῶν.
17) Btr. ἐπεὶ παπυροφάγοι οἱ αἰγυπτίοι.
18) Btr. τὴν βίαν.
19) Btr. ἀντὶ ὁρμῇ.
20) Bnr. οὐδὲ ἡ ὁρμὴ ταχεῖα οὔτε ἡ ἔκβασις.
21) Btr. ἀντὶ πίσματα σωτήρια.
22) Btr. ταῖς ἀσφαλείαις καὶ κατοχαῖς τῶν ἀγκυρῶν.
23) Bnr. πρὶν καταθαρρῆσαι τῷ ὅρμωι τὰς ναῦς.
24) Btr. ἐμὲ τὸν ἀπάγγελλοντα αὐτοῖς τὴν παρουσίαν τῶν αἰγυπτιάδων.

L., 16 *Julij* 1852 E. J. K.

Digitized by Google

A E S C

ET CLINTONEI

		Recentiorum Loci.
post men-	Marm. Par. ἐγένετο	Clinton, Fasti Hell.
κ.	ἐν μάχῃ	annis 525. 499. 456.
ταγειτνιών	M. P. LIX. [ι]κελίας ...	
ηβολιών).	ἄρχοντο	
	Suid. in Αἰ. III. 14. T. I. p. 165)	
t.	Suid. Πραξ[ί]ος .... ἐπι-	Cl. 499.
	δεικνυμέ[ι]	
	Suid. Αἰσχύ[λος].	

I. 456—I. 455.			
Ante Mai.	Ante Θαργηλ.	81. 1.	paulo ante
			aetatis iam
			dici posset
			tarium eum
			us ante diem

*) De Choro Eumenidum Aeschyli Diss. II, in *Opuscula*, Lips. G. Fleischer 1827, Vol. II. pp. 139—166.

Digitized by Google

l. 30): φασὶν ὑπὸ Ἱέρωνος ἀξιωθέντα ἀνα-
- εἶτα οἱ ἑπτὰ ἐπὶ Θήβας.
ω δεδιδάχθαι ἐν Σικελίᾳ, σπουδάσαντος

σονται ποτε | ποταμοὶ πυρὸς δάπτοντες

κῷ Ποτνιεῖ (l. ποντίῳ, Welcker.), Προ-

νοῦ ἐνίκησε τραγῳδίᾳ ἐτῶν ὧν ΔΔΠΙΙΙ . . .

ι νέου καθέντος, Ἀφεφίων (l. Ἀψηφίων)
παθῆ γενόμενον καὶ βαρέως ἐνεγκόντα,
ἰς Σικελίαν, ὅπου καὶ τελευτήσας περὶ

ὡς ὑπὸ Ἀθηναίων κατασπουδασθεὶς καὶ

) Ὀλυμπιάδι οη' · ἐνίκα Λαΐῳ, Οἰδίποδι,
ῖ, Ταντάλῳ, Παλαισταῖς σατυρικοῖς τοῖς
υργείᾳ) τετραλογίᾳ.

Συρακουσίων βασιλεὺς ἐτελεύτησεν ἐν τῇ

μπιάδα ἐν ταύτῃ τελευτῆσαι.
δοηκοστῇ ἕτει δευτέρῳ. πρῶτος Αἰσχύλος
) Ἀφιδνεύς.
ἐπὶ Αἰσχύλος ἐπὶ ταῖς Εὐμενίσι . . . ὅπου

ταῖς Τοξοτίσι καὶ Ἱερείαις, καὶ ἐν Σι-
λέγει δὲ καὶ περὶ Αἰσχύλου καὶ Ἡρα-
ᾶς ἀναιρεθῆναι ἐπὶ τῷ τῶν μυστικῶν προ-
ομόν. καὶ τῶν Ἀρεοπαγιτῶν αὐτὸν παρ-
ῆναι εἰς δικαστήριον καὶ ἀποφυγεῖν (ab-

ετο ἀσεβείας ἐπί τινι δράματι · ἑτοίμων
Heraclidis narrationem valde deprava-

ἀγαθῶν ἔγκοτος αἰὲν ἔχει; cum

767, quem vide de duplici, quam nonnulli commenti sunt Persarum recensione. Detheatro, quod l. l. tradit Syracusis fuisse prope regiam Hieronis plura nondum inveni.

Cl. 472.

Cl. 468.

** Franzii Programma. I. Richter. Class. Mus. XXV. Oct. 1849. p. 312 sqq.

Cl. 467.

Cl. 458. 460.

Böttiger, die Furienmaske Kl. Schr. Ed. 1837. I. p. 250.

Welcker. Tril. pp. 520 sqq.

Herm. Opp. II. pp. 143 sqq.

Digitized by Google

AESCHYLI VITA.

Aeschyli vitam scripturus, haud multum novi me prolaturum esse probe scio. Neque vero hac in re scriptionis si qua est utilitatem sitam opinor. Sed vita Aeschyli complectitur omnem *Tragoediae Graecae* et originem et incrementa, quae ante eum natum nulladum erat, neque eo mortuo, circa Euripidis initia, mutationes passa est quae ipsius momentum valde auxerunt.

Chronologia igitur huius vitae ad ipsam *Tragoediae* historiam constituendam et cognoscendam maximi est pretii, nec quae una opponi posset, vita Sophoclis, satis alte res repetit et maiore numero rerum *certo tempore* gestarum caret; huius praeterea momentum alibi invenitur.

Chronologiam autem *Aeschyleam* nemo post Hermannum et Welckerum de industria tractavit. Attigit Welckerus [1], fusius de eadem re egit God. Hermannus [2]; neque intactam relinquere hanc rem potuerunt in ista quam exercuere de arte tragica Graecorum Titanomachia; sed dolendum est, quod neque ipse Welckerus qui inde superior discessit, neque alius quidam eius vestigia secutus, in annos Aeschyli accuratius indagavit. Deterruit forte plerosque, quod longe plurima praeripuissent ipse Welckerus et Clinton in *Fastis Hellenicis*. Quos igitur sequar, unice fere de Chronologia sollicitus, omnique opera mea non in eo col-

[1]) *Die Aeschylische Trilogie Prometheus... nebst Winken über die Trilogie des Aeschylus überhaupt.* Darmstadt, C. W. Leske, 1824. pp. 516—523.

[2]) De Choro Eumenidum Aeschyli Diss. II, in *Opusculis*, Lips. G. Fleischer 1827, Vol. II. pp. 139—166.

Digitized by Google

locata, ut nova proferam, sed ut componam ea omnia, quae nulli amplius dubitationi videntur esse obnoxia.

Quod ut planius fiat, tabula primum AESCHYLI vitam ex ordine meo complexus sum. Quae nova ipse induxi, uncinis [] significavi; ubi nullum dissensum annotavi, steti fide CLINTONIS[3] et WELCKERI. Numeri in fabulis Scenicorum sunt DINDORFII in *Poëtis Scenicis Graecis*[4]; signo ** indicavi eos locos *omnes*, quos non ipse ex ipsis libris hausi, item libros, quos mihi adire non licuit. Ubi praeter CLINTONEM et WELCKERUM auctores non appono, in vulgus nota trado, aut quantum scio a me profecta; praeterea *in tabula* locos meae sententiae adversantes omisi, nec nisi factorum expositionem dedi et argumenta quibus illa niterentur. Cf. tabula annexa.

AESCHYLUS igitur, f. EUPHORIONIS, Atheniensis, Ἐλευσίνιος τῶν δήμων (*V. Aesch.* male τὸν δῆμον) i. e. genere, ἐξ εὐπατριδῶν τὴν φύσιν ἔχων (*V. Aesch.* l. τὸ γένος κατάγων e Cod. Leid. 51; ult. voc. est in margine), natus est Ol. 63. 4, a Chr. n. $52\frac{5}{4}$. Fieri potest ut fuerit, quemadmodum vulgo traditur, frater CYNEGIRI qui *Marathone* fortiter pugnans occubuit. Fuit ille saltem filius EUPHORIONIS (HEROD. VI. 144), nisi hoc ipsum ei opinioni ansam dedit, quam iusto audacius BERNHARDY[5] II. p. 740 falsam pronuntiat. Frater AMINIAE, qui ad *Salaminem* ex omnibus Atheniensibus πρωτεῖα accepit, certe non fuit AESCHYLUS; erat enim ille Παλληνεύς (HEROD. VIII. 84. 93, cf. OTFR. MÜLL. *Litt. Gesch.* II. p. 78. n. 1).

Natus annos 25, primam tragoediam egit poëta (Ol. 70. 2. Elaph. i. e. Mart. 499), quo in certamine CHOERILUM et PRATINAM aemulos habuit. Victor saltem non processit ex hac contentione, quin immo per annos 15 nullam victoriam reportavit. Quod ipse magno animo tulisse videtur, si verum est, eum dixisse (CHAMAELEON vel THEOPHRASTUS ἐν τῷ περὶ ἡδονῆς ap. ATH. VIII. 347): χρόνῳ τὰς τραγῳδίας ἀνατιθέναι, nempe εἰδότα ὅτι

---

3) CLINTON ex Ed. KRÜGERI, Lips. F. C. G. Vogel, 1830.

4) Lips. Weidm. 1830.

5) Grundriss der Griechischen Litteratur, mit einem vergleichenden Ueberblick der Römischen. Halle. Ed. Anton. 8°. 1e. Theil 1836, 2e. Theil: Geschichte der Gr. Poësie, 1845. — Plura quantum scio nondum prodiere.

Digitized by Google

κομισῖται τὴν προσήκουσαν τιμήν, et hoc quidem, cum esset ἡττηθεὶς ἀδίκως ποτέ.

In ista contentione corruerunt spectatorum sedilia; utrum PRATINA an AESCHYLO fabulam agente, non liquet; SUIDAS utrumque nominat. Quod idem SUIDAS tradit, hanc AESCHYLO causam fuisse itineris Siculi, merito explosit WELCKERUS, pp. 518 sq.

Brevi ante primam tragicam victoriam (Ol. 73. 4., Elaph. 484) diversissimo in campo ingentem sibi gloriam comparaverat AESCHYLUS. Aetatis anno 35, cum robore virili quam maxime vigeret, fortissime pugnans apud *Marathonem* (Ol. 72. 3., Boëdr. i. e. Sept. 490) graviter vulneratus est; idem ad *Artemisium* (Ol. 74. 4 vel 75. 1, Hecat. i. e. Iul. 480), ad *Salaminem* (Ol. 75. 1, Boëdr. 480), ad *Plataeas* (Ol. 75. 2, Boëdr. 479) fortiter pugnavit. Ceteroquin totus arti suae vixit, quod vel ex numero dramatum certissimo indicio licet conficere: spatio enim annorum 44 scripsit dramata minimum 112, ut ostendit WELCK. pp. 540 sqq., itaque terna fere singulis annis; remp. eum capessisse hoc saltem tempore nulla sunt indicia. A pugna inde Plataeënsi per annos septem nulla fit AESCHYLI mentio. Quod temporis spatium complectitur, ut animadvertisse mihi videor, prius AESCHYLI iter in *Siciliam* ad HIERONEM regem. Nempe AESCHYLUM bis in *Sicilia* fuisse evicit WELCKERUS, pp. 519 sqq., cuius rationibus subscribo, nisi quod AESCHYLUM post Ol. 76. 4. Elaph. 472 et doctam *Persarum* tetralogiam in *Siciliam* profectum esse non credo. Venit enim in *Siciliam* Ἱέρωνος τότε τὴν Αἴτνην κτίζοντος. Iam VV. DD., immemores in omni Graecorum Historia Litteraria plurimum illis rebus esse tribuendum, quas scriptores simpliciter tradunt, et ita ut non videantur iis sic nude positis abuti potuisse, hunc alteri cuidam loco e *Vitae* supplemento accommodare studuerunt, quo traditur AESCHYLUS ὑπὸ Ἱέρωνος ἀξιωθέντα ἀναδιδάξαι (i. e. iterum docuisse) τοὺς Πέρσας ἐν Σικελίᾳ, atque ideo illud τότε κτίζοντος ita explicuerunt vel potius torserunt, ut dicerent *Aetnam* per plures annos esse conditam, urbes enim, ut est in adagio, singulis diebus non aedificari. Quo usque adeo abusus est ** BÖCKHIUS, ut statueret AESCHYLUM in *Siciliam* venisse annis 8 vel 9 postquam *Aetna* condi coepta esset. Quod de illa saltem urbe statui non licet; quod enim κτίζειν dicebatur HIERO, nil

Digitized by Google

erat nisi *Catanam* oppidum, eiectis pristinis sessoribus, novisque colonis deductis amplificare eiusque nomen mutare, quod sane intra breve temporis spatium ad finem perduci potest.

Venit igitur AESCHYLUS *Syracusas* ad HIERONEM Ol. 76. 1, 47$\frac{6}{7}$, cum is occupatus esset in *Aetna* condenda; ibique egit fabulam Αἰτναίας, prospera quaeque novis civibus auguratus. Dirimere nolo, utrum fabula Αἰτναῖοι νόθοι (quae *sic* est in Fabularum Catalogo, ut et Αἰτναῖοι γνήσιοι) revera tragoediam indicet falso AESCHYLO adscriptam pro genuinis Αἰτναίαις, quod omnes quantum scio VV. DD. taciti statuisse videntur, an sit forte titulus leviter corruptus genuinae fabulae (pro Αἰτναῖαι) quae cum γνησίαις eiusdem tetralogiae pars fuerit, et pristinis forte incolis cum novis comparandis inservierit. — At sic AESCHYLUS *Persas* ἀναδιδάσκειν *Syracusis* non potuit. Neque res necessario ita se habuit. Fac Grammatico nil innotuisse nisi fabulam et *Athenis*, et *Syracusis* actam esse; is sine dubio tragoediam, qua de proelio Salaminio ageretur, prius *Athenis* actam animo sibi finxit. Scimus autem per WELCKERUM (pp. 470 sqq.), tertiam tetralogiae fabulam fuisse *Glaucum* non Ποτνιέα, sed πόντιον, eiusque argumentum pugnam ad *Himeram* flumen, quo GELO HIERONIS frater natu maior Karthaginienses devicit, circa tempora proelii Salaminii, eodem ut fertur die. Iam vero AESCHYLUS ubicunque Graeci degebant proelium ad *Salaminem* celebrare potuit, pugnam vero Himeraeam longe ignobiliorem nullibi aptius quam in *Sicilia* apud HIERONEM, quem tunc ἀξιωθῆναι et σπουδάσαι intelligimus. Quin immo *Athenae* huic argumento aptissimus locus non erat, propter dissensum Graecorum et GELONIS de auxilio, quod a tyranno petierant, cf. HEROD. VII. 157—168. Cetera locum habere *potuerunt* sicuti dicturus sum: AESCHYLUS Ol. 76. 1, 47$\frac{6}{7}$ fabulam Αἰτναίας cum egisset, per triennium in *Sicilia* mansit. Cum HIERO prope regiam (WELCK. p. 476. n. 767) vel in ea theatrum haberet, AESCHYLUS, qui *Athenis* degens singulis annis terna fere dramata scribere soleret, et tunc ut circa annos 50 natus maxime vigeret, anno insequenti hortatu HIERONIS egit Φινέα, Πέρσας, Γλαῦκον πόντιον, Προμηθέα πυρκαῇ, quod drama satyricum ipsi ansam dedit componendae tetralogiae Προμηθεὺς πυρφόρος, Προμηθεὺς δεσμώτης, Προμηθεὺς λυόμενος cum dramate satyrico; ut in *Glauco* ποντίῳ pugnam Himeraeam ce-

Digitized by Google

lebrarat, ita in *Prometheo* δεσμώτῃ 363—370 montis *Aetnae* eruptionem memoravit, quae ante annos 5 (*M. P.* LII. 68) aut 2 (THUC. III. 116) locum habuerat; σφόδρα τῷ τυράννῳ Ἱέρωνι ... τιμηθείς (*Vit. Aesch.*) eius liberalitate tum *Glaucum* et Προμηθέα δεσμώτην, in quibus fabulis machinae et artificia scenica permulta adhibita fuisse censendum est, agere potuit, tum vero ibi magnam partem innovationum excogitavit, quas deinde in rem scenicam invexit, quo factum, ut cum anno post adventum quarto (Ol. 76. 4, 47$\frac{3}{4}$) *Athenas* rediisset, eoque cum tetralogia *Persarum* multisque novis inventis advenisset, proximos sibi annos *Athenis* aeque gloriosos reddiderit, ac laboriosi fuerant superiores. Cum vero *Athenis* cessisset Ol. 76. 1, 47$\frac{0}{4}$, eodem anno quo SIMONIDES ipsius aemulus vicit ἀνδρῶν χορῷ (*M. P.* LIV. 70, *Epigr.* ap. ** *Schol. Hermog.* p. 480., cf. CLINTON 476), inde *fortasse* nata est opinio, AESCHYLUM a SIMONIDE victum propterea *Athenis* cessisse (*Vit. Aesch.*), eadem ratione, qua alii eum iratum fuisse SOPHOCLI finxerunt ob victoriam praereptam (PLUT. *Cim.* 8).

Quae omnia affirmare temerarium foret, ne quid gravius dicam. Sed ita res sese habere *potuerunt*, et cum ceteris quantum video optime congruunt. Iudicent igitur peritiores.

Olympiadis 76 anno quarto, aetatis 52, a. Chr. n. 472, Elaphebolione mense, AESCHYLUS archonte MENONE vicit Φινεῖ, Πέρσαις, Γλαυκῷ ποντίῳ, Προμηθεῖ πυρκαεῖ. Iam superarat invidiam; a *Persis* inde actis summum poëtam vel inimici agnovere, qui haud iniuria tempori confiderat, et gloriam sibi debitam iam occuparat. Per 15 inde annos continuos, quos *Athenis* degisse videtur, minimum 8 victorias tulit, verisimillime plures [6].

---

[6]) Tulit omnino 13, *Vit. Aesch.* et SUID. Αἰσχύλος, qui etiam falsum numerum 28 habet. Hic vero non est numerus victoriarum, ut putat SUIDAS, sed uno minor quam annorum numerus a prima victoria ad mortem; fortasse sibi poëtam semper victorem finxit nisi cum a SOPHOCLE superatus sit. AESCHYLI autem prima victoria est Ol. 73. 4, Elaph. 484. Iam vero etiam si statuamus, vel ipso anno proelii Salaminii certamen tragicum fuisse, et AESCHYLUM his quinque deinceps annis semper reportasse victoriam, quae vide quam sint omni verisimilitudini contraria, vel sic tamen remanebunt victoriae 8, quas cogimur per illos 15 annos distribuere, quos solos dein *Athenis* degit AESCHYLUS.

Digitized by Google

AESCHYLUM post actam demum *Persarum* tetralogiam in *Siciliam* abiisse et ceteri et WELCKERUS p. 520 statuerunt, isto ἀναδιδάξαι confisi. Neque diserta testimonia obstant nisi alter *Vitae* locus Ἱέρωνος τότε τὴν Αἴτνην κτίζοντος, quem parum curasse videntur. Hoc enim negligentius dictum esse sibi persuaserunt, quod ex mea sententia potius de altero loco existimandum fuerat.

Cum autem hoc tempore AESCHYLUS quam maxime floreret, et singulis fere, nisi omnino singulis annis fabulas doceret, accidit, ut palmam ferret iuvenis quidam, cuius nulladum fabula in scenam producta esset. SOPHOCLES, Σωφίλου[7] f. ἐκ Κολωνοῦ, archonte APSEPHIONE Ol. 77. 4 Elaph. 468 victoriam tulit, et quod iam per se satis erat probabile, AESCHYLUM in eius competitoribus fuisse, id duobus non luculentissimis illis quidem testimoniis (PLUT. *Cim.* 8. *Vit. Aesch.*)[8] insuper confirmatur, unde iam locus communis facta est fuga AESCHYLI, quem ob hoc dedecus *Athenis* cessisse satis timide uterque auctor pronuntiat. Sed en historicam fidem: dum in *Vita*, laciniis istis undique collectis quarum auctor Alexandrinus aliquis fuisse videtur, in pluribus causis itineris etiam haec recensetur: ἀπῆρε δὲ ὡς Ἱέρωνα τὸν Σικελίας τύραννον, κατὰ τινὰς μὲν ὡς ὑπὸ Ἀθηναίων καταστρουδασθεὶς καὶ ἡσσηθεὶς νέῳ ὄντι τῷ Σοφοκλεῖ, PLUTARCHUS iam disertius et omnia prouti facta essent recensens: λέγεται, τὸν Αἰσχύλον, περιπαθῆ γενόμενον καὶ βαρέως ἐνεγκόντα, χρόνον οὐ πολὺν Ἀθήνησι διαγαγεῖν, ἔΐτ' οἴχεσθαι δι' ὀργὴν εἰς Σικελίαν, ὅπου καὶ τελευτήσας περὶ Γέλαν τέθαπται, utrumque iter Siculum confundit. SUIDAS in v. Αἰσχύλος, cui notum fuisse opinor, quod e *Vita* licet ipsa iam depravata aut e communi fonte scire poterat, tradit poëtam tertio post adventum anno mortuum esse, eumque annos 59 natum occubuisse, nempe triennio post victoriam SOPHOCLIS, cum iam aliquot menses annum 57mum ingressus fuisset, neglecto item omni temporis spatio inter SOPHOCLIS victoriam et alterum AE-

---

7) Sic enim nomen recte scribitur; cf. *Miscell. Philol. et Paedag.* 1851. p. 28: *de Vita Sophoclis* scr. S. A. NABER.

8) Potuerunt enim vel ex hac ipsa verisimilitudine et rumore de AESCHYLO ob victoriam sibi ereptam *Athenas* relinquente conflari. Nec suspicione carent, quae plura hac de re narrat PLUT. l. l.

Digitized by Google

SCHYLI in *Siciliam* iter. Recentioris temporis viri docti pariter et indocti mirificas turbas dederunt, HERMANNUS (II. p. 149 sq.): » Quum non statim Athenis abiit eo videtur indignationem » dissimulare voluisse", quod quam absonum sit ostendit WELCKERUS p. 517 n. 806; et qui palmam ceteris praeripuit, suavissimus poëta MILLEVOYE, *Alexandriam* ad PTOLEMAEUM LAGI cursum poëtae nostri dirigens.

Ipsam quaestionem diremit WELCKERUS (pp. 516 sqq.), ubi agit de Siculis AESCHYLI itineribus, in quibus est cardo quaestionum de vita universa. PLUTARCHO et *Vitae* scriptori opponit silentium ARISTOPHANIS in *Ranis*, quin immo sinceram vementemque amicitiam, qua AESCHYLUS SOPHOCLEM complexus fuisse in ista fabula repraesentatur (*Ran.* 787 sqq. 1515 sqq.), AESCHYLI dictum quod ex ATHENAEO VIII. 347 supra (p. 362) attuli, et alia argumenta e verisimilitudine inducta. Quibus accedat necesse est quaestio, an facile potuerit AESCHYLUS uno biennio (nempe ante mortem HIERONIS, Ol. 78, 2, vere 466) tres agere tetralogias, *Αἰτναίας*, *Perseidem*, et *Prometheos*. Quod ut biennio fieri potuerit quidem, ita longe incertius factum est inventa a FRANZIO *Didascalia*, e qua apparet AESCHYLUM anno post SOPHOCLIS victoriam, Ol. 78. 1, Elaph. i. e. Mart. 467, uno demum anno ante HIERONIS mortem *Athenis* fuisse, quin immo vicisse *Λαΐῳ*, *Οἰδίποδι*, *Ἑπτὰ ἐπὶ Θήβας*, *Σφιγγὶ σατυρικῇ*; gravius etiam illud accedit, ut AESCHYLUS statim post victoriam reportatam *Athenas* reliquerit ob ipsam iram victoriae prioris sibi denegatae.

FRANZII *Didascalia* mira licet ratione innotuerit, licet virorum doctorum et ipsius WELCKERI sententiis graviter adversetur, certissimum est eam in Codice exstare. Et hodie forte, reperta nempe *Didascalia*, probabilis quaedam ratio invenietur explicando AESCHYLI *Ἑπτὰ ἐπὶ Θήβας* tamquam tertiam trilogiae partem sine decantato isto alterius recensionis invento. Non enim amplius reiicietur *Didascalia*, quippe quae hanc fabulam trilogiae ultimam faciat, siquidem in iis, quae sequuntur, non omnino a veritate aberravero. AESCHYLUS, tum patriae amantissimus, tum strenuus defensor eorum, quae constituta essent in civitate, partes ETEOCLIS in ultima etiam fabula secutus esse potest, ut cum altero *ἡμιχορίῳ* faciat dicente (*Theb.* 1072 sq.):

Digitized by Google

ἡμεῖς δ' ἅμα τῷδ', ὥσπερ (l. ὥπέρ) τε πόλις
καὶ τὸ δίκαιον συνεπαινεῖ,

ita ut ex AESCHYLI sententia contra πόλιν quidem et δίκαιον POLYNICEN sepeliat ANTIGONE, nec tamen egeat defensione (1070 sqq.):

καὶ γὰρ γενεᾷ κοινὸν τόδ' ἄχος
καὶ πόλις ἄλλως
ἄλλοτ' ἐπαινεῖ τὰ δίκαια,

neque eius necem exspectemus ab irato CREONTE, ut etiam κήρυξ (1013—1026) nullam facit mentionem poenae, quae sepelientes maneat, qua in re cardo situs est *Antigones* Sophocleae. Et ic igitur hic quoque AESCHYLUS ex praeclara sua sententia (*Eum.* 529):

παντὶ μέσῳ τὸ κράτος θεὸς ὤπασεν,

neque sepeliri POLYNICEN probavit, neque sororem necari ob fratrem sepultum. Sed et haec, ut huius generis pleraque, incertissima sunt, quae facili negotio et pro cuiusque ingenio composita, in praesenti documentorum penuria non offendunt, novo vero documento alicubi reperto statim corruere solent. Quod hoc ipso loco cum acciderit, cautiores nos reddere oportet.

Ex huius igitur *Didascaliae* auctoritate, Ol. 78. 1, Elaph. 467, archonte THRAGENIDE, AESCHYLUS vicit Λαΐῳ, Οἰδίποδι, Ἑπτ' ἐπὶ Θήβας, Σφιγγὶ σατυρικῇ, nec diffitendum est, hunc ordinem trilogiae enarrantis avi, patris filiorumque fata ceteroquin aptissimum esse.

Per novem iterum annos altum est de AESCHYLO silentium, per quod tempus, ut supra dixi, plures victorias reportasse censendus est. E quibus ultima tantum memoratur, et nos quoque aliquantisper morabitur. Res autem paulo altius repetenda est.

Notum est in vulgus (cf. DIOD. SIC. XI. 77. PLUT. *Cim.* 15, *Periel.* 7, 9, 10) *Areopagi* auctoritatem ab EPHIALTE, vel PERICLE, certe EPHIALTIS ψηφίσματι, valde imminutam esse. Peritioribus ipsam mutationem quanam in re constituerit explicandam libens relinquo, mihi tria satisfacient, nempe haec: *eam mutationem non sine vi aliqua esse factam*, DIOD. l. l.: Ἐφιάλτης ..... παροξύνας τὸν δῆμον κατὰ τῶν Ἀρεοπαγιτῶν κτέ. PLUT. *Per.* 9: ὁ Περικλῆς .... κατεσασίασε τὴν βουλήν, *Cim.* 15: οἱ πολλοὶ, συγχέαντες τὸν καθεστῶτα τῆς πολιτείας κόσμον ....

Digitized by Google

κατεβόων συνισάμενοι, καὶ τὸν δῆμον ἐξηρέθιζον, et quae notiora sunt: *eam mutationem circa rem iudiciariam versatam esse*, PLUT. *Cim.* 15: ἀφείλοντο τῆς ἐξ Ἀρείου πάγου βουλῆς τὰς κρίσεις πλὴν ὀλίγων ἁπάσας ... τοῦ Κίμωνος, ὡς ἐπανῆλθεν ... πειρωμένου πάλιν ἄνω τὰς δίκας ἀνακαλεῖσθαι ... κατεβόων κτἑ., cf. spr.; denique, *eam rem omni libertati quin immo licentiae, ex quorumdam saltem opinione, ansam dedisse.* Sufficiat in re notissima unus testis PLUT. *Per.* 7: ... τὸν Ἐφιάλτην, ὃς κατέλυσε τὸ κράτος τῆς ἐξ Ἀρείου πάγου βουλῆς, πολλὴν, κατὰ τὸν Πλάτωνα, καὶ ἄκρατον τοῖς πολίταις ἐλευθερίαν οἰνοχοῶν· ὑφ' ἧς, ὥσπερ ἵππον, ἐξυβρίσαντα τὸν δῆμον οἱ κωμῳδοποιοὶ λέγουσι (f. CRATINUS CIMONIS familiaris) πειθαρχεῖν οὐκέτι τολμᾶν, ἀλλὰ δάκνειν τὴν Εὔβοιαν, καὶ ταῖς νήσοις ἐπιπηδᾶν, ubi qui versus subesse non odorati sunt, editoribus acumen multum gratulor. L. ibi:

[ἐξυβρίσας?] πειθαρχεῖν οὐκέτι τολμᾶν [f. τολμᾷ]
ἀλλ' [ἔν τε] δάκνειν τὴν Εὔβοιαν καὶ ταῖς νήσοις ἐπιπηδᾶν [f. δάκνει, ἐπιπηδᾷ].

Factum hoc est Ol. 80. 1, $\frac{460}{59}$, archonte PHRASICLIDE (DIOD. XI. 77) et quidem, ut PLUTARCHUS tradit (*Cim.* 15), cum CIMON ἐπὶ στρατείαν ἐπέπλευσε, qui redux EPHIALTIS innovationibus sese opposuisse dicitur a PLUT. l. l., cui non video cur fides denegetur. Summa igitur inter factiones orta contentione, dum CIMONI obiiciebatur incestus (PLUT. *Cim.* 15), dum EPHIALTES vel interfectus est (DIOD. XI. 77, PLUT. *Per.* 10), AESCHYLUS quoque, iam plus quam sex et sexaginta annos natus, docta Ὀρεστείᾳ certamini sese immiscuit.

Ante illud tempus rempublicam attigisse non videtur. Nempe et tragica studia eum retinuisse censenda sunt, et indoles vemens ipsius et iracunda, si modo recte eam in *Ranis* expressit ARISTOPHANES. Tum vero eadem cum PLATONE et ARISTOTELE sentiens nobilium partes amplexus est, et qui ad *Marathonem* pro patriae libertate sanguinem effuderat, qui *Artemisii*, *Salamine*, *Plataeis* contra Persas pugnaverat, cuius carmine de Salaminia victoria (*Pers.* 353—472) nemo umquam magnificentius libertatem celebravit, iam nunc alteram etiam partem dicti sui defendere statuit quod est *Eum.* 526 sqq.:

Digitized by Google

μήτ' ἄναρκτον βίον
μήτε δεσποτούμενον
αἰνέσῃς.
παντὶ μέσῳ τὸ κράτος θεὸς ἄπασεν.

Olympiadis igitur 80 anno altero, Elaphebolione 458, archonte PHILOCLE, AESCHYLUS docuit Ἀγαμέμνονα, Χοηφόρους, Εὐμενίδας, Πρωτέα σατυρικόν. ORESTES fervidissimo amore in patrem necatum actus, iussu APOLLINIS matrem CLYTAEMNESTRAM caedis auctorem occidit, quam etsi iustissime interfecit, tamen matris Ἐρινύες suum vicissim ius exposcunt et mortem ORESTIS, quam ni obtinebunt (*Eum.* 496 sqq.):

πολλὰ δ' ἔτυμα παιδότρωτα
πάθεα προσμένει τοκεῦ-
σιν μετά τ' αὖθις ἐν χρόνῳ.

et (vs. 516): πιτνεῖ δόμος δίκας. Quam rem dirimit ATHENE dea, nam etsi (vss. 470 sqq.):

τὸ πρᾶγμα μεῖζον ἢ τις οἴεται τόδε
βροτὸς δικάζειν· οὐδὲ μὴν ἐμοὶ θέμις
φόνου διαιρεῖν ὀξυμηνίτου δίκας.

tamen (vss. 482 sqq.):

ἐπεὶ δὲ πρᾶγμα δεῦρ' ἐπέσκηψεν τόδε,
φόνων δικασὰς ὁρκίων αἱρουμένους,
θεσμὸν τὸν εἰς ἅπαντ' ἐγὼ θήσω χρόνον.

Sic igitur *Areopagus* instituitur, quam ipsa ATHENE disertissimis hisce et gravissimis verbis populo commendat (vss. 681 sqq.):

κλύοιτ' ἂν ἤδη θεσμὸν, Ἀττικὸς λεὼς
πρώτας δίκας κρίνοντες αἵματος χυτοῦ.
ἔσται δὲ καὶ τὸ λοιπὸν Αἰγέως σφετῷ
ἀεὶ δικασῶν τοῦτο βουλευτήριον.
πάγον δ' Ἄρειον τόνδ' Ἀμαζόνων ἕδραν....
..... ἔνθεν ἔς' ἐπώνυμος
πέτρα, πάγος τ' Ἄρειος· ἐν δὲ τῷ σέβας
ἀσῶν, Φόβος τε συγγενὴς τὸ μηδικεῖν
σχήσει τό τ' ἦμαρ καὶ κατ' εὐφρόνην ὁμῶς
αὐτῶν πολιτῶν μὴ πικαινούντων νόμους.
κακαῖς ἐπιρροαῖσι βορβόρῳ θ' ὕδωρ
λαμπρὸν μιαίνων οὔποθ' εὑρήσεις ποτόν.
τὸ μήτ' ἄναρχον, μήτε δεσποτούμενον

ἀσοῖς περιςέλλουσα βουλεύω σέβειν
καὶ μὴ τὸ δεινὸν πᾶν πόλεως ἔξω βαλεῖν,
τίς γὰρ δεδοικὼς μηδὲν ἔνδικος βροτῶν;
τοιόνδε τοι ταρβοῦντες ἐνδίκως σέβας,
ἔρυμά τε χώρας καὶ πόλεως σωτήριον,
ἔχοιτ' ἂν οἷον οὔτις ἀνθρώπων ἔχει,
οὔτ' ἐν Σκύθαισιν οὔτε Πέλοπος ἐν τόποις.
κερδῶν ἄθικτον τοῦτο βουλευτήριον
αἰδοῖον, ὀξύθυμον, εὐδόντων ὕπερ
ἐγρηγορὸς φρούρημα γῆς καθίςαμαι.
ταύτην μὲν ἐξέτειν' ἐμοῖς παραίνεσιν
ἀσοῖσιν εἰς τὸ λοιπόν.

Potestne luculentius, fere dixerim in ipsa populi contione? Et licet ipsa fortasse causa ignoretur, AESCHYLUM tamen pro certo statuere possumus gravissime laesum iri ius publicum animo vidisse.

AESCHYLUS praemium adeptus est (*Arg. Agam.*), sed non impune. Vix enim theatro relicto (si quidem fugam capessivit *ἐπὶ τὸν τοῦ Διονύσου βωμόν* HERACL. PONT. ap. ** EUSTR. ad ARIST. *Eth. Nic.* III. 1 § 17, quem de sqq. vide; cf. tabulam h. a.) rabidum vulgus undique eum aggressum est[9]. Cum Areopagitae ipsum defenderent eo, quod oporteret haud iniudicatum condemnari, *γραφὴ ἀσεβείας* in eum intenta est, quorum priora colligantur e mentione Areopagitarum ap. HERACL. l. l.; ex AEL. *V. H.* V. 19: *Αἰσχύλος ὁ τραγῳδὸς ἐκρίνετο ἀσεβείας ἐπί τινι δράματι* et * * APSIN. *Rhett. Gr.* IX. 378: *(κρινόμενος)... Αἰσχύλος ἐπὶ ταῖς Εὐμενίσι... ὅπου μέγα τι καὶ ὁμολογημένον τὸ ἀδίκημα* patet, AESCHYLUM *ἀσεβείας* et quidem de *Εὐμενίσιν* causam dixisse; de ipso iudicio constat ex Pontici HERACLIDIS loco classico ap. EUSTR. l. l., cuius umbram quamdam accepit AEL. l. l.; ceteroquin ipse EUSTRATIUS HERACLIDEM adducens nomen fabulae ignorat, eo opinor deceptus, quod ex ARIST. l. l. pateret, *μυθικά* quaedam ab AESCHYLO evulgata esse; EUSTRATIUS qui AESCHYLI dramata bene multa habuisse videtur omnes locos con-

9) Huc fortasse pertinet AEL. *V. H.* V. 19: *ἑτοίμων οὖν ὄντων Ἀθηναίων βάλλειν αὐτὸν λίθοις*, quod AELIANUS, qui h. l. plura miscet, ad ipsum iudicium trahit.

Digitized by Google

quisivit, in quibus de μυστικοῖς, i. e. ex sua opinione, »περὶ Δημήτρας", sermo esset. At fuit quidam fortasse τῶν Εὐμενίδων cum mysteriis nexus, quem nunc frustra quaerimus. Tutatus est causam suam AESCHYLUS (ARIST. l. l.) dicens se οὐκ εἰδέναι ὅτι ἀπόρρητα ἦν, sed condemnatus fuisset (HERACL. PONT. ap. EUSTR. l. l.) ni *Marathonis* et CYNEGIRI fratris memoria eum servasset, quae fortasse ipsa causa fuit, cur (cf. PAUS. I. 14 § 4) hanc unam, ut quae unica pars gloriae ipsi haud inutilis fuerit, tristissimo illi epitaphio inscripserit (*Vit. Aesch.* et saepius):

Αἰσχύλον Εὐφορίωνος Ἀθηναῖον τόδε κεύθει
μνῆμα καταφθίμενον πυροφόροιο Γέλας.
ἀλκὴν δ' εὐδόκιμον Μαραθώνιον ἄλσος ἂν εἴποι
καὶ βαθυχαιτήεις Μῆδος ἐπισάμενος.

Cum ista, quam modo proposui, narrationis serie optime convenit **DIODORI *Epigramma* (ap. BRUNCK ** *Anal.* II. p. 188), ubi *extranea* poëtae sepultura narrata, subiungit:

τίς φθόνος ἀξῶν
Θησείδας ἀγαθῶν ἔγκοτος αἰὲν ἔχει.

Inde etiam, puto, rumor iste de causis itineris Siculi nunc huic nunc illi poëtae nostri cum Atheniensibus dissensioni fictae superstructis; hinc, non ex epigrammate, ut putavit BÖTTIGERUS (*die Furienmaske*, in *Kleine Schriften*, Ed. 1837, I. p. 190 n. ***) causa itineris permira hac ratione narrata in *Vita Aeschyli*: τινὲς δέ φασιν ἐν τῇ ἐπιδείξει τῶν Εὐμενίδων σποράδην εἰσαγαγόντα τὸν χορὸν τοσοῦτον ἐκπλῆξαι τὸν δῆμον ὥςε τὰ μὲν νήπια ἐκψῦξαι, τὰ δὲ ἔμβρυα ἐξαμβλωθῆναι, et POLLUCIS narratio (IV. 110): ὁ τραγικὸς χορὸς πεντήκοντα ἦσαν ἄχρι τῶν Εὐμενίδων Αἰσχύλου, πρὸς δὲ τὸν ὄχλον αὐτῶν τοῦ πλήθους ἐκπτοηθέντος, συνέςειλεν ὁ νόμος εἰς ἐλάττω ἀριθμὸν τὸν χορόν. Quod ad priorem narrationem, quam merito iam explosit BÖTTIGERUS l. l. et ob alias causas et quod mulieres *Athenis* tragoedias non spectassent (?), nondum satis attenderunt VV. DD. an fortasse istud sive accusatorum sive Comici alicuius poëtae inventum ipso forte quodam AESCHYLI loco niteretur, quales sunt *Eum.* 780—788, 800—804, 830 sq., 858—861, 887—890, et quae iis opponuntur 903—910, 956—960, et prae ceteris 938—949. Haec autem hactenus.

Obiit AESCHYLUS tertio post anno, Ol. 81. 1, vere 455, cum archon esset *Athenis* CALLIAS. Obiit *Gelae* in *Sicilia* (*M. P.* LIX.

Digitized by Google

47, *Vit. Aesch.*) ubi et sepultus est (*Epigr.* ipsius AESCHYLI ap. *Vit. Aesch.*, cf. PAUS. I. 14 § 4), natus annos 69 et menses aliquot, *Gelam* enim, in pristinum amici HIERONIS regnum, sese post iudicium recepisse videtur[10] (cf. WELCK. p. 519 sqq.).

Inepta est narratio de eius morte per testudinem, quam merito exploserunt LEHRSIUS, WELCKERUS, BERGKIUS in diario *Rhein. Mus. f. d. Philol.* De fabulae vero origine haec est pulcherrima, sed eadem audacissima BERGKII coniectura: aquila cum testudine emblema est et symbolum aggressionis praeter spem felicis, ut aquila cum dracone necopinato adversam indicat. Iam *potuit* illud quodammodo cum AESCHYLI vita cohaerere, *potuit* idem expressum esse in AESCHYLI sepulchro quod *Gelae* fuisse scimus, nempe aquila cum testudine supra sedentem poëtam, ex quo eodem fonte *βιογράφοι* potuerant haurire, AESCHYLI caput calvitiem contraxisse. Inde igitur fabula orta, ut nasci solent e monumentis. Ingeniosissime sane et pro BERGKII sagacitate excogitata sunt haec omnia, sed quis non videt, nos ita ludere et peius etiam Graeculorum magistris *αὐτοσχεδιάζειν*, si talia fidem invenient, quam tamen, verum enim fatebor, vel haec scribens BERGKIO denegare vix possum.

Duo restant non de argumento, sed de ratione huius ipsius scriptionis monenda. Alterum hoc est, in memoriam revocare, quam incerta sint omnia supra enarrata. Quod verbo absol-

---

[10]) Plura AESCHYLI itinera non memorantur, sed verisimilia sunt, quod nondum animadversum esse miror. Nam vel qui modo consuluerit tabulas KIEPERTI Geographicas (*Topographisch-Historischer Atlas von Hellas u. d. Hellenischen Colonien in* 24 *Blättern*, 2° berichtigte Ausg., Berlin, 1851) sponte intelliget, necessario ab oculato demum teste locos eligi potuisse, quibus (*Agam.* 281—312) ignes accendi iusserat CLYTAEMNESTRA ad famam *Troiae* deletae excipiendam. *Μαιάγου σκοπάς* vs. 289 non debuissent VV. DD. in monte *Atho* quaerere; ut singulis locis et hic interponit poëta intervallorum etiam mentionem, *πόντον* inter *Athon* et *σκοπάς* vs. 236, *Euripum* vs. 289 inter *σκοπάς* et *Μεσάπιον* in *Boeotia*, prope *Anthedonem*. Quantum video, *σκοπαὶ Μαιάγου* (a *μήκιστος*) nil esse possunt nisi *summum* montis *Τελεθρίου* cacumen, de quo cf. STRAB. X. I. 4, p. 445 f. in *Euboea* ad caput fluvii *Κάλλαντος*, in ipso termino agri Histiaeorum; unde inter insulas *Sciathum* et *Peparethum* liber est etsi longinquus versus *Athon* prospectus.

Digitized by Google

vam, dicens, tum neque me ipsum miraturum, si quando novum aliquid hodieque latens documentum bonam partem eorum evertet quae supra narravi, tum vero, eorum quam plurima VV. DDum coniecturis niti, quibus tamen, quod de WELCKERO praecipue valet, fides haud raro melius constat quam disertis si quae sunt veterum testimoniis. Tam levi igitur fundamento insistens eius debilitatem dissimulare nolo, tali fraude nil perniciosius hisce Litteris posse accidere arbitratus. Sin autem aliquando firmata erint ea fundamenta, hoc est quod inniti potest, et plura, opinor, superioribus vix superstrui possunt sine temeritate, cui vitio ne plura, opinor, et ipse impegerim multum vereor.

Nil iam superest, nisi ut ostendam, cur tantum tribuerim locutionibus primo obtutu haud ita gravibus, Ἱέρωνος τότε τὴν Αἴτνην κτίζοντος, ἐπιζήσας τρίτον ἔτος, cur ineptam de *Eumenidibus* fabulam non prorsus reiecerim. Quorum illud feci, quoniam in tanta obscuritate et penuria testimoniorum duplex genus vitiorum nos ludificatur, nempe ea quae ab imprudentibus veteribus, quaeque a scientibus illata sunt; quorum hic saltem errorum fons in eiusmodi sane locutionibus longe minor est quam in disertis testimoniis. Nullum vero auctorem neque vel ineptissimam narrationem prorsus reiiciendam esse duxi, mecum reputans non esse e consuetudine hominum, ut res ipsas prorsus fingant; quas vero invenerint, eas explicando, illustrando, addendo impudenter depravare solent et detorquere, ut quid verum sit, quid falsum, omnino dignosci nequeat; aliquid tamen veri subest fere semper.

Quod si etiam huic scriptioni boni aliquantulum subesse pronuntiabunt aequi iudices, haud irritum opus me fecisse arbitrabor[11].

Scripsi Lugd. Bat. E. J. KIEHL.
m. Ianuario a. 1851.

---

11) AESCHYLI nuperrimas edd. cura GOD. HERMANNI et GUIL. DINDORFII, quorum alteram summi viri liberalitati gratus debeo, sero accepi quam ut huic scriptioni antequam typus mandaretur emendandae inservire possent.
6 *m. Sept.* 1852.

Digitized by Google

SOLONS WETGEVING

AANGAANDE

HET ERFREGT.

Ofschoon wij Solons wetgeving slechts zeer onvolledig kennen en de wetten, die men met volle zekerheid de zijne noemen kan, niet zeer talrijk zijn, schijnt evenwel het erfregt hierop uitzondering te maken en met toereikende juistheid bekend te zijn. Wij vinden toch bij de redenaars een aantal wetten op dit stuk, die met name tot Solon worden teruggebragt en verschillende hunner redevoeringen, met name die van Isaeus, loopen over quaesties van erfregt. Toch leert eene naauwkeurige beschouwing iets anders. De wetten die op naam van Solon bij de redenaars worden aangehaald zijn gedeeltelijk onvolledig, gedeeltelijk door de grammatici uit de woorden van den redenaar zelven opgemaakt. Hare interpretatie is dan ook zoo moeijelijk, dat ofschoon thans reeds zoo velen [1] aan dit onderwerp hunne krachten beproefd hebben, de meeste punten een opzettelijk en naauwgezet onderzoek nog altijd overwaardig blij-

[1]) Over dit onderwerp zijn in de eerste plaats te noemen: Petit., Legg. Att. p. 575 vlgg. Bunsen, de iure hereditario Atheniensium, Gött. 1813. Schömann, Isaei Orationes Gryphisw. 1831. Van Stegeren, de Conditione Civili feminarum Atheniensium, Zwol. 1839. Schelling, de Solonis Legibus apud Oratores Atticos, Berol. 1842. Alleen uit aanhalingen ken ik: W. Jones, the speeches of Isaeus, Lond. 1779. Platner, Heidelb. Jahrbb. 1814. p. 1169—1199 (Recensie van Bunsen). C. de Boor, über das Attische Intestat-Erbrecht. Gans, das Erbrecht in weltgeschichtlicher Entwickelung, Berl. 1824. Bd. I. p. 290 vlg. C. F. Hermann, Lehrbuch der Griechischen Antiquitäten III. § 63, Anm. 3, p. 302.

Digitized by Google

ven. Het is mijn plan niet dit werk in zijn geheel te ondernemen. Ik wil alleen aan een voorbeeld, de erfopvolging bij versterf doen, zien hoeveel hier nog overblijft te doen.

De oudste wetgevers, MOZES, SOLON, de Tienmannen konden zich in hunne wetten die volledigheid niet ten doel stellen, die men thans bij het zamenstellen van ieder wetboek bereikt. De mindere beschaving van hun volk maakte eene uitvoerigheid als die van onze wetboeken ook onnoodig. Zij zochten geene theorie, maar vroegen welke wetten in hunne maatschappij in de praktijk onmisbaar waren; zie daar hetgeen zij met het oog op het verleden konden zamenstellen; maar aan de behoefte eener toekomstige beschaafdere maatschappij, aan volledige wetgeving, konden zij even weinig voldoen, als men bijv. een eeuw geleden eene thans bruikbare wet voor vrijheid van drukpers of onteigening had kunnen maken. Zoowel te *Rome* als te *Athene* zag men intusschen weldra in, dat men zich bij de eerste proeve der oudste wetgevers niet lang zou kunnen bepalen. Al aanstonds moesten zich gevallen voordoen, welke de wetgever of geheel over het hoofd had gezien of onvolledig behandeld had. Te *Rome* besloot men jaarlijks in het burgelijk regt de ontdekte leemte aan te vullen en de aangewezene ongelijkheden te verbeteren, en hun burgerlijk regt is geworden hetgeen het thans is. Te *Athene* vond men een regtsvorm uit, de εἰσαγγελία, d. i. volk of senaat maakte voor ieder bijzonder onvoorzien geval, eene afzonderlijke wet, volgens welke de regters de zaak zouden behandelen, terwijl men vergat die afzonderlijke wet later tot eene algemeene te verheffen; en hunburgerlijk regt is altijd nagenoeg even onvolledig gebleven, als het ten tijde van SOLON was[2].

Er is uit dit alles eene belangrijke gevolgtrekking te maken. Daar de wet zoo onvolledig was en zoo dikwijls bijzondere omstandigheden in aanmerking moesten genomen worden, konden de regters niet altijd naar strikt *regt* hun gevoelen uitbrengen, maar moesten, hetgeen buitendien toch altijd de strekking

[2]) De wetten welke DEM. Tim. § 20—23 en § 33 gevonden worden, blijken geheel ondoeltreffend geweest te zijn.

Digitized by Google

eener jury is, naar *billijkheid* handelen. Dit is het, wat Dem. Arist. § 96 noemt γνώμῃ τῇ δικαιοτάτῃ δικάζειν. Maar moesten de regters soms straffen, waar de wet zweeg, b. v. bij de προστίμησις, Dem. Tim. § 114, of vrijspreken, waar de wet veroordeelde, dan spraken zij geen regt meer *volgens* de wet maar *over* de wet: zij *beoordeelden* haar, maar *pasten* haar niet *toe*. In dien zin kon Dem. Tim. § 148 zeggen: ἁπάντων κυριώτατον τὸ δικαστήριον. Zelfs Plutarchus Sol. 18 begreep dit reeds, maar beging de fout, aan de *bedoeling* van Solon toe te schrijven, wat in den aard der zaak ligt: λέγεται δὲ καὶ τοὺς νόμους ἀσαφέστερον γράψας, καὶ πολλὰς ἀντιλήψεις ἔχοντας, αὐξῆσαι τὴν τῶν δικαστηρίων ἰσχύν· μὴ δυναμένους γὰρ ὑπὸ τῶν νόμων διαλυθῆναι περὶ ὧν διεφέροντο, συνέβαινεν ἀεὶ δεῖσθαι δικαστῶν, καὶ πᾶν ἄγειν ἀμφισβήτημα πρὸς ἐκείνους, τῶν νόμων τρόπον τινὰ κυριεύοντας.

Uit dit alles volgt, dat wij ons moeten wachten ons onderzoek te rigten tot het ophelderen van dubbelzinnigheden of het beantwoorden van vragen, die Solons wetgeving zelve onbeantwoord liet. Hij stelde zich bij erfopvolging b. v. niet de vraag: welke gevallen *kunnen* zich voordoen; maar welke gevallen doen zich meestal voor? Zoo sprak hij niet van erfopvolging bij plaatsvervulling in de regte nedergaande wettige linie *in het oneindige*, maar bepaalde zich bij het noemen van den derden graad (der achterkleinkinderen), als zijnde het uiterste dat hij zich in de praktijk van toepassing voorstelde. Derhalve is de vraag of men dan van den *abavus* of *atavus* te *Athene* niet erven kon, geheel overtollig [5].

Herinneren wij ons thans de bepalingen van Solon omtrent de erfopvolging bij versterf.

Wanneer iemand zonder testament stierf, dan werden zijne goederen onder zijne wettige zonen gelijkelijk verdeeld. Wettigheid toch is bij iedere erfopvolging bij versterf een volstrekt vereischte. Bij ontstentenis van zonen vervielen de goederen aan zijne kleinzonen (ὑϊδοῖ), en bij gebreke van dezen aan zijne kleindochters (ὑϊδαῖ), staaksgewijze. Volgens den algemeenen regel: κρατεῖν τοὺς ἄρρενας καὶ τοὺς ἐκ τῶν ἀρρένων, kwamen de

[5]) Schelling, t. a. p. p. 107.

Digitized by Google

goederen ook eerst bij onstentenis van deze aan zijne dochters, die alsdan ἐπίκληροι waren, en door hare naaste bloedverwanten (met de erfenis als bruidschat) ten huwelijk konden geëischt worden, natuurlijk de op- en nedergaande linie uitgesloten. Na haren dood verviel de erfenis aan hare zonen, de θυγατριδοῖ des erflaters, en bij ontstentenis van deze aan de θυγατριδαῖ, die dan op hare beurt ἐπίκληροι waren. Volgens dit beginsel erfden dus de dochters van de zonen des overledenen, de ὕϊδαῖ, vóór de zonen zijner dochters, de θυγατριδοῖ. De hier gestelde gevallen kwamen intusschen betrekkelijk zeldzaam voor, omdat de Atheners er zeer op gesteld waren door *adoptie* (ποίησις) te zorgen, dat hunne familie (οἶκος) niet uitstierf. Zeer dikwijls adopteerde men bij testament, waarbij dan de aangenomen zoon gehouden was de dochter zijns aangenomen vaders te huwen. De gewoonte, zoo niet de wet, wees hiertoe den naasten bloedverwant aan, de opgaande linie, gelijk van zelf spreekt, uitgezonderd. Stierf iemand zonder nakomelingen, dan kwam de nalatenschap aan zijnen vader[4] en na diens dood aan zijne broeders of zusters van denzelfden vader (ὁμοπάτριοι), onder dezelfde bepalingen als boven voor hunne zonen en dochters, zoodat de dochters van zijne nicht door zijne zuster in de laatste plaats kwamen. Daarna viel de erfenis achtereenvolgens in handen van de ooms van vaderszijde en vervolgens van de tantes van vaderszijde, met dezelfde bepaling van plaatsvervulling voor den tweeden graad der nederdalende linie. Na de ooms kwamen derhalve hunne kinderen, de ἀνεψιοί des overledenen, eindelijk de ἀνεψιῶν παῖδες of ἀνεψιαδοῖ. Zoo de familie van vaders zijde tot dus ver uitgestorven was, kwam de nalatenschap aan de familie van moederszijde des overledenen, eerst zijne moeder, dan zijne broeders of zusters van dezelfde moeder, de ὁμομητρίων enz. op dezelfde wijze en volgens dezelfde wetten als bij de familie van vaderszijde. Was ook van deze familie niemand meer in leven, dan kwam de nalatenschap terug aan den naasten bloedverwant van vaderszijde.

---

4) BUNSEN p. 21 en GANS p. 367—370 zijn hier verdeeld. De laatste ontkent het erfregt des vaders, doch wordt voldoende wederlegd door SCHELLING, p. 108vlgg. volgens welken ik hem aanhaal.

Digitized by Google

Ik heb hier zonder bewijs datgene nedergeschreven, wat mij, als het resultaat der tot heden toe ingestelde onderzoekingen, voorkwam vast te staan. Er is intusschen één punt hetwelk ik vooraf nader wil bespreken, zonder mij van SCHÖMANNS gevoelen, Is. Orat. p. 456, te willen verwijderen. Ik bedoel een merkwaardig voorbeeld van de dubbelzinnigheid en onvolledigheid van SOLONS wetgeving op dit stuk. Wij hebben gezien, dat de erfenis in de familie des vaders bleef tot aan de kinderen van volle neven of nichten, en dat zij eerst bij ontstentenis van deze aan de moeder des overledenen en hare familie verviel. Volle neven (*fratres et sorores patrueles*, *amitini* of *amitinae*; met de *fratres consobrini* en *sorores consobrinae* hebben wij hier niets te maken) worden gelijk bekend is *ἀνεψιοί* genoemd; om hunne kinderen aan te duiden vormde men het woord *ἀνεψιαδοῦς*, op dezelfde wijze als *ὑϊδοῦς*, *θυγατριδοῦς*, *ἀδελφιδοῦς* [5]. Dikwijls noemde men hen echter ook *ἀνεψιῶν παῖδες*, volmaakt in dezelfde beteekenis. De overledene is gelijk van zelf spreekt de zoon des oudooms (*propior sobrinus*) zijner *ἀνεψιῶν παῖδες* (*fratrum et sororum patruelium*, *amitinorum*, *amitinarum*, *filii*, *filiae*). De wetgever nu had de bedoelde bepaling omtrent het erven der *ἀνεψιαδοῖ* aldus uitgedrukt: *Ἐὰν δὲ μὴ ὦσι πρὸς πατρὸς μέχρι ἀνεψιῶν παίδων, τοὺς πρὸς μητρὸς τοῦ ἀνδρὸς κατὰ ταὐτὰ κυρίους εἶναι.* Men gevoelt evenwel ligt dat deze woorden voor eene dubbele uitlegging vatbaar zijn; want behalve dat *ἀνεψιῶν παῖδες* beteekenen kan hetgeen ik boven gezegd heb, kunnen er ook mede worden aangeduid de kinderen van volle neven, de *sobrini* van het Romeinsche regt. 't Is hetzelfde onderscheid als tusschen *sobrinus* en *consobrini filius*: de eerste is in den zesden, de andere in den vijfden graad aan den overledenen verwant. Ik twijfel thans niet meer of door SOLON werden met *ἀνεψιῶν παῖδες* de kleinkinderen van den oom bedoeld, niet (wat het ook kon beteekenen) de kleinkinderen van den oudoom. Doch de aandacht moet er op gevestigd worden, dat deze dubbelzinnige uitdrukking den regters vrijheid liet in ieder geval zoodanig te handelen als der instandhouding der familie (*ἵνα μὴ ἐξερημωθείη ὁ οἶκος τοῦ τελευ-*

[5]) ARIST. Byz. Fragm. Ed. Nauck., p. 148.

Digitized by Google

γήσαντος) het meest bevordelijk was. Behoefte aan naauwkeuriger bepalingen bestond daarom minder, omdat deze en dergelijke gevallen zich wegens de menigvuldige adopties uiterst zeldzaam voordeden. Een voorbeeld hoe de erfenis toegewezen wordt aan den *sobrinus* met voorbijgang der familie van moederszijde, dus tegen de eigenlijke bedoeling van SOLONS wetgeving, vindt men in de rede van ISAEUS over de nalatenschap van HAGNIAS en in die van DEMOSTHENES tegen MACARTATUS.

Karakteristiek voor het wezen der Attische regtspleging is de geringe waarde die men aan testamenten hechtte. Het onderschuiven van uiterste willen had te *Athene* eene schrikbarende uitbreiding gekregen, zoodat hij die κατὰ γένος om eene erfenis vroeg, niet ligt vergat de regters er op te wijzen, hoeveel beter zijn regt was, dan dat van hem, die κατὰ διαθήκην vroeg [6]. Komisch gekleurd maar zeker naar het leven geteekend zijn de verzen bij ARISTOPHANES Vespp. vs. 583 vlgg.:

Κἂν ἀποθνήσκων ὁ πατήρ τῳ δῷ καταλείπων παῖδ' ἐπίκληρον,
κλάειν ἡμεῖς μακρὰ τὴν κεφαλὴν εἰπόντες τῇ διαθήκῃ
καὶ τῇ κόγχῃ τῇ πάνυ σεμνῶς τοῖς σημείοισιν ἐπούσῃ,
ἔδομεν ταύτην ὅστις ἂν ἡμᾶς ἀντιβολήσας ἀναπείσῃ.

Laten wij na dit alles, hetwelk ik slechts als inleiding beschouwd hebben wil, tot mijn eigenlijk onderwerp komen.

Wanneer iemand sterft, zonder erfgenamen in de op- of nedergaande linie na te laten, vervalt de erfenis bij ontstentenis van broeders of broeders kinderen, aan de zusters of na haar overlijden aan hare kinderen. Deze plaatsvervulling zou natuurlijk staaksgewijze moeten plaats hebben, en zoo is het in dergelijke gevallen niet alleen voor zoo ver ik weet in alle andere wetgevingen, maar ook in de Attische. Onnaauwkeurige explicatie van een paar plaatsen uit ISAEUS heeft evenwel BUNSEN tot het vermoeden gebragt, dat de zusters niet alleen met de kinderen harer vooroverledene zusters, maar ook met hare eigene kinderen, de nalatenschap gelijkelijk of volgens hoofden verdeelden. SCHÖMANN zag geen kans eene betere explicatie der hiertoe betrekkelijke plaatsen van ISAEUS te leveren, en werd,

6) Is. de Cleon. Hered. § 41, alwaar ook SCHÖMANN de plaats van ARISTOPHANES aanhaalt.

Digitized by Google

hoewel schoorvoetend, verleid dit gevoelen althans gedeeltelijk te omhelzen. Wanneer ik van deze plaatsen eene andere explicatie geef, die althans *mogelijk* is, verbeeld ik mij, dat men het *waarschijnlijke* niet zal ontkennen, daar het toch inderdaad vreemd zou zijn, dat de wetgever hier zonder reden alle analogie zou hebben verlaten. In ieder geval is de *noodzakelijkheid* van het aannemen van het vreemde gevoelen van BUNSEN hiermede vervallen. Ik mag van de lezers van een tijdschrift niet vergen, dat zij zich de moeite zullen getroosten vele plaatsen na te slaan, en begin dus met de plaats van BUNSEN (p. 27) in haar geheel mede te deelen: Fratribus fratrumque liberis non relictis, secundum claram illius legis apud ISAEUM explicationem[57], sorores sororumque liberi vocantur. Illae igitur inter se pari haud dubie iure fruentur. Deinde soror cum filio ab altera mortua relicto dimidiam hereditatis partem accipiet, neque adhibenda hic lex in ceterorum cognatorum hereditate semper spectanda, qua masculi feminis eiusdem stirpis praeferantur[58]. Si vero plures iam ex altera sorore exstent, aequales omnes sibi partes postulasse ea maxime de causa credendum est, quod cum ipsa matre liberi sororis in capita divisisse hereditatem videntur. Primum enim cum in lege de fratribus *aut* eorum liberis agatur, ISAEUS expresse sorores semper *et* eorum liberos vocatos ea esse dicit. Deinde haec sententia iis, quae in difficillima ISAEI de hereditate DICAEOGENIS oratione narrantur, egregie firmatur. DICAEOGENES, MENEXENI cuiusdam filius, neque liberis neque fratribus eorumve liberis relictis decesserat. Exstabant vero sorores et filii filiaeque ex iis natae. Eius igitur quam POLYARATUS quidam duxerat sororis filius[59], sibi et altera filia nato CEPHISODOTO eandem hereditatis partem deberi dicit[60]. Inde sequitur filios, matre etiam, defuncti sorore, viva, successionis iura habuisse. Deinde narrat ille, eandem, quae a ipsius matri, hereditatis partem ei etiam feminae, quae a DICAEOGENE cum dote PROTARCHIDI cuidam sit desponsa, sive sorori suae deberi[61].

Vides igitur et matri eius, DICAEOGENIS defuncti sorori et ipsi et sorori hereditatis partem tribui. Quae si vera sunt, fratrum quidem liberos, quibus patris tantum nomine aliquid deberetur, in stirpes hereditatem divisisse, feminis masculae stirpi postpositis, sororum vero liberos suo nomine ad successionem in avun-

Digitized by Google

culi bona vocatos, aequales et inter se et cum matre partes accepisse, statuendum est. Cuius sententiae aliud testimonium ISAEI de PHILOCTEMONIS hereditate oratio praebet, qua vero per se neutiquam cum IONESIO illud probari dixerim, cum de adversario XENOCLE tot sibi repugnantia narrentur, ut hoc etiam non legi sed illius amentiae tribuere possis.

PHILOCTEMONE, EUCTEMONIS filio, deinde et hoc ipso mortuo, CHAERESTRATUS illius sororis filius se adoptatum ab eo dixerat. ANDROCLES vero, illum intestatum esse mortuum contendens [62], sibi proximitatis iure alteram huius filiarum viduarum viduam cum quinta hereditatis parte postulaverat. Quod explicari non potest, nisi statuas et duas PHILOCTEMONIS sorores [63] et liberos earum, ex altera filiam, ex altera filios duos, aequis partibus hereditatem accepturos fuisse, si iustam causam ANDROCLES habuisset. Hoc verum esse ex reliqua etiam oratione apparere videtur: semper enim ISAEUS EUCTEMONIS filias, PHILOCTEMONIS sorores earumque liberos hereditate ab illo privari conqueritur [64].

Aanteekeningen. [57]. Is. Hag. Hered. § 1: Ὁ *νόμος περὶ ἀδελφοῦ χρημάτων πρῶτον ἀδελφαῖς τε καὶ ἀδελφιδοῖς πεποίηκε τὴν κληρονομίαν, ἂν ὦσιν ὁμοπάτορες· ἐὰν δὲ οὗτοι μὴ ὦσι, δεύτερον ἀδελφὰς ὁμοπατρίας καλεῖ καὶ παῖδας τοὺς ἐκ τούτων.*

[58]. Is. Apollod. hered. § 19: ex interpretatione haud dubie huius legis: Ἐγὼ δὲ *νόμος, ὃς, ἐὰν ἀδελφὰς ὁμοπάτωρ ἅπαις τελευτήσῃ καὶ μὴ διαθέμενος, τήν τε ἀδελφὴν ὁμοίως κἂν ἐξ ἑτέρας ἀδελφιδοῦς ἢ γεγονὰς, ἰσομοίρους τῶν χρημάτων καθίστησι.*

[59]. Is. Dicaeog. hered. § 5.

[60]. Is. l. l. § 12.

[61]. Ib. § 26. *Πρωταρχίδῃ γὰρ Ποταμίῳ ἔδωκε Δικαιογένης τὴν ἀδελφὴν τὴν ἑαυτοῦ.* Quibus verbis DICAEOGENES ille defunctus, de cuius certatur hereditate, qui sorores actorum matres, in matrimonium collocaverat, significatus esse non potest, cum PROTARCHIDES in earum maritis non nominetur (§ 5). Cogitandum igitur esset de DICAEOGENE minimo, reo, qui et in ceteris huius orationis locis nomine illo nude posito intelligitur. Atqui huius soror quomodo partem hereditatis accipere poterat? Amplectenda igitur REISKII a IONESIO quoque adoptata emendatio, qui pro *ἑαυτοῦ* legit *ἐμαυτοῦ*, ut ad actorem ipsum referatur.

Digitized by Google

[62]. Is. Philoct. hered. § 46;

[63]. Is. l. l. § 6 et 32.

[64]. ib. § 32. § 47, inprimis vero § 30.

Eene geleidelijke beschouwing van BUNSENS argumenten zal ons het best tot de waarheid brengen.

Het eerste geval, dat hij stelt, is, dat iemands zuster en de zoon zijner zuster tot de erfenis geregtigd zijn. In dit geval, zegt hij, ontvangt ieder de helft en de bepaling der wet, die mannen vóór vrouwen roept, is hier niet van toepassing. Het stuk, waarop BUNSEN zich beroept, vindt men DEM. Macart. § 51 en elders bij ISAEUS; het luidt aldus: *ἐὰν δ' ἀδελφοὶ ὦσιν ὁμοπάτορες καὶ ἐὰν παῖδες ἐξ ἀδελφῶν γνήσιοι, τὴν τοῦ πατρὸς μοῖραν λαγχάνειν· ἐὰν δὲ μὴ ἀδελφοὶ ὦσιν ἢ ἀδελφῶν παῖδες* [*ἀνεψιοὺς καὶ παῖδας*, volgens de invulling van BUNSEN], *ἐξ αὐτῶν κατὰ ταὐτὰ λαγχάνειν· κρατεῖν δὲ τοὺς ἄρρενας καὶ τοὺς ἐκ τῶν ἀρρένων, ἐὰν ἐκ τούτων* (volgens SCHELLING p. 122) *ὅσι καὶ ἐὰν γένει ἀπωτέρω.* Het behoeft intusschen geen lang betoog om in te zien dat deze bepalingen van het betere regt der mannen alleen betrekking hebben op personen, die den overledenen in *denzelfden* graad bestaan. Zoo moeten de dochters van iemands broeders erven vóór de zonen zijner zuster en zijne zusters vóór hare zonen, ofschoon zij b. v. moeten wijken voor de dochters van zijnen broeder. De kinderen intusschen van vooroverleden broeders of bij ontstentenis van deze van vooroverleden zusters erven met hunne ooms of moeijen bij plaatsvervulling. Zoo ook in het geval dat BUNSEN stelt. Iemand laat na eene zuster en den zoon van eene vooroverledene zuster. Was deze laatste de zoon van zijnen broeder, dan erfde hij met voorbijgang zijner tante; thans evenwel komt hij in plaats zijner moeder en deelt de erfenis gelijkelijk met zijne tante. Hierin is dus niets tegen het algemeen beginsel der wet.

De plaats evenwel, die BUNSEN n. 58 uit ISAEUS aanhaalt, zou kunnen doen vermoeden, dat hieromtrent eene bijzondere bepaling bestond, dus tegen de algemeene wetten. Juist dit zelfde, *ἐπὶ δὲ νόμος κτλ.*, schijnt den anders zoo naauwkeurigen schrijver op het dwaalspoor gebragt te hebben. ISAEUS haalt alleen bij gevolg uit de wet die bepaling, die voor zijne tegenwoordige zaak van toepassing was; en iedere zwarigheid verdwijnt,

Digitized by Google

zoo men niet vertaalt » er is eene wet" maar » er is eene bepaling". Het was te meer wenschelijk dat de redenaar zoo spreken zou, omdat de kortheid der wet ligt zou gemaakt hebben, dat hij niet begrepen werd. Hij laat dan ook iets verder tot bewijs van zijn beweren de wet in haar geheel voorlezen. Voeg er bij dat het niet waarschijnlijk is, dat de wetgever, die zich op, kortheid toelegde, in een zoo bijzonder geval afzonderlijk zal hebben voorzien.

BUNSEN vindt vervolgens waarschijnlijk, dat zoo iemand eene zuster naliet en meerdere kinderen eener vooroverledene zuster, deze laatste met hunne tante de erfenis gelijkelijk deelden, *omdat* de kinderen der zuster met hunne moeder de erfenis gelijkelijk deelden. Vervalt dit laatste, dan vervalt natuurlijk ook de gevolgtrekking, die hij er uit afleidde. Laat ons zijne bewijzen nagaan.

Hij vindt vooreerst een bewijs in de termen der wet, die spreekt van broeders *of* hunne kinderen (DEM. Macart. § 51), maar van zusters *en* hare kinderen. Behalve dat het gevaarlijk is eene gevolgtrekking te maken, waarbij twee woorden in het spel komen die zoo dikwijls verwisseld zijn als ἢ en καί, zoo spreekt ISAEUS zelf in de plaats, die BUNSEN n. 57 aanhaalt, van broeders *en* hunne kinderen. Hij schijnt intusschen aan dit argument weinig gehecht te hebben, maar voegt er twee plaatsen uit ISAEUS bij, die zonder zijne onderstelling niet zouden kunnen verklaard worden.

De eerste is in de redevoering van ISAEUS over de nalatenschap van DICAEOGENES. Deze DICAEOGENES had noch kinderen noch broeders achtergelaten, maar alleen vier zusters, onder welke de nalatenschap derhalve gelijkelijk moest verdeeld worden, doch een bloedverwant des overledenen toont een testament, waarbij zijn zoon, insgelijks DICAEOGENES genoemd, door den overledene wordt geadopteerd met één derde der erfenis. Door het voorbrengen van een ander testament berooft deze later de zusters zijns aangenomen vaders van de overige twee derden. In een der processen welke door één der zonen dier zuster gevoerd zijn, spreekt deze de redevoering uit, die wij als die van ISAEUS bezitten. Om echter de quaestie goed te begrijpen, dient er van de familie nog meer gezegd te worden. De eerste

Digitized by Google

dezer zusters was gehuwd geweest met Polyaratus en had één zoon, hem, die de redevoering uitspreekt: de tweede met Democles gehuwd had nooit kinderen gehad. Van de derde, die met Cephisophon gehuwd was geweest, wordt een zoon Menexenus en eene dochter genoemd. De vierde, de vrouw van Theopompus, had eenen zoon Cephisodotus met nog meerdere kinderen. De vier echtgenooten waren echter allen reeds gestorven. Het blijkt intusschen gemakkelijk, dat eigenlijk alleen de vier zusters erfden en niet hare kinderen, en wel uit de waarlijk niet dubbelzinnige woorden bij Isaeus § 6, waar hij zegt: *οἱ ἡμέτεροι πατέρες ἐνείμαντο τὸν κλῆρον*, namelijk als de *κύριοι* hunner echtgenooten, en een weinig verder: *ἑκάστη τὸ μέρος ἐπεδικάσατο τῶν Μενεξένου θυγατέρων*. Doch welke zijn nu de plaatsen, die zwarigheid geven? Vooreerst § 9, alwaar de spreker zegt, dat, toen Dicaeogenes zijn tweede testament voorbragt, hij daarmede aan de dochter van Cephisophon, de weduwe van Democles en de moeder van Cephisodotus de erfenis ontnam. Doch, zegt men, hoe is dit mogelijk? Cephisophon had nog een zoon, Menexenus? Werd deze dan niet evenzeer als zijne zuster uit de erfenis verdreven? En hoe kon die zuster erven, als zij een broeder had? De zwarigheid wordt nog grooter in § 12, alwaar Menexenus gezegd wordt evenveel te moeten erven als de spreker. Hieruit zal dus volgen dat de zusters met hare kinderen gelijkelijk deelden: hoe kon anders Menexenus, die eene zuster had, die ook erfgename was, evenveel geërfd hebben als de eenige zoon zijner tante? Doch hier tegenover staat, dat § 16 de erfenis gezegd wordt te behooren aan de zusters van Dicaeogenes, en van hare kinderen wordt niet gesproken. Hetzelfde is het geval in § 20. Nemen wij de conjectuur van Reiske op § 26 aan (zie n. 61 van Bunsen) dan hebben wij aldaar eene zuster van den spreker, die evenveel erft als hare moeder. Door deze conjectuur, die intusschen ook door Schömann verworpen wordt, zou Bunsen's vermoeden tot zekerheid komen.

De moeijelijkheden, waarin wij geraakt zijn, zullen zich gemakkelijk oplossen. Allereerst § 26. Men heeft in den Dicaeogenes, die aldaar zijne zuster aan Protarchides verlooft, den jongsten Dicaeogenes willen zien, en geraakte daardoor in zwarigheden. Hoe kon diens zuster regt hebben op de nalatenschap?

Digitized by Google

Welligt is de plaats bedorven, maar zooveel is zeker dat hier de erflater DICAEOGENES bedoeld wordt. Hij verlooft toch zijne zuster met eene bruidschat van 4000 drachmen. Nu gaf volgens § 35 de erfenis een jaarlijksch inkomen van 8000 drachmen. Deze bruidschat was dus vrij aanzienlijk, maar dat vrijgevigheid niet tot de deugden van den jongsten DICAEOGENES behoorde, leeren wij uit § 11. Ook is het ongeloofelijk, dat hij zal getracht hebben eene bruidschat terug te nemen, die hij zelf gegeven had; 't was dan eenvoudiger ze nooit gegeven te hebben. De eenige zwarigheid, waarom men geaarzeld heeft, op deze plaats aan den ouderen DICAEOGENES te denken, ligt daarin, dat § 5 de echtgenooten zijner vier zusters genoemd worden en hieronder PROTARCHIDES niet is. Het laat zich evenwel denken, dat de tweede zuster, die met DEMOCLES gehuwd was geweest, vroeg weduwe is geworden. Zij was het althans reeds, toen DICAEOGENES zijn tweede testament voorbragt, zie § 9, alwaar anders zou staan: *τὴν Δημοκλέους οὖσαν γυναῖκα*; ik verbeeld mij, dat de oudste DICAEOGENES zijne zuster, toen zij weduwe was, ten tweeden male uitgehuwelijkt heeft aan PROTARCHIDES. De zwarigheid, die SCHÖMANN hiertegen opwerpt, dat de spreker nader moest aanduiden, wie zijner tantes bedoeld werd, is niet overwegend.

Gemakkelijker lost het zich op, 't geen de spreker § 9 zegt, dat DICAEOGENES de moeder van CEPHISODOTUS en hem zelven van alles beroofd heeft. CEPHISODOTUS namelijk moet eenige zoon zijn geweest, en de kinderen, waarvan in de volgende § spraak is, waren alle meisjes, die niet erfden, daar zij eenen broeder hadden.

Eindelijk hebben wij nog de vrouw van CEPHISOPHON, die als zuster van DICAEOGENES erfde, maar hare dochter erfde ook, ja wordt zelfs alleen genoemd § 9 en haar zoon MENEXENUS had evenveel geërfd, als de spreker, die eenig kind was. Ik stel mij de zaak aldus voor: CEPHISOPHON had slechts één kind, eene dochter, die dus na den dood harer moeder het deel van deze in de nalatenschap erfde. Bij testament had hij MENEXENUS geadopteerd, die dan volgens de Attische wetgeving op dit stuk zijne aangenomene zuster moest huwen. Op deze wijze verklaart zich van zelf, hoe nu eens de moeder, dan de dochter,

Digitized by Google

dan de zoon genoemd worden en deze als erfgenamen een even groot deel konden verkrijgen.

Ik geloof niet dat in deze redevoering nog zwarigheden kunnen gevonden worden, en ben zelfs van meening, dat op deze wijze alleen verschillende kleine moeijelijkheden zich laten verklaren, die anders voor de uitleggers nog overbleven, doch welke ik thans niet wil uitwerken. Ik spoed mij tot de andere plaats bij ISAEUS, in de rede over de nalatenschap van PHILOCTEMON. Om niet door disputeren nu tegen dezen dan tegen genen onverstaanbaar te worden, zal ik alleen zeggen, dat ik BUNSEN, SCHÖMANN en SCHELLING over deze oratie naauwkeurig gelezen heb, en zal dan mijn eigen weg gaan, datgene motiverende, wat aan redelijken twijfel onderworpen kan zijn.

Zekere EUCTEMON had vijf kinderen, PHILOCTEMON, HEGEMON, ERGAMENES en twee dochters, die met PHANOSTRATUS en CHAEREAS gehuwd waren. Zijne zonen bleven tot hunnen dood toe kinderloos, maar PHILOCTEMON adopteerde bij testament zijn' neef, den zoon van PHANOSTRATUS. Zijne zusters namelijk hadden, de eene bij PHANOSTRATUS twee zonen, en de andere, die met CHAEREAS gehuwd was, ééne dochter. De geadopteerde, tot wien dus zoo EUCTEMON er niet anders over beschikt had, de gansche nalatenschap komen zou, heette CHAEREStRATUS. EUCTEMON, die 96 jaar werd, was door twee zijner bloedverwanten ANDROCLES en ANTIDORUS er toe gebragt, om, na den dood zijner zonen, twee kinderen eener vrijgelatene als de zijne te erkennen, ja had zelfs den eenen als echt aangenomen en in de φράτρα doen inschrijven, doch bij testament hem één stuks gronds toebedeeld, om de regten zijner andere kinderen niet te zeer te benadeelen. Na den dood van PHILOCTEMON trachtte CHAEREStRATUS zich in het bezit van diens nalatenschap te stellen, waartegen ANDROCLES en ANTIDORUS opkwamen, die voorgaven dat de beide onechte zonen der vrijgelatene door PHILOCTEMON en ERGAMENES, welke zij voor de broeders van deze wilden doen doorgaan, geadopteerd waren, en dat dus aan den eenen de nalatenschap van PHILOCTEMON toekwam. Het is van gewigt op te letten, doch tot nog toe is het verzuimd, dat EUCTEMON sterft, terwijl dit proces hangende is. Nu wordt de zaak meer gecompliceerd. ANDROCLES en ANTIDORUS, die eerst hadden voorgewend, dat hun-

Digitized by Google

ne beide pupillen door PHILOCTEMON en ERGAMENES geadopteerd waren, doen ze nu weêr voorkomen als echte kinderen van EUCTEMON, die, daar zij PHILOCTEMONS adoptie van CHAIRESTRATUS bestreden, tot de gansche nalatenschap geregtigd waren. Hetgeen nu voor ons belangrijk is, is hetgeen de redenaar zegt § 46: *Ἀνδροκλῆς, ὅτις εἴληχε μὲν αὐτῷ τῆς θυγατρὸς τῆς Εὐκτήμονος*, (CHAIREAS was reeds overleden) *ὡς οὔσης ἐπικλήρου, καὶ αὐτοῦ τοῦ κλήρου τοῦ Εὐκτήμονος πέμπτου μέρους, ὡς ἐπιδίκου ὄντος.* Men kan niet vreemd vinden, dat ANDROCLES als bloedverwant zijne regten op eene der beide dochter van EUCTEMON heeft willen doen gelden, zoo volgens zijn beweren PHILOCTEMON zonder testament gestorven was. Maar dan moet iedere dochter de helft van EUCTEMONS nalatenschap gekregen hebben, en hij eischte slechts één vijfde. BUNSEN tracht dit te verklaren door aan te nemen, dat de beide zusters van PHILOCTEMON met hare drie kinderen de nalatenschap gelijkelijk deelden. Doch in de aangehaalde woorden is geen spraak van de nalatenschap van PHILOCTEMON, den broeder dier beide vrouwen, maar van haren vader EUCTEMON. De zaak schijnt zich aldus te hebben toegedragen. GANS heeft SCHÖMANN verleid om te gelooven, dat de oratie niet zoo als de titel uitwijst over de erfenis van PHILOCTEMON handelt, maar over die van EUCTEMON, doch is door SCHELLING voldoende wederlegd. Er is in de oratie wel degelijk van beider bezittingen spraak, gelijk ieder onbevooroordeelde erkennen moet. Nu kan men wel zeggen, dat ANDROCLES gedrag onwettig was, maar hij moet toch met eenige waarschijnlijkheid zijn regt op één vijfde van EUCTEMONS nalatenschap hebben kunnen doen gelden. De geleerden hebben, alleen daar zij er niets beters op wisten, hunne toevlugt genomen tot de onderstelling die ik mij heb voorgesteld te bestrijden; geef ik eene andere althans *mogelijke* verklaring, dan geloof ik dat iedere grond voor hun gevoelen vervallen is.

PHILOCTEMON dan had, zoo als te *Athene* zoo dikwijls gebeurde, een gedeelte der bezittingen zijn vaders reeds bij diens leven in eigendom ontvangen, zoo als men het uitdrukte, *χωρὶς ᾤκει*. Ik gis, vooral om § 38, dat dit de helft van EUCTEMONS bezittingen zal geweest zijn, waarover hij derhalve vrijelijk mogt beschikken. Hoe toch zou hij anders het regt hebben gehad

Digitized by Google

zijn testament te maken? Hij adopteert CHAERESTRATUS, den zoon zijner zuster, tot wien dus de gansche nalatenschap komen moest. Nu had PHILOCTEMON wel het regt te adopteren, maar deze adoptie benadeelde zijne beide zusters schromelijk. Niet alleen zijne, maar ook zijns vaders bezitting zoude aan zijne zusters vervallen, zoo hij kinderloos stierf; thans kregen zij niets. Wel adopteerde hij volgens Attisch gebruik zijn naasten bloedverwant, maar daarmede waren diens moeder en broeder niet geholpen. Ik gis nu, dat hierin aldus voorzien werd. PHILOCTEMON had wel in eigendom de helft van zijns vaders bezittingen, maar de boedel was niet gescheiden. Adopteerde hij niet, dan verviel, behalve zijne helft, waarover hij intusschen vrij beschikken mogt, de andere helft aan zijne beide zusters, dus aan ieder één vierde, en aan ieder der beide zonen der eerste later één achtste. Nu mogt men bij adopties bepalingen maken omtrent de erfenis[7], opdat niet die adoptie zelve eene al te schreeuwende onregtvaardigheid jegens de naaste bloedverwanten zou zijn. Met onderling goedvinden besluit dus EUCTEMON in het testament, dat hij kort na dat van zijnen zoon maakt, het volgende[8]: hij geeft aan zijnen kleinzoon, den aangenomen zoon van PHILOCTEMON, een achtste zijner nalatenschap, zooveel als dezen uit *zijns grootvaders* bezitting ten goede komen zou, zoo hij niet geadopteerd was, hetgeen met de helft, die hij als de bezitting zijns aangenomen vaders erft, vijf achtsten van het gansche vermogen uitmaakt. De overige drie achtsten verdeelt EUCTEMON onder zijne beide dochters, die dus drie zestienden, d. i. nagenoeg één vijfde van het geheel elk verkrijgen; zoo hij niet aldus gehandeld had, dan had CHAERESTRATUS alles moeten erven. Kort te voren was PHILOCTEMON gestorven, en CHAERESTRATUS, die zich in het bezit van diens nalatenschap wil stellen, wordt hierin verhinderd door ANDROCLES, die voorgeeft, dat zijn pupil, dien hij voorwendde den halven broeder van PHILOCTEMON te zijn, door dezen geadopteerd was. Terwijl dit proces hangende is, sterft ook EUCTEMON, en ANDROCLES eischt volgens het

---

[7]) MEI. Att. Proc. p. 441.

[8]) Iets dergelijks schijnt SCHÖMANN p. 338 voor den geest gehad te hebben.

Digitized by Google

testament van dezen, dat hij oorspronkelijk niet aanvalt, diens dochter, die inmiddels weduwe geworden was, de tante van CHABRESTRATUS, ten huwelijk, met het vijfde gedeelte der nalatenschap, dat haar volgens het testament van haren vader werd toebedeeld. Verkreeg hij haar en won hij het proces over het testament van PHILOCTEMON, dan bekwam hij met zijn' pupil $\frac{4}{5}$ der gansche nalatenschap, juister $\frac{12}{16}$. Dit verzoek nu wordt door de regters van de hand gewezen en nu verandert ANDROCLES van taktiek. Toen het hem nog alleen te doen was om de erfenis van PHILOCTEMON, heeft hij zijn pupil als diens aangenomen zoon doen voorkomen, omdat hij dan natuurlijk meer kans had de regters te overtuigen, dat het testament, dat CHABRESTRATUS voorbragt, ondergeschoven was. Hij begrijpt echter, dat zijne zaak zeer slecht staat, nu middelerwijl EUCTEMON gestorven is. Verliest hij toch zijn proces over PHILOCTEMONS nalatenschap, dan heeft hij daardoor ook de nalatenschap van EUCTEMON verbeurd. Hij ziet het gevaar in, de voorgewende adoptie der beide onechte zonen van EUCTEMON door hunne halve broeders vol te houden. Wordt die adoptie onwaar bevonden, gelijk zij was, dan kan hij niet weder in hetzelfde proces beweren, dat zij de adoptie vrijwillig hebben opgezegd, want dit mag niemand, zonder een zoon achter te laten in het huis zijns overledenen aangenomen vaders; en zijne pupillen zijn niet of naauwelijks meerderjarig. Zij worden derhalve van de erfenis hunner voorgewende aangenomen vaders verstoken en erven even min van hunnen natuurlijken vader EUCTEMON. Deze redenen, dunkt mij, bragten ANDROCLES er toe, de beide pupillen weder als zonen van dezen te doen voorkomen; nu hadden zij zoowel op de nalatenschap huns vaders als op die huns halven broeders het beste regt. Op deze wijs was de kans dubbel, en zoo vervolgde ANDROCLES zijn proces.

Ik wil natuurlijk niet beweren, dat de gedachten van ANDROCLES juist zóó moeten geweest zijn, als ik mij die voorstel. Maar dit is zeker, dat mijne beschouwingswijze twee voordeelen heeft, vooreerst dat zij doet begrijpen, hoe ANDROCLES aldus heeft kunnen handelen, als wij bij ISAEUS lezen, iets waarvan men elders de uitlegging te vergeefs zoekt; in dergelijke gevallen is toch eene tirade over de slechtheid en domheid van iemand

Digitized by Google

niet voldoende. Ten andere wordt op deze wijze ongezocht verklaard, hoe ANDROCLES het vijfde gedeelte eischen kon van het vermogen eener weduwe, die hij beweerde dat ἐπίκληρος was, dus geene broeders had, op hetzelfde oogenblik dat hij de echtheid van twee zonen haars vaders trachtte aan te toonen. De overige bijzonderheden, die ISAEUS mededeelt en welke vrij talrijk zijn, zullen zich gemakkelijk schikken in mijne voorstellingswijze. Hiermede zijn, geloof ik, alle argumenten wederlegd, die pleiten voor het gevoelen, dat zoo iemands zusters erfden, zij met hare kinderen de erfenis gelijkelijk deelden, hetzij met hare eigene, hetzij met die van vooroverledene zusters.

Ofschoon ik mij eigenlijk alleen het bespreken van dit geval had voorgesteld, gebruik ik thans de gelegenheid om nog eene opmerking over een verwant geval te maken.

Bij DEM. Macart. § 51 wordt een stuk medegedeeld, dat geacht wordt de wet te zijn, waarmede SOLON de erfopvolging bij versterf geregeld heeft. Men weet hoe weinig vertrouwen dergelijke stukken bij de Redenaars gewoonlijk verdienen, en met dit stuk is het niet beter gesteld dan met de meeste. De bepalingen in deze wet zijn zeker juist, want wij vinden ze alle bij de Redenaars terug, die ze bij verschillende gelegenheden *in* den tekst als SOLONS eigene woorden aanhalen. Men heeft hieruit een geheel gemaakt, hetwelk als toonbeeld zou kunnen dienen van de geroemde kortheid van *Athenes* wetten, daar het stuk volstrekt onverstaanbaar is. Om het leesbaar te maken heeft BUNSEN er geheele woorden tusschen gevoegd en dan geeft het waarschijnlijk den vorm, welken SOLONS bepalingen hadden, vrij naauwkeurig terug. In één woord de wet geeft niets meer dan wij zelven uit de Redenaars kunnen opmaken. Al aanstonds geeft het begin der wet, welke ik hier alleen wil behandelen, hiervan twee sprekende voorbeelden. Dit begin luidt aldus: Ὅσις ἂν μὴ διαθέμενος ἀποθάνῃ, ἐὰν μὲν παῖδας καταλίπῃ θηλείας, σὺν ταύτῃσι, ἐὰν δὲ μὴ, τούσδε· κυρίους εἶναι τῶν χρημάτων· ἐὰν δ' ἀδελφοὶ ὦσιν ὁμοπάτορες, καὶ ἐὰν παῖδες ἐξ ἀδελφῶν γνήσιοι, τὴν τοῦ πατρὸς μοῖραν λαγχάνειν. Twee fragmenten van SOLONS wetgeving, die echter op zich zelf geenen zin geven. De eerste bepaling der wet bevat natuurlijk, dat

Digitized by Google

zoo iemand zonder testament sterft en alleen dochters nalaat, deze als ἐπίκληροι door den naasten bloedverwant met de erfenis ten huwelijk kunnen geëischt worden. Ik vraag echter ieder die slechts een weinig Grieksch verstaat, of het mogelijk is dat deze woorden dien zin hebben. Toch bewijst de oud-Attische dat. plur. genoegzaam dat wij het hier met een oud fragment te doen hebben. Het is zeer waarschijnlijk dat de compilator dezer fragmenten de volgende plaats voor oogen heeft gehad, waaruit wij kunnen zien, wat SOLON op dit stuk had bepaald. Ik bedoel Is. Pyrrh. Hered. § 68, waaruit wij zien hoe hij aan zijne onverstaanbare formule σὺν ταύτῃσι komt; ὁ γὰρ νόμος διαρρήδην λέγει ἐξεῖναι διαθέσθαι, ὅπως ἂν ἐθέλῃ τις τὰ αὑτοῦ, ἐὰν μὴ παῖδας γνησίους καταλίπῃ ἄρρενας· ἂν δὲ θηλείας καταλίπῃ, σὺν ταύταις. Uit deze of althans dergelijke plaatsen heeft hij eene uitdrukking overgenomen, zonder die te begrijpen. Even weinig kan τούσδε een paar woorden verder beteekenen *de volgende*, gelijk de zamenhang eischt. Erger is het echter met de bepaling zelve. Er moet staan, dat als iemand geene kinderen nalaat, zijne broeders tot de erfenis geregtigd zijn, en dat de kinderen van vooroverledene broeders de portie van hunnen vader of staaksgewijze erven. SCHELLING echter, die meerdere fouten begaan heeft, omdat hij zich streng aan de woorden der wet wilde houden, heeft met regt gezien dat de woorden zoo als zij daar staan dit nimmer kunnen beteekenen, en verzint nu p. 114 eene verklaring, die van allen grond ontbloot is. Na iemands afstammelingen erft zijn vader, zegt hij, en te regt. Doch nu moeten de aangehaalde woorden beteekenen, dat broeders en broeders kinderen de erfenis verdeelen, die anders aan den vader des overledenen gekomen zou zijn, zoo deze nog in leven was. Ik zou veel kunnen zeggen om dit gevoelen aan te vallen, dat op zich zelf wel waar is, maar in deze wet niet staat, maar de opmerking zij voldoende dat vooreerst in deze wet uitdrukkelijk van het erven des vaders had moeten gesproken worden (een nieuw bewijs voor de onvolledigheid) en dat de μοῖρα πατρός welligt gezegd zou kunnen worden, zoo deze een *deel* der erfenis van zijnen zoon verkreeg, maar niet nu, daar hij slechts universeel erfgenaam zijn kan. Eene dergelijke fout begaat SCHELLING p. 108, als hij uit de boven behandelde woor-

Digitized by Google

den σὺν ταύτῃσι afleidt, dat de dochters voor de helft als ἐπίκληροι erven, en de nalatenschap voor de andere helft aan de naaste erfgenamen vervalt. Het gevoelen heeft niets waarop het steunt; ware het der moeite waard, dan zou ik het tegendeel bewijzen uit ISAEUS redevoering over de nalatenschap van CIRON.

Haarlem, Mei 1852. S. A. NABER.

BLADVULLINGEN.

VIRG. *Aen. V.* 530 vlgg.:

530. Nec maxumus omen
Abnuit Aeneas; sed[1] laetum amplexus Acesten
Muneribus cumulat magnis ac talia fatur:
Sume pater: nam te voluit rex magnus Olympi
Talibus auspiciis exsortem ducere honorem[2].
535. *Ipsius Anchisae longaevi hoc munus habebis,*
Cratera inpressum signis, quem Thracius olim[3]
Anchisae genitori in magno munere Cisseus[4]
Ferre sui dederat monumentum et pignus amoris.

Indien de zesde der bovenstaande versregels van VIRGILIUS zelf is, dan heeft hij er weinig ongelukkiger gemaakt. Ik voor mij kan niet gelooven dat het zoo is, en mij dunkt dat dit uit eene oplettende lezing der geheele plaats in haren zamenhang duidelijk blijken moet. Laat ons zien. AENEAS wil den grijzen ACESTES met een buitengewoon geschenk vereeren voor de buitengewone verschijning die er met zijn pijl bij den wedstrijd op *Sicilie* plaats had, door boven in de lucht in brand te geraken en even als een komeet te verdwijnen. Dat ACES-

[1]) Cod. Med. (Ed. Foggin. 1741) vs. 530 MAXIMUS 531. SET.
E M
[2]) 534. EXORTAM (A eras.). — HONORES. (S eras.).
H
[3]) 536. CRATERAM (M insuper eras.). — TRACIUS OLI—
[4]) 537. GENITORIS (S ins. eras.). — CISSAEUS. . — 538. MONIMENTUM.

Digitized by Google

TES voor dat wonder iets verdiend had, hoe natuurlijk! VIRGILIUS moest geen *Romein* geweest zijn en voor geen *Romeinen* gezongen hebben, zoo hij zulke voorteekens onbeloond had laten voorbijgaan. De aanspraak van AENEAS tot ACESTES is dan ook zeer gepast, maar wordt door den zesden regel jammerlijk bedorven, zoodat ik geen oogenblik twijfel of de ware lezing der plaats, ook met verandering der interpunctie, is deze:

Sume pater (nam te voluit rex magnus Olympi
Talibus auspiciis exsortem ducere honorem)
Cratera inpressum signis cet.

In 't algemeen beschouwd, vraag ik eerst, hoe 't mooglijk zou zijn, dat VIRGILIUS ooit kon schrijven: Gij zult dit geschenk *van den bejaarden* ANCHISES hebben, hetwelk CISSEUS eens *aan mijn vader* ANCHISES gaf? Waartoe dat dubbele ANCHISES, en wel eerst met het epitheton *longaevus*, dan met dat van *genitor?* VONDEL, op wien ook te dezer plaatse de aanmerking van PEERLKAMP (*Aen. IV.* 298) toepaslijk is, vertaalt om die reden zeer verstandig:

»Dees schenkaadje is van Anchijs
»Den ouden nog bewaard; een gouden kop, gedreven
»Met groot aanzienlijk werk, van Cisseus HEM gegeven
»Den Thracer, tot een pand van gunst.

Op andere plaatsen is 't met zulk eene herhaling heel anders gesteld, als *Aen.* VI. 166.

Hectoris hic magni fuerat comes, Hectora circum cet.

Ib. V. 61 vlgg.

Bina boum vobis Troia generatus Acestes
Dat numero capita in naves; adhibete penates
Et patrios epulis et quos colit hospes Acestes.

Vgl. *Buc.* II. 35—39. *Aen.* VII. 219. X. 702 vlgg. Bovendien is er in die weinige regels eene opeenstapeling van *munus*, waar men onder bezwijkt, hoewel zulks anders bij VIRGILIUS niet ongewoon is, zooals deze plaats zelf daarvan mede 't bewijs kan leveren in het viervoudige *maximus*, *magnis*, *magnus*, *magno*, gelijk ook met *ingens* het geval is *Aen.* VI. 413, 417, 423, 426; waarover WAGNER *Var. Lectt. ad Aen.* V. 181. Maar, om in bijzonderheden te komen, al dadelijk doet zich in den eersten regel de twijfel op of *sumere* absolutè gebruikt kan worden; ik

Digitized by Google

meen van niet, en daartoe kan men niet brengen plaatsen als HOR. *Od.* I. XII. 1 vlg. *Epist.* I. III. 7., waar het woord ten onrechte voor intransitief gehouden wordt; evenmin *Sat.* III. 259, waarbij uit het voorgaande gedacht wordt *poma;* en desgelijks VIRG. *Buc.* V. 88 At tu sume pedum. Vgl. ook PLAUT. *Trin.* II. III. 12. Van daar misschien de verandering, in vele hss., van *sume* in *summe.* Verder wat *ipsius* betreft, er is geen tweede plaats, waarin *ipse* bij een subst. met zijn adjectief gevoegd wordt; zie des noods WAGNER *Quaestt. Virg.* XVIII. in zijne uitgave T. III. p. 457—471. Ook *longaevus* heeft een verdachten reuk, aangezien 't alleen van levenden, nooit van gestorvenen voorkomt, als blijkt uit *Aen.* II. 525. III. 169. V. 620. VI. 321. XII. 44. 420, om nog andere plaatsen en auteurs buiten spel te laten. Zoo ook I. 121 *grandaevus Aletes.*

Maar, dit alles niet eens meêgerekend, wat beteekent dan nog de geheele regel in of buiten den zamenhang? Ten minste er doet zich driederlei verklaring op, als 1°. gij zult dit geschenk (als) van ANCHISES u gegeven krijgen, 2°. gij zult dit geschenk aan ANCHISES gegeven ontvangen, 3°. gij zult dit geschenk van ANCHISES herkomstig ontvangen. Zulk eene dubbelzinnigheid ligt niet in *Buc.* VIII. 60 *extremum hoc munus morientis habeto.*

Ten laatste blijft mij nog over, de noodzakelijkheid der parenthese uit het standvastig gebruik daarvan in dergelijke gevallen bij VIRGILIUS op te helderen. *Georg.* I. 36. vlgg.

Quidquid eris (nam te nec sperent Tartara regem
Nec tibi regnandi veniat tam dira cupido)
Dâ facilem cursum cet.

Ib. vs. 143 vlgg.

Tum ferri rigor atque argutae lamina serrae,
(Nam primi cuneis scindebant fissile lignum)
Tum variae venere artes.

Buc. VI. 18 vlg.

Adgressi (nam saepe senex spe carminis ambo
Luserat) iniiciunt ipsis ex vincula sertis.

Verder *Georg.* II. 204, IV. 9; ib. vs. 67 en 487. *Aen.* I. 308.

Qui teneant (nam inculta videt) hominesne feraene.

Digitized by Google

Ib. 643 vlg.
Aeneas (neque enim patrius consistere mentem
Passus amor) rapidum ad naves praemittit Achaten.
II. 376 vlg.
Dixit et extemplo (neque enim responsa dabantur
Fida satis) sensit medios delapsus in hostes.
III. 362 vlgg.
Fare age (namque omnem cursum mihi prospera dixit
Religio et cuncti suaserunt numine divi
Italiam petere et terras tentare repostas;
Sola novum dictuque nefas Harpyia Celaeno
Prodigium canit et tristes denuntiat iras
Obscenamque famem) quae prima pericula vito?
IV. 20.
Anna (fatebor enim) miseri post fata Sychaei cet.
Ib. 105 vlg.
Olli (sensit enim simulata mente locutam)....
Sic contra est ingressa Venus.
Ib. 632 vlgg.
Tum breviter Barcen nutricem affata Sychaei
(Namque suam patria antiqua cinis ater habebat):
Annam cara mihi nutrix huc siste sororem.
IX. 703 vlgg.
Tum Bitian ardentem oculis animisque frementem
Non iaculo (neque enim iaculo vitam ille dedisset),
Sed magnum stridens contorta phalarica venit cet.
X. 18 vlgg.
O pater, o hominum rerumque aeterna potestas,
(Namque aliud quid sit, quod iam implorare queamus)
Cernis ut insultent Rutuli?
Ib. 217 vlg.
Aeneas (neque enim membris dat cura quietem)
Ipse sedens clavumque regit velisque ministrat.

Ten slotte zal het zeker geen aandachtig lezer ontgaan, hoeveel de plaats door de uitwerping van den bedoelden regel aan kracht en levendigheid wint en hoe nu ook de in parenthese staande woorden een draaglijken zin geven, die er an-

Digitized by Google

ders bezwaarlijk uit te halen is, als bevattende in den gewonen tekst de gevolgtrekking of reden van 't enkele *sume*, dat voorgaat, en, blijkens de punt achter *honorem*, volstrekt in geen verband staande met het volgende, waarop zij in tegendeel *juist* en *alleen* moeten zien.

Groningen, *Augustus* 1852. W. HECKER.

Meer dan ééne reden heeft ons genoopt, de voorstellen van tekstverandering niet te motiveren, die in onze lijsten van emendaties voorkomen; en, mogt het overbodig en langdradig wezen die allen hier op te geven, soms is het echter niet onnut aan enkele daarvan te herinneren. Zoo mag het thans voldoende zijn aan te stippen, dat eene uitwerking der conjecturen in onze drie eerste nummers vervat eene veel grootere ruimte zou vereischen dan den geheelen omvang dier stukken, terwijl bovendien bij vele gissingen het nut van zoodanige uitwerking geheel buiten verhouding staat tot haren omvang. Immers sommige gissingen zijn invallen, die men wel kan *illustrare*, zoo als vele geleerden dit noemen, waarvan men wel de mogelijkheid, de gepastheid, de overeenkomst met den trant des betrokkenen schrijvers en zooveel andere bijzonderheden kan bewijzen, maar wier noodzakelijkheid geheel buiten den kring van een betoog valt. Anderen daarentegen rusten op vaste regels: zoodra men de waarheid dier regels niet betwist, worden zij zonneklaar, en weinig meer dan verbetering van drukfouten.

Na het bovenstaande moge het vermetel schijnen, mijne gissing op LIV. X. 34, medegedeeld op bl. 97 van dit tijdschrift, onder de laatste soort te rekenen; die schijn zal verdwijnen, wanneer ik doe opletten, dat ook hare waarheid afhangt van eenen vasten regel, van een doorloopend gebruik des historieschrijvers, dat ik bekend onderstelde, en hier niet weder zou ophalen indien mij niet van goeder hand verzekerd ware dat bevoegde mannen aan mijne gissing twijfelden. Thans zal echter blijken, dat wanneer de regel waar is, wanneer het gebruik doorgaat dat ik meen te hebben opgemerkt, die gis-

Digitized by Google

sing daarvan een noodzakelijk gevolg is, onbetwistbare waarheid bezit, naauwelijks van de alledaagsche verbetering eener drukfout verschilt, en dus, ik haast mij 't zelf te zeggen, de auteur alle verdienste behalve de zeer ondergeschikte van oplettend gelezen te hebben ten eenenmale ontbeert.

Liv. X. 34 in. (Ed. Tauchn. 1829) staat bij gelegenheid der inneming van *Milionia* door de *Romeinen* in het jaar 460 (294 v. C.): »Samnitium *caesi* tria millia ducenti: *capti* quattuor »millia septingenti, praeter praedam aliam." Ik lees *caesa* en *capta*, immers Livius heeft de gewoonte, deze en dergelijke[1] deelwoorden in het mann. of onz. te gebruiken, al naar het geslacht van het *naaste* betrokkene meervoudig naam- of telwoord. Dezen regel zal ik voor voldoende bewezen achten door het opgeven der onderstaande voorbeelden, zonder verderen omhaal:

III. 5: »Romanos cecidisse in Hernico agro quinque millia »ac trecentos: ex praedatoribus Aequorum ... ab A. Postumio »consule duo millia et *quadringentos caesos* ..... *interfecta* inde »quattuor *millia* et, exsequendo subtiliter numerum, ducentos, »ait, et triginta."

VII. 36 f. »Quos intra vallum egerat pavor, (fuere autem »ad triginta millia) *omnes caesi*; castra direpta."

VIII. 30 m. »Viginti *millia* hostium *caesa* eo die tradun»tur."

IX. 15 m. »Septem *millia* militum sub iugum *missa*," cet.

IX. 27 f. »Ad triginta *millia caesa* aut *capta* Samnitium »proditum memoriae est."

IX. 31 f. »..... *caesa* ad viginti *millia* hominum" cet.; *caesi* Ms. Voss. 2 bij Drakenborch.

IX. 37 f. »*Caesa* aut *capta* eo die hostium *millia* ad sexa»ginta."

---

[1]) Dergelijke, niet alle. Immers de noot van J. F. Gronovius op XXXVII. 39. § 2. bij Drak. t. a. p. schijnt te bewijzen, dat bij adiectiva die iets anders dan zulk eene bloote vermelding der resultaten van een gevecht te kennen geven wel degelijk het onzijdige geslacht (dat grammaticaal naauwkeuriger zou wezen) door het mannelijk dat er onder verstaan is kan worden vervangen. Vgl. XXXVII. 40, XL. 41, XLIV. 42. Ware 't niet om die noot, dan zou ik met minder voorbeelden hebben kunnen volstaan.

Digitized by Google

IX. 44 m. »Alii haud dubie Samnites victos, ac viginti *mil-*»*lia* hominum *capta* tradunt" cet.

X. 14 f. »Tria millia et *quadringenti caesi: capti octingenti* ferme et triginta" cet.; *quadraginta caesa* Ms. Haverk., *quadringenta caesa* Mss. Portug. et Gaertn. bij DRAK.

X. 17 f. »Ad *tria millia* hostium circa muros *caesa*" cet.

X. 19 f. »Septem millia ac *trecenti* hostium *occisi*, duo mil-»lia et *centum viginti capti;*" *occisa* Mss. Voss. 1. Leid. 2. Lovel. 1. 4. en Hearnes Oxf. Hs. N.; *caesa* Mss. Gaertn. en Haverk., *caesi* Mss. Portug., Harl., Fragm. Havn. en Aldus, allen bij DRAK.

X. 20 f. »*Caesa* ad sex *millia* hominum: duo millia et *quin-*»*genti capti* . . . captivorum *recepta* septem *millia* et quadrin-»genti."

X. 29 f. »*Caesa* eo die hostium viginti quinque *millia*, octo »*capta*. Nec incruenta victoria fuit, nam ex P. Decii exercitu »*caesa* septem millia; ex Fabii mille septingenti."

X. 30 in. »Perusinorumque et Clusinorum *caesa* amplius »*millia* tria.... Samnitium .... ex millibus quinque ad mille »*caesi*."

X. 31 m. »*Caesa* ergo Samnitium sexdecim *millia* trecenti, »*capta* duo *millia* septingenti" *capta* II. Mss. Leid. en Lovel. 1, *capti duo millia* Hearnes Oxf. Hss. B. C. bij DRAK.

X. 37 in. »Duo millia *octingenti* Etruscorum *caesi* . . . . . »*capta* amplius duo *millia* hominum, minus duo *millia* circa »muros *caesa*."

X. 39 in. »*Caesa* ibi *millia* hominum duo ferme atque octin-»genti: *capta* quattuor *millia* ducenti septuaginta", *caesi ibi* Mss. Portug. Haverk. bij DRAK.

X. 42 m. »*Caesa* illo die ad Aquiloniam Samnitium *millia* »triginta trecenti quadraginta: *capta* tria *millia* octingenti et »septuaginta."

X. 43 m. »*caesa* ad quattuor *millia* octingenti octoginta."

X. 45 f. »septem millia *quadringenti caesi*, *capta* minus tria *millia* hominum," *caesa* Ms. Voss. 2, en later *minus tribus* »*mil. caesi* Ms. Lovel. 4, beiden bij DRAK.

Ik eindig dus gemstelijk met twee nieuwe maar ditmaal ook op hss. steunende lezingen:

Digitized by Google

X. 46 f. »*Caesa* ibi hostium duo *millia* quadringenti, minus »duo *millia capti*," l. »*capta*": *caesa ibi hominum* Mss. Voss. 1. Leid. 2. Portug. Haverk., en *capta* Mss. Voss. 1. Leid. 2. Lovel. 4. Portug. Haverk., Hearnes Oxf. Hs. N., allen bij DRAK.; »multi recc. Codd. *caesa* ibi hominum — minus duobus milli»bus *capta*." ALSCHEFSKI.

XXVII. 16 m. »Millia triginta servilium capitum dicuntur »*capti*" l. »*capta*": zoo Mss. Lov. 3. 4. 5., Ber., Gaertn. Hav. bij DRAK., de betere hss., b. v. Flor. Harl. hebben evenwel *capti*.

L., 16 *Julij* 1852. E. J. K.

De spreekwijze *si quando* (*zoo ooit*), welke bij de Latijnsche schrijvers zeer dikwijls gevonden wordt (b. v. bij CIC. *Rosc. Amer.* 13, *de Legg.* I. 3. 7.) heeft bij LIVIUS bijzonder de aandacht der *librarii* tot zich getrokken, die er meermalen, ter opheldering van *quando* misschien, *unquam* hebben bijgevoegd.

In de lijst van emendaties op LIVIUS in het 1e stuk van dit tijdschrift is eene dier plaatsen (X. 14) reeds aangewezen. Ik voeg er nog deze drie bij:

1. — VI. 42 f. (TAUCHN. 1829): »Ita ab diutina ira tandem in concordiam redactis ordinibus, quum dignam eam rem senatus censeret esse, meritoque id, si quando [*unquam*] alias, deum immortalium causa libenter facturos fore, ut ludi maximi fierent, et dies unus ad triduum adiiceretur;" cet.
2. — VIII. 4 m. »*Atqui*, *si quando* [unquam] *consociandi imperii, usurpandae libertatis tempus optastis, en hoc tempus adest, et virtute vestra et deum benignitate vobis datum.*"
3. — VIII. 6 f. »Agitatum etiam in consilio est, ut, si quando [*unquam*] severo ullum imperio bellum administratum esset, tunc uti disciplina militaris ad priscos redigeretur mores."

's Hage, *Junij* 1852. DR. W. BISSCHOP.

Digitized by Google

IN LUCIANI VERAS HISTORIAS ET SOMNIUM OBSERVATIONES CRITICAE.

Quod post Coretum in Annotationibus illis, *Orationi Inaugurali* additis (praec. p. 113 sqq.), C. Fr. Hermannus in Schneidewini *Philologo* (III. 3. p. 314) denuo observaverat atque exemplorum serie demonstraverat, Luciani scripta nondum ita persanata esse, ut critica ope supersederi possint, quin immo hodieque cuiusvis generis vitiis contaminari, id quam vere observatum sit, neminem fugere potest, qui in legendis terendisque facetissimi scriptoris operibus fidelem ac strenuam operam collocat. Nil attinet querimonias cumulare atque criminationes, quibus plus semel novissimus Luciani editor, Iacobitzius, ictus nec tamen perculsus est; cuius editione haud facile carere poterit, quicumque misere habito Luciani textui pro virili parte subvenire studet. Magna enim industria omnia undique congessit, quae variarum lectionum agmina in haud sane exiguo codicum numero annotaverat vir gnavus, cui ἕτερον μὲν ἔδωκε πατὴρ, ἕτερον δ' ἀνένευσε. Neque meum est, merito praedicatas Fritschii lucubrationes Lucianeas novis laudibus efferre. Cuius in scriptis, ut verbo dicam, admiror egregiam sagacitatem, exquisitam doctrinam, felicissimam observandi observatisque feliciter utendi dotem, desidero temperantiam et elegantiam. Cum propositum mihi sit, istud duumvirorum clarissimorum de textus Lucianei conditione latum iudicium exemplis aliquot insuper confirmare, duas

[1]) Usus sum editionibus Iacobitzii et Dindorfii (Parisiis, Didot. 1842). Reitzianam hic illic, Lugduni Bat. per aliquot dies commoratus, inspexi; cuius praeterea lectiones Iacobitzius maximam partem in annotationibus textui subiectis diligenter indicavit.

Digitized by Google

mihi liceat in opusculi quasi limine collocare observationes, quas haud sane spernendas arbitror, si quis LUCIANO emendando operam navat. Etenim sunt in LUCIANI scriptis, quae felici quodam casu a morbo qui reliquos invasit intacta, temporum iniquitati librariorumque stupori obluctata et fere integra emersisse dicas. Elegantissimus v. c. *περὶ τῶν ἐπὶ μισθῷ συνόντων*, fervide et scite conscriptus, cui nomen est *πῶς δεῖ ἱστορίαν συγγράφειν* libellus, suavissimae istae *Verae Historiae* e multo limpidiore fonte videntur esse derivata, quam e quibus reliqua LUCIANI scripta, e. g. *Somnium*, *Timon*, *Contemplantes*, *Cataplus*, *Deorum* et *Mortuorum Dialogi* ad nos propagata sunt. Quod vix opus est ut dicam non ita accipiendum esse, ac si ista LUCIANI scripta omnino vitiis corruptelisque vacua putarem; quam opinionem, si esset, meam vel primo loco a me nominati libelli primus versus refutaret (*d. Merc. Cond.* 1), ubi in vocabulis: *Καὶ τί σοι πρῶτον, ὦ Φιλότης, ἢ τί ὕστατον, φασὶ, καταλέξω*; haud dubie ex HOMERI *Odyss. ι* 14, ad quem locum alludi vel interpositum illud *φασὶ* demonstrat, restituendum est *καὶ τί σοι πρῶτον, ὦ Φιλότης, τί δ' ὑσάτιον καταλέξω*. In libello vero »*quomodo historia sit conscribenda*" vel uno illo loco talia opinatus gravissimi erroris posset convinci, quo OMPHALE HERCULIS leone induta fuisse dicitur (*quom. hist. conscr. sit* 10): *Ἦν δὲ ἀμελήσας ἐκείνων ἡδύνῃς πέρα τοῦ μετρίου τὴν ἱστορίαν μύθοις καὶ ἐπαίνοις καὶ τῇ ἄλλῃ θωπείᾳ, τάχιστ' ἂν ὁμοίαν αὐτὴν ἐξεργάσαιο τῷ ἐν Λυδίᾳ Ἡρακλεῖ· ἑωρακέναι γάρ σέ που εἰκὸς γεγραμμένον, τῇ Ὀμφάλῃ δουλεύοντα, πάνυ ἀλλόκοτον σκευὴν ἐσκευασμένον* (leg. *ἐνεσκευασμένον*), *ἐκείνην μὲν τὸν λέοντα αὐτοῦ περιβεβλημένην κτἑ.* Qui versionem confecit DINDORFII editioni additam, bene vertit »illam quidem ipsius leonina indutam," at religioni ducebant editores e Graecis quoque ridiculum errorem tollere, *τὴν λεοντῆν* pro *τὸν λέοντα* scribendo[2]. Eodem modo

[2]) Itaque ultra veritatis fines sese proripi passus est LACTANTIUS, *de f. rel.* I. 9. »sed etiam impudicae mulieri OMPHALAE (scil. serviit), quae illum vestibus suis indutum sedere ad pedes suos iubebat pensa facientem . . . . non enim ista LUCILIUS narrat aut LUCIANUS, qui Diis et hominibus non *pe-*

Digitized by Google

cui versionem substruxerant, bonam lectionem, in textum recipere non erant ausi *Tim.* 50: Καὶ ἠρίστευσε δὲ ὑπὲρ τῆς πόλεως πέρυσι πρὸς Ἀχαρναῖς καὶ κατέκοψε τῶν Πελοποννησίων δύο μοίρας. In Latinis legimus »et duas Peloponnesiorum *moras* »cecidit," quod in Graecis quoque iamdiu restituere (sc. μόρας) debuissent. Id unum volo atque contendo, meliores olim horum librorum exstitisse codices, e quibus serioris aetatis apographi tamquam e communi forte manaverint, quam e quibus reliquorum LUCIANI scriptorum libri Mss. hausti sint. Quod alterum monendum habeo, id haud dubie iam olim aliis tacito observatum, nec tamen (ubi luculenta ista exempla exceperis, quae COBETUS l. l. p. 46 in ipso *Soloecista* notavit) quantum scio data opera propositum atque exemplis confirmatum est.

Magnas videlicet contendo LUCIANI futuro sospitatori cautiones esse adhibendas, ne librariorum peccata sibi videatur tollere, cum ipsa LUCIANI vitia emendet. LUCIANI enim in dialectum, ut ita dicam, qui data opera inquiret, duplici vitiorum genere mox videbit illum laborare. Vixit illo tempore, quo Graeca, imprimis Attica lingua, a vetere splendore et a pristina castitate et puritate iam mirum quantum desciverat, et ut erat lepidus acerbusque vitiorum ab aliis commissorum indagator et censor, ita haud raro in vitia ipse incidit, quae ἐπιχαιρέκακος in aliis riserat et exagitaverat. Ab istis igitur, qui hic illic in LUCIANI scriptis apparent *barbarismis* abstinendum erit, nisi qui LUCIANUM e LUCIANO pellere velit. Praeterea LUCIANUS, ut erat in carminibus Homericis Atticisque et poetis et prosae orationis scriptoribus versatissimus, saepe utitur vocabulis Homericis vel quae SOLONIS κύρβεις redoleant. Ipsis Atticis interdum est purior, ὑπεραττικίζει et ὁμηρίζει, qui modo usus erat formis et vocabulis, quae Athenienses vix intellexissent. Quam meam sententiam iam exemplis aliquot confirmabo. Initium faciam a barbarismis, in quibus demonstrandis multis verborum ambagibus non erit opus, cum dubium esse nequeat, quid in iis barbarum sit. *Somn.* 2: ἢ βόας ἢ ἵππους ἢ καὶ νὴ Δί' ἀνθρώπους ἀνέπλαττον. *Ibid.* 3: Ἐγκοπέα γάρ τινά μοι δοὺς ὁ θεῖος,

---

percit, sed hi potissimum, qui Deorum laudes canebant", nisi forte pro »non enim ista LUCILIUS" legendum est: n. e. i. LUCILIUS *solum*.

Digitized by Google

Ibid. 4: καὶ τοὺς μώλωπας ἐδείκνυον. *Ibid.* 6: μικροῦ γοῦν με διεσπάσαντο πρὸς ἀλλήλας φιλοτιμούμεναι. *Ibid.* 9: ἀλλ' αὐτὸ μόνον ἐργάτης καὶ τῶν ἐκ τοῦ πολλοῦ δήμου εἷς (Athenienses: τῶν πολλῶν εἷς). *Ibid.* 11: καὶ ὑπὸ τῶν γένει καὶ πλούτῳ προὐχόντων ἀποβλεπόμενος. Quae omnia haud dubie ipsi LUCIANO crimini sunt danda, cui nolim tribuere, quod est in § 4. ἀγανακτησαμένης δὲ τῆς μητρὸς καὶ πολλὰ τῷ ἀδελφῷ λοιδορησαμένης. Scripsit haud dubie ἀγανακτησάσης, ut ἀγανακτήσας in § 3. Utuntur qui barbaram formam apud LUCIANUM pertinaciter tuentur, THOMAE MAGISTRI i. v. Ἀγανακτησάμην (p. 48, 6. RITSCHL) auctoritate, qui eam e LUCIANO affert. Sed THOMAM MAGISTRUM pessimo usum esse LUCIANI codice, non hoc unicum (alterum ipsum *Somnium* praebet) exemplum est, e quo colligere liceat. De aliis nonnullis barbarismis quibus absque omni LUCIANI culpa *Somnium* foede est maculatum, postea sermo erit. *Tim.* 2. τὰ ὦτα ἐκκεκώφησαι, ὥσπερ οἱ παρηβηκότες (Attice: ἐκκωφόω). *Ibid.* 12: οὐτδὶ δὲ οἱ λάροι τῇ πενίᾳ ξυνέστωσαν. *Ibid.* 19: ὅπως τὸν κεραυνὸν ἀκονήσαντες ἐπισκευάσωσιν. *Ibid.* 37: ἀνέξομαι γάρ σε ὀλίγα λέγοντα διὰ τὸν Ἑρμῆν τουτονί (Graece σου ὀλίγα λέγοντος). *Dial. Deor.* I. 2: οὐ γὰρ ἀγνοήσεις αὖθις ἔνθα ὁ Καύκασός ἐστιν. *Ibid.* 5. 2. Οὕτως ἠπόρεις οἰνοχόων, καὶ ἀπηγορεύκασιν ἄρα ἥ τε Ἥβη καὶ ὁ Ἡρακλῆς διακονούμενοι (Attice: ἀπειρήκασιν). *Dial. Marin.* XIV. 4. ἱκανὴν γὰρ ἡμῖν τιμωρίαν ἔδωκε (bene Graece δίκην δοῦναι erat dicendum). *Ibid.* XV. 1. Ἀλλὰ τὸν Σιδώνιον Ἀγήνορα οἶδας; *Mort. Dial.* IV. 2: ἤκουσιν ἐπιβουλεύοντες ἀλλήλοις ὡς ἐοίκασιν (adde *Ibid.* XVIII. 1. θαυμάζουσι τὰ ὀστᾶ, ὧν σὺ ἔοικας καταφρονεῖν). *Ibid.* V. 2: τὸν ὀνειροπολη-θέντα πλοῦτον ἀπολιπόντες ἡκέτωσαν ἤδη. *Ver. Histt.* I. 7: τὸ μὲν τοῦ Διονύσου τὸ μικρότερον. *Ibid.* 30: οὐ μέντοι ἔφθη συν-αράξαι. *Ibid.* II. 25: καὶ αὕτη δὲ οὐκ ἀφανὴς ἦν ἐπινῶς (leg. ἐπιμανῶς) ἀγαπῶσα τὸν νεανίσκον. *Vitar. Auct.* 6: Θεὸς οὖ βροτός τις εἶναι φαίνεται (non βροτοί, sed θνητοί Diis sunt oppositi). Quem a LUCIANO peccatorum catalogum facili negotio multis possem augere; cui rei altera spero propediem occasio se praebebit. Paucis enim propositis exemplis, quibus poëtica obsoletaque in dialogos introduxit vocabula, ad id propero, cuius causa omni iam hac, eaque nimis vereor longa, usus

Digitized by Google

sum praefatione. Obsoleto vocabulo utitur *Tim.* 53. *μετάφρενον*, Homerico in eadem paragrapho, *πάμπαν*. Quibus adde *Dial. Mar.* XIV. 2: *ὑπόπτερον γὰρ αὐτὸν ἡ Ἀθηνᾶ ἔθηκεν. Char.* 1: *στερόμενοι. Ibid.* 3: *ἀτασθάλω. Pisc.* 6: *ἐριδαίνειν. De Merc. Cond.* 7: *καὶ δούλους ἀντ' ἐλευθέρων τίθησι. Quom. hist. conscr. sit* 37: *ὀξὺ δεδορκώς. Alexand.* 15. *σιτοφάγοις*. Vocabula illa Thucydidea sententiasque Thucydideas, quibus v. c. in *Veris Historiis* potissimum est usus, huc non pertinere apparet. Quibus data opera est usus, ut adhibitis istis *λόγοις ἱπτολόφοις* narrationis vim comicam augeret. Quibus in indagandis egregiam operam collocavit FRITSCHIUS, *Quaestt. Luc.* p. 169 et *Ep. Crit. ad Friedem.* p. IX.

Iam, speciminis ergo, aliquot perlustrabo LUCIANI in *Veris Historiis* et in *Somnio* locos corruptos.

I.

Verae Historiae.

I. 3. *Κτησίας ὁ Κτησιόχου ὁ Κνίδιος συνέγραψε περὶ τῆς Ἰνδῶν χώρας καὶ τῶν παρ' αὐτοῖς, ἃ μήτε αὐτὸς εἶδε μήτε ἄλλου εἰπόντος ἤκουσε.* Haud magnam profecto fidem mereret rerum gestarum scriptor, qui tamquam vera memoriae proderet, quae neque ipse vidit neque *ἄλλου εἰπόντος ἤκουσε*, neque haec sententia potuit esse LUCIANI, talia pronuntiantis *Quom. hist. conscr. sit* 7: *ἡ δὲ οὐκ ἄν τι ψεῦδος ἐμπεσὸν ἡ ἱστορία, οὐδ' ἀκριαῖον ἀνάσχοιτο, οὐ μᾶλλον ἢ τὴν ἀρτηρίαν ἰατρῶν παῖδές φασι τὴν τραχεῖαν παραδέξασθαι ἄν τι ἐς αὐτὴν καταποθέν.* Ille demum fide dignus videtur esse rerum scriptor, atque praecipue geographus fide dignus, qui nil commentariis inserit, nisi quod aut ipse vidit aut ab aliis, qui viderint, comperit. Scribendum est: *ἃ μήτε αὐτὸς εἶδε μήτε ἄλλου ἰδόντος ἤκουσε.* Quae lectio egregie convenit cum iis, quae secundum PHOTIUM (*Bibl. Cod.* LXXII. p. 108) ipse de se praedicaverat CTESIAS: *φησὶ δὲ αὐτὸν τῶν πλειόνων ἃ ἱστορεῖ αὐτόπτην γενόμενον, ἢ παρ' αὐτῶν Περσῶν, ἔνθα τὸ ὁρᾶν μὴ ἐνεχώρει, αὐτήκοον καταστάντα, οὕτω τὴν ἱστορίαν συγγράψαι.* Quid multa! Ipsa CTESIAE verba persuasum Tibi habeas LUCIANUM *παρῳδῆσαι*; CTE-

Digitized by Google

siae enim alter hic exstat apud eundem PHOTIUM locus, *Cod.* LXXII. p. 158: *ταῦτα γράφων καὶ μυθολογῶν Κτησίας λέγει τἀληθέστατα γράφειν, ἐπάγων, ὡς τὰ μὲν αὐτὸς ἰδὼν γράφει, τὰ δὲ παρ' αὐτῶν μαθὼν τῶν ἰδόντων.* In vulgus notus atque iamdiu correctus est PLATONIS locus, qui eandem fere labem contraxerat, *Alcib.* II, p. 141 E. Vulgabatur enim apud PLATONEM: *ταῦτα γὰρ οὐκ ἄλλων ἀκηκόαμεν, ἀλλ' αὐτοὶ παρόντες οἴδαμεν.* Ubi quantocius pro *οἴδαμεν* restituto *εἴδομεν* et sententia sana evadit et PLATONIS textus foedo liberatur soloecismo.

Quod supra dixi, *Veras Historias* ex isto esse scriptorum Lucianeorum numero, quae emendatiora ad nos pervenerint, denuo libellum percurrenti denuo manifestum factum est. Minoris enim fere sunt momenti, quae ad eas, quae sequuntur, paragraphos observanda habeo. Quorum primum est in § 6: *Προσσχόντες οὖν καὶ ἀποβάντες ὡς ἂν ἐκ μακρᾶς ταλαιπωρίας, πολὺν μὲν ἐπὶ τῆς γῆς χρόνον ἐκείμεθα, διαναστάντες δὲ ὅμως ἀπεκρίναμεν κτἑ.* Est hoc peccatum librariis sexcenties commissum ut praepositiones *ἐξ* et *δι'*, quae ut in antiquioribus codicibus scriptae exstabant (cf. BAST, C. P. Tab. VII. 14, p. 711) hebetibus librariorum oculis vix dignoscebantur, et nude positas et in compositis turpiter confuderunt. Cuius corruptelae quae in annott. ad HERACL. *Alleg. Hom.* p. 99 proposui exemplis, duo pace viri clarissimi insuper addam, quae praeter alia olim in ISOCRATE mihi indicavit COBETUS, scilicet *Paneg.* 158 (pag. 81 BEKK.) *ὥστε καὶ τῶν μύθων ἥδιστα συνδιατρίβομεν* (leg. *ἐνδιατρίβομεν*) *τοῖς Τρωϊκοῖς καὶ Περσικοῖς, δι' ὧν ἔστι συνθάνεσθαι τὰς ἐκείνων συμφορὰς* leg. *ἐξ ὧν*, et *Panathen.* 268 (pag. 325 BEKK.) *ἐδέοντό μου καὶ συνεβούλευον μὴ καταλιπεῖν αὐτὸν ἡμιτελῆ μηδ' ἀδιέργαστον* leg. *ἀνεξέργαστον.* § 8 sermo est de mirifico isto genere vitium, quo mulieres superne formosae in viridem et crassum truncum desinebant. *Τοιαύτην*, addit LUCIANUS, *παρ' ἡμῖν τὴν Δάφνην γράφουσιν ἄρτι τοῦ Ἀπόλλωνος καταλαμβάνοντος ἀποδενδρουμένην.* Plus quam dici potest supervacaneum, ne dicam absurdum, est istud sententiae fungi instar adhaerens vocabulum *ἀποδενδρουμένην.* Quod librario referamus, cui istud vocabuli *χρῆμα τεράστιον* acceptum debemus. Gravius a librariis saevitum est in § 9; ubi

Digitized by Google

haec leguntur: *περὶ μεσημβρίαν δὲ οὐκέτι τῆς νήσου φαινομένης ἄφνω τυφὼν ἐπιγενόμενος καὶ περιδινήσας τὴν ναῦν καὶ μετεωρίσας ὅσον ἐπὶ σταδίους τρισχιλίους οὐκέτι καθῆκεν εἰς τὸ πέλαγος, ἀλλ' ἄνω μετέωρον ἐξαπηρτημένην ἄνεμος ἐμπεσὼν τοῖς ἱστίοις ἔφερε κολπώσας τὴν ὀθόνην.* Primo loco istud *ἐξαπηρτημένην*, quod prudenter iam REITZIUS e textu migrare iusserat, pellatur eique *ἐξηρτημένην* substituatur. Deinde vide, quam foede librarius quidam, lectoribus scilicet vel discipulis in difficiliore loco opem laturus, additis vocabulis *ἄνεμος ἐμπεσὼν τοῖς ἱστίοις* pulchrum locum nobis interpolaverit omnemque sententiae nexum structuramque pessum dederit[3]. Cuius generis vitiorum occasionem nactus aliquot praeter hoc in LUCIANI scriptis exempla colligam, uncinorum tantummodo signo indicatis iis, quae ab alia atque ipsius scriptoris manu mihi videntur esse invecta. *Somn.* 5: *τὰ μετὰ ταῦτα δὲ οὐκέτι εὐκαταφρόνητα, ὦ ἄνδρες [ἀκούσεσθε], ἀλλὰ καὶ πάνυ φιλοκάλων ἀκροατῶν δεόμενα. Somn.* 7. *ἐγὼ φίλε παῖ Ἑρμογλυφικὴ [τέχνη] εἰμί·* de quo loco et alio nomine corrupto iterum sermo erit. *Tim.* 13. *Οὐδὲν ἔτι τοιοῦτον ὁ Τίμων ἐργάσεται [περί] σε* 67. *Ibid.* 28. *καὶ πάντα πρότερον πάθοι ἂν ἢ ἐμὲ προέσθαι [ὑπομείνειεν ἄν]*. Similium quas adamant librarii *ἐπεξηγήσεων* in XENOPHONTE sat multae a viris doctis sunt demonstratae. Quos miror latuisse ridiculum glossema, quod est in *Hieronis* Cap. 3. *Ὃς γὰρ ἂν φιλῇται δήπου ὑπό τινων, ἡδέως μὲν τοῦτον οἱ φιλοῦντες παρόντα*

---

[3]) Quae una litura delenda esse iam alios ante me suspicatos esse eo maiore haec dum scribo accepi laetitia, quo graviores hodieque, paene Achilleas dixeris, qui ingenue ac libere profitentur quid ipsis verum visum fuerit, quorumdam philologorum iras excitare solent. Quicumque secum reputat quam lubricum quotque erroribus obnoxium sit hoc omne quod in emendandis scriptorum Graecorum textibus versatur studium, *irasci* profecto nemini poterit, qui dum verum religiose indagabat, pro Iunone interdum nubem est amplexus. Nam *πορφύρεσιν ἅπαντες* — aurea haec est THUCYDIDIS iam alia occasione mihi excitata sententia — *καὶ ἰδίᾳ καὶ δημοσίᾳ ἁμαρτάνειν, καὶ οὐκ ἔστι νόμος ὅστις ἀπείρξει τούτου.* Quae cum ita sint, qui vidit verum, quod alterum fugerat, comiter monendo et sibi ipsi et illis quorum causa scribit melius consulet, quam severa iudicis morosi induta persona. Quorum iudicium eos in primis miror, qui graviter arbitrantur in aliis explodendum esse, quod sibi ipsis — nec tamen semper impune — facile indulgent.

Digitized by Google

ὁρῶσιν [ἡδέως δ' εὖ ποιοῦσιν] ποθοῦσι δὲ, ἄν ποι ἀπίῃ, ἥδιστα δὲ πάλιν προσιόντα δέχονται, συνήδονται δ' ἐπὶ τοῖς αὐτοῦ ἀγαθοῖς, συνεπικουροῦσι δὲ, ἐὰν τι σφαλλόμενον ὁρῶσιν; ubi vocabula ἡδέως δ' εὖ ποιοῦσιν non solum antithesin quae est in vocabulis ἡδέως παρόντα ὁρῶσιν et ποθοῦσι δὲ ἄν ποι ἀπίῃ, foede interrumpunt, sed etiam si recte intelliguntur quae sunt in fine sententiae συνεπικουροῦσι δὲ κτέ. prorsus supervacanea sunt. *Ver. Hist.* I. 17. τῆς δὲ τροπῆς λαμπρᾶς γεγενημένης πολλοὶ μὲν ζῶντες ἡλίσκοντο, πολλοὶ δὲ καὶ ἀνῃροῦντο, καὶ τὸ αἷμα ἔρρει πολὺ μὲν ἐπὶ τῶν νεφῶν, ὥςε αὐτὰ βάπτεσθαι καὶ ἐρυθρὰ φαίνεσθαι, οἷα παρ' ἡμῖν δυομένου τοῦ ἡλίου [φαίνεται] πολὺ δὲ καὶ εἰς τὴν γῆν κατέσταζεν, ὥστε με εἰκάζειν, μὴ ἄρα τοιούτου τινὸς καὶ πάλαι ἄνω (fort. leg. ἐν οὐρανῷ) γενομένου Ὅμηρος ὑπέλαβεν αἵματι ὕσαι τὸν Δία ἐπὶ τῷ τοῦ Σαρπηδόνος θανάτῳ. I. 18. αὐτοὶ δὲ διαταξάμενοι τεταραγμένοις ἐπιπίπτουσι τοῖς Σεληνίταις [ἀτάκτοις] περὶ τὴν δίωξιν καὶ τὰ λάφυρα διεσκεδασμένοις. II. 7. νῦν μὲν αὐτὸν πιόμενον τοῦ ἑλλεβόρου παραδοθῆναι Ἱπποκράτει τῷ Κῴῳ [ἰατρῷ]. II. 19. μίσγονται μὲν ἀναφανδὸν [πάντων ὁρώντων] καὶ γυναιξὶ καὶ ἄρρεσι. II. 22. Προϊόντος δὲ τοῦ χρόνου, ἐνέστη [ὁ ἀγὼν] τὰ παρ' αὐτοῖς Θανατούσια. *Ibid.* II. 45. Ἤδη δὲ ἰχθύες τε ἡμῖν ἐφαίνοντο καὶ ὄρνεα παρεπέτετο, καὶ ἄλλ' ὁπόσα γῆς πλησίον οὖσης σημεῖα [προὐφαίνετο].

Levioribus nonnullis correctis, ut v. c. § 10: ἀλλὰ θαρρεῖν τε παρεκελεύετο καὶ μηδένα κίνδυνον ὑφορᾶσθαι, πάντα γὰρ ἡμῖν παρέσεσθαι, ὧν δεόμεθα (l. δεοίμεθα). § 13. ὑποζωσάμενοι κολπώσαντες αὐτοὺς τῷ ἀνέμῳ καθάπερ ἱστία φέρονται ὥσπερ [τὰ] σκάφη, ubi τά delendum est. § 16: ἐλέγοντο δὲ κἀκείνων (leg. κἀκείνῳ) ὑστερίζειν τῶν συμμάχων. § 16: τοιαύτῃ μὲν καὶ ὁ Φαέθων ἐπῄει παρασκευῇ, leg. οὖν. § 17: καὶ τὸ μὲν εὐώνυμον τῶν Ἡλιωτῶν αὐτίκα ἔφυγεν οὐδὲ εἰς χεῖρας δεξάμενοι (leg. δεξάμενον) τοὺς Ἱπογύπους. § 18: ἤδη δὲ παρῆν ὁ Φαέθων καὶ αὖθις ἄλλα τρόπαια [ὑπ'] ἐκείνων ἵστατο. § 19. ὑπισχνεῖτο δὲ καὶ φόρους τελέσειν (leg. τελεῖν); quibus addo § 23. ὑπὲρ δὲ τὰς πυγὰς ἑκάστῳ αὐτῶν κράμβη ἐπέφυκε μακρὰ ὥσπερ οὐρὰ, θάλλουσα [ἐς] ἀεὶ καὶ ὑπτίου ἀναπίπτοντος οὐ κατακλωμένη, ubi dele ἐς; quae omnia per se arbitror manifesta esse neque accurata argumentorum enume-

Digitized by Google

ratione egere, iam ad locum pervenio, in quo mihi videor fontem invenisse e quo hauserit LUCIANUS. Leguntur enim haecce § 19 f. Οἱ δὲ περὶ τὸν Φαέθοντα γενομένης δὶς ἐκκλησίας τῇ προτεραίᾳ μὲν οὐδὲν παρέλυσαν τῆς ὀργῆς, τῇ ὑστεραίᾳ δὲ μετέγνωσαν, καὶ ἐγένετο ἡ εἰρήνη ἐπὶ τούτοις. LUCIANUM in omni hoc libello a THUCYDIDE vocabula sententiasque esse mutuatum verbo iam indicavi. Quorum locorum, si quid video, unus est quem modo descripsi. Quod iām alii viderunt (v. REIZ. II. p. 85 ann. 97) nec tamen locum Thucydideum invenerunt, cuius ad exemplar LUCIANUS conformatus est. Haec enim THUCYDIDES I. 44: Ἀθηναῖοι δὲ ἀκούσαντες ἀμφοτέρων, γενομένης καὶ δὶς ἐκκλησίας τῇ μὲν προτέρᾳ οὐχ ἧσσον τῶν Κορινθίων ἀπεδέξαντο τοὺς λόγους, ἐν δὲ τῇ ὑστεραίᾳ μετέγνωσαν Κερκυραίοις ξυμμαχίαν μὲν μὴ ποιήσασθαι κτἑ. Sed vel sic tamen residet apud me scrupulus de vocabulis προτεραίᾳ et ὑστεραίᾳ apud LUCIANUM et de illo ἐν δὲ τῇ ὑστεραίᾳ apud THUCYDIDEM. Τῇ ὑστεραίᾳ nil aliud significare nisi die proximo, pueri non nesciunt. Ubi vero de duabus vel concionibus vel quibuslibet demum rebus est sermo, prior non προτεραία sed προτέρα, posterior non ὑστεραία sed ὑστέρα appellatur. Quod eiusdem THUCYDIDIS sat multi demonstrant loci, v. c. III. 41. Τοιαῦτα μὲν ὁ Κλέων εἶπεν· μετὰ δ' αὐτὸν Διόδοτος ὁ Εὐκράτους, ὅσπερ καὶ ἐν τῇ προτέρᾳ ἐκκλησίᾳ ἀντέλεγε μάλιστα κτἑ. III. 36. Καταστάσης δ' εὐθὺς ἐκκλησίας ἄλλαι τε γνῶμαι ὑφ' ἑκάστων ἐλέγοντο, καὶ Κλέων ὁ Κλεαινέτου ὅσπερ καὶ τὴν προτέραν ἐνενικήκει κτἑ. Quae cum ita sint, apud LUCIANUM pro τῇ προτεραίᾳ et τῇ ὑστεραίᾳ arbitror τῇ προτέρᾳ et τῇ ὑστέρᾳ, et apud THUCYDIDEM pro ἐν δὲ τῇ ὑστεραίᾳ itidem τῇ δ' ὑστέρᾳ esse reponendum. Cf. COBETUM ad XEN. *Hell.* I. VII. 9, in hoc diario p. 308.

§ 23. Τροφὴ δὲ πᾶσιν ἡ αὐτή· ἐπειδὰν γὰρ πῦρ ἀνακαύσωσι, βατράχους ὀπτῶσιν ἐπὶ τῶν ἀνθράκων· πολλοὶ δὲ παρ' αὐτοῖς εἰσιν ἐν τῷ ἀέρι πετόμενοι· ὀπτωμένων δὲ περικαθεζόμενοι ὥσπερ δὴ περὶ τράπεζαν, λάπτουσι τὸν ἀναθυμιώμενον καπνὸν καὶ εὐωχοῦνται. Pro λάπτουσι conieceram legendum esse κάπτουσι, priusquam videram, ita revera exstare in uno codice (ap. IACOBZ. X). Quid significet λάπτω; optime discitur ex ATHENAEO pag. 484 sq., ubi in variorum poculorum enumerandis nominibus, talia dicit

Digitized by Google

de eo quod ΛΕΠΑΣΤΗ vocabatur: Οἱ μὲν ὀξύνουσι τὴν τελευταίαν, ὡς καλή, οἱ δὲ παροξύνουσιν, ὡς μεγάλη. Τοῦτο δὲ τὸ ποτήριον ὠνομάσθη ἀπὸ τῶν εἰς τὰς μέθας καὶ τὰς ἀσωτίας πολλὰ ἀναλισκόντων, οὓς λαφύκτας καλοῦμεν. Κύλικες δ' ἦσαν μεγάλαι. Ἀριστοφάνης Εἰρήνῃ·

τί δῆτ' ἐπειδὰν ἐκπίῃς οἴνου κύλικα λεπαστήν;

(est Pac. v. 916, ubi recte legitur οἴνου νέου λεπαστήν; Prae multis aliis utile est hoc exemplum, quo possit demonstrari, quomodo, invectis librariorum stupidis glossematis, vera lectio fuerit obscurata) ἀφ' ἧς ἔστι λάψαι, τουτέστιν ἀθρόως πιεῖν κατεναντίον τῷ λεγομένῳ βομβυλιῷ, φησὶ γάρ που ὁ αὐτός·

τὸ δ' αἷμα λελάφας τοὐμὸν, ὦναξ δέσποτα

(vid. DIND. *Arist. Fragm.* 492).

Praeter luculentum hoc ATHENAEI testimonium sexcenta possent proponi, ab HOMERI lupis inde λάπτουσι γλώσσῃσιν ὕδωρ usque ad AELIANUM et LXX adeo interpretes exempla, quibus extra omnem contentionem ponitur, λάπτειν usurpari de animalibus hominibusve avide bibentibus. Quae significatio a nostro loco quam sit aliena ex iis apparet, quae apud LUCIANUM statim sequuntur: σίτῳ μὲν δὴ τρέφονται τοιούτῳ; ποτὸν δὲ αὐτοῖς ἐστιν ἀὴρ ἀποθλιβόμενος ἐς κύλικα. Vocabulum κάπτω vero, comicum illud atque librariis saepe non intellectum, unde et alibi turbas dedit, quam egregie huic loco conveniat, missa molesta illa, nec tamen difficili locorum παραλλήλων cumulatione, duo loci Aristophanici poterunt demonstrare, alter in suavi illo choro *Avv.* v. 244:

οἵ θ' ἑλείας παρ' αὐλῶνας ὀξυστόμους
ἐμπίδας κάπτεθ',

Alter *Tagenist.* fragm. 421. (DIND.)

ἄλις ἀφύης μοι· παρατέταμαι γὰρ τὰ λιπαρὰ κάπτων.

Librarium redolent, quae sunt in § 25 in fine sententiae: εἰσὶ δ' οἳ καὶ πολλοὺς ἀποθέτους ἔχουσιν, οἱ πλούσιοι, vocabula οἱ πλούσιοι (eiusdem generis vitium, ubi librarii quae per se sunt manifestissima, interpretatione scilicet addita illustrant, est apud PALAEPHATUM περὶ ἀπίστων III. 5. pag. 33 FISCH. Οἱ γὰρ τότε ἄνθρωποι αὐτουργοὶ πάντες ἦσαν· οἰκέτας δὲ εἶχον οὐδ' ὅλως, ἀλλ' αὐτοὶ ἐγεώργουν. Καὶ οὗτος ἦν πλουσιώτατος, ὃς ἐγεώργει καὶ ἐργαστικώτατος ὑπῆρχε, ubi vocabula

Digitized by Google

ὃς ἐγεώργει quis non videt sede sua pellenda esse?) dum § 28. vitium intactum est relictum editorum culpa, qui veram quam aliquot codices praebebant lectionem aspernabantur prae ea, quae paucissimis tantummodo, quaeque praeterea in hunc locum non quadrant, exemplis nititur. Ἐμβάντες, illo loco scriptum est, δὲ εἰς τὸν Ζωδιακὸν ἐν ἀριστερᾷ παρήειμεν τὸν Ἥλιον ἐν χρῷ τὴν γῆν παραπλέοντες· οὐ γὰρ ἀπέβημεν καίτοι πολλὰ τῶν ἑταίρων ἐπιθυμούντων, ἀλλ' ὁ ἄνεμος οὐκ ἀφῆκεν. Contendo legendum esse ἐφῆκεν, atque ἀφῆκεν plane contrarium significare eius, quod hoc loco requiritur, significat enim navem e litore in mare deducere, cf. THUCYD. VII. 19: οὗτοι μὲν οὖν ἐν τοῖς πρώτοις ὁρμήσαντες ἀπὸ τοῦ Ταινάρου τῆς Λακωνικῆς ἐς τὸ πέλαγος ἀφῆκαν, itaque idem significat quod VIII. 80 dicitur, καὶ αἱ μὲν τῶν Πελοποννησίων αὗται νῆες ἀπάρασαι ἐς τὸ πέλαγος, ὅπως λάθοιεν ἐν τῷ πλῷ τοὺς Ἀθηναίους. Utilis prae ceteris est locus HERODOTI VII. 193, ubi in nominis Ἀφεταί inquirit ἔτυμον· ἔστι δὲ χῶρος ἐν τῷ κόλπῳ τούτῳ, inquit, τῆς Μαγνησίης, ἔνθα λέγεται τὸν Ἡρακλέα καταλειφθῆναι ὑπὸ Ἰήσονός τε καὶ τῶν συνεταίρων ἐκ τῆς Ἀργοῦς ἐπ' ὕδωρ πεμφθέντα, εὖτ' ἐπὶ τὸ κῶας ἔπλωον ἐς Αἶαν τῆς Κολχίδος, ἐνθεῦτεν γὰρ ἔμελλον ὑδρευσάμενοι ἐς τὸ πέλαγος ἀπήσειν, ἐπὶ τούτῳ δὲ τῷ χώρῳ οὔνομα γέγονε Ἀφεταί. Quam significationem illi de quo sermo est LUCIANI loco omnium minime convenire, in aprico est. Cuius haec necessario fuit sententia: »nunc non escendimus, quamquam valde cupientibus sociis: sed ventus non *sinebat*." Quod aliter neque dixit, neque dicere potuit nisi: ἀλλ' ὁ ἄνεμος οὐκ ἐφῆκεν.

§ 29. Καὶ φωνὴν προϊεμένων ἠκούομεν, καὶ οὐδὲν ἡμᾶς ἠδίκουν, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ ξενίᾳ ἐκάλουν. Scribendum est ἐπὶ ξένια. Est hoc ex illis vitiis in quae iam sexcenties animadversum est a viris doctis, sed quae nihilominus hodieque exemplaria Graeca foede contaminant. Vix opus est ut rei demonstrandae causa locum ex ipsis *V. Histt.* adducam I. 33. πρὶν ξενίων τῶν παρόντων μεταδοῦναι. Idem vitium eximendum est II. 36: παρεκάλει ἡμᾶς ἐπὶ ξενίᾳ leg. ξένια.

§ 30. Οὐ μέντοι ἔφθη συναράξαι τοῖς ὀδοῦσιν, ἀλλὰ διὰ τῶν ἀραιωμάτων ἡ ναῦς εἰς τὸ ἔσω διεξέπεσεν. Videtur rarius restituendum esse vocabulum, διεξέπαισεν, quae eius usum igno-

Digitized by Google

ranti librario quam facile potuerit in eam mutari, cuius derivatio in promptu erat, non opus est ut moneam. Cf. Luc. *Toxar.* 61 *ἐνταῦθα δὴ ἀνεγρόμενος ὁ Ἀβαύχας καταλιπὼν τὰ παιδία κλαυθμυριζόμενα καὶ τὴν γυναῖκα ἐκπρεμαμένην ἀποσεισάμενος καὶ σώζειν αὐτὴν* (l. *αὐτήν*) *παρακελευσάμενος, ἀράμενος τὸν ἑταῖρον κατῆλθε καὶ ἔφθη διεκπαίσας καθ' ὃ μηδέπω τελέως ἀποκέκαυτο* (l. *ἀποκέκλῃτο*) *ὑπὸ τοῦ πυρός.*

§ 33. *Καὶ λαβὼν ἡμᾶς ἦγεν ἐπὶ τὴν οἰκίαν — ἐπεποίητο δὲ αὐτάρκη καὶ στιβάδας ἐνῳκοδόμητο καὶ τἆλλα ἐξήρτιστο.* — Vocabulum *ἐξαρτίζω* infimae est ac pessimae Graecitatis; in nullo, quantum scio, melioris notae scriptore, si hunc LUCIANI locum exceperis, apparet; quem eo vocabulo hic esse usum, eo minus est verisimile, quo melius recens a lectione THUCYDIDIS, ut erat cum *Veras Historias* componeret, Graecum vocabulum, cui soloeca ista forma substituebatur, habebat in numerato. Dicebant nimirum *ἐξαρτύω*, atque LUCIANUS scripserat *καὶ τἆλλα ἐξήρτυτο.* Cf. THUC. I. 80. *καὶ προσέτι θαλάσσης ἐμπειρότατοί εἰσι, καὶ τοῖς ἄλλοις ἅπασιν ἄριστα ἐξήρτυνται.* Quibus addam — paucis enim absolvam, cum exemplorum numerum in infinitum possem augere — HEROD. VII. 147. *οὐκῶν καὶ ἡμεῖς ἐκεῖ πλώομεν, ἔνθα περ καὶ οὗτοι, τοῖσί τε ἄλλοισι ἐξηρτυμένοι καὶ σίτῳ.*

(*continuabuntur.*)

Scripsi *Campeni*, exeunte mense *Augusto* 1852.

E. MEHLER.

Digitized by Google

VERBETERINGEN OP ARISTOPHANES.

(Ed. Dindorf, Poetae Scenici Graeci, 1830).

De meeste der hieronder opgegevene verbeteringen zijn althans in eenen beperkten kring reeds bekend; diegenen, die zonder naam worden opgegeven, zijn van auteurs die om verschillende redenen wenschen onbekend te blijven. Dit geschiedt, om eene zoo veel mogelijk volledige verzameling te geven van 't geen over Aristophanes meestal verspreid bekend raakt; om geenerlei plagiaat te begaan onthouden wij ons streng van het motiveren der hier voorgestelde lezingen. Wij hebben evenwel ditmaal ons werk er van gemaakt, met de lezingen van hss. en uitgaven naauwkeurig bekend te zijn, en geven dan ook hier bij iedere plaats *alle* ons bekende lezingen van onderstaande uitgaven; eveneens hebben wij zorg gedragen geene gissingen op te nemen die reeds door de opgegeven uitgaven bekend zijn; een en ander niet zoozeer, omdat wij zelven dit zoo noodzakelijk achten, als om te voldoen aan de welligt overdreven eischen van enkelen [1].

---

1) Vergeleken zijn de volgende uitgaven: Poetae Scenici Graeci, Ed. G. Dindorf, Ed. secunda; Oxford, Parker, 1851, 4°. — Aristophanis Comoediae, ed. P. Invernitz, Voll. XIII, 8°. Leipz., Weidmann, 1794—1834. — A. C. rec. I. Bekker, Voll. V, 8°; London en Cambridge, 1829. — A. C. ex nova rec. G. Dindorf, 8°. mai.; Parijs, Didot, 1838. — Voorts Metra Aesch., Soph., Eur. et A., descripta a G. Dindorf; Oxf. 1842, 8°. — Obss. Criticae in Auctores Vett. Gr., scr. N. I. B. Kappeyne v. d. Coppello; Nymegen, Vieweg, 1850, 8°. — Ann. Criticae cet. scripsere G. A. et R. B. fratres Hirschig; Utrecht, Kemink, 1849, 8°; en de edities die bij elk stuk worden opgegeven. De verkortingen voor de uitgaven blijken van zelf. R. is het hs. te Ravenna (een perkamenths. uit de bibliotheek te Classis bij Ravenna, uit de *tiende*

Digitized by Google

ΑΧΑΡΝΗΣ[2].

Vs. 70 vlg. Πρέσβυς. ἐφ' ἁρμαμαξῶν μαλθακῶς κατακείμενοι, ἀπολλύμενοι.

Δικαιόπ. σφόδρα γὰρ ἐσωζόμην ἐγὼ κτἑ.

γ' ἄρ' ἑ. Elmsl. Inv. — L. τἄρ' ἑ. M.

101. Πρέσβ. ξυνήκαθ' ὃ λέγει;

Δικ. μὰ τὸν Ἀπόλλω 'γὼ μὲν οὔ.

L. ξυνεῖθ' ὅ τι λέγει;

392. Χορ. ὡς σκῆψιν ἀγὼν οὗτος οὐκ εἰσδέξεται.

ἀγὼν Rb., οὐ προσδέξεται Suidas op Σίσυφος. — L. οὐχὶ δέξεται. C.

396. Κηφισ. οὐκ ἔνδον ἔνδον ἐστὶν, εἰ γνώμην ἔχεις.

L. ὧν ἐς' ἔνδον. C.

406. Δικ. Δικαιόπολις καλεῖ σε Χολλίδης, ἐγώ.

Χολλείδης Elmsl. volgens opschriften. — L. καλῶ σ' ὁ. C.

414 vlg. Δικ. ἀλλ' ἀντιβολῶ πρὸς τῶν γονάτων σ', Εὐριπίδη, δός μοι ῥάκιόν τι τοῦ παλαιοῦ δράματος.

L. τί του. C.

508. Δικ. [τοὺς γὰρ μετοίκους ἄχυρα τῶν ἀστῶν λέγω].

G. (Prof. J. Geel). — κριθῶν Cod. Oxon. v. Suid. op μέτοικοι.

943 vlg. Δικ. ἰσχυρόν ἐστιν, ὦγάθ', ὥς'

οὐκ ἂν καταγείη ποτ', εἰ-

945. περ κτἑ.

L. κατεαγοίη. C.

---

eeuw, vgl. INVERNITZ I. bl. VII—XII, en het facsimile van vs. 1001—1013 uit den Vrede en 1—5 uit den Plutos tegenover bl. 598; of volgens BEKKER I. bl. V—VII uit de *elfde* eeuw, in fol.), V. dat te Venetie (Marc. 474, een perkamenths. van de *elfde* eeuw, BEKKER t. a. p.), de letters b. i. achter deze verkortingen wijzen op de collaties van BEKKER en INVERNITZ als getuigen voor die lezing, p. achter V. op een afschrift van Prof. COBETS collatie van den Venetus. Nergens is eenige lezing door ons uit het stilzwijgen van eenige collatie opgemaakt. BEKKER klaagt over de collatie van INVERNITZ, en Prof. COBET over die van BEKKER.

[2]) A. C. Acharnenses, ed. P. ELMSLEY. Leipz., Nauck, 1830. 8°. — A. Ach. ex rec. G. DINDORF, Leipz., Weidm., 1828, 8°. — Re. is de Ravennas volgens ELMSLEY, Rd. volgens DINDORF in de zoo even genoemde uitgaaf.

Digitized by Google

ΙΠΠΗΣ[2].

15. Νικ. (Οἰκέτης β'). ἀλλ' εἰπὲ θαρρῶν, εἶτα κἀγώ σοι φράσω.
L. κἀγὼ σοί. C.

83 vlg. Νικ. βέλτιστον ἡμῖν αἷμα ταύρειον πιεῖν.
ὁ Θεμιστοκλέους γὰρ θάνατος αἱρετώτερος.
L. αἱρετώτατος. v. H. — Cod. Oxon. van Suidas op νῶϊν: τατος
αἱρετώτερος. Dind.

159. Δημοσθ. (Οἰκ. α'). ὦ τῶν Ἀθηνῶν ταγὲ τῶν εὐδαιμόνων.
ἀθηναίων Rb. Vp., en Suidas op ταγός. — L. Ἀθηνέων, vgl. Wolken vs. 401. K.

163. Δημ. τὰς εἰχὰς ὁρᾷς τὰς τῶνδε τῶν λαῶν;
Ἀλλ. ὁρῶ.
»Alterum τὰς om. R." Inv., ὁρᾶισ τὰσ τῶνδε Vp. — L. λεῶν. C.

342. Κλέων. (Παφλ.) τῷ καὶ πεποιθὼς ἀξιοῖς ἐμοῦ λέγειν ἔναντα;
evenzoo, maar ἐναντία Ri. en »libri omnes" Inv., ἐναντία Rb. Vb. — L. καὶ τῷ. K.

400 vlg. Κλ. εἴ σε μὴ μισῶ, γενοίμην ἐν Κρατίνου κώδιον,
καὶ διδασκοίμην προσᾴδειν Μορσίμου τραγῳδίαν.
θε/ in plaats van Κλέων Rb., ἓν κρ. κώιδιον Vp. — L. ὑπᾴδειν Μορσίμου τραγῳδίᾳ, en κῴδιον.

409 vlg. Κλ. οὔ τοί μ' ὑπερβαλεῖσθ' ἀναιδείᾳ μὰ τὸν Ποσειδῶ
ἢ μή ποτ' ἀγοραίου Διὸς σπλάγχνοισι παραγενοίμην.
οὔ τοι Inv., waarbij C. uit V. niets aanteekent. — L. συγγενοίμην. M.

421. Χορ. ὦ δεξιώτατον κρέας, σοφῶς γε προὐνοήσω.
L. προὐνοήθης. M.

477. Κλ.... καὶ τὰς ξυνόδους τὰς νυκτερινὰς ἐν τῇ πόλει.
ἐπὶ Vb. — L. τὰς ἐν πόλει. C.

---

[2]) A. Eqq., e rec. G. DINDORF, Leipz., Weidm. 1821. — Rd. is de Ravennas volgens deze uitgaaf. — Ook GODOFREDI HERMANNI adnotata ad ARISTOPHANIS Equites, in ZIMMERMANNS Zeitschr. f. d. Alterthumswissenschaft, 4r. Jahrg., 1837, bl. 505 vlgg.

Digitized by Google

482 vlg. Χορ. ἄγε δὴ σὺ τίνα νοῦν ἢ τίνα γνώμην ἔχεις;
νυνὶ διδάξεις.
ψυχὴν ἔχεις Vb., γνώμην ἔχεις Rd., voorts νυνὶ διδάξεις »omnes, etiam R.," νυνὶ δὲ δείξεις als variant op den kant van Bruncks hs. C., Paris. 2717. — L. νυνί γε δείξεις. C.

505 vlg. Χορ. ὦ παντοίας ἥδη μούσης
πειραθέντες καθ' ἑαυτούς.
L. ἑορτάς. v. D. — De gissing op deze plaats (503—506) van Dr. R. B. Hirschig (Vespae p. 144) is onzeker, ook is zij reeds van G. Hermann, met eene onbeduidende wijziging.

513 vlgg. Χορ. καὶ βασανίζειν, ὡς οὐχὶ πάλαι χορὸν αἰτοίη καθ' ἑαυτὸν,
ἡμᾶς ὑμῖν ἐκέλευσε φράσαι περὶ τούτου. φησὶ γὰρ ἀνὴρ
515. οὐχ ὑπ' ἀνοίας τοῦτο πεπονθὼς διατρίβειν κτἑ.
ἐκέλευσε φράζειν Vb., ἀνὴρ Rb. Vb.; πῶς Bentley. — L. οὔτε. G.

546. Χορ. αἵρεσθ' αὐτῷ πολὺ τὸ ῥόθιον, παραπέμψατ' ἐφ' ἕνδεκα κώπαις.
aangehaald bij Suidas op ῥόθιον. — L. ἄρασθ' ἀ. v. H.

614. Χορ. ἄγγειλον ἡμῖν πῶς τὸ πρᾶγμ' ἠγωνίσω.
L ἠγώνισαι. C.

655. Ἀλλ.... ἐπὶ συμφοραῖς ἀγαθαῖσιν εἰσηγγελμέναις κτἑ.
ἠγγελμέναις Rbd. — L. ταῖς ἠγγελμέναις. C.

759 vlg. Ἀλλ. σαυτὸν δὲ λυχνοπώλαισι καὶ νευρορράφοις
καὶ σκυτοτόμοις καὶ βύρσοπώλαισιν δίδως.
λυχνοπώλησι, βυρσοπώλησιν Vb., λυχνοπώλησι, βυρσοπώλησι δίδωσ Vp., νευρορράφαις Rb., βυρσοπώλαισιν Rd. — L. βυρσοπώλαις ἐπιδίδως. C.

760. Χορ. πρὸς ταῦθ' ὅπως ἕξει πολὺς καὶ λαμπρὸς ἐς τὸν ἄνδρα.
L. ἐπί. C.

823. Ἀλλ. μιαρώτατος, ὦ Δημακίδιον, καὶ πλεῖστα πανοῦργα δεδρακὼς κτἑ.
L. μ. ὤν, Δ. G.

852 vlg. Ἀλλ. ὁρᾷς γὰρ αὐτῷ σῖφος οἷόν ἐστι βυρσοπωλῶν
νεανιῶν· τούτους δὲ περιοικοῦσι μελιτοπῶλαι.
853 aangehaald bij Suidas op συγκεκυφός. — L. περιογκοῦσι, al komt dit woord eerst zeer laat voor. G.

Digitized by Google

899. Δῆμ. νὴ τὸν Ποσειδῶ, καὶ πρὸς ἐμὲ τοῦτ' εἶπ' ἀνὴρ κόπρειος.

καὶ enz. als Dindorf Rdi., κοπρεῖος Rb., τοῦτό γ' εἶπ' Vbp., ἀνὴρ κόπριος Vp. — L. τότ' ἐ. G.

912 vlgg. Κλ. ἐγώ σε ποιήσω τριηρ-
ἀρχεῖν [ἀναλίσκοντα τῶν
σαυτοῦ] παλαιὰν ναῦν ἔχοντ' κτἑ. C.

934 vlgg. Ἀλλ. σπεύδειν ὅπως .... φθαίης ἔτ' εἰς
ἐκκλησίαν ἐλθεῖν κτἑ.

ἐλθὼν Vb., maar ἐλθεῖν Inv., zonder dat Prof. Cobet, die dezen tekst gebruikt heeft, eenige afwijking in V. heeft opgeteekend. — L. ἐλθών. Z.

973 vlgg. Χορ. ἥδιστον φάος ἡμέρας
ἔσαι τοῖσι παροῦσι πᾶ-
975. σιν καὶ τοῖς ἀφικνουμένοις,
ἣν Κλέων ἀπόληται.

τοῖς (974) Rb., τοῖσιν παροῦσι καὶ τοῖσιν ἀφικνουμένοισιν Inv., τοῖσιν παροῦσι καὶ Vp. — L. καὶ τοῖσιν εἰσαφικνουμένοις. C.

1032. Ἀλλ. ἐξέδεταί σου τοὔψον, ὅταν σύ που ἄλλοσε χάσκῃς.

ἐξέλεταί Rbd. σου τοὔψον Rd. — L. σοι en ποι. C. En τοὔψον.

1045 vlg. Ἀλλ. ἓν οὐκ ἀναδιδάσκει σε τῶν λογίων ἑκὼν
ὃ μόνον σιδηροῦν τεῖχός ἐστι καὶ ξύλον κτἑ.

τεῖχός ἐστι Vb., ξύλων »R. et corr. V." Bekk., καὶ ξύλον corr. ξύλων Vp. — L. ἓν δ' οὐκ, en μόνον, ὅ τι τὸ σ. M.

1080. Ἀλλ. ἀλλ' ἔτι τόνδ' ἐπάκουσον, ὃν εἶπέ σοι ἐξαλέασθαι L: τοῦδ' ἐπ. C.

1158. Ἀλλ. οἶσθ' οὖν ὃ δρᾶσον;
Δῆμ. εἰ δὲ μὴ, Φράσεις γε σύ.

εἰ δὲ Rd., εἴ γε μὴ, Φράσῃς γε Vb., εἴσομαι Porson. — L. εἴσομ', ἢν Φράσῃς γε σύ. G.

1181. Κλ. ἡ Γοργολόφα σ' ἐκέλευε τουτουὶ Φαγεῖν κτἑ.

L. ἐκέλευσε uit Vb. — C.

1189. Ἀλλ. ἡ Τριτογενὴς γὰρ αὐτὸν ἐνετριτώνισεν.

ἐνετριτώνισε Inv., zonder dat C. eenige afwijking in V. opteekent. — L. Τριτογένει' ἄρ' ἀ. C.

Digitized by Google

1217. Ἀλλ. *βάδιζε γοῦν καὶ δεῦρο πρὸς τὴν Παφλαγόνος.* L. *βάδιζέ νυν.* C.

1285. Χορ. *ἐν κασαυρίοισι λείχων τὴν ἀπόπτυστον δρόσον.* *λίχων* Rb. — L. *κασωρείοισι.* C. Hesych. *κασωρεῖς: - πόρναι: - κασωρεῖον: - πορνεῖον.*

1347. Ἀγορ. *τὰ δ' ὦτά γ' ἄν σου, νὴ Δί' ἐξεπετάννυτο.* *γ' ἄν* Rb., *τὰ δ' ὦτά γ' ἄν σου* Rd., »rell. *τὰ δ' ὦτα γάρ σου*" Dind. *ἐξεπετάνυτο* Vp. — L. *ὦτά σου νὴ τὸν Δί' ἐ.* C.

ΝΕΦΕΛΑΙ[4].

82. Φειδ. *ἰδού. τί ἔστιν;*
Στρ. *εἰπέ μοι, φιλεῖς ἐμέ;*
εἰπέ μοι aan Φειδ. toegekend Rb., *εἶπ' ἐμοὶ* Inv., waarbij C. uit V. niets opteekent. — L. *φιλεῖς τί με;* C.

87. Στρ..... *ὦ παῖ πιθοῦ.*
Φειδ. *τί οὖν πίθωμαι δῆτά σοι;*
πιθοῦ μοι. τί Rb., *ὦ παῖ πιθοῦ μοι* — *τ' οὖν* Ri. *πείθομαι* Rbk. Vb., *πιθοῦμαι* Mmn. — L. *πιθοῦ μοι.* Φ. *καὶ τί πίθωμαι δ. σ.*, vgl. vs. 111. C.

121. Στρ. *οὐκ ἄρα μὰ τὴν Δήμητρα τῶν γ' ἐμῶν ἔδει.*
γρ. ἔδει
δήμητραν Vbp. M., *τῶν γἐμῶν ἔτδει* Vp., *γ'* wegg. in M. — L. *οὐτ' ἄρα.* C.

---

4). Borg. is een papierhs. uit de 14e eeuw bij INVERNIZZ, waarin 3 stukken voorkomen, de Plutos, de Wolken (*Aves* bij Inv. l. bl. XIII is klaarblijkelijk druk- of schrijffout voor *Nubes*), en de Kikkers, Inv. I. bl. XIII vlg.; M. m. n. zijn drie Modenesische hss. bij BEKKER. Diens kleine uitgaaf der Wolken, London, Priestley 1826, 8°. stemt op alle hier betrokkene plaatsen woordelijk met de groote overeen. De hss. uit Modena noemt hij in de kleine uitgaaf »chartacei, forma quadrata vel minori, recentes." Dit herhaalt hij drie jaren later in de groote (bl. VI), en voegt er bij, dat zij Plutos, Wolken, Kikkers bevatten, en buitendien: »Mutinenses autem Parisiis vocabantur, quotquot ex Italia superiore allati erant." — Vgl. ook TH. KOCK, de emend. Nubium A., in den tegenwoordigen jaargang van het Rh. Museum f. Philol., bl. 341—364; van dit geschrift heeft de goedheid van Dr. BERNAYS ons de proefbladen verschaft. Rk. is de Ravennas volgens dit stuk, waarin behalve BEKKERS collatie ook die van G. HERMANN gevolgd is, die wij missen.

Digitized by Google

124 vlg. Φει. ἀλλ' οὐ περιόψεταί μ' ὁ θεῖος Μεγακλέης
ἄνιππον· ἀλλ' εἴσειμι, σοῦ δ' οὐ Φροντιῶ.
εἶσι μοι M., εἶμι m. — L. ἄνιππον ὄντ', ἀλλ' εἶμι. C.

148. Στρ. πῶς δῆτα τοῦτ' ἐμέτρησε;
Μαθ. δεξιώτατα.
τοῦτο Rbi. Borg. m. διεμέτρησεν Rbi. Borg. διεμέτρησε Mm. —
L. τοῦτο δὴ μέτρησε; C.

202 vlg. Μαθ. γεωμετρία.
Στρ. τοῦτ' οὖν τί ἐστι χρήσιμον;
Μαθ. γῆν ἀναμετρεῖσθαι.
L. ἀναμετρῆσαι C., zoo heeft reeds de afschrijver van hs. M. opgenomen, denkelijk uit eigen gissing.

209. [Μαθ. ὡς τοῦτ' ἀληθῶς Ἀττικὸν τὸ χωρίον]. C.

217. Μαθ. ἀλλ' οὐχ οἷόν τε νὴ Δί'.
Στρ. οἰμώξεσθ' ἄρα.
De woorden νὴ Δί' worden door Strepsiades uitgesproken.

386. Σωκρ. ἤδη ζωμοῦ Παναθηναίοις ἐμπλησθεὶς εἶτ' ἐταράχθης κτἑ.
ἤδη ποτὲ m. — L. ἐμπλήμενος. C.

408 vlg. Στρ. νὴ Δί' ἐγὼ γοῦν ἀτεχνῶς ἔπαθον τουτί ποτε Διασίοισιν.
ὤπτων γαστέρα τοῖς συγγενέσιν, κἄτ' οὐκ ἔσχων ἀμελήσας.
ἔγωγ' ἀτεχνῶς Vb., ποτὲ τουτὶ m., ταυτί Bekker, ὀπτῶν Rbk. ἔσχον Rb. Vbp. M., συγγενέσι Vp. — L. νὴ τὸν Δί' ἔγωγ' ἀ. en ὀπτῶν. C. Het tweede ook Kock.

412 vlgg. Χορ. ὦ τῆς μεγάλης ἐπιθυμήσας σοφίας, ὦ νθρωπε, παρ' ἡμῶν,
ὡς εὐδαίμων ἐν Ἀθηναίοις καὶ τοῖς Ἕλλησι γενήσει,
εἰ μνήμων εἶ καὶ φροντιεῖς καὶ τὰ ταλαίπωρον ἔνεστιν
ἐν τῇ ψυχῇ, καὶ μὴ κάμνεις, μήθ' ἑσὼς μήτε βαδίζων,
μήτε βιγῶν ἄχθει λίαν, μήτ' ἄριστ' ἂν ἐπιθυμεῖς, οἴνου τ' ἀπέχει, καὶ γυμνασίων, καὶ τῶν ἄλλων ἀνοήτων.

Digitized by Google

De hss. van Aristophanes zelven geven 't volgende: *σοφίας ἐπιθυμήσας* n., *ὤνθρωπε* Vb., *ὦνθρωπε* Rb., *ἄνθρωπε* Mmn., en ook Ri., met het overige vers als bij Dindorf, *ἡμῖν* Vb., *ἀθηναίοισι — γενήσηι* Vp., *ἔνεσι* Rb., *κάμνηις* Rb., *κάμνησ* Vp., *μήτ' οὖν ῥιγῶν* m., *μήτε* Rbi. Borg., *ῥιγῶν* Ri. Borg., *ἄχθει λίαν μήτε γ' ἀρισᾶν ἐπιθυμεῖς* Borg., *ἄχθη* Vp.

Uit Diog. Laert. II. v. 27 moeten de volgende lezingen worden opgenomen: *ἄνθρωπε, διάξεις, εἴ γὰρ μνήμων καί, κοὔτε τι κάμνεις, οὔθ' ἑσὼς οὔτε βαδίζων, οὔτε ῥιγῶν, οὔτ' ἀρίστων, ἀπέχει, κἀδηφαγίας, καί.* C.

420. *Στρ. ἀλλ' ἕνεκέν γε ψυχῆς σερρᾶς δυσκολοκοίτου τε μερίμνης κτἑ.*

L. *οὕνεκά γε.* C.

426. *Στρ. οὐδ' ἂν θύσαιμ', οὐδ' ἂν σπείσαιμ', οὐδ' ἐπιθείην λιβανωτόν.*

L. *οὐδέ.* C.

439 vlgg. *Στρ. νῦν οὖν χρήσθων ὅ τι βούλονται. τουτὶ τό γ' ἐμὸν σῶμ' αὐτοῖσιν παρέχω κτἑ.*

χρήσθων ἀτεχνῶς Rbk. Vbp. Mm. *χρήσθων τ' ἀτεχνῶς* n. *ὅτε* Rb., *ὅτι β.* Vp., *βούλοιντο* n., *αὐτοῖσι* Vp., *παρέχων* Rbk. — L. *νῦν οὖν ἀτεχνῶς ὅ τι β.*, en *τοὐμόν.* C.

551 vlgg. *Χορ. οὗτοι δ', ὡς ἅπαξ παρέδωκεν λαβὴν Ὑπέρβολος, τοῦτον δείλαιον κολετρῶσ' ἀεὶ καὶ τὴν μητέρα. Εὔπολις μὲν τὸν Μαρικᾶν πρῶτιστον παρείλκυσεν.*

τοῦτον τὸν δ. mn., *κολετρῶσιν* Vb., *κολατρῶσ'* m., *μακαρικᾶν* Rb., *πρότερον* Rbi., *μακαρικὰν* Vp., *πρώτιστον* Borg. — L. *οὐ τὸν δ.* — *μητέρα*; G., en *πρώτιστος.* C.

577 vlgg. *Χορ. πλεῖστα γὰρ θεῶν ἁπάντων ὠφελούσαις τὴν πόλιν δαιμόνων ἡμῖν μόναις οὐ θύετ' οὐδὲ σπένδετε.*

ὠφελοῦσαι Rb., *θεῶν ἁπάντων* wegg. m. — L. *δαιμόνων θ' ἡμῖν.* C.

633. *Σωκρ. ποῦ Στρεψιάδης; ἔξει τὸν ἀσκάντην λαβών.*

ἀσκάντην mn. Het vs. wordt aangehaald Et. M. op *ἀσκάντης.* — L. *ἔξιθι.* C.

658 vlg. *Σωκρ. ἀλλ' ἕτερα δεῖ σε πρότερα τούτων μανθάνειν, τὰν τετρακτύν ἅττ' ἐστιν ἐρθῶς ἄρρενα.*

δεῖ σε staat vóór *μανθάνειν* in Vb., *τούτου* Vb. Mn. *πρότερα*

Digitized by Google

τούτου δεῖ σε μανθάνειν Vp. — L. τούτου, en ὄντως. K.

662. Σωκρ. ὁρᾷς ὃ πάσχεις· τὴν τε θήλειαν καλεῖς κτἑ.
ἃ Mmn., ὃ πάσχεις Ri. — L. ὁ. ὅ τι πάσχεις. C.

666. Σωκρ. ἀλεκτρύαιναν, τὸν δ' ἕτερον ἀλέκτορα.
Aangh. bij Ath. IX. 374. — L. τὸν ἕτερον δ' ἀ. C.

669. Στρ. διαλφιτώσω σου κύκλῳ τὴν κάρδοπον.
L. σοι. C.

740. Σωκρ. ἴθι νυν, καλύπτου καὶ σχάσας τὴν Φροντίδα κτἑ.
L. ἴθ' ἐγκαλύπτου. C.

783. Σωκρ. ὑθλεῖς· ἄπερρ', οὐκ ἂν διδαξαίμην σ' ἔτι.
ἄπερ Rbk., σ' wegg. Vb., ἄπερ οὐκ ἂν δ. ἔ. omisso σ' Vp. — L. διδάξαιμ' ἄν. C.

823. Στρ. καί σοι Φράσω πρᾶγμ' ὃ σὺ μαθὼν ἀνὴρ ἔσει.
Φράσω τι πρ. Rb. Vb., σὺ wegg. m., Φράσω τι πρᾶγμ' ἔσηι Vp. — L. Φράσω τι πρᾶγμ' ὁ μαθών. C.

847. Στρ. Φέρ' ἴδω· σὺ τοῦτον τίνα νομίζεις; εἰπέ μοι.
τοῦτονὶ Rb. τοῦτον Mn. τίνα voor τί Rb. Vb. Mmn., τουτονὶ τίνα ν. Vp. — L. τίν' ὀνομάζεις. M.

887. Στρ. ἐγὼ δ' ἀπέσομαι· τοῦτο γοῦν μέμνησ', ὅπως κτἑ.
ἀπέσσομαι Rb., δ' οὖν m., νῦν Rb., τοῦτο γοῦν Vp., τοῦτο νῦν Ri., γοῦν Vb. Mmn. — L. ἄπειμι. C.

954. Χορ. [ὁπότερος αὐτοῖν λέγων ἀμείνων φανήσεται].
γ' αὐτῶν n. ἀμείνων Vp. γενήσεται Vbp. — Het vs. is ondergeschoven en 't oorspronkelijk verloren. C.

977. Δικ. ἠλείψατο δ' ἂν τοὐμφαλοῦ οὐδεὶς παῖς ὑπένερθεν τότ' ἂν, ὥσε κτἑ.
ὑπένερθε Rb. Vp., ὡς n. — L. ἠλείφετο. C.

989. Δικ. (ὅταν) τὴν ἀσπίδα τῆς κωλῆς προέχων ἀμελῇ τῆς Τριτογενείης.
ἀμέλει Rbi., τῆς Τριτογενείης Ri. τριττογενείας n., τριτογενείης Vb., προέχοντας m. — Het tweede τῆς (het eerste, C.) moet in τις worden veranderd. G.

1063. Δικ. πολλοῖς. ὁ γοῦν Πηλεὺς ἔλαβε διὰ τοῦτο τὴν μάχαιραν.
πολλούς Vb., ἔλαβεν Rb. Vp., ook heeft C. niets aangeteekend op Inv., die πολλοῖς heeft. — L. διὰ τοῦτ' ἀνέλαβε. K.

Digitized by Google

1115. Χορ. τοὺς κριτὰς ἃ κερδανοῦσιν, ἤν τι τόνδε τὸν χορὸν
ὠφελῶσ' ἐκ τῶν δικαίων, βουλόμεσθ' ἡμεῖς φράσαι.
ὑμῖν Mmn. — L. τοῦ δικαίου. C.

1142. Στρ. νῦν οὖν δικαζέσθων· ὀλίγον γάρ μοι μέλει,
εἴπερ μεμάθηκεν εὖ λέγειν Φειδιππίδης.
δικασάσθων m., ὀλίγου n. — L. μεμάθηκέ γ' εὖ. C.

1179 vlg. Φειδ. ἔνη γάρ ἐσι καὶ νέα τις ἡμέρα;
Στρ. εἰς ἣν γε θήσειν τὰ πρυτανεῖά φασί μοι.
τῆς ἡμέρας (zoo ook Rk.) pr. Rb. (waarsch. 1e. h.), φασί Rb., μου Rbi. — Ook ἡμέρα behoort aan Strepsiades. G.

1384 vlg. Στρ. κακκᾶν δ' ἂν οὐκ ἔφθης φράσαι, κἀγὼ λαβὼν θύραζε
ἐξέφερον ἂν κτἐ.
οὐκ ἂν Rb. Vb., het tweede ἄν wegg. Rb. — L. φράσας. C.

1410 vlg. Φειδ. εἰπὲ δή μοι,
οὐ κἀμέ σοι δίκαιόν ἐσιν εὐνοεῖν ὁμοίως κτἐ.
οὐκ ἂν μέ Vbp., σοι Vp. — L. ἐς' ἀντευνοεῖν. C.

1415. Φειδ. κλάουσι παῖδες, πατέρα δ' οὐ κλάειν δοκεῖς;
Zoo Rbi. Vb. Borg., ὁτιὴ τί δή achter δοκεῖς M., waaruit sommige uitgevers τιὴ δή hebben opgenomen met Ant. Fracinus, die het ontleende aan Bruncks hs. C. (Paris. 2717, op charta bombycina volgens Invernitz op deze plaats, op papier volgens Elmsley in de voorrede der Acharners); ἴσως γάρ G., blj Kappeyne bl. 13. — L. σὺ χρῆναι achter δοκεῖς. M. Vgl. ook Kock bl. 349.

1425. Φειδ. ὅσας δὲ πληγὰς εἴχομεν πρὶν τὸν νόμον τεθῆναι κτἐ.
L. ἐλάβομεν.

1465 vlg. Στρ. τὸν Χαιρεφῶντα τὸν μιαρὸν καὶ Σωκράτη
ἀπολεῖς, μετ' ἐμοῦ γ' ἔλθ', οἵ σὲ κἄμ' ἐξηπάτων.
τὰ μικρὸν n., καὶ τὸν m., γ' wegg. n., ἐλθίον Rk., ἐλθὼν Rb. Vb. M. μετ' ἐμοῦ γ' ἐλθὼν οἵ σε καμέγἐξηπάτουν Vp. κἀμέγ' Vb. ἐξηπάτουν Rb. Vb. — L. μετελθὼν ὃν σε. C., μετελθών heeft reeds G. Hermann.

Digitized by Google

ΣΦΗΚΕΣ[5].

6 vlg. Σωσ. σὺ δ' οὖν παρακινδύνευ', ἐπεὶ καὐτοῦ γ' ἐμοῦ
κατὰ ταῖν κόραιν ὕπνου τι καταχεῖται γλυκύ.
αὖ Rb. — L. ὕπαρ (ὕπνιόν C.) G. En τοῖν met H. (Dr. R. B. Hirschig).

38. Ξανθ. ὄζει κάκιστον τοὐνύπνιον βύρσης σαπρᾶς.
L. τοὐνυπνίου. C.

52 vlg. Σωσ. εἶτ' οὐκ ἐγὼ δοὺς δὺ' ὀβολὼ μισθώσομαι
οὕτως ὑποκρινόμενον σοφῶς ὀνείρατα;
δῦο ὀβολὼ Vp. — L. οὕτω σ' ὐ. G.

55. Ξανθ. ὀλίγ' ἄτθ' ὑπειπὼν πρῶτον αὐτοῖσιν ταδί.
ἄττα Rb. Vb., ὀλίγ' ἄτθ' ὑπειπὼν πρῶτον Ri. in de noten. — L. πρότερον. C.

62. Ξανθ. οὐδ' εἰ Κλέων γ' ἔλαμψε τῆς τύχης χάριν κτέ.
ἔλαμψεν Rb. en Inv., zonder dat C. iets aanteekent. — L. Κλέων ἀνέλαμψε.

67 vlg. Ξανθ. ἔστιν γὰρ ἡμῖν δεσπότης ἐκείνοσὶ
ἄνω καθεύδων, ὁ μέγας, οὐπὶ τοῦ τέγους.
δὑπὶ Inv., waarbij C. niets aanteekent. — L. ἄνω. C.

72. Ξανθ. ἢν οὐδ' ἂν εἷς γνοίη ποτ' οὐδ' ἂν ξυμβάλοι.
γνοίη, ξυμβάλῃ Ri., ξυμβάλῃι Rb., συμβάλῃι Rh. — L. οὐδὲ ξυμβάλοι. C.

92. Ξανθ. ἢν δ' οὖν καταμύσῃ κἂν ἄχνην, ὅμως ἐκεῖ
ὁ νοῦς πέτεται τὴν νύκτα περὶ τὴν κλεψύδραν.
καταμηνύσῃι Rb. — L. ἔτι. A. H. (Dr. A. Hecker).

201 vlg. Βδελ. καὶ τῇ δόκῳ προσθεὶς τὸν ὄλμον τὸν μέγαν
ἀνύσας τι προσκύλιέ γ'.
Σωσ. οἴμοι δείλαιος.
γ' wegg. Rb. Vb., προσκύλιε: Rh. Vp., οἴμοι Vp., ὤιμοι Rh. — L. ἀνύσας τι προσκύλισον. Σ. οἴμοι. C.

---

[5]) A. Vespae, cum scholiis et lectt. Codd. Rb. et V. secundum BEKKERUM et COBETUM, acc. annott. criticae ad singulas comoedias. Scr. R. B. HIRSCHIG, Leyden, P. v. d. Heuvell, 1847, 8°. — Vh. beteekent Dr. HIRSCHIGS opgaven voor de collatie van Prof. COBET; bij die van BEKKER teekenen wij alleen Dr. H's. afwijkingen van BEKKERS eigene ons bekende opgaven aan, en dus ook met Rh.

Digitized by Google

220. Bδελ. ἀρχαιομελησιδωνοφρυνιχήρατα.
ἀρχαῖα μελ. Rbh., ἀρχαῖ .... Ri. — L. ἀρχαῖα μελισι-δωνοφρυνιχήρατα. C.

242 vlgg. Χορ. χθὲς οὖν Κλέων ὁ κηδεμὼν ἡμῖν ἐφεῖτ' ἐν ὥρᾳ
ἥκειν, ἔχοντες ἡμερῶν ὀργὴν τριῶν πονηρῶν
ἐπ' αὐτὸν, ὡς κολωμένους ὧν ἠδίκησεν κτἑ.
κολω
καλουμένους Rb., χολούμενος Vbp., κολω van de 2e. hand, Vp. — L. ἠδίκηκεν. C.

254 vlg. Παῖς. εἰ νὴ Δί' αὖθις κονδύλοις νουθετήσεθ' ἡμᾶς,
255. ἀποσβέσαντες τοὺς λύχνους, ἄπιμεν οἴκαδ' αὐτοί.
κονδύλοισι Rb. Vb. κονδυλοισινουθετ. spr. scr. »ιν sed del. m. »s." Vp., απειμεν Vb., ἄπειμεν Vp. — L. αὖθις in vs. 255. C. En αὖ τοῖς in vs. 254. K.

266 vlg. Χορ. τί χρῆμ' ἄρ' οὐκ τῆς οἰκίας τῆσδε συνδικασὴς
πέπονθεν, ὡς οὐ Φαίνεται δεῦρο πρὸς τὸ πλῆθος.
συνδικατὴς Rb., ἄρα δὴκ Vp. — L. ὥς' οὐ. C.

290 vlgg. Χορ. ὕπαγ', ὦ παῖ, ὕπαγε.
Παῖς. ἐθελήσεις τί μοι οὖν, ὦ
πάτερ, ἤν σού τι δεηθῶ;
ἢ σοῦ τι Inv., C. teekent er niets bij aan; ἐθελήσεις παρέχειν, met verwijzing op vs. 722. H. — In οὖν ὦ schuilt ὠνεῖ, vgl. ὠνῆται Lys. 560; maar dan blijft op deze moeijelijke en erg bedorvene plaats nog de zamenhang te herstellen over, misschien zoo:
ἐθέλων γ' εἴ τί μοι ὠνεῖ κτἑ. K.

310 vlgg. Χορ. μὰ Δί' οὐκ ἔγωγε νῷν οἷδ'
ὁπόθεν γε δεῖπνον ἔσαι.
Παῖς. τί με δῆτ', ὦ μελέα μῆτερ, ἔτικτες,
ἵν' ἐμοὶ πράγματα βόσκειν παρέχῃς.
νῶϊν Inv., C. teekent niets op, ὁπόθεγε δ. Vp., παρέχῃς Vp. — L. τό, en vs. 312 wordt door iemand uit het koor geantwoord. C.

316. Παῖς. ἓ ἔ.
παρὰ νῷν ϛενάζειν.
Het tweede gedeelte behelst een antwoord op het ἓ ἔ, en moet dus door het koor worden gesproken in geval ἓ ἔ te regt aan den jongen is toegekend, en omgekeerd, indien

Digitized by Google

men dien zucht door het koor wil laten slaken. K.

317 vlgg. Φιλ. *φίλοι, τήκομαι μὲν*
πάλαι διὰ τῆς ὀπῆς
ὑμῶν ὑπακούων.

L. *ἐπακούων*. C.

383. Χορ. *ἀμυνοῦμέν σοι, τὰν πρωὰδὴ θυμὸν ἅπαντες καλέσαντες κτὲ.*

L. *ἅπαντ' ἐπικαλέσαντες*. C.

389 vlg. Φιλ. *ὦ Λύκε δέσποτα, γείτων ἥρως· σὺ γὰρ οἷσπερ ἐγὼ κεχάρησαι,*
σοῖς δακρύοισιν τῶν Φευγόντων ἀεὶ καὶ τοῖς ὀλοφ
Φυρμοῖς·

κεχάρ Vp., *κεχάρης* Vh., *κεχάρηται* Rb., *δακρύοισι* Rb. Vp., *αἰεὶ* Vb. — L. *ὥσπερ*. C.

394. Φιλ. *κοὐ μή ποτέ σου παρὰ τὰς κάννας οὐρήσω μηδ' ἀποπάρδω.*

ἀποπαρδῶ Vp., »*ἀποπάρδω* R. sine acc., quem an habeat aut »qualem habeat V. nescio." Bekk. — L. *πρός*. A. H. En *οὐρήσομαι οὐδ' ἀ*. C.

418. Χορ. *ἆ πόλις, καὶ Θεάρου θεοσεχθρία,*
κεἴ τις ἄλλος προέστηκεν ὑμῶν κόλαξ.

θεὸς ἐχθρία Rb., *θεοσεχθρία* Vb., *θεὸσ ἐχθρία* Vp. — Deze verzen spreekt Bdelykleon. C. — En l. *θεϱισεχθρία* met Brunck.

441 vlgg. Χορ. *εἶτα δῆτ' οὐ πόλλ' ἔμεσι δεινὰ τῷ γήρᾳ κακά;*
δηλαδή· καὶ νῦν γε τούτῳ τὸν παλαιὸν δεσπότην
πρὸς βίαν χειροῦσιν κτὲ.

χ
ἡμι Rb. — L. *δῆλα δ' εἰ καί*. C.

452. Φιλ. *ἀλλ' ἄνες με καὶ σὺ καὶ σὺ, πρὶν τὸν υἱὸν ἐκδραμεῖν.*

L. *ἄφες*. C.

525. Φιλ. *μηδέποτε πίοιμ' ἀκράτου μισθὸν ἀγαθοῦ δαίμονος.*

L. *μεσόν*, vgl. den schol. Ven. — A. H.

568. Φιλ. *κἂν μὴ τούτοις ἀναπειθώμεσθα, τὰ παιδάρι' εὐθὺς ἀνέλκει.*

ἀναπειθώμεθα Rb., »*ἀναπειθώμεσθα τὰ π.* omnes" Inv. — L. *αὖ τις*. G.

Digitized by Google

578. Φιλ. παίδων τοίνυν δοκιμαζομένων αἰδοῖα πάρεσι θεᾶσθαι;
L. τἀδοῖα. C.

594. Φιλ. κἀν τῷ δήμῳ γνώμην οὐδεὶς πώποτ' ἐνίκησεν, ἐὰν μὴ εἴπῃ τὰ δικασήρι' ἀφεῖναι πρώτιστα μίαν δικάσαντας;
L. πρῶτον μίαν ἐκδικάσαντας.

619 vlg. Φιλ. ἆρ' (αρ' is drukf.) οὐ μεγάλην ἀρχὴν ἄρχω
[καὶ] τῆς τοῦ Διὸς οὐδὲν ἐλάττω.
τῆς wegg. Rh. Vh., καί wegg. Rb. Vb., καὶ τοῦ διὸς οὐδὲν Vp. ἐλάσσω Vph. — Het vs. moet met weglating van καί als één anap. tetr. catal. worden gelezen. v. D. Zoo heeft reeds Inv., maar deze laat τῆς weg.

691. Βδελ. αὐτὸς δὲ φέρει τὸ συνηγορικόν, δραχμὴν, κἂν ὕσερος ἔλθῃ;
L. σ., κἂν πάντων ὕσατος ἔ. C.

698. Βδελ. σκέψαι τοίνυν, ὡς ἐξόν σοι πλουτεῖν καὶ τοῖσιν ἅπασιν κτἑ.
L. ταισὶδ' ἅ. C.

704. Βδελ.... κἄθ' ὅταν οὗτός γ' (ουτός is drukf.) ἐπισίζῃ,
ἐπὶ τῶν ἐχθρῶν τιν' ἐπιρρύξας, ἀγρίως αὐτοῖς ἐπιπηδᾷς.
ἐπισίξῃ Vb., ἐπισίξῃι Vp., ἄγριος Vb., ἀγρίως Inv., zonder dat C. iets aanteekent. — L. ἐπισίξῃ. C.

758 vlg. Φιλ. μὴ νῦν ἔτ' ἐγὼ 'ν τοῖσι δικασταῖς
κλέπτοντα Κλέωνα λάβοιμι.
ἐγὼν ἐν Rbh., τοῖσι Rh., ἐγὼ 'ν ἐν τοῖσι Vp. — L. μή νυν. C.

770. Βδελ. πάντως γε κἀκεῖ ταῦτ' ἔδρας ἐκάστοτε.
πάντως δὲ Rh. Vh. — L. τοῦτ' ἔ. C.

781. Βδελ. πολλῷ γ' ἄμεινον· καὶ λέγεται γὰρ τουτογὶ κτἑ.
τουτοῖ Vb., τουτογί Inv., C. teekent niets aan. — L. πολλῷ τ' (voor πολλῷ ἔτι). C.

805 vlg. Βδελ. ἰδοὺ, τί ἔτ' ἐρεῖς; ὡς ἅπαντ' ἐγὼ φέρω
ὅσαπέρ γ' ἔφασκον, κἄτι πολλῷ πλείονα.
γ' wegg. Vb. — L. ὅσαπέρ τ' ἔ. C.

816 vlg. Βδελ. ἵνα γ', ἢν καθεύδῃς ἀπολογουμένου τινὸς,
ἄδων ἄνωθεν ἐξεγείρῃ σ' οὑτοσί.
L. ἵν' ἦν. C.

887 vlgg. Χορ. εὖνοι γάρ ἐσμεν ἐξ οὗ

Digitized by Google

τὸν δῆμον ᾐσθόμεσθά σου·
Φιλοῦντος κτἑ.

ὅτου Vb., ἐσμὲν ἐξοῦ Vp. ἐξ οὗ v. ἐξότου Inv., ᾐδόμεσθα Vb., δ. ᾐδόμεσθά σου Φιλοῦντ | ὡς οὐδε εἶσ ἀνὴρ | τ. γενναιοτέρων Vp. — L. ἐξ ὅτου en ᾐσθήμεσθά. C.

922 vlg. Ξανθ. μή νυν ἀφῆτέ γ' αὐτὸν, ὡς ὄντ' αὖ πολὺ
κυνῶν ἁπάντων ἄνδρα μονοφαγίστατον

L. ἀφῆτ' ἔτ' αὐτόν. C. En ἄν met Hotibius bij Invernitz op deze plaats.

935. Φιλ. ὁ θεσμοθέτης, ποῦ 'σθ' οὗτος; ἀμίδα μοι δότω.

L. ὁ θεσμοθέτης ποῦσθ'; οὗτος, ἀμίδα μοι δότω. C.

945. Φιλ. ἀλλ' οὐκ ἔχειν οὗτός γ' ἔοικεν ὅ τι λέγῃ.

L. ἔοικεν οὗτος. C.

960 vlg. Φιλ. ἐγὼ δ' ἐβουλόμην ἂν οὐδὲ γράμματα,
ἵνα μὴ κακουργῶν ἐνέγραΦ' ἡμῖν τὸν λόγον.

L. ἔγραφεν. C.

970. Βδελ. ὁ δ' ἕτερος οἷός ἐστιν οἰκουρὸς μόνον.
λ

Φι. ὁ Rb., οἰκουρὸς Vh. Rh., οἰκ. μόνοσ φύλαξ Vp., οἰκουρεῖν H. ter dezer pl., en zoo moet worden gelezen, maar 't is Dr. Hirschig ontgaan dat die verbetering reeds van Brunck was, vgl. Inv. t. d. pl. — L. οἷός τ' ἐστίν. K.

980 vlg. Βδελ. καίτοι τὸ κατάβα τοῦτο πολλοὺς δὴ πάνυ
ἐξηπάτηκεν.

πολλοὺσ Vp., ἤδη πάνυ Vph., (hunc vs.) »supplevit deinde »m. pr." Vp. — L. ἐξηπάτησεν. C.

1029. Χορ. οὐδ' ὅτε πρῶτόν γ' ἦρξε διδάσκειν, ἀνθρώποις Φήσ'
ἐπιθέσθαι κτἑ.

πρῶτον ἦρξε Rb., πρῶτόν Φησιν Vb., πρῶτον Φησὶν Vph., ἦρξε, en Φησὶ πιθέσθαι »ita liber noster" (Rav.). »Vulgo γ' ἦρχε »et Φήσ' ἐπιθέσθαι." — Inv. ἀνθρώποις Rh., Φησὶ πιθέσθαι Rb.,
ς
διδ. ἀνθρ. Φ ἐπιθέσθαι i. e. Φήσ' Vp., ἀνθρώποις Φήσ' ἐπιθέσθαι Vh., ἀνθρωπίσκοις ἐπιθέσθαι H., en zoo Dind. ed. 1851. — Het vs. is onecht. C.

1032. Χορ. οὔ δεινόταται μὲν ἀπ' ὀφθαλμῶν Κύννης ἀκτῖνες
ἔλαμπον.

Digitized by Google

578. Φιλ. παίδων τοίνυν δοκιμαζομένων αἰδοῖα πάρεσι θεᾶσθαι;
L. τἀιδοῖα. C.

594. Φιλ. κἀν τῷ δήμῳ γνώμην οὐδεὶς πώποτ' ἐνίκησεν, ἐὰν μὴ εἴπῃ τὰ δικαιήρι' ἀφεῖναι πρώτιστα μίαν δικάσαντας;
L. πρῶτον μίαν ἐκδικάσαντας.

619 vlg. Φιλ. ἆρ' (αρ' is drukf.) οὐ μεγάλην ἀρχὴν ἄρχω
[καὶ] τῆς τοῦ Διὸς οὐδὲν ἐλάττω.
τῆς wegg. Rh. Vh., καί wegg. Rb. Vb., καὶ τοῦ διὸς οὐδὲν Vp. ἐλάσσω Vph. — Het vs. moet met weglating van καί als één anap. tetr. catal. worden gelezen. v. D. Zoo heeft reeds Inv., maar deze laat τῆς weg.

691. Βδελ. αὐτὸς δὲ Φέρει τὸ συνηγορικὸν, δραχμὴν, κἂν ὕψερος ἔλθῃ;
L. σ., κἂν πάντων ὕστατος ἔ. C.

698. Βδελ. σκέψαι τοίνυν, ὡς ἐξόν σοι πλουτεῖν καὶ τοῖσιν ἅπασιν κτἑ.
L. ταισίδ' ἅ. C.

704. Βδελ.... κἄθ' ὅταν οὗτός γ' (ουτός is drukf.) ἐπισίζῃ,
ἐπὶ τῶν ἐχθρῶν τιν' ἐπιρρύξας, ἀγρίως αὐτοῖς ἐπιπηδᾷς.
ἐπισίξῃ Vb., ἐπισίξῃι Vp., ἄγριος Vb., ἀγρίως Inv., zonder dat C. iets aanteekent. — L. ἐπισίξῃ. C.

758 vlg. Φιλ. μὴ νῦν ἔτ' ἐγὼ 'ν τοῖσι δικασταῖς
κλέπτοντα Κλέωνα λάβοιμι.
ἐγὼν ἐν Rbh., τοῖσι Rh., ἐγὼ 'ν ἐν τοῖσι Vp. — L. μή νυν. C.

770. Βδελ. πάντως γε κἀκεῖ ταῦτ' ἔδρας ἐκάστοτε.
πάντως δὲ Rh. Vh. — L. τοῦτ' ἔ. C.

781. Βδελ. πολλῷ γ' ἄμεινον· καὶ λέγεται γὰρ τουτογὶ κτἑ.
τουτοῖ Vb., τουτογί Inv., C. teekent niets aan. — L. πολλῷ τ' (voor πολλῷ ἔτι). C.

805 vlg. Βδελ. ἰδοὺ, τί ἔτ' ἐρεῖς; ὡς ἅπαντ' ἐγὼ Φέρω
ὅσαπέρ γ' ἔφασκον, κἄτι πολλῷ πλείονα.
γ' wegg. Vb. — L. ὅσαπέρ τ' ἔ. C.

816 vlg. Βδελ. ἵνα γ', ἢν καθεύδῃς ἀπολογουμένου τινὸς,
ᾄδων ἄνωθεν ἐξεγείρῃ σ' οὑτοσί.
L. ἵν' ἦν. C.

887 vlgg. Χορ. εὖνοι γάρ ἐσμεν ἐξ οὗ

Digitized by Google

τὸν δῆμον ᾐσθόμεσθά σου·
Φιλοῦντος κτἑ.

ὅτου Vb., ἐσμὲν ἐξοῦ Vp. ἐξ οὗ v. ἐξότου Inv., ᾐδόμεσθα Vb., δ. ᾐδόμεσθά σου Φιλοῦντ | ὡσ οὐδε εἶσ ἀνὴρ | τ. γενναιοτέρων Vp. — L. ἐξ ὅτου en ᾐσθήμεσθά. C.

922 vlg. Ξανθ. μή νυν ἀφῆτέ γ' αὐτὸν, ὡς ὄντ' αὖ πολὺ
κυνῶν ἁπάντων ἄνδρα μονοφαγίστατον

L. ἀφῆτ' ἔτ' αὐτόν. C. En ἄν met Hotibius bij Invernitz op deze plaats.

935. Φιλ. ὁ θεσμοθέτης, ποῦ 'σθ' οὗτος; ἀμίδα μοι δότω.

L. ὁ θεσμοθέτης ποὖσθ'; οὗτος, ἀμίδα μοι δότω. C.

945. Φιλ. ἀλλ' οὐκ ἔχειν οὗτός γ' ἔοικεν ὅ τι λέγῃ.

L. ἔοικεν οὗτος. C.

960 vlg. Φιλ. ἐγὼ δ' ἐβουλόμην ἂν οὐδὲ γράμματα,
ἵνα μὴ κακουργῶν ἐνέγραφ' ἡμῖν τὸν λόγον.

L. ἔγραφεν. C.

970. Βδελ. ὁ δ' ἕτερος οἷός ἐστιν οἰκουρὸς μόνον.
λ

φι. ὁ Rb., οἰκουρὸς Vh. Rh., οἰκ. μόνοσ Φύλαξ Vp., οἰκουρεῖν H. ter dezer pl., en zoo moet worden gelezen, maar 't is Dr. Hirschig ontgaan dat die verbetering reeds van Brunck was, vgl. Inv. t. d. pl. — L. οἷός τ' ἐστίν. K.

980 vlg. Βδελ. καίτοι τὸ κατάβα τοῦτο πολλοὺς δὴ πάνυ
ἐξηπάτηκεν.

πολλοὺσ Vp., ἤδη πάνυ Vph., (hunc vs.) »supplevit deinde »m. pr." Vp. — L. ἐξηπάτησεν. C.

1029. Χορ. οὐδ' ὅτε πρῶτόν γ' ἦρξε διδάσκειν, ἀνθρώποις φήσ'
ἐπιθέσθαι κτἑ.

πρῶτον ἦρξε Rb., πρῶτόν φησιν Vb., πρῶτον φησὶν Vph., ἦρξε, en φησὶ πιθέσθαι »ita liber noster" (Rav.). »Vulgo γ' ἦρχε »et φήσ' ἐπιθέσθαι." — Inv. ἀνθρώποις Rh., φησὶ πιθέσθαι Rb.,
ς
διδ. ἀνθρ. φ ἐπιθέσθαι i. e. φήσ' Vp., ἀνθρώποις φήσ' ἐπιθέσθαι Vh., ἀνθρωπίσκοις ἐπιθέσθαι H., en zoo Dind. ed. 1851. — Het vs. is onecht. C.

1032. Χορ. οὔ δεινόταται μὲν ἀπ' ὀφθαλμῶν Κύννης ἀκτῖνες
ἔλαμπον.

Digitized by Google

Het vs. wordt herhaald vs. 755 van den Vrede. — Hier geven de hss. niets, en op de andere plaats κύνησ sed m. pr. κύννησ Vp. — L. ᾧ δ. v. H. En δεινότεραι. K. En Κύνας. C.

1043 vlg. Χορ. τοιόνδ' εὑρόντες ἀλεξίκακον, τῆς χάρας τῆσδε καθαρτὴν,
πέρυσιν καταπρούδοτε καινοτάταις σπείραντ' αὐτὸν διανοίαις.

τοιοῦτον δ' Vb., καταπρούδοντε Rb., σπαίροντ' Vb., σπείραντ' Rh., αὐτὸν Rh. Vh., τοιόνδ' εὑρόντες Inv., terwijl C. niets aanteekent. — L. αὐτήν. v. H.

1101 vlg. Χορ. πολλαχοῦ σκοπούντες ἡμᾶς εἰς ἅπαντ' εὑρήσετε τοὺς τρόπους καὶ τὴν δίαιταν σφηξὶν ἐμφερεστάτους.

L. ὄντας ἐμφερεῖς. C.

1190. Βδελ. ἀλλ' οὖν λέγειν χρή σ' ὡς ἐμάχετό γ' αὐτίκα πτέ.

L. ὡς ἄρ' ἐμάχετ' αὐτίκα. C.

1208 vlg. Βδελ. παῦ· ἀλλὰ δευρὶ κατακλινεὶς προσμάνθανε ξυμποτικὸς εἶναι καὶ ξυνουσιαστικός.

L. προμάνθανε. C.

1230 vlg. Φιλ. ἐγὼ δέ γε
ἐὰν ἀπειλῇ; νὴ Δί' ἕτερον ἅσομαι.

γ' (tusschen ἐάν en ἀ.) wegg. Rb. Vb., δία Rb., ἑτέραν Rb. Vb. — L. ἕτερ' ἀντάσομαι. C.

1260. Βδελ. . . . κἄτ' ἐς γέλων
τὸ πρᾶγμ' ἔτρεψας, ὥσ' ἀφεὶς σ' ἀποίχεται.

L. ἀπέρχεται. C.

1305. Ξανθ. τούτων ἁπάντων ἦν ὑβριστότατος μακρῷ.

L. ὑβρίστατος. C.

1350. Φιλ. πολλοῖς γὰρ ἤδη χἀτέροις αὖτ' εἰργάσω.

L. ταῦτ' εἰ. C. En πολλούς en χἀτέρους met H.

1390 vlg. Ἀρτ. . . . κἀξέβαλεν ἐντευθενὶ
ἄρτους δὲκ' ὀβολῶν κἀπιθήκην τέτταρας.

δέκα βαλὼν Rb., κἀπίθηκαν Vb., κἀπιθηκαν Vph. — L. τεττάρων. C.

Digitized by Google

DRUKFOUTEN.

Bl.	10	*regel*	13	*staat:*	hun belang,	*lees:*	haar belang,
»	20	»	13	»	5 van de 11,	»	4 van de 11,
»	45	»	12	*ontbreekt:*	èn om de overeenstemming der fouten in beide Hss.		
»	53	»	35	*staat:*	Bonaventura Vulcanius	*lees:*	BONAVENTURA VULCANIUS.
»	»	»	37	»	kan men men	»	kan men
»	54	»	6	»	voorleden,	»	verleden,
»	»	»	23	»	bestaan	»	bestaan,
»	57	»	21	»	gevoegzaam	»	genoegzaam
»	77	»	34	»	0.80 cent.,	»	80 cent.
»	79	vs.	22	»	ἦ	»	ἦ
»	95	»	3	»	ED. TAUCHN. 1839;	»	ED. TAUCHN. 1829;
»	117	»	25	»	*θεῖων* niet *θεῖων*	»	*θεῖων* niet *θεῖνων*
»	136	»	36	»	zelf	»	zelven
»	144	»	22	»	*Bedenken*	»	*Bedenken*
»	161	»	2	»	bem	»	hem
»	206	»	25	»	Ib. 11.	»	Ib. III. 14.
»	208	»	1	»	I. II. 29	»	I. II. 26
»	»	»	7	»	I. 6.	»	Ib. 6.
»	209	»	1	»	I. IV. 12	»	I. V. 12
»	211	»	21	»	III. I. 29	»	III. I. 27.
»	286	»	31	»	neem	»	noem
»	289	»	14	»	XXVIII. II. 5	»	XXVIII. II. 4
»	319	*bovenaan*	»		II. IV. 13	»	IV. IV. 13

Op de tabel, verso, 5e kolom, regel 26, *ontbreekt achter* minuerat *het teeken*], *dat ten onregte regel* 29 *achter* 708 *geplaatst is.*

Bl.	360	*regel*	2	*staat:*	*μεμαργωμένοι* [15]	*lees:*	*μεμαργωμένοι*
»	»	»	»	»	*θεῶν:*	»	*θεῶν* [15]
»	374	*in de noot staat:*			typus	»	typis

De overige drukfouten gelieve de goedgunstige lezer te verontschuldigen.

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

UNIVERSITY OF MICHIGAN
3 9015 02049 0333

I-XI Ra
Hours I-5
LS
I-1x

899
gde

Digitized by Google